KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

CİLT : 23 SAYI: 1
NİSAN 2026

ISSN: 1304-8120 E-ISSN: 2149-2786

E-ISSN: 2149-2786

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences

CİLT/Volume	SAYI/Issue	YIL/Year
23	1	2026

Yayınlanma Tarihi / Publication Date
30.04.2026

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences

Sahibi / Publisher
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Institute)

Prof. Dr. İbrahim Taner OKUMUŞ (Rektör / Rector)

Baş Editör / Chief Editor
Prof. Dr. Burak TELLİ

Editör Yardımcısı / Assistant Editor
Doç. Dr. Esra KİRİK

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN
Prof. Dr. Tamer KARADEMİR
Prof. Dr. Burak TELLİ
Prof.. Dr. Oğuzhan KURU
Prof. Dr. Günsu YILMA ŞAKALAR
Doç. Dr. Ramazan KIRAÇ
Doç. Dr. Arif Selim EREN
Doç. Dr. Esra KİRİK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren "**hakemli**" bir dergidir. Dergimiz **ULAKBİM TR DİZİN, SOBİAD** ve **Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS İndex)** tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayımlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir. Dergi Nisan-Ağustos-Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor
Doç. Dr. Semih SARIGÜL
Öğr. Gör. Dr. Şerife DURNA

Almanca Dil Editörü / German Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Hayriye BİLGİNER

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KURT

Şekil ve Dizgi Sorumlusu
Arş. Gör. Büşranur ASLAN

Teknik Koordinatör
Zafer TABAK

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress:

Sosyal Bilimler Dergisi
Yayın Kurulu Başkanlığı
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Avşar Yerleşkesi-Kahramanmaraş

	0 344 280 18 46
Tel	0 344 280 18 45
	0 344 280 18 48
Faks	0 344 280 18 40
E-mail	ksusbd@ksu.edu.tr

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences

DANIŞMA KURULU* / Advisory Board*

Prof. Dr. Abdulvahab BAYDAŞ - Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE - Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ - İnönü Üniversitesi

: İsimler unvan ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 23, Sayı / Issue: 1, Yıl / Year: 2026

Yayın Tarihi / Publication Date: 30.04.2026

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Dijital Oyun Tabanlı Değerlendirme: Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum ***Digital Game-Based Assessment: Discovering the Periodic Table Through Movement*** **Nadir AKSOY, Gamze YAYLA ESKİCİ**	**1–21**
Ebeveynlerin Dijital Oyun Bağımlılıklarının Araştırılması: Betimsel Bir Çalışma ***Researching Parents' Digital Game Addiction: A Descriptive Study*** **Rasim BABAHANOĞLU**	**22–30**
Osmanlı Modernleşme Sürecinde Ebelik Eğitiminin Dönüşümü ve Kadınların Kamusal Alandaki Yükselişi ***The Development of Midwifery Education in the Ottoman Modernization Process and the Rise of Women in the Public Sphere*** **Sevim CEYLAN DUMANOĞLU**	**31–46**
Social Media Addiction: A Study on Health Services Vocational School Students ***Sosyal Medya Bağımlılığı: Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*** **Kamile ÖNER, Birgül ÖZKAN**	**47–58**
Lisansüstü Eğitim Alan Sınıf Öğretmenlerinin Eğitimde Üretken Yapay Zekâ Kullanımı Hakkındaki Görüşleri ***Views of Graduate Classroom Teachers on the Use of Generative Artificial Intelligence in Education*** **Cengiz ÖZMEN, Selda TÜRKMEN**	**59–77**
FİLOLOJİ/PHILOLOGY	
İki Hikâye: Pandomima ile Mösyö Kanguru ***Two Story: Pandomima with Mösyö Kanguru*** **Kemal TİMUR, Bilge DOĞAN**	**78-88**

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Ütopik Bir Kişilik: Sosyal Girişimciler Üzerine Bir Model Önerisi ***A Utopian Personality: A Model Proposal on Social Entrepreneurs*** **Serhat AYDIN**	**89–103**
İngiltere'nin Basra Körfezi ve Ticaret Yolunu Kontrol Etme Çabaları ***England's Efforts to Control the Persian Gulf and the Trade Route*** **Mustafa ÇABUK**	**104–111**
Eşfak Ahmed'in Terakki İblisi ka Nâç Adlı Hikâyesinde İlerleme Anlayışının Sorgulanması ***Questioning the Understanding of Progress in Ashfaq Ahmed's Short Story Terakki İblisi ka Naach*** **Mehmet Kemal ÇAKMAKÇI**	**112–118**
Kadercilik Eğiliminin Afet Risk Algısı Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Kesitsel Bir Çalışma ***The Predictive Role of Fatalism in Perceived Disaster Risk: A Cross-Sectional Study*** **Ömer DEMİRBİLEK, Ersin UZMAN, Mustafa AĞAHAN**	**119–128**
Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Bilgi Düzeyleri ve Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları: Malatya ve İzmir İli Örneği ***Cripto Asset Knowledge Levels of Professional Accountants and Their Attitudes Towards Accounting for Cripto Assets: The Case of Malatya and İzmir Provinces*** **Müjde DEMİRCİ, Ahmet Fethi DURMUŞ**	**129–149**
Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihçilerinin 1789 Fransız Devrimine Yaklaşımları ***The Approaches of the Ottoman and Republic Turkısh Historists to the 1789 French Revolution*** **Mehmet Can GÜNEŞ, Tülay AYDIN**	**150–168**
Gölbaşı İlçesinde (Adıyaman) Güneş Enerjisi Santrali Kurulacak Alanların CBSÇÖKA Yöntemi ile Belirlenmesi ***Determination of Areasfor Solar Power Plant Establishment in Gölbaşı District (Adıyaman) by GIS-MCDM Method*** **Mehmet GÜRBÜZ**	**169-186**
Mapping the Evolving Landscape of Social Work Research: A Global Perspective (2020–2025) ***Sosyal Hizmet Araştırmalarının Gelişen Panoramasının Haritalandırılması: Küresel Bir Bakış (2020–2025)*** **Nur İNCETAHTACI**	**187-202**

Intelligence Cooperation in the European Union: A Necessity More than Ever? ***Avrupa Birliği'nde İstihbarat İşbirliği: Her Zamankinden Daha Fazla Bir Gereklilik mi?*** **Aslıgül SARIKAMIŞ KAYA**	**203-209**
Türk Dünya Görüşünün Belirlenmesinde Temel Prensipler: Folklor Ürünlerindeki Zaman Algısının Tespiti ***Basic Principles in Determining the Turkish Worldview: Determining the Perception of Time in Folklore Products*** **Gülcan KIZILÖZEN**	**210-216**
Orientalism in Cinema: Analysis of Atlantis Animation Film Series ***Sinemada Oryantalizm: Atlantis Animasyon Film Serisinin Analizi*** **Sercan KULE, İsmail Erim GÜLAÇTI**	**217-240**
Osmanlı Devleti'nde Para Vakıfları: Girit Örneği ***Cash Waqfs in the Ottoman Empire: The Case of Crete*** **Deniz KURTBOĞAN**	**241-253**
Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi Öncülüğünde Türkiye-İran İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemi (1923-1938) ***Perıod Of Rapproachement In Turkey-Iran Relatıons Under The Leadershıp Of Atatürk And Reza Shah Pahlavı (1923-1938)*** **Meral MAVİŞ**	**254-270**
Tachara'nın Batı Merdiveninin Merkez Panelindeki 6 Numaralı Delegasyon ***Delegation No. 6 on the Central Panel of The Western Staircase of Tachara*** **Emre SEVİNÇ**	**271-280**
Examining the Relationship between the Economic Discontent Index and BIST Bank Index with Wavelet Analysis ***İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ile BIST Banka Endeksi Arasındaki İlişkinin Dalgacık Analizi ile İncelenmesi*** **Levent SEZAL, Şebnem ALPTÜRK**	**281-291**
Sağlık Hizmetlerinde Afet Yönetişimi: Türkiye'de 6 Şubat 2023 Depremleri Sonrası Uygulamaların İçerik Analizi ***Disaster Governance in Healthcare Services: A Content Analysis of PostEarthquake Practices in Turkey After February 6, 2023*** **Cuma SUNGUR**	**292-306**
Dünyanın Hassas Noktalarının Muhasebesi: Süveyş Kanalı Örneği ***Accounting Of The World's Sensitive Points: The Suez Canal Example*** **Seval ELDEN ÜRGÜP, Süleyman YÜKÇÜ**	**307-322**

Duygu Düzenleme Stratejilerinin ve Risk Alma Davranışlarının Ergenlerin Psikolojik İyi Oluşuna Etkisi ***The Effects of Emotion Regulation Strategies and Risk-Taking Behaviors on the Psychological Well-Being of Adolescents*** **Aylin YILDIRIM, Esin SEZGİN**	**323-333**
Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Koleksiyonunda Yer Alan Geleneksel Ahşap Tarım ve Dokuma Aletlerinin Etnografik Analizi ***Ethnographic Analysis of Traditional Wooden Agricultural and Weaving Tools in Sakıp Sabancı Mardin City Museum Collection*** **Mustafa YILDIRIM**	**334-346**
Çalışan Şüphesinin, İşletmelerde Bilginin Saklanması Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Araştırması ***The Effect of Employee Suspect on Knowledge Hiding Behavior in Businesses: A Field Research*** **Sonay YILMAZ, İsmail BAKAN**	**347-363**
GÜZEL SANATLAR/FINE ARTS	
Âşık Veysel'in Türkülerinde Açan Dert ***The Trouble That Opens In Aşık Veysel's Folk Songs*** **Seher ATMACA**	**364-374**
Maraş Yöresi Giysi Kültüründe "Ebruşumlu Kırmızı Aba" Ve Süsleme Özellikleri ***"Ebruşumlu Red Aba" And Its Ornamental Features In The Clothıng Culture Of Maraş Regıon*** **Emine KELEŞ, Emine NAS**	**375-397**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 23, Sayı / Issue: 1

Nisan /April 2026

Yayımlanma Tarihi / Publication Date: 30.04.2026

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dijital Oyun Tabanlı Değerlendirme: Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum

Digital Game-Based Assessment: Discovering the Periodic Table Through Movement

Nadir AKSOY
Doktora, Bağımsız Araştırması
nadiraksoy58@hotmail.com
Orcid ID: 0009-0008-9756-4326

Gamze YAYLA ESKİCİ
Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
gamze_yyl@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-3799-9105

Öz: Bu çalışmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin periyodik tabloyla ilgili bilgilerini daha etkili ve ilgi çekici bir biçimde değerlendirmek üzere dijital oyun tabanlı, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmek ve öğrencilerin bu araca yönelik görüşlerini incelemektir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması (case study) yöntemi kullanılmıştır. PictoBlox platformu üzerinde tasarlanan araç öğrencilerin fiziksel hareketleriyle periyodik tablo üzerinde etkileşime geçmelerine olanak sağlamaktadır. Geliştirilen oyun tabanlı ölçme aracı ortaokul 8. sınıfta öğrenim gören 30 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama süresince her öğrenci araştırmacılar tarafından hazırlanan gözlem formu ile bireysel olarak değerlendirilmiş, gözlemci tutarlılığı kontrol edilmiştir. Ayrıca uygulama sonrasında öğrenci görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bulgular, gözlemci tutarlığına göre oyun tabanlı ölçme aracının güvenilir bir araç olduğunu göstermektedir. Öğrenciler oyunun ilgi çekici olduğunu, fiziksel etkileşimin odaklanmayı kolaylaştırdığını ve öğrenme sürecine olumlu katkı sağladığını belirtmişlerdir. Sonuç olarak, bu çalışma dijital teknolojilerin eğitsel değerlendirmelerde etkili biçimde kullanılabileceğini ortaya koymakta ve öğrencilerin aktif katılımını destekleyen yenilikçi ölçme araçlarının geliştirilmesine katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Periyodik tablo, oyun tabanlı değerlendirme, PictoBlox, ortaokul öğrencileri

Abstract: The aim of this study is to develop a valid and reliable digital game-based assessment tool in order to evaluate middle school students' knowledge of the periodic table in a more effective and engaging way, and to examine students' views regarding this tool. In the research, the case study method from qualitative research designs was used. The tool, designed on the PictoBlox platform, allows students to interact with the periodic table through physical movements. Developed game-based assessment tool, were administered to 30 eighth-grade middle school students. During the implementation, each student was individually evaluated using an observation form prepared by the researchers, and inter-rater reliability was checked. In addition, after the implementation, students' opinions were collected through a semi-structured interview form and evaluated by means of content analysis. The findings indicate that, based on inter-rater reliability, the game-based assessment tool is a reliable instrument. Students stated that the game was engaging, that physical interaction

Geliş Tarihi:02.09.2025 *Kabul Tarihi:03.04.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Aksoy, N. & Yayla Eskici, G. (2026). Dijital Oyun Tabanlı Değerlendirme: Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 1–21. Doi: 10.33437/ksusbd.1775929

made it easier to focus, and that it contributed positively to the learning process. As a result, this study reveals that digital technologies can be effectively used in educational assessment and contributes to the development of innovative assessment tools that support active student participation.

Keywords: Periodic table, game-based assessment, PictoBlox, middle school students

GİRİŞ

Ölçme ve değerlendirme, öğrencilerin öğrenme süreçlerini izlemek, öğretim etkinliklerini yönlendirmek ve eğitim sistemlerinin etkililiğini belirlemek amacıyla vazgeçilmez bir role sahiptir (Semerci, 2009, s. 2). Bu kritik süreç, eğitimin kalite göstergelerinden biri olarak kabul edilmekte ve farklı amaçlara hizmet eden çeşitli tekniklerle uygulanmaktadır. İdeal bir ölçme aracından beklenen temel özellikler incelendiğinde, geçerlik ve güvenirlik ilk sıralarda yer almaktadır (American Educational Research Association [AERA], 2014; Kan, 2009). Bununla birlikte, ölçme araçlarının kullanışlı olması ve öğrenciler üzerinde olumsuz duyuşsal etkiler yaratmaması da en az teknik özellikler kadar önem taşımaktadır (Gelbal ve Kelecioğlu, 2007; McMillan, 2017). Bu bağlamda, ölçme sonuçlarının güvenilirliği açısından öğrencilerin kaygı düzeyleri ve değerlendirme sürecine katılım isteklilikleri belirleyici rol oynamaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar, yüksek kaygı düzeylerinin öğrencilerin gerçek performanslarını yansıtmalarını engelleyebileceğini ortaya koymaktadır (Cassady & Johnson, 2002; Yıldırım, 2004). Bu nedenle çağdaş ölçme yaklaşımları, yalnızca bilişsel boyutu değil, aynı zamanda öğrencilerin duyuşsal özelliklerini de dikkate alan bütüncül bir perspektif sunmayı hedeflemektedir (Ifenthaler & Yau, 2020; Şad ve Göktaş, 2013).

Teknoloji tabanlı değerlendirme uygulamaları, öğrencilerin hem bilişsel kazanımlarını hem de duyuşsal durumlarını bütüncül biçimde ele alma olanağı sunmaktadır. Son yıllarda geliştirilen oyun tabanlı değerlendirme (Game-Based Assessment - GBA) sistemleri, sadece bilgi düzeyini ölçmeye değil ölçüm sırasındaki kaygı düzeyini azaltma ve motivasyonu artırıcı özellikleri ile öne çıkmaktadır. Artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve hareket tanıma (motion-based) gibi teknolojilerin kullanımıyla geliştirilen sistemlerin, öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonunu artırdığı, test kaygısını azalttığı ve öğrenme sürecini daha anlamlı kıldığı ilgili literatürde vurgulanmaktadır (Kiili ve Ketamo, 2018; Mavridis ve Tsiatsos, 2017; Turan ve Meral, 2018; Zhu, Guo ve Yang, 2023). Oyun tabanlı değerlendirme teknolojisi geleneksel kağıt kalem testleri ile kıyaslanınca okuma güçlüklerini belirlemede de etkili olduğu ortaya çıkmıştır (Hautala, Heikkila, Nieminen, Rantaren, Lataala ve Richardson, 2020). Bu bağlamda, uluslararası literatürün oyun tabanlı değerlendirmeyi ölçme sırasındaki kaygı, motivasyon gibi değişkenler bakımından ele aldıkları görülmektedir.

Ulusal çalışmalarda oyun tabanlı değerlendirme daha çok Kahoot ve Plickers gibi öğrenci cevap sistemlerinin biçimlendirici değerlendirme, ders motivasyonu ve öğrenci katılımı üzerindeki etkileri bağlamında incelenmiştir. Araştırmalar, bu araçların dersleri daha eğlenceli ve ilgi çekici hale getirdiğini, öğrencilerin katılımını artırdığını ve öğretmenlerin değerlendirme süreçlerini kolaylaştırdığını göstermektedir (Demir ve Eren, 2020; Lashari vd., 2025; Özdemir, 2025). Hazırlanan oyunun kullanışlığını değerlendiren (Girmen ve Süral, 2019), konu pekiştirmedeki etkisini inceleyen (Yılmaz ve Karaoğlan Yılmaz, 2019) ve öğrenme eksiklerini hızlı şekilde belirleme bakımından değerlendiren (Zengin, Bars ve Şimşek, 2017) çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bakımdan ulusal literatürde oyun tabanlı değerlendirme alanında kapsamlı veya farklı değerlendirme türlerine yönelik çalışmalar oldukça az sayıda olduğu söylenebilir. Çalışmaların oyunlaştırma platformlarından olan Kahoot, Quizz ve Plickers gibi uygulamalar ile sınırlı kaldığı görülmektedir.

Bu noktada, oyun tabanlı ve teknoloji destekli ölçme araçlarının hangi disiplinlerde daha etkili kullanılabileceği sorusu gündeme gelmektedir. Özellikle soyut kavramların yoğun olduğu ve deneyimsel öğrenmenin önemli olduğu derslerde, bu tür yenilikçi araçlar öğrenme sürecine anlamlı katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu derslerin başında da Fen Bilimleri dersi gelmektedir. Fen Bilimleri dersi, öğrencilere yaşadıkları dünyayı bilimsel bir bakış açısıyla açıklayabilme, gözlem yapabilme, hipotez kurabilme ve problem çözme becerilerini kazandırmayı amaçlayan temel derslerden biridir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2024). Bu dersin içeriği; madde, enerji, canlılar ve dünya-evren gibi temel kavramları kapsamakta olup, öğrencilerin bilimsel düşünme, sorgulama ve araştırma becerilerinin

gelişmesine katkı sağlamaktadır. Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı, öğrencilerin bilgiyi sadece edinmelerini değil, aynı zamanda yapılandırmalarını, farklı disiplinlerle ilişkilendirmelerini ve günlük yaşamla bağ kurmalarını hedeflemektedir (MEB, 2024). Bu doğrultuda öğretim programı, disiplinler arası bir anlayışı benimsemekte; bilişim teknolojileri, mühendislik, matematik, sanat ve hatta beden eğitimi gibi farklı alanlarla bütünleşik öğrenme fırsatları sunmayı teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin hem çok yönlü düşünmelerini hem de gerçek yaşamla daha doğrudan bağlantı kurmalarını desteklemektedir. Bu bağlamda, fen öğretiminin daha etkili hale getirilmesi için yenilikçi yöntemlerin ve teknolojik araçların entegrasyonu önemlidir (Arduç, 2024).

Fen eğitimi, doğası gereği soyut kavramların, gözlenemeyen süreçlerin ve sistemsel ilişkilerin yoğun olduğu bir alan olması nedeniyle alternatif ölçme-değerlendirme yaklaşımlarına açık bir yapıya sahiptir. Özellikle ortaokul düzeyindeki öğrenciler için fen konularının somutlaştırılması ve öğrenme süreçlerinin daha anlaşılır hâle gelmesi, öğretim kadar değerlendirme açısından da önemlidir. Bu bağlamda, oyun tabanlı ve fiziksel etkileşime dayalı değerlendirme sistemleri, öğrencilerin yalnızca başarı düzeylerini ölçmekle kalmamakta; aynı zamanda ölçme sürecini daha eğlenceli ve etkileşimli hale getirerek test kaygısını azaltmakta, soyut kavramların daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Fen bilimleri dersinde oldukça önemli yeri olan periyodik tablo konusu, öğrenciler için kavramsal karmaşıklığı yüksek, soyut ve ezbere dayalı bir içeriğe sahiptir. Elementlerin sınıflandırılması, grup ve periyot ilişkileri gibi simgesel düzeydeki bilgi, öğrencilerin anlamakta zorlandığı alanlardandır (Gökulu, 2017). İlgili literatürde informal yolla (Akgürbüz, Alpaslan ve Özcan, 2018), analojilerle (Azizoğlu, Aslan ve Pekcan, 2015), bilgisayar destekli öğretim ile (Akdeniz vd., 2017; Öztürk vd., 2017; Pamuk, 2018), bilimsel öykü içeren eğitsel oyun ile (Tezel ve Aksoy, 2020) periyodik tablo öğretimi yapılmış fakat birbirinden farklı öğretimlerin hepsi çoktan seçmeli klasik başarı testleri ile değerlendirilmiştir. Kaymakçı, Duran ve Engin, (2021) organik boya deneyi ile periyodik tablo oluşumu konusunun öğretiminden sonra kavramsal değişim metinleri ile değerlendirme yapılmıştır. Varoğlu, Yılmaz ve Şen (2020). İse, periyodik tabloya yönelik iki aşamalı kavram testi geliştirmiştir. Bunlardan farklı olarak, Avcı ve Taşdemir (2019) artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojileri kullanılarak tasarlanan oyun ile periyodik tablo öğretimi ve oyun içi değerlendirme yapmışlardır. Oyunda öğrenciler bileşik oluşturma gibi süreçleri tamamladığında her doğru için on puan alınmakta ve yanlış bileşik oluşturulduğunda patlama efekti oluşmaktadır. Oyunda elli puanı toplayan öğrenci diğer bölüme geçmektedir. Oyunun en son bölümünde ise öğrendiklerini uygulamasını sağlayan bir test bulunmaktadır. Bu bağlamda periyodik tablo konusundaki değerlendirme araçlarının klasik çoktan seçmeli testlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Periyodik tablo konusunda geliştirilecek oyun tabanlı ölçme aracı soyut kavramların değerlendirilmesinde fayda sağlayacak ve bu sırada öğrenci kaygısını azaltabilecektir. Hareket tanıma tabanlı etkileşimli bir ortam, öğrencilerin elementler arası ilişkileri fiziksel eylemlerle temsil etmelerine olanak sağlayarak hem kavramsal anlamayı destekleyebilecek hem de bu süreçleri gözlemleme fırsatı sunacaktır.

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen ihtiyaçlar doğrultusunda, ortaokul öğrencilerinin periyodik tabloyla ilgili bilgilerini daha etkili ve ilgi çekici bir biçimde değerlendirmek üzere dijital oyun tabanlı, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmek ve öğrencilerin bu araca yönelik görüşlerini incelemek amaçlanmıştır. Geliştirilen aracın öğrenciler tarafından nasıl algılandığı ve eğitimsel işlevselliğinin nasıl değerlendirildiği nicel-nitel verilerle incelenmiştir. Bu sayede fen eğitimi alanında hem öğrenmeyi destekleyen hem de alternatif ölçme-değerlendirme yolları sunan yenilikçi bir model önerilmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Periyodik tablo konusunda geliştirilen dijital oyun tabanlı ölçme aracına yönelik gözlemler nasıldır?
2. Öğrencilerin geliştirilen oyun tabanlı değerlendirme aracına ilişkin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın deseni, katılımcılar, veri toplama araçları, dijital ölçme aracı, uygulama süreci ve verilerin analizi çalışmalarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma Deseni

Bu araştırma, ortaokul düzeyindeki öğrencilerin periyodik tablo konusuna ilişkin bilgi ve becerilerini değerlendirmeye yönelik dijital, oyun tabanlı bir ölçme aracı geliştirmek ve bu aracın uygulamadaki işlevselliğini öğrenci görüşleri doğrultusunda incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması (case study) yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması, belirli bir olgunun gerçek yaşam bağlamı içinde derinlemesine incelenmesini sağlamaktadır (Yin, 2018). Bu çalışmada incelenen durum, geliştirilen oyun tabanlı değerlendirme aracının fen bilimleri dersinde uygulanması ve öğrenciler tarafından nasıl deneyimlendiğidir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcılarını, 2024–2025 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde bir devlet okulunda 8. Sınıflarda öğrenim gören toplam 45 öğrenciden oluşturmaktadır. Öğrencilerden 15'i pilot uygulama 30'u ise asıl uygulamada kullanılmıştır. Tasarım aşamasında 15 öğrenci ile pilot çalışma gerçekleştirilerek düzenlemeler yapılmıştır. Pilot çalışmadaki 5 öğrenci ile de görüşme sorularının pilot çalışması gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmalarda ölçme aracının sorularının anlaşılırlığı, uygulamadaki aksaklıklar belirlenmeye ve düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemeler yapıldıktan sonra 30 öğrenci ile hem gözlem yapılarak hem de görüş alınarak ölçme aracına son hali verilmiştir. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme tekniğiyle belirlenmiştir. Öğrencilerle bire bir uygulama ve görüşme yapılmıştır. Öğrenci görüşmeleri için gönüllülük esas alınmış, ayrıca veli onamı alınmıştır. Araştırma süreci başlamadan önce etik kurul izni alınmıştır. (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Etik Kurul onayı sayı numarası: E-50704946-050.04-591786)

Dijital Ölçme Aracının Geliştirilmesi

Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2024 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı temel alınarak, "Periyodik Tablo" konusuna yönelik dijital ve etkileşimli bir oyun tabanlı ölçme aracı tasarlanmıştır. Oyun, hareket tanıma teknolojisiyle çalışmakta ve öğrencilerden fiziksel olarak sınıflandırma, eşleştirme, neden-sonuç ilişkilendirme, tahmin yürütme ve karar verme gibi görevleri yerine getirmeleri beklenmektedir. Oyunlaştırma yapılmadan önce ölçme aracının soruları hazırlanmıştır. Bunun için öncelikle 2024 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nın periyodik tablo ile ilgili öğrenme çıktıları incelenmiştir. İlgili literatürden de (Tan, 2023; Kaymak, 2005; Akgürbüz vd., 2018; Pamuk, 2018; Bayat, Kılıçaslan ve Şentürk, 2014; Öztürk ve ark., 2022) destek alınarak çoktan seçmeli soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzuna yönelik belirtke tablosu yapılarak 50 çoktan seçmeli sorudan oluşan taslak ölçme aracı elde edilmiştir. Soruları kullanarak hazırlanan dijital oyun tabanlı ölçme aracının içerik geçerliği, 3 fen bilimleri öğretmeni, 2 ölçme-değerlendirme uzmanı ve 3 bilişim teknolojileri alan uzmanı tarafından görüş alınarak sağlanmıştır. Uzmanlar; kazanım uyumu, görev kalitesi, oyun senaryosu ve teknolojik yeterlilik açısından değerlendirme yapmış ve bu doğrultuda görev akışlarında ve arayüzde düzenlemeler yapılmıştır. 2, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 15, 20, 31, 33, 35, 38, 39 sorular olmak üzere toplamda 14 soru öğrenme çıktıları ile doğrudan ilişkili bulunmadığı için çıkarılmış ve 2 soruda da düzeltme yapılmıştır (Tablo 1). Düzenlemeler sonunda 36 sorudan oluşan oyun tabanlı ölçme aracı elde edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 1. Taslak ölçme aracında yapılan düzenleme

Soru No	Eski Hali	Önerilen Yeni Hali	Gerekçe
8	Aşağıdakilerden hangisinin sembolü yanlış eşleştirilmiştir?	İlk 18 element arasında yer alanlardan hangisinin sembolü yanlış verilmiştir?	İlk 18 dışı elementleri (Platin) kapsıyor
35	Aşağıdaki elementlerden hangisi elektriği iletme özelliğiyle bilinir?	Aşağıdakilerden hangisi bir metaldir ve iletkenlik özelliği gösterir?	Metal tanımıyla netleştirilmeli (FB.8.5.1.1'e uydurmak için)

Tablo 2. Fen bilimleri dersi periyodik tablo öğrenme çıktıları ve ölçme aracına ait belirtke tablosu

Kazanım Kodu	Kazanım Açıklaması	Soru Sayısı	Soru Numaraları

FB.7.5.2.2	Periyodik tablodaki ilk 18 elementin isimlerini ve sembollerini ifade edebilme	7	1, 3, 8, 9, 10, 32, 34
FB.7.5.2.3	Periyodik tabloda grup ve periyotları karşılaştırabilme	11	11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 36, 37, 40, 14
FB.8.5.1.1	Elementleri metal, ametal, yarı metal, soy gaz olarak sınıflandırabilme	18	21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50

"Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" oyununun geliştirilmesinde Dijital Oyun Tabanlı Öğrenme Öğretme Modeli (Digital Game- Based Learning, DGBL) tercih edilmiştir. Bu modelde oyun, öğrenme içeriklerini taşımak için bir platform gibi kullanılmaktadır (Zin vd., 2009). Modelde pedagojik unsurlar ve oyun karakteristikleri (hikâye zemini, çoklu-ortam teknolojileri, kurallar, dönüt, ortam hissi, mücadele ve rekabet, eğlence ve ödül) işbirlikçi öğrenme temele alınarak harmanlanmıştır. DGBL modelinde analiz, tasarım, geliştirme, kalite kontrolü, uygulama ve değerlendirme olmak üzere 5 ana aşama bulunmaktadır. Her bir aşamada bir sonraki aşamaya geçmek için ön-şart niteliğinde olan alt görevler belirlenmiştir. "Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" oyunun DGBL modeline göre geliştirilme sürecine ait detaylara aşağıda Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. "Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" Oyunun DGBL Modeline Göre Geliştirilme Süreci

Aşama		Gerçekleştirilen İşlemler
Analiz	Hedef	Oyunun, ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin Periyodik tablo bilgisini ölçmesi hedeflendi.
		Elementlerin sembolleri, sınıflandırılması ve kimyasal özelliklerinin oyunla değerlendirilmesi
	Fen Eğitimi ile Dijital Oyunlaştırmanın Birleştirilmesi	Periyodik tablo öğretimi için çağdaş yöntemlerin eksiklikleri göz önünde bulundurularak, oyunun öğrencinin aktif katılımını Sağlayacak şekilde tasarlanmasına karar verildi.
		Bilgi ve hareket temelli etkileşim içeren bir oyun formatı oluşturuldu.
Tasarım	Oyun Formatının Belirlenmesi	Oyunun öğrencinin periyodik tabloyu keşfetmesine olanak sağlayacak bir interaktif yapı içermesi gerektiği belirlendi.
		Elementlerin üzerine tıklayarak sorulara erişme ve hareket tanıma teknolojisiyle cevap verme mekaniği oluşturuldu.
	Etkileşim Mekanizmasının Belirlenmesi	Fare ile periyodik tablodan bir element seçme,
		Çıkan soruya hareket tanıma teknolojisiyle cevap verme,
		Doğru cevaba ulaşma veya yanlış cevap durumunda puan kaybetme gibi mekanikler tasarlandı.
	Ödüllendirme ve Geri Bildirim Mekanizmalarının Eklenmesi	Doğru cevap: Puan kazanma + Kutunun renginin değişmesi (yeşil).
		Yanlış cevap: Puan kaybı + Öğrencinin yeni bir element seçerek devam etmesi.
Geliştirme	Platform Seçimi ve Programlama	PictoBlox kullanılarak oyun geliştirildi.
		Makine öğrenmesi modülü entegre edilerek hareket tanıma özellikleri eklendi.
	Makine Öğrenmesi Modelinin Eğitilmesi	Hareket tanıma için öğrencilerin farklı el ve vücut hareketleriyle model eğitildi.
		Model, sağa, sola, yukarı hareket etme gibi öğrenci hareketlerini tanımlayacak şekilde eğitildi.

	Oyun Arayüzünün ve Grafiklerin Tasarlanması	Periyodik tablo ekranı tasarlandı.
		Öğrencilerin oyundaki ilerlemelerini görmeleri için bir puanlama sistemi eklendi.
		Çoktan seçmeli sorular için özel ekranlar oluşturuldu.
Kalite Kontrolü-Uygulama ve Geri Bildirim	Pilot Uygulama	8. sınıfta öğrenim gören 5 öğrenci ile pilot çalışma yapıldı.
		Öğrencilerin oyuna yönelik deneyimleri değerlendirildi. Anlaşılmayan noktalar düzeltildi. Öğrencilerin oyunun daha fazla görsel ipucu içermesi gerektiği ve bazı soruların daha anlaşılır olması gerektiği yönündeki yorumları dikkate alındı.
	Asıl uygulama	8. sınıfta öğrenim gören 30 öğrenci ile asıl uygulama yapıldı.
	Gözlem formu ile ölçme aracının güvenirliğini sağlama	Araştırmacılar tarafından hazırlanan gözlem formu kullanılarak bağımsız iki gözlemci tarafından uygulama değerlendirildi.
	Görüşme Formu ile Geri Bildirim Toplama	Öğrencilere oyunun eğitsel faydaları, hareket teknolojisi ile öğrenme deneyimi ve oyun mekanikleri hakkında görüşlerini almak için yarı yapılandırılmış görüşme uygulandı.
Değerlendirme	Öğrenci Görüşlerinin Analiz Edilmesi	Görüşme formundan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutuldu.
		Öğrencilerin oyunun öğreticiliği, eğlencesi, etkileşimi ve hareket teknolojisi ile ilgili yorumları kategorize edildi.
	Gözlem formu verilerinin analizi	Puanlayıcılar arası güvenirlik gözlem formunun her bir teması için ayrı olmak üzere formun geneli için hesaplandı.
		Elde edilen güvenirlik analiz sonuçları bulgularda sunuldu.

DGBL modeline yönelik geliştirilen oyunun açılış ekranında "Başla" ve "Nasıl Oynanır" olmak üzere iki buton yer almaktadır. "Nasıl Oynanır" butonuna tıklandığında oyunun nasıl oynanacağına ilişkin açıklamalar yer almaktadır. "Başla" butonuna tıklandığında ise "Periyodik Tablo"nun olduğu ekrana geçiş sağlanmaktadır. "Periyodik Tablo" ekranında her element bir kutucukla temsil edilmiş olup tabloda bir numara ile isimlendirilmiştir. Her kutuya tıklandığında o elementle ilgili soruların olduğu havuzdan rastgele bir soru ekranda görünmektedir (Şekil 1).

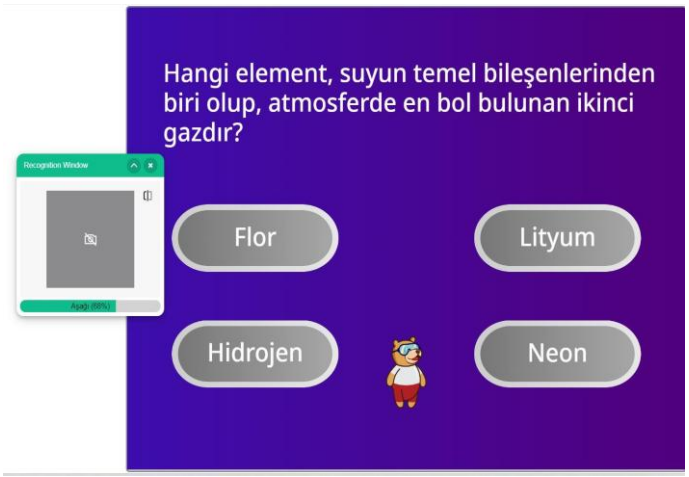

Şekil 1. Soru ekranından bir örnek

Soru ekranında üstte soru ifadesi yer almakta, aşağıda ise seçenekler bulunmaktadır. Yukarıdaki görselde sol tarafta görülen "Tanıma Penceresi" ile kamera açılarak makine tarafından oyuncunun yaptığı hareketler anlaşılmaya çalışılmaktadır. Daha önceden ilgili hareketler "Makine Öğrenmesi" sayesinde bilgisayara öğretilmiştir. Hareketler sağ, sol, ileri ve geri şeklindedir. Öğrenci tarafından doğru olduğu düşünülen seçeneğe oyundaki karakterin öğrencinin kendi hareketleri doğrultusunda

ulaştırılması gerekmektedir. Oyundaki karakter doğru cevaba ulaştığında oyuncu puan kazanacak ve periyodik tablo ekranında ilgili kutunun rengi yeşil olacaktır. Yanlış yaptığında ise puan kaybı yaşayacaktır. Bu şekilde bütün elementler için sorular hazırlanmış ve oyun esnasında soru havuzundan rastgele sorular oyuncunun karşısına çıkmaktadır. Geliştirilen oyunun kodlamasına ilişkin örnek Şekil 2'de yer almaktadır.

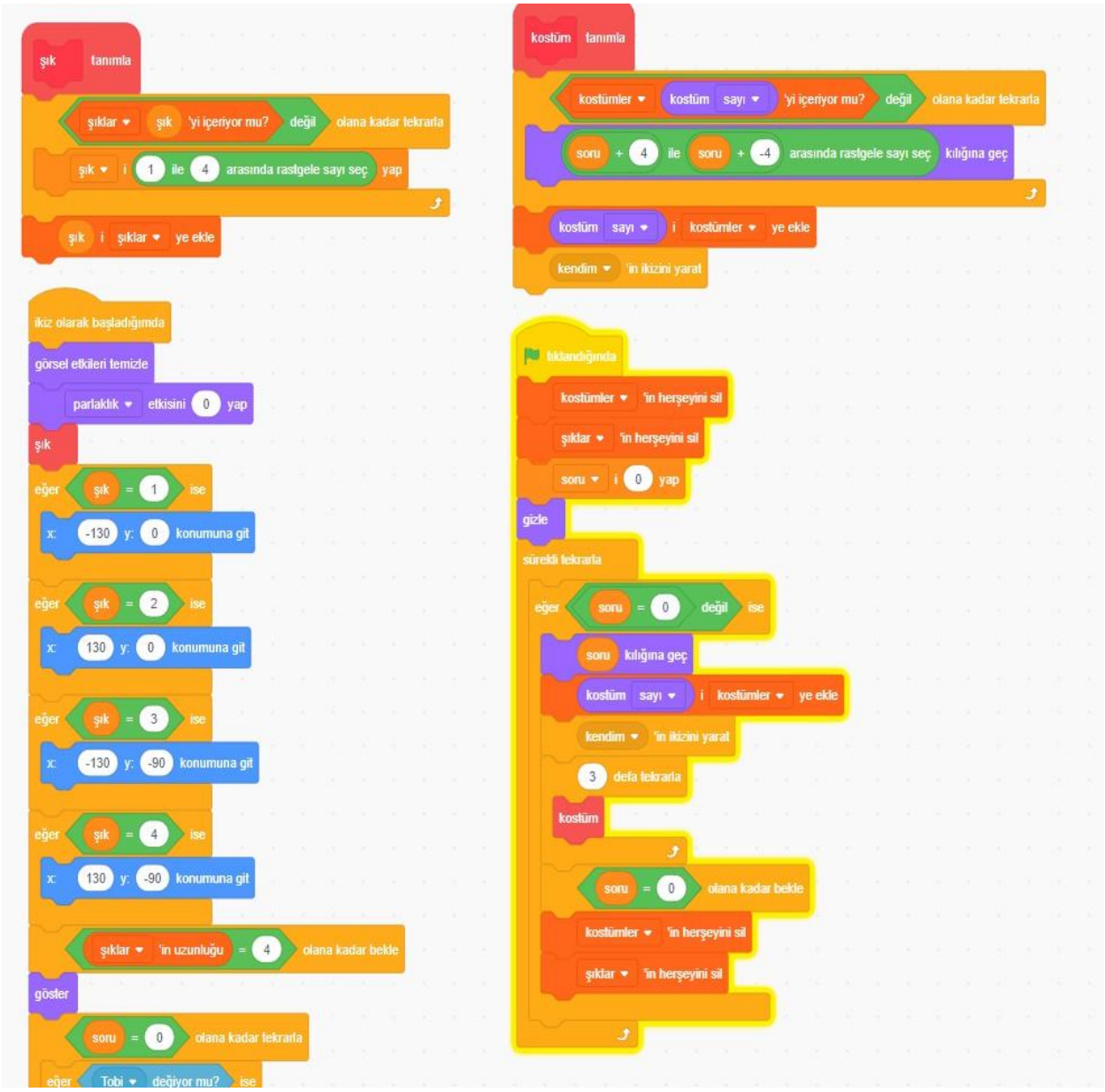

Şekil 2. Oyun tabanlı değerlendirme aracına ait örnek kodlama

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veriler iki aşamalı olarak toplanmıştır:

1. Gözlem Formu

Oyun tabanlı ölçme aracının uygulaması sürecinde öğrencilerin etkileşimleri yapılandırılmış gözlem formu ile izlenmiştir. Gözlem formu, araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olup 5 tematik başlık altında toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Gözlem formu hazırlanırken 3 fen eğitimi 3 bilişim teknolojileri 2 ölçme uzmanı değerlendirmede bulunmuş ve gözlem formuna son hali verilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Uygulama sürecinin izlendiği yapılandırılmış gözlem formu

Tema / Davranış	1: Hiç Yok	2: Çok Az	3: Orta	4: İyi	5: Çok İyi	Açıklama / Notlar
Genel Katılım ve İstek						
Oyuna katılım istekliliği	☐	☐	☐	☐	☐	
Talimatları dinleme ve anlama düzeyi	☐	☐	☐	☐	☐	
Oyun başlamadan önce motivasyon düzeyi	☐	☐	☐	☐	☐	
Bilişsel Performans						
Soruları anlama ve doğru yorumlama	☐	☐	☐	☐	☐	
Beden hareketlerini soruya uygun yapma	☐	☐	☐	☐	☐	
Hatalı hareket yapma sıklığı*	☐	☐	☐	☐	☐	
Yanıt verirken kararsızlık veya tereddüt	☐	☐	☐	☐	☐	
Hızlı ve zamanında cevap verme	☐	☐	☐	☐	☐	
Duygusal ve Motivasyonel Gözlemler						
Sınav kaygısı veya stres belirtileri*	☐	☐	☐	☐	☐	
Cevaplama sırasında heyecanlı görünme	☐	☐	☐	☐	☐	
Yanlış cevap sonrası moral bozukluğu*	☐	☐	☐	☐	☐	
Eğlendiğine dair davranış ve mimikler	☐	☐	☐	☐	☐	
Kendini ifade etme rahatlığı	☐	☐	☐	☐	☐	
Sosyal ve İletişimsel Gözlemler						
Oyunu dinleme ve dikkat etme	☐	☐	☐	☐	☐	
Yardım talep etme (uygulama içinde)	☐	☐	☐	☐	☐	
Olumlu iletişim ve destek	☐	☐	☐	☐	☐	
Dikkat dağıtıcı davranışlar sergileme*	☐	☐	☐	☐	☐	
Teknik ve Fiziksel Gözlemler						
Hareketlerin platform tarafından doğru algılanması	☐	☐	☐	☐	☐	
Teknolojik sorunlar yaşanması*	☐	☐	☐	☐	☐	
Fiziksel rahatlık (hareket etmekte zorluk yok)	☐	☐	☐	☐	☐	

*İlgili maddeler ters puanlanmıştır.

2. Yarı yapılandırılmış görüşme formu

Oyun tabanlı ölçme aracının uygulamasının ardından, öğrencilerle bire bir görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu; oyunun kullanımı, kavramsal katkısı, diğer ölçme araçlarından farkını belirtme ve genel değerlendirme önerilerine ilişkin açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Görüşme formu, fen eğitiminde teknoloji kullanımı üzerine araştırmaları olan 3 fen eğitimi uzmanının katkısıyla oluşturulmuş; yaş düzeyine uygunluk, açıklık ve kapsam açısından revize edilmiştir. Görüşme soruları periyodik tablo bilgisi, hareket algılama teknolojisi, diğer ölçme araçlarından farkı ve öneriler şeklinde 4 tema etrafında sorulardan oluşmaktadır. Görüşmeler ortalama 15 dakika sürmüş, sesli kayıtlar alınarak yazıya dökülmüştür. Veriler, içerik analizine uygun şekilde analiz edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen nitel veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Nitel verilerin içerik analizinde ayrıntılı olarak incelenmesiyle kodlamalar yapılır; bu kodlamalardan hareketle temalar belirlenir ve her bir temaya ilişkin maddelerin frekans değerleri raporlanır (Sönmez & Alacapınar, 2013). Gözlem formu verileri için gözlemciler arası tutarlık katsayısı hesaplanarak bulgularda ayrıntılı şekilde sunulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme verileri ise iki bağımsız

araştırmacı tarafından kodlanmış ve kodlayıcılar arası uyum oranı %87 olarak hesaplanmıştır. Görüşler, temalar altında doğrudan alıntılarla desteklenerek bulgularda verilmiştir.

Oyun tabanlı ölçme aracının güvenirliği nitel yollarla elde edilmiştir. Gözlemler, aynı sınıftan iki bağımsız gözlemci tarafından gerçekleştirilmiş ve gözlemciler arası tutarlılık için Cohen's Kappa katsayısı hesaplanmıştır. Katsayı 0.82 olarak bulunmuştur. Bu yüksek düzeyde gözlemci tutarlılığına işaret etmektedir. Tablo 5' te gözlemci tutarlılığı bulgularına ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Gözlemci tutarlığı bulguları

Tema	Ortalama Gözlemci A Puanı	Ortalama Gözlemci B Puanı	Ortalama Fark	Korelasyon (r)
Genel Katılım ve İstek	4.3	4.1	0.2	0.82
Bilişsel Performans	4.0	4.2	0.2	0.88
Duygusal & Motivasyonel	3.7	3.8	0.1	0.79
Sosyal & İletişimsel	3.9	3.7	0.2	0.76
Teknik & Fiziksel	4.4	4.5	0.1	0.85

İki gözlemci tarafından 30 öğrenci üzerinde doldurulan gözlem formları analiz edilmiştir. Gözlemci A ve B'nin ortalama puanları arasında tüm temalar bazında ortalama 0.15 puan fark bulunmuş, bu fark istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte gözlem tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Temalar arasında en yüksek korelasyon bilişsel performans (r = 0.88), en düşük ise sosyal ve iletişimsel alanlarda (r = 0.76) görülmüştür. Genel puanlar açısından her iki gözlemcinin değerlendirmeleri birbirini desteklemektedir (r = 0.82). Bu bulgular, gözlem formunun uygulamadaki güvenilirliğini ve gözlemciler arası tutarlılığı desteklemektedir. Ayrıca öğrencilerin genel katılım ve motivasyonlarının yüksek olduğu, beden hareketlerini sorulara uygun yapmada başarılı oldukları, teknik açıdan büyük sorun yaşanmadığı gözlemlenmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen nitel verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz sürecinde, öncelikle veriler metin haline getirilmiş ve iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak kodlanmıştır. Kodlayıcılar arası tutarlılığı sağlamak amacıyla Miles ve Huberman (1994) formülü [Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] kullanılarak hesaplanmış ve %82 olarak bulunmuştur. Bu değer, nitel araştırmalarda kabul edilebilir güvenirlik düzeyini göstermektedir. Kodlamalar arasındaki farklılıklar tartışılarak uzlaşı sağlanmış ve nihai tema ve kodlar bu uzlaşı doğrultusunda belirlenmiştir.

Uygulama Süreci

Dijital oyun tabanlı ölçme aracı öğrencilere bireysel olarak uygulanmıştır. Uygulama sürecinde öğrenciler, sınıfa tek tek alınarak dikkat dağınıklığını önlemek ve bireysel performansı nesnel şekilde gözlemleyebilmek amacıyla boş bir sınıfta oyunu oynamışlardır. Her öğrenciye oyunu oynayabilmesi için 30 dakikalık süre tanınmıştır. Süre pilot çalışmadaki gözlemler sonucunda belirlenmiştir. Uygulama süreci boyunca öğrencilerin oyunla etkileşimleri gözlemlenmiş ve gözlem formu aracılığıyla her öğrencinin performansı kayıt altına alınmıştır.

Şekil 3. Uygulama aşamasından bir kesit

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, dijital oyun tabanlı ölçme aracının geliştirilmesi, geliştirilen oyun tabanlı ölçme aracının işlevselliği ve öğrencilerin ölçme aracına ilişkin görüşleri ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Periyodik tablo konusunda geliştirilen dijital oyun tabanlı ölçme aracına yönelik gözlem bulguları

Öğrencilerin dijital ölçme aracını kullanırken elde edilen gözlem bulguları aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 6. Gözlem Formu Temalarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Tema	Ortalama Puan ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SS)	Min	Max
Genel Katılım ve İstek	4.20	0.68	3	5
Bilişsel Performans	4.10	0.79	2	5
Duygusal ve Motivasyonel	3.75	0.85	2	5
Sosyal ve İletişimsel	3.80	0.82	2	5
Teknik ve Fiziksel	4.45	0.62	3	5

Tablo 6 incelendiğinde, tüm temalarda ortalama puanların ölçeğin pozitif yarısında (3.75 - 4.45 aralığında) yer aldığı görülmektedir. Teknik ve Fiziksel teması, en yüksek ortalama puana ($\bar{X}$=4.45) sahiptir. Bu bulgu, öğrencilerin oyunu kullanırken hareket algılama sistemi ile ilgili belirgin bir teknik sorun yaşamadıklarını, fiziksel etkileşimin akıcı ve kullanıcı dostu olduğunu göstermektedir. Genel Katılım ve İstek ($\bar{X}$=4.20) ile Bilişsel Performans ($\bar{X}$=4.10) temaları da benzer şekilde yüksek ortalamalara sahiptir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu oyuna istekle başlamış, talimatları anlamış, soruları doğru yorumlamış ve beden hareketlerini soruya uygun şekilde yönlendirmede başarılı olmuştur.

Duygusal ve Motivasyonel ($\bar{X}$=3.75) ve Sosyal ve İletişimsel ($\bar{X}$=3.80) temalarının ortalamaları, diğer temalara kıyasla nispeten daha düşük olmakla birlikte, yine de orta-iyi düzeyde olumlu bir görünüm sergilemektedir. Gözlem notlarından, öğrencilerin genel olarak kaygı belirtisi göstermedikleri, oyun sırasında eğlendiklerine dair mimik ve sözlü ifadelerde bulundukları anlaşılmaktadır. Standart sapma değerlerinin tüm temalarda 1'in altında kalması (0.62- 0.85 aralığı), öğrenci puanlarının ortalamalar etrafında yoğunlaştığını ve performansların homojen bir dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

Öğrencilerin oyun tabanlı ölçme aracına ilişkin öğrenci görüşlerine yönelik bulgular

Öğrencilere "Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" oyununu hareket teknolojisi kullanımı bakımından değerlendirir misiniz? sorusu sorulmuş ve öğrencilerin cevaplarından elde edilen bulgular Şekil 4'te verilmiştir.

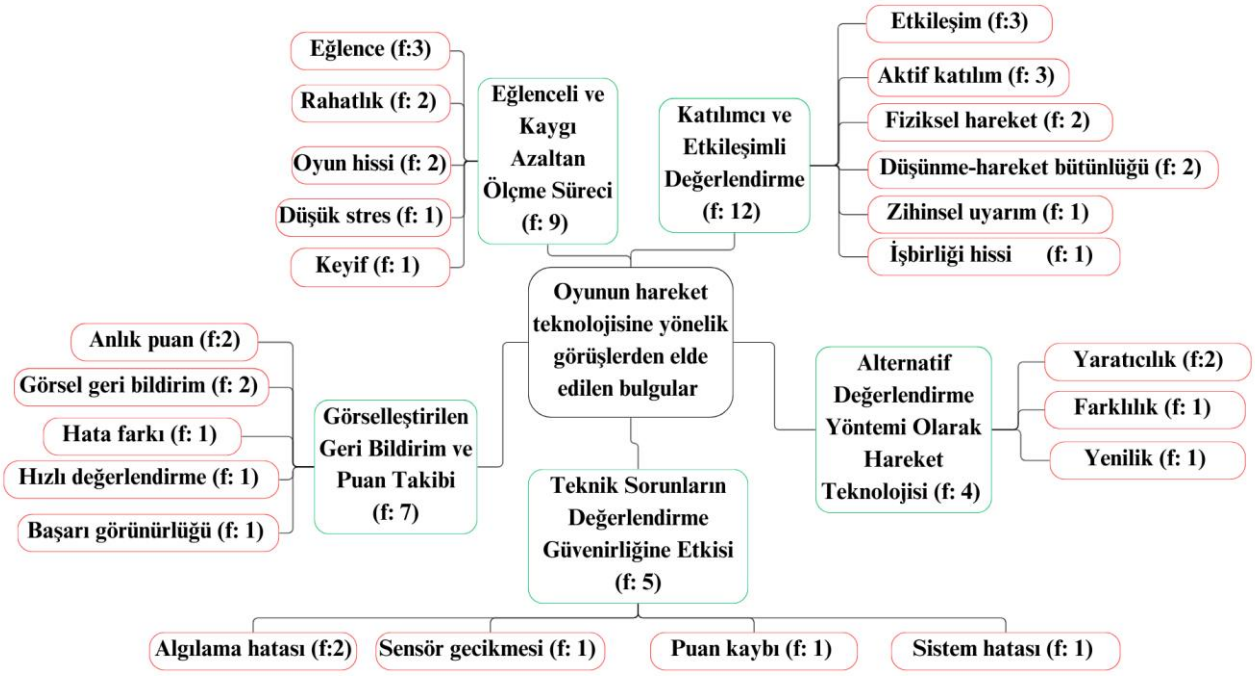

Şekil 4. Oyunun hareket teknolojisine yönelik görüşlerden elde edilen bulgular

Şekil 4 incelendiğinde, en yüksek frekansa sahip tema *Katılımcı ve Etkileşimli Değerlendirme* (f=12) olup en yüksek kod "etkileşim" ve "aktif katılım" (f=3) şeklindedir. En düşük frekanslı kodlar "zihinsel uyarım" ve "işbirliği hissi" (f=1) olarak belirlenmiştir. En düşük tema *Alternatif Değerlendirme Yöntemi Olarak Hareket Teknolojisi* (f=4) olup "farklılık" ve "yenilik" kodları f=1 ile en düşük değere sahiptir. Kod ve temaların oluşmasına kaynaklık eden öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

"Ellerimle cevap verirken hem düşündüm hem hareket ettim, bu yüzden aklımda daha çok kaldı." (Ö14)

"Arkadaşlarımla birlikte hareket etmek daha keyifliydi." (Ö5)

"Normal test olsa daha çok stres olurdum ama bu oyun gibi olduğu için daha rahat hissettim." (Ö9)

"Doğru yaptığımda ekranda hemen puan geldi, nerede hata yaptığımı da görebildim." (Ö3)

"Doğru hareketi yaptım ama sistem yanlış anlayınca puan alamadım." (Ö21)

"Sınav gibi sıkıcı değildi, daha yaratıcı bir yoldu." (Ö8)

Öğrencilere "Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" oyununu diğer ölçme araçları ile karşılaştırır mısınız? sorusu sorulmuş ve öğrencilerin cevaplarından elde edilen bulgular Şekil 5'te verilmiştir.

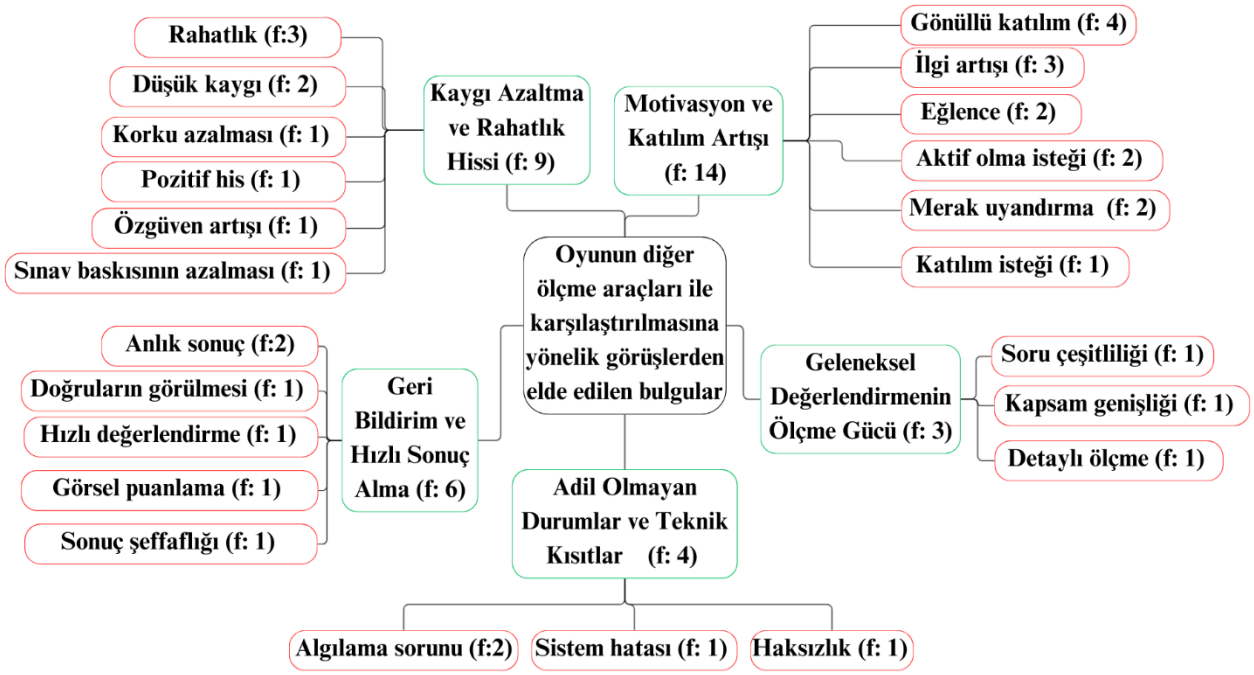

Şekil 5. Oyunun diğer ölçme araçları ile karşılaştırılmasına yönelik görüşlerden elde edilen bulgular

Şekil 5 incelendiğinde, en yüksek frekansa sahip tema *Motivasyon ve Katılım Artışı* (f=14) olup en yüksek kod "gönüllü katılım" (f=4) olarak öne çıkmaktadır. En düşük kodlar "katılım isteği", "korku azalması", "pozitif his", "sınav baskısının azalması", "ödül sistemi", "rekabet" ve "karakter özelleştirme" (f=1) şeklindedir. En düşük tema *Geleneksel Değerlendirmenin Ölçme Gücü* (f=3) olup tüm kodları eşit frekansa sahiptir (f=1). Kod ve temaların oluşmasına kaynaklık eden öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

"Test çözmektense oyunla cevaplamak daha eğlenceliydi, hemen katılmak istedim." (Ö5)

"Bu yöntem ilgimi çekti, nasıl ilerleyeceğini merak ettim." (Ö7)

"Sınav gibi değildi, hata yapmaktan korkmadım." (Ö3)

"Kendime güvenim geldi, hata yapsam da devam ettim." (Ö15)

"Hemen puanımı gördüm, neyi doğru yaptığımı fark ettim." (Ö11)

"Hareketimi yapmama rağmen sistem algılamadı, bu yüzden puan alamadım." (Ö16)

"Kâğıt testlerde daha çok konu soruluyor, oyun kısa sürdü." (Ö22)

Öğrencilere "Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" oyununda yaşadığınız duygular nelerdir? sorusu sorulmuş ve öğrencilerin cevaplarından elde edilen bulgular Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. Oyun sırasında yaşanan duygulara yönelik bulgular

Şekil 6 incelendiğinde, en yüksek frekansa sahip tema *Eğlence ve Heyecan* (f=11) olup en yüksek kod "eğlence" (f=4) olarak öne çıkmaktadır. En düşük kodlar "keyif", "rekabet hissi", "stresin azalması" ve "tekrar hissi" (f=1) şeklindedir. En düşük tema *Sıkılma veya Yorgunluk* (f=3) olup "tekrar hissi" f=1 ile en düşük değere sahiptir. Kod ve temaların oluşmasına kaynaklık eden öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

"Oyun oynarken çok eğlendim, sanki ders değil de bir yarışmaymış gibi hissettim." (Ö4)

"Yarışma havası vardı, bu beni daha çok motive etti." (Ö9)

"Normal sınavlardan daha rahattım, hata yapmaktan korkmadım." (Ö7)

"Hata yapmaktan çekinmedim, kendime güvendim." (Ö10)

"Oyun ortamı stresimi azalttı." (Ö6)

"Doğru cevaplar verdikçe kendime güvenim arttı, daha fazla katılmak istedim." (Ö12)

"Doğru yanıtlar beni mutlu etti, başardığımı hissettim." (Ö8)

"Periyodik tabloyu hareketlerle öğrenmek ilgimi çekti, merak ettim." (Ö5)

"Uzun süre aynı hareketleri yapınca biraz sıkıldım." (Ö10)

Öğrencilere "Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" oyunu sırasında fark ettiğiniz ya da öğrendiğiniz şeyler nelerdir? sorusu sorulmuş ve öğrencilerin cevaplarından elde edilen bulgular Şekil 7' de verilmiştir.

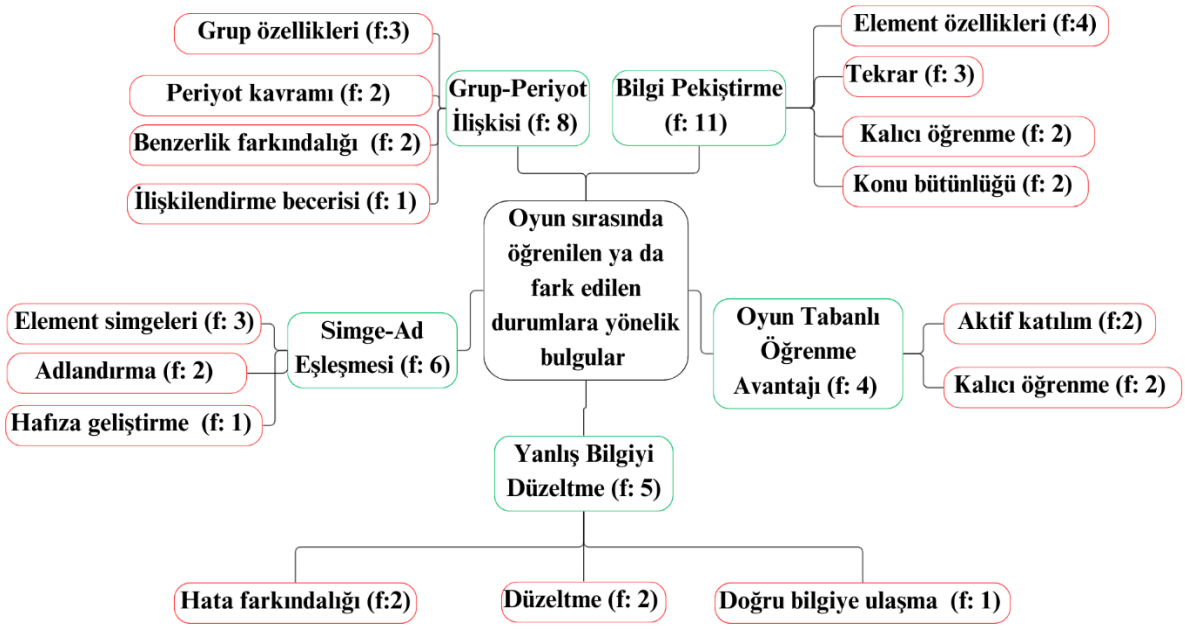

Şekil 7. Oyun sırasında öğrenilen ya da fark edilen durumlara yönelik bulgular

Şekil 7 incelendiğinde, en yüksek frekansa sahip tema *Bilgi Pekiştirme* (f=11) olup en yüksek kod "element özellikleri" (f=4) şeklindedir. En düşük kodlar "konu bütünlüğü", "hafıza geliştirme", "doğru bilgiye ulaşma" ve "ilişkilendirme becerisi" (f=1) şeklindedir. En düşük tema *Oyun Tabanlı Öğrenme Avantajı* (f=4) olup iki kodu da eşit frekanstadır (f=2). Kod ve temaların oluşmasına kaynaklık eden öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

"Oyun sayesinde elementlerin yerlerini daha iyi hatırladım." (Ö3)

"Bilgilerim uzun süre aklımda kaldı." (Ö12)

"Tüm konuyu bir arada görmek güzeldi." (Ö8)

"Aynı gruptaki elementlerin benzer davrandığını fark ettim." (Ö9)

"Bazı elementlerin özelliklerinin aynı olduğunu gördüm." (Ö6)

"Tablodaki yerleri ile özelliklerini ilişkilendirdim." (Ö5)

"Elementlerin simgelerini öğrenmek daha kolay oldu." (Ö14)

"Simgeleri hafızamda tutmam kolaylaştı." (Ö10)

"Yanlış yaptığım sorularda doğrusunu öğrenme şansım oldu." (Ö6)

"Yanlış bilgilerimi düzelttim." (Ö4)

"Hareketlerle öğrenmek bilgilerin aklımda kalmasını sağladı." (Ö11)

Öğrencilere "Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" oyununun geliştirilmesine yönelik önerileriniz nelerdir? sorusu sorulmuş ve öğrencilerin cevaplarından elde edilen bulgular Şekil 8' de verilmiştir.

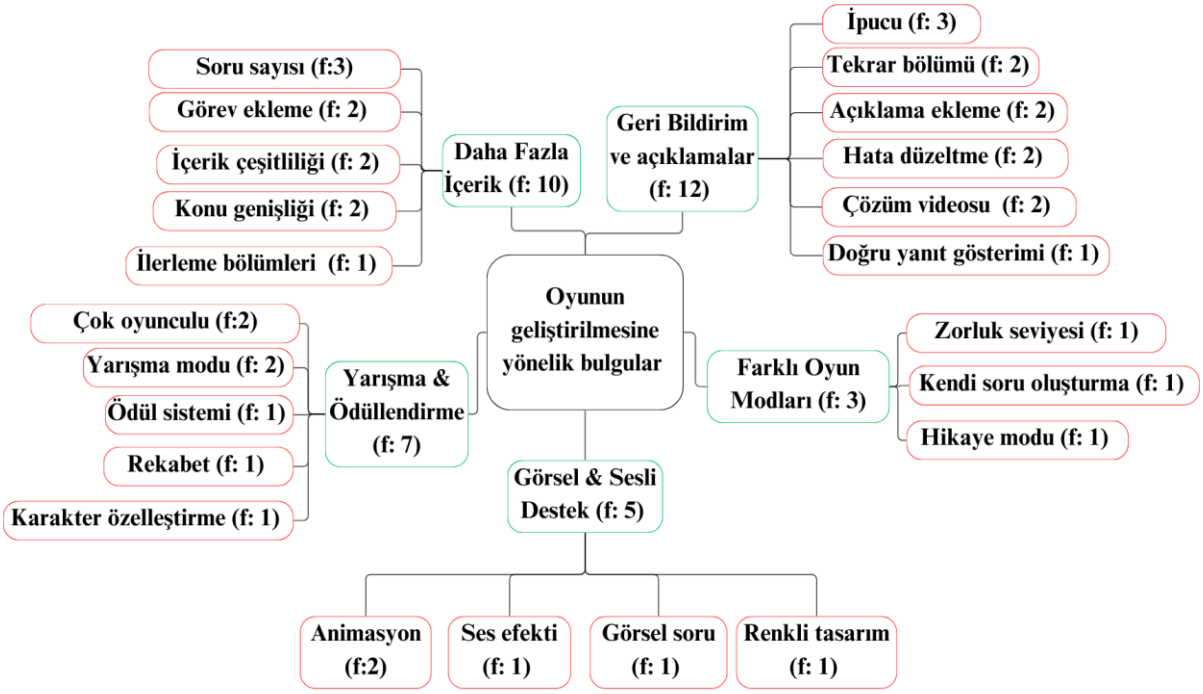

Şekil 8. Oyunun geliştirilmesine yönelik bulgular

Şekil 8 incelendiğinde, en yüksek frekansa sahip tema *Geri Bildirim & Açıklamalar* (f=12) olup en yüksek kod "ipucu" (f=3) olarak belirlenmiştir. En düşük kodlar "doğru yanıt gösterimi", "ilerleme bölümleri", "ödül sistemi", "rekabet", "karakter özelleştirme", "ses efekti", "görsel soru", "renkli tasarım", "zorluk seviyesi", "kendi soru oluşturma" ve "hikâye modu" (f=1) şeklindedir. En düşük tema *Farklı Oyun Modları* (f=3) olup tüm kodları eşit frekanstadır (f=1). Kod ve temaların oluşmasına kaynaklık eden öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

"Yanlış cevap verirsek bize ipucu verebilecek bir özellik eklenebilir." (Ö15)

"Yanlış cevaplarda geri dönüp doğrusunu öğrenebileceğimiz bir tekrar bölümü olmalı." (Ö7)

"Yanlış yaptığım soruların çözümünü izlemek isterdim." (Ö11)

"Oyun içinde daha fazla soru olsa güzel olurdu, böylece daha uzun süre oynayabilirdik." (Ö2)

"Oyun içinde bazı özel görevler veya mini oyunlar eklenebilir." (Ö6)

"Seviyeler geçtikçe yeni konular açılabilir." (Ö5)

"Birden fazla kişiyle oynanabilen bir yarışma modu eklenirse daha eğlenceli olur." (Ö13)

"Oyundaki karakter özelleştirilebilir olsa güzel olur, kendi avatarımızı oluşturabilmeliyiz." (Ö8)

"Oyunda animasyon veya ses efektleri olursa daha eğlenceli olabilir." (Ö1)

"Bazı sorular görsel içerikli olsa daha akılda kalıcı olurdu." (Ö6)

"Zorluk seviyesine göre ilerleyen bir sistem eklenmeli." (Ö9)

"Öğrencilerin kendi sorularını oluşturabileceği bir bölüm olursa harika olur." (Ö19)

"Oyun bir hikaye içinde ilerlese daha ilgi çekici olur." (Ö4)

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada geliştirilen "Hareketle Periyodik Tabloyu Keşfediyorum" adlı dijital oyun tabanlı ölçme aracı, ortaokul öğrencilerinin periyodik tablo konusundaki bilgi düzeylerini alternatif bir yöntemle değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırma bulguları üç alt problem çerçevesinde tartışılmıştır.

Birinci alt problem kapsamında, periyodik tablo konusuna yönelik dijital oyun tabanlı bir ölçme aracının geliştirilme süreci ele alınmıştır. Araç, fen bilimleri öğretim programındaki kazanımlara dayalı olarak oluşturulan madde havuzu ve uzman görüşleriyle sağlanan kapsam geçerliği dikkate alınarak tasarlanmıştır. Günümüzde teknolojinin ölçme ve değerlendirme süreçlerinde daha yoğun biçimde kullanılmasının, değerlendirme çıktılarının niteliğini artırdığı ve değerlendirme sürecinin daha kısa sürede tamamlanmasına katkı sağladığı belirtilmektedir (Ersoy & Çoklar, 2013). Bu bağlamda geliştirilen dijital oyun tabanlı ölçme aracının, teknoloji destekli değerlendirme yaklaşımlarının sunduğu olanaklardan yararlanacak biçimde yapılandırıldığı söylenebilir.

Oyun tasarımında Dijital Oyun Tabanlı Öğrenme (DGBL) modelinin aşamalarının sistematik biçimde izlenmiş olması, aracın hem pedagojik hem de teknolojik açıdan sağlam temellere dayandığını göstermektedir. Oyunların yalnızca eğlenceli olması değil, aynı zamanda belirli bir öğrenme hedefine yönelik olarak planlanması ve önceden yapılandırılması gerektiği vurgulanmaktadır (Demirel, 2002). Nitekim iyi düzenlenmiş eğitim ortamlarında kullanılan oyunların, öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişim alanlarına olumlu katkılar sunduğu ifade edilmektedir (Koçyiğit vd., 2007). Literatürde de oyun tabanlı ölçme-değerlendirme araçlarının tasarım sürecinde kazanım-madde uyumunun ve uzman görüşünün önemli olduğu vurgulanmaktadır (Kiili & Ketamo, 2018; Black & Wiliam, 2018). Dolayısıyla bu çalışma, mevcut yaklaşımlarla paralellik göstermekte ve fen eğitimi alanına yenilikçi bir katkı sunmaktadır.

İkinci alt problem doğrultusunda, aracın işlevselliği incelenmiştir. Öğrencilerin oyun sürecindeki performansları gözlem formları aracılığıyla izlenmiş, farklı gözlemciler arasında yüksek düzeyde tutarlılık sağlanmıştır. Bu durum, geliştirilen aracın güvenilir bir şekilde uygulanabileceğini göstermektedir. Ayrıca öğrencilerin genel olarak oyuna istekli katıldıkları ve bilişsel görevleri yerine getirmede başarılı oldukları görülmüştür. Literatürde eğitsel dijital oyunların, öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif rol almalarını sağladığı, sınıf içindeki pasif öğrencileri sürece dâhil ettiği ve zihinsel gelişimi desteklediği belirtilmektedir (Sabırlı & Çoklar, 2020). Bununla birlikte ölçme ve değerlendirme amacıyla kullanılan oyunlaştırma uygulamalarının, öğretmenlerin öğrencilerin öğrenme düzeylerini hızlı ve pratik biçimde belirlemelerine olanak tanıdığı; öğrencilere ise kendi öğrenmelerine ilişkin anlık dönüt alma fırsatı sunduğu ifade edilmektedir (Demir & Eren, 2020). Bu bulgular, oyun tabanlı değerlendirme araçlarının öğrenci katılımını artırdığı ve performansın daha nesnel biçimde izlenmesine olanak sağladığını ortaya koyan araştırmalarla uyumludur (Mavridis & Tsiatsos, 2017; Zhu, Guo & Yang, 2023). Bununla birlikte bazı öğrencilerin hareket algılamada yaşanan teknik sorunlara işaret etmeleri, teknolojik sınırlılıkların ölçme sürecini etkileyebildiğini göstermektedir. Literatürde de teknoloji tabanlı ölçme araçlarında benzer sınırlılıkların raporlandığı ve bu tür araçların sürekli teknik iyileştirmelerle desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Hautala vd., 2020).

Üçüncü alt problem bağlamında, öğrencilerin görüşleri incelendiğinde oyunun eğlenceli bulunduğu, sınav kaygısını azalttığı ve öğrenmeyi desteklediği görülmüştür. Öğrencilerin değerlendirmeyi oyun gibi algılamaları, test kaygısının azaldığını göstermektedir. Bu sonuç, oyun tabanlı değerlendirmelerin motivasyonu artırıcı ve kaygıyı azaltıcı rolünü vurgulayan çalışmaları destekler niteliktedir (Cassady & Johnson, 2002; Turan & Meral, 2018). Eğitsel dijital oyunların öğrencilerin derse yönelik tutum ve motivasyonlarını artırarak eğlenerek öğrenmelerine olanak sağladığı da ulusal literatürde vurgulanmaktadır (Sabırlı, 2018; Sarı & Altun, 2016). Ayrıca öğrencilerin element özelliklerini, grup ve periyot ilişkilerini daha iyi hatırladıklarını belirtmeleri, soyut kavramların oyunlaştırma yoluyla somutlaştırılmasının öğrenmeye katkı sağladığını göstermektedir. Bu bulgu, periyodik tablo öğretiminde öğrencilerin özellikle sınıflandırma ve grup–periyot ilişkilerinde güçlük yaşadıklarını ortaya koyan çalışmalarla örtüşmektedir (Mokiwa, 2017; Narod ve Narrainsawmy, 2023). Periyodik tablo öğretimine yönelik yapılan ulusal çalışmalarda da oyun ve dijital materyal kullanımının öğrenci başarısı ve motivasyonu üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu raporlanmıştır (Bayat, Kılıçaslan & Şentürk, 2014; Peker & Taş, 2017). Fen bilimleri eğitiminde eğitsel oyunların öğrenmeyi

somutlaştırdığı, yaparak yaşayarak öğrenmeyi desteklediği, öğrencilerin motivasyonunu artırdığı ve ders süresinin daha verimli kullanılmasına katkı sağladığı belirtilmektedir (Dolunay & Karamustafaoğlu, 2021). Öte yandan bazı öğrencilerin geleneksel testlerin daha kapsamlı olduğunu vurgulamaları, oyunun soru çeşitliliği ve içerik genişliği açısından geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Genel olarak bu araştırma, oyun tabanlı ve hareket destekli ölçme araçlarının fen eğitimi bağlamında kullanılabilirliğini göstermektedir. Bulgular, oyun tabanlı ölçmenin öğrencilerin bilişsel performansını nesnel biçimde ortaya koyarken aynı zamanda motivasyon ve odaklanmayı da desteklediğini ortaya koymuştur. Ancak teknolojik sınırlılıklar ve içerik kapsamının artırılması gerekliliği, ileride yapılacak çalışmalar için dikkat edilmesi gereken unsurlardır.

Bu bağlamda, geliştirilen dijital oyun tabanlı ölçme aracı, ortaokul öğrencilerinin periyodik tablo konusundaki bilgi düzeylerini ölçmede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir alternatif değerlendirme yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Araç, öğrencilerin değerlendirme sürecine aktif katılımını sağlamış, öğrenme kaygısını azaltmış ve motivasyonlarını artırmıştır. Öğrenci görüşleri, oyunun hem eğitsel hem de duyuşsal açıdan olumlu bir deneyim sunduğunu göstermiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Dijital oyun tabanlı araçlar, geleneksel testlerin neden olduğu sınav kaygısını azaltarak daha rahat bir değerlendirme ortamı sunabilmektedir.
- Hareket tabanlı etkileşim, öğrencilerin soyut kavramları somutlaştırmalarına yardımcı olmaktadır.
- Öğrenciler geri bildirim, ipucu ve tekrar fırsatlarının artırılması ile içeriğin daha kapsamlı hale getirilmesini talep etmektedir.
- Teknolojik sınırlılıklar ölçme sürecinde zaman zaman aksaklıklar yaratsa da genel işlevselliği olumsuz etkileyecek düzeyde değildir.

Bu sonuçlar, oyun tabanlı ölçme araçlarının eğitimde kullanılabilirliğini ortaya koymakta ve fen eğitimi alanında alternatif değerlendirme yaklaşımlarının önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Bu araştırmanın bulgularına dayalı olarak geliştirilen öneriler hem uygulayıcı öğretmenlere hem de gelecek araştırmacılara yöneliktir:

1. Öğretim uygulamalarına yönelik öneriler

- Oyun tabanlı ölçme araçlarının sınıf ortamında kullanımı yaygınlaştırılmalı; öğretmenlere bu araçların pedagojik temelleri ve teknik işleyişi konusunda hizmet içi eğitimler verilmesi önerilebilir.
- Öğrencilerin sınav kaygısını azaltmak ve motivasyonlarını artırmak amacıyla, özellikle soyut ve ezber gerektiren konularda oyun tabanlı ölçme araçları ders içi değerlendirmelerde tercih edilebilir.
- Oyun sırasında verilen geri bildirimler yalnızca doğru-yanlış bilgisiyle sınırlı kalmamalı; açıklama, ipucu ve tekrar fırsatları da sunularak öğrenme pekiştirilebilir.

2. Geliştirilecek dijital araçlara yönelik öneriler

- Hareket algılama teknolojisinin doğruluğu artırılmalı, öğrencilerin yaşadığı teknik sorunlar en aza indirilmeli ve kalibrasyon seçenekleri geliştirilmesi önerilebilir.
- Öğrenci talepleri doğrultusunda soru sayısı ve içerik çeşitliliği artırılmalı; farklı zorluk seviyeleri, mini görevler ve hikâye temelli bölümler eklenerek oyunun kapsayıcılığı güçlendirilebilir.
- Oyunların çoklu oyuncu modu veya işbirlikçi görevlerle zenginleştirilmesi, öğrenciler arasındaki sosyal etkileşimi artırabilir ve öğrenmeye yönelik motivasyonu destekleyebilir. Bu nedenle geliştirilecek oyun tabanlı değerlendirmelere çoklu değerlendirmeler eklenmesi önerilebilir. Bu bazı kazanımlar bakımından ele alınarak konunun hızlıca değerlendirilmesinde kullanılabilir.

3. Gelecek araştırmalara yönelik öneriler

- Oyun tabanlı ölçme araçlarının etkinliği farklı yaş gruplarında, farklı konu alanlarında ve daha geniş örneklemlerle sınanabilir.
- Bu tür araçların öğrencilerin yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal ve psikomotor gelişimlerine etkisini ortaya koyan nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma araştırmalar yürütülebilir.
- Geleneksel ölçme yöntemleri ile oyun tabanlı ölçme araçlarının karşılaştırıldığı deneysel desenler uygulanarak, her iki yaklaşımın başarı, motivasyon ve kaygı üzerindeki etkileri karşılaştırmalı biçimde incelenebilir.

Öğretmenlerin bu araçlara yönelik algıları ve kullanım deneyimleri araştırılmalı, elde edilen bulgular doğrultusunda öğretmen eğitim programları güncellenebilir.

KAYNAKÇA

Akdeniz, A. R., Öztürk, M., & Bakırcı, H. (2017). Bilgisayar destekli öğretim uygulamalarının sekizinci sınıf öğrencilerinin fen dersi akademik başarılarına ve bilginin kalıcılığına etkisi. *HAYEF Journal of Education, 14*(2), 59-77.

Akgürbüz, İ., Alparslan, H., & Özcan, E. (2018). Periyodik kantin. *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi, 3*(1), 67-76. https://doi.org/10.59320/alanyazin.1422735

American Educational Research Association, American Psychological Association, & National Council on Measurement in Education (2014). *Standards for educational and psychological testing*. American Educational Research Association.

Arduç, M. A. (2024). Teknoloji destekli fen bilimleri eğitimi çalışmalarının incelenmesi (2020-2023): İçerik analizi. *Alanyazın*, *5*(1), 85-103.

Azizoğlu, N., Aslan, S., & Pekcan, S. (2015). Periyodik sistem konusu ve analojilerle öğretim modeli: yöntem, cinsiyet ve motivasyon faktörlerinin öğrenci başarısına etkisi. *İlköğretim Online, 14*(2), 472-488. https://doi.org/10.17051/io.2015.39450

Bayat, S., Kılıçaslan, H., & Şentürk, Ş. (2014). Fen ve teknoloji dersinde eğitsel oyunların yedinci sınıf öğrencilerinin akademik başarısına etkisinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(2), 204-216. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2014.14.2-5000091535

Black, P., & Wiliam, D. (2018). Classroom assessment and pedagogy. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 25*(6), 551–575. https://doi.org/10.1080/0969594X.2018.1441807

Cassady, J. C., & Johnson, R. E. (2002). Cognitive test anxiety and academic performance. *Contemporary educational psychology*, *27*(2), 270-295. https://doi.org/10.1006/ceps.2001.1094

Demir, S., & Eren, E. (2020). Değerlendirme aracı olarak oyunlaştırma platformlarının kullanımının öğrencilerin derse katılım ve motivasyonlarına etkisi. *Asian Journal of Instruction (E-AJI)*, *8*(1), 47-65.

Demirel, Ö. (2002). *Programdan değerlendirmeye öğretme sanatı*. Pegem Akademi.

Dolunay, A., & Karamustafaoğlu, O. (2021). Fen bilimleri öğretmenlerinin eğitsel oyunlar hakkında görüşleri: "En Süratli Ses" oyunu. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2021*(16), 48–69.

Ersoy, M., & Çoklar, A. N. (2013). Teknopedagojik eğitimde değerlendirme. In I. Kabakçı Yurdakul (Ed.), *Teknopedagojik eğitime dayalı öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* (ss. 241–267). Anı Yayıncılık.

Gelbal, S., & Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(33), 135-145.

Girmen, P., & Süral, İ. (2019). Hayat Bilgisi Dersinde Kazanıma Dayalı Web Tabanlı Değerlendirme. *Anadolu University Journal of Education Faculty, 3*(3), 213-226. https://doi.org/10.34056/aujef.585319

Gökulu, A. (2017). 8. sınıf öğrencilerin element, bileşik, karışım kavramlarını anlama düzeyleri ve kavram yanılgılarının incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, *25*(2), 611-626.

Hautala, J., Heikkila, R., Nieminen, N., Rantanen, V., Latvala, J., & Richardson, U. (2020). Identification of reading difficulties by a digital game-based assessment technology. *Journal of Educational Computing Research, 58*(5), 1003- 1028. https://doi.org/10.1177/0735633120905309

Ifenthaler, D., & Yau, J. Y. K. (2020). Utilising learning analytics to support study success in higher education: a systematic review. *Educational Technology Research and Development*, *68*(4), 1961-1990. https://doi.org/10.1007/s11423-020-09788-z

Kan, A. (2009). Ölçme araçlarında bulunması gereken nitelikler. H. Atılgan (Ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (4. Baskı, s. 23-24) içinde. Anı yayıncılık.

Kaymak, H. (2005). *Kavram haritası yönteminin öğrencilerin periyodik tablo konusunu anlamalarına etkisi.* [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi] https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Kaymakçı, G., Duran, V., & Engin, A. S. (2021). Organik Gıda Boyası Üreterek Periyodik Tablo Oluşturalım Etkinliğiyle Özel Yetenekli Öğrencilerin Akıl Yürütme Stillerinin incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 15*(38), 29-53.

Kiili, K., & Ketamo, H. (2018). Evaluating cognitive and affective outcomes of a digital game-based math test. *IEEE Transactions on Learning Technologies, 11*(2), 255-263. https://doi.org/10.1109/TLT.2017.2687458

Koçyiğit, S., Tuğluk, M. N., & Kök, M. (2007). Çocuğun gelişim sürecinde eğitsel bir etkinlik olarak oyun. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (16), 324–342.

Lashari, S. A., Rahman, S. U., & Lashari, T. A. (2025). Using Kahoot as a gamified learning approach to enhance classroom engagement and reduce test anxiety. *RMLE Online, 48*(8), 1-13.

Mavridis, A., & Tsiatsos, T. (2017). Game-based assessment: Investigating the impact on test anxiety and exam performance. *Journal of Computer Assisted Learning*, *33*(2), 137-150. https://doi.org/10.1111/jcal.12170

McMillan, J. H. (2017). *Using Students' Assessment Mistakes and Learning Deficits to Enhance Motivation and Learning.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315650890

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2024). Fen bilimleri dersi öğretim programı. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.

Mokiwa, H. O. (2017). Reflections on teaching periodic table concepts: A case study of selected schools in South Africa. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, *13*(6), 1563-1573. https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00685a

Narod, F., & Narrainsawmy, V. (2023). Educators' reflections on the teaching and learning of the periodic table of elements at the upper secondary level: a case study. *Physical Sciences Reviews*, *8*(12), 4965-4979. https://doi.org/10.1515/psr-2021-0182

Nitko, A. J. (1996). *Educational assessment of students*. Prentice-Hall Order Processing Center

Özdemir, O. (2025). Kahoot! Game-based digital learning platform: A comprehensive meta-analysis. *Journal of Computer Assisted Learning, 41*(1), e13084.

Öztürk, B., Kaymakoğlu, H., & Çiçek, S. D. (2022). Öğrenme amaçlı yazma aktivitelerinin 8. sınıf öğrencilerinin periyodik sistem konusundaki akademik başarılarına etkisi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, *10*(1), 115-138. https://doi.org/10.56423/fbod.1097724

Öztürk, M., Akdeniz, A. R., & Bakırcı, H. (2017). Bilgisayar destekli öğretim uygulamalarının ortaokul öğrencilerinin bilimsel düşünme becerilerine etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*(1), 611-639.

Pamuk, T. (2018). *Periyodik sistem ve kimyasal bağlar konularının öğretiminde bilgisayar destekli öğretimin 8. Sınıf öğrencilerinin başarı ve tutumlarına etkisinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Peker, E. A., & Erol, T. A. Ş. (2017). Nesnel ve dijital "Uygula Öğren Periyodik Cetvel" materyalinin öğrenci başarısına etkisinin araştırılması. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi, 5*(1), 20–42.

Sabırlı, Z. E. (2018). *Dijital eğitsel oyunların eğitimde kullanımının farklı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.

Sabırlı, Z. E., & Çoklar, A. N. (2020). The effect of educational digital games on education, motivation and attitudes of elementary school students against course access. *World Journal on Educational Technology: Current Issues, 12*(4), 325–338.

Sarı, A., & Altun, T. (2016). Oyunlaştırma yöntemi ile işlenen bilgisayar derslerinin etkililiğine yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 7*(3), 553–577. https://doi.org/10.16949/turkbilmat.277871

Seehawer, M. (2021). Educators' reflections on the teaching and learning of the periodic system: Challenges and opportunities. *Progress in Science Education, 4*(1), 14–31.

Semerci, Ç. (2009). Eğitimde ölçme ve değerlendirme. E. Karip (Ed.), *Ölçme ve değerlendirme* (3. Baskı, s. 2) içinde. Pegem Akademi.

Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2013). Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri (2. baskı). Anı yayıncılık.

Şad, S. N., & Göktaş, Ö. (2013). Öğretim elemanlarının geleneksel ve çağdaş ölçme değerlendirme yaklaşımlarının incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, *14*(2), 79-105.

Tan, E. (2023). *Periyodik tablonun tarihçesi ve kolay öğretilme yöntemleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Turan, Z., & Meral, E. (2018). Game-Based versus to Non-Game-Based: The Impact of Student Response Systems on Students' Achievements, Engagements and Test Anxieties. *Informatics in Education*, *17*(1), 105-116. https://doi.org/10.15388/infedu.2018.07

Varoğlu, L., Yilmaz, A., & Şen, Ş. (2020). Kimyada kavram çiftlerine ilişkin iki-aşamalı kavram tanı testinin geliştirilmesi. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education, 14*(1), 316-347. https://doi.org/10.17522/balikesirnef.655801

Yıldırım, İ. (2004). Depresyonun yordayıcısı olarak sınav kaygısı, gündelik sıkıntılar ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *27*(27).

Yılmaz, R. & Karaoğlan Yılmaz, F.G. (2019). Bir oyunlaştırma ve biçimlendirici değerlendirme aracı olarak Kahoot kullanımına yönelik öğretmen adaylarının görüşlerinin incelenmesi. II. Uluslararası

Eğitimde ve Kültürde Akademik Çalışmalar Sempozyumu, I-SASEC 2019, 12-14 Eylül 2019, Mersin, Türkiye.

Zengin, Y., Bars, M., & Şimşek, Ö. (2017). Matematik öğretiminin biçimlendirici değerlendirme sürecinde Kahoot ve Plickers uygulamalarının incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi, 18*(2), 602-626. https://doi.org/10.12984/egeefd.318647

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Ebeveynlerin Dijital Oyun Bağımlılıklarının Araştırılması: Betimsel Bir Çalışma

Researching Parents' Digital Game Addiction: A Descriptive Study

Rasim BABAHANOĞLU
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
rasimbabahanoglu@hitit.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6538-0329

Öz: Dijital bağımlılık çağımızın en önemli sorunlarından birisidir. Öyle ki davranışsal bağımlılık türü olarak dijital bağımlılık tüm yaş gruplarından bireyleri etkilemektedir. Tüm bağımlılık biçimlerinde olduğu gibi dijitale bağımlı olan bireyler bu davranışını kontrol etmekte zorlanmaktadır. Dijital bağımlılık türleri içerisinde en yaygınlarından birisi olan oyun bağımlılığı da çocuk, gen, yetişkin her yaştan bireyin karşı karşıya kalabileceği bir sorundur. Oyunda geçirilen süreler kişinin günlük yaşamında önemli bir yer tutmanın yanında başkalarıyla ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı ebeveynlerinin dijital oyun bağımlılıkları düzeyini tespit etmektir. Araştırmanın verileri kişisel bilgi formu ve "Yetişkin Oyun Bağımlılığı Ölçeği" kullanılarak elde edilmiştir. Örneklem grubu araştırmaya gönüllü olarak katılan 396 kişiden oluşmaktadır. Elde edilen veriler SPSS 25 paket programına aktarılmış, verilerin analizinde t-testi ve Varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların hafif ve orta düzeyde sorunlu kabul edilebilecek biçimde dijital oyun bağımlısı oldukları saptanmıştır. Ayrıca, katılımcıların eğitim durumu, günlük dijital oyun oynama süresi ve günlük çocuğuna/ailesine ayırdığı süre değişkenlerine göre dijital oyun bağımlılık düzeyleri gruplar arasında farklılaşırken, cinsiyet, yaş, gelir durumu ve sosyal etkinliklere ayrılan süre değişkenleri ile dijital oyun bağımlılığı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Davranışsal bağımlılık, dijital bağımlılık, oyun bağımlılığı, ebeveyn

Abstract: Digital addiction is one of the most important problems of our age. As a type of behavioral addiction, digital addiction affects individuals of all age groups. As in all addiction types, individuals who are addicted to digital have difficulty controlling this behavior. Game addiction, which is one of the most common types of digital addiction, is a problem that individuals of all ages, from children to teenagers and adults, can face. The time spent playing games not only has an important place in a person's daily life, but also negatively affects their relationships with others. In this context, the aim of the study is to determine the level of digital game addiction in parents. Data of the study was obtained using the personal information form and the "Adult Game Addiction Scale". The sample group consists of 396 people who volunteered to participate in the study. Data were transferred to the SPSS 25 package program, and t-test and Variance (ANOVA) analysis were used in the analysis of the data. As a result of the research, it was determined that the participants were addicted to digital games in a way that could be considered mild and moderately problematic. In addition, while digital game addiction levels differed between the groups according to the variables of participants' education level, daily digital game playing time and daily time spent with their child/family, no significant difference was found between the digital game addiction levels and the variables of gender, age, income status and time spent on social activities.

Keywords: Family, Behavioral addiction, digital addiction, game addiction, parents.

Geliş Tarihi:26.09.2024 *Kabul Tarihi:15.09.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Babahanoğlu, R. (2026). Ebeveynlerin Dijital Oyun Bağımlılıklarının Araştırılması: Betimsel Bir Çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 22–30. Doi: 10.33437/ksusbd. 1556560

GİRİŞ

Dünya genelinde hızla yaygınlaşan ve kullanımı her geçen gün artan teknolojik gelişmeler sonucunda çevreyi sarıp sarmalayan en etkili güç elbette internettir. Aynı zamanda çağımızın en önemli ve vazgeçilmezlerinden olan teknoloji ve internet her geçen gün daha da gelişmekte ve ilerlemektedir. Bu gelişmeler, yaşamın birçok alanında önemli kolaylıklar sağlamakta ve bu nedenle modern hayatın temel bir gereksinimi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca teknoloji toplumsal bir konu haline gelmesiyle birlikte dijital medyayı da içine alarak güçlü ve hayatı kolaylaştırıcı yönüyle toplumsal analizlerde de önemli yer tuttuğu bilinmektedir (Boschele Aydoğan, 2023: 64; Sönmez ve Büyükbakkal Ilgaz, 2024). Bununla birlikte bu teknolojik ilerlemeler davranışsal bağımlılık türlerinden olan dijital bağımlılık gibi birçok olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Hatta dijital bağımlılık, bireylerin toplumsal ve ailevi ilişkilerden izolasyonuna da yol açabilmektedir (Mackay, 1997). Çünkü bireyler dijital bağımlılıktan kaynaklı zamanlarının büyük bir kısmını bu mecralarda geçirdiklerinden dolayı, ailesel sosyal ve arkadaş çevreleriyle uzak kalmalarından dolayı toplumsal izolasyon da hızla ilerdediği bilinmektedir (Demirci, 2024). Bununla birlikte dijital bağımlılık döngüsüne giren birey, kendi kontrolünü sağlayamadığından dolayı da psikolojik, sosyal, ekonomik ve eğitim gibi birçok sorunun yaşadığı bir geçekle de karşı karşıya kalmaktadır (Yengin, 2019). Özellikle davranışsal bağımlılık haline geldiğinde biyolojik, sosyal, çevresel, ailevi, psikolojik ve ekonomik olarak birçok soruna neden olduğu bilinmektedir (Babahanoğlu, 2022). Nitekim, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı-5 (DSM 5)'in üçüncü araştırma ekinde dijital oyun bağımlılığı, internette oyun oynama bozuklukları (Internet Gaming Disorder) olarak ele alınmıştır (Lemmens vd., 2009; Irmak ve Erdoğan, 2015).

Davranışsal bağımlılık olarak kabul edilen dijital/teknoloji bağımlılık kavramı birey(ler)in her türlü kitle iletişim ve teknolojik aletlerin yoğun kullanımı ve ilişkisini tanımlamak için kullanılmaktadır (Arslan, 2019; Akçay, 2020).

Bu bağlamada günümüzde dijital oyun bağımlılığı büyük bir problem haline gelmesinden dolayı özellikle çocuklar ile ilgili bilimsel ve akademik olarak çalışmaların arttığı görülmesine rağmen (Birol ve Birol, 2022), ebeveynlerle ilgili çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Dijital oyun bağımlısı olan bireylerde; sosyal iletişimden uzaklaşma ve toplumsal izolasyon gibi belirtiler gözlemlenmektedir. Ayrıca, bu bireyler, gerçek yaşam aktiviteleri yerine oyun içindeki başarıya odaklanma eğilimindedirler. Bunun sonucunda, uyku, beslenme ve dinlenme gibi günlük yaşam rutinlerinde olumsuz değişiklikler meydana gelmektedir (Lemmens vd., 2009; Yalçın ve Bertiz, 2019; Weinstein ve Lejoyeux, 2010).

Ayrıca dijital oyun bağımlılığı; aşırı kullanımla beraber sosyal, duygusal ve davranışsal problemlerin oluşmasına da sebep olmaktadır (Lemmens vd., 2009). Burada ebeveynlerin günlük hayatta çocuklarıyla ya da eşlerin birlikte kaliteli zaman harcamaları aynı zamanda çocuklarına olumlu yönde rol model olmaları oldukça önem arz etmektedir (Aküzüm vd., 2022; Lauricella ve Cingel, 2020; Lauricella vd., 2015). Nitekim ebeveynlerin dijital oyun bağımlılığı çocukların üzerinde de etkili olabilme ihtimali oldukça yüksektir (Budak ve Işıkoğlu, 2022). Aynı zamanda bu davranışlar aile içi görev ve ilişkilerini de olumsuz etkileyeceği bilinmektedir (Çankaya ve Sütçü, 2016).

Dolayısıyla, ebeveynlerin dijital oyun bağımlılık seviyelerinin düşük olması ya da olmaması durumu ile aynı zamanda çocukları üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, özellikle nesiller arası farklılıklardan dolayı, bilişim teknolojilerinin algılanışındaki farklılıkların azaltılması ve ortak paydalarda buluşulması aile içi iletişimi olumlu yönde etkileyecek ve ilişkileri güçlendirecektir (Çetinkaya ve Sütçü, 2016).

Dijital oyunlar eğlenceli olabilir, ancak her şeyde olduğu gibi dengeli bir yaklaşım önemlidir. Ebeveynlerin, hem kendi hem de çocuklarının sağlıklı gelişimini desteklemek için oyun oynama alışkanlıklarını dikkatlice yönetmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak aile içinde büyük rol ve sorumluluğu olan ebeveynlerin dijital oyun bağımlılık durumları ve bu oyunlara yükledikleri anlamlar çocukları üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Aynı şekilde dijital oyun bağımlısı olup olmama durumu ailenin sosyal, kültürel, sportif vb. çevresi üzerinde olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir.

YÖNTEM

Amaç

Araştırmanın amacı Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim görmekte olan lisans öğrencilerinin ebeveynlerinin dijital oyun bağımlılıkları düzeyini saptamaktır. Ayrıca, katılımcıların günlük olarak dijital oyun oynamaya, ailesine, çocuğuna ve sosyal/kültürel aktivitelere ayırdıkları süreleri de tespit etmek de araştırmanın amaçları arasındadır. Araştırmadan elde edilen bulgular çerçevesinde aileler ve eğitimciler başta olmak üzere ilgililere yönelik çeşitli öneriler sunulması da amaçlanmaktadır.

Evren ve Örneklem

Bu çalışmada araştırmanın evreni Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde okuyan lisans öğrencilerinin ebeveynleridir. Araştırmanın evreni gerçek ve ulaşılabilirlik bakımından ''ulaşılabilir evren'' modeli (Büyüköztürk vd., 2013: 14-20) olarak seçilmiştir. Evren sayısı 1500 olduğundan ulaşılabilir örneklem grubu için ideal sayı 306 olarak değerlendirilmektedir (Altunışık vd., 2012: 154). Dolayısıyla bu çalışmada asgari 306 ebeveyne ulaşılması yeterli iken 400 kişilik bir örnekleme ulaşmıştır ancak 4 kişilik veri eksikliğinden dolayı elenmiş olup toplam 396 veri üzerinde çalışma gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Toplama Araçları

Veriler, Google Forms üzerinden hazırlanan anket linki sosyal medya araçları (Whatsapp, Instagram vs.) aracılığıyla Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerle paylaşılmış olup öğrenciler ise ilgili katılımcılara ulaşarak ve gönüllülük esasına dayanarak elde edilmiştir.

Veriler, katılımcıların bazı bağımsız değişkenlerinden oluşan Kişisel Bilgi Formu ve Yetişkinler İçin Oyun Bağımlılığı Ölçeği (YOBÖ) olmak üzere iki ayrı veri toplama aracı kullanılarak araştırmacılar tarafından toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu form; "cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu, günlük dijital oyun oynama süresi, günlük çocuğuna/ailesine ayırdığı süre, günlük sosyal/kültürel aktivite süresi" şeklinde 7 sorudan oluşmaktadır.

Yetişkinler İçin Oyun Bağımlılığı Ölçeği (YOBÖ)

Yetişkinler İçin Oyun Bağımlılığı Ölçeği (YOBÖ), Wong ve Hodgins (2013) tarafından geliştirilmiş olup geçerlik ve güvenirlik çalışması ise Göller ve Pişkin (2022) tarafından yapılmıştır. YOBÖ, beşli likert özellikli bir ölçektir. Ölçek madde puanlaması ise 0 ile 4 arasında yapılmakta ve ölçekten alınabilecek en yüksek puan 124'tür. Bu çalışmadaki elde edilen veriler ölçeğin toplam puan ortalaması üzerinde değerlendirilerek gerekli analizler yapılmıştır. Alınan puanın yükselmesi birey(ler)in dijital oyun bağımlılığının arttığı anlamına gelmektedir. Buna göre ölçekten 30-39 arasında puan alanların bağımlılık düzeylerinin hafif-orta olduğu, 40 puan ve üzerinde puan alanların ise yüksek düzeyde bağımlı oldukları anlamına gelmektedir. Ölçeğin toplam Cronbach Alfa (α) değeri .94 olarak hesaplanmıştır (Göller ve Pişkin, 2022). Bu çalışmada ise ölçeğin toplam Cronbach Alfa (α) değeri .90 olarak tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada veri analizleri SPSS 25 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Demografik sorulardan elde edilen kategorik veriler sayı ve yüzde olarak ifade edilmiştir. Demografik sorulardan elde edilen kategorik değişkenlerin ölçek puan karşılaştırılmasında iki grup için veri dağılımına uygun olarak Independent t test, ikiden fazla grup karşılaştırmaları ise Varyans Analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. Varyans analizi sonrasında farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlemek için ise post-hoc çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi için %95 güven aralığı ($p<0.05$) kabul edilmiştir.

BULGULAR

Araştırma 396 ebeveyn üzerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklemin demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo verilerine göre; araştırmaya katılan ebeveynlerin %69,9'u kadın %30,1'i de erkektir. Katılımcıların %42,9'u 36-45 yaş arası, %49,0'ı 46-55 yaş arası, %8,1'i de 56 yaş ve üzeri bireylerdir. Araştırmaya katılan ebeveynlerin %7,9'unun düşük, %87,6'sının orta, %4,5'inin yüksek gelir seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Örneklemin %27,8'inin "ilköğretim mezunu", %31,6'sının "ortaöğretim mezunu", %12,9'unun "yüksekokul mezunu", %27,8'inin ise ''Lisans ve lisansüstü mezunu'' oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılan ebeveynlerin %66,2'sinin günlük hiç dijital oyun oynamadıkları, %15,7'sinin 1 saatten az oyun oynadıkları, %13,4'ünün 1-2 saat arası ve %4,8'inin ise 3 saat ve üzeri oyun oynadıkları saptanmıştır. Katılımcıların %8,3'ünün çocuğuna/ailesine hemen hemen hiç zaman ayırmadığı, %22,2'sinin 1-2 saat arası zaman ayırdığı, %30,8'inin 3-4 saat arası ayırdığı ve %38,6'sının da 5 saat ve üzeri çocuğuna/ailesine zaman ayırdığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan ebeveynlerin %25,8'inin sosyal/kültürel aktivitelere hiç vakit ayırmadığı, %27,0'ının 1 saatten az, %31,8'inin 1-2 saat arası ve %15,4'ünün de 3 saat ve üzeri sosyal/kültürel aktivitelere zaman ayırdıkları belirlenmiştir.

Tablo 1. *Örneklemin demografik özellikleri*

Sosyo-demografik Özellikler	Seçenekler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	277	69,9
	Erkek	119	30,1
Yaş	36-45 yaş arası	170	42,9
	46-55 yaş arası	194	49,0
	56 yaş ve üstü	32	8,1
Eğitim durumu	İlköğretim	110	27,8
	Ortaöğretim	125	31,6
	Yüksekokul	51	12,9
	Lisans ve lisansüstü	110	27,8
Gelir durumu	Düşük	31	7,8
	Orta	347	87,6
	Yüksek	18	4,5
Günlük dijital oyun oynama süresi	Hiç oynamıyorum	262	66,2
	1 saatten az	62	15,7
	1-2 saat arası	53	134
	3 saat ve üzeri	19	4,8
Günlük çocuğuna/ailesine ayırdığı süre	Hemen hemen hiç	33	8,3
	1-2 saat arsı	88	22,2
	3-4 saat arası	122	30,8
	5 saat ve üzeri	153	38,6
Günlük sosyal/kültürel aktivite süresi	Hiç ayırmıyorum	102	25,8
	1 saatten az	107	27,0
	1-2 saat arası	126	31,8
	3 saat ve üzeri	61	15,4
Toplam		396	100

Tablo 2: *Yetişkinler İçin Oyun Bağımlılığı Ölçeğinden Alınan Puanlara İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Dağılımları*

Bağımlı Değişken	N	Minimum	Maximum	X̄	Ss
YOBÖ	396	1.00	4.85	1.40*	.30

30 ile 39 arasında alınan puan hafif ve orta düzeyde bağımlılığa işaret etmektedir (X̄=1,40 26 Madde =36,40 ortalama puan)

Tablo 2'ye bakıldığında, 26 maddelik ölçekten örneklemin aldığı dijital oyun bağımlılığı ortalamasının X=1.40 olduğu görülmektedir. Göller ve Pişkin (2022), bağımlılık düzeyi konusunda, ölçekten 30 ile 39 arasında puan alanların hafif ve orta düzeyde sorunlu, 40 ve üzerinde puan alanların ise yüksek düzeyde sorunlu sayılabileceğini belirtmişlerdir. Buna göre örneklemin hafif ve orta düzeyde sorunlu oyun bağımlılığına sahip oldukları değerlendirilebilir.

Tablo 3. *Katılımcıların Yetişkinler İçin Oyun Bağımlılığı Ölçeği ile Bazı Demografik Değişkenleri için Yapılan İstatistiki (Anova ve T-Testi) Analiz Sonuçları*

Bağımsız Değişken	**N**	**YOBÖ (Ort±Ss)**
Yaş değişkeni		
1. 36-45 yaş arası	170	1,37±0,65
2. 46-55 yaş arası	194	1,43±0,67
3. 56 yaş ve +	32	1,37±0,51
F		,412
p		0,66
Fark Grupları		-
Eğitim durumu		
1. İlköğretim mezunu	110	1,32±0,62
2. Ortaöğretim mezunu	125	1,30±0,51
3. Yüksekokul mezunu	51	1,59±0,81
4. Lisans ve lisansüstü	110	1,50±0,72
F		3,751
p***		0,01
Fark Grupları		(3>1,2 4>1,2)*
Gelir durumu		
1. Düşük	31	1,43±0,82
2. Orta	347	1,40±0,64
3. Yüksek	18	1,40±0,60
F		,05
p		0,95
Fark Grupları		-
Günlük dijital oyun oynama süresi		
1. Hiç oynamıyorum	262	1,22±0,48
2. 1 saatten az	62	1,58±0,72
3. 1-2 saat arası	53	1,73±0,75
4. 3 saat ve üzeri	19	2,30±0,92
F		29,71
p***		0,00
Fark Grupları		(2>1 3>1 4>1,2,3)*
Günlük çocuğuna/ailesine ayırdığı süre		
1. Hemen hemen hiç	33	1,84±1,02
2. 1-2 saat arası	88	1,56±0,69
3. 3-4 saat arası	122	1,32±0,53
4. 5 saat ve üzeri	153	1,27±0,55
F		9,77
p***		0,00
Fark grupları		(1>2,3,4,5)*
Günlük sosyal/kültürel aktivite süresi		
1. Hiç ayırmıyor	33	1,44±0,69
2. 1 saatten az	88	1,43±0,70
3. 1-2 saat	122	1,31±0,65
4. 3 saat ve üzeri	153	1,38±0,47
F		,63
p		,59
Fark grupları		-
Cinsiyet		
Kadın	277	1,37±0,67
Erkek	119	1,46±0,60

t		-,514
p		0,24
Schffe*	Dunnett T3**	p*** <0,05

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların yer aldıkları "yaş grubu, eğitim durumları, gelir durumları, günlük dijital oyun oynama süreleri, günlük çocuğuna/ailesine ayırdığı süre ve günlük sosyal/kültürel aktivite süresi" gibi değişkeler ile YOBÖ'nin toplam puan ortalaması arsındaki farklılığı tespit etmek için Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Buna göre, örneklemin YOBÖ ortalamalarının yaşa göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı (F=.41; p=.66, p>.05) anlaşılmaktadır. Bununla birlikte puan ortalamaları 46-55 yaş arası ebeveynlerin en yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir (X=1.43).

Katılımcıların YOBÖ ortalamalarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı (F=3.75; p=.01, p<.05) görülmektedir. Post hoc sonuçları 3. grup ile 1. ve 2. gruplar arasından 3. grup lehine ve 4. grup ile yine 1. ve 2. grup arasında 4. grup lehine bir farklılaşma söz konusudur. Buna göre eğitim düzeyi ile dijital oyun bağımlılığı arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bunun nedeni yükseköğrenim mezunu olanların yaşam koşulları ve maddi imkânları diğerlerinden daha iyi olabilir. Dijital araçlara sahip olma ve ulaşma bakımından bu gruplar daha avantajlı olabilirler.

Örneklemin YOBÖ ortalamalarının gelir düzeyine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı (F=.05; p=.95, p>.05) anlaşılmaktadır. Bununla birlikte puan ortalamaları düşük gelirli ebeveynlerin en yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir (X=1.43).

Katılımcıların YOBÖ ortalamalarının dijital oyun oynama süresi değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı (F=29.71; p=.00, p<.05) görülmektedir. Post hoc sonuçları 2. grup ile 1. grup arasında 2. grup lehine; 3. grup ile 1. grup arasında 3. grup lehine ve 4. grup ile 1., 2., 3. gruplar arasında da 4. grup lehine anlamlı farklılıklar söz konusudur. Ortalamalar incelendiğinde dijital oyuna ayrılan süre arttıkça dijital oyun bağımlılığı da artmaktadır. En yüksek YOBÖ ortalaması oyuna 3 saat ve üzeri zaman ayıran grupta iken (X=2.30), en düşük ortalama hiç oyun oynamadığını söyleyen grupta tespit edilmiştir (X=1.22). Bağımlılık yapan davranışların sık tekrarı o davranışın sürdürülmesi yönünde önemli bir faktördür.

Katılımcıların YOBÖ ortalamalarının çocuğa/aileye ayrılan süre değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı (F=9.77; p=.00, p<.05) görülmektedir. Post hoc sonuçları 1. grup ile 2.,3.,4. gruplar arasında 1. grup lehine; 2. grup ile 3. ve 4. grup arasında 2. grup lehine anlamlı farklılıkların olduğunu göstermiştir.

Ortalamalar incelendiğinde çocuğuna/ailesine ayrılan süre arttıkça dijital oyun bağımlılığı da azalmaktadır. En düşük YOBÖ ortalaması çocuğuna/ailesine 5 saat ve üzeri zaman ayıran grupta (X=1.27) bulunmuştur. Bu sonuç ailesine zaman ayıran ebeveynlerin bağımlılık düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir. En yüksek bağımlılık ortalaması ise çocuğuna/ailesine hemen hemen hiç zaman ayırmadığını bildiren grupta çıkmıştır (X=1.84). Bu da aileye zaman ayrılmadığında bireylerin bu zamanını bağımlılık yapan başka alışkanlıklara yöneltebileceğini göstermektedir.

Aynı tabloya bakıldığında katılımcıların YOBÖ ortalamalarının sosyal etkinliklere ayrılan süreye göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı (F=.63; p=.59, p>.05) anlaşılmaktadır. İstatistiksel açıdan farklılık olmasa da grupların puanları incelendiğinde sosyal etkinliklere ayrılan süre arttıkça dijital oyun bağımlılık düzeyi azalmaktadır. Sosyal etkinliklere hiç zaman ayırmadıklarını bildiren ebeveynlerin YOBÖ ortalaması en yüksek (X=1.44) iken sosyal etkinliklere 3 saat ve üzeri zaman ayırdıklarını bildiren ebeveynlerin YOBÖ ortalaması ise en düşüktür (X=1.31).

Tablo 3'e bakıldığında katılımcıların cinsiyet değişkeni ile YOBÖ ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı (t=-1.15; p=.24, p>.05) anlaşılmaktadır. Bununla birlikte puan ortalamalarından erkeklerin (X=1.46) kadınlardan (X=1.37) daha yüksek düzeyde oyun bağımlısı oldukları söylenebilir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Araştırma için belirlenen örneklem grubu toplam 396 ebeveyn üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonucunda katılımcıların ölçekten ortalama 36, 40 puan aldıkları ve hafif ve orta düzeyde sorunlu kabul edilebilecek biçimde dijital oyun bağımlısı oldukları bulgulanmıştır.

Araştırmada incelenen 7 alt problem bağlamında; cinsiyet, yaş, gelir durumu ve sosyal etkinliklere ayrılan süre değişkenleri ile dijital oyun bağımlılığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ulusoy'un (2008) yaptığı çalışmaya göre dijital bağımlılık ve cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Aydoğdu Karaaslan'ın (2015) yapmış olduğu çalışmaya göre katılımcıların yaş değişkeninin dijital oyun bağımlı bireylerin şiddet üzerinde etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Ayrıca Arslankoç ve arkadaşlarının (2023) yapmış oldukları çalışmada dijital bağımlılığın psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisi incelenmiş ve negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit etmişler. Bu bağlamada dijital bağımlılığın azalması aynı zamanda ailede özellikle ebeveynlerin kendilerinde olduğu gibi çocuklarının özerinde öz kontrol durumları daha güçlenebildiği anlaşılmaktadır.

Eğitim durumu, dijital oyun oynama süresi ve çocuğa/aileye ayrılan süre değişkenlerinde gruplar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Lauricella ve Cingel'in (2020) yapmış oldukları çalışmaya göre de ebeveynler yoğun dijital/medya oyun kullanıcıları olduğunu ve ebeveynlerin dijital/medya oyun kullanımı çocukların kullanımını da etkilediklerini tespit etmişler. Benzer sonuçlara Redmiles (20218), Gençer (2016) ile Manap ve Durmuş'un (2021) çalışmalarında da tespit edilmiştir. Ayrıca, Akçay (2020) ve Budak'ın (2020) yapmış olduğu çalışmada ebeveynlerin eğitim düzeyinin yükselmesiyle çocukların dijital bağımlılığı üzerinde daha kontrollü ve bilinçli olduklarıyla birlikte farklı stratejilere de başvurdukları sonucu elde etmişler.

Bu sonuçlardan özellikle dijitalde geçirilen süre attıkça bağımlılık düzeyinin arttığı bulgusu önemlidir. Yine çocuğuna/ailesine ayrılan süre arttıkça dijitale olan bağımlılık düzeyinin azaldığının tespit edilmiş olması da manidardır. Valaa ve Bleakley'in (2015) yaptıkları çalışmaya göre, ebeveynlerin dijital/bilgisayara ayırdıkları zamanın çocukların üzerinde oldukça etkili bir unsur olduğunu tespit etmişler. Ayrıca, Arıcı Doğan ve Döğer'in (2023) araştırmasında elde edilen sonuçlara göre, özellikle annelerinin günlük cihaz kullanım süresi, çocukların günlük cihaz kullanım süresi ile arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Sosyal etkinliklere ayrılan süre ile bağımlılık arasındaki ilişki anlamlılık düzeyinde çıkmasa da puan ortalamaları sosyal etkinliklere daha fazla zaman ayırmanın bağımlılığı azalttığı görülmüştür.

Ebeveynlerin dijital oyun bağımlılığı, çocukların gelişimini ve aile dinamiklerini etkileyen önemli bir konudur. Dijital oyun bağımlılığı, bireylerin oyun oynama davranışlarının kontrol edilememesi ve bu durumun günlük yaşamlarını olumsuz etkilemesi anlamına gelir. Ebeveynlerin bu tür bir bağımlılığa sahip olmaları, çocukların yaşam kalitesini ve ebeveyn-çocuk ilişkilerini de etkileyebilir. Böyle bir sorunla karşı karşıya kalan ebeveynlerin mutlaka alanda çalışmalar yapan başta akademisyenlerden ve meslek elemanları olan sosyal çalışmacı/sosyal hizmet uzmanları ve psikologlar gibi profesyonellerden destek almaları gerekmektedir.

Ebeveynler çocuğun ilk muhatap oldukları kişilerdir. Sağlıklı aile yapısı öncelikle ebeveynler arasındaki aile içi sağlıklı iletişime bağlıdır. Bunun için ebeveynlerin kendilerine, eşlerine ve çocuklarına yeterince zaman ayırmaları gerekmektedir. Bu ayrılan zamanın kaliteli birliktelikleri içerecek şekilde planlanması önemlidir. Dolayısıyla dijitale bağımlılık; aile içi iletişimi olumsuz etkileyecektir. Bunun için: Görsel ve kitle iletişim araçlarının kullanımı konusunda ebeveynler hem bilinçli olmalı hem de rol model olmalıdır.

Dijital oyunlar dahil teknolojinin bağımlılığa dönüşmemesi için tedbirler alınmalıdır. Bunun için dijitalde geçirilen süre aile içinde planlanmalıdır ve «dijital detoks» yapılmalıdır.

Başta sosyal hizmet birimlerinde çalışan uzmanların özellikle aile bireyleri teknolojiyi verimli kullanmaları konusunda bilinçlendirme çalışmalarını artırarak devam etmelidirler. Aile içi iletişimin gelişmesi için sosyal etkinliklere önem verilmeli ve aile bireyleriyle kaliteli zaman geçirme planlanmalıdır.

Bütün okulların her kademesinde velilere yönelik dijital bağımlılık konusunda bilgilendirme ve bilinçlendirme gibi toplumsal farkındalık çalışmalarına ağırlık verilmeli ve alanda uzman akademisyen ve meslek elemanlarından yardım almaları önem arz etmektedir.

Bir davranışsal bağımlılık problemi olarak dijital oyun bağımlılığının kontrol altına alınması için özellikle Yeşilay Danışmanlık Merkezlerine aktif uğramalı ve gerekmesi durumunda profesyonel desteğe müracaat edilmelidir.

KAYNAKÇA

Akçay, D. (2020). Ebeveynlerin çocukların dijital video oyunları bağımlılığı karşısında tutum ve davranışları. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies, 5*(2), 65-71.

Aküzüm, C., Boğa-Baran, E. ve Çelebi, S. (2022). Okul öncesi dönemde ebeveyn tutumları ile dijital oyun bağımlılığı eğilimi arasındaki ilişki. *Turkish Studies*, 17(3), 427-458. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.61958

Arslan, A. (2019). Ortaöğretim öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Sivas İli Örneği. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi (GEBD)*, 5(2), 63-80.

Arıcı Doğan, D. ve Döğer, S. S. (2023). Annelerin dijital ebeveynlik tutumları ile aile-çocuk internet bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research,* 9 (1), 1-14. DOI: https://doi.org/10.24289/ijsser.1181453

Arslankoç, S., Doruk, Ç. S. ve Koçak, O. (2023). Dijital bağımlılık ve öz-kontrol ilişkisinde psikolojik sağlamlığın aracı rolü. *Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstisü Dergisi,* 34, 467-495.

Aydoğdu Karaaslan, İ. (2015). Dijital oyunlar ve dijital şiddet farkındalığı: Ebeveyn ve çocuklar üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 8(36), 806-818. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ikad/issue/57520/739439

Babahanoğlu, R. (2022). Sosyal hizmette dezavantajlı/Risk altındaki gruplar. Doğan H. (Ed.), *Dezavantajlı/Risk altındaki gruplar: davranışsal bağımlılığı olan bireyler* İçinde .(ss. 115-140). Nika Yayınevi.

Boshele Aydoğan, F. (2023). *Popüler kültür medya ve dijitalleşme*. Ankara, TRT Yayınları.

Birol, S. Ş. ve Birol, E. (2022). Ebeveynlerin dijital oyun içeriklerine dair farkındalık düzeyleri ve bilgi birikimlerinin mevcut ölçme araçları ile ölçümü. *Bağımlılık Dergisi,* 23(4):530-535.

Budak, K. S. ve Işıkoğlu, N. (2022). Dijital oyun bağımlılık eğilimi ve ebeveyn rehberlik stratejileri ölçeklerinin geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 55(3), 673-720. https://doi.org/10.30964/auebfd.939653

Budak, K. S. (2020). Okul öncesi dönem çocukları için dijital oyun bağımlılık eğilimi ölçeğinin ve dijital oyun ebeveyn rehberlik stratejileri ölçeğinin geliştirilmesi, problem davranışlarla ilişkisinin incelenmesi. Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Çankaya, L. ve Sütçü, S. S. (2016). Çocukların gözüyle ebeveynlerinin bilişim teknolojileri kullanımlarına yönelik kısıtlamaları ve nedenleri. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI*), 7(1), 79-116.

Demirci, E. (2024). Göç ve iletişim: Dijital bağımlılığın sosyal bağlar üzerindeki etkisi. *Pesa International Journal of Social Studies, December, 11*(2), 89-100.

Dijital Oyun Raporu (2020). Erişim adresi: https://www.btk.gov.tr/haberler/btk-2o2o-dijital-oyunlar-raporu.

Gençer, E. (2016). Okul öncesi çocukların bilgi ve iletişim teknolojileriyle etkileşiminin bazı değişkenler yönünden incelenmesi. *Kastamonu Education Journal, 24*(5), 2235-2252

Göller, L. ve Pişkin, M. (2022). Yetişkinler İçin Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği: Türkçe Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1),67-86. Doı:10.26468/Trakyasobed.93097

Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M. ve Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Media Psychol,* 12(1), 77-95.

Lauricella, A. R., & Cingel, D. P. (2020). Parental influence on youth media use. *Journal of Child and Family Studies*, 29, 1927–1937. https://doi.org/10.1007/s10826-020-01724-2

Lauricella, A. R., Wartella, E., & Rideout, V. J. (2015). Young children's screen time: The complex role of parent and child factors. *Journal of Applied Developmental Psychology,* 36, 11–17. https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.12.001

Mackay, H. (1997). 'Introduction', in H. Mackay (ed.) *Consumption and everyday life (*pp. 1-14). London: Sage.

Manap, A. ve Durmuş, E. (2021). Dijital ebeveynlik farkındalığının çeşitli değişkenler, aile içi roller ve çocukta internet bağımlılığı açısından incelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 12*(1), 141-156. DOI: 10.19160/ijer.837749

Redmiles, E. M. (2018). Net benefits: digital ınequities in social capital, privacy preservation, and digital parenting practices of us social media users. *In Twelfth International AAAI Conference on Web and Social Media.*

Sönmezer, Z. & Büyükbaykal Ilgaz, A. C. (2024). Medya ve teknolojinin kolektif kullanmı. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 14(3), 753-762. https://doi.org/10.7456/tojdac.1464676.

Irmak, A. ve Erdoğan, S. (2015). Dijital oyun bağımlılığı ölçeği Türkçe formunun geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16(1), 10-19.

Ulusoy, O. (2008). *Ergenlerde bilişim teknolojileri kullanımı ve saldırganlık ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Vaala, S. E. & Bleakley, A. (2015). Monitoring, mediating, and modeling: parental ınfluence on adolescent computer and ınternet use in the united states. *Journal of Children and Media,* 9(2), 40-57.

Weinstein, A. & Lejoyeux, M. (2010). Internet addiction or excessive ınternet use. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse,* 36, 277-283.

Yalçın, S. ve Bertiz, Y. (2019). Üniversite öğrencilerinde oyun bağımlılığının etkileri üzerine nitel bir çalışma. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi),* 3(1), 27-34.

Yengin, D. (2019). Teknoloji bağımlılığı olarak dijital bağımlılık. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC, 9*(2), 130-144.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Osmanlı Modernleşme Sürecinde Ebelik Eğitiminin Dönüşümü ve Kadınların Kamusal Alandaki Yükselişi

The Development of Midwifery Education in the Ottoman Modernization Process and the Rise of Women in the Public Sphere

Sevim CEYLAN DUMANOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
sevimceylan17@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-6347-8621

Öz: Bu çalışma, Osmanlı modernleşme sürecinde ebelik mesleğinin geçirdiği dönüşümü, kadınların toplumsal konumları ile devletin nüfus politikaları arasındaki ilişki bağlamında incelemektedir. Tanzimat sonrası dönemde hız kazanan merkezileşme ve sağlık reformları, ebeliği geleneksel bir kadın pratiği olmaktan çıkararak kurumsal ve tıbbi bir meslek haline getirmiştir. Bu dönüşüm, Ebe Mektebi gibi kurumsal yapıların kurulması ve diplomalı ebelerin devlet denetimi altında istihdam edilmeye başlanmasıyla birlikte somut bir nitelik kazanmıştır. Ebelik bu süreçte yalnızca bir sağlık hizmeti alanı olarak kalmamış Osmanlı Devleti'nin doğurganlık ve nüfus politikaları kapsamında biyopolitik bir stratejinin parçası haline gelmiştir. Kadınlar, doğum hizmetlerinin yürütücüsü olmanın ötesinde devlet politikalarının hem öznesi hem de uygulayıcısı olarak kamusal alanda görünür bir konuma ulaşmıştır. Ayrıca ebelik mesleğinin resmiyet kazanması, kadınların devletle doğrudan kurumsal ilişkiler kurmasını mümkün kılmış bu durum kadın emeğinin görünürlüğünü ve toplumsal güvencesini arttırmıştır. Çalışma, ebelik eğitimi ekseninde kadınların meslek edinme ve kamusal yaşama katılım süreçlerini analiz ederek modern tıbbın yükselişi ile devlet-toplum ilişkilerinin toplumsal cinsiyet boyutuna ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sağlık, Ebelik, Eğitim, Kadın.

Abstract: This study examines the transformation of the midwifery profession during the Ottoman modernization process within the context of the relationship between women's social status and state population policies. Centralization and health reforms, which gained momentum in the post-Tanzimat period, transformed midwifery from a traditional female practice into an institutional and medical profession. This transformation took on a concrete form with the establishment of institutional structures such as the Midwifery School and the employment of certified midwives under state supervision. During this process, midwifery did not remain solely a field of healthcare; it became part of a biopolitical strategy within the framework of the Ottoman Empire's fertility and population policies. Women achieved a visible position in the public sphere, becoming not only the executors of birth services but also the subjects and implementers of state policies. Furthermore, the formalization of the midwifery profession enabled women to establish direct institutional relations with the state, increasing the visibility and social security of women's labor. This study aims to shed light on the gender dimension of state-society relations with the rise of modern medicine by analyzing women's processes of acquiring a profession and participating in public life through the lens of midwifery education.

Keywords: Ottoman Empire, Health, Midwifery, Education, Women.

Geliş Tarihi:13.06.2025 *Kabul Tarihi:21.12.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2026*

Atıf: Dumanoğlu Ceylan, S. (2026). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Ebelik Eğitiminin Dönüşümü ve Kadınların Kamusal Alandaki Yükselişi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 31–46. Doi: 10.33437/ksusbd.1719202

GİRİŞ

Konunun Amacı ve Önemi

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde yalnızca siyasal ve idari yapının değil toplumsal ilişkilerin ve cinsiyet rejimlerinin de yeniden tanımlandığı bir kırılma dönemidir. Bu yüzyılda modernleşme hamleleriyle birlikte devlet, toplumu yeniden şekillendirmeye yönelik güçlü bir irade ortaya koymuş kadınların kamusal ve özel alandaki konumu da bu dönüşüm sürecinden doğrudan etkilenmiştir. Geleneksel olarak dini ve örfi normlar çerçevesinde tanımlanan kadın kimliği, Tanzimat reformlarıyla birlikte yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle eğitim ve sağlık alanlarında kadına biçilen roller dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün en çarpıcı örneklerinden biri, tarihsel olarak kadınlar arasında deneyim yoluyla aktarılan ve geleneksel doğum pratiğine dayanan ebelik mesleğinin tıbbileşmesi ve kurumsallaşması olmuştur. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ebelik mesleği devlet denetimi altına alınmış, resmi mektepler açılmış ve bu alan, nüfus politikalarının uygulandığı kurumsal bir zemine dönüştürülmüştür. Söz konusu gelişmeler, kadınların mesleki eğitim alarak kamusal alana adım atmalarına imkan tanırken aynı zamanda doğum ve anneliğin siyasal ve yönetsel bir mesele olarak ele alınmasının da önünü açmıştır.

Çalışmanın amacı, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi bağlamında ebelik mesleğinde yaşanan dönüşümün, kadınların toplumsal statüsü üzerindeki etkilerini tarihsel ve toplumsal cinsiyet temelli bir perspektifle analiz etmektir. Ebelik örneği üzerinden hem sağlık politikalarının modernleşme sürecine etkisi hem de kadınların bilgiye, mesleğe ve kurumsal kimliğe erişim biçimleri ele alınmaktadır. Bu çerçevede kadınların, söz konusu dönüşüm sürecinde yalnızca edilgen birer nesne değil aynı zamanda dönüşümün etkin özneleri olarak nasıl konumlandıkları ortaya konulmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı modernleşmesinin kadın emeği, beden politikaları ve toplumsal cinsiyet rejimleri üzerindeki etkilerini mikro tarihsel bir örnek üzerinden tartışarak literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Literatürdeki Yeri

Osmanlı Devleti'nde ebelik mesleği ve kadınların toplumsal konumunda yaşanan dönüşüm, son yıllarda toplumsal cinsiyet, tıp tarihi ve modernleşme çalışmaları çerçevesinde artan bir ilgiyle ele alınmaktadır. Sherry B. Ortner (2006), Deniz Kandiyoti (2005; 2007), Nükhet Sirman (2003; 2006) ve Şirin Tekeli'nin (1982) toplumsal cinsiyet kuramları, Osmanlı toplumunda kadınların konumunu analiz etmek için önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve, Michel Foucault'nun (2021) tıbbın toplumsal rolünü açıklayan biyopolitika kavramıyla birlikte ele alındığında kadın bedeni üzerindeki tıbbi ve ideolojik müdahalelerin kapsamını daha görünür kılmaktadır.

Osmanlı özelinde yapılan çalışmalarda ebelik mesleğinin kurumsallaşma sürecini ve sağlık politikaları ele alınmıştır. Suraiya Faroqhi, (2000; 2005), Burhanettin Üstünel ve Ertuğrul Bayırlı, (1971), Nil Sarı (2021; 1997; 1998), Gökçen Beyinli (2015), Ahmet Hulisi Köker (1997) Şefika Kurnaz (1996; 2013), Ayşe Gül Altınay (2000), Nuran Yıldırım (2000), Süheyl Ünver (1967), gibi araştırmacıların çalışmaları, kadınların kamusal alandaki rollerinin modernleşmeyle nasıl değiştiğini göstermesi bakımından literatüre önemli katkılar sunmuştur. Ayrıca Saadet Atay (2017), Gülhan Balsoy (2015), Hayrünisa Yeşil ve Ahmet Yeşil, (2018), Nimet Taşkıran (1973) ve Besim Ömer (Akalın) gibi araştırmacılar Osmanlı'da ebelik eğitiminin içeriğini, müfredat yapısını ve bu eğitimin kadınlar üzerindeki etkilerini arşiv temelli analizlerle ele almıştır. Ancak literatürde, ebelik mesleği üzerinden kadın bedenine yönelik hem tıbbi hem de ideolojik müdahaleleri bütüncül bir biçimde değerlendiren çalışmalar sınırlıdır. Özellikle ebelik kurumunun tıbbileştirilmesi süreci ile kadınların toplumsal statüsündeki yeniden yapılanma arasındaki ilişki hem tarihsel hem de kuramsal açıdan derinlemesine incelenmeyi beklemektedir. Çalışma, mevcut literatürü tarihsel-sosyolojik bir bakış açısıyla birleştirerek, ebelik kurumunu yalnızca bir sağlık hizmeti olarak değil aynı zamanda bir devlet politikası, toplumsal kontrol mekanizması ve kadın kimliğinin yeniden inşa edildiği bir alan olarak ele almayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı modernleşmesi sürecinde, ebelik eğitimi, kadın emeği, beden politikaları ve mesleki kimlik ilişkisine dair literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

YÖNTEM

Nitel araştırma yöntemine dayanan çalışmada; tarihsel doküman analizi, temel veri toplama tekniği olarak kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi[1], dönemin resmi gazeteleri, mekteb-i tıbbiye ve ebelik eğitimiyle ilgili yıllık raporlar, eğitim programları incelenmiştir. Ayrıca doğrudan ebelik mesleğini düzenleyen iradeler, yönetmelikler ve devletin nüfus politikalarına dair resmi belgeler değerlendirilmiştir.

Tarihsel belgelerin çözümlemesinde belgesel tarama yöntemi kullanılmış elde edilen belgeler, kadınların toplumsal konumu, sağlık politikalarının tıbbileşme süreci ve devletin ideolojik yönelimleri bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca metin çözümleme tekniği aracılığıyla, dönemin söylemleri içerisinde doğum, kadın bedeni, annelik ve meslek kavramları arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. İkincil kaynaklar arasında Osmanlı'da ebelik ve tıbbın gelişimine ilişkin akademik çalışmaların yanı sıra kadın tarihi literatürü ve toplumsal cinsiyet araştırmaları yer almaktadır. Bu çalışmalar, makalenin analitik çerçevesinin oluşturulmasına önemli katkılar sunmuştur. Kuramsal çerçevede ise Michel Foucault'nun biyopolitika ve disiplin toplumu kavramlarından, Joan Scott'un (Scott, 1988) toplumsal cinsiyetin tarihsel inşası yaklaşımlarından ve Deniz Kandiyoti'nin kadınlık rejimleri kuramından yararlanılmıştır. Böylece ebelik mesleğinin sadece tarihsel gelişimi değil aynı zamanda kadınların statülerinde yarattığı değişim de değerlendirilmiştir.

EBELİK MESLEĞİNİN TARİHSEL VE KÜLTÜREL ARKA PLANI

Ebelik, insanlık tarihinin en eski ve en köklü mesleklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Farkı toplumlarda farklı isimlerde anılsa da ebeler, doğum sürecine eşlik eden, müdahalede bulunan ve genellikle formel bir tıp eğitimi almamış kişilerdir. Bilgilerini deneyim yoluyla edinmiş, yaşlı, bilge ve toplum nezdinde saygın kadınlar olarak tanımlanmıştır. Kadınlara doğurganlık dönemleri boyunca fiziksel ve duygusal destek sağlayan bu meslek, yalnızca bir sağlık hizmeti değil aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir işlev taşımıştır (Apay, 2014:13-14).

Ebelik, çoğunlukla kadınlar tarafından icra edilen bir meslek olmakla birlikte tarihte istisnai olarak erkek ebelere de rastlanmaktadır. Osmanlı kayıtlarında "Lavuta Vahit" (Beyinli, 2015:49) gibi erkek ebelik örnekleri yer alsa da ebelik, halk nezdinde büyük ölçüde kadınlara özgü bir meslek olarak görülmüştür (Koçak vd., 2010: 2; Atay, 2017:169). Ebeler, tarih boyunca yalnızca doğuma eşlik eden kişiler olmamıştır aynı zamanda şifa veren, bakım sağlayan, danışmanlık yapan ve kimi zaman da ilaç hazırlayan figürler olarak toplum içerisinde çok yönlü roller üstlenmiştir (Yeşil ve Yeşil, 2018:287). Kırsal bölgelerde ve küçük yerleşim yerlerinde ebeler, ev ev dolaşarak hizmet vermiş doğumla ilgili deneyimlerini diğer kadınlarla paylaşarak kadınlar arası geleneksel bir öğrenme ağı oluşturmuştur (Koçak vd.,2010:2). Ebelik, zaman zaman gebeliğin sonlandırılması, kısırlığın tedavisi ve çeşitli hastalıkların giderilmesinde kullanılan doğal ilaçların hazırlanması gibi uygulamaları içermiştir. Ayrıca ebeler, doğum yapan kadının ruhsal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan destekleyici kişiler olarak da rol oynamışlardır (Ünver, 1967: 4; Yadi, 2024: 2).

Bazı medeniyetlerde ebeler; olumlu rollerle tanımlanırken, Batı Avrupa'da Orta Çağ ve Yeni Çağ dönemlerinde olduğu gibi bazı toplumlarda cadılık ya da büyücülükle ilişkilendirilmiştir. Bu tür tarihsel yakıştırmalar ebelik ve hemşirelik gibi kadın merkezli mesleklerin itibarını zaman zaman zedelemiştir (Yeşil ve Yeşil: 2018: 287-88; Köker, 1997a: 1-2). Ancak doğumun her toplumda kutsal ve hayati bir süreç olarak görülmesi, ebelik mesleğinde evrensel etik değerlerin ve ortak mesleki ilkelerin gelişmesini sağlamıştır (Atay, 2017:169).

OSMANLI TOPLUMUNDA EBELİK MESLEĞİNİN SOSYAL VE TIBBİ İŞLEVLERİ

Osmanlı toplumunda "ebe" veya "kâbile" olarak adlandırılan kadınlar, (Devellioğlu, 2007:476), insanlık tarihi kadar eski olan ebelik mesleğinin temsilcileridir (Yeşil ve Yeşil, 2018:287). Farklı sınıfsal, etnik, dini ve kültürel yapılara rağmen Osmanlı toplumunda ebelik, deneyime dayalı, kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel bir meslek olarak varlığını sürdürmüştür (Balsoy, 2015:100; Atay, 2017:171). Ebelik; usta-çırak ilişkisi temelinde öğrenilen, bilgi ve becerinin büyük oranda gözlem, uygulama ve sözlü aktarım yoluyla edinildiği, saygıya ve deneyime dayalı bir meslek alanıdır (Üstünel ve Bayırlı, 1971:74; Besim Ömer, 1933). İslam toplumlarında hakim olan ahlaki ve geleneksel normlar gereği,

[1] Bu kaynaklar, dipnot ve kaynakça da BOA olarak gösterilecektir.

erkeklerin doğum sırasında bulunmaları uygun görülmediğinden doğum süreci tamamen kadınların sorumluluğunda olmuştur (Üstünel ve Bayırlı, 1971: 315; Atıcı ve Erer, 2009:108-109). Ebe kadınlar, yalnızca doğuma eşlik eden yardımcılar değil zaman zaman hekim, zaman zaman da hastabakıcı rollerini üstlenmişlerdir (Sarı, 2021: 83). 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı sarayındaki kadın sağlığına ilişkin uygulamaları gözlemleyen İsveçli elçi d'Ohsson'un aktarımları, dönemin toplumsal ve tıbbi yapısını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. D'Ohsson'a göre; saray haremi başta olmak üzere kadınlar hastalandıklarında çoğunlukla erkek hekimlere değil deneyim sahibi kadınlara başvurmaktaydı. Bu kadınların teorik bilgileri sınırlı olsa da kadın hastalıkları ve doğum gibi alanlarda sahip oldukları pratik bilgi ve deneyimleri sayesinde etkili sağlık hizmetleri sunmaktadır. Doğum alanda uzmanlaşan kadınlar, "ebe" unvanıyla anılmaktadır. (Yüksel, 1972: 194-195) Benzer şekilde Naranzi de, "bir hekim çağrılsa bile ebenin en az bir hekim kadar yetkisi olduğunu" ifade etmiştir (Sarı, 2021: 83) Bu görüşlerden anlaşıldığına göre ebelik, yalnızca kadınlara özgü bir yardım biçimi olmanın ötesinde toplumsal kabul görmüş ve kurumsallaşma eğilimi gösteren bir meslek olarak Osmanlı sağlık sistemi içinde önemli bir yer tutmuştur.

Osmanlıda ebe kadınlar, yalnızca doğum sürecinde değil gebeliğin teşhisinden lohusalık dönemine kadar süren geniş bir bakım sürecinde aktif rol üstlenmişlerdir. Bu süreç; hamile kadının düzenli takibi, doğum tarihinin tahmini, doğuma hazırlık, doğum sonrası emzirme eğitimi, lohusalık döneminde sağlık takibi, kısırlık tedavisi ve doğum kontrolü konularında danışmanlık gibi çok yönlü hizmetleri kapsamaktaydı (Balsoy, 2015:100-101; Beyinli, 2014:150). Tıbbi sorumlulukların yanı sıra ebelerin halk inançları ve gelenekler doğrultusunda uyguladığı birçok ritüel de bulunmaktadır. Doğum odasının kötü ruhlardan arındırılması amacıyla süpürgeyle yapılan temizlik, doğum öncesi sembolik objelerin hazırlanması, yeni doğan bebeğin tuzlanması, kırklama gibi uygulamalar, Osmanlı toplumunda ebe kadınların üstlendiği vazifelerdir. Ebeler, toplumda sosyal işlevleriyle de önemli bir konumdadır. Tecavüz, zina gibi cinsel suçlarla ilgili davalarda bilirkişilik yapmak, düşük vakalarında değerlendirmede bulunmak ve genç kızların yaş tayininde görev almak gibi adli süreçlerde önemli roller üstlenmişlerdir (BOA. DH. MKT. 1738/67, H. 14.11.1307). Ayrıca mahremiyetin hakim olduğu kadın dünyasında bilgi ve deneyimleriyle önemli bir konumda yer alan ebeler, kadınlar arası dayanışma ağlarının merkezinde bulunmuşlardır (Balsoy, 2015:101; Beyinli, 2014:150-151; Atay, 2017:171-172). Tüm bu işlevler, ebelerin yalnızca çocuk doğurtan bireyler olmadığını aynı zamanda tıbbi, toplumsal ve kültürel bakımdan çok yönlü roller üstlendiklerini ortaya koymaktadır. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı modernleşme süreciyle birlikte ebelik mesleği de dönüşüm geçirmeye başlamış, kurumsallaşmış, devlet denetimine alınmış ve modern tıbbın etkisiyle yeniden tanımlanmıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE EBELİK MESLEĞİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM VE EBE MEKTEBİ'NİN AÇILIŞI

Ebelik eğitimi ve doğum hizmetleri, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de ülkelerin siyasi gelişmeleri ve toplumsal değişimlerden etkilenmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetlerinde yaşanan gelişmeler ve sağlık sorunlarının çözümü için yapılan reformlar, ebelik eğitiminin değişmesine neden olmuştur. 19. yüzyıldan önce ebelik mesleği genellikle sözlü bilgi ve geleneksel yöntemlerle yürütülmüş ve kadınlar tarafından bağımsız bir şekilde icra edilmişti. Ancak bu dönemdeki batıl inançlar ve yanlış uygulamalar, mesleğin profesyonelleşmesini engellemiş ve ebelik pratiğinde değişikliklere olan ihtiyacı doğurmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde bu ihtiyaçlar ve özellikle Osmanlı Devleti'ndeki nüfus politikaları, ebelik mesleğini dönüştürmede önemli bir itici güç olmuştur. Nüfus politikaları konusunu biraz daha açacak olursak; Osmanlı Devleti, özellikle 19. yüzyılda büyük savaşlar ve bağımsızlık hareketlerinin etkisiyle önemli bir nüfus kaybı yaşamıştır. Göçlerle Osmanlı topraklarına yapılan nüfus artışı, demografik yapıyı köklü bir şekilde değiştirmiş ve nüfusun büyük kısmı daha fazla Müslümanlaşmıştır (Balsoy, 2015: 26-27). Bu süreç, Osmanlı yönetiminin nüfus politikalarına yönelmesine neden olmuştur. Osmanlı bürokratları, bilim insanları ve aydınları, devletin uluslararası alandaki gücünün, nüfusun büyüklüğü ile doğru orantılı olduğunu savunmuşlardır. Büyük bir nüfus, ekonomik ve askeri gücün temel unsuru olarak kabul edilmiş ve bu bağlamda nüfus artışını teşvik etmek öncelikli bir politika haline gelmiştir (Balsoy, 2015: 25-26). Osmanlı bürokratları, kadın bedeni ve doğurganlığını daha önce sadece dini ve ahlaki bir konu olarak ele alırken bu dönem itibariyle toplumsal ve siyasi bir mesele olarak incelemeye başlamıştır. Anne ve çocuk ölümlerinin önüne geçmek, doğurganlığı teşvik etmek amacıyla yeni sağlık politikaları geliştirilmiştir. Bu bağlamda, doğum

süreçlerinde önemli bir rol üstlenen ebelerin, eğitimli ve bilimsel temellere dayalı bir şekilde yeniden eğitilmeleri gerektiği düşüncesi öne çıkmıştır (Yeşil ve Yeşil, 2018:304).

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetlerinin modernizasyonunun simgesi haline gelmiş ve doğum alanda önemli çalışma yapılmıştır. Bu dönemde, üç temel hedef belirlenmiştir: birincisi, ebelik mesleğinin denetim altına alınarak formal eğitimle verilmesi; ikincisi, doğum süreçlerinin bilimsel yöntemlerle yönetilmesi; üçüncüsü ise düşük oranlarının ve cenin ölümlerinin önlenmesidir (Balsoy, 2014:44). Osmanlı'da modern tıp eğitiminin ilk adımları, 14 Mart 1827 tarihinde Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure'nin açılmasıyla atılmıştır (Akyüz, 2010:146). Bu okul, sadece tıp eğitimi değil aynı zamanda doğum ve ebelik alanlarında da yenilikçi bir yaklaşımın başlangıcı olmuştur. Altı yıl süren eğitimin dördüncü yılında fenn-i vilade yani kadın doğum dersi, beşinci yılında da fenn-i kıbale yani ebelik dersi eklenmiştir (Ülman, 1994: 37,77,82-83). Eğitimi desteklemek için Fransa'dan ve İngiltere'den kadın anatomisi ve cenin modelleri getirilmiştir[1] (Balsoy, 2015:77). Bu dersler, okula kadın öğrenci kabul edilmediğinden yalnızca erkek öğrencilere sunulmuştur (Kurnaz, 1997:39; Akyüz, 2010:540). Ancak dini normlar gereği erkeklerin doğumda yer alması uygun görülmediğinden öğrencilere teorik eğitim verilmiş, pratik uygulamalar ise eksik kalmıştır (Üstünel ve Bayırlı, 1971:315; Atıcı ve Erer, 1980:108). Nitekim 1852 yılında doğum ve ebelik derslerinin veren Dr. Pavlaki sadece teorik derslere girmiştir (Kazancıgil, 1980:1-238-39). Erkek hekimlere yalnızca zorunlu durumlarda başvurulmuş onların dolaylı tavsiyelerinden yararlanılmıştır (Atay, 2017:171). Neticede Mekteb-i Tıbbiye mezunu erkek hekimler, yalnızca kuramsal eğitim aldıkları için uygulamalı deneyim gerektiren kadın doğum alanında sahadaki ebelerle kıyaslandığında yeterli donanıma sahip değillerdi. Üstelik bu alanda uzmanlaşmış erkek hekim sayısı da oldukça sınırlıydı. Bu durum, Osmanlı'nın doğum hizmetlerine yönelik geliştirdiği nüfus politikaları çerçevesinde yalnızca erkek doktorların değil kadın ebelerin de sistemli ve hızlı bir biçimde eğitilmesini zorunlu hale getirmiştir. (Balsoy, 2015: 78). Böylece tarihte ilk kez kadınların sağlık hizmetleri alanında devlet eliyle eğitilmeleri resmiyet kazanmıştır (Kurt, 2011: 159).

Osmanlı'da ebelik eğitimi ile ilgili ilk kurumsal girişim, 1839 yılında Galatasaray'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Aliye-i Şahane ile gerçekleşmiştir. Bu okulda hem tıp öğrencileri hem de ebeler için doğum dersleri verilmiştir (Ülman, 1994: 82). Ceride-i Havadis Gazetesi, ebeliğin değişime tabii tutulacağını 11 Haziran 1841 tarihinde duyurmuştur. 11 Nisan 1841 tarihli Ceride-i Havadis gazetesinde yayımlanan bir haberde[2] ebelik mesleğinde bir dönüşüm sürecinin başlayacağına işaret edilmekte ve doğumun yalnızca zorlu değil aynı zamanda hayati tehlikeler barındıran bir deneyim olduğu vurgulanmaktaydı. Bu riskli sürecin başarıyla yönetilebilmesi için ebenin mesleğinde yüksek bir uzmanlığa sahip olması gerektiği dile getirilmiştir. Haberde dikkat çekici olan husus ise söz konusu uzmanlığın kaynağının geleneksel anlamda tecrübe değil kuramsal bilgiye dayalı bir eğitim anlayışı olarak tanımlanmasıdır. Buna göre, hekimliğin kitaplar aracılığıyla öğrenildiği gibi ebelik mesleğinin de aynı yöntemle öğrenilmesi gerektiği belirtilmiş; hatta kitaplara başvurulmadığı sürece ebelik bilgisinin edinilmesinin mümkün olmadığı açıkça ifade edilmiştir (Balsoy, 2015: 78).

1842 yılında yayımlanan irade ile[3] ebelerin eğitimi formal hale getirilmiştir. İrade; ebelerin sınava tabi tutulacağı, mesleğini sürdürebilmeleri için bazı standart bilgi ve yeteneğe sahip olmaları gerektiği, seçilen adayların bilimsel eğitimden geçmeleri, Avrupalı uzmanlardan dersler almaları ve bunun sonucunda bir ebelik belgesi sahibi olmaları gerektiği belirtilmiştir. Ebelik mesleğine ilişkin bu yasal düzenlemeler ile Osmanlı'da ebelik mesleğinin kurumsal altyapısının temellerini atmıştır. İrade'den sonra yayınlanan "Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname"de,[4] doğum ve ebelik alanındaki bazı geleneksel uygulamaların yasaklanması ve doğumun bilimsel metotlarla yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca doğumun bilimsel bilgi ve metotlara sahip erkekler tarafından da yapılabileceği belirtilmiştir. Bu gelişme ebelik mesleğinin içeriğinin yeniden şekillendirilmesine ve doktorlar ile ebelerin rollerinin birbirinden ayrılmasına olanak sağlamıştır (Balsoy, 2015:84). Ebeliğe yönelik ilk

[1] Fransa'dan getirilen modeller ve faturası için bkz; BOA. HAT. 746/35262, H. 20.04.1253; BOA. HAT. 827/37465, H. 03.12.1253; İngiltere'den getirilen model için; BOA. Hat 1172/46356, H.29.12.1253

[2] Ceride-i Havadis, 18 Safer 1257 (11.4.1841) No: 29

[3] İrade için bakınız; BOA. İ. MVL. 44/830, H. 11.09.1258

[4] 12 Ekim 1861/7 R 1278 Tarihli Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmnâme, Düstûr, Tertîb-i Evvel, Cild-i Sânî, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290.

resmi eğitim girişimlerinde alınan bu öncelikli ve kapsamlı kararların temelinde Osmanlı bürokratları ve hekimlerinin artan anne ve bebek ölümlerinden geleneksel ebeleri sorumlu tutmaları yatmaktadır. Özellikle dönemin hekimleri, geleneksel ebelerin ebelik bilimine yeterince vakıf olmadıklarını ve sahadaki mesleki uygulamalarının yöntemsel açıdan yetersiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda ebelerin kurs yoluyla eğitilmelerinin mevcut sağlık sorunlarını azaltabileceği düşünülmüş (Balsoy, 2015:78-8). Çıkarılan irade ile hem ebelerin devlet denetimine alınması hem de mesleğin yalnızca diploma sahibi bireyler tarafından icra edilebilmesini sağlayacak hukuki bir çerçeve oluşturulması hedeflenmiştir.

İrade'nin yayınladığı sene Galatasaray'da, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane içinde, "Meclis-i Umur-ı Tıbbiye" adıyla bir kurul teşkil edilmiştir. Bazı kayıtlarda ebe kürsüsü, ebe mektebi, ebe kursu olarak geçse de dönemin şartları itibariyle mektep kavramının fiziki yapısı değişkenlik gösterdiğinden ebeler için yapılan bu eğitim girişimini ebe mektebi olarak yorumlamak yerinde olacaktır. Ebeler için haftada iki gün, günde birer saat olmak üzere iki yıllık bir kurs programı hazırlanmıştır. Bu program, ebeler için ülkede hazırlanan ilk eğitim programı idi (Atay, 2017:175; Beydilli, 2013:23). Eğitim sonunda yapılacak sınavı başarıyla tamamlayanlara şahadetname (diploma/sertifika) verilmesi kararlaştırılmış. Eğitime katılmayan, başarısız olan ya da izinsiz şekilde mesleği sürdüren kadınların ebelik yapması yasaklanmıştır.[1] Üstelik bu düzenlemeler hem Müslüman hem de gayrimüslim ebeleri kapsamış, ilgili kararlar patrik ve hahambaşına da bildirilmiştir (Balsoy, 2015:81).

Ceride-i Havadis gazetesinde yer alan haberde duyurulduğu gibi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bulunan Paris'ten Madam Vanturi ve Belçika'dan Madam Robert isimli iki yabancı ebe ve bir tabip ebelik eğitimi vermek için görevlendirilmiştir (Balsoy, 2015:80; Köker, 1997:22). Mektepte haftada iki gün planlanan eğitim daha sonra yalnızca perşembe günleri verilmiştir (Taşkıran,1973:237). Ders sırasında ebe adayların yaptıkları mesleki tatbikatlarda erkek hocaların bulunmamasına önem verilmiştir. Bu düzenleme ile kurs süresince şer'î hükümlere aykırı bir durumun meydana gelmesini engellemek amaçlanmıştır. Ebelerin bilgi ve mahremiyetlerini diğer kadın ebeler aracılığıyla geliştirmeleri sağlanmıştır. Ancak teorik dersler erkek tabip tarafından verilmiştir (Üstünel ve Bayırlı,1971:315-16; Kazancıgil, 1980:238). Böylece ilk kez Müslüman kadınlar, ebelik eğitimlerinde erkek eğitimciden ders alma deneyimi yaşamıştır (Kurnaz, 1991:18). Madam Vanturi ve Madam Robert isimli ebeler ebelik tarihine önemli katkılar sağalmış olsa da Türkçe bilmeyen yabancı eğitmenler ile yaşanılan iletişim sorunları, kursun niteliğini olumsuz etkilemiştir. Eğitim sırasında; tabip, Türkçe bilmeyen Madam Vanturi ve Madam Robert'in anlattıklarını Türkçeye tercüme edecek sonra erkek doktor dışarı çıkacak hamile kadın modelleri, cenin şekilleri, farklı doğum pozisyonları incelenecek, doğum sırasında yaşanan durumlar ve çözümleri üzerine bilgiler verilecektir. Ancak yaşanan olumsuz durumlar kursa katılımın azalmasına yol açmıştır (Balsoy, 2015: 80). Ebe adayları, eğitim süresince sıkı bir kontrole tabi tutulmuştur. Nimet Taşkıran, arşiv belgelerine dayanarak yaptığı çalışmasında, bu denetimler sayesinde dönemin ebelerinde aranan bazı ortak özelliklerin belirlenebildiğini ifade etmektedir. Bu belgelere göre mesleği icra eden ebelerin büyük çoğunluğu okuryazar değildi. Bununla birlikte bazı ebelerin zeka ve becerileri sayesinde toplumda saygınlık kazandıkları ancak bir kısmının ise hak edilmemiş bir şöhrete sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum, mesleğin niteliğini artırmak amacıyla tüm ebelerin sistemli biçimde denetlenmesini ve çoğunun mesleki kurslara tabi tutulmasını zorunlu kılmaktaydı (Taşkıran, 1973: 230-38; Atay, 2017:175).

Ebelik mektebinin açılması ve eğitime başlaması ile bazı problemler, olumsuz durumlar yaşanmış olsa da mektep, ilk mezunlarını 1854 yılında vermeyi başarmıştır. Yapılan imtihandan başarılı bulunarak eğitimini tamamlayan mezun ebeler, (10 müslüman 26 hristiyan olmak üzere toplam 36 kişi)[2] Sultan Abdülmecid'in huzurunda yemin ederek diplomalarını almışlardır (Özger, 2012:424; Taşkıran 1973:237; Erdem ve Yiğit, 2012:96). Bu kadınlar, Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitim alarak ebelik yapma hakkı kazanan ilk kadınlar olma niteliğini taşımaktadır (Özger, 2012: 425; Kurt, 2011: 160).

[1] Bu kararın devamlılığı konusunda yapılan bir yazışma örneği için bkz; BOA. DH. MUİ. 33/7, H.27.10.1327; Ayrıca imtihanda başarıya önem verildiğini ve imtihanda başarılı bulunamayan Dudu isimli ebe adayının kaydının silindiğini gösteren örnek için bkz: BOA. ZB.41/44, R.03.06.1323

[2] Ülman, bu yıl mezuniyet töreninden 40 ebenin padişahın huzurunda yemin ederek diplomaların aldığını kaydetmiştir. (Ülman, 1994:82)

Ebelik eğitimini başarıyla tamamlayarak mezun olabilenlerin sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Bu durum, mezun ebelerin Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasındaki tüm halk kesimlerine yeterli ölçüde hizmet sunabilmelerini engellemiştir. Üstelik ebelik eğitimi yalnızca başkentte yürütülmüş ekonomik yetersizlikler, nitelikli eğitici eksikliği ve kurumsal altyapının zayıflığı gibi nedenlerle taşra vilayetlerine yaygınlaştırılamamıştır (Atalay, 2020: 40). Sonuç olarak yenilenmeye çalışılan sağlık hizmetleri merkezle sınırlı kalmış; taşrada, birkaç vilayet merkezi dışında diplomalı ebe bulunmaması nedeniyle (BOA, DH.MKT. 2077/59, H. 01.06.1314), ülke genelinde eğitimli ebe ihtiyacını karşılayacak bir kapasiteye ulaşılamamıştır. Bu gelişmelere karşın geleneksel yöntemlerle, usta-çırak usulüyle yetişen ve mesleki bilgi ve tecrübelerini sürdüren ancak resmi bir eğitim almayan geleneksel ebeler, mesleğini yürütmeye devam etmiştir (Sarı, 2021: 88). Toplumda diplomalı ebeler ve diplomasız ebeler beraber çalışmıştır. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde diplomalı ve diplomasız ebeler arasındaki fark daha da belirginleşmiştir. Diplomalı ebeler, teorik bilgiye sahip olmasına karşın geleneksel yöntemlerle yetişen ebelerle karşılaştırıldığında uygulama eksiklikleri nedeniyle zorluk yaşamışlardır. Bu durum, ebelik mesleğinin eğitimsel ve pratik yönlerinin birbirini dengelemesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır (Balsoy, 2015:82).

Osmanlı Devleti'nin ebelik mesleğini düzenlemeye yönelik müdahaleleri, zamanla eğitimin ötesine geçerek mesleğin kayıt altına alınması, belgelendirilmesi ve denetlenmesini kapsayan kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Arşiv belgeleri, ebelerin ebelik bilgisini öğrenmelerinin teşvik edildiğini bununla birlikte şahadetname almayanların meslekten men edileceği yönünde yaptırımların devreye sokulduğunu göstermektedir (BOA, İ. MVL. 58/81, H. 12.05.1264). Bu süreçte birçok ebe, mektep eğitimini tamamlayarak icazetlerini almış ve mesleğini bu şekilde sürdürmüştür. Ebelerin eğitim görmesi ve diploma almaları zorunlu hale getirilmiş, şahadetnameye sahip olmayanların ebelik yapmaları yasaklanmıştır. Kayıt altına alma uygulaması yüzyıl boyunca giderek belirginleşmiş hatta bazı durumlarda şahadetnamesiz ebelerin yerel gazetelerde ifşa edilmesine kadar varmıştır. Ayrıca bu düzenlemelere uymayan ebelerin meslekten men edileceğine dair resmî yazışmalar yapılmıştır. [1]

Netice itibarıyla, 19. yüzyıldan itibaren ebelik ve kadın doğum alanında gerçekleştirilen reformlar ile alınan düzenleyici kararlar, doğum ve ölüm gibi insan hayatının temel dönüm noktalarına ilişkin algıların dönüşmeye başladığını göstermektedir (Balsoy, 2015: 65). Arşiv belgeleri, bu dönüşüm sürecini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu dönemden itibaren halk, ebeler ve hekimlere yönelik şikayet ve taleplerini resmi mercilere iletebilmiş, doğum süreçlerine ilişkin yasa dışı uygulamalarda bulunan ebeler ve hekimler cezai yaptırımlara tabi tutulmuştur[2]. Karşılaşılan sorunlara çözüm üretmek amacıyla geliştirilen düzenlemeler, devletin sağlık alanındaki müdahalesinin ve kamusal denetiminin giderek arttığını, doğumun ise özel bir deneyim olmaktan çıkarak idari, hukuki ve tıbbi bir mesele haline geldiğini göstermektedir.

DOĞUM HİZMETLERİNDE KURUMSALLAŞMA VE BİYOPOLİTİKA: SAĞLIK POLİTİKALARININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde doğuma yönelik kurumsallaşmış sağlık yapıları henüz mevcut değildi. Kadınların ev dışında doğum yapmalarına olanak sağlayan ilk kurumsal sağlık tesisi, 1847 yılında açılan Haseki Nisa Hastanesi olmuştur. Dönemin tıp otoriteleri, pratik eğitimin eksikliği nedeniyle kadın doğum uzmanı sayısında artış sağlanamayacağını ve bu alanın kadın ebelerin tekelinde kalacağını görüyorlardı. Bu hastanenin kurulmasıyla birlikte kadın doğum alanında hem erkek doktorların hem de ebelerin uygulamalı eğitim alabileceği bir zemin oluşturulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda bu kurum ile yoksul kadınların sokakta doğum yapmalarının ve düşük vakalarının önlenmesi amaçlanmıştır (Balsoy, 2015:105-107). Doğum kurumlarının açılma girişimi, 19. yüzyıl boyunca devam etmiş ve 1869 ve 1885 yıllarında Ahırkapı Otlukanbarı civarında modern bir doğumevi (viladethane) kurma girişiminde bulunulmuştur (BOA. A. MKT.MHM. 452/14, H.14.02.1290; BOA, İ. DH, 622/43244, H.01.08 1287; BOA. İ. ŞD. 16/690, H. 01.05.1286). Ancak bürokratik yazışmaların uzun sürmesi ve çeşitli

[1] Bu yazılara bazı örnekler verecek olursak; BOA. DH. MKT.1400/1, H.22.05.1304; BOA. DH. MKT.1441/41, H.01.12.1304; BOA. DH. MKT.1470/78, H. 04.04.1305; BOA. DH. MKT.401/61, H. 02.02.1313.

[2] Bu konularla ilgili bazı örnekler için bkz: BOA.Y.PRK. AZJ. 54/79, H. 23.10.1326; BOA. DH. MKT.1924/67 H. 21.07.1309; BOA. DH. MKT.1802/28, H. 13.06.1308; BOA. DH. MKT.1155/71, H. 12.02.1325

ekonomik, yapısal eksiklikler nedeniyle bu hedef uzun süre gerçekleştirilememiştir.[1] Üstelik bu dönemde özel doğum klinikleri de açılamamıştır. Açılma girişimlerinde ise sıkı kontroller sağlanmıştır.[2] Buna rağmen bu sürede yurtdışından getirilen Dr. Vuccino ve Madam Ventura gibi hekim ve eğitimciler, ebelik eğitiminin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Köker, 1997: 22; Yeşil ve Yeşil, 1918: 293-94). Dr. Vuccino, 1860 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de beşinci sınıf öğrencilerine verilen fenn-i kıbale (kadın hastalıkları ve doğum) derslerinin sorumluluğunu üstlenmiş, 1885 yılında ise Ebe Mektebi'nde eğitimci olarak görevlendirilmiştir. 1860 yılından 1895 yılına kadar Tıbbiye'deki görevini sürdüren Dr. Vuccino'nun 1895 yılındaki ölümünün ardından bu alandaki eğitimi ve yönetimi Dr. Besim Ömer (Akalın) Paşa (1862-1940) (Ülman, 2006:32-33) [3] devralmıştır. Besim Ömer Paşa, 19. yüzyıl sonları itibariyle ebelik eğitimi ve doğum hizmetleri alanında belirleyici bir isim olarak öne plana çıkmıştır. Avrupa'da aldığı tıbbi eğitimin ardından İstanbul'a dönerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de görev yapmaya başlayan Besim Ömer Paşa, 1896 yılında seririyat-ı viladiye (doğum kliniği) muallimi olarak atanmıştır. Kadın doğum uzmanı kimliğinin yanı sıra ebelik, hemşirelik ve hasta bakıcılık konularında da çeşitli çalışmalar yürütmüştür (Tekir, 2022:695; Yıldırım, 1993: 147).

Geç Osmanlı erken Cumhuriyet döneminin ebelik ve doğum tarihinin önemli bir ismi olan Besim Ömer Paşa,[4] doğumun her aşamasında modern tıp ilkelerine dayalı bir yaklaşımı benimseyerek sağlıklı bir neslin yetişmesini hedeflemiştir. Halkın, koruyucu hekimliğine ilgisini çekmek için "*Nevsal-i Afiyet*" isimli yıllıklar çıkarmış, gazete ve dergilerde çok sayıda makale yayımlamıştır (Tekir, 2022:695). Ona göre; uzun yıllar boyunca eğitimsiz ve yaşlı kadınlar tarafından sürdürülen ebelik uygulamaları, mesleğin bilimsel gelişimini engellemiş ve halk sağlığı açısından ciddi riskler doğurmuştur (Besim Ömer, 1932: 7-8). Besim Ömer Paşa, ebelerin neden olduğu olumsuzlukların, nüfusa en çok ihtiyaç duyulan dönemde toplumu ciddi şekilde etkilediğini belirterek bunu ülkeye karşı bir ihanet olarak değerlendirmiş ve bu soruna acilen çözüm bulunması gerektiğini savunmuştur (Besim Ömer, 1315:283). Ömer Paşa, "*Ebe Hanımlara Öğütlerim*" isimli kitabında, ebelere kırk öğüt başlığıyla bir bölüm yazmıştır. Ebelerin yalnızca doğum sırasında değil doğum öncesi ve sonrası süreçlerde de aktif rol almaları gerektiğini savunmuş, bu doğrultuda ideal ebe profilini tanımlamıştır. Ebeliğin sürekli gelişen bir meslek olduğunu ve bu nedenle ebelerin kendilerini sürekli geliştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Besim Ömer, 1322, 5-6). Yine bu eserinde doğum sırasında karşılaşılan komplikasyonlar karşısında hekime başvurmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Bu tutum, hem hekimlerin yetkinliğini pekiştirmeyi hem de ebelerin mesleki sınırlarını netleştirmeyi amaçlamaktadır (Besim Ömer, 1322, 5-28). Ayrıca ebeliği tıbbi bir meslek olarak yeniden konumlandırmış ve diplomalı ebelerin önemine dikkat çekmiştir. Bilgili ebeleri cahil ebelerden üstün tutarak hekimlerle denk düşünmüştür (Besim Ömer, 1322a: 652-53).

Uygulamalı eğitimin sağlanabileceği bir viladethane açılması Paşa'nın öncelikli hedefleri arasında yer almıştır (Kazancıgil, 1980: 240). Yaptığı çalışmalar doğrultusunda 1892 yılında Osmanlı sağlık sisteminde önemli bir kurumsal dönüşüm gerçekleştirmiştir. Topkapı Sarayı yakınlarında yer alan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin çevresinde, Demirkapı'da, ilk viladethaneyi (doğumevini) kurmayı başarmıştır (Besim Ömer, 1932:51; Şehsüvaroğlu, 1968:4842-43; Uludağ, 2010:724-25). Bu kurum, hem yoksul ve yardıma muhtaç kadınlara doğum hizmeti sunmuş hem de tıp ve ebelik öğrencilerine uygulamalı eğitim imkanı sağlamıştır (Yıldırım, 1994:388-389; Tekir, 2022:699). Doğum fizyolojik bir süreç olmakla birlikte bazı durumlarda tıbbi müdahale gerektirebilecek komplikasyonlara yol açabilirdi. Bu bağlamda, viladethanenin kurulması doğumların daha güvenli ortamlarda gerçekleştirilmesine olanak sağlamış ve doğum hizmetlerinin tıbbileşmesi sürecini hızlandırmıştır (Atay, 2017:203). Toplumun sağlık düzeyini yükseltmede önemli bir işlev gören hastaneler, bireylerin bakım ve tedavisinde temel kurumlardır. Osmanlı'da kurulan ilk viladethane de bu bağlamda dikkate

[1] Bu konuda yapılan yazışma örnekleri için bkz; BOA.DH. MKT. 2006/97 H. 10.03.1310; BOA.İ.DH, 622/43244, H.01.08.1287; BOA.DH. MKT. 2039/15, H. 15.06.1310;

[2]Elana isimli Osmanlı vatandaşının özel bir klinik açmak için müracaatı ve istenilen şartlar üzerine yapılan yazışmalar için bkz; BOA. DH. MKT. 1466/13. H. 11.04.1305; BOA. DH. MKT. 1396/122, H. 7.05.1304.

[3] Yine aynı yazar'ın Dr. Vuccino hakkında verdiği detaylı bilgiler için bkz; Ülman, Y. I. (2008). Osmanlı tıbbına katkılarıyla Dr. Vuccino / Il contributo alla medicana otomana del Dr. Vuccino. In B. Evren (Ed.), *İstanbul'daki İtalyan izi / Presenze italiane a Istanbul* (ss. 224–229). İstanbul: Lea Yayıncılık Ferroli.

[4] Besim Ömer Paşa hakkında detaylı bilgi için bakınız; Ünver, S. (1932). Besim Ömer Paşa ve doğum tarihi. *Tedavi Seririyatı ve Laboratuarı*, 2(6). İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası; Kazancıgil, A. (1980). Ölümünün 40. yılında Besim Ömer Paşa (1863–1940). *Dirim*, 55(9–10), Eylül–Ekim.

değer bir yere sahiptir. Ayrıca bu viladethane, sadece bireysel sağlık hizmeti sunan bir kurum olmanın ötesinde anne ve çocuk sağlığını önceleyen bir halk sağlığı politikasının ürünü olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen evde doğum geleneği kısa sürede ortadan kalkmamıştır. Viladethane, ilk yıllarda daha çok acil tıbbi müdahale gerektiren durumlarda tercih edilmiş, İstanbul halkı doğumu evde, güven duydukları ebelerin yardımıyla gerçekleştirmeye devam etmiştir (Tekir, 2022: 702). Bu süreç, geleneksel doğum anlayışı ile modern tıbbın buluştuğu bir geçiş evresi olarak değerlendirilebilir.

19. yüzyılın sonlarında Ebelik Mektebi'nde düzenlemeler yapılmaya devam edilmiştir. 1895 yılında Ebe Mektebi'nin öğrenci kabul şartlarında önemli düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönemde okula girecek adaylar için 30 yaşından küçük olma, Türkçe okur-yazarlık ve kendi ana dillerinde yazabilme koşulları getirilmiştir. 1897 yılında ilk kadın hastalıkları ve doğum uzmanlığı kadrosu olan "Seririyat-ı Viladiye Müderrisliği" oluşturulmuş, 1898'de ise başvuru koşulları yeniden gözden geçirilerek gayrimüslim öğrenciler için kendi dillerinde okuma-yazma yeterliliği şartı eklenmiştir. 1899 yılında ebelik eğitim programı gözden geçirilmiş ve haftada altı gün süren poliklinik çalışmaları başlatılmıştır (Atay, 2017: 177-178; Köker, 1997:22-23). 1889'dan itibaren hasta bakımına ilişkin bilgilerin ebelik eğitimine dahil edilmesi amaçlanmış, 1900 yılında ise birinci sınıf ders programına anatomi ve hıfzıssıhhanın yanı sıra hastabakıcılık dersi eklenmiştir. Bu müfredat değişikliğiyle birlikte ebelere aynı zamanda hastabakıcı diploması[1] verilmesi uygulamasına geçilmiştir (Nil, 2021: 88; Erdem ve Yiğit, 2010: 96-97).

Her ne kadar ebelik eğitimi belirli kurallara bağlanarak resmi bir çerçeveye oturtulmuş olsa da, geleneksel bilgi birikimiyle mesleğini sürdüren ebelerin uygulamaları, 19. yüzyıl sonlarına dek varlığını sürdürmüştür. Bu durumun zaman zaman anne ve bebek ölümlerine, bir takım sağlık sorunlarına neden olduğu düşünüldüğünde, ebelik eğitiminin yaygınlaştırılması ve nitelikli sağlık hizmetlerinin ülke geneline ulaştırılması amacıyla devlet adamları ve tıp otoriteleri tarafından çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu çabalar öğretmen yetersizliği ve ekonomik imkansızlıklar nedeniyle sınırlı kalmış yeterli sayıda kurs veya eğitim kurumu açılamamıştır. İstanbul'da faaliyet gösteren tek doğumhane, dershane ve 80 kişilik yatakhane kapasitesine sahip eğitim yapısı, kırsal bölgeler de dahil olmak üzere geniş bir coğrafyada artan ebe ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır (Karadağ, 2011:72-73). Bu nedenle vilayetlere yazılar gönderilerek merkezdeki eğitim kurumlarına öğrenci gönderilmesi istenmiş (BOA. DH. HMŞ. 22/50, H. 14.10.1331; BOA. A. MKT. UM. 127/96, H. 26.05.1269) ancak bu yöntem de sorunu bütünüyle çözememiştir. İstanbul'daki mevcut vilayet doğumhanesinin kapasitesinin sınırlı olması, ikinci bir vilayet hastanesi kurulması fikrini gündeme getirmiştir. Gerekli izinleri almak için Dahiliye Nezareti'ne başvurular yapılmıştır. Ancak bu öneri de devletin bütçe olanaklarının yetersizliği sebebiyle hayata geçirilememiştir (BOA. DH. UMVM., 81-82, H. 12.08.1335).

Modern tıbba geçiş sürecince ele alınan, değerlendirilen bir diğer konu ıskat-ı cenin (çocuk düşürme veya kürtaj) ve kısırlık olmuştur. Osmanlı Devlet adamları, kadın sağlığı ve nüfus politikaları çerçevesinde ebe eğitimde yaptığı değişikliklerde bu iki konuya özellikle yer vermiştir. Mahalli ebelerin görevleri içerisinde olan ıskat-ı cenin, 19. yüzyılın sonlarından itibaren yeniden ele alınmıştır. Çünkü nüfus artışını teşvik etmeye yönelik geliştirilen stratejiler, yalnızca doğurganlığı artırmayı değil, aynı zamanda anne ve çocuk ölümlerini azaltmayı da hedeflemekteydi. Bu kapsamda izlenen politikalardan biri de bu uygulamanın yasaklanması olmuştur. Söz konusu önlemlerle, kadınların daha fazla doğum yapmaları özendirilmiş; buna paralel olarak, doğumla ilişkili ölüm oranlarının düşürülmesi ve bebeklerin yaşama şansının artırılması amaçlanmıştır. Bu yaklaşım, doğumun hem toplumsal hem de biyopolitik bir mesele olarak ele alındığını göstermektedir. Ancak 19. yüzyılda çocuk düşürme uygulamalarının azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması için yapılan cezalandırmanın yeterli olmadığı, devlet yetkililerince fark edilmiştir. Sonraki dönem itibariyle yalnızca yasal önlemlerle değil aynı zamanda toplumsal bilincin artırılması amacıyla da çeşitli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda kadınları bu uygulamadan caydırmaya yönelik bilgilendirici materyallerin hazırlanması ve bu materyallerin taşra ile vilayetlere dağıtılması kararlaştırılmıştır (BOA.DH.MKT.1481/55, H.16.05.1305). Alınan karar, kürtajın yasaklanmasına yönelik bir toplumsal bilinç oluşturmayı hedeflemiştir. Netice itibariyle bu tür düzenlemeler, sadece hukuki ve cezai önlemlerle değil aynı zamanda toplumsal bir eğitimin de gerekliliğini ortaya koymuştur (BOA. DH. MKT. 1501/34, H.

[1] Sarı (2021:88) bu diploma ismini "gard malâd şehadetnâmesi" olduğunu kaydetmiştir.

5.08.1305). 20. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde de kısırlık sorunu, nüfus artışını engelleyen bir faktör olarak görülmeye devam etmiştir. Yöneticiler, kadınların kısırlık sorunları ile ilgili olarak hala ebelerden yardım alındığı gözlemlenmiş ve ebelerin kısırlık tedavisine yönelik başvurdukları bazı geleneksel uygulamalara son verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu durum, ebelerin sorumluluklarının yeniden belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Osmanlı pronatalistleri bu konuyla da ilgilenmeye başlayarak ebelerin bu alandaki hakimiyetine son vermeye, kısırlık tedavisinde hekimleri etkin kılmaya çalışmıştır (Balsoy, 2014:44; Balsoy, 2015: 136; Balsoy, 2012: 21-27).

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde pronatalist yaklaşımlar değişmeye başlamıştır. Nüfusun niceliksel artışından ziyade niteliksel özelliklerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda kadınlar yalnızca daha fazla çocuk doğurmaya teşvik edilmemiş aynı zamanda doğan çocukların sağlıklı, zeki, güçlü ve estetik açıdan ideal özelliklere sahip bireyler olması hedeflenmiştir. Bu anlayışın bir yansıması olarak, hamile kadınlara yönelik çıkarılan nasihat kitapları hem bu ideallerin ifade edilmesinde hem de gerçekleştirilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Söz konusu hedeflerin gerçekleşmesi ise öncelikle annelerin bedensel ve ahlaki anlamda terbiyesiyle mümkün görülmüştür. Dolayısıyla sadece bedensel değil ruhsal açıdan da ıslah edilmiş kadınların doğuracağı çocukların toplumsal açıdan makbul bireyler olacağı düşünülmüştür (Balsoy, 2015: 197). Aynı dönemde ebelik mesleğinde yaşanan köklü dönüşüm, mesleğin devlet kontrolü altına alınması ve ebe kimliklerinin resmi belgelerle tescillenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen belgeler, bu süreçte denetim mekanizmasının giderek daha kapsamlı ve sistematik bir şekilde işlediğini göstermektedir. Bu bağlamda Dahiliye Nezareti, 1881 yılında valiliklere gönderdiği talimatnamede; Mekteb-i Tıbbiye tarafından verilmiş resmi şahadetnamesi olmayan yerli ve ecnebi doktor, eczacı, cerrah ve ebelerin İstanbul'a gelerek sınavlara girmeleri gerektiğini, sınavda başarılı olanlara belge verileceğini ve çalışma şartlarını bildirmiştir (BOA. DH. MKT 1573/33, H. 6.04.1306). Bu belge pek çok taşra vilayetlerine gönderilmiştir. Bu düzenleme, devletin sağlık mesleklerini kurumsal çerçevede disipline etme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

1909 yılında Osmanlı sağlık ve eğitim kurumlarında önemli yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Kadırga semtinde bulunan Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıbbiye) binası Haydarpaşa'ya taşınmış ve böylece askeri ve sivil tıp mektepleri, *İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi* çatısı altında birleştirilmiştir. Kadırga'daki boşalan bina, Eczacılık, Dişçilik ve Ebelik Mektepleri ile ikinci bir doğum kliniğinin kurulması amacıyla değerlendirilmiştir. Bu yeni kurumsal yapılanmanın idaresi, dönemin önde gelen hekimlerinden Dr. Besim Ömer Paşa'ya verilmiştir (Atay, 2017:178; Tekir, 2022:702; Yıldırım, 1994:388-389; Şehsüvaroğlu, 1968:4843). Aynı yıl içinde Ebelik Mektebi'nin müfredatı yeniden düzenlenmiş, teorik bilgilerin yanı sıra uygulamalı eğitime ağırlık verilerek doğrudan klinik deneyime dayalı bir öğrenim süreci hedeflenmiştir. Ayrıca okula kabul kriterleri yeniden belirlenmiş; adaylardan Türkçe okuryazarlık, ilkokul mezuniyeti ve 30 yaşını aşmamış olma koşulları aranmıştır (Besim Ömer, 1932:53). Bu düzenlemeler, mesleki yeterliliği artırmayı, doğum hizmetlerinin güvenliğini sağlamayı ve ebelik mesleğini bilimsel temellere dayalı profesyonel bir alan haline getirmeyi amaçlamıştır. Ancak bu gelişmeler, aynı zamanda mesleği geleneksel biçimde sürdüren yaşlı ve eğitimsiz ebelerin sistem dışında bırakılması sonucunu doğurmuştur. Zira söz konusu koşullar, o dönemde halihazırda meslek icra eden ebelerin büyük bir bölümünü kapsam dışı bırakacak nitelikteydi (Atay, 2017:178) Bu yönüyle 1909 reformları, Osmanlı'da geleneksel ebelik pratiğinin kurumsal çerçevede dışlanmasına ve mesleğin modern tıbbın gereklerine uygun biçimde yeniden tanımlanmasına yönelik en somut adımlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında eğitimine ara vermeyen Ebelik Mektebi, bu dönem itibariyle birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle savaşların da etkisiyle yaşanan ekonomik zorluklar, ebeler açısından ön büyük problem olarak yansımıştır. Belediye bütçelerinin yetersizliği sebebiyle ebelerin maaşları kesintiye uğramış ve bu durum, onların görevlerini layıkıyla yerine getirmelerini engellemiştir. Belediyeler, maaşların hazineden karşılanmasını talep ederken; hükümet, bu ödemelerin belediye gelirlerinden yapılmasında ısrarcı olmuştur (Yadi, 2024: 14-15). Bu yetki ve sorumluluk çatışması, ebelik hizmetlerinin sürekliliğini ve kalitesini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca mezun ebelerin Anadolu'da görev almak istememesi nedeniyle 1920 yılında yeni önlemler alınmasını gerekli kılmıştır (Atay, 2017: 179). Sağlık Genel Müdürlüğü, çeşitli illerden ilkokul mezunu kız öğrencileri İstanbul'a getirerek Kadırga'daki Kızılay barakalarında iki yıllık yatılı eğitimle ebe adayı yetiştirmiştir (Besim Ömer, 1932:54-55).

KADININ KAMUSAL ALANDA YÜKSELİŞİ VE TOPLUMSAL ALANDAKİ DEĞİŞİMİ

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yaşanan modernleşme hareketi, toplumsal yapının her alanında olduğu gibi kadınların toplumsal statüsünde de köklü değişiklikler yaratmıştır. Bu dönemde özellikle ebelik mesleğinin yeniden yapılandırılması çabaları, kadınların eğitim haklarının arttırılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Artan nüfus kaygıları ve doğum sırasındaki yüksek ölüm oranları, Osmanlı devlet adamları ve tıp çevrelerini kadın sağlığına ilişkin daha etkili politikalar üretmeye zorlamıştır. 1840 sonrası dönemde ebelik mesleği, devlet tarafından resmi olarak düzenlenmiş ve kadınlar eğitim alarak diplomalı sağlık personeline dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, sadece kadınların mesleki anlamda uzmanlaşmalarını sağlamakla kalmamış aynı zamanda onların kamusal alandaki görünürlüklerini artırmıştır.

Ebelik Mektebi'nden mezun olan kadınlar, kısa bir süre içerisinde resmi kurumlarda görev almaya başlamıştır (Erdem ve Yiğit, 2010:112). Önemli bir kısmı İstanbul'da kalmakla birlikte devletin çeşitli vilayetlerine atamaları yapılmış kamu hizmetine katılmışlardır. II. Abdülhamit dönemine ait sicill-i ahval defterlerine dayanan analizler, Osmanlı'da kadınların sınırlı mesleklerde kamu hizmetine katıldığını göstermektedir. Bu mesleklerin başında ise öğretmenlik ve ebelik gelmektedir (Özger, 2012: 429; Atalay, 2020:45). Sicil kayıtlarında tespit edilen toplam 36 kadın memurdan 6'sının (%17) ebelik mesleğini icra etmesi (Özger, 2012:429), bu mesleğin kadın istihdamı açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Her ne kadar sayıca az olsalar da, ebelik yapan kadınlar, kamu kurumlarında kadın istihdamının önünü açmış ve toplumda kadın algısında önemli bir zihni dönüşüm gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu dönüşüm, kadınların daha geniş bir eğitim alanına katılmalarını desteklemiş ve sosyal haklarının artırılmasına olanak tanımıştır.

Devlet, ebelik eğitimini teşvik etmek ve başarılı öğrencileri ödüllendirmek amacıyla çeşitli sembolik takdir araçları da kullanmıştır. Bu çerçevede nişan, rütbe ve madalya gibi ödüller verilmiştir. Bu ödüller, hem mesleğin prestijini artırma hem de kadınların sağlık hizmetlerine katılımını destekleme amacı taşımıştır. Örneğin, Şam Ebe Mektebi öğrencileri arasında yapılan teşvik imtihanında başarılı olan Esma ve Meryem Hanımlar sanayi madalyasıyla onurlandırılmıştır (BOA. DH.MKT. 886/83, H. 25.06.1322). Benzer şekilde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olan ve ebelik diplomasına sahip Emine Maarife Hanım da gerçekleştirdiği başarılı bir doğum yardımı sonrası aynı madalyaya layık görülmüştür (BOA. DH. MKT, 948/27, H. 14.02.1323).[1] Yapılan bu uygulamalar yalnızca bireysel başarıları ödüllendirmekle kalmamış aynı zamanda ebelik mesleğinin devlet katında görünürlüğünü artırarak, kadın sağlık personelinin profesyonelleşme sürecine kurumsal katkı sağlamıştır. Ayrıca ebe mekteplerinden mezun olan farklı etnik ve dini gruplara mensup kadınlar da bu mesleğe katılmış ve devlet tarafından tayinleri yapılarak farklı şehir ve kasabalarda hizmet vermişlerdir.[2]

Ebelerin şahadetname ile devletin denetimi altına alınması, özelde ebelerin genelde ise kadınların gündelik pratiklerini değiştiren ve yeniden biçimlendiren bir etki yapmıştır. Diplomalı ebeler, eğitim almış olmaları sayesinde yerel ve geleneksel ebelerin sahip olmadığı bir dizi hak ve ayrıcalık kazanmışlardır. Örneğin; diplomalı ebelerin tayinlerine önem veriliyor[3] ve belediye sandıklarından

[1] Osmanlı Arşivi'nde bu konu ilgili fazla sayıda belge bulunmaktadır. Birkaç örnek daha verecek olursak; Emine hanıma üçüncü rütbeden şefkat nişanı verilmesi için bkz. BOA. İ. TAL.26/5, H. 18.01.1311; Üsküdar Polis Dairesindeki ebe Ayşe Hanım'a verilen nişan için bkz. BOA. İ. DH. 1057/82996. H. 14.03.1305; Ebe Hanıma iftihar madalyası verilmesi için bkz. BOA. İ. DH. 1274/100155. H. 06.10.1309

[2] Farklı etnik ve dini gruplara mensup diplomalı ebe kadınların atanmaları ile ilgili fazla sayıda kayıt bulunmaktadır. Bunlardan bazıları için bakınız: BOA. DH. MKT. 612/76, H. 15.08.1320 (Ayntab'a diplomalı ebe Anastasya tayin edilmiştir.); BOA. DH. MUİ. 69/58, H. 17. 02.1328 (Tosya'da ebe olarak Anastasya'nın görev yapması); BOA. DH. MKT. 76/47, H. 18.12.1310 (Diplomalı ebe Nevlevi'nin Haseki Nisa Hastanesi'ne tayin edilmesi); BOA. DH. MUİ. 22/13, H.29.09.1327 (Zarafniya Hanım'ın Kalkandelen'e tayin edilmesi); BOA. DH. MKT. 1201/29, H. 15.08.1325 (Darülaceze'ya Madam Entarontenakül Hanım'ın tayini); BOA. DH. MKT. 2302/15, H. 7.10.1317 (Darülaceze'ye Tatavlalı ebe Madam Katina'nın tayini);BOA. DH. MKT. 341/2, H.09.08.1312 (Haseki Nisa Hastane'sine Varnalı Oniko Hanım atanmıştır); BOA. DH. MKT. 372/10. H. 12.11. 1312 (Maryam Magagyan Hanım'ın istihdam talebi); BOA. DH. MKT. 103/4, H.22-01.1311 (Haseki Nisa Hastanesi'ne Pinopi Dimitriyo Hanım'ın istihdamı).

[3] Tayin olunan bazı ebe kayıtları için bakınız; BOA. DH.MKT. 2533/121, H. 5.06.1319 (Tarsus ebeliğine Fatma Hanım'ın tayini); BOA. DH.MKT. 2338/64, H.28.12.1317 (Diyarbakır vilayetine Ayşe Hanım'ın tayini); BOA. DH. MKT. 2099/120, H.14.04.1316 (Kudüs'e Emetullah Hanım'ın ebe olarak tayini); BOA. DH. MKT. 827/20. H.19.12.1321 (Eğin Kazası'na yapılan ebe tayini); BOA. BOA. DH. MKT. 2398/99. H.08.02.1319 (Gazze kazasına ebe tayini); BOA. DH. MKT. 2315/112, H. 7.11.1317(Diyarbakır vilayetine ebe tayini); BOA. DH. MKT. 1619/28, H. 23.08.1306 (Erzurum vilayetine diplomalı bir ebe tayini); BOA. DH. MKT. 1589/55, H. 28.05.1306 (Basra'ya ebe tayini); BOA. DH. MKT. 863/43, H. 08.0.1322 (Draç sancağına ebe tayini); BOA. A.MKT.MHM. 615/12, H. 08.09.1324 (Cidde'ye Habibe

ödenen[1] düzenli bir maaşı oluyordu (BOA. DH. HMŞ. 24/35, H. 15.05.1323)[2] Ebeler, yaşadıkları sağlık sorunlarından dolayı[3] veya ailesinin yanına gitmek için ücretli izin alabiliyorlardı.[4] Hanelerini tamir için yardım alabiliyor,[5] emekli olabiliyorlardı.[6] Maaşlarının yeterli olmadığı durumlarda destek alabiliyordu.[7] Ayrıca şikayetlerini, isteklerinin dile getirmek için önemli bir zemin sunuluyor, haklarını aramaları için kolaylıklar sağlanıyordu.[8] Ebe kadınlara yaşlılıklarında sağlanan maddi destekler, [9] vefat ettiklerinde ailelerine ve dul kalan çocuklarına yapılan yardımlar; [10] bu mesleğin devlet nezdinde ne kadar kurumsallaştığını ve kadınların devlet tarafından görünür hale geldiğini göstermektedir. Netice itibariyle ebelik meselesinde yaşanan değişim mesleğin kurumsallaşmasını sağlamakla kalmamış, kadınlar için çok daha kapsamlı bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Çeşitli haklarla desteklenen kadınlar, adeta devlet memuru statüsüne kavuşarak ekonomik bağımsızlık elde etmişlerdir (Balsoy, 2015: 92-96). Kadınların doğum hizmetleri alanında eğitime dahil edilmesi ve kamu görevlerinde yer almaları, mesleki bir ilerleme sağlamanın yanı sıra kadınların toplumsal statüsünde köklü bir değişimin başlangıcını temsil etmiştir. Bu süreç, toplumun kadına yönelik algısını dönüştürmüş ve kadınların daha görünür, hak sahibi bireyler olarak kabul edilmesinin önünü açmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışma, Osmanlı modernleşme sürecinde ebelik mesleğinde yaşanan dönüşümü Ebe Mektebi'nin kuruluşu ve kurumsal gelişimi çerçevesinde ele alarak kadınların kamusal alana dahil olma biçimlerini tarihsel bir perspektifle incelemiştir. Ebe Mektebi, Osmanlı Devleti'nde kadınlara yönelik düzenli ve devlet denetimli mesleki eğitim kurumu olmuş, sağlık alanındaki bir reformun ötesinde doğum, nüfus ve kadın bedeni üzerindeki yönetim anlayışının kurumsallaşmasını temsil etmiştir. Kurum bünyesinde verilen eğitim, ebelik mesleğinin mesleki standartlarını yükseltmiş ve kadınların devletin sağlık ve nüfus politikalarıyla doğrudan ilişki kurmasını sağlamıştır. Diplomalı ebelerin farklı bölgelere atanması, mesleki statüyü artırmış ve kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü güçlendirmiştir. Ebe Mektebi'nin çokkültürlü yapısı ve eğitimli ebelerin maaş, tayin ve sosyal haklarla desteklenmesi, kadın emeğinin devlet tarafından tanındığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle ebelik, kadınların eğitime erişimi, kamusal roller üstlenmesi ve devlet mekanizmalarıyla kurumsal temas kurması açısından belirleyici bir alan haline gelmiştir. Bununla birlikte devletin diplomalı ebeleri tercih etmesi ve mesleki sınırları yeniden tanımlaması, geleneksel mahalli ebelerin sistem dışına itilmesine yol açmıştır. Bu süreç, modern tıbbın yükselişiyle birlikte doğum alanında erkek egemen bir mesleki yapının

Hanım'ın ebe olarak tayini); BOA. İ.DH. 598/41689, H. 12.06.1286 (Mekke'ye ebe Hatice Hanım'ın tayini); BOA. İ.DH.601/41904, H. 02.08.1286 (Mekkeye ebe tayini); BOA. DH. MKT. 2424/24, H. 10.07.1318 (Taşraya ebe tayinin yapılması) ; BOA. DH. MKT. 2173/30, H.19.10.1316 (Mekteb-i Tıbbiye'den mezun ebelerin tayin edilmesi); BOA. DH. MUİ. 32/5, H.24.10.1327 (İstanbul'a Sıddıka ve Fehime Hanım'ın tayini, Üsküdar Polis Müdüriyetine Ayşe Hanım'ın tayini); BOA. DH. MKT. 59/30. 27.07.1311 (San'a ya Nefise Hanım'ın tayini)

[1] Sıhhiye Müdiriyet Umumiyesi (Sağlık Genel Müdürlüğü) tarafından ebe maaşlarının belediyelere ait olduğu belirten belge için bkz. BOA.DH. UMVM. 85/64, H.10.08.1333, Yine ebe maaşlarının belediye tarafından ödenmesini bildiren diğer bir belge için bkz. BOA.DH.MKT. 1582/100, H.7.05.1306.

[2] Tayin edilen ebelere maaşların ödenmesi ve maaş miktarları ile ilgili bazı kayıtlar için bkz; BOA. DH. MKT. 2343/43, H. 10.01.1318 (Sungurlu kazasına tayin edilecek ebelerin maaşlarının ödenmesi); BOA.DH. MKT. 1267/89. H.8.06.1326 (Kozan belediyesinin ebe maaşları); BOA. DH. MKT. 1155/71, H. 12.02.1325 (Muğla belediyesi tarafından ebe maaşlarının ödenmesi); BOA. DH. MKT. 522/57, H. 5.03.1320 (Selanik ve İzmid bağlı belediyelerden bazılarına ebe tayin edildiği ve maaşlarının ödendiği); BOA. DH. İD. 18/49, H. 25.09.1329 (Bartın kazasına tayin edilen ebenin maaşını); BOA. MF.MKT. 178/3, H.01.02.1311 (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Hastanesinde bulunan ebelerin maaşları); BOA.DH. MKT. 1582/100, H. 7.05.1306 (Ebe maaş ve harcırahlarının ödenmesi-Hicaz vilayeti)

[3] Örnek kayıt için bakınız: BOA. DH.MKT. 236/34, H.10.11.1311

[4] Örnek kayıt için bakınız: BOA.DH.MKT.1503/67. H.12.08.1305

[5] Örnekler için bakınız: BOA. A. MKT.NZD. 35/98, H. 04.08.1276; BOA. MVL. 104/49, H. 29.11.1267

[6] Örnek için bakınız: BOA. DH. MUİ. 20/15. H.22.09.1327

[7] Örnek için bakınız: BOA. ŞD. 2158.31. H 26.08.1304

[8] BOA. A. MKT. MHM. 235/69, H. 16.03.1278 ve BOA. A. MKT. MHM. 222/10, H.29. 12.1277 (Midilli adasına diplomasız çalışan tabip ve ebelerin uygunsuz davranışlarda bulunması üzerine yapılan şikayet); BOA. DH. MKT. 2189/17 (Bitlis'teki Eskuhi ebenin arzuhali); BOA. DH. MKT. 2054/14, H.3.08.1310 (Ebe Eliza'nın maaşının yeterli olmadığı ile ilgili arzuhali); BOA. TFR.I. ŞKT. 43/4257, H.24.03.1322 (Drama'daki ebenin şikayeti); BOA. DH. MKT. 669/36, H. 20.12.1320 (Ayntap kazası ebeliğindne sebepsiz yere azledilen Anastasyan'ın süreci); BOA. BEO, 1489/111604, H. 21.01.1318 (Beyrut vilayetinden ebe Suzan Hanım'ın dilekçesi); BOA. HD. MKT. 17/40, H. 16.02.1263 (Ebe Marya'nın işine dönmesi için dilekçesi)

[9] Örneğin bakınız: BOA. DH. MKT.2173/30. H. 19.10.1316

[10] Örneğin bakınız: BOA. DH. MKT. 1676/97. H. 1.04.1307 (Yemen Vilayetinde vefat eden ebenin harcırahının ödenmesi); BOA. DH. MKT. 1661/52. H. 01.02.1307. (Yemen'de vefat eden ebenin borcunun ödenmesi)

güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak ebelik mesleğinde yaşanan dönüşüm, Osmanlı modernleşmesinin kadınlar üzerindeki etkilerini görünür kılmıştır. Ebe Mektebi aracılığıyla kadınlar kamusal alanda yeni imkanlara erişmiş ancak bu imkanlar devletin sağlık, nüfus ve tıbbi denetim politikalarıyla sınırlandırılmıştır. Çalışma, Osmanlı modernleşmesini kadınlar açısından tek yönlü bir ilerleme süreci olarak değil çok katmanlı bir dönüşüm olarak değerlendirmektedir.

Çalışmanın tartışma ve öneri boyutu, devlet yöneticileri ve sağlık otoritelerinin doğum politikaları doğrultusunda attıkları adımların ebelik mesleği üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Dönemin önde gelen tıp otoritelerinden Dr. Besim Ömer, ebelik mesleğinin gelişememesini uygulayıcıların yaş ve eğitim düzeyi üzerinden açıklamış, bu değerlendirme modern tıbbın ebelik alanına ilişkin merkezi ve normatif bakışını yansıtmıştır. Buna karşılık Gülhan Erkaya Balsoy, söz konusu yaklaşımların doğumun öznesi olan kadınları ve ebelerin pratik bilgi birikimini göz ardı ettiğini belirtmektedir. Balsoy'a göre bu tür değerlendirmeler, doğum pratiklerinin mekansal ve zamansal çeşitliliğini görünmez kılarak ebelik mesleğinin tarihsel ve toplumsal bağlamını daraltmaktadır. Benzer biçimde Gökçen Beyinli, ebe mektebinin açılmasının ardından doğum pratiğinin giderek hekim denetimine girdiğini ve geleneksel ebelerin etkisinin azaldığını belirtmektedir. Bu değerlendirmeler, modernleşme sürecinde doğum alanının erkek egemen bir mesleki yapı içinde yeniden düzenlendiğini göstermektedir.

Bu çerçevede, dönem yöneticileri ve tıp otoritelerinin ebelik mesleğinin gelişememesine ilişkin açıklamaları tarihsel bir kaynak değeri taşımakla birlikte, tek yönlü ve sınırlı bir perspektif sunmaktadır. Ebelik mesleğini sadece cehalet ve zarar üzerinden tanımlamak onun tarihsel, kültürel ve toplumsal çeşitliliğini göz ardı etmektedir. Bu nedenle çalışma, ebelik mesleğinin ve doğum pratiklerinin çok katmanlı yapısının dikkate alınmasını, kadınların bilgi, deneyim ve mesleki konumlarını merkeze alan daha kapsamlı ve bağlamsal analizlerin geliştirilmesini önermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

A. MKT. MHM Sadaret - Mühimme Kalemi Evrakı

A. MKT. NZD Sadaret - Nezaret ve Devair Evrakı

DH. İD.. Dahiliye- İdare

DH. MKT. Dahiliye- Mektubi Kalemi

DH. MUİ. Dahiliye- Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

DH. UMVM Umur-ı Mahalliyye ve Vilayet Müdürlüğü

HAT. Hatt-ı Hümayun

İ. DH. İrade- Dahiliye

İ. MVL. İrade- Meclis-i Vala

İ. TAL. İrade- Taltifat

ŞD. Şura-yı Devlet

Y.PRK. AZJ Yıldız- Arzuhal Jurnal

ZB. Zabtiye

Ceride-i Havadis, 18 Safer 1257 (11.4.1841) No: 29

12 Ekim 1861/7 R 1278 Tarihli Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede Tabâbet-i Belediye İcrâsına Dâir Nizâmnâme, Düstûr, Tertîb-i Evvel, Cild-i Sânî, Matbaa-ı Âmire, Dersaadet 1290

Araştırma- İnceleme Eserler

Akyüz, Y. (2010). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000–M.S. 2010* (17. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Altınay, A. G. (Ed.). (2000). *Vatan, millet, kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Apay, S. E. (2014). Geçmişten günümüze ebelik: Tarihi bir inceleme. *Lokman Hekim Dergisi*, *4*(2), 13–14.

Atalay, E. (2020). *Sultan II. Abdülhamid döneminde kadın ve kadının sosyal hayattaki rolü* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atay, S. (2017). Cumhuriyet'in ilk on beş yılında ebelik eğitimine ve mesleğin dönüşümüne dair kısa bir bakış (1923-1938). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *17*(35), 167–217.

Atıcı, E., ve Erer, S. (2009). Türk kadınlarının tıp eğitimine başlama süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden mezun olan ilk kadın hekimler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, *35*(2), 107–111.

Balsoy, G. (2012). Osmanlı toplumunda kürtajın yasaklanması ve politik bir alan olarak kadın bedeni. *Toplumsal Tarih*, Haziran, 21–27.

Balsoy, G. (2014). Geç Osmanlı öğüt kitaplarında kısırlık. *OTAM*, *35*(Bahar), 41-64.

Balsoy, G. E. (2015). *Kahraman doktor İhtiyar Acuze'ye karşı: Geç Osmanlı doğum politikaları*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Besim Ömer . (1933). Ebelik ve doğum bizde nasıldı ve ne haldedir? In M. Osman (Ed.), *Sıhhat almanağı* (ss. 289–296). İstanbul.

Besim Ömer. (1899/1315). *Nevsal-i Afiyet* (s. 283). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

Besim Ömer. (1906/1322). *Ebe hanımlara öğütlerim* (s. 5). İstanbul: Matbaa-ı Ahmed İhsan.

Besim Ömer. (1906/1322a). *Nevsal-i Afiyet* (s. 652). İstanbul: Matbaa-yı Ahmed İhsan.

Besim Ömer. (1932). *Doğum tarihi* (ss. 7–8). İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.

Beydilli, E.D. (2013). *Ebeliğin dünü ve bugünü*. Ankara: Bil Ofset Matbaacılık.

Beyinli, G. (2014). *Elleri tılsımlı: Modern Türkiye'de ebelik*. Ankara: Ayizi Yayınları.

D'Ohsson, I. M. (1972). *M. XVIII. yüzyıl Türkiye'sinde örf ve âdetlerimiz* (Z. Yüksel, Çev.). İstanbul: Tercüman.

Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Ergin, O. N. (1977). *Türk maarif tarihi* (Cilt I–II). İstanbul: Eser Matbaası.

Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Türkiye Araştırmaları Dizisi).

Faroqhi, S. (2005). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam / Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, E. Kılıç (Çev). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Foucault, M. (2021). *Kliniğin doğuşu tıbbi bakışın arkeolojisi.* Dergah Yayınları.

Kandiyoti, D. (2005). Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik. S. Bozdoğan ve R. Kasaba (Ed.), *Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar* (ss. 99-117)*.* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, Bacılar, Yuttaşlar-Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler.* Metis Yayınları.

Karadağ, Ş. E. (2011). *II. Meşrutiyet döneminde kadın dernekleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kazancıgil, A. (1980). Ölümünün 40. yılında Besim Ömer Paşa (1863–1940). *Dirim*, *55*(9–10).

Koçak, Y. Ç., Can, H. Ö., ve Soğukpınar, N. (2010). Geleneksel doğum uygulamaları ve doğum yardımcıları. *e-Journal New World Sciences Academy*, *5*(4).

Köker, A. H. (1997). Osmanlı İmparatorluğu devrinde doğum ve ebelik tarihi. A. H. Köker (Ed.), İçinde *Doğum ve ebelik tarihi* (ss. 11–26). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.

Köker, A. H. (1997a). Eski devirlerde ve Ortaçağ Avrupası'nda doğum ve ebelik tarihi. İçinde A. H. Köker (Ed.), *Doğum ve ebelik tarihi* (ss. 1–2). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.

Kurnaz, Ş. (1997). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını: 1839–1923*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Kurnaz, Ş. (2013). *Osmanlı kadınının yükselişi (1908–1918)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kurt, S. K. (2011). *Osmanlı Devleti'nde kadın eğitimi: Haremden mektebe*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

Ortner, S.B. (2006). *Anthropology and social theory : culture, power, and the acting subject*. Duke University Press, London

Özger, Y. (2012). Osmanlı'da kadınların memuriyette istihdamı meselesi ve Sicill-i Ahvâlde kayıtlı memurelerin resmî hâl tercümeleri. *History Studies*, *4*(1), 419-47.

Sağlam Tekir, H. (2022). Pencereleri kafesli muayenehane: Osmanlı'da viladethanelerin açılması ve doktor Besim Ömer Paşa. İçinde *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (III. Cilt): Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti*.

Sarı, N. (2021). Türkiye'de ebeliğin tarihi gelişimi. *Biruni Sağlık ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4/1 Spring, *81–93.*

Scott, J. W. (1988). *Gender and the politics of history*. New York, NY: Columbia University Press.

Sirman, N. (2003). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. B. Tanıl (Ed.), *Kadınların Milliyeti (ss.* 226-244). İletişim Yayınları.

Sirman, N. (2006). Akrabalık, Siyaset ve Sevgi: Sömürge Sonrası Koşullarda Namus- Türkiye Örneği. S. Majob and N. Abdo (Ed.), Namus adına şiddet: kuramsal ve siyasal yaklaşımlar (ss. 43-61). Bilgi Üniversitesi Yayınları

Şafak, F. (2019). *Türkiye'de ebelik eğitimi sürecinin tarihsel gelişimi ve ebelik eğitiminin devlete ve kişiye maliyeti* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şehsuvaroğlu, B. (1968). Ebe, ebe mektebi, ebe okulları. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 9). İstanbul: Koçu Yayınları.

Taşkıran, N. (1973). Türkiye'de ebelik eğitimi. *Haseki Tıp Bülteni*, *11*(3), 229-239.

Tekeli Ş. (1982). *Kadınlar ve siyasal, toplumsal hayat.* Birikim.

Tümer Erdem, Y., ve Yiğit, H. (2010). *Bacıyân-ı Rûm'dan günümüze Türk kadınının iktisadi hayattaki yeri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Altınoluk Yayın.

Uludağ, S. (2010). İlk doğum evini kuran, Besim Ömer Paşa'nın kadın sağlığı ve haklarına katkıları. *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık Kongre Bildiri Kitabı*, İstanbul.

Ülman, Y. I. (1994). *Journal de Constantinople'a göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray dönemi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ülman, Y. I. (2006). Osmanlı devrinin kadın doğum hekimlerinden Dr. A. Vuccino (1829–1893). *Hastane*, 42, 32–33.

Ülman, Y. I. (2008). Osmanlı tıbbına katkılarıyla Dr. Vuccino / II contributo alla medicina otomana del Dr. Vuccino. In B. Evren (Ed.), *İstanbul'daki İtalyan izi / Presenze italiane a Istanbul* (ss. 224–229). İstanbul: Lea Yayınları Ferroli.

Ünver, S. (1932). Besim Ömer Paşa ve doğum tarihi. *Tedavi Seririyatı ve Laboratuarı*, *2*(6). İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.

Ünver, S. (1967). *Tarihte ebeler ve doğum tarihimiz*. İstanbul

Üstünel, B. ve Bayırlı, E. (1971). Ebelik ve tarihi gelişimi. *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, *3*(4), 313-19. İstanbul: Baha Matbaası.

Yadi, A. (2024). Osmanlı belediyelerinde bir sağlık hizmeti: Ebelik [Kâbilelik]. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, *20*, 1–17.

Yeşil, H., ve Yeşil, A. (2018). Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde ebelik ile ebelerin doğuma ve infertiliteye dair müdahaleleri. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(3), 285-317. Doi: 10.18026/cbayarsos.465730

Yıldırım, N. (1993). Besim Ömer Akalın. İçinde *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 147). İstanbul: Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı.

Yıldırım, N. (1994). Viladethane. İçinde *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (Cilt 7, ss. 388–389). İstanbul: Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı.

Yıldırım, N. (2000). İstanbul'un ilk doğumevi Viladethane. *Hastane*, *(7)*, 26–27.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Social Media Addiction: A Study on Health Services Vocational School Students

Sosyal Medya Bağımlılığı: Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Kamile ÖNER
Lecturer Dr., Çankırı Karatekin University, Çerkeş Vocational School
kamileoner@karatekin.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-8595-1432

Birgül ÖZKAN
Professor Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Health Sciences
ozkanbirgul7@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-1271-8007

Abstract: The increasing use of social media in the 21st century has become a worrisome problem. This research aimed to examine the social media addiction levels of Health Services Vocational School students. The research is a cross-sectional study and its sample consists of 506 associate degree students. Data were collected using the Personal Information Form and Social Media Addiction Scale-Adult Form. 72.1% (n = 365) of the students were female, 68.4% (n = 346) were between the ages of 18–20, 50.2% (n = 254) of the students connected to the internet via mobile phones, 79.4% (n = 402) accessed social media sites more than once a day, and 58.3% (n = 295) reported that social media networks reduced their feelings of loneliness. It was identified that there was a statistically significant difference between students' family relationship, presence of close friend, daily phone usage hours, frequency of checking the phone, situations of enjoying life, time spent on the internet and social media sites and their social media addiction levels ($p < .05$). In this study, students' social media addiction levels were moderate. Increases in time spent on the internet and social media, as well as higher daily phone usage and checking frequency, were associated with higher addiction levels.

Keywords: Addiction, technology addiction, social media, social media addiction.

Öz: 21. yüzyılda sosyal medya kullanımının giderek artması endişe verici bir problem haline gelmiştir. Bu araştırma Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma kesitsel bir araştırma olup örneklemini 506 ön lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Veriler Kişisel Bilgi Formu ve Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği-Yetişkin Formu kullanılarak toplanmıştır. Sosyodemografik verilere göre öğrencilerin %72.1'i (n = 365) kadın, %68,4'ü (n = 346) 18-20 yaş aralığında, %50.2'sinin (n = 254) mobil telefondan internete bağlandığı, %79.4'ünün (n = 402) günde bir defadan fazla sosyal medya sitesine girdiği ve %58.3'ünün (n = 295) sosyal medya ağlarının yalnızlık duygularını azalttığı görülmektedir. Öğrencilerin; aile ilişkisi, yakın arkadaş varlığı, günlük telefon kullanma saatleri, telefonu kontrol etme sıklığı, internet ve sosyal medya sitelerinde harcadıkları zaman ve yaşamdan zevk alma durumları ile sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasında istatiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($p < .05$). Araştırma da öğrencilerin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin orta düzeyde olduğu saptanmıştır. İnternette ve sosyal medyada geçirilen sürenin artması, günlük telefon kullanımının ve kontrol sıklığının artması, bağımlılık düzeylerinin artmasıyla ilişkilendirilmiştir.

Submission Date:06.03.2024 *Acceptance Date:22.04.2026* *Publication Date:30.04.2026*
Reference: Öner, K. & Özkan, B. (2026). Social Media Addiction: A Study on Health Services Vocational School Students. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences, 23*(1), 47-58. Doi: 10.33437/ksusbd.1447611

Anahtar kelimeler: Bağımlılık, teknoloji bağımlılığı, sosyal medya, sosyal medya bağımlılığı.

INTRODUCTION

The 21st century, often referred to as the digital age, has undoubtedly facilitated human life in numerous ways. Digital technology platforms have accelerated and simplified everyday activities by enabling communication, as well as access to and sharing of information. Social media use, in particular, has become a daily activity for many people, including for entertainment, information gathering, and social purposes (Topino et al., 2023). Social media refers to digital platforms that continuously reshape communication processes between humans and technology through user-generated content and network-based interactions (Carr & Hayes, 2015). In this context, if the necessary precautions are taken, it is possible to build a better world through technology, as long as humanity does not become the object of the machine but remains its subject (Güngör, 2018). Furthermore, the rapid development of technology and its increasing accessibility have contributed to the widespread adoption of social media (Güleryüz et al., 2020).

Today, developments in internet technologies have brought social media to a strong position. There are multiple social media networks such as Facebook, WhatsApp, YouTube, Twitter, LinkedIn, Instagram, Snapchat, TikTok and Google+. In social media, individuals feel freer and create a world of their own where they can shape their relationships as they wish. But the social network, in which we create a world of our own, also brings with it important problems. One of them is social media addiction (Doğan 2021). Individuals use social media tools in most of their free time in their daily lives. This situation can turn into social media addiction over time (Güleryüz et al. 2020).

According to internet usage data, which may be associated with addiction, the rate of internet use in Türkiye was 85% among individuals aged 16–74 in 2022, compared to 82.6% in 2021 and 79% in 2020 (Turkish Statistical Institute [TÜİK], 2023). Social media usage has increased more rapidly than overall internet usage over the past decade. Today, there are approximately 4.623 billion social media users worldwide. Among the most widely used social media platforms globally, Facebook ranks first, followed by YouTube, WhatsApp, and Instagram. Similarly, in Türkiye, there were approximately 68.9 million social media users in 2022, corresponding to 80.8% of the total population, indicating a high level of social media adoption comparable to global trends (Digital 2022 Global Overview Report, 2022; DataReportal, 2022). The most used social media applications by individuals in our country are WhatsApp, YouTube and Instagram respectively (TUİK, 2023). According to studies conducted in Türkiye, Instagram is stated as the most frequently used, followed and news source social media (Çömlekçi & Başol 2019; Becan 2018; Hamurcu 2023). The data indicate that social media use may reach serious addictive levels.

Addiction is at a serious worrisome level mostly in young people (Andreassen 2015). While the unconscious and uncontrolled use of social media affects individuals negatively, the temporary relief of use, their ability to communicate regardless of their location, and the feeling of happiness may cause users to feel the need to take an active role in social media (Atlı et al. 2021; Kırık et al. 2015). Social media among young people is mostly used to spend free time, get to know people, exchange ideas, have fun, reach other people, individual communition, share information and message. Virtual gifts, messages and games seem to put an end to face-to-face communication. Young individuals, in particular, exhibit a notable inclination towards engagement with social media platforms. This increasing interest has made social media addiction a serious problem both in our country and in the world. Social media addiction has also been associated with deteriorated health and welfare level in studies (Bányai et al. 2017, Çömlekçi & Başol 2019; Kırık et al. 2015; Andreassen 2015). Although there are studies examining social media addiction among young people, particularly focusing on its relationship with psychological well-being, academic performance, and daily life behaviors (Khalaf et al., 2023; Sujarwoto et al., 2023; Özcan et al., 2023), studies specifically targeting students in health-related departments remain relatively limited. Additionally, several recent studies conducted in Türkiye have reported similar findings regarding the prevalence and effects of social media addiction among university students (Çağlayan & Arslantaş, 2023; Demir & Kumcağız, 2019; Gür et al., 2018).

The importance of this study is that it was conducted to understand the effect of social media use on addiction levels in the young student group. This research can provide a basis for understanding the

effects of social media usage habits on students' social and spiritual lives and for the development of education and awareness programs to prevent social media addiction. For this reason, the research was conducted to examine the social media addiction levels of students studying at a vocational school of health services.

Research Questions

1. What is the social media addiction mean score of the students?

2. Is there a significant relationship between sociodemographic characteristics and social media addiction levels?

MATERIAL AND METHOD

This study aims to examine the demographic characteristics and levels of social media addiction among university students enrolled in the Health Services Vocational School through a descriptive cross-sectional design.

Population

The population of the study consists of 550 students enrolled in the Home Health Care, Child Development, and First and Emergency Aid programs at a state university in Türkiye. The sample of the research is comprised of 506 voluntary students, and an attempt has been made to reach the entire population. A total of 44 students could not be included in the study due to reasons such as refusal to participate or incomplete questionnaire data. The study utilized the Personal Information Form and the Social Media Addiction Scale-Adult Form. The scales were administered to the students in face-to-face interviews

Measurements

Personal Information Form*:* There are 23 questions in this form that determine students' gender, age, family-mother-father-sibling relationship, parental attitudes, family income level, friend status, internet and telephone use, social media sites, academic success, and the presence of self-harming thoughts.

Social Media Addiction Scale-Adult Form (SMAS-AF): The validity and reliability study was conducted by Şahin and Yağcı (2017). The aim of the scale is to assess the social media addiction levels of individuals between the ages of 18-65 and consists of 5-point Likert-style questions. The scale consists of two sub-dimensions and 20 descriptions. Items 5 and 11 in the scale are reverse scored. The factor loadings of the scale ranged from .61 to .87. Cronbach Alpha internal consistency, virtual tolerance and virtual communication coefficients were determined as .94, .92 and .91, respectively. The highest 100 and the lowest 20 points are taken from the scale. With a high score, it is considered to be "social media addict". The Cronbach alpha value of this study was .825. The scale includes items such as “I do not use social media unless necessary.”, “I feel free when I am on social media.”, and “I prefer friendships on social media to those in real life.

Analysis of Data

The data was analyzed using SPSS 23. Mean, standard deviation, percentage and one-way analysis of variance (ANOVA) statistical techniques were utilized in the research. The data are normally distributed and the kurtosis and skewness values were found to be between -1.5 and +1.5 (Tabacnich & Fidell 2013).

Ethical Aspect of Research

The research was examined by the Ethics Committee for Scientific Research and Publication of Çankırı Karatekin University and it was stated that it was ethically appropriate with the committee's meeting decision dated 29.04.2019 and numbered 9.

Procedure

The participants completed the data collection tools after providing informed consent. The study was conducted following approval from the Ethics Committee of Çankırı Karatekin University. The completion of the questionnaires took approximately 25 minutes.

RESULTS

A total of 506 associate degree Health Services Vocational School students participated in the research. 72.1% (n = 365) of the students are female and 68.4% (n = 346) of the students are between the ages of 18-20. 80.4% (n = 407) of the students have good family relations, 62.3% (n = 315) have protective family attitudes, 52% (n = 263) have protective father attitudes, 49.8% (n = 252) the education level of the mother is literate or primary school graduate, and father's education level is 34.2% (n = 173) literate or primary school graduate. 89.3% (n=452) of the students have medium family income, 95.3% (n = 482) have a close friend, 78.7% (n = 398) have a boyfriend or girlfriend, 38.1% (n = 193) of them were studying First and Emergency Aid program and 50.4% (n = 255) have poor academic achievement. The mean Social Media Addiction Scale score of the students was 52.8 ± 24.49 and a moderate level of addiction. Table 1 below includes the characteristics of variables related to social media.

Table 1. Distribution of students' variables related to social media (n=506)

Variables	n	**%**
Internet access features		
Home	71	14
Internet cafe	2	0.4
School	1	0.2
Mobile phone	254	50.2
Home-phone	59	11.7
Home-school-phone	38	7.5
School-phone	3	0.6
All	78	15.4
Average hours of computer use per day		
0-5 h	490	96.8
6-10 h	12	2.4
11 or more h	4	0.8
Average hours of phone use per day		
0-5 h	257	50.8
6-10 h	188	37.1
11-15 h	26	5.2
16-20 h	16	3.2
21-25 h	18	3.6
26 hours or more	1	0.2
Frequency of checking the phone (minutes)		
5-10 m	184	36.4
11-30 m	149	29.4
31-60 m	115	22.7

61-120 m	38	7.5
121 minute and over	20	4.0
Duration of using social media sites (years)		
Less than 1 y	36	7.1
1-3 y	122	24.1
4-6 y	191	37.7
More than 6 y	157	31.0
Frequency of use of social media sites		
Once a day	70	13.8
More than once a day	402	79.4
Several times a week	34	6.7
Time you spend on social media sites		
5-10 m	91	18
11-30 m	158	31.2
31-60 m	140	27.7
61-120 m	61	12.1
121 minute and over	56	11.1
Time you spend on the Internet (minutes)		
5-10 m	35	6.9
11-30 m	93	18.4
31-60 m	176	34.8

According to table 1, it is determined that 50.2% (n = 254) of the students mostly connect to the internet via mobile phones, 96.8% (n=490) have daily average computer use between 0-5 hours, 50.8% (n = 257) have daily average phone use between 0-5 hours, 36.4% (n = 184) check their phone every 5-10 minutes a day, 37.7% (n = 191) of the students have used social media sites actively for 4-6 years, 79.4% (n = 402) enter the social media sites more than once a day, 31.2% (n = 158) of time devoted to social networking platforms is between 11-30 minutes and 34.8% (n = 176) of the time spent on the internet is between 31-60 minutes. Table 2 below includes distribution of the variables related to the mental status of the students.

Table 2. Distribution of students' variables related to social media (n=506)

Variables	n	**%**
Presence of thoughts of self-harm in the recent year		
Yes	53	10.5
No	453	89.5
Responses about harming yourself		
I did no harm, it remained in thought	489	96.6
Psychological	6	1.2

Physical	10	1.8
Responses to the impact of social media networks		
Reduces my sense of loneliness	295	58.3
Increases my sense of loneliness	211	41.7
The state of enjoying life		
Yes, I'm getting	370	73.1
No, I'm not getting	132	26.1
Partially	4	0.8

According to table 2, it is determined that 89.5% (n = 453) of the students had no thoughts of harming themselves in the recent one year, 96.6% (n = 489) only thought of harming themselves, 1.2% (n = 6) psychologically harmed themselves and 1.8% of them (n = 10) harmed themselves by Physical (drug, razor and wrist cutting) ways. While 58.3% (n = 295) of the students stated that social media networks reduced their feelings of loneliness, 73.1% (n = 370) stated that they enjoyed life. Table 3 below includes comparison of social media scale mean scores according to some variables of students.

Table 3. Comparison of social media scale mean scores according to some variables of students (n=506)

				ANOVA		
Variables		**n**	**X**	**df**	**F**	**P**
Family relationship	Bad	2	2.03	2	6.566	**.002**
	Moderate	97	2.82			
	Good	407	2.60			
Presence of close friend	Yes	482	2.63	1	4.282	**.039**
	No	24	2.89			
Average phone usage hours per day	0-5 h	257	2.00	21	2.667	**.000**
	6-10 h	188	2.77			
	11-15 h	26	2.38			
	16-20 h	16	3.13			
	21-25 h	18	2.61			
	26 hours and over	1	2.12			
Average daily phone check frequency(minutes)	5-10 m	184	2.79	4	9.085	**.000**
	11-30 m	149	2.69			
	31-60 m	115	2.49			
	61-120 m	38	2.34			
	121 minute and over	20	2.35			
Frequency of using social media sites	Once a day	70	2.47	3	2.900	**.035**
	More than once a day	402	2.68			
	Several times a week	34	2.54			
	5-10 m	91	2.42			
	11-30 m	158	2.62			

Time spent daily on social media sites (minutes)	31-60 m	140	2.66	4	6.295	**.000**
	61-120 m	61	2.75			
	121 minute and over	56	2.89			
Time spent daily on the Internet (minutes)	5-10 m	35	2.31	4	10.238	**.000**
	11-30 m	93	2.54			
	31-60 m	176	2.60			
	61-120 m	103	2.64			
	121 minute and over	99	2.94			
The state of enjoying life	Yes	370	2.58	3	5.542	**.001**
	No	132	2.81			
	Partially	4	2.85			

According to table 3, whether the mean scores of the social media addiction scale of the students differed significantly according to the above variables was examined with a single variance ANOVA. It was noticed that there is a significant difference between students' family relationship and social media addiction levels (F:6.566 = .002, p < .05). In addition, it was concluded that the average of social media addiction of those with moderate family relationships is higher than the others. It was found that there is a significant difference between the presence of a close friend and social media addiction levels (F:4.282 = .039, p < .05) and between daily phone usage hours and social media addiction levels (F:2.667=.000, p < .05). In addition, the average of social media addiction of those who use the phone for an average of 16-20 hours a day was found to be higher than the others. It was observed that there is a significant difference between the frequency of checking the daily phone and social media sites and the social media addiction levels (F:9.085 = .000, p < .05; F:2.900 = .035, p < .05). It was observed that there is a notable divergence between the time spent on social media sites and the internet and the social media addiction levels (F:6.295 = .000, p < .05; F:10.238 = .000, p < .05). It was observed that there is a notable divergence between enjoying life and social media addiction levels (F:5.542 = .001, p < .05).

DISCUSSION

In the study, Social Media Addiction Scale mean score was 52.8 ± 24.49 and a moderate level of addiction. Research findings show that those who check daily social media sites more than once a day have higher social media addiction levels. In addition, levels of social media addiction were found to be higher in those who check the phone every 5-10 minutes a day. No directly comparable findings were identified in the literature; therefore, the results were discussed in relation to similar studies. In Baz (2018) research, 41% of students stated that they use social media first thing in the morning. Other studies have also found that students' social network addiction and the frequency of their daily use of social networks are effective (Aslantaş & Çağlayan 2023; Chae et al., 2018). Accordingly, it can be said that frequent checking of media tools can be associated with the level of addiction.

The study found a significant and moderate relationship between students' family relationships and social media addiction. This finding is also supported by studies in the literature. In the study conducted by Topino et al. (2023), it was determined that patterns of family functioning such as cohesion, flexibility, and disengagement are significantly associated with levels of social media addiction. In another study, He (2022) reported that family factors are significantly related to adolescents' social media addiction, and that dysfunctional family structures, in particular, increase the level of addiction. According to the findings of many other studies, it is clearly stated that there is a relationship between family relationships and social media addiction (Semerci et al., 2023; Bilgin et al., 2022). These findings demonstrate that family relationships play an important role in social media addiction.

The study found a significant relationship between the presence of close friends and social media addiction. This research finding is consistent with similar studies in the literature. Studies have revealed a positive relationship between loneliness and social media addiction (Tok & Arslan Aldemir, 2023). Additionally, it has been reported that strong social bonds have a reducing effect on social media addiction and that loneliness plays a mediating role in this relationship (Semerci et al., 2023). Moreover, a meta-analysis study identified a positive relationship between loneliness and social media addiction. The study also concluded that individuals living alone in Türkiye have higher levels of digital addiction (Seki & Kurnaz, 2022). In this regard, the presence of close friends may increase an individual's level of social support, reduce loneliness, and thus play a protective role against social media addiction.

The study found significant differences between average daily smartphone usage time, the frequency of daily smartphone checking, and social media addiction. These research findings are consistent with the literature. Previous studies have revealed that as the duration of daily mobile phone use increases, the level of addiction also increases (Üstündağ, 2022; Bal & Balcı, 2020). In their study conducted with students, Marengo et al. (2022) found that time spent on smartphones was the strongest overall predictor of social media addiction. In another study, Marengo et al. (2021) emphasized that as the frequency of smartphone use increases, the tendency toward problematic use and addiction also increases. Additionally, some studies have emphasized that smartphone use is widespread among university students and has been gradually increasing over time (Aldhahir et al., 2023; Kaysi et al., 2023). Furthermore, it has been highlighted that excessive smartphone use negatively affects individuals' physical, psychological, and academic functioning (Hidalgo-Fuentes, 2022; Kaysi et al., 2021). In this context, it can be stated that as daily smartphone use increases, the level of social media addiction also increases.

The study has demonstrated that as the average daily time spent on social media platforms and the frequency of use increase, levels of social media addiction also increase. In addition, the fact that the item 'I spend time on social media longer than I planned' of the social media addiction questionnaire (3.24 ± 1.91) has a higher mean score than the other scale items support the finding. In the literature, it is possible to encounter similar research findings that overlap with our study finding. They found that students spend 1 to 15 hours a day on social media, and they also spend an average of 4 hours and 16 minutes on social media a day. As the time spent on these platforms increases, the level of social media addiction increases and even the use of social media to make use of leisure time has been found to be associated with addiction (Çömlekçi & Başol 2019). Zhu et al. (2021) study, 74.5% of nursing students stated that they spend 2-6 hours a day on social media and they use social media intensively. In existing studies in the literature, it has been observed that there is a positive relationship between the duration of daily social media use of the participants and social media addiction, and the level of addiction increases as the time they spend on social media increases (Bhandarkar et al. 2021; Bölüktaş 2022; Bilgin, 2018; Aktan 2018; Doğan 2021; Atlı et al. 2021; Topbaş & Karakaya 2021; Zıvdır & Karakul 2023). In addition, in the study of Fidan and Kuzhan (2022), it is seen that 78.2% of the students who participated in the research answered "I agree" to the statement "I usually use social media applications". This shows us that the majority of students use social media applications. Considering all these, it can be said that with the increase of time spent on social media sites, behavioural-based technological addictions in individuals will increase.

The average of social media addiction of students who spend 121 minutes or more on the internet a day was found to be higher than the others. In the literature, it is possible to encounter similar research findings that overlap with our study finding. In the study of Çiftçi (2018), it was seen that 36% of the participants use the internet between 3-5 hours a day and 36% use the internet for 5 hours or more per day and when their spending time on the internet is evaluated, their social media addiction levels increase. Deniz and Gürültü (2018) determined that there are significant differences between high school students' average daily internet use time and their social media addictions, and that their addiction levels increase as the time spent on the internet increases. In a similar study, when Aktan (2018) found that students could not understand how time passes when using social media (X=3.36). According to these data, it can be said that an increase in the time spent on the internet is directly associated with an increase in the time spent on social media sites.

The social media addiction levels of those who gave the answers 'partially' and 'no' to the students' enjoyment of life were found to be similar and high. Research findings that can compare the results obtained in the literature could not be reached. Therefore, it is discussed indirectly with similar research findings. Arıbaş and Özşahin (2022) stated that individuals who spend more time on social media begin to enjoy solitude after a while. It found a negative and weak relationship between adolescents' well-being and digital technology use (Orben & Przybylski 2019). Twenge et al. (2018) found that adolescents who spend less time in electronic communication are happier than others. Çiftçi (2018) determined that students who use the internet for more than 5 hours a day show asocial tendencies. Accordingly, it can be interpreted that individuals' life satisfaction and allocating more time for social media platforms are negatively related.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

As a result, this study revealed that university students have moderate levels of social media addiction. In addition, it was determined that students' social media addiction levels were associated with factors such as family relationships, having close friends, frequency of phone use, frequency of checking social media, enjoyment of life, and time spent on social media and the Internet.

However, this study has some limitations. The sample consisted only of students from a single university, and the use of self-report measurement tools may limit the generalizability of the findings. Therefore, future studies are recommended to include students from different universities and diverse populations, and to use various data collection methods

In line with these findings, it is recommended to raise awareness among university students regarding the conscious use of social media, to organize seminars, training programs, and preventive guidance services, and to develop interventions aimed at reducing the negative effects of social media. In this regard, educators, psychological counselors, social workers, health professionals, and media institutions have important responsibilities.

KAYNAKÇA

Aktan, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi, 5*(4), 405-421. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.379886

Aldhahir, A. M., Bintalib, H. M., Alhotye, M., Alqahtani, J. S., Alqarni, O. A., Alqarni, A. A., ... & Alzahrani, E. M. (2023). Prevalence of nomophobia and its association with academic performance among physiotherapy students in Saudi Arabia: A cross-sectional survey. *Journal of multidisciplinary healthcare, 16,* 2091-2100. https://doi.org/10.2147/JMDH.S415891

Arıbaş, A. N., & Özşahin, F. (2022). İş yaşamında yalnızlığın sosyal medya bağımlılığına etkisinin incelenmesi. Aksaray *Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(1), 37-46. https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.992255

Atlı, F., Buğa, A., Mammadli, T. & Atlı, A.Y. (2021). Türkiye'de üniversite öğrenimi gören öğrencilerin öz-anlayışları ile sosyal medya bağımlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 59-77.

Andreassen, C. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Reports, 2,* 175-184. https://doi.org/10.1007/s40429-015-0056-9

Bal, E., & Balcı, Ş. (2020). Akıllı cep telefonu bağımlılığı: Kişilik özellikleri ve kullanım örüntülerinin etkinliği üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, *7*(1), 369-394. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.654569

Baz, F. Ç. (2018). Sosyal medya bağımlılığı: Üniversite öğrencileri üzerine çalışma. *OPUS International Journal of Society Researches, 9*(16), 276-295. https://doi.org/10.26466/opus.470118

Bányai, F., Zsila, Á., Király, O. Maraz, A., Elekes, Z., Griffiths, M. D., Andreassen, C. S., & Demetrovics, Z. (2017). Problematic social media use: Results from a large-scale nationally representative adolescent sample. *PLoS ONE, 12*(1), e0169839. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0169839

Bhandarkar, A.M., Pandey, A.K., Nayak, R. Pujary, K., & Kumar, A. (2021). Impact of social media on the academic performance of undergraduate medical students. *Med J Armed Forces India, 77,* 37-41. https://doi.org/10.1016/j.mjafi.2020.10.021

Becan, C. (2018). Sosyal medya bağımlılığının haber takibi motivasyonları üzerine etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi, 5*(3), 238-256. https://doi.org/10.17680/erciyesakademia.350085

Bilgin, M. (2018). Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik bozukluklar arasındaki ilişki. *The Journal of International Scientific Researches, 3*(3), 237-247. https://doi.org/10.23834/isrjournal.452045

Bilgin, M., Şahin, İ., & Togay, A. (2020). Social media addiction in adolescents and parent-adolescent relationship. *Education and Science, 45* (202), 263-281. https://doi.org/10.15390/EB.2020.8202

Bölüktaş, R. P. (2022). Türk hemşirelik öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı ve ilişkili faktörler. *Kocaeli Tıp Dergisi, 11*(1), 203-210. https://doi.org/10.5505/ktd.2022.33341

Çağlayan, M. T., & Arslantaş H. (2023). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığını etkileyen faktörler ve sosyal medya bağımlılığının depresyon ve gelişmeleri kaçırma korkusu ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi, 24*(3), 334-348. https://doi.org/10.51982/bagimli.1191206

Carr, C. T., & Hayes, R. A. (2015). Social media: Defining, developing, and divining. *Atlantic Journal of Communication, 23*(1), 46–65. https://doi.org/10.1080/15456870.2015.972282

Chae, D., Kim, H. & Kim, Y. A. (2018). Sex differences in the factors influencing Korean collegestudents' addictive tendency toward social networking sites. *International Journal of Mental Health and Addiction, 16*(2), 339-350. https://doi.org/10.1007/s11469-017-9778-3

Çiftçi, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(4), 417-434. https://izlik.org/JA36YU72DX

Çömlekçi, M. F., & Başol, O. (2019). Gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(4), 173-188. https://doi.org/10.18026/cbayarsos.525652

DataReportal. (2022). *Digital 2022: Turkey*. https://datareportal.com/reports/digital-2022-turkey

Deniz, L., & Gürültü, E. (2018). Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 26*(2), 355-367. https://doi.org/10.24106/kefdergi.389780.

Demir, Y., & Kumcağız, H. (2019). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 9*(52), 23-42. https://izlik.org/JA58HR32ZN

Digital 2022 Global Overview Report (January 2022). https://www.clicksus.com/we-are-social-2022-raporu Accessed 03 May 2022.

Doğan, M. V. (2021). *Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı belirtilerinin ve sosyal medya bağımlılığı ile depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi). Research Direct, https://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/handle/11363/3135

Fidan, M., & Kuzhan, M. (2022). Sosyal medya uygulamalarının öğrencilerin akademik ve iletişim becerilerine etkisinin değerlendirilmesi: Mesleki ve teknik anadolu lisesi örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11*(1), 81-97. https://doi.org/10.33206/mjss.938410

Güleryüz, S., Esentaş, M., Yıldız, K. & Güzel, P. (2020). Sosyal izolasyon sürecindeki bireylerin serbest zaman değerlendirme biçimleri: Sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Focuss Spor Yönetimi Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 31-45. https://izlik.org/JA68WK69LG

Güngör, N. (2018). Dijital çağın insanı. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 6*(13), 143-151. https://izlik.org/JA99EB72TK

Gür, S. H., Bakırcı, Ö., Karabaş, B. N., Bayoğlu, F., & Atli, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının akademik erteleme davranışları üzerindeki etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5*(10), 68-77. https://doi.org/10.29129/inujgse.466534

Hamurcu, P. (2023). Yeme davranışı, yeme bozukluğu ve ortoreksiya nervoza yordayıcıları olarak sosyal medya bağımlılığı ve kullanım amaçları: Genç yetişkinler üzerine bir çalışma. *Bağımlılık Dergisi, 24*(2),133-145. https://doi.org/10.51982/bagimli.1139475

He, Q. (2022). The relationship between family and social media. In 2022 3rd International Conference on Mental Health, Education and Human Development (MHEHD 2022) (pp. 318-322). Atlantis Press.

Hidalgo-Fuentes, S. (2022). Problematic smartphone use and procrastination in the academic setting: A meta-analysis. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 20*(57), 449-468.

Kaysi, F., Aydemir, E., & Gülseçen, S. (2023). Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon ve internet kullanımlarının mesleki gelişimlerine etkisinin incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25*, 47-56. https://doi.org/10.29029/busbed.1204885

Kaysi, F., Aydemir, E., Yavuz, M. (2021). Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8* (1), 79-92. https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.680085

Khalaf, A. M., Alubied, A. A., Khalaf, A. M., & Rifaey, A. A. (2023). The impact of social media on the mental health of adolescents and young adults: A systematic review. *Cureus, 5, 15*(8), e42990. https://doi.org/10.7759/cureus.42990

Kırık, A. M., Arslan, A., Çetinkaya, A. & Gül, M. (2015). A Quantitative research on the level of social media addiction among young people in Turkey. *IntJSCS, 3*(3), 108-122. https://doi.org/10.14486/IntJSCS444

Marengo, D., Fabris, M. A., Longobardi, C., & Settanni, M. (2022). Smartphone and social media use contributed to individual tendencies towards social media addiction in Italian adolescents during the COVID-19 pandemic. *Addictive Behaviors, 126*, 107204. https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2021.107204

Marengo, D., Sariyska, R., Schmitt, H. S., Messner, E. M., Baumeister, H., Brand, M., ... & Montag, C. (2021). Exploring the associations between self-reported tendencies toward smartphone use disorder and objective recordings of smartphone, instant messaging, and social networking app usage: Correlational study. *Journal of Medical Internet Research, 23*(9), e27093. https://doi.org/10.2196/27093

Orben, A., & Przybylski, A. K. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nat Hum Behav.* 3, 173-182.

Özcan, N., Açar, E., & Köse, M. F. (2023). Dijital bağımlılıklar, sosyal bağlılık ve yaşam memnuniyeti ile akademik yılmazlık arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 59,* 192-212. https://doi.org/10.9779/pauefd.1118298

Üstündağ, A. (2022). Çocukların sosyal medya, akıllı telefon ve oyun bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi, 23*(3), 316-326. https://doi.org/10.51982/bagimli.1004767

Tok, E. S., & Arslan Aldemir, M. (2023). Relationship between loneliness, inadequacy, social anxiety and online social support with social media addiction. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 15,* 373–382. https://doi.org/10.18863/pgy.1343828

Topino, E., Gori, A., Jimeno, M. V., Ortega, B., & Cacioppo, M. (2023). The relationship between social media addiction, fear of missing out and family functioning: A structural equation mediation model. *BMC Psychology, 11*(1), 383. https://doi.org/10.1186/s40359-023-01409-7

Twenge, J. M, Martin, G. N. & Campbell, W. K. (2018). Decreases in psychological well-being among American adolescents after 2012 and links to screen time during the rise of smartphone technology. *Emotion, 18*(6), 765-780.

Seki, T., & Kurnaz, M. F. (2022). Examining the relationship between individuals' digital addictions and loneliness levels: A meta-analysis study. *Educational Academic Research*, *45*, 24-34. https://doi.org/10.54614/AUJKKEF.2022.991723

Semerci, M., Bayram, M. N., & Koçak, O. (2023). Genç yetişkinlerin aile aidiyeti ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisinde yalnızlığın aracı rolü. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 4*(3), 273-288. https://doi.org/10.52108/2757-5942.4.3.4

Sujarwoto, Saputri, R. A. M., & Yumarni, T. (2023). Social media addiction and mental health among university students during the COVID-19 pandemic in Indonesia. *International Journal of Mental Health and Addiction, 21*(1), 96-110. https://doi.org/10.1007/s11469-021-00582-3

Şahin, C., & Yağcı, M. (2017). Sosyal medya bağımlılığı ölçeği- yetişkin formu: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 18*(1), 523-53. https://izlik.org/JA87TW45UC

Topbaş, Z. S., & Karakaya, A. (2021). Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinde dürtüsellik düzeyleri ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişki. *Bağımlılık Dergisi, 22*(4), 360-369. https://doi.org/10.51982/bagimli.895161

Zhu, X., Hu, H., Xiong, Z. Zheng, T., Li, L., Zhang, L., & Yang, F. (2021). Utilization and professionalism toward social media among undergraduate nursing students. *Nurs Ethics. 28*(2), 297-310. https://doi.org/10.1177/09697330209521

Tabachnick, B. G., & Fidell L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (7th ed.). Pearson, Boston.

Zıvdır, P., & Karakul, A. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı Düzeyleri ve FOMO İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 11*(1), 1054-1067. https://doi.org/10.33715/inonusaglik.1168528

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Lisansüstü Eğitim Alan Sınıf Öğretmenlerinin Eğitimde Üretken Yapay Zekâ Kullanımı Hakkındaki Görüşleri

Views of Graduate Classroom Teachers on the Use of Generative Artificial Intelligence in Education*

Cengiz ÖZMEN
Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
cengizozmen001@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0001-5014-1299

Selda TÜRKMEN
Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel Eğitim Ana Bilim Dalı
seldakardes1@gmail.com
Orcid ID: 0009-0008-3729-7414

Öz: Bu araştırma, lisansüstü eğitim alan sınıf öğretmenlerinin, lisansüstü eğitimde yapay zekâ kullanımı hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, fenomenoloji yaklaşımına dayalı olarak yapılandırılmış nitel bir çalışmadır. Çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 akademik yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde Sınıf Eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren ve gönüllülük esasına göre belirlenen 13 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırma amacıyla geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu, alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda hazırlanmış ve pilot uygulama sonrasında gerekli düzenlemeler yapılarak Google Forms aracılığıyla çalışma grubuna uygulanmıştır. Görüşme formlarının analizi, içerik analizi yöntemi ile araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Veriler tema, kategori ve kodlara ayrılarak incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, katılımcılar eğitimde yapay zekâ kullanımına genellikle olumlu bir bakış açısıyla yaklaşırken, çalışmanın tamamının yapay zekâ araçları ile hazırlanmasının doğru bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bazı katılımcıların yapay zekâ araçlarıyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı ve bu konuda eğitim almak istedikleri belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, sınıf öğretmenlerine yapay zekâ araçlarıyla ilgili hizmet içi eğitim verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, lisansüstü eğitim, sınıf öğretmeni, etik.

Abstract: This research was conducted to determine the opinions of classroom teachers receiving postgraduate education on the use of artificial intelligence in postgraduate education. The research is a qualitative study structured based on the phenomenology approach. The criterion sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used in the study. The study group of the research consists of 13 students who continue their postgraduate education in the field of Classroom Education at Kahramanmaraş Sütçü İmam University in the 2024-2025 academic year and were determined on a voluntary basis. The semi-structured interview form developed for this research was prepared in line with the opinions of field experts and was applied to the study group via Google Forms after the necessary adjustments were made after the pilot application. The analysis of

* Bu çalışma daha önce USOS 2024'te sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

Geliş Tarihi:20.02.2025 *Kabul Tarihi:18.12.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Özmen, C. & Türkmen, S. (2026). Lisansüstü eğitim alan sınıf öğretmenlerinin eğitimde üretken yapay zekâ kullanımı hakkındaki görüşleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 57–75. Doi: 10.33437/ksusbd.xxxxxxx

the interview forms was carried out by the researchers using the content analysis method. The data were examined by dividing them into themes, categories and codes. According to the research findings, while the participants generally approached the use of artificial intelligence in education with a positive perspective, it was concluded that it was not right to prepare the entire study with artificial intelligence tools. In addition, it was determined that some participants did not have sufficient knowledge about artificial intelligence tools and wanted to receive training on this subject. As a result of the research, it was recommended that classroom teachers be given in-service training on artificial intelligence tools.

Keywords: Artificial intelligence, graduate education, classroom teacher, ethics.

GİRİŞ

21. yüzyılın en önemli teknolojik gelişmelerinden biri olan yapay zekâ, hayatın pek çok alanında köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler eğitim sektörü için de önem arz etmektedir (Çetin ve Aktaş, 2021; Arık ve Seferoğlu, 2020). Geleneksel eğitim yöntemlerinin ötesine geçen yapay zekâ, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre şekillenen öğrenme ortamları sunmakta ve öğretmenlere yeni araçlar ile imkânlar sağlamaktadır.

Günümüz teknolojisindeki ilerlemeler, insan hayatını hemen her alanda etkilemeye başlamıştır. Bu teknolojiler arasında Yapay zekâ ile ilgili ilk görüşlerin, Alan Turing'in 1950'lerde "Makineler düşünebilir mi?" sorusunu sormasıyla başladığı bilinmektedir (Turing, 1950). Yapay zekâ ile ilgili ilk tanım, 1956 yılında gerçekleşen Dartmouth Konferansı'nda John McCarthy tarafından ''akıllı makineler yapma bilimi ve mühendisliği '' olarak yapılmıştır. (Alpaydın, 2013). Birçok teknolojik gelişmede olduğu gibi yapay zekâ da zaman içinde gelişim ve değişim göstermiştir. Yapay zekânın zaman içinde gelişimini gösteren kronolojik tarihi aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 1. *Yapay zekânın kronojik tarihi*

Kaynak: Arslan, 2020: 8.

Şekil 1. incelendiğinde yapay zekanın teknoloji ve insan ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişim gösterdiği görülmektedir.

"Makineler düşünebilir mi?" sorusuyla bir makinenin zeki olabilmesi fikrini ilk olarak ortaya atan kişi, 1950'de Alan Turing'dir. "Turing Testi" olarak bilinen test, bu soruyla birlikte günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır ve Alan Turing tarafından geliştirilmiştir.

Şekil 2'de bu sürecin temel olarak nasıl işlediği gösterilmektedir.

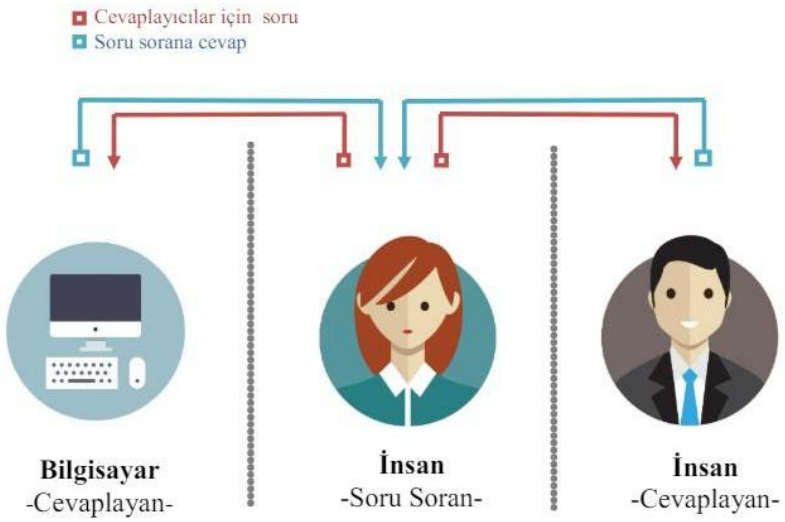

Şekil 2. *Turing Testi*

Kaynak: Arslan, 2020: 9.

Bu testte bilgisayarın insan gibi düşünüp cevap vermesi beklendiği göz önüne alındığında, insan zekâsının yapay zekânın temellerini oluşturduğu söylenebilir.

Yapay zekânın temelleri uzun zaman önce atılmış olsa da eğitimde kullanımı özellikle pandemi sürecinde uzaktan eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte daha fazla gündeme gelmiştir. Bu dönemde öğrenciler kendi kendine ve bireysel hızlarına uygun olarak eğitime devam etmiştir. Yeni teknolojilerin benimsenmesiyle, yapay zekânın eğitim sektöründe yoğun bir şekilde kullanılacağı öngörülmektedir. (Chen vd., 2020).

Eğitimde yapay zekânın ilk uygulama örnekleri arasında, L. Pressey tarafından öğrencilerin test sonuçlarına anında dönüt ve düzeltme veren makineler gösterilebilir (Pressey, 1950). Pressey (1950), bu makinelerin öğretmenlere kolaylık sağlayacağını ve öğrencilerine daha fazla zaman ayırabileceğinden de bahsetmiştir.

Eğitimde yapay zekâ, eğitim ve öğretim, uyum, birleştirme, öz düzenleme ve kullanım gibi insan tarafından gerçekleştirilen süreçlerle bütünleştirilebilen bilgi işlem sistemleri olarak tanımlanmaktadır (Güzey vd., 2023). Eğitimde yapay zekâ kullanımı konusundaki çalışmalar her geçen gün artmaktadır. 2010 ile 2020 arasındaki dönemde, Web of Science ve Google Scholar'da "AI" ve "Education" konularında yayınlanan makalelerin sayısının önemli ölçüde artması, bu durumu doğrulamaktadır (Chen vd., 2020).

Son yıllarda yapay zekânın eğitimde kullanılması giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekâ alanında eğitimle ilgili uygulamalar, genel yapay zekâ alanı içinde hala küçük bir yer kaplamaktadır (Arık ve Seferoğlu, 2020; Tahiru, 2021; Akdeniz ve Özdinç, 2021).

Bu konu ile ilgili yapılan literatür taraması sonucu şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Yapay zekâ araçları, eğitimde zaten mevcut olan unsurların pratikleştirilmesi açısından önemlidir. Bu uygulamalar, öğretmen ve öğrenci geri bildirimini, otomatik notlandırma sistemlerini, uyarlanabilir öğrenme yöntemlerini, uzaktan eğitimi ve başarı tahminini daha etkin bir şekilde sağlar (Limna ve Jakwatanatham, 2022; Kengam, 2020; Huang vd., 2021; Zhang vd., 2023).

Aşık vd. (2023)'e göre, yapay zekâ uygulamaları, eğitim ve öğretim süreçlerindeki hedeflere daha kolay ulaşılmasını ve bu hedeflerin daha etkin bir şekilde yönetilmesini sağlar. Yapay zekânın etkili kullanımı ile öğrencilerin şu anki durumları detaylı bir şekilde incelenebilir. Bunun yanında öğrenme süreçlerini kişiselleştirebilirken okulların verimliliğini de arttırabilir. Ancak olumlu yanlarının yanında etik ve gizlilik gibi sorunları da ortaya çıkarabilir.

Bireyselleştirilmiş öğretim ve öğretim asistanları ile yapay zekânın sunduğu fırsatlar, standart müfredatın esnetilmesi ve tüm öğrencilere tek tip öğretim yerine daha çeşitlendirilmiş yöntemlerin uygulanması açısından, yapay zekâ ve eğitim arasındaki ilişkinin temel unsurlarından biridir. (Çetin ve Aktaş, 2021).

Yapay zekâ sistemleri, eğitim sürecindeki sorunların tespit edilmesine yardımcı olarak eğitimin etkililiğini arttırabilir. Yapay zekâ ekosistemi, verimliliği ve kişiselleştirmeyi arttırabilirken yönetici görevlerini düzene sokarak öğretmenlerin öğrencilerine karşı anlayış ve uyum sağlama konusunda zaman ve özgürlük sunabilir (Kengam, 2020). Bu sayede eğitim-öğretim süreçlerinde zaman, mekân, iş gücü gibi önemli kavramlarla ilgili imkân elde edilebilir.

Eğitim kaynakları ve yazılımlar, yapay zekâ ile güçlendirilerek akıllı varlıklar gibi düşünme, soyutlama yapabilme, öğrenme kabiliyetine sahip olma, yeni durumlara adapte olabilme ve etkileşim sağlayabilme gibi özelliklere donatılmaktadır. (Uğur ve Kınacı, 2006).

Günümüzde eğitimde yapay zekâ alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde salt bilgi yerine veri ve mantık temelli yapay zekâ sistemlerinin ve uygulamalarının kullanıldığı çeşitli örnekler gösterilebilir. Bunlar arasında, bireyselleştirilmiş eğitim ve diyalog tabanlı öğrenme sistemleri, keşif temelli eğitim, eğitimde veri madenciliği, öğrencilerin makale analiz süreçleri, akıllı ajanlar, sohbet botları, özel gereksinimli çocuklar için eğitim, çocuk-robot etkileşimi, yapay zekâ destekli değerlendirme sistemleri ve otomatik test oluşturma sistemleri yer almaktadır. Dikkat edilirse, bu alanlar ağırlıklı olarak öğrenmeyi desteklemekle ilgilidir. Ama eğitimde yapay zekâ yalnızca öğrenmeyi değil aynı zamanda okulların ve üniversitelerin yönetim süreçlerini de iyileştirmektedir. Örneğin, ders programları, personel programları, sınav yönetimi, siber güvenlik, tesis yönetimi ve güvenliği, yapay zekânın doğrudan okul yönetimine, dolaylı olarak ise öğretim süreçlerine katkı sağladığı alanlardır (Holmes ve diğerleri, 2019).

Eğitim-öğretim süreçlerinde yapay zekânın kullanımı, pek çok avantajı beraberinde getirse de bilim insanlarının etik prensipler ve yapay zekânın gelecekteki yaşam düzenine etkisi konusundaki önemli endişeleri de göz ardı edilemez (Yeşilyurt vd., 2024). Bu endişeler arasında yapay zekânın öğrencilere adil davranmaması, etik kuralları ihlal edebileceği, öğrencilerin asosyalleşmesine neden olabileceği, öz düzenleme yetenekleri ve sorumluluk alma güdülerini olumsuz olarak etkileyebileceği düşünülebilir. Eğitim-öğretim süreçlerinde kullanılacak yapay zekâ sistemlerinin tasarımı, işleyişi ve gelişimi üzerinde denetim sağlamak için koruyucu önlemler almak ve insan gözetimini süreç boyunca sürdürmek son derece önemlidir (Nguyen ve Ngo, 2023).

Yeşilyurt vd., (2024)'e göre, hem etik kaygılar hem de potansiyel sorunlar için öğretmenlerin, öğrencilerin ve diğer eğitim paydaşlarının bir araya gelerek çözüm bulması gerekmektedir. Ulusal ve uluslararası kuruluşlar da uzun süredir, yapay zekânın nasıl kullanılacağı ve geliştirilen sistemlerin etik prensiplere nasıl uygun olacağı gibi konularda çözüm arayışındadır.

Eğitim sisteminin temelini oluşturan ilkokul öğrencileri, teknolojiyle iç içe bir çağda büyümekte

ve dijital araçlarla yoğun biçimde etkileşim hâlinde yetişmektedir. Bu durum, eğitim süreçlerinde teknolojinin ve özellikle yapay zekâ uygulamalarının önemini artırmaktadır. Yapay zekânın eğitim alanındaki artan etkisi, öğrencilerin bu teknolojilere bilinçli biçimde yönlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu sürecin temel aktörleri olan sınıf öğretmenleri, öğrencilerin akademik, bilişsel ve teknolojik becerilerinin gelişiminde belirleyici bir role sahiptir. Öğretmenlerin teknolojiye ve yapay zekâya yönelik bilgi ve farkındalık düzeyleri, sınıf içi uygulamaların niteliğini ve öğrenme süreçlerinin etkililiğini doğrudan etkilemektedir (Çetin ve Aktaş, 2021; Holmes vd., 2019). Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin yapay zekâ teknolojilerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Lisansüstü eğitim süreci, öğretmenlerin akademik kimlik kazandıkları ve bilimsel araştırma becerilerini geliştirdikleri bir dönemdir. Bu süreçte öğretmenler, literatür taraması, akademik yazım ve veri analizi gibi alanlarda yapay zekâ destekli araçlarla daha yoğun biçimde karşılaşmaktadır. Üretken yapay zekâ uygulamaları, lisansüstü düzeyde hız ve verimlilik sağlama potansiyeline sahip olmakla birlikte, etik ve akademik dürüstlük gibi tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Altıntop, 2023; Nguyen vd., 2023). Bu yönüyle lisansüstü eğitim alan sınıf öğretmenleri, yapay zekâyı hem uygulayıcı hem de araştırmacı kimliğiyle deneyimleyen önemli bir çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Alan yazında, eğitimde yapay zekâ kullanımına ilişkin çalışmaların çoğunlukla öğretmen adayları, üniversite öğrencileri veya genel öğretmen örneklemleri üzerinden yürütüldüğü görülmektedir (Akdeniz ve Özdinç, 2021; Arık ve Seferoğlu, 2020; Tahiru, 2021). Buna karşın, lisansüstü eğitim alan sınıf öğretmenlerinin yapay zekâ kullanımına yönelik görüşlerini ele alan nitel çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, söz konusu grubun görüşlerinin incelenmesini alan yazın açısından gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, lisansüstü eğitim alan sınıf öğretmenlerinin eğitimde üretken yapay zekâ kullanımına yönelik görüşlerini fenomenolojik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, öğretmenlerin yapay zekâya ilişkin algılarını, kullanım amaçlarını ve etik değerlendirmelerini ortaya koyarak; eğitimde yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesine ve öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimlerin planlanmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda araştırmanın amacı, yüksek lisans eğitimi alan sınıf öğretmenlerinin yapay zekâ teknolojilerinin lisansüstü eğitimde kullanımına yönelik görüşlerini incelemektir. Buna yönelik olarak aşağıdaki araştırma soruları belirlenmiştir;

1- Lisansüstü eğitimde yapay zekâ kullanımına ilişkin düşünceleriniz nelerdir?

2- Lisansüstü eğitimde yapay zekânın kullanım amaçları hakkında ne düşünüyorsunuz?

3- Yapay zekâ araçlarının makale yazımı veya ödev yapımında kullanılmasını etik açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?

4- İlerleyen süreçte yapay zekâ araçlarının lisansüstü eğitimi nasıl etkileyeceğine ilişkin düşünceleriniz nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, fenomenoloji yaklaşımına dayalı olarak yapılandırılmış nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama araçlarının kullanıldığı ve algıların ile olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya çıkarılmasına odaklanan bir süreci ifade eder (Yıldırım ve Şimşek, 2008; Baltacı, 2019). Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olgu veya kavrama ilişkin algılarını, duygularını, bakış açılarını ve anlayışını ifade etmelerine olanak tanıyan ve bu olguyu nasıl deneyimlediklerini açıklamayı amaçlayan nitel bir araştırma yöntemidir. Ayrıca

fenomenoloji, tam anlamıyla kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan bir yöntem olarak da nitelendirilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu yöntem, yüksek lisans eğitimi alan sınıf öğretmenlerinin, lisansüstü eğitim sürecinde yapay zekâ araçlarını kullanma deneyimlerini, bu araçlara ilişkin algılarını ve kullanım amaçlarını derinlemesine anlamaya olanak sağladığı için tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırma 2023-2024 akademik yılı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde Sınıf Eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren 13 gönüllü sınıf öğretmeni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu oluşturan 13 katılımcıdan 11'i kadın 2'si erkektir. Creswell (2012)'e göre, Fenemenolojik yöntem kullanılan çalışmalarda, çalışma grubu 2-25 kişi arasında olabilmektedir. Bu araştırmada, amaçsal örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemindeki amaç, önceden belirlenen bir dizi ölçüte uygun tüm durumların incelenmesi ve belirli ölçütlere uygun olan birimlerin örnekleme alınmasıdır. Bu yaklaşım, incelenen durumların tüm yelpazesini kapsamayı ve belirlenen kriterlere en iyi şekilde uyan örneklerin seçilmesini sağlar. (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada, örneklem seçiminde belirleyici ölçüt, katılımcıların sınıf eğitimi alanında lisansüstü eğitimlerini halihazırda sürdürüyor olmalarıdır. Akademik süreçleri yakından takip etmeleri ve günümüz teknolojilerine aşina olmaları sebebiyle, halihazırda lisansüstü eğitimlerini sürdüren öğrenciler tercih edilmiştir. Katılımcı öğretmenler, etik kurallara uymak amacıyla Ö1…Ö13 şeklinde kodlanmıştır. Çalışma grubunun özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. *Çalışma grubunun demografik özellikleri*

Kod	Cinsiyet	Mesleki Kıdem (yıl)	Yaş	Eğitim Durumu
Ö1	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö2	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö3	Kadın	15-20	40-45	Yüksek Lisans
Ö4	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö5	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö6	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö7	Erkek	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö8	Erkek	5-10	22-30	Yüksek Lisans
Ö9	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö10	Kadın	5-10	30-35	Yüksek Lisans
Ö11	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö12	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans
Ö13	Kadın	0-5	22-30	Yüksek Lisans

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubundaki kadın (%84,6) öğretmenlerin sayısı erkek (%15,4) öğretmenlerin sayısından fazladır. Katılımcıların mesleki kıdemlerine bakıldığında %76,9'unun 0-5 yıl, %15,4'ünün 5-10 yıl ve %7,7'sinin 15-20 yıl aralığında görev yaptığı görülmektedir. Yaşları ise %84,6'sının 22-30 yaş, %7,7'sinin 30-35 yaş ve %7,7'sinin 40-45 yaş aralığındadır. Çalışma grubundaki öğretmenlerin tamamı Yüksek Lisans eğitimi sürecindedir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Yapay zekâ ve eğitim süreçlerine odaklanan bu araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış görüşme formu tekniğiyle toplanmıştır. Görüşme, sosyal bilimlerde sistematik veri toplamak için yaygın şekilde kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir. Bireylerin çeşitli konulardaki bilgi, düşünce, tutum ve davranışlarını ve bu davranışların olası nedenlerini anlamanın en doğrudan yolu olarak

görülmektedir (Creswell, 2016). Görüşme formu, Google Forms kullanılarak çevrim içi ortamda oluşturulmuştur. Çevrim içi anketler, doğru şekilde uygulandığında, belirli sorular hakkında hızlı bir şekilde geniş bir veri seti elde etmek için etkili araçlardır. Creswell' (2013) göre, internet aracılığıyla elde edilen verilerin, seyahat giderlerinin azalması ve veri transkripsiyonu konusunda maliyet/zaman açısından verimli olma avantajına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, katılımcılara yanıtlamaları ve düşünmeleri için daha fazla süre sağlayan, zaman ve yer esnekliği de sunmaktadır (Kıral, 2021).

Bu kapsamda veri toplama süreci 21.08.2024 tarihinde başlamış ve 07.09.2024 tarihinde tamamlanmıştır.

Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu, kapsamlı bir alan yazın taramasının ardından hazırlanmıştır. Görüşme soruları, eğitim teknolojileri alanında uzman iki akademisyenin görüşüne sunulmuş; ayrıca soruların dil, içerik ve ölçme uygunluğu açısından Türkçe eğitimi alanında uzman iki akademisyen ile bir ölçme ve değerlendirme uzmanından dönüt alınmıştır. Uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda, bazı soruların ifade biçimleri sadeleştirilmiş, benzer içerik taşıyan sorular birleştirilmiş ve kapsamı geniş olan sorular alt boyutlara ayrılarak yeniden düzenlenmiştir.

Uzman görüşleri doğrultusunda yapılan bu düzenlemelerin ardından görüşme formu, çalışma grubuna dâhil olmayan ve benzer özelliklere sahip katılımcılarla ön uygulamaya tabi tutulmuştur. Ön uygulama sonucunda, bazı soruların anlaşılabilirliğini artırmaya yönelik küçük dilsel düzenlemeler yapılmıştır. Gerekli düzeltmeler tamamlandıktan sonra görüşme formu, ilgili alan uzmanlarına yeniden sunulmuş ve uygulamaya hazır hâle getirilmiştir. Son hâli verilen yarı yapılandırılmış görüşme formu, belirlenen çalışma grubuna araştırmacı tarafından uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılarak toplanmıştır. Bireysel görüşmelerde katılımcılara, açık uçlu dört soru yöneltilmiştir. Bu sorular:

1- Lisansüstü eğitimde yapay zekâ kullanımına ilişkin düşünceleriniz nelerdir?

2- Lisansüstü eğitimde yapay zekânın kullanım amaçları hakkında ne düşünüyorsunuz?

3- Yapay zekâ araçlarının makale yazımı veya ödev yapımında kullanılmasını etik açıdan nasıl değerlendiriyorsunuz?

4- İlerleyen süreçte yapay zekâ araçlarının lisansüstü eğitimi nasıl etkileyeceğine ilişkin düşünceleriniz nelerdir?

Görüşme verilerinin analizinde tümevarımsal içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Tümevarımsal içerik analizi, önceden belirlenmiş tema veya kategoriler olmaksızın, verilerden hareketle anlamlı kodlar, kategoriler ve temalar oluşturulmasını esas alan bir nitel veri analiz yaklaşımıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu yöntem, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını derinlemesine ortaya koymayı amaçlayan fenomenolojik araştırmalar için uygun bir analiz süreci sunmaktadır (Moustakas, 1994).

Analiz sürecinde ilk olarak görüşme formlarından elde edilen veriler dikkatle okunmuş ve anlamlı ifadeler belirlenmiştir. Ardından bu ifadeler açık kodlama yoluyla kodlanmış, benzer kodlar bir araya getirilerek kategoriler oluşturulmuştur. Son aşamada ise kategoriler arasındaki ilişkiler incelenerek temalar ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bulgular, araştırmanın amacı doğrultusunda sistematik bir biçimde düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

Görüşmeler sonucunda öğretmen adaylarının görüşlerinin yer aldığı formlar, araştırma soruları doğrultusunda analiz edilmiştir. Bu analiz sırasında veriler, anlamlı birimler olarak sınıflandırılmış ve bu birimlerden yola çıkarak kategori ve kodlar geliştirilmiştir. Her bir öğretmen adayından elde edilen

veriler, kategori listesine eklenmiş ve bu doğrultuda tablolar oluşturulmuştur. Son aşamada, araştırmacılar tarafından bu kategorileri kapsayan temalar belirlenmiştir. Oluşturulan tema, kategori ve kodlar, araştırma sorularına uygun tablolar şeklinde düzenlenerek bulgular bölümünde sunulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Merriam'a (2013) göre, nitel araştırmaların geçerli ve güvenilir olması için etik sınırları ihlal etmemesi gerekir. Christensen vd., (2015) göre, katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katılmasına özen gösterip kimlikleri gizli tutulmalıdır. Nitel çalışmaların geçerlik ve güvenirliği için inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik olmak üzere 4 yönden incelenmesi gerekmektedir (Lincoln ve Guba, 1985). Bu çalışmada inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik için yapılan çalışmalar:

İç Geçerlilik (İnandırıcılık): Nitel araştırmalarda inandırıcılığı artırmak amacıyla yapılan çalışmalardan biri, araştırmanın yürütme sürecinin ve çalışma grubunun detaylı bir şekilde tanımlanmasıdır. Detaylı betimleme, okuyuculara araştırmanın adımlarını ve katılımcıların özelliklerini daha iyi kavramasına fırsatı sunar. Böylece araştırmanın güvenirliği artırılır ve okuyucuların araştırma sürecine duyduğu güven artar (Creswell, 2016). Bunun için sorular alan uzmanlarına danışılarak hazırlanmış ve pilot uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Dış Geçerlilik (Aktarılabilirlik): Aktarılabilirlik, bir araştırmanın bulgularının farklı durumlara veya hangi kapsamda uygulanabileceğini o durumdaki bireylere bırakma sürecidir. Bu süreç, araştırma sonuçlarının belirli bir bağlamdan başka bir duruma nasıl genelleştirilebileceğine dair kararı okuyucuya veya ilgili paydaşlara bırakma anlamına gelir (Merriam 2013, s. 218; Seggie ve Bayburt, 2015; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Çalışmanın her aşaması detaylı bir şekilde açıklanarak, araştırmanın sonuçlarının diğer durumlara nasıl aktarılacağına dair bir plan sunulmuştur.

İç Güvenilirlik (Tutarlılık): Sosyal bilimlerde insan davranışları sürekli değişim gösterdiğinden araştırma sonuçlarının tekrarlanabilirliği genellikle mümkün değildir. Bu nedenle, nitel araştırmalarda güvenirlik yerine tutarlılık kavramı kullanılmakta ve toplanan verilerle araştırma sonuçlarının uyumlu olması beklenmektedir (Merriam, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırma verileri, birden fazla araştırmacı tarafından incelenmiştir.

Dış Güvenilirlik (Teyit Edilebilirlik): Araştırmanın teyit edilebilirliğini sağlamak amacıyla, nitel araştırma yöntemleri ve veri analizi konusunda uzman bir akademisyenden destek alınmıştır. Uzman, veri analizi sürecinde elde edilen ham veriler, oluşturulan kodlar, kategoriler ve temalar ile bu yapıların araştırma soruları ile uyumunu bütüncül bir bakış açısıyla incelemiştir. Bu kapsamda, uzman değerlendirmeleri ile araştırmacı tarafından elde edilen analiz sonuçları karşılaştırılmış; gerekli görülen durumlarda kod ve tema adlandırmalarında düzenlemeler yapılmıştır. Bu süreç, veri analizinin tutarlılığını ve araştırma sürecinin şeffaflığını artırmaya katkı sağlamıştır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde öğretmenlerin görüşme formunda ki sorulara verdiği cevaplardan elde edilen veriler analiz edilerek sunulmuştur.

Lisansüstü Eğitimi Alan Sınıf Öğretmenlerinin Eğitimde Yapay Zekâ Hakkındaki Görüşleri

Araştırmacılar tarafından geliştirilen görüşmenin ilk sorusunda, Lisansüstü eğitimde yapay zekânın kullanımına ilişkin görüşleri sorulmuş ve verdikleri cevaplar içerik analizi ile çözümlenerek Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. *Lisansüstü eğitimde yapay zekânın kullanılmasına ilişkin tema, kategori ve kodlar*

Tema	Kategori	Kod	Katılımcılar (n)
Faydaları	Olumlu	Olumlu etki	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö10, Ö12, Ö13 (n=10)
	Ekonomiklik	Zaman tasarrufu	Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9 (n=11)
		Her açıdan ekonomik	Ö4, Ö6, Ö11 (n=3)
	Verimlilik ve iş yükü	İş yükünü hafifletme	Ö1, Ö2, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12 (n=8)
		Etkili	Ö3, Ö5, Ö6 (n=3)
	Kullanışlılık ve fayda	Yararlı	Ö1, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö10, Ö11, Ö13 (n=8)
		Yenilikçi	Ö3, Ö5, Ö6, Ö9, Ö10, Ö11, (n=6)
		Doğru ve bilinçli kullanım	Ö5, Ö6. Ö9, Ö12 (n=4)
Potansiyel Zararları	Bağımlılık	Teknoloji bağımlılığı	Ö3, Ö8 (n=2)
	Beceri kaybı	Eleştirel	Ö6, Ö11, Ö13 (n=3)
		Problem çözme	Ö10, Ö9 (n=2)
Toplam			55

** Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiğinden toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.*

Tablo 2, yapay zekânın lisansüstü eğitimde kullanılmasına ilişkin sınıf öğretmeni görüşlerinin büyük bir kısmının, yapay zekânın lisansüstü eğitim sürecinde faydalı olduğu yönünde birleştiğini göstermektedir. Bu doğrultuda 10 katılımcı, yapay zekânın genel olarak olumlu etkileri olduğunu ifade etmiştir. Ekonomiklik kategorisinde 5 katılımcı zaman tasarrufuna, 3 katılımcı ise ekonomik katkılara vurgu yapmıştır. Verimlilik ve iş yükü kategorisinde 8 katılımcı iş yükünün hafiflediğini, 4 katılımcı ise yapay zekânın etkili bir araç olduğunu belirtmiştir. Kullanışlılık ve fayda kategorisinde 8 katılımcı yararlılık, 6 katılımcı yenilikçilik ve 4 katılımcı doğru ve bilinçli kullanım üzerinde durmuştur. Potansiyel zararlar temasında daha sınırlı sayıda görüş bildirilmiştir. Bu kapsamda 2 katılımcı teknoloji bağımlılığına, 3 katılımcı analitik ve eleştirel düşünme becerilerinin zayıflamasına ve 2 katılımcı problem çözme becerilerindeki olası kayıplara dikkat çekmiştir.

Bu tablonun daha iyi anlaşılması amacıyla ChatCPT üzerinden oluşturulan daire grafiği aşağıda verilmiştir. Daire grafiğinde yeşil alanlar faydaları temsil ederken kırmızı alanlar potansiyel zararları temsil etmektedir.

Şekil 3. *Lisansüstü Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımının Potansiyel Faydaları ve Zararları*

Daire grafiğindeki yeşil alanların kırmızıya göre daha fazla olması, lisansüstü eğitimine devam eden sınıf öğretmenlerinin yapay zekânın lisansüstü eğitimde kullanımını daha çok "faydalı" olarak değerlendirdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda, sınıf öğretmenleri yapay zekânın faydalarını ve zararlarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

Faydaları;

Ö1: *"Olumlu etkisi olduğunu düşünüyorum. Çünkü kısa zamanda birçok bilgiye ulaşmada oldukça faydalıdır. İstenen konu alanına yönelik isabetli veriler sunması da araştırmacı olarak işimi kolaylaştırmaktadır."*

Ö9: *"Yapay zekâ uygulamaları ile yüksek lisans sürecinde tanıştım. Öncesinde bu konu ile ilgili pek fikrim yoktu. Başlarda biraz zorlansam da sonradan işimi oldukça kolaylaştırmaya başladı. Bence yüksek lisans sürecinde yeni teknoloji ürünlerinin kullanımına yönelik eğitimler verilebilir. Bu sayede neyi nerde kullanacağımızı öğrenip daha etkili bir süreç geçirmiş oluruz."*

Potansiyel zararları:

Ö10: *"…Ancak bu uygulamaların aşırı kullanımı teknoloji bağımlılığına neden olabilir. Eleştirel düşünme ve problem çözme yeteneğini köreltebilir."*

Ö11: *"İyi olmadığını ve olmayacağını düşünüyorum. Bu uygulamaların kullanımı yaygınlaştıkça öğrenciler araştırmacı kimliklerinden uzaklaşıp eleştirel ve analitik düşünme becerileri körelecektir."*

Görüşmenin ikinci sorusunda, Lisansüstü eğitimde yapay zekânın kullanım amaçlarına ilişkin görüşleri sorulmuş ve verdikleri cevaplar içerik analizi ile çözümlenerek Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. *Lisansüstü eğitimde yapay zekânın kullanım amaçları*

Tema	Kategori	Kod	Katılımcılar (n)
Avantajları	Literatür Taraması	Literatür taraması ve bilgiye erişim	Ö1, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö10, Ö12, Ö13 (n=9)
	Veri Analizi	Veri işleme ve düzenleme	Ö2, Ö5, Ö8, Ö9, Ö13 (n=5)
		Analiz ve değerlendirme araçları	Ö3, Ö4, Ö8, Ö12 (n=4)
	Bireyselleştirilmiş Öğrenme ve Rehberlik	Rehberlik ve danışmanlık desteği	Ö1, Ö4, Ö11, Ö12 (n=4)
		Kişiselleştirilmiş öğrenme planları	Ö13 (n=1)
	Metin düzenleme ve dönüştürme	Dil bilgisi ve cümle yapısı kontrolü	Ö3, Ö8, Ö9, Ö12 (n=4)
		Çeviri ve metin dönüştürme	Ö7 (n=1)
Dezavatajları	Etik düzeyde kullanım	Etik düzeyde kullanım	Ö4 (n=1)
		Uygulama bilgisi ve araç kullanımı	Ö5 (n=1)
Toplam			30

* Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiğinden toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 3'te lisansüstü eğitim sürecinde yapay zekâ kullanım amaçlarına ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen tema, kategori ve kodlar sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde, öğretmen görüşlerinin büyük ölçüde yapay zekânın avantajları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Avantajlar teması kapsamında 9 öğretmen, yapay zekânın literatür taraması ve bilgiye erişimi kolaylaştırdığını belirtmiştir. Veri analizi kategorisinde 5 öğretmen veri işleme ve düzenleme, 4 öğretmen ise analiz ve değerlendirme araçları açısından yapay zekâdan yararlandığını ifade etmiştir. Bireyselleştirilmiş öğrenme ve rehberlik kategorisinde 4 öğretmen rehberlik ve danışmanlık desteğine, 1 öğretmen ise kişiselleştirilmiş öğrenme planlarına dikkat çekmiştir. Dezavantajlar teması altında daha sınırlı sayıda görüş bildirilmiştir. Bu kapsamda 4 öğretmen, yapay zekânın metin düzenleme ve dönüştürme süreçlerinde dil bilgisi ve cümle yapısı kontrolü amacıyla kullanıldığını ifade ederken; 1 öğretmen çeviri ve metin dönüştürme kullanımına değinmiştir. Etik kullanım ve sınırlar kategorisinde ise 1 öğretmen etik düzeyde kullanımın, 1 öğretmen de uygulama bilgisi ve araç kullanımının önemini vurgulamıştır.

Bu tablonun daha iyi anlaşılması amacıyla ChatCPT üzerinden oluşturulan daire grafiği aşağıda verilmiştir. Daire grafiğinde yeşil alanlar "Avantaj" olarak görülen yönleri temsil ederken kırmızı alanlar "Dezavantaj" olarak görülen yönleri temsil etmektedir.

Şekil 4. *Lisansüstü eğitimde yapay zekâ kullanım amaçları*

Daire grafiğindeki yeşil alanların kırmızıya göre daha fazla olması, lisansüstü eğitimine devam eden sınıf öğretmenlerinin yapay zekânın lisansüstü eğitimde kullanım amaçlarını daha çok "Avantaj" olarak değerlendirdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda, sınıf öğretmenleri yapay zekânın kullanım amaçlarını "Avantaj" ve "Dezavantaj" olarak şu şekilde ifade etmişlerdir:

Avantaj:

Ö8: "Ben en çok yazacağım cümleleri farklılaştırması konusunda yardım alıyorum. Ama onun dışında da bana çok katkısı var. Her zaman ulaşabildiğim danışman hocam gibi." Bana bu konu hakkında giriş yaz, literatür nasıl taranır, tarama desenli araştırma nedir, bu metni İngilizceye çevir, bu cümlemde anlatım bozukluğu var mı?" gibi her şeyi soruyorum. Google'da sitelerde kaybolmaktansa yapay zekâyı tercih ediyorum. Üstelik sorularımı analiz yapması, anlayıp cevap verebilmesi gerçekten işimi çok kolaylaştırıyor."

Ö13: "literatür taraması yapılabilir, tartışma kısmını yazabilir, alanda yapılmış benzer çalışmaları ortaya çıkarabilir, asistanlık yapabilir, zamandan tasarruf sağlayacak olan desteği sağlar. Amaçlar olarak yazdığım bütün bu özellikler yapay zekânın amacını oluşturur."

Dezavantaj:

Ö4: "Sürecin daha kapsamlı yürütülmesinde makul ve etik düzeyde kullanılmasından yanayım."

Ö5: "Ancak, bu teknolojinin etik, gizlilik ve erişim konularındaki potansiyel zorluklarının dikkatlice ele alınması gerekmektedir."

Görüşmenin üçüncü sorusunda Lisansüstü eğitimi alan sınıf öğretmenlerine, makale yazımı ve ödev yapımında yapay zekâ kullanımını etik açıdan nasıl değerlendirdikleri sorulmuş, verdikleri cevaplar ise içerik analiziyle incelenerek Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. *Makale yazım sürecinde yapay zekâ aracı kullanımının etik açıdan değerlendirilmesi*

Tema	Kategori	Kod	Katılımcılar (n)
Olumlu	Yapay zeka kullanımının etik boyutu	Pratik kullanımın etik açıdan sakıncası olmama durumu	Ö1, Ö3, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13 (n=10)
Olumsuz	Yapay zeka kullanımının etik boyutu	Tamamında kullanımının etik olmama durumu	Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö13 (n=8)
	Özgünlük	Yorumlama gereksinimi	Ö4, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö13 (n=7)
	Sınırlı Kullanım	Yapay zekanın yardımcı bir araç olarak görülmesi gereken durum	Ö1, Ö3, Ö8, Ö11, Ö12 (n=5)
	Veri gizliliği	Verilerin gizliliğine yönelik endişeler	Ö2, Ö5, Ö11 (n=3)
Toplam			*33*

** Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiğinden toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.*

Tablo 4'te makale yazım sürecinde yapay zekâ aracı kullanımının etik açıdan değerlendirilmesine ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen tema, kategori ve kodlar sunulmuştur. Bulgular, öğretmen görüşlerinin hem olumlu hem de olumsuz etik değerlendirmeler içerdiğini göstermektedir. Olumlu tema kapsamında 10 öğretmen, yapay zekânın pratik kullanımının etik açıdan sakıncalı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca 8 öğretmen, yapay zekânın makale yazım sürecinde tamamen kullanılmasının etik açıdan uygun olmadığını belirtmiş; 7 öğretmen ise özgünlüğün korunması ve yorumlama gereksinimine dikkat çekmiştir. Olumsuz tema altında ise daha sınırlı sayıda görüş bildirilmiştir. Bu kapsamda 5 öğretmen, yapay zekânın yardımcı bir araç olarak ve sınırlı düzeyde kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanında 3 öğretmen, yapay zekâ kullanımında veri gizliliğine ilişkin endişelerini dile getirmiştir.

Bu tablonun daha iyi anlaşılması amacıyla ChatCPT üzerinden oluşturulan daire grafiği aşağıda verilmiştir. Daire grafiğinde yeşil alanlar olumlu yönleri temsil ederken kırmızı alanlar olumsuz yönleri temsil etmektedir.

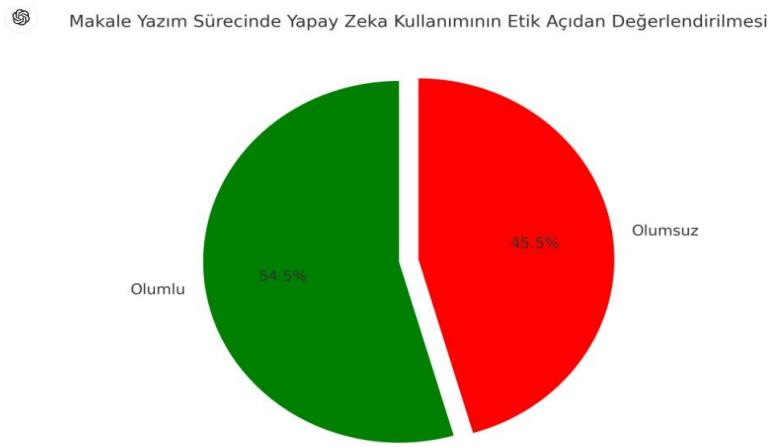

Şekil 5. *Makale yazım sürecinde yapay zekâ kullanımının etik açıdan değerlendirilmesi*

Daire grafiğindeki yeşil alanların kırmızıya göre daha fazla olması, lisansüstü eğitimine devam eden sınıf öğretmenlerinin yapay zekânın lisansüstü eğitimde kullanımını etik açıdan daha çok "Olumlu" olarak değerlendirdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda, sınıf öğretmenleri yapay zekânın etik açıdan kullanımı "Olumlu" ve "Olumsuz" olarak şu şekilde ifade etmişlerdir:

Lisansüstü eğitimine devam eden öğretmenler lisansüstü eğitim sürecinde yapay zekâ kullanımına yönelik olumlu ve olumsuz görüşleri şöyle ifade etmişlerdir:

Olumlu:

Ö8: "*Ben bir etik ihlali görmüyorum. Yapay zekâ hala insan niteliğinde yazı yazmak konusunda geride. Bazen fikir almak için yapay zekâyı kullansam da yazılarıma eklemek için birçok şeyi tekrar düzeltmem, ekleyip çıkarmam gerekiyor. Ben bu noktada problem edilecek bir durum görmüyorum."*

Ö13: *"ben etik açıdan sakınca doğurduğunu düşünmüyorum. Aynı soruyu iki ya da daha fazla sorduğumzda ya da içerik yazmasını istediğimizde bile aynı içeriği sunmuyoru. Etik anlamda sorun teşkil ettiğini düşünmüyorum. Sonuçta yeniden gözden geçirme ve inceleme mevcut."*

Olumsuz:

Ö1: *"Araştırmacının fikir ve görüşlerini barındırmayan, salt yapay zekâ çıktısı olan çalışmaları etik bulmuyorum. Araştırmacı elbette yararlanabilir ve yararlanmalıdır ancak makale yazımı ve ödev yapımında yapay zekâdan elde ettiği bilgileri yorumlamalı ve özgün fikirler geliştirilmelidir. Cümleleri kendisine ait olmalıdır."*

Ö11: *"Pratik açıdan olumlu olsa da etik açıdan olumsuz olduğunu düşünüyorum. Çünkü literatürde binlerce çalışma var. Bu çalışmalar büyük emek ve çaba ile oluşturuldu. Salt uygulama üzerinden yapılan çalışmalarda gizlilik açısından sorun yaşayabiliriz. Çünkü verilerin ağda ne kadar geniş bir kitle ile paylaşıldığını bilmiyoruz."*

Görüşmenin dördüncü sorusunda Lisansüstü eğitimi alan sınıf öğretmenlerine, ilerleyen süreçte yapay zekâ araçlarının lisansüstü eğitimi nasıl etkileyeceğine ilişkin düşünceleri sorulmuş, verdikleri cevaplar ise içerik analiziyle incelenerek Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. *İlerleyen süreçte eğitimde yapay zekâ*

Tema	***Kategori***	***Kod***	***Katılımcılar (n)***
Olabilir	Bilgiye erişim	Hız ve kolaylık	Ö2, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö13(n=8)
		Literatür taraması	Ö1, Ö5, Ö7, Ö9, Ö12 (n=5)
		Simülasyon ve deneyim	Ö6, Ö10 (n=2)
	Akademik Çalışmalarda Ergonomi ve Verimlilik	Zaman tasarrufu ve daha kaliteli işler üretme	Ö1, Ö2, Ö4, Ö6, Ö9, Ö11, Ö12 (n=7)
		Ergonomik çözümler sunma	Ö4, Ö11, Ö13 (n=3)
		Araştırma motivasyonunu artırma ve genişletme	Ö8, Ö10, Ö12 (n=3)
	Bireyselleştirilmiş eğitim ve programlar	Bireyselleştirilmiş eğitim sisteminin gelişmesi	Ö5, Ö7 (n=2)
		Kişiye özel ders programları oluşturma	Ö7 (n=1)
		Anında geri bildirim ve düzeltme	Ö6 (n=1)
	Yüz Yüze Eğitimin	İnternet tabanlı eğitimin yaygınlaşması	Ö3, Ö5 (n=3)

	Değişimi	Geleneksel ders sisteminin yerini teknoloji tabanlı sistemlerin alması	Ö2, Ö5 (n=2)
Olamaz	Olumsuz etki	Araştırmacı yönünün körelmesi	Ö1, Ö8 (n=2)
		İntihal ve veri tabanı sorunları	Ö1, Ö11 (n=2)
Toplam			41

* Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiğinden toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 5'te ilerleyen süreçte eğitimde yapay zekâ kullanımına ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen tema, kategori ve kodlar sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde, öğretmen görüşlerinin büyük ölçüde yapay zekânın eğitim sürecinde kullanılabilir olacağı yönünde yoğunlaştığı görülmektedir. Olabilir teması kapsamında, 8 öğretmen yapay zekânın bilgiye erişimde hız ve kolaylık sağladığını, 5 öğretmen literatür taramasını kolaylaştırdığını ve 2 öğretmen simülasyon ve deneyim imkânı sunduğunu ifade etmiştir. Akademik çalışmalarda ergonomi ve verimlilik kategorisinde 7 öğretmen zaman tasarrufu ve daha kaliteli işler üretmeye katkı sağladığını belirtirken, 3 öğretmen ergonomik çözümler sunduğunu ve 3 öğretmen araştırma motivasyonunu artırdığını dile getirmiştir. Bireyselleştirilmiş eğitim ve programlar kategorisinde 2 öğretmen, bireyselleştirilmiş eğitim sistemlerinin gelişeceğini; 1 öğretmen kişiye özel ders programlarının oluşturulabileceğini ve 1 öğretmen anında geri bildirim ve düzeltme sağlanabileceğini ifade etmiştir. Yüz yüze eğitimin değişimi kategorisinde ise 3 öğretmen internet tabanlı eğitimin yaygınlaşacağını, 2 öğretmen ise geleneksel ders sistemlerinin yerini teknoloji tabanlı sistemlerin alabileceğini belirtmiştir. Olamaz teması altında daha sınırlı sayıda görüş bildirilmiştir. Bu kapsamda 2 öğretmen, yapay zekâ kullanımının araştırmacı yönü köreltebileceğini; 2 öğretmen ise intihal ve veri tabanı kaynaklı sorunlara yol açabileceğini ifade etmiştir.

Bu tablonun daha iyi anlaşılması amacıyla ChatCPT üzerinden oluşturulan daire grafiği aşağıda verilmiştir. Daire grafiğinde yeşil alanlar gelecekte olabilecek yönleri temsil ederken kırmızı alanlar gelecekte olma ihtimalinin düşük olduğu düşünceleri temsil etmektedir.

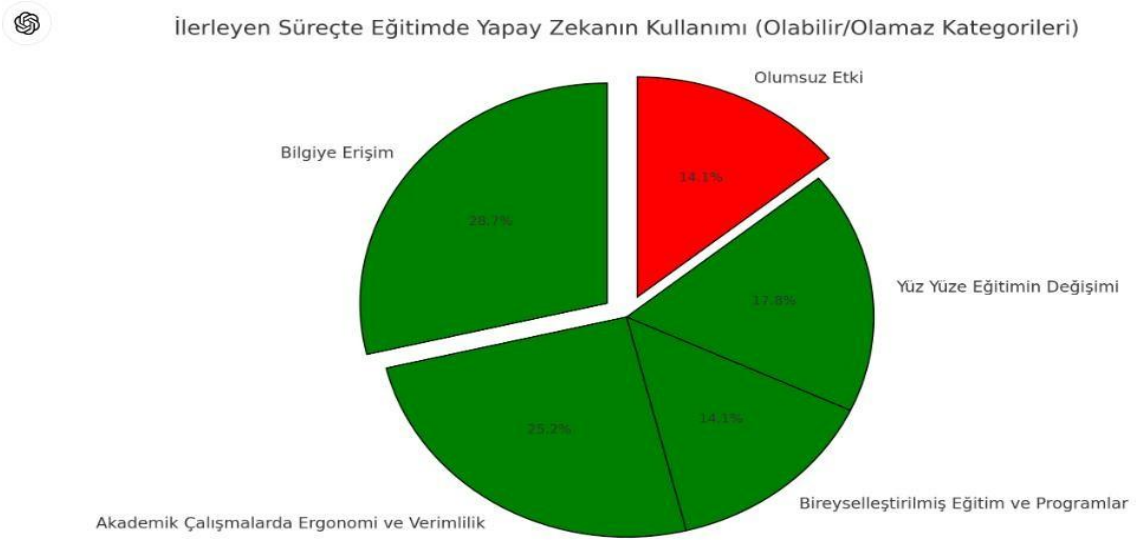

Şekil 6. *İlerleyen süreçte eğitimde yapay zekâ kullanımına yönelik düşünceler*

Daire grafiğindeki yeşil alanların kırmızıya göre daha fazla olması, lisansüstü eğitimine devam eden sınıf öğretmenlerinin yapay zekânın lisansüstü eğitimde kullanımını etik açıdan daha çok "Olabilir" olarak değerlendirdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda, sınıf öğretmenleri yapay zekânın etik açıdan kullanımı "Olabilir" ve "Olamaz" olarak şu şekilde ifade etmişlerdir:

Olabilir:

Ö1: "*Çalışmaların büyük çoğunluğunun salt yapay zekânın ürünü olacağını düşünüyorum. Araştırmacıların simülasyonlardan yararlanarak ulaşılması ve gerçekleşmesi güç olayları deneyimleyebileceklerini düşünüyorum. Araştırma sürecinde bilgiye ulaşmanın kolaylığının motivasyonu artırıp araştırmanın daha geniş çerçevelere ulaşacağını düşünüyorum."*

Ö5: "*Yüz yüze yapılan derslerin yerini internet tabanlı eğitimin alacağını düşünüyorum. Bu eğitim lisansüstü düzeydeki öğrencinin ilgi ve isteğine göre bireyselleştirilmiş olacaktır. Bu da daha verimli çalışma imkanı sunup ortaya kaliteli işlerin çıkmasını sağlayacaktır."*

Ö11: *"Günümüzde bile oldukça yayılma gösterdiğine göre ilerleyen süreçte kullanımı ve yayınlığını daha da artacaktır. Sınıf ortamındaki geleneksel ders sistemi yerine zaman ve mekandan bağımsız, teknolojik araçların daha ağırlıkta olduğu yeni bir sistem geliştirilebilir."*

Olamaz:

Ö7: "*…Fakat aşırı kullanım sonucu araştırmacıların araştırmacı yönünü köreltebilir. Bu noktada dikkatli olmak gerekir."*

Ö10: *"…İnsani duygular yönünde gelişebileceğine inanmıyorum."*

Araştırma sonuçları aşağıda incelenmiş ve elde edilen bulgulara dayanarak literatüre katkı sağlayabileceği düşünülen öneriler oluşturulmuştur.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde sınıf eğitimi alanında tezli yüksek lisans öğrenimi gören sınıf öğretmenlerinin, lisansüstü eğitimde yapay zekâ araçlarının kullanımına yönelik görüşleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun yapay zekâ teknolojilerine genel olarak olumlu yaklaştığını; ancak bu teknolojilerin kullanımına ilişkin bilgi düzeyleri, etik kaygıları ve geleceğe yönelik beklentileri bakımından farklılaşan görüşlere sahip olduklarını ortaya koymuştur.

Araştırmada öğretmenlerin yapay zekâyı özellikle zaman tasarrufu sağlama, iş yükünü azaltma ve akademik süreçleri kolaylaştırma açısından faydalı bir araç olarak gördükleri belirlenmiştir. Bu durum, üretken yapay zekâ araçlarının akademik yazım, literatür taraması ve metin düzenleme gibi bilişsel yükü yüksek süreçlerde sunduğu otomasyon imkânlarıyla açıklanabilir. Teknoloji Kabul Modeli'ne göre bireylerin bir teknolojiyi benimsemelerinde algılanan fayda ve kullanım kolaylığı belirleyici rol oynamaktadır (Davis, 1989). Bu bağlamda elde edilen bulgular, öğretmenlerin yapay zekâya yönelik olumlu tutumlarının altında yatan temel unsurun, teknolojinin sunduğu pratik faydalar olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde, Holmes vd. (2023) ile Crompton ve Burke (2023), yapay zekâ uygulamalarının bireysel öğrenme süreçlerini destekleyebileceğini ve öğretim süreçlerinin verimliliğini artırabileceğini belirtmektedir.

Katılımcıların yapay zekâ araçlarını kullanma amaçları incelendiğinde, özellikle makale yazımı ve ödev hazırlama süreçlerinde ChatGPT'nin öne çıktığı görülmektedir. Bu bulgu, lisansüstü eğitimin doğası gereği akademik üretim odaklı bir süreç olmasından kaynaklanmaktadır. Lisansüstü öğrenciler, akademik yazımda zaman baskısı ve performans beklentileriyle karşı karşıya kalmakta; bu durum onları yapay zekâ destekli araçlara yönlendirmektedir. Alan yazında yapılan çalışmalar da ChatGPT'nin

akademik metin üretimi açısından belirli bir potansiyele sahip olduğunu, ancak bu potansiyelin sınırlılıklarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Altıntop, 2023; Kasneci vd., 2023).

Altıntop (2023) tarafından da vurgulandığı üzere, ChatGPT akademik metin üretiminde bazı olumlu yönlere sahip olmakla birlikte, özellikle lisansüstü düzeyde beklenen derinlik, akademik dil ve kaynak kullanımı açısından çeşitli yetersizlikler göstermektedir. Bu durum, araştırmada elde edilen öğretmen görüşleriyle örtüşmekte ve yapay zekânın lisansüstü eğitimde destekleyici bir araç olarak kullanılması gerektiğine işaret etmektedir. Diğer yandan, yapay zekâ teknolojilerinin hızla geliştiği göz önüne alındığında, bu sınırlılıkların gelecekte büyük ölçüde giderilebileceği yönündeki öngörüler de alan yazında yer almaktadır (Zawacki-Richter vd., 2019).

Araştırmada dikkat çeken bir diğer önemli bulgu, öğretmenlerin yapay zekâ kullanımına ilişkin etik kaygılarıdır. Katılımcılar, yapay zekâ ile üretilen metinlerin doğrudan ve sorgulanmadan kullanılmasının etik sorunlara yol açabileceğini, ancak bu araçların destekleyici biçimde kullanılması durumunda etik açıdan kabul edilebilir olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu görüşler, akademik dürüstlük, özgünlük, telif hakları ve veri gizliliği gibi etik boyutların yapay zekâ kullanımında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Floridi vd. (2018), yapay zekâ teknolojilerinin etik çerçevelerle desteklenmediği durumlarda eğitim süreçlerinde yüzeysel öğrenmeye ve akademik yozlaşmaya yol açabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlerin etik farkındalıklarının artırılmasına yönelik rehberlik ve eğitim ihtiyacı ön plana çıkmaktadır.

Son olarak yapay zekâ araçlarının lisansüstü eğitimin geleceğine etkilerine ilişkin görüşler değerlendirildiğinde, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun bu teknolojilerin eğitim süreçlerini dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğunu düşündükleri görülmektedir. Yapay zekânın öğrenme süreçlerini daha esnek, bireyselleştirilmiş ve erişilebilir hâle getirebileceği yönündeki görüşler, alan yazındaki öngörülerle paralellik göstermektedir (Holmes vd., 2019; Arbib vd., 2015).

Bu araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Lisansüstü eğitim alan sınıf öğretmenlerinin, yapay zekâ araçlarını genel olarak olumlu değerlendirdikleri ve bu teknolojileri özellikle akademik yazım süreçlerinde destekleyici bir araç olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

- Yapay zekâ kullanımının öğretmenlerin akademik iş yükünü azalttığı, zaman tasarrufu sağladığı ve akademik üretim süreçlerini kolaylaştırdığı belirlenmiştir.

- Öğretmenlerin yapay zekâ araçlarına yönelik olumlu tutumlarına rağmen, bu teknolojilerin etik kullanımı konusunda bilgi ve farkındalık eksiklikleri yaşadıkları ve bu alanda eğitim alma ihtiyacı duydukları görülmüştür.

- Yapay zekâ ile üretilen akademik metinlerin etik açıdan değerlendirilmesinde, akademik dürüstlük, özgünlük, telif ve veri gizliliği gibi unsurların belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır.

- Katılımcı görüşleri, yapay zekâ teknolojilerinin lisansüstü eğitimde öğrenme süreçlerini dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu ve gelecekte öğretmen yetiştirme süreçlerinde daha etkin bir biçimde yer alabileceğini göstermektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda, lisansüstü eğitimde yapay zekâ kullanımına yönelik etik, pedagojik ve akademik rehberlik mekanizmalarının geliştirilmesi; öğretmen yetiştirme programlarında yapay zekâ okuryazarlığına yönelik içeriklere daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

Öneriler

- Lisansüstü öğretmen yetiştirme programlarında yapay zekâ okuryazarlığına yönelik ders ve

uygulamalara yer verilebilir.

- Yapay zekâ araçlarının akademik yazım süreçlerinde kullanımına ilişkin etik ilke ve rehberler oluşturulabilir.

- Sınıf öğretmenlerine yönelik hizmet içi eğitimlerde yapay zekâ destekli öğretim uygulamaları ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Akdeniz, M., & Özdinç, F. (2021). Eğitimde yapay zekâ konusunda türkiye adresli çalışmaların incelenmesi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(1), 912-932. https://doi.org/10.33711/yyuefd.938734

Alpaydın, E. (2013). Yapay öğrenme. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Altıntop, M. (2023). Yapay zekâ/akıllı öğrenme teknolojileriyle akademik metin yazma: chatgpt örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 186-211.

Arık, G., & Seferoğlu, S.S. (2020). Eğitimde yapay zekâ çalışmaları: Araştırma eğilimleri, karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri. Nabiyev, V. & Erümit, A.K. (Ed.). Eğitimde Yapay Zekâ Kuramdan Uygulamaya içinde. Pegem Yayıncılık

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, *11*(1), 71- 88.

Aşık F., Yıldız, A., Kılınç, S., Aytekin, N., Adalı, R. & Kurnaz, K. (2023). Yapay zekânın eğitime etkileri. International Journal of Social Humanities Siıences Research, 10(98), 2100-2107. https://doi.org/10.5281/zenodo.8307107

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? 5(2), 368-388. https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299

Chen, L., Chen, P. & Lin, Z. (2020). Artificial ıntelligence in education: A Review. IEEE Access, 8(8), 75264- 75278. 10.1109/ACCESS.2020.2988510

Creswell, J. W. (2012). Educational research: Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research. Boston, MA: Pearson.

Creswell, J. W. (2013). Qualitative ınquiry and research design choosing among five approaches. Thousand Oaks, CA: Sage.

Creswell, J. W. (2016). Nitel araştırma yöntemleri, beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni [Qualitative research methods, qualitative research and research design according to five approaches]. (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. ed./Trans. eds.) Siyasal Kitabevi.

Crompton, H. & Burke, D. (2023). Artificial İntelligence in Higher Education: the State of the Field.

International Journal of Educational Technology in Higher Education, 20(1), 1-22.

Çetin, M. & Aktaş, A. (2021). Yapay zekâ ve eğitimde gelecek senaryoları. OPUS International Journal of Society Researches, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4225-4268. https://doi.org/10.26466/opus.911444

Ferguson, R., & Shum, S. B (2012). Towards a social learning space for open educational resources. In Proceedings of the 2nd International Conference on Learning Analytics and Knowledge

(LAK '12). (pp. 40-47).

Güzey, C., Çakır, O., Athar, M. H. & Yurdaöz, E. (2023). Eğitimde yapay zekâ üzerine gerçekleştirilmiş araştırmalardaki eğilimlerin incelenmesi. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 5(1), 67-78. https://doi.org/10.53694/bited.1060730

Holmes, W., Bialik, M. & Fadel, C. (2023). Artificial Intelligence in Education. Globethics Publications

Holmes, W., Bialik, M. ve Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Boston, MA: Center for Curriculum Redesign.

Kengam, J. (2020). Artificial ıntelligence in education. Research Gate, 18, 1-4.

Kıral, B. (2021). Nitel araştırmada fenomenoloji deseni: Türleri ve araştırma süreci. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Limna, P., Jakwatanatham, S., Siripipattanakul, S., Kaewpuang, P. & Sriboonruang, P. (2022). A review of artificial intelligence (aı) in education during the digital era. advance knowledge for executives, 1(1), 1- 9.

Nguyen, A., Ngo, H. N., Hong, Y., Dang, B. & Nguyen, B. P. T. (2023). Ethical principles for artificialıntelligence in education. education and ınformation technologies, 28(4), 4221-4241. Prasad, B. D. (2008). Content Analysis. Research Methods for Social Work, 5, 1-20

Pressey, S. L. (1950). Development and appraisal of devices providing immediate automatic scoring of objective tests and concomitant self-instruction. The Journal of Psychology, 29(2), 417-447. https://doi.org/10.1080/00223980.1950.9916043

Tahiru, F. (2021). AI in Education: A systematic literature review. journal of Cases on Information Technology (JCIT), 23(1), 1-20.

Turing, A. (1950) Computing machinery and intelligence. Mind, 49(236), 433–460.

Uğur, A. ve Kınacı, A. C. (Aralık, 2006). Yapay zekâ teknikleri ve yapay sinir ağları kullanılarak web sayfalarının sınıflandırılması. XI. Türkiye'de İnternet Konferansı, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 21-23 Aralık, Ankara.

Yeşilyurt, S., Dündar, R., & Aydın, M. (2024). Sosyal bilgiler eğitimi alanında lisansüstü eğitimini sürdüren öğrencilerin yapay zekâ hakkındaki görüşleri. *Asya Studies*, *8*(27), 1-14. DOI: https://doi.org/10.31455/asya.1406649

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Zhang, T., Lu, X., Zhu, X. & Zhang, J. (2023). The contributions of aı in the development of ıdeological and political perspectives in education. heliyon, 9(3).

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

İki Hikâye: Pandomima ile Mösyö Kanguru

Two Story: Pandomima with Mösyö Kanguru

Kemal TİMUR
Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kemaltimur@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-3116-7087

Bilge DOĞAN
Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Rektörlük, TÖMER
bilgedogan1986@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-5566-0116

Öz: Biri Tanzimat öbürü de Servet-i Fünûn döneminin önemli roman ve hikâye yazarlarından olan Samipaşazâde Sezai ile Halit Ziya, kendi dönemlerinde önemli eserlere imza atmışlardır. Samipaşazâde Sezai'nin "Pandomima" ile Halit Ziya'nın "Mösyö Kanguru" adlı hikâyeleri farklı dönemlerde kaleme alınmış olmalarına rağmen, aralarında önemli benzerlikler bulunduğu tespit edilmiştir. Farklı edebi anlayışa mensup iki sanatçının aynı duyuşla bu iki hikâyede ele aldığı konuların yakınlığı dikkat çekicidir. Hikayeler; anlatı yapısı, kahraman kurgusu ve estetik tercihleri bakımından ortak bir zeminde buluşmuştur. Mekân tasvirlerinin benzerliği ve başkahramanların farklı olay örgüleri içinde benzer ruhsal deneyimleri yaşamaları, Paskal ile Mösyö Kanguru'nun fiziksel çirkinlikleri, toplumsal çevreyle kurduğu problemli ilişkileri ve varoluşsal yabancılaşmaları gibi başlıklar bu iki hikâyeyi mukayese saikleridir. Tesadüf, geleneksel anlatı kalıpları ve doğaüstü unsurlardan uzak duran bu metinler, modern hikâyenin bireyi merkeze alan estetik anlayışını yansıtmaktadır. İşte bu makalede bu iki önemli yazarın iki farklı hikâyesi temel alınarak onların bu konudaki düşünceleri yorumlanıp irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halit Ziya Uşaklıgil, Samipaşazâde Sezai, Türk hikâyesi, pandomima, mösyö kanguru.

Abstract: Samipaşazâde Sezai and Halit Ziya, prominent novelists and storytellers from the Tanzimat and Servet-i Fünûn periods, respectively, produced significant works in their eras. Although Samipaşazâde Sezai's *"Pandomima"* and Halit Ziya's *"Mösyö Kanguru"* were written in different periods, it has been determined that there are significant similarities between them. It is striking that two artists with different literary approaches have addressed closely related themes in these two stories with a similar sensibility. The stories converge on a common ground in terms of narrative structure, character construction, and aesthetic choices. The similarity of spatial descriptions, the protagonists' experience of comparable psychological states within different plot structures, and such elements as the physical ugliness of Paskal and Monsieur Kangaroo along with their problematic relationships with the social environment and their existential alienation constitute the principal grounds for comparison between the two narratives. By deliberately distancing themselves from coincidence, traditional narrative patterns, and supernatural elements, these texts reflect the individual-centered aesthetic orientation of the modern short story. This article will analyze and interpret the perspectives of these two influential writers on the subject, based on their respective stories.

Keywords: Halit Ziya Uşaklıgil, Samipaşazâde Sezai, Turkish short story, pandomima, monsieur kanguru.

Geliş Tarihi:15.12.2024 *Kabul Tarihi:03.04.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*

Atıf: Timur, K. ve Doğan, B. (2026). İki Hikâye: Pandomima ile Mösyö Kanguru. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 78-88. Doi: 10.33437/ksusbd.1602032

GİRİŞ

Türk edebiyatında modern hikâye geleneği, bireyin iç dünyasını merkeze alan anlatım biçimleriyle özellikle Tanzimat sonrası dönemde belirgin bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim, anlatı yapısında gözlemlenen sadeleşme, olay örgüsünde nedensellik ilkesinin öne çıkışı ve kahramanların psikolojik derinliğinin artışıyla kendini göstermektedir. Modern hikâye, geleneksel anlatılardan farklı olarak tesadüf, olağanüstülük ve didaktik yönelimlerden bilinçli biçimde uzaklaşırken, bireyin toplum karşısındaki varoluşsal konumunu estetik bir problem alanı hâline getirmektedir. Bu makalede farklı dönemlerde yaşamış iki yazarın edebi kişilikleri, mukayese edilecek hikayelerin analizi ayrı başlıklar halinde işlenmiş ve neticeye varılmıştır. Çalışma, farklı dönemlerde kaleme alınmış iki hikâyeyi mukayeseli bir yaklaşımla ele alarak modern hikâye anlayışının ortak anlatı kodlarını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Anlatı yapısı, mekân kurgusu, kahraman tiplemeleri ve estetik tercihler ekseninde yapılacak çözümleme, metinlerin paylaştıkları kuramsal zeminin benzerliklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Özellikle fiziksel çirkinlik, toplumsal dışlanma ve varoluşsal yabancılaşma gibi temaların anlatı içindeki işlevi, modern bireyin edebî temsili bağlamında değerlendirilecektir. Bu yönüyle çalışma, modern Türk hikâyesinin gelişim çizgisine ilişkin yeni bir okuma önerisi sunmayı amaçlamaktadır.

Samipaşazâde Sezai

Tanzimat Dönemi'nin ikinci kuşağında yer alan Samipaşazâde Sezai, kendi döneminin yazarları arasında seçkin eserler vermiş ve özellikle de *Küçük Hikâyeleri* ile dikkat çekmiş bir yazardır. *Sergüzeşt* romanıyla devrinin en çok dikkat çeken yazarlarından olan Samipaşazâde; tiyatro, hâtıra ve seyahat türündeki eserleriyle de bilinmektedir. Kaplan, "Türk edebiyatında Sami Paşazade'den önce, Namık Kemal, Şemseddin Sami, Ahmed Midhat, uzun hikâye ve romanlarıyla yolu açmaya çalışmışlardır. İlk güzel küçük hikâyeyi Sezai yazmıştır. 'Pandomima' hikayesinin başlıca meziyeti, her şeyin ana fikre ve unsurların birbirine sımsıkı bağlı oluşu, bütünlüğü, sade ve sağlam kuruluşu, gerçeklik duygusu ile şiir duygusunu birleştirmesidir." (Kaplan, 2005, s. 26) yorumuyla yazarın dönemindeki yerine ve önemine işaret etmiştir. Edebiyat tarihçilerinin de belirttiği gibi, ilk dönem romancılığının gerisinde kalan hikâyeleri daha sonra öne çıkmış ve devrin edebiyat çevrelerinde hikâyeleri daha çok konuşulmuştur. Hikâyelerinde kullandığı dil, yapı bakımından son derece sağlam ve etkilidir. O, hikâyelerine modern kimlik ve tarz kazandırmak için de azami gayret sarf etmiştir.

Modern Türk hikâyesinin Samipaşazâde Sezai'nin *Küçük Şeyler* kitabındaki hikâyelerle başladığı söylenebilir. Bu eserinde, kendi ifadesiyle 'küçük insanların' sıradan olaylar çevresindeki önemsiz ve derinliksiz görülen hayatlarından ayrıntılar ve kesitler yer almaktadır. Bu çalışmada değerlendirilen *Pandomima* dâhil bütün hikâyelerinde kendi kaygıları, özlemleri ve problemleri içinde yaşayan küçük insanların dünyasını gerçekçi bir üslupla dile getirmiştir. O, Türk edebiyatı tarihinde ilk büyük üslupçu ve hikâyeci olarak da kabul görür. Kaplan, yazarın kendine has oluşturduğu üslubu "Sami Paşazade Sezai, Namık Kemal'in sanatkarane üslubu ile Midhat Efendi'nin günlük sohbet üslubunun gevşekliğinden uzaklaşmaya çalışırken, kendine göre yeni bir üslup yaratmıştır." şeklinde ifade eder. (Kaplan, 2005, s. 26). Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan Batı edebiyatını benimsemiş ve daha çok yeni edebiyata muhalif görüşlerin karşısında durmuştur. Millî Edebiyat akımının gelişme gösterdiği dönemde ise onların gündeme getirdiği Türk dilinin sadeleşmesi fikrini de desteklemiştir. Yazılarında realizm akımının etkisinde kalan Samipaşazâde, hikâyelerinde daha çok halkın içinden yetişen kahramanları tercih eder.

Hikâyede realizm akımın temsilcilerinden olmasına rağmen tasvirlerine şahsi duygularını katmak suretiyle romantizmden de tamamen kopamadığı görülür, "Özellikle realist tasvirleri dolayısıyla devrinde bir çığır açan hikâyeleri, Servet-i Fünûn yazarları üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Onun bu etkisi gerek devrinde gerekse daha sonraki yıllarda takdirle karşılanmıştır." (Kerman, 2007, s. 77-79). Tanpınar, yazarın diğer önemli eseri *Sergüzeşt* romanındaki üslup karmaşasına dikkat çekerken onun Türk hikayesini realizme doğru götürmek isterken şairane bir üslup ile kederli mevzuları işlediğine dikkat çeker, "Sâmi Paşazâde Sezai'nin 'Sergüzeşt'inde bu hissî unsura henüz çok müteredditbir «realizm» arzusuyla, kibar ve sanatkârane, hattâ Avrupalıca bir hayatı aksettirmek endişeleri

karışır." (Tanpınar, 1988, s. 294). Tanpınar'ın da tespit ettiği üzere yazarın eserlerinde "romantizm serpintileri"nin mevcut olduğu görülür.

Türk edebiyat tarihçisi ve araştırmacısı Fevziye Abdullah Tansel'e göre Samipaşazâde'nin küçük hikâyelerinde vakalar ve teferruat maharetle seçilmiş ve tertip edilmiştir. Onda vakaların tabiî seyri neticeyi hazırlar. Hikâyeleri genellikle üçüncü şahıs ağzından nakledilir. Edebiyat tarihimizin Tanzimat'tan sonraki yazarları arasında ona daha ziyade şöhret kazandıran tiyatro, şiir, söyleşi, seyahat notları ve hâtıra türü eserleri değil; asıl küçük hikâyeleridir. Onun bu küçük hikâye tarzı kendinden sonraki nesle de yol gösterici olmuştur. Tansel, "Sezai'nin san'at değerini kuvvetle aksettiren, ne makale ve musahabeleri, seyahat notları ve hâtıraları, ne de mersiyeleridir; onu ayakta tutan tarafı romanı, bilhassa küçük hikâyeleridir." yorumuyla yazarın küçük hikayelerinin önemini vurgular (Tansel, 1958, s. 26).

Nihat Sami Banarlı, Samipaşazâde'nin *Küçük Şeyler*'ini, "Realist Fransız edebiyatının tesirinde yazılmış Avrupa tipi 'küçük hikâye' olarak tanımlar. Bunların edebî yönünü kaliteli bulmaz. Ancak teknik bakımından iyi hikâyeler" olduğunu belirtir (Banarlı, 1983, s. 950). Tanpınar ise, Samipaşazâde'nin *Küçük Hikâyeleri* hakkında pek ayrıntıya girmeden onları genel olarak değerlendirir. Batılı edebî türün ilk örneklerinden sayar. Eksikliklerinin olduğunu belirtirken de ayrıntıya girmez. Ondan "Türk hikâyesinin yürüyüşünü beğenmeyen ve meşhur mukaddimesiyle âdeta realizmin esaslarını anlatan" bir yazar olarak söz eder (Tanpınar, 1983, s. 950).

Bir hikâye yazarı olan Selim İleri'nin görüşleri ise daha farklıdır. Selim İleri, onun hikâyelerini, "Öyküyü andıran ustalıklı ürünler" diye tanımlar ve bu konuda şu ifadeleri kullanır, "Bu yapıtın ürünlerinden *'Pandomima'*, benim o güne kadar görebildiğim örneklerin hepsinden üstün. Artık doğaötesi güçler, rastlantılar ayıklanmıştır öyküden. '*Pandomima*' yalın bir çizgide gelişir, karşılıksız kalan bir aşkı anlatır yalnızca. Uzaktan uzağa ruhsal sarsıntılara, kişilik çözümlemesine rastlarız bu öyküde." (İleri, 1975, s. 4). Yorum yapan eleştirmenlerin genel olarak yazarın *Pandomima* ile hem üslup hem içerikte yeni bir yol açtığı konusunda hemfikir olduklarını görüyoruz.

Bu üç yazarın tespitlerinden şu sonucu çıkarmak mümkündür: Samipaşazâde, Batılı hikâye türünü temel almasına rağmen eksiklikleri vardır. Kendinden önceki neslin hikâyelerini beğenmediği ve Batılı hikâye tarzını da örnek alarak Türk hikâyeciliğine realist çizgide bir yenilik getirdiği söylenebilir.

Berna Moran'ın, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı kitabında yer alan görüşlerine göre Batı edebiyatında gelişen gerçekçilik ve doğalcılık arasındaki fark bu konuda bazı tartışmalara neden olmuştur, "Gerçekçilik. Yazarın görevi toplumun belli bir dönemindeki gelişim doğrultusunu belirleyen tarihî güçleri, yani toplumun iç yapısını ve dinamiğini kavramaktır. Başka bir deyişle o dönem için tipik olan tarihî durumu anlamak. Yazar eserinde kişiler, olaylar ve durumlarla bu tarihî güçlere somutluluk kazandırır. Öyleyse eserdeki kişilerin, olayların ve durumların tipik olması gerekir ki sosyal gerçekliği yansıtabilsinler. Tipik, ya da temsil edici karakter hem tarihî güçleri kendi kişiliğinde somutlaştırır, hem de kendine özgü nitelikleri ile yaşayan canlı bir birey olur." (Moran, 1988, s. 48). Moran'ın değerlendirmeleri doğrultusunda bugün Sezai'yi değerlendirdiğimizde onun gerçekçi olduğunu söylemek mümkün değildir. Edebiyat tarihine baktığımızda ise Batı edebiyatı bağlamında Samipaşazâde'yi realist olarak tanımlayanlar olduğu gibi onu romantizmin etkisinde olduğunu belirtenler de var. Bu değerlendirmeler, daha çok Batı edebiyatındaki realizm ve romantizmin arasındaki sınırlara bakış açısından kaynaklanmaktadır.

Yazarın hikâyeciliği üzerine kaleme alınan inceleme ve değerlendirmeler dikkate alındığında, ayrıca Fransa'da doğalcılığı savunan yazarlar arasında yer alan Alphonse Daudet'den çeviriler yaptığı göz önünde bulundurulduğunda, Samipaşazâde'nin realizme bağlı bir çizgi izlediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Daudet'ye, Fransız hikâyeciliğine ve realizm anlayışına özel bir ilgi duyduğunu söylemek mümkündür.

Halit Ziya

Halit Ziya, Servet-i Fünûn Dönemi'nin en önemli yazar ve hikâyecilerinden biridir. Eserlerindeki teknik, üslûp, kahramanlar ve işlediği konularla, romanda olduğu gibi, hikâye türünde de öncü bir rol üstlenmiştir. Onun hikâyelerinde ele aldığı konular, daha çok bireyseldir. *Mösyö Kanguru* adlı hikâyesi

de bir bedeni arıza olan aşırı çirkinliğin sebep olduğu psikolojik etkiler ve hayal kırıklıkları olduğu için bireysel konulu hikâyelerinden biridir. Diğer yandan onun hikâyelerinde çeşitli vakalar vardır. Bu vakalar bazen kronolojik bazen geriye dönük ilerlemekle birlikte hareket ögesi bazen yoğun bazen de durgundur.

Uşaklıgil, bu hikâyeyi kurgulayışından *Kırk Yıl* adlı anı kitabında farklı tarihlerde iki farklı şekilde bahsetmektedir. Bunlardan biri, Tevfik Fikret'le Servet-i Fünûn'u çıkardıkları yıllarda bir ramazan akşamı Şehzadebaşı'nda salaş bir cambazhaneye gitmeleri ve bundan esinlendiği bir anısıdır. Yazar o akşamdan bahsederken, "O gece ikimiz de bunu gördüğümüzden pek memnun ayrıldık, bende, bu gece fazla olarak diğer bir tesir bıraktı. Mahir bir at cambazı olan pek güzel bir genç kızla yüzünün boyaları altında pek çirkin bir yüz sakladığını zannettiğim bir soytarı bende bir hikâye mevzuu uyandırdı. Ve ertesi gün '*Mösyö Kanguru*'yu yazdım." (Uşaklıgil, s. 429). Diğeri ise, bu anıdan bir yıl önce Mehmet Rauf'la gittiği bir operadan esinlendiği bir hatırasıdır. Bu durum, hikâyenin yazılışı ile ilgili tek bir sebep olmadığını, kendi hayal dünyasıyla birlikte meydana geldiğini düşündürür. Halit Ziya, hikâyelerinin bir kısmında resim, tiyatro, müzik, dans vb. disiplinlerden istifade ederken burada daha çok bir sirk çerçevesinde gösteri sanatının disiplini ile detayları görülür. Mösyö Kanguru'nun ruh hâli ve hayatına yansıyan dışavurumları, bunun güzel örneklerinden sayılır. Berna Moran, Uşaklıgil'in eserlerindeki bu başarısını onun realist gözlemlerine bağlar, "Uşaklıgil'in Balzac, Zola ve Flaubert gibi gerçekçilerden öğrendiği bir şey vardı. Karakterlerin kişilikleriyle olaylar arasındaki nedensellik bağı. Romanda olayların gelişimi karakterlerin kişiliklerine bağlı olmalıydı ve karakterler de bu olayların üzerlerinde yaptığı etkiye göre değişmeliydi. Uşaklıgil bu ilkeyi titizlikle uygular." (Moran, 2019, s. 91). Yazar, kahramanın iç dünyasını nedensellik bağı çerçevesinde detaylı şekilde okuyucuya sunar.

Yazarın şahıs kadrosunda Türklerle birlikte yabancılar da vardır. Fransız, Arap, İtalyan, İngiliz ve İsviçreli… Fransızların bu kadronun başında geldiği görülür. Burada da çirkin soytarı, Paris'te yaşayan bir Fransız'dır ve hikâyenin diğer kahramanları da bu millete aittir. Üzerinde durduğumuz hikâyesinde ise, ruh hali karmaşık olan yalnız ve zavallı bir soytarı seçilmiştir.

Şahıs kadrosu gibi mekân da yazarın hikâyelerinde çeşitlilik gösterir. Bu hikâye ise yurt dışında, Fransa'nın Paris şehrinde geçmektedir. Başkahramanın bu şehirdeki mekânı ise çalıştığı işyeri olan bir sirktir. Onun diğer bazı hikâyelerinde zaman unsuruna mekân kadar önem vermediği görülür. Yazar genellikle kendi yaşadığı zamanı anlatır. Bu tür hikâyelerinde zamanı sezmek için dönemin kıyafetleri, eğlenceleri, gelenek ve görenekleri, insanlar arasındaki ilişkiler, yer isimleri gibi sosyolojik ögelere bakılabilir.

Halit Ziya'nın hikâyeleri genellikle hazin biter. Bu durum, Servet-i Fünûncuların düşünce olarak karamsar olmalarıyla izah edilebilir. Burada da başkahramanın geri dönüşü olmayan büyük bir hatası ile hazin bir şekilde hikâye sonlanır.

Uşaklıgil'in en çok eleştirildiği husus olan ağır dil, bu hikâyede oldukça süslü ve uzun cümlelerden oluşur. Dolayısıyla onun hikâyelerinde dili kullanış biçimi, sanatkârane ve zengindir. Türk edebiyatında üslûp sahibi olan yazarın, hayal yüklü uzun cümleleri meşhurdur. *Mösyö Kanguru* bu açıdan bazı eleştiriler de almıştır. Ancak dilimizin gelişmesine bu uzun cümlelerin katkısının olduğu da unutulmamalıdır. Bu konuda Peyami Safa'nın şu tespiti önemlidir, "Halit Ziya Uşaklıgil düşünme idmanından mahrum, küçük hamleli zekâlara uzun görünen cümleleriyle, Türk romanına en muhtaç olduğu kıymeti yani tahlili düşünceyi getirmiştir" (Safa, 1999, s. 146).

Bazı eleştirilere rağmen Türk hikâyeciliğinin gelişmesine büyük katkısı olan Uşaklıgil, kendinden önce başlayan hikâye türüne yeni bir ivme kazandırıp geliştirmiş ve birçok sanatçıda olumlu etkiler bırakmıştır. Tüm bu yönleriyle yazarın sadece kendi dönemi değil; sonraki nesli de etkileyerek modern Türk hikâyesine ciddi katkıları olmuştur. Realist yanı ağır basan yazarın, iyi bir gözleme ve pürüzsüz bir üslûba sahip olduğunu da belirtmek gerekir. O, hikâyelerinde kahramanların psikolojik durumlarını vermeyi de ihmal etmemiştir.

Pandomima

Samipaşazâde'nin *Küçük Şeyler* adlı kitabındaki *Pandomima* hikâyesinde, İstanbul-Haseki'de yaşayan ve bir pandomim sanatçısı olan Paskal'ın üzücü hayatı anlatılır. Haseki taraflarında çıkmaz ve

ıssız bir sokakta hizmetçisiyle yaşayan Paskal, otuz üç yaşında, şişman, kısa bacaklı, zor hareket eden, kurbağa bakışlı ve çirkin bir adamdır. Yeni Bahçe'de, sur kalıntılarının olduğu yerde, ince tahtalarla kurulmuş, yıkılmaması için etrafına destekler vurulmuş tiyatrosunda her cuma ve pazar, hokkabazlıklarını sergilemektedir. Burada hünerleriyle müşterilerini güldürmekte ve onların iltifatlarını kazanmaktadır.

Paskal, bir cuma günü bohçasını yanına alarak tiyatroya gider. Bohçasını açıp hep aynı olan beyaz külahını giyer, yüzünü unla ve alt göz kapaklarını da kırmızıya boyadıktan sonra kahkahalarla sahneye çıkar. Kılıktan kılığa giren Paskal'ın, izleyenleri asıl gülmekten bayıltan şey, oyunda bir kadına âşıklık rolü yaptıktan sonra aşkının ilanı için dilini çıkarması hareketidir, "Seyirci, 'Paskal'ın dilini çıkarması yok mu? İnsan buna gülmekten bayılır!' diyordu" (Samipaşazâde, 2017, s. 60).

Paskal'ın seyircileri arasında, sahneye yakın bir yerdeki locada, bir genç kız gelerek yaşlı annesiyle onu izler. Samimi, masum, çocukça gülüşleriyle, elemlerle dolu hayata teselliler veren yirmi yaşındaki Eftelya, tiyatroya ihtiyar annesiyle beraber sürekli gelmektedir. Genç kızın samimiyetle oyuna kendini vermesi, küçücük pembe dudaklarındaki nurani gülücüklerle oyunu alkışlaması Paskal'ı derinden etkiler. Paskal, bu genç kızı daha fazla eğlendirmek için onun karşısına geçerek oyununu daha çok onun yakınlarında oynamayı tercih eder. Bir gün genç kız, oyunun sonunda, beğenisinin bir işareti olarak locadan Paskal'a çiçekler atar.

Paskal büyük bir zavallılıkla ve çaresizlikle, yazarın ifadesiyle "varlığın bu olgun güzelliği olan" kıza âşık olur. Kendi çirkinliğinin farkında olan Pascal, umutsuzluğuna rağmen, yine de bu genç kızın gülüşünden anlamlar çıkararak bir umuda kapılır. Eftelya ise onun hâl ve hareketlerini, önceden ölen sevgili köpeğine veya evvelce gördüğü bir maymuna benzettiği ve Paskal'ın kendisini çok güldürdüğü için sevmektedir. Kendisinden beklenen iş, sadece insanları güldürmek olan ve hayatında hiçbir kadının iltifatına ya da sevgisine nail olamayan Pascal, bu aşk derdini evdeki hizmetçiye bile anlatamaz. Pascal, büyük bir sessizlikle üzüntü ve gözyaşları içinde olmasına rağmen herkes kahkahalarla gülmektedir.

Az önce de vurgulandığı gibi Paskal, aşkını evdeki hizmetçiye bile anlatacak cesareti bulamaz. Bu aşkı kendine bile itiraf etmekte zorlanan Paskal, yemeğini yedikten sonra odasına çekilir ve Eftelya'yı düşünmeye başlar. Paskal, bu yönüyle Recaizade'nin *Araba Sevdası* romanının başkahramanı Bihruz'a benzetilebilir. Paskal, içinden Eftelya'nın kendini kabul ettiğinin ve evine geldiğinin hayallerini kurar. Ama bunun mümkün olmayacağını düşününce üzüntüyle ağlamaya başlar, "Ah, pek de çirkin, âlemin maskarası!" (Samipaşazâde, 2017, s. 63). Kahramanın aşkı onu yiyip bitiren bir derde dönüşür.

Aradan iki hafta geçer, Eftelya tiyatroya gelmez ve sonradan da evlendiği anlaşılır. Bir süre sonra Eftelya yanında kocasıyla oyunu izlemeye gelir. Zavallı Paskal ise bir cuma günü, evlenmiş olan Eftelya'yı son kez güldürür. Paskal, renk vermeden büyük bir acıyla ve hızla çıkıp evine gider ve odasının kapısını sürgüler.

Ertesi gün öğleden sonra kapısını kırarcasına çalan ihtiyar Rum kadın, cevap alamayınca telaş ile mahalleden adam toplar ve kapıyı kırdırır. Odaya girenler gülüşmeye başlarlar; zira Paskal ölü taklidi yapıp dil çıkarıyor zannederler. Oysa, "Odaya girer girmez herkes gülüşmeye başladı. Zira Paskal asılmış bir adam taklidi yaparak o meşhur maharetiyle dilini çıkarmıştı. Hayatında herkesi güldürdüğü hâlde mematında kimseyi ağlatmayan zavallı Paskal'ın bu seferki hâli taklit değil, ölüm gibi hakikat idi." (Samipaşazâde, 2017, s. 64). Paskal, yaşadığı son sıkıntıya daha fazla dayanamamış, intihar etmiştir.

Pandomima'da Kurgu

Prof. Dr. Mehmet Kaplan, *Pandomima*'yı "ilk güzel küçük hikâye" olarak niteler. Kaplan, "Hikâyede bütün unsurların ana fikre sımsıkı bağlı olmasını, hikâyenin en temel özelliği" olarak değerlendirir (Kaplan, 2019, s. 26). Burada karakterler ile kurmaca dünyanın diğer unsurları arasında tutarlı bir şekilde işlenmiş bir yapının olduğu gözlemlenmektedir. Eşya, mekân, insan ve zaman arasında kurulan bağlar üzerine yapılan incelemelerde, *Pandomima*'da unsurların rastgele tercih edilmediği ortaya çıkar. Hikâyenin yapısını oluşturan tüm unsurlar, ana konuya yerleştirilir ve birbirine zıt unsurlar da ana düşünceye uygun şekilde kurgulanır. Başkahramanın kişiliğini oluşturan ruh hali, hayâl, hakikat, toplum, fert ve ölüm temaları, kimi zaman zıtlıklar içerisinde şaşırtıcı bir şekilde işlenmiştir. Paskal'ın içe kapalı, yalnızlık içindeki ruhsal durumu, Kaplan tarafından hikâyeden yapılan alıntı ile şu şekilde

aktarılır, "Haseki taraflarında bir çıkmaz sokağın içinde yalnız duran üç odalı bu ev, bir mezar gibi sükûnet-i ebediye ile muhat idi. Bir hâl-i nisyan ve metrukiyette bulunuyordu… Çatısında kopan bir tahta, damından uçan bir kiremit, duvarından yuvarlanan bir taş, senelerce düştüğü yerde kalır" (Kaplan, 2016, s. 30). Paskal, mezar sessizliğinin hâkim olduğu ve adeta kuşatılmış olan bu evde unutulmuş bir hayatı yaşamaktadır. Çalıştığı tiyatroda da unutulmuş, dışlanmış birisidir, "Orada, o harap kalelerin yanında, o asırların zîr-i pâ-yı azametinde, ince tahtalarla inşa edilmiş ve yıkılmamak için etrafına destekler vurulmuş bir binanın önüne geldi" (Sezai, 2017, s. 61). Hikâye, kahraman Paskal'ın hayatını bu şekilde tasvir ederek başlar.

Paskal'ın çalıştığı tiyatro, "Kurun-ı vusta mesirelerinden kalan Yeni Bahçe"de, unutulmuş gibi solgun çiçeklerin, yıkık ve harap kalelere yakın bir yerdedir." Yazar, Paskal karakterini oluşturmak için mekân unsurunu ustaca tasvir etmektedir. Ayakaltında kalmış, tahtalarla inşa edilmiş, yıkılmaya yüz tutmuş bir mekân ile Paskal'ın yaşadığı ev, geçtiği sokaklar ve çalıştığı tiyatro arasında da bir bağ kurar.

Bu çerçevede araştırmacılar, mekânın insan, insanın da mekân üzerindeki izlerini edebî eserlerde aramadan yapılan her analizin eksik kalacağına işaret ederler. Çünkü sürekli yenilenen insanın, kendine özgü birikimi, daha çok mekânların hafızasında durmaktadır, "Genel bir yaklaşımla, yaşadığımız yer ile kimliğimiz arasında doğrudan bir ilişki vardır" (Timur, 2016, s. 221). Sezai'nin bu hikâyesinde insan ve mekân arasındaki benzerliği kurgulamakta ve betimlemekte başarılı olduğu ifade edilebilir.

Mösyö Kanguru

Halit Ziya Uşaklıgil'in Servet-i Fünûn Dergisi'nde yayımlanan hikâyelerinden *Mösyö Kanguru*'da aynı isme sahip çirkin bir soytarının hayatı anlatılır.

Hikâyede mekân olarak Paris tercih edilmiştir. Başkahraman Mösyö Kanguru'dur. Gerçek adı ise belirtilmemiştir. Mösyö Kanguru, fiziki olarak doğuştan "çirkin"dir. Sivri kafalı, dışarı çıkık çeneli, kavruk ve siyah çehreli, çıkık elmacık kemikli, simsiyah ve çukur yanaklı, uzun ve sarkık kulaklıdır. Anne ve babasıyla yaşamaktadır. Ailesi, onun fiziki çirkinliğinden dolayı gereken sevgi ve ilgiyi göstermezler. Komşu dairenin küçük kızı Alis'le ilgilenen annesine ve küçük kıza bu yüzden kin duymaktadır. Ruhundan derin eziklik yaratan çirkinliği ve insanların kendisine ayrıksı bir yaratık olarak bakması onun iç ve dış dünyasından sarsıntılar oluşturmuştur (Uşaklıgil, 1987, s. 28). Çirkin olmasından dolayı okulda arkadaşları tarafından kanguruya benzetilir ve "Mösyö Kanguru" denilerek alay ve hakaretlere uğrar. Okulun müdür yardımcısı da onun çirkinliğini hep yüzüne vurarak ona "pis kanguru" der (Uşaklıgil, 1987, s. 30).

Bu bakıştan dolayı onda herkese ve özellikle de kadınlara karşı bir düşmanlık duygusu oluşur. Okula gitmemeye karar verir. Annesi bu kararından dolayı onu sert bir şekilde azarlarken babası da onu döver. Bu tavır onu daha da ailesinden uzaklaştırır ve mektep için ödenecek taksit parasıyla dönmemek üzere evden uzaklaşır (Uşaklıgil, 1987, s. 32). Epeyce bir yer gezip dolaştıktan sonra bir sirkte "soytarı" olmaya karar verir. Bu mesleği tercih edişindeki asıl sebep, fiziki çirkinliğini "soytarı" mesleğinin çok yüzlü maskesiyle kapatmak, insanları eğlendirerek yakınlık kurmak ve ezikliğini örtüp toplumda var olmaya çalışmaktır. Bundan sonra çeşitli "soytarı" kılığı ve maskesiyle sahnede kendi benliğinden koparak sanatçı görüntüsüyle insanlara kendisini kabul ettirmeye çalışır. Bu, ona geçici bir mutluluk verir; ancak içindeki asıl "ben"i ve yarası hiçbir zaman dinmez (Uşaklıgil, 1987, s. 34).

Mösyö Kanguru ile birlikte sirkte çalışan on altı yaşlarında ve "cambaz"lık yapan rol arkadaşı genç kız, onun bu maskenin altındaki gerçek, yani çirkin yüzünden habersizdir. Cambaz kız, sahnede tehlikeli bir anda Mösyö Kanguru'nun yardımını görür ve bu tavrından dolayı onun elini sıkar. Mösyö Kanguru'da ilk kez karşı cins bir insana, yani bir kıza karşı sevgi ve duygu hisleri oluşur (Uşaklıgil, 1987, s. 47).

Mösyö Kanguru sirkteki gösteriler bittikten sonra kulise geçer ve aynada gerçek, yâni çirkin yüzünü görmesi onun sanatçı olmadan evvelki kişiliğini ona tekrar hatırlatır. Bu durum onun benliğine acı verir. Bu duyguya rağmen genç kızın yüzünün güzelliğine karşı şiddetli bir kıskançlık duygusunu da bir türlü atamaz içinden (Uşaklıgil, 1987, s. 48).

Cambaz kızın başka bir gösteride kendisinin elini sıkmaması ve rakkaselerden birine kendisi için "Nedir bilmiyorum, fakat bu adam beni üşütüyor…" dediğini duyması onda düşmanlık duygusunun oluşmasına sebep olur. Kıskançlığından dolayı onun güzelliğini yok etmek ister. Ruhsal yapısının, fiziki

yapısının etkisinden kurtulamayan Mösyö Kanguru, karşılık göremeyeceğini anladığı halde cambaz kıza olan aşkına engel olamamıştır. Bir gece kızın odasına girer, kız onu maskesiz ve asıl yüzüyle görünce bayılır ve o da bundan faydalanarak kızı kaçırır. Çıkardığı çatıdan, önce onu, sonra da kendisini atmak ister. Ancak kıza kıyamaz ve hayatı boyunca hiç ağlamamış olan "soytarı", yâni Mösyö Kanguru, hayatın bütün acıları için kızın başına oturur ve hüngür hüngür ağlamaya başlar. Sevdiği kızın ölümünü göze alamadığı için ona zarar vermekten de vazgeçer (Uşaklıgil, 1987, s. 51-52).

Hikâye, diğer benzerleri gibi son anda ölümden dönen bir şekilde kurgulanmıştır. Burada olumsuzluklar içinde olan Mösyö Kanguru tipiyle aşkın, sevginin en katı yürekli insanı bile kuşatıp kötülükten ve öldürmekten vazgeçirebileceği gibi, kişinin kalbine merhamet ve şefkat duygusu da düşürebileceğine dikkat çekilmektedir. Hikâyede ortaya konan diğer bir husus da Mösyö Kanguru'nun insanlar tarafından hakir görülmesinin verdiği tepkinin ardından kazanılan "sanatsal başarı"dır.

Uşaklıgil'in yaşadığı dönemle ilgili, "Servet-i Fünûn, eski ile yeni ayrışmasının ilk defa kuvvetli hissedildiği yazınsal sahalardan biridir. Bu nedenle Servet-i Fünûn romanının toplumdaki değişime nasıl bir etkisinin olduğu sorgulanmalıdır. Romanın yeni bir tür olmasının avantajını kullanan Servet-i Fünûncular sosyal yaşamın yeniliğe denk düşen kısımlarında modernlikten yararlanarak; kimi zaman mekân anlayışlarını, bireyin mekânsal arzularının haricinde kalan toplumsal yönü gözeterek oluştururlar." (Tuğluk, 2012, s. 28) yorum o günlere ışık tutar. *Mösyö Kangura'*da geçen mekanlara baktığımızda Tuğluk'un Servet-i Fünûn döneminde mekân ilgili yorumu incelediğimiz hikâyeyi anlamamızı sağlar, "Ruhsal durumu yansıtan mekânların irdelendiği kısımda, mekânın roman karakteriyle olan ilişkisinin görünenin ötesine taşındığı hususu tespit edilmiştir. Mekânın kişide bıraktığı etkinin mekânın anlamlandırılmasında rol oynadığı; bu doğrultuda karakterin mekân algısının, somut mekânı soyutlaştırdığı ya da boyut açısından başkalaşıma uğrattığı savına ulaşılmıştır." (Tuğluk, 2012, s. 149). Yazar, eserinde mekânın karakterinin üzerindeki tesirini etkili tasvirlerle işlemiştir.

Paskal ile Mösyö Kanguru

Paskal ile *Mösyö Kanguru*'nun en belirgin ortak özellikleri hayatı onlara zindan eden çirkinlikleridir. İki hikâyenin başlangıcında bu iki karakterin çirkinlikleri tasvir edilir. Bir yandan kurbağa bakışlı siyah gözler, şişmanlık, kısa bacaklılık gibi özellikleriyle sevdiği kadın tarafından köpek ve maymuna benzetilen Paskal'ın dramı; diğer taraftan mektepte hayvan isimleriyle çağrılan, ailesi tarafından bile çirkinliği her daim yüzüne vurulan; sivri kafası, dışarıya sarkan çıkık çenesi, yüksek elmacıklarıyla gölgelenen yüzü ve uzun kulaklarıyla duran Mösyö Kanguru vardır. Her iki kahramanın kendilerinden yaşça küçük güzel kızlara âşık olmaları da ömürlerinin son trajedisi olarak belirir.

Pandomima'da Paskal'ın otuz üç yaşından itibaren yaşanmış hayatı dile getirilir. *Mösyö Kanguru*'da ise kahramanın çocukluğuna kadar uzanan çilesi ve ezilmişliği gözler önüne serilir. "Niçin o kadar çirkindi? Öyle zannediyordu ki bunda herkesin kabahati var, kendisi gibi çirkin olmayan bütün insanlar nazarında ondan bir parça şey çalmış hükmündeydiler" (Uşaklıgil, 1987, s. 28). Böylece Mösyö Kanguru'nun yalnızlığını, dünyaya düşmanlığını ve insanlardan nefretini yazar daha da dikkatleri çekmek ister. Paskal'ın yaşlı Rum bir hizmetçiden başka kimsesi yokken, Mösyö Kanguru'nun kendisini dışlasalar da en azından bir ailesi vardır.

Paskal, Haseki'de bir evde yaşar. Yazar, bu evi bir mezar gibi tasvir ederek belki de hikâyenin sonunda yaşanacak intihar trajedisine işaret eder. Mösyö Kanguru ise cambazhanenin yatmaya ayrılan bölümündeki bir odada yaşar. Her iki kahraman da aşklarını düşünmek için kendileriyle baş başa kaldıkları odalarına çekilmeyi beklerler.

Paskal'ın oyunlarını sergilediği yer, derme çatma bir binadır. Oyunları, toplumun geleneksel sanatlarının izlerini taşır. Mösyö Kanguru ise soytarılığa daha çok güzel sanat havası vermiştir. O yıllarca ezilerek de olsa, emek verip bir sanat öğrenmiş ve kabul görülür bir sirkte sergilemiştir, "İşte bu takım takım elbiseleriyle, çehreleriyle her yaptığına bir ruh koyarak soytarılığa bir sanat-ı nefise hükmünü vermişti" (Uşaklıgil, 1987, s. 42). Sonuç olarak her iki hikâyede de sanat, kahramanların hayatını değiştirir ve yaşama tutunmaları için ellerindeki tek değer olarak karşımıza çıkar.

Kahramanlar, mekân olarak ülkelerinin göz bebeği şehirlerinde yaşamalarıyla da aynı kaderi paylaşırlar. Paskal İstanbul'da, Mösyö Kanguru ise Paris'te hayatını idame ettirmektedir. Fakat

kişiliklerinin oluşumunda ya da dramatik öykülerinde mekânın etkisi pek göze çarpmaz. Bu dönemde mekânın karakterin ruh dünyası ile doğrudan ilgisi olmayabileceğini önceki bölümlerde belirtmiştik.

Hayatta hiçbir mutluluğa eremeyen iki kahraman, sadece ikinci sanat hayatları olan soytarılık mesleklerini icra ederken geçici bir mutluluk yaşarlar. "Cambazhanenin hücresinde boya kutularıyla, şişelerle, fırçalarla memlu tuvalet masasının karşısına geçince bu buhran-ı melal söner, bu hayat-ı mahrumenin üstüne güya o boyalar bir gışa-yı nisyan çekerek bir başka hayat ihya ederdi" (Uşaklıgil, 1987, s. 37).

Çileli yalnızlık ve sevilmemek bu geçici mutluktan sonra iki kahramanın yine ortak kaderidir. Mutluluklarının tamamlanmasına, onca alkış ve beğeniye rağmen, sevilmemek duygusu neden olur, "… Mesut olmalıydı, fakat hayatında bir azim noksan vardı ki itmam-ı saadetine mâni oluyordu. Sevilmemek…" (Uşaklıgil, 1987, s. 43).

Kahramanlara hiçbir kadın alaka göstermemiş ve onları sıcak karşılamamıştır, "Ömründe bir kadının nazar-ı nevazişkarânesine, hiç kimsenin muamele-i mültefitanesine nail olamamıştı" (Sezai, 2017, s. 62). Hatta karşı tarafla bir temas ya da en küçük bir iletişim bile yaşamamışlardır, "Ona hiçbir kadın böyle bir sesle teşekkür etmemiş, böyle bir samimiyetle elini sıkmamıştı" (Sezai 2017, s. 63).

İlgisizlikle ve sevgisizlikle ömrü geçen kahramanların diğer bir ortak özellikleri de kolayca âşık oluvermeleridir. Paskal kendini izlemeye gelen ve uzaktan gördüğü Eftelya'ya bir gün locadan kendine çiçekler atması üzerine karşılıksız olarak ve hem de ölesiye âşık olmuştur, "Bu zavallı Paskal o güzel Eftelya'yı seviyordu, bu nakıs vücut, o kemal-i hilkate âşık olmuştu!" (Sezai, 2017, s. 62). Mösyö Kanguru ise aynı yerde çalıştığı genç kıza bir gün oyun bittikten sonra kız teşekkür için onun elini tutunca büyük bir aşkla ve aniden ona tutulmuştur, "Bu, yirmi dört saat içinde, iki oyun arasında, müthiş, vahşi, galebe çalınamaz, önüne geçilemez bir aşk oldu" (Uşaklıgil, 1987, s. 47).

Kahramanlar, aşklarının imkânsızlıklarını bilseler de sevmekten vazgeçmezler ve bu konuda hayaller kurmaya devam ederler. Bazen de bütün bu güzel hayallerden silkelenip uyanır ve çirkinliklerini gözyaşları ve acıyla kendilerine defalarca haykırırlar, "Biliyordu ki bu genç kız kendisini sevemeyecek, bütün kadınlar gibi o da kendisinden kaçacaktı" (Uşaklıgil, 1987, s. 48).

İmkânsızlıklar içinde kıvranan kahramanların hikâyelerinin son demlerine her iki yazar da "ay" imgesini koymuştur. Mösyö Kanguru, karanlık odadan çatıya çıkınca birdenbire üzerine dökülen ay'ın ışıklarıyla ürperir. Paskal da gösteriden evine giderken, arkasından doğan ay'ı fark edince, yalnız olmadığını hissederek benzer şekilde ürperir. Ay, her iki kahraman için de kendilerinden bile sakındıkları, kimseye söyleyemedikleri gizli duygu ve niyetlerinin bir tanığı gibi ortaya çıkar.

İnanç sistemlerinde tabiat güçleri, doğanın ve doğa olaylarının kutsallaştırılması sonucu dini bir önem kazanmıştır. Güneş, ay, yıldızlar, yağmur, ateş vb. gibi unsurlar zamanla insanın ibadet ettiği, taptığı kutsal güçler haline gelmiştir. Tabiat güçlerine tapmak, çok tanrılı ve pagan inancında yaygın bir biçimde yer almaktadır. İslam öncesi Türk toplumunda da tabiat kutsal bir konumdadır, "Yazıtlardaki bilgiler öteden beri Türklerde yaygın olarak varlığını sürdüren tabiat güçlerinin kutsallığını, atalar kültünü ve kurban uygulamasını göstermektedir. Çok eski dönemlerden itibaren Türkler, tabiatta bazı güçlerin bulunduğuna inanmış ve onları kutsallaştırmıştır. Bu inançların hangi şartlar ve etkilerle, ne zaman oluştuğu tespit edilememişse de tabiatta mevcut dağ, kaya, su, ağaç gibi varlıkların ruhları (iye) olduğuna, hatta bu ruhların iyilik ve kötülük getirenler şeklinde ikiye ayrıldığına inanılmıştır. Güneş, ay, yıldız ve gök gürültüsü birer kutsal ve semavi ruh şeklinde tasavvur edilmiştir." (Arık, 2015, s. 487) Eski dönemlerden kalan bu inançların günümüzde edebî eserlere yansıması görülür. İncelediğimiz her iki hikâyede de ay'a anlam yüklendiğini görüyoruz.

Paskal ve Mösyö Kanguru'nun bazı noktalarda kaderleri benzemekle birlikte hikâyeleri aynı sonla bitmez. Paskal, sevdiği kız Eftelya'nın evlendiğini duyunca derin bir kedere gömülür. Eftelya ve kocası birlikte bir gün Paskal'ı izlemeye gelince bu durum Paskal için hayata dair umutlarını bitiren son darbe olur ve intihar ederek yaşamına son verir. Mösyö Kanguru ise bir cinnet halinde genç kızı bir gece cinnet halinde kaçırıp karanlık sokaklarda dolaştırıp yüksekçe bir yere çıkarır. Bu masum genç kızın şahsı üzerinden bütün kadınlara düşmandır ve onu öldürerek intikam almak ister. Fakat sevdiği kıza kıyamaz ve hikâye de böylece biter. Paskal'ın zihinsel olarak daha zayıf bir karakter olduğu için yaşamına son

verdiğini; Mösyö Kanguru'nun ise kin, intikam duygusuyla sevdiği kızı öldürmek istediğini görüyoruz. Her iki karakterin acılarını yaşama bağlamında farklılık gösterdiğini görüyoruz. Paskal kendini öldürecek kadar umutsuzken Mösyö Kanguru sevdiği kızı öldürmek isteyecek kadar öfkeyle doludur.

Halit Ziya'nın *Mösyö Kanguru* hikâyesini yazarken hayatından izler taşıdığını ve Samipaşazâde'nin etkisinde kaldığını yazımızın içinde değinmiştik. Tanpınar'a göre, "Sâmi Paşazâde Sezai Bey'in *Küçük Şeyler* mukaddimesi daha sonraki faaliyetlerin müjdecisidir ve görüş tarzıyla Nâmık Kemal- Hâmid neslinden ayrılır. 1876'dan sonra yetişenler arasında Beşir Fuad Bey'in *Hugo* ve *Voltaire* adlı iki -tercüme ve iktibas şeklinde- biyografisi, yine Beşir Fuad Bey'le Muallim Naci ce Ahmet Midhad arasındaki mektuplaşmalar, Nâbizâde Nâzım'ın meşhur makalesi, Halid Ziya'nın *Hikâye* adlı kitabı Sezâi Bey'in eserine bağlıdır." (Tanpınar, 1988, s. 300). Sezai'nin sanatçılar üzerindeki etkisi bu şekildedir. Sezai, öncü olduğu yeniliklerle Uşaklıgil'i de etkilemiştir. Bu etkilenme her iki hikâye arasında benzerliklere neden olmakla birlikte, hikayeler kendi içinde orijinal bir anlatım ve üsluba sahiptirler.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada asıl amaç, Samipaşazâde Sezai'nin *Küçük Şeyler* (1891) adlı hikâye kitabındaki *Pandomima* adlı hikâyesi ile Halit Ziya'nın *Solgun Demet* (1901) adlı kitabındaki *Mösyö Kanguru* adlı hikâyesini benzerlikler ve farklılıklar açısından değerlendirip irdelemektir.

Her iki hikâye farklı dönemlerde yazılmasına rağmen dil ve kelime seçimindeki küçük farklılıkların dışında benzerliklerinin de olduğu müşahede edilmiştir. Yine olaylar farklı şehirlerde geçmesine rağmen mekân tasvirlerinin benzerlikleri ve başkahraman tiplemelerinin farklı olaylar içinde benzer ruhsal durumları yaşadığı da gözlemlenmiştir.

Paskal'ın tiyatro, Çirkin Soytarı'nın ise sirk sahnesindeki oyunculukları sırasında bir kıza olan aşkları ve bu durumun hüzünlü bir dramla biten akıbetinin benzerliği de dikkat çeker.

Mukayese edilen her iki hikâye de geleneksel anlatılara, tesadüflere, doğaüstü olaylara yer vermeyen yönleriyle "modern hikâye" tanımına uymaktadırlar. Her iki hikâyenin kahramanları olan Paskal ve Mösyö Kanguru'nun en bariz ortak özellikleri çirkinlikleridir. Her iki kahraman da bu çirkinliklerinden mustariptirler. Türk edebiyatında yeni bir dönem başlamış ve yeni konular eserlerde işlenmiştir. Kaplan'a göre, "İslamiyet insanı yücelten bir dindir. Muhammed çarmıha gerilmiş muztarip bir şahsiyet değil, hayatta karşılaştığı güçlükleri yenmiş bir kahraman, bir kanun koyucusu ve devlet adamıdır. Bilhassa Türk kültüründe yiğitlik ön planda gelen bir duygudur. Hayat karşısında ezilmişlik duygusu, Türk ruhuna yabancıdır. Bu duygu Türk edebiyatına Tanzimat'tan sonra, batı tesiri ile girer. Devrin şartlan, sürekli mağlubiyetler, istibdat ve yoksulluklar, bize de fakirlik ve ezilmişliği sanat eserlerinde anlatılmağa değer asil ve beşerî konular olarak gösterir. Namık Kemal nesli hala kahramandır. Türk edebiyatında fakirlik ve ezilmişlik duygusu Abdülhamid devrinde yaygın hale gelir. Bu duygunun öncüsü Sami Paşazade Sezai'dir. Sergüzeşt, ezilmiş, zavallı, kimsesiz bir genç esirenin romanıdır. *Pandomima* hikayesinin kahramanının Türk ve Müslüman olmayışı da dikkat çekicidir. Paskal'ı bir Türk ve Müslüman olarak tasavvur edemeyiz. Hikâyede dinden hiç bahsolunmamakla beraber, Paskal, çarmıha gerilmiş, yalnız, terkedilmiş, muztarip İsa'yı hatırlatır." (Kaplan, s. 25). Bu bağlamda bu iki hikâyeye çirkin olanın varoluşsal sorunlarının konu olduğunu görüyoruz.

İki hikâyenin başlangıcında bu çirkinlikleri tasvir edilir. Bir yandan köpek ya da maymuna benzetilen Paskal'ın dramı; diğer yandan da mektepte hayvan isimleriyle çağrılan, ailesi tarafından bile çirkinliği yüzüne vurulan Mösyö Kanguru. Her iki kahramanın kendilerinden yaşça küçük güzel kızlara âşık olmaları da ömürlerinin son trajedisi olarak karşımıza çıkar.

Pandomima'da Paskal'ın otuz üç yaşından itibaren hayatını okuruz. *Mösyö Kanguru*'da ise kahramanının çocukluğuna uzanan hikâye onun ta çocukluğunda başlayan çilesini ve ezilmişliğini gözler önüne serer. Mösyö Kanguru'nun dünyaya düşmanlığı, yalnızlığı ve kimseyi sevmeyişini yazar daha detaylı göstermiştir. İki kahraman da sadece ikinci hayatları olan sanatçılık dönemlerinde geçici bir mutluluk yaşarlar. Çileli yalnızlık ve sevilmemek, iki kahramanın ortak kaderidir. İki hikâyede de kahramanlar ilgisizlikle ve sevgisizlikle geçen ömürlerinde kadınlara kolayca âşık olmaktadırlar.

İki hikâyede de kahramanlar aşklarının imkânsızlıklarına rağmen sevmekten vazgeçmeyip hayaller kurmaya devam ederler. Hikâyelerin sonunda ise her iki kahraman da bütün bu güzel hayallerden silkelenip uyanır ve çirkinliklerini gözyaşları ve acıyla kendilerine defalarca haykırırlar. Birbirinden ayrı dönemde yaşamış iki yazarın aynı mevzu üzerine düşünüp yazmaları tesadüf değildir.

Gürsel Aytaç'ın, "Bir edebiyat eserini hangi metotla incelemekten yanaysanız, karşılaştıracağınız eserleri de o metotla inceler, sonuçta benzer ve farklı noktaları saptar, hattâ bu benzerlik ve farklılıkların arkasındaki muhtemel nedenlere yine uyguladığınız metot doğrultusunda işaret edebilirsiniz." (Aytaç, s. 102) diye ifade ederek sunduğu yöntemleri inceledik ve eserlere en uygun olan yöntemi seçtik. Çalışmamızın sonuna gelirken Aytaç'ın tasnif edip yorumladığı karşılaştırmalı edebiyat bilimi inceleme yöntemlerinden "metne bağlı inceleme yöntemi"ni esas aldığımızı belirtmek isteriz. "Edebî eseri bir metin olarak görüp öz ve biçim bakımından irdelemeyi amaçlar. Öz, eserin içeriği, anlattığı konudur." (Aytaç, s. 104) bakış açısıyla her iki hikâyenin konuları, bu konuların ele alınışındaki nedenler, iki hikâyenin benzerlik ve farkları, biçim özellikleri, tiplerin analizi detaylı şekilde izaha çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdullah, F. (t.y.). Samipaşazâde Sezai. *DergiPark*. https://dergipark.org.tr

Arık D. (2015), *Dinler Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları.

Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Moran, B. (2019). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*. İletişim Yayınları.

Moran, B. (1988). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi.

Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839–1923)*. Dergâh Yayınları.

Güven, G. (2009). *Sami Paşazade Sezai ve eserleri*. Dergâh Yayınları.

Kaplan, M. (1992). Sergüzeşt romanı. *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar I* içinde. Dergâh Yayınları.

Kaplan, M. (2019). *Hikâye tahlilleri*. Dergâh Yayınları.

Kerman, Z. (1981). *Samipaşazâde Sezai'nin hikâye–hatıra–mektup ve edebî makaleleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kerman, Z. (2003). *Sami Paşazade Sezai: Bütün eserleri* (Cilt 1–3). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kerman, Z. (2009a). Samipaşazâde Sezai. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36, ss. 77–78). TDV Yayınları.

Kerman, Z. (2009b). Tanzimat devri Türk edebiyatında esaret temi ve *Sergüzeşt* romanı. *Yeni Türk edebiyatı incelemeleri* içinde (ss. 108–116). Dergâh Yayınları.

Kerman, Z. (2009c). *Sergüzeşt* romanında mekân. *Yeni Türk edebiyatı incelemeleri* içinde (ss. 117–121). Dergâh Yayınları.

Recaizade Mahmut Ekrem. (2019). *Araba sevdası*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Safa, P. (1978). *Sanat, edebiyat, tenkit*. Ötüken Yayınları.

Samipaşazâde Sezai. (2017). *Küçük şeyler*. Anonim Yayıncılık.

Samipaşazâde Sezai. (2019). *Sergüzeşt*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Tansel, F. (1958). Samipaşazâde Sezai. *Türkiyat Mecmuası*, 13, 1–30.

Tanpınar, A. H. (1988), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi.

Timur, K. (2019). Tanzimat sonrası Türk edebiyatında ortaya çıkan edebî topluluklar ve sanat anlayışları. A. Mermer & Y. Bayram (Ed.), *Edebiyat bilgi ve kuramları I* içinde. Nobel Yayınları.

Timur, K., & Doğan, B. (2022, Temmuz). Mukayeseli okuma: Samipaşazâde Sezai'nin "Pandomima" ile Halit Ziya Uşaklıgil'in "Mösyö Kanguru" hikâyesi. *9. Uluslararası GAP Zirvesi Bilimsel Araştırmalar Kongresi* bildirileri içinde.

Tural, S. K., Kerman, Z., & Özgül, M. K. (1987). *Hikâyeciliğimizin 100. yılında yüz örnek* (s. XI–9).

Tuğluk, A., (2012), *Servet-i Fünûn Romanında Mekân*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi.

Uşaklıgil, H. Z. (1987). *Solgun demet*. İnkılâp Kitabevi.

Uşaklıgil, H. Z. (2017). *Kırk yıl*. Özgür Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Ütopik Bir Kişilik: Sosyal Girişimciler Üzerine Bir Model Önerisi

A Utopian Personality: A Model Proposal on Social Entrepreneurs

Serhat AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
serhat.aydin@bilecik.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-6646-7656

Öz: Sosyal girişimcilik, yoğun çaba gerektiren bir süreçtir. Ancak sosyal girişimcilik araştırmalarında bu çabanın sosyal girişimciler üzerindeki etkisi sıklıkla göz ardı edilmiştir. Bu araştırmanın amacı, sosyal girişimci kişiliği ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu bağlamda önerilen modelde, psikolojik iyi oluşu etkileyen değişkenler tespit edilmiştir. Sosyal girişimcilerin kimler olduğu ve nasıl sınıflandırıldıkları açıklanmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda sosyal girişimcilerin davranış kalıpları, motivasyonları ve kişisel özellikleri modelde bağımsız değişken olarak önerilmiştir. Tükenmişlik ve işe yabancılaşma ise psikolojik iyi oluşu etkileyen kısmi aracı değişkenler olarak belirlenmiştir. Modele ilişkin hipotezler sunulmuştur. Bu araştırma, olumsuz psikolojik süreçleri sosyal girişimcilik araştırmalarına dahil etmesi bakımından önemli kabul edilebilir. Önerilen araştırma modelinin güçlü ve zayıf yönleri tartışılmış ve ilgili ölçüm araçları önerilmiştir. Araştırma sonunda özellikle ilgili araştırmacılara yönelik öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal girişimci kişiliği, iyi oluş, tükenmişlik, işe yabancılaşma.

Abstract:Social entrepreneurship is a process that requires substantial effort. However, in social entrepreneurship research, the impact of this effort on social entrepreneurs is often overlooked. This study aims to examine the relationship between social entrepreneur personality and psychological well-being. Within this framework, the proposed model identifies variables that influence psychological well-being. The study explains who social entrepreneurs are and how they can be classified. Based on the collected data, the behavioral patterns, motivations, and personal characteristics of social entrepreneurs are proposed as independent variables in the model. Burnout and work alienation are identified as partial mediator variables affecting psychological well-being. Hypotheses related to the model are presented. This research is significant because it incorporates negative psychological processes into social entrepreneurship studies. The strengths and limitations of the proposed model are discussed, and relevant measurement tools are suggested. Finally, recommendations are provided, particularly for researchers interested in this field.

Keywords: Social entrepreneur personality, well-being, burnout, work alienation.

GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı, sosyal girişimci kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi açıklayan bir model önerisinde bulunmaktır. Araştırmalar doğrultusunda, bir sosyal girişimcinin kim olduğu, kişilik özellikleri, davranışları, motivasyonları ve sınıflandırılması üzerine öne çıkan kavramlar belirlenmiştir. Bu kavramlarla psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki, düzenleyici ve aracı değişkenler üzerinden açıklanmıştır; söz konusu değişkenler psikoloji temelli bir yaklaşımla tespit edilmiştir.

Geliş Tarihi:04.10.2023 *Kabul Tarihi:09.03.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Aydın, S. (2026). Ütopik Bir Kişilik: Sosyal Girişimciler Üzerine Bir Model Önerisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 89–103. Doi: 10.33437/ksusbd.1371432

Sosyal girişim ve sosyal girişimciler üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, genellikle sürekli olumlu bir profil ortaya çıktığı görülmektedir. Yaşadıkları çevre ve toplum için her zaman faydalı olmaları beklenen sosyal girişimciler, toplum tarafından birer kahraman olarak algılanabilir. Sosyal girişimcilik literatürü incelendiğinde, sosyal girişimcilerin çoğunlukla yüksek öz-yeterlilik, güçlü sosyal misyon, idealizm ve toplumsal değer yaratma kapasitesi gibi olumlu özelliklerle tanımlandığı görülmektedir (Dees, 1998; Mair & Martí, 2006).

Buna karşın, girişimcilik bağlamında ruh sağlığı ve psikolojik iyi oluş konularının önemi vurgulansa da (Stephan, 2018), sosyal girişimcilerin yoğun sosyal sorumluluk algısı, sürekli fayda üretme baskısı ve sınırlı kaynaklar altında deneyimleyebileceği olumsuz psikolojik süreçler yeterince kuramsallaştırılmamıştır. Yüksek idealizm ve sürekli toplumsal problem çözme çabası, bireyin duygusal ve bilişsel kaynaklarını zorlayarak tükenmişlik ve işe yabancılaşma gibi süreçleri tetikleyebilir; bu durum psikolojik iyi oluş üzerinde dolaylı etkiler yaratabilir.

Bu nedenle, sosyal girişimci kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin yalnızca doğrudan ve olumlu bir doğrultuda ele alınması kuramsal açıdan sınırlı kalmaktadır. Söz konusu ilişkinin, aracı ve düzenleyici psikolojik değişkenler çerçevesinde açıklanması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, sosyal girişimcilerin kişilik özellikleri, davranış kalıpları ve motivasyonları, literatürde genellikle ideal ve istenen durumla ilişkilendirilmekte; olumsuz psikolojik süreçler göz ardı edilmektedir. Örneğin, sürekli sosyal fayda sağlayarak toplumu düşünmesi ve ekonomik motivasyonları ikincil planda tutması beklenen bir sosyal girişimcinin psikolojik iyi oluşu hakkındaki araştırmalar sınırlıdır.

Bu noktada araştırma, sosyal girişimcilerin işe yabancılaşma, tükenmişlik, kaygı, stres ve depresyon gibi olumsuz psikolojik süreçlerle psikolojik iyi oluşu arasındaki ilişkiyi açıklayan bir model önermektedir. Sosyal girişimcilerden beklenen olumlu özelliklerin sürekliliği, birey üzerinde olumsuz psikolojik etkilere yol açabilir. Toplum için sürekli iyilik yapan, sosyal fayda yaratan ve değişim ajanı olarak nitelendirilen sosyal girişimciler, bu olumlu durumları gerçekleştirirken olumsuz sonuçlarla da baş etmek zorunda kalabilirler.

Araştırmada ilk olarak sosyal girişimciliğin ne olduğu açıklanmış, ardından sosyal girişimcinin kim olduğu, motivasyonları ve kişisel özellikleri sunulmuştur. Devamında sosyal girişimciler üzerine yapılan sınıflandırmalar ortaya konmuştur. Son olarak, sonuç ve tartışma bölümünden önce, psikolojik iyi oluş ile olumsuz psikolojik süreçler arasındaki ilişkiler temel alınarak model önerilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde sosyal girişimcilik tanımı ve kapsamı açıklandıktan sonra sosyal girişimcinin kim veya kimler olduğu sunulmuştur. Devamında sosyal girişimciler üzerine yapılan sınıflandırmalar sıralanmıştır. Araştırma amacından hareketle sosyal girişimcilerin psikolojik iyi oluş durumları üzerine yapılan araştırmalar özetlenmiş ve devamında farklı değişkenlerin açıklandığı ve model önerisinin sunulduğu bölüm aktarılmıştır.

Sosyal Girişimcilik Nedir?

Sosyal girişimcilik kavramına ilk bakışta, bir girişimcilik faaliyetinin olduğu ve bu girişimcilik faaliyetinin de sosyal bir yönünün olduğu anlamı çıkarılabilir. Sosyal girişimcilik araştırmalarına bakıldığında genellikle Schumpeter'in 1940 ve 50'li yıllarda yaptığı yaratıcı yıkım ve girişimcilik çalışmalarına atıf yapıldığı görülmektedir. Buradan hareketle sosyal girişimci ise ilk tanımlardan biri olarak Theobald (1987) tarafından, birey, grup ve kuruluşlara yeni fikirler getirme becerisine ve risk alma isteğine sahip değişim aracıları olarak tanımlanmıştır. İlerleyen yıllarda ise Waddock ve Post (1991), Leadbeater (1997) ve Dees (1998) tarafından tanımlanmış ve üzerine araştırmalar yapılmıştır. Bir diğer tanıma göre sosyal girişimcilik, çözüm bekleyen toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelen, sosyal bir misyonu, vizyonu, stratejisi ve çalışma şekli olan, çözümleri yenilikçilik içeren girişimci prosedürleri ile uygulayan, öncelikle kâr amacı gütmeyen ancak sürdürülebilirlik amacıyla gelir elde eden örgütler aracılığıyla sosyal değer yaratmaktır (Güler, 2008). Görece olarak değişse de sosyal girişimcilik hem anlaşılması hem de kavramsal bir temele dayanması bakımından 2000 yılından sonra

daha yoğun olarak araştırmalara konu edilmiştir (Thompson vd., 2000; Brinckerhoff, 2000; Fowler, 2000; Tan vd., 2005; Mair ve Marti, 2006).

Sosyal girişimler, yerel ekonomik kalkınmaya, piyasanın veya kamu sektörünün sağlamak istemediği veya sağlayamadığı mal ve hizmetleri sağlamak, becerileri geliştirmek, istihdam yaratmak (özellikle sosyal olarak dışlanmış insanların ihtiyaçlarına odaklanarak), çalışma alanı yaratmak ve yönetmek, düşük maliyetli kişisel krediler sağlamak ve dahil olan gönüllü sayısı aracılığıyla sivil katılımı artırmayı amaçlamaktadır. Bunun yanında daha geniş sosyal katkı, çevre dostu uygulamaları teşvik etmeyi ve gençlere iş ve eğitim deneyimi sunmayı da içerebilir (Smallbone vd., 2001). Başka bir tanıma göre sosyal girişimcilik, sosyal misyona ulaşmak için girişimci olarak erdemli davranışın ifadesini, ahlaki karmaşıklık karşısında tutarlı bir amaç ve eylem birliğini, sosyal değer yaratan fırsatları tanıma yeteneğini, yenilikçilik ve proaktiflik gibi temel karar verme özelliklerini içeren çok boyutlu bir yapıdır (Mort vd., 2003). Sosyal girişimcilikte temel motivasyon, hissedarlar ve mal sahipleri için kârı en üst düzeye çıkarma ihtiyacı yerine, bağlı bulunulan organizasyon ve topluma yönelik sosyal hedefleri en üst düzeye çıkarmaktır (Harding, 2004). Yine de sosyal girişimcilik, maddi ve nihai değerlerin takibi ve teşviki ile finansal hedeflerin takibini birleştiren bir dizi kurumsal uygulamadır (Cho, 2006). Sosyal girişim, sosyal bir amaç için ticaret yapan bir dizi kuruluş için ortak bir terimdir. Sosyal girişimler, çeşitli farklı yasal biçimlerden birini benimseyebilir. Ancak ortak ilke, sosyal amaçlara ulaşmak için iş liderliğindeki çözümleri takip etme ve artı değerin toplum yararına yeniden yatırıma dönüştürülmesidir. Sosyal girişimler, sosyal olarak arzulanan ve finansal olmayan hedeflere odaklanmaktadır (Haugh, 2006). İnsanlara yardım etmeye yönelik herhangi bir yenilikçi girişim, sosyal girişimcilik olarak tanımlanabilir. Girişim her ne kadar tartışılsa da ekonomik veya ekonomik olmayan, kâr amacı güden veya gütmeyen olabilir (Yunus, 2008). Bir sosyal girişimcilik faaliyetinin kâr amacıyla yapılıp yapılmaması şimdiye kadar tespit edilen tanımlarda açıkça görülmektedir. Örneğin Austin v. (2006), sosyal girişimciliği, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, iş dünyası veya devlet sektörleri içinde veya genelinde meydana gelebilecek yenilikçi, sosyal değer yaratan bir faaliyet şeklinde ifade etmiştir. Benzer şekilde Hibbert vd. (2005), girişimci davranışın kâr amacı yerine sosyal amaçlar için kullanılması veya alternatif olarak elde edilen kârın belirli bir dezavantajlı grubun yararına kullanılmasına dikkat çekmiştir. Dart (2004) ise sosyal girişimciliğin, geleneksel kâr amacı gütmeyen kuruluş anlayışından strateji, yapı, normlar ve değerler açısından farklılık göstermekte ve kâr amacı gütmeyen sektörde radikal bir yeniliği temsil ettiğini savunmaktadır.

Sosyal girişimciliğe bütüncül bir süreç olarak yaklaşan araştırmalar da mevcuttur. Buna yönelik sosyal girişimcilik, sosyal değişimi hızlandırma veya sosyal ihtiyaçları ele alma fırsatlarını takip etmek için kaynakların yenilikçi kullanımını ve kombinasyonunu içeren bir süreç (Mair ve Marti, 2006) olarak tanımlanıştır. Diğer yaklaşımda, Perrini ve Vurro (2006), sosyal girişimi pazarda yeni sosyal değer yaratmak için girişimci bir zihniyet ve güçlü bir başarı ihtiyacı ile sosyal inovasyondan yararlanmaya çalışan bir birey veya ekip tarafından oluşturulan ve yönetilen dinamik bir süreç olarak tanımlamıştır. Zahra vd. (2009) ise yeni girişimler yaratarak veya mevcut organizasyonları yenilikçi bir şekilde yöneterek sosyal zenginliği artırmak için fırsatları keşfetmek, tanımlamak ve kullanmak için üstlenilen faaliyetleri ve süreçleri kapsadığı belirtmiştir.

Sosyolojik açıdan sosyal girişimcilik, vizyon sahibi, kendini tutkuyla adamış bireyler tarafından gerçekleştirilen, dönüştürücü sosyal değişim için fırsatların inşası, değerlendirilmesi ve takip edilmesidir (Roberts ve Woods, 2005). Ek olarak sosyal girişimcilik, geleneksel girişimciliğin becerikliliğini toplumu değiştirme misyonuyla birleştirmektedir (Seelos ve Mair, 2005). Sosyolojik açıdan sosyal girişimciliğin olması için farklı bileşenlerin bir arada olması beklenmektedir. İlk olarak, kendi üzerinde herhangi bir dönüştürücü fayda elde etmek için mali araçlardan veya siyasi nüfuzdan yoksun olan bir kesiminin dışlanmasına, marjinalleştirilmesine veya acı çekmesine neden olan istikrarlı ancak doğası gereği adaletsiz bir dengenin var olmasıyla başlamaktadır. Devamında bu adaletsiz dengede bir fırsat belirlemek, bir toplumsal değer önermesi geliştirmek ve ilhamı, yaratıcılığı, doğrudan eylemi, cesareti ve metaneti hayata geçirerek istikrarlı bir şekilde otoritenin tahakkümüne meydan okumaktır. Son olarak söz konusu dezavantajlı ve ötekileştirilen toplumsal sınıfı serbest bırakan veya hedef grubun acılarını hafifleten yeni, istikrarlı bir denge oluşturmak ve taklit yoluyla ve yeni denge etrafında istikrarlı bir ekosistem oluşturarak hedef grup ve hatta genel olarak toplum için daha iyi bir gelecek sağlamaktır (Martin ve Osberg, 2007).

Sosyal girişimciliğin açıklanan kısa tanım ve kapsamından sonra sosyal girişimcilik faaliyetlerini yürütenlerin diğer bir deyişle sosyal girişimcinin kim olduğu açıklanmıştır. Sosyal girişimcinin kim olduğu, faaliyet alanları, motivasyonları ve özellikleri ilerleyen bölümde sunulmuştur.

Sosyal Girişimci Kimdir?

Sosyal girişimciliğin henüz gelişmekte olan bir araştırma alanı olduğu düşünüldüğünde sosyal girişimcinin de nasıl bir birey olması gerektiği noktasında araştırmaların önem kazandığı ifade edilebilir. Sosyal girişimcilerin her şeyden önce temel motivasyonları para kazanmak yerine sosyal fayda yaratmaktır. Geleneksel girişimcilere göre sosyal girişimciler sosyal sorumluluk ile hareket etmektedir (Boschee ve McClurg, 2003). Bu bağlamda topluma yararlı olmaya çalışan ve sosyal tatmin ihtiyacı olan bireyler açısından sosyal girişimcilik büyük önem arz etmektedir. Sosyal girişimci kısaca sosyal misyonu olan girişimcidir (Dees, 2001). Ek olarak, sosyal meselelerin algılanmasında değişiklikler yaratan ve bu noktada kritik role sahiptir (Waddock ve Post, 1995). Geleneksel girişimci niteliklerine ve davranışlarına sahip olsa da topluluk içinde faaliyet gösteren ve ifade edildiği üzere para kazanmaktan çok yardımla ilgilenen insanlardır (Thompson, 2002). Sosyal girişimciler, ulusal veya yerel yönetimler tarafından fark edilmemiş, karşılanmamış ihtiyaçlar için insan, maddi kaynak ve fiziksel altyapıyı unsurlarını bir araya toplayabilmektedirler (Thompson vd., 2000). Sosyal girişimciler, topluluklarındaki önemli sosyal sorunları belirlemek ve ele almak için inisiyatif alan bireyler olarak tanımlanabilir (Korosec ve Berman, 2006). Bu bağlamda sosyal girişimciler, sokak aktivizmini profesyonel becerilerle, vizyoner içgörüleri pragmatizmle ve etik değerleri güvenle birleştirir. Başkalarının yalnızca boş binalar, işsiz insanlar ve değersiz kaynaklar gördüğü fırsatları görürler (Catford, 1998). Benzer şekilde sosyal girişimci, acil sosyal sorunlara yenilikçi çözümler üreten ve sürdürülebilir sosyal dönüşümler için gerekli fikirleri, kapasiteleri, kaynakları ve sosyal düzenlemeleri harekete geçiren kişi olarak tanımlanmıştır (Alvord vd., 2004). Sosyal girişimcilerin çalışmaları ilerleyici toplumsal dönüşümü hedeflemektedir. Bu dönüşümsel değişim kapsamında kar elde edilse de asıl amaç finansal getiriyi maksimize etmek değil sosyal girişimi büyütmek ve daha fazla ihtiyaç sahibine etkin şekilde ulaşmaktır (Hartigan, 2006). Sosyal girişimciler, temel görevi müşteri gruplarının sosyal değişimi ve gelişimi olan yenilikçi, girişimci organizasyonları veya girişimleri oluşturan veya yöneten kişilerdir (Prabhu, 1999). Bu bağlamda sosyal girişimcilerde öne çıkan özellikler ise yaratıcılık, yaygın sosyal etki, girişimcilik kalitesi ve güçlü bir etik yapıdır. Bununla birlikte geleneksel girişimcilerle benzer tarafları ise yeni, güçlü ve radikal fikirlere sahip olmaktır (Drayton, 2002). Sosyal girişimci, mevcut kaynaklarla sosyal değer yaratmak ve sürdürmek için bir değişim ajanı olarak hareket etmektedir (Sharir ve Lerner, 2006). Sosyal girişimciler, sosyal sektörde değişim ajanı rolünü sosyal değer yaratma ve sürdürme misyonunu benimseyerek, bu misyona hizmet etmek için yeni fırsatları tanımak ve amansızca takip ederek; sürekli bir yenilik, uyum ve öğrenme sürecine dahil olarak; mevcut kaynaklarla sınırlı kalmadan cesurca hareket ederek ve hizmet edilen insanlara ve yaratılan sonuçlara karşı daha fazla sorumluluk sergileyerek (Dees, 1998) üstlenmektedir.

Sosyal girişimciler, vizyonlarının peşinden koşan, büyük sorunları çözmek için yeni fikirlere sahip ve bu fikirleri olabildiğince yayana kadar pes etmeyen kişilerdir (Bornstein, 2004). Bir sosyal girişimci, hükümetlerin, kâr amacı gütmeyen kuruluşların ve işletmelerin önemli sosyal sorunları ele almak için ne veya nasıl yaptıklarına dair ezber bozan fikirler yoluyla sürdürülebilir, büyük ölçekli değişim arayan bir birey, grup, ağ, organizasyon veya organizasyonların birleşimidir (Light, 2006).

Sosyal girişimci görüldüğü üzere farklı şekilde tanımlanmış ve sınıflandırılmıştır. Genel olarak bir sosyal girişimci vizyoner ve yenilikçi yaklaşım benimseyen (Catford, 1998; Dees, 1998; Drayton ve Bornstein 1998; De Leeuw 1999; Mort vd., 2003; Roberts ve Woods, 2005) kişidir. Burada sözü edilen yenilik ise sosyal temellidir (Nicholls ve Cho, 2008). Genellikle sosyal girişimciler, güçlü bir etik yapı ile ilişkilendirilmektedir (Catford 1998; Bornstein 1998). Fırsatları tespit etme konusunda özel bir yetenek gösteren (Thompson vd., 2000; Mort vd., 2003) sosyal girişimciler, toplumun değişim ajanları olarak önemli bir role sahiptir (Sharir ve Lerner 2006; Dees ve Anderson, 2006; Chell, 2007). Sosyal girişimciler, kaynakları toplum için üstün getiri sunan yerlere kaydırarak toplumsal değer yaratmanın geleneksel üretim şemalarını reforme eden veya devrim yaratan bireyler olarak kabul edilmektedir.

İlgili yazında ele alınan sosyal girişimcinin ticari girişimciden farkını gösteren bilgilerden hareketle, sosyal fayda, toplum yararı ve öncelikli amacın kar olmadığı özellikleri sosyal girişimciler için

öne çıkan özelliklerdir (Johnson, 2000; Austin vd., 2006). Diochon ve Anderson'a (2006) göre sosyal girişimcilerin rolleri; sosyal fayda yaratmak ve sürdürmek için misyon belirlemek, bu misyona hizmet etmek için yeni fırsatları belirlemek ve daima bu fırsatları kovalamak, sürekli bir yenilikçilik, uyum ve öğrenme sürecinde olmak, mevcut kaynaklar ile kendini sınırlandırmadan cesur davranmak, elde edilen çıktılar ve hizmet edilen kurumlara karşı yüksek düzeyde şeffaflık göstermek şeklinde açıklanmıştır. Yerli yazında yer alan bir araştırmada ise Can ve Canbal (2017), sosyal girişimci profilini, yenilikçi olmaya, farklı kaynak kullanmaya ve sosyal etki yaratmaya önem veren kişiler olarak tespit etmişlerdir. Genellikle büyük şehirlerde yaşayan, lisans ve lisansüstü eğitime sahip erkek profilinden oluşan sosyal girişimciler sosyal misyonlarını gerçekleştirmek için kar elde etmeyi amaçlamaktadır. Sosyal girişimciler topluma katkı sağlamak için çalışır ve bunu girişim modeli kurarak gerçekleştirir. Hayatlarında rol model belirleyen sosyal girişimlerde iyimserlik ve belirsizlikten kaçınma, daha önce olumsuz yaşam deneyimi yaşayan sosyal girişimlerde sosyal sermaye, daha önce gönüllü faaliyetlerde çalışan sosyal girişimlerde özgecilik özellikleri ön plana çıkmaktadır. Sosyal girişimcinin kişilik ve davranış özellikleri belirleyen araştırmalara (Leadbeater, 1997; Thompson vd., 2000; Austin vd., 2006; Mair ve Marti, 2006) bakıldığında sosyal girişimciler her toplum için olması gereken kişiler olarak öne çıkmaktadır.

Sosyal Girişimcilerin Sınıflandırılması

Şimdiye kadar sosyal girişimciler üzerine yapılan araştırmalarda bir sosyal girişimcinin kişilik özellikleri aktarılmıştır. Sosyal girişimcilerin kişilik özellikleri (Barendsen ve Gardner, 2004; Nga ve Shamuganathan, 2010), tipolojileri (Zahra vd., 2009) ve davranış özellikleri (Güler, 2008; Teasdale 2010) araştırmalara konu edildiği görülmektedir. Örneğin Enst (2012)'e göre sosyal girişimci, risk alma eğilimine sahip, yenilikçi, bağımsızlık ve başarı ihtiyacı olan, proaktif, empati, sosyal sorumluluk sahibi bir bireydir. Pangriya (2019) ise sosyal girişimcinin özelliklerini eğitim, yaratıcılık, empati, topluluk kültürü, iş deneyimi olarak sıralamıştır. Sosyal girişimci, genel olarak, temel amacı kar elde etmek olmayan, girişimci davranışını benimsemiş sosyal değer yaratmak olan bir birey olarak tanımlanabilir. Sosyal girişimci, fırsatları tanımlayabilen ve değerlendirebilen, sosyal misyonunu gerçekleştirmek için gerekli kaynakları bir araya getirebilen ve sosyal sorunlarına yenilikçi çözümler bulabilen vizyoner bir bireydir (Bacq ve Janssen, 2011). Sosyal girişimciler için her zaman bir sosyo-ahlaki motivasyon veya sosyal misyon odağından söz edilebilir (Nicholls, 2008). Christopoulos ve Vogl (2015) tarafından sosyal girişimcinin öne çıkan özellikleri sosyal sorumluluk, geleneklere meydan okuma, sosyal ağın genişliği, güven, başarı ve yerel yönetimlerle ilişki olarak sıralanmıştır. Sosyal girişimciler meydan okuma, fırsatları belirleme, planlama, kaynak seferberliği ve bir ürün veya hizmetin pazarlanması ile motive olmaktadırlar. Bununla birlikte, bir sosyal girişimcinin motivasyonu öncelikle sosyal değişimi teşvik etme ve sosyal sorunları çözme arzusu gibi ideolojiktir (Dacin vd., 2010). Tan vd. (2021), sosyal girişimci kişilik özellikleri ve niyeti arasında bir ilişki tespit ederken odaklandığı kişilik özellikleri başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, yenilikçilik, proaktiflik, empati ve ahlaki yükümlülükler olmuştur. Stephan ve Drencheva (2017), sosyal girişimciler için liderlik yeteneği, değerleri değiştirmeye açıklık, sosyal ve mesleki ilgi alanına sahip olmak, bağımsızlık, bağlılık, yüksek sorumluluk, toplumsal fayda, öz yeterlilik, risk almak, iyimserlik, empati, ahlaki zorunluluk, misyoner kimliği gibi kavramların ön plana çıktığını tespit etmiştir. Bargsted vd. (2013), sosyal girişimcilerin diğer girişimcilere kıyasla daha fazla yardımseverlik ve özyönetim değerleri, yüksek girişimcilik yönelimi, empati, fedakarlığa benzer bir sosyal güdü, hizmet ve girişimciliğe dayalı kariyer kimliği ile ilgili özelliklerinin öne çıktığını saptamıştır. Cohen vd. (2019), büyük beş kişilik özelliklerinden hareketle sosyal girişimcilerin özellikle dışadönüklük ve yeni deneyimlere açıklık seviyelerinin geleneksel girişimcilere göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit etmiştir. Nga ve Shamuganathan (2010), sosyal girişimcinin uyumlu, şefkatli, güven veren ve alçak gönüllü bir birey olduğunu ifade etmektedir. Ruskin vd. (2016), sosyal girişimcileri, empati ve sempati sahibi, tutkulu, başarı odaklı, özerk, çevresine ilgili ve duyarlı, özgeci, sosyal adalet ve sorumluluk duygusuna sahip bireyler olarak tanımlamıştır.

Sosyal girişimciler, kişisel özellikleri ve karakterleri, örgütsel bağlamları, çalışma/liderlik tarzları, motivasyonları ve üstlendikleri faaliyet türleri açısından kategorize edilmiştir (Day ve Mody, 2017). Neck vd. (2009) tipolojisi, birincil pazar etkisine ve girişim misyonuna dayanırken, Zahra vd. (2009) tipolojisi, sosyal girişimcilerin sosyal fırsatları nasıl araştırıp keşfettiklerine dayanmaktadır. Zahra vd. (2009), sosyal girişmci tipolojilerini Hayek (1945), Krizner (1973), Schumpeter (1942) araştırmalardan yola çıkarak üç ana başlık altında toplamıştır. Bunlar; Sosyal Brikolör, Sosyal İnşacı, Sosyal Mühendis

şeklindedir. Bu kavramların her biri için, karşılaştırmalı bakış açısı sunan araştırmada sosyal girişimcilerin ne yaptığı, neden gerekli olduğu, sosyal önem ve sosyal dengeye etkileri, kısıtları ve limitleri kapsamında açıklanmıştır. Sosyal brikolör sınıflandırması, yerel sosyal ihtiyaçları karşılama fırsatlarını algılayan, bunlara göre hareket eden ve gerekli uzmanlık ve kaynaklara sahip bireylerden oluşmaktadır. Küçük ölçekli ve yerel kapsamlı olsalar da sosyal ihtiyaçlar ve bunları ele alma becerileri hakkındaki bilgiler geniş bir alana dağılmıştır. Sosyal brikolör eylemleri, huzursuzluğa yol açabilecek sosyal sorunlar karşısında sosyal uyumun korunmasına yardımcı olmaktadır. Yerel sorunları ele alma becerisine sahip bu sınıf yüksek farkındalığa sahiptir. Ancak sahip oldukları sınırlı kaynaklar ve uzmanlık, diğer ihtiyaçları karşılama veya coğrafi olarak genişleme yeteneklerini sınırlamaktadır. Sosyal inşacı, hükümetlerin, kurumların ve işletmelerin karşılayamadığı sosyal ihtiyaçlara hitap eden mal ve hizmetler sağlamak için alternatif yapılar inşa eder ve işletir. Küçükten büyüğe, kapsam olarak yerelden uluslararası düzeye devam eden bir sosyal ihtiyacı karşılamak üzere kurumsallaştırılmak üzere motive olmaktadır. Sosyal denge ve sosyal uyumun korunmasına yardımcı olan sosyal inşacı, sosyal açıdan önemli mal ve hizmetlerin sağlanmasındaki boşlukların farkındadır. Sosyal mühendis, önemli sosyal ihtiyaçları karşılamaya uygun olmadıklarında mevcut olanların yerini alacak şekilde tasarlanmış daha yeni, daha etkili sosyal sistemlerin yaratılmasını sağlamaktadır. Kapsamı ulusaldan uluslararasıya değişen ve mevcut düzene meydan okuyacak kalıcı yapılar inşa etmeyi amaçlayan çok büyük ölçekli faaliyetlerle ilgilenmektedir. Mevcut sosyal yapıları parçalayıp yerine yenilerini koymaya çalışırlar. Yerleşik görevliler karşısında sosyal değişim için önemli bir gücü temsil etmektedirler. Mevcut sosyal dengeyi bozar ve onu sosyal açıdan daha verimli bir denge ile değiştirmeye çalışır. Abu-Saifan (2012), sosyal girişimcileri sınıflandırma üzerine yaptığı araştırmada geleneksel girişimcilerle olan benzerlikleri ve farkları tespit etmiştir. Bir sosyal girişimciyi, misyon lideri, kanaat önderi, duygusal, sosyal değer yaratan, sosyal zekâsı üst düzey, vizyoner, sorumluluk bilinci ve hesap verilebilirliği yüksek birey olarak tespit etmiştir. Abebe vd. (2020), sosyal girişimcileri, seasoned champions (tecrübeli şampiyonlar), local pragmatists (yerel pramatistler), corporate veterans (kurumsal kıdemliler) ve social activists (sosyal aktivistsler) olarak sınıflandırmışlardır. Kısaca değinmek gerekirse ilk sınıf, kamu veya özel sektör olmak üzere profesyonel kariyer deneyimine sahip sosyal girişimcidir. Bu sınıftaki kişiler kariyerlerinde üst düzey yöneticilik pozisyonlarına sahip olma olasılığı yüksek, başarılı kabul edilen, politikacı, eğitimci, memur veya askerlerden oluşabilir. Başarılı kariyere rağmen tatmin eksikliğine sahip olan bu sınıf, topluma katkıda bulunmak için yeterince şey yapmadıklarına dair endişelerini dile getirmektedirler. Düzenli olarak tanık oldukları belirli sosyoekonomik ve çevresel ihtiyaçları ele alarak topluluklarına katkıda bulunmaları gerektiğine dair güçlü bir inanca sahiptirler. Sonuç olarak, topluluklarındaki sosyal ve çevresel sorunları çözme tutkuları onları sosyal girişimler başlatmaya itmektedir. Çoğu durumda, sosyal girişimleri başlatmak ve yönetmek için emekli olabilir veya uzun süreli kariyerlerinden ayrılırlar. Yerel Pragmatistler, yerel toplumu olduğu kadar ailelerini, akrabalarını ve komşularını da etkileyen sosyoekonomik ve çevresel sorunları çözme konusunda tutkulu olan sosyal girişimcilerdir. Yerel Pragmatistler, sıradan vatandaş, üniversite öğrencisi, evde oturan ebeveynlerden biri olabilir. Topluluklarını etkileyen sosyoekonomik ve çevresel sorunların kesinlikle farkındadırlar. Motivasyonları kısmen hayal kırıklıklarından ve resmî kurumların sorunları çözme konusundaki yetersizliklerine duyulan güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Topluluğun sorunlarını çözme konusundaki kolektif yeteneğine güçlü bir şekilde inanmaktadırlar. Sonuç olarak, bu tür sosyal girişimciler genellikle problem odaklı sosyal girişimlere odaklanmaktadır Yerel Pragmatistler, sosyal girişimlerini başlatırken ve yönetirken tabandan örgütlenme stratejilerini kullanmaktadır. Yerel Pragmatistler yalnızca davaları konusunda tutkulu olmakla kalmaz, aynı zamanda aile ve toplum üyelerini bu davaları desteklemeleri için ikna etme ve görevlendirme konusunda da çok yeteneklidirler. Yerel Pragmatistler, genellikle kapsamlı beşerî ve sosyal sermayeye sahip değildir. Tavsiye, bilgi ve mali destek için genellikle arkadaşlarına, ailelerine ve yerel sakinlerine güvenirler. Sosyal girişimci olmayı arzulamadıkları veya eğitim almadıkları, ancak pragmatik nedenlerle (yerel sosyoekonomik ve çevresel sorunları çözmek gibi) girişimci olmaya itilmiş göründükleri için "isteksiz savaşçılar" olarak tanımlanabilirler. Ayrıca, iyi gelişmiş profesyonel ağların olmaması nedeniyle bu girişimciler için kaynak edinimi zordur. Kurumsal Kıdemliler, ticari şirketlerde genellikle üst düzey yönetici düzeyinde kapsamlı kariyer deneyimlerine sahip sosyal girişimcilerdir. Yüksek sosyal statü ve kazanç ile rahat bir yaşam tarzına sahip olan bu sınıf, pek çok açıdan, başarılı kabul edilirler. Kurumsal Kıdemliler, icra kurulu başkanı ve operasyon direktörü, şirket avukatları, müdürler ve yönetim danışmanları gibi şirket yöneticileri olabilir. Bu kişiler genellikle ileri derecelere ve önemli kurumsal deneyime sahiptir. Hem

kendi endüstrilerinin içinde hem de dışında diğer firmaların diğer yöneticileri ve direktörleri ile sağlam ağ bağları geliştirmiş olmaları daha olasıdır. Kurumsal dünyadaki etkileyici başarılarına rağmen, bu kişiler kişisel refahlarının ötesinde dünyada yeterince fark yaratmadıklarına inanırlar. Hayal kırıklığına uğrama eğilimindedirler ve profesyonel yaşamlarından güçlü bir memnuniyetsizlik ifade ederler. Kişisel yaşamlarında tatmin ve anlam eksikliği ile mücadele etmektedirler. Sosyal girişimleri topluma "geri verme" ve kişisel tatmin elde etme yolları olarak görürler. Sosyal Aktivistler, genel olarak etnik ve sosyoekonomik kategorilerdeki topluluklara odaklanan, nedene dayalı büyük ölçekli sosyal girişimler yoluyla sosyoekonomik ve çevresel zorlukların üstesinden gelmek için sosyal girişimler başlatan sosyal girişimcilerdir. Ekonomik eşitsizlik, kaliteli eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, iklim değişikliği, sosyal adalet, çevre koruma gibi daha geniş sosyal ve çevresel zorluklara karşı güçlü bir tutku sergilemektedirler. Bununla birlikte, genellikle iş veya kamu sektörlerinde kapsamlı kariyer deneyimleri yoktur. Bunun yerine, bu sosyoekonomik ve çevresel nedenler için savunuculuğu hayatlarının çağrısı olarak görme olasılıkları daha yüksektir. Kurumsal veya kamu sektörlerinde kapsamlı resmi kariyer deneyimleri olmasa da başlıca güncel sosyoekonomik ve çevresel durumlar hakkında derin bilgiye sahiptirler.

Sosyal Girişimciler ve Psikolojik İyi Oluş

Sosyal girişimcilik, sosyal girişimci için büyük zorlukları beraberinde getiren zorlu bir çabadır. Sosyal girişimcilik ifade edildiği üzere özel hedeflere ulaşmak için risk almayı, karar vermeyi, fırsatlardan yararlanmayı, belirsiz ortamlarda proaktif ve yenilikçi hareket etmeyi içermektedir. Bu durumdan hareketle sosyal girişimcilerin gerçekten iyi oluş haline ulaşıp ulaşamadıklarının sorgulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Sánchez-García vd., 2018). Psikolojik iyi oluş sosyoloji (Veenhoven, 2008), psikoloji (Park vd., 2004; Forgeard vd., 2011; Csikszentmihalyi ve Larson, 2014) ve ekonomi (Clark ve Oswald, 1996; Brown vd., 2008) bağlamında ele alınmıştır ve bu nedenle farklı şekillerde açıklanabilir.

İyi oluş kavramı öznel ve psikolojik olarak ikiye ayrılmaktadır. Öznel iyi oluş, insanların hayatlarında karşılaştıkları çeşitli olaylara ve bulundukları koşullar hakkında yaptıkları olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri ifade etmektedir (Diener, 2006). Psikolojik iyi oluş, insanın limitlerinin farkında olması ve bunları kabul etmesi, insanlarla olumlu ilişkiler kurmasını, özerklik duygusunu, hedeflerin olmasını ve kişinin kendi kapasitesinden en iyi şekilde faydalanması olarak tanımlanmıştır (Keyes vd., 2002). Kısaca öznel iyi oluş insanın tecrübeleri hakkındaki olumlu ve olumsuz değerlendirmelerini, psikolojik iyi oluş ise kendi potansiyelinin ve yaşam amaçlarının farkında olması, diğer insanlar kurduğu ilişkilerdir.

Bu araştırmada sosyal girişimcilerin kişisel özelliklerinden hareketle psikolojik iyi oluş kavramına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda önerilen modelin ilk aşaması sosyal girişimcilerin kişilik özellikleri, motivasyon ve davranışlarıyla psikolojik iyi oluşları ile ilgili pozitif bir ilişki olduğudur. Buradan hareketle aşağıdaki model önerilmiştir.

Şekil 1. Sosyal girişimci kişiliği ve psikolojik iyi oluş ilişkisi
Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1.'de önerilen modelde herhangi bir aracı veya düzenleyici değişken bulunmamaktadır. Bu model şimdiye kadar sosyal girişimciler üzerine yapılan farklı araştırmalardan hareketle önerilmiştir. Diğer bir ifadeyle genellikle sorgulanan durum sosyal girişimcilerin psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkidir. Modelin bağımsız değişken tarafında sosyal girişimcilerin kişilik özellikleri, davranışları ve motivasyonları yer almaktadır. Bağımlı değişken olarak iyi oluşun alt boyutları ise kendini kabul etme,

insanlarla olumlu ilişki kurma, özerklik, çevresel hakimiyet, yaşam amacı ve bireysel gelişimdir. Sosyal girişimcilik araştırmalarında ayrıntılı şekilde ifade edildiği üzere sosyal girişimcinin kim olduğu üzerine verilen yanıtlar ile psikolojik iyi oluş alt boyutlarının uyumu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu ilişkinin kurulması tutarlı ve beklenen bir durumdur. Örneğin bir sosyal girişimcinin öne çıkan özellikleri arasında çevresine karşı duyarlı, özgeci, vizyoner ve sosyal fayda amacına sahip olma durumu iyi oluşun çevresel hakimiyet, bireysel gelişim, insanlarla olumlu ilişkiler kurma alt boyutlarıyla ilişkili olduğu ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle sosyal girişimci olarak sınıflandırılan bir insanın psikolojik iyi oluş seviyesinin yüksek olması beklenmektedir (Stephan, 2018; Sánchez-García vd., 2018; Wiklund vd., 2019). Ek olarak, sosyal girişimcilik faaliyetlerinin psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu etkisi tespit edilmiştir Kruse vd. (2023). Bu bölümde genel olarak iyi oluş ve sosyal girişimcilik arasındaki ilişki açıklanmış ve ilgili yazından hareketle öne çıkan model ortaya konmuştur. Bu bölümden sonra ise sosyal girişimciler üzerine göz ardı edilen değişkenler belirlenerek özgün model sunulmuştur.

SOSYAL GİRİŞİMCİLER ÜZERİNE BİR MODEL ÖNERİSİ

Sosyal girişimcilik araştırmaları tekrar eden şekilde sosyal girişimcinin olumlu özelliklerine odaklanmıştır. Bir sosyal girişimciden beklenen, sosyal fayda sağlayan radikal faaliyetlerdir. Bunu yaparken de yine ifade edildiği üzere birincil motivasyon ekonomik olmamaktadır. Sosyal girişimcilik yoğun bir çaba gerektirdiği için sosyal girişimcilere yüklenen bu misyon olumsuz psikolojik durumları da beraberinde getirebilir. Bu noktada bu araştırmanın özgün yanı sosyal girişimciler bağlamında olumsuz psikolojik süreçlere odaklanmasıdır.

Sosyal girişimcilik faaliyetleri toplumsal açıdan önem kazanmaktadır. Bu nedenle sosyal girişimcilerden ifade edildiği üzere yüksek motivasyonlar beklenmektedir. Böylece sosyal girişimcilik, birçok alanda oldukça yoğun bir çaba ve bireysel başa çıkma becerileri gerektiren bir süreç olmaktadır. Buna bağlı olarak sosyal girişimcilerin fiziksel, ruhsal sağlık ve refahı önemlidir. Önceki bölümde psikolojik iyi oluş ve sosyal girişimcilik ilişki sunulmuştur. Bu bölümde ise öncelikle bu yoğun çaba karşısında sosyal girişimciler ve tükenmişlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Tükenmişlik, sosyal girişimcilik araştırmalarında nadiren araştırılan bir kavramdır. Şimdiye kadar göz ardı edilen tükenmişlik kavramı, sosyal girişimciliğin doğası, işin özellikleri ve girişimci kişiliği, davranışı ve motivasyonlarıyla yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir (Palmer vd. 2021).

Sosyal girişimcilik insanlarla sürekli yakın iletişimi gerektiren yoğun bir faaliyet sürecidir. Buradan hareketle insanlarla yüz yüze ve yakın iletişim kurmayı gerektiren meslek gruplarının çalışanları yoğun strese maruz kalmaktadır. Bu meslek gruplarında çalışan bireyler tükenmişlik sendromu yaşamaktadır (Maslach ve Jackson, 1981). Freudenberger (1974) tükenmişliği; başarısızlık, yıpranma veya aşırı yüklenme sonucu oluşan çalışma ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler nedeniyle bireydeki tükenme durumu olarak tanımlamıştır. Maslach ve Jackson (1981) tükenmişliği, bireylere yardım edilen mesleklerde çalışanlar arasında, duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarı duygusunun azalması biçiminde ortaya çıkan bir durum olarak ifade etmektedir. Buradan hareketle sosyal girişimcilik faaliyetleri ile tükenmişliğin yakın ilişkisinden bahsedilebilir.

Bu araştırma kapsamında değerlendirilen diğer kavram işe yabancılaşmadır. İşe yabancılaşma iş ile ilgili çalışma koşullarından dolayı yaşanan hayal kırıklığının bireyde yarattığı duyguların yansıması olarak tanımlanabilir (Blaunner, 1964). Farklı bir tanımda ise işe yabancılaşma, bir organizasyon veya örgütün bireylerin insan olarak değerini ortaya koyan özerklik, sorumluluk, sosyal etkileşim ve kendini gerçekleştirme gibi koşul ve ortamları sağlayamamasının sonucu olarak tanımlanmaktadır (Hoy vd., 1983) Genel anlamda işe yabancılaşma, bireyin duygusal ve bilişsel ruh halinden etkilenebilmektedir. Genel olarak işe yabancılaşmanın bireysel, toplumsal ve kültürel faktörlerden kaynaklandığı söylenebilir. Bu açıklamalar doğrultusunda işe yabancılaşma, mevcut işi anlamsız bulma, işle ilgili ilişkilerden doyum alamama, yalnızlık, yetersizlik, güçsüzlük duygusu, geleceğe dair umudunu yitirme olarak da ifade edilebilir. Bu doğrultuda birey işine yönelik inancını yitirebilir, bağlarını koparabilir ve işin kendisine yük olduğunu hissedebilir (Hirschfeld ve Feild, 2000; Nair ve Vohra, 2010). Mottaz (1981), işe yabancılaşmayı işte içsel tatmin eksikliği olarak tanımlamaktadır. İşe yabancılaşma sadece bilişsel bir tepki olarak değerlendirilebilse de bilişsel, duygusal ve davranışsal yönleriyle daha geniş bir çerçeveden ele alınması gerekmektedir (Conway vd., 2020). Görüldüğü üzere sosyal girişimcilerden beklenen yoğun çabanın olumsuz şekilde sonuçlanması işe yabancılaşmayla ilişkili olabilmektedir. İşe

yabancılaşma yalnızca fiziksel iş ortamı ve örgütü ile ilişkili değildir. Diğer bir ifadeyle operasyonel boyutla birlikte düşünsel boyutta önemli bir kavram olarak kabul edilebilir. Devamlı toplum için sosyal fayda motivasyonuyla fikir üreten sosyal girişimciler için işe yabancılaşma durumu önemli kabul edilebilir (Crawford, 2009).

Buradan hareketle sosyal girişimcilerin tükenmişlik ve iş yabancılaşma düzeyleri ve psikolojik iyi oluş durumları arasındaki ilişkiye yönelik model aşağıda sunulmuştur. Araştırma modelinin temelinde sosyal girişimcilerin kişilik özellikleri, motivasyonları ve davranışlarının tükenmişliğe ve işe yabancılaşmaya neden olabileceği ve bu durumun da psikolojik iyi oluşu etkileyebileceği bulunmaktadır.

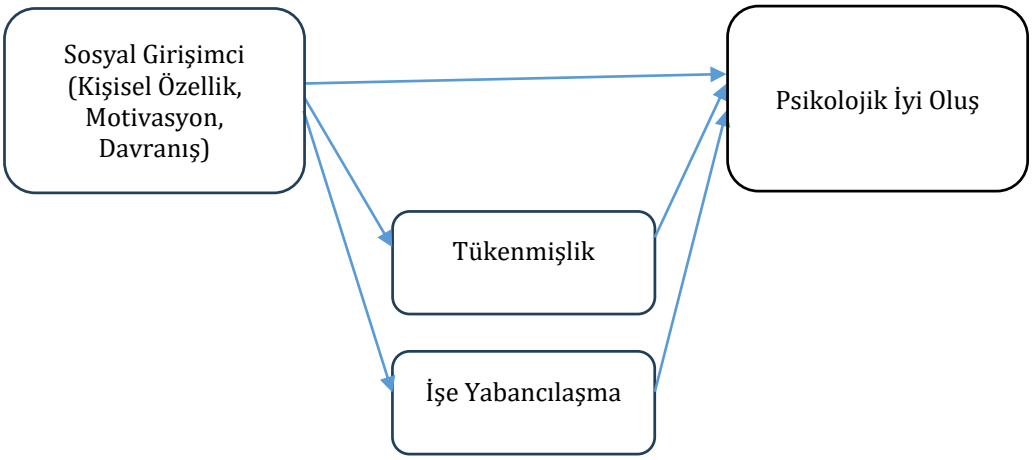

Şekil 2. Araştırma Modeli
Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Bu modelde bir sosyal girişimcinin motivasyon, davranış ve kişilik özelliklerinin psikolojik iyi oluş durumuna etkisinde tükenmişlik ve işe yabancılaşmanın aracılık etkisi önerilmektedir. Diğer bir ifadeyle bir sosyal girişimciden beklenen kişisel özellikler, davranış kalıpları ve sosyal girişimci motivasyonlarının doğrudan iyi oluş durumuna etkisi bulunmaktadır. Sosyal girişimciliğin yoğun faaliyetleri sosyal girişimci üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu araştırma bu noktada kısmı aracılığı açıklamak için tükenmişlik ve işe yabancılaşma değişkenlerini önermektedir. Yine de modelde sosyal girişimcilik ve iyi oluş arasında doğrudan etki mevcuttur. Bu modelin ölçülebilmesi için ilgili yazında öne çıkan ölçekler bulunmaktadır. Bağımsız değişken olarak sosyal girişimcilik, Kraus vd. (2017), Satar ve Natasha (2019) ile Kannampuzha ve Hockerts (2019) araştırmalarında üretilen ölçeklerle tespit edilebilir. Aracı değişkenlerden tükenmişlik, Maslach ve Jackson (1981), işe yabancılaşma ise Mottaz (1981), Nair ve Vohra (2009) ölçekleriyle sorgulanabilir. Bağımlı değişken olarak tanımlanan psikolojik iyi oluş ise Diener vd. (1985) ve Ryff (1989) tarafından geliştirilen ölçekler ile sınanabilir. Modelde yer almayan demografik değişenler, yaş, sektörel deneyim, gelir seviyesi, eğitim durumu, faaliyet gösterilen sektör olarak sıralanabilir. Modelden bağımsız olarak tükenmişlik ve işe yabancılaşmanın psikolojik iyi oluş üzerinde tahmin edileceği üzere olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Yine bu noktada sosyal girişimci bağlamında bu değişkenlerin modelde önerilmesi araştırmanın özgün tarafını açıklamaktadır. Bu modelde aracı ve bağımlı değişkenlerin alt boyutları bulunmaktadır. Tükenmişliğin alt boyutlar kişisel başarı azalması, duyarsızlaşma ve duygusal tükenmişliktir. İşe yabancılaşmanın alt boyutları ise güçsüzlük, anlamsızlık, toplumsal yabancılaşma, normsuzluk, kendine yabancılaşma olarak sıralanabilir. Psikolojik iyi oluş ise ifade edildiği üzere kendini kabul etme, insanlarla olumlu ilişki kurma, özerklik, çevresel hakimiyet, yaşam amacı ve bireysel gelişim alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu çerçevede araştırma modeli aşağıdaki varsayımlara dayanmaktadır:

- Sosyal girişimcilik özellikleri psikolojik iyi oluş üzerinde doğrudan pozitif bir etkiye sahiptir.
- Sosyal girişimcilik faaliyetlerinin yoğunluğu ve sorumluluk yapısı tükenmişlik düzeyini artırabilir.
- Sosyal girişimcilik faaliyetlerinde yaşanan anlam kaybı ve hayal kırıklığı işe yabancılaşmayı artırabilir.

- Tükenmişlik ve işe yabancılaşma psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.
- Tükenmişlik ve işe yabancılaşma, sosyal girişimcilik ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlenmektedir.

Bu varsayımlardan hareketle önerilen modelin hipotezleri şu şekilde sıralanabilir:

- H1: Sosyal girişimcilik özellikleri psikolojik iyi oluşu pozitif yönde etkiler.
- H2: Sosyal girişimcilik özellikleri tükenmişliği pozitif yönde etkiler.
- H3: Sosyal girişimcilik özellikleri işe yabancılaşmayı pozitif yönde etkiler.
- H4: Tükenmişlik psikolojik iyi oluşu negatif yönde etkiler.
- H5: İşe yabancılaşma psikolojik iyi oluşu negatif yönde etkiler.
- H6: Tükenmişlik, sosyal girişimcilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlenir.
- H7: İşe yabancılaşma, sosyal girişimcilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlenir.

Bu model, sosyal girişimciliği yalnızca toplumsal değer üretimi bağlamında değil, aynı zamanda bireyin psikolojik sürdürülebilirliği çerçevesinde değerlendirmesi bakımından literatüre katkı sunmaktadır. Özellikle tükenmişlik ve işe yabancılaşma değişkenlerinin birlikte ele alınması, sosyal girişimciliğin psikolojik maliyetlerini açıklamada bütüncül bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada sosyal girişimcilerin kişisel özellikleri, davranış kalıpları ve motivasyonları ile psikolojik iyi oluş durumları arasındaki ilişkiyi açıklayan özgün bir model önerilmiştir. Sosyal girişimcinin kim olması gerektiği veya kendisinden ne beklendiğine yönelik araştırmalar genellikle ütopik bir profil ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle ilgili yazın, bir sosyal girişimcinin yıpranma veya eskime payını hesap etmemektedir. Tahmin edileceği üzere bu yıpranma ve olumsuz durumlar psikoloji temellidir. Bir taraftan sosyal girişimciliğin yoğun faaliyetleri, diğer taraftan sürekli toplumsal sosyal fayda yaratmak, bir sosyal girişimci için bile kolay bir süreç değildir.

Buradan hareketle, ilgili yazında eksik olan fakat özellikle psikolojik iyi oluş durumu için önemli kabul edilen kavramlara odaklanılmıştır. Söz konusu kavramlar tükenmişlik ve işe yabancılaşmadır ve modelde aracı değişkenler olarak önerilmiştir. Araştırma modeline bakıldığında, sosyal girişimci psikolojisine dikkat çekilmektedir. Toplumun birçok meslek grubuna göre daha fazla fayda beklediği ve buna karşılık ekonomik motivasyonların ikincil planda kaldığı sosyal girişimciliğin sürdürülebilir olup olmadığı tartışılmalıdır. Bu tartışmanın öznesi ise sosyal girişimcilik faaliyetlerini yürüten sosyal girişimcilerdir. Bu noktada ortaya atılan ütopik bir kişiliğin aksine, sosyal girişimciler sürekli iyilik yaparken içinde bulundukları durumlar karşısında olumsuz şekilde etkilenebilir. Önerilen modelden hareketle bir sosyal girişimcinin beklenenin aksine işe yabancılaşma ve tükenmişlik ile başa çıkmak durumunda kalabileceği öngörülmektedir. Yine de bu durumun ortaya çıkmadığı durumlar da göz ardı edilmemelidir. Hali hazırda ilgili yazın sosyal girişimcilerin iyi oluş düzeylerinin yüksek olması beklenmektedir (Stephan, 2018; Sánchez-García vd., 2018).

Araştırmanın kuramsal katkısı, sosyal girişimcilerin yoğun faaliyetleri sırasında karşılaşabilecekleri psikolojik yükleri modelin bir parçası olarak ele almasıdır. Önerilen model, sosyal girişimcinin motivasyon, davranış ve kişilik özelliklerinin psikolojik iyi oluş üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra, tükenmişlik ve işe yabancılaşma aracılığıyla dolaylı etkilerini de dikkate almaktadır. Bu bağlamda, sosyal girişimciliğin sürdürülebilirliği ve bireysel refahın korunması açısından kritik bulgular sunmaktadır (Kruse vd., 2023; Palmer vd., 2021). Önerilen model farklı sektörlerde de test edilmelidir. Model haricinde tam aracılık ve düzenleyici değişkenler eklenebilir. Örneğin, bir sosyal girişimcinin geçmişte yürüttüğü faaliyetler, profesyonel kariyer deneyimi veya faaliyet gösterilen sektör, modelin uygulanabilirliğini etkileyebilir. Toplum sağlığı ve turizm gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren sosyal girişimciler arasındaki psikolojik yük farklılıkları, araştırma sırasında ortaya konmalıdır. Ayrıca ileride yapılacak araştırmalar, önerilen modeli sınayarak literatürün daha sağlıklı gelişmesine katkı sağlayabilir.

Gelecekteki araştırmalar için karma yöntemli araştırma desenleri önerilmektedir. Sosyal girişimciler üzerine kurulan Ashoka ağı üzerinden farklı ülkelerdeki sosyal girişimciler tespit edildikten sonra sektöre bazlı filtrelemeler yapılabilir ve karşılaştırmalı analizler uygulanabilir. Önerilen modelde yer alan değişkenler için farklı ölçekler önerilmiş olsa da, yalnızca bu modeli test etmeye yönelik özgün bir ölçme aracı henüz bulunmamaktadır. Daha az sayıda sosyal girişimcilerle yapılacak derinlemesine görüşmeler sonucunda bu modele özgün bir ölçme aracının geliştirilmesi, ilgili alana önemli metodolojik katkılar sağlayacaktır.

Başka bir değişken önerisi, sosyal girişimlerin ve sosyal girişimcilerin sınıflandırılmasına yönelik olabilir. Bu sınıflandırma, önceki araştırmalardan hareketle yapılabileceği gibi, bu araştırmadan elde edilecek özgün sınıflandırmalarla da gerçekleştirilebilir. Ek olarak, işe yabancılaşma, tükenmişlik ve psikolojik iyi oluş değişkenlerinin alt boyutları göz ardı edilmemelidir. Kaygı, stres ve depresyon gibi olumsuz psikolojik çıktılar da modele dahil edilebilir. Tükenmişlik ve işe yabancılaşmanın kısmi aracılık etkisi sonucu psikolojik iyi oluş düzeyinde azalma meydana gelebilir. İyi oluş düzeyindeki azalmanın sosyal girişimcinin sosyal yaşamını etkileyebileceği dikkate alındığında, bu aracılık etkisinin tam aracılık hâline dönüşme potansiyeli ortaya çıkabilir (Maslach & Jackson, 1981; Mottaz, 1981; Conway vd., 2020).

Sonuç olarak, bu araştırma sosyal girişimcilerin psikolojik iyi oluşunu etkileyen hem olumlu hem olumsuz süreçleri bir arada ele alarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Önerilen model, sosyal girişimcilik araştırmalarında psikolojik yüklerin ve refahın sistematik bir şekilde değerlendirilmesine imkân tanımakta ve gelecekte yapılacak çalışmalar için kuramsal ve metodolojik bir temel oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Abebe, M. A., Kimakwa, S. ve Redd, T. (2020). Toward a typology of social entrepreneurs: the interplay between passionate activism and entrepreneurial expertise. *Journal Of Small Business and Enterprise Development,* 27(4), 509-530.

Abu-Saifan, S. (2012). Social entrepreneurship: definitions and boundaries. *Technology Innovation Management Review*, 2(2), 22–27.

Alvord, S. H., Brown, L. D. ve Letts, C. W. (2004). Social entrepreneurship and societal transformation: An exploratory study. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 40(3), 260-282.

Austin, J., Stevenson, H. ve Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: Same, different, or both? *Entrepreneurship Theory & Practice,* 30(1), 1–22.

Bacq, S. ve Janssen, F. (2011). The multiple faces of social entrepreneurship: a review of definitional issues based on geographical and thematic criteria. *Entrepreneurship & Regional Development,* 23(5-6), 373-403.

Bargsted, M., Picon, M., Salazar, A. ve Rojas, Y. (2013). Psychosocial characterization of social entrepreneurs: a comparative study. *Journal of Social Entrepreneurship*, 4(3), 331-346.

Blaunner, R. (1964) Aliention and freedoom: the factory worker and his industry, Chicago: The Universty of Chicago Press.

Bornstein, D. (2004). How to change the world: Social entrepreneurs and the power of new ideas. Oxford, UK: Oxford University Press.

Brown, G. D., Gardner, J., Oswald, A. J. ve Qian, J. (2008). Does wage rank affect employees' well-being? *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society,* 47(3), 355-389.

Can, E. ve Canbal, A. (2017). Türkiye'de ödül almış genç sosyal girişimcilerin profilleri üzerine bir araştırma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3), 117-136.

Catford, J. (1998). Social entrepreneurs are vital for health promotion—but they need supportive environments too. *Health Promotion International,* 13(2), 95-97.

Chell, E. (2007). Social enterprise and entrepreneurship – Towards a convergent theory of the entrepreneurial process. *International Small Business Journal*, 25(1), 5–26.

Cho, A. H. (2006). Politics, values and social entrepreneurship: A critical appraisal. In J. Mair, J. Robinson, & K. Hockerts (Eds.), Social entrepreneurship (pp 34–56). Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Christopoulos, D. ve Vogl, S. (2015). The motivation of social entrepreneurs: the roles, agendas and relations of altruistic economic actors. *Journal of Social Entrepreneurship,* 6(1), 1-30.

Clark, A. E. ve Oswald, A. J. (1996). Satisfaction and comparison income. *Journal of Public Economics,* 61(3), 359-381.

Cohen, H., Kaspi-Baruch, O. ve Katz, H. (2019). The social entrepreneur puzzle: the background, personality and motivation of Israeli social entrepreneurs. *Journal of Social Entrepreneurship,* 10(2), 211-231.

Conway, E., Monks, K., Fu, N., Alfes, K. ve Bailey, K. (2020). Reimagining alienation within a relational framework: evidence from the public sector in Ireland and the UK. *The International Journal of Human Resource Management*, 31(21), 2673-2694.

Csikszentmihalyi, M. ve Larson, R. (2014). Flow and the foundations of positive psychology (Vol. 10, pp. 978-994). Dordrecht: Springer.

Dacin, P. A., Dacin, M. T. ve Matear, M. (2010). Social entrepreneurship: why we don't need a new theory and how we move forward from here. *Academy of management perspectives*, 24(3), 37-57.

Dart, R. (2004). The legitimacy of social enterprise. *Non-profit Management & Leadership*, 14(4), 411–424.

Day, J. ve Mody, M. (2017). Social entrepreneurship typologies and tourism: conceptual frameworks. *Social entrepreneurship and tourism: Philosophy and practice*, 57-80.

De Leeuw, E. (1999). Healthy cities: urban social entrepreneurship for health. *Health Promotion International,* 14(3), 261-270.

Dees, G. ve B. Battle Anderson. (2006). Framing a theory of social entrepreneurship: Building on two schools of practice and thought. ARNOVA Occasional Paper Series 1, no. 3: 39–66.

Dees, J. G. (1998). The meaning of ‘‘social entrepreneurship.’’ Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Fuqua School of Business, Duke University.

Dees, J. G. (2001). The meaning of social entrepreneurship http://www.caseatduke.org/

Diener, E. (2006). Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being. In Journal of happiness studies: An interdisciplinary forum on subjective well-being. Springer.

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.

Diochon, M. ve Anderson, A. R. (2009). Social enterprise and effectiveness: a process typology. *Social Enterprise Journal*, 5(1), 7-29.

Drayton, B. (2002). The citizen sector: becoming as entre- preneurial and competitive as business. *California Management Review*, 44(3), 120–132.

Ernst, K. (2012). Social entrepreneurs and their personality. Social entrepreneurship and social business: an introduction and discussion with case studies, 51-64.

Forgeard, M. J., Jayawickreme, E., Kern, M. L. ve Seligman, M. E. (2011). Doing the right thing: measuring wellbeing for public policy. *International Journal Of Wellbeing*, 1(1).

Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.

Harding, R. (2004). Social enterprise: the new economic engine? *Business and Strategy Review,* 15(4), 39–43.

Hartigan, P. (2006). It's about people, not profits. *Business Strategy Review*, 17(4), 42–45.

Haugh, H. (2006). Social enterprise: beyond economic outcomes and individual returns. In J. Mair, J. Robinson, & K. Hockerts (Eds.), Social entrepreneurship. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Hibbert, S., Hogg, G. ve Quinn, T. (2005). Social entrepreneurship: Understanding consumer motives for buying The Big Issue. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(3), 159–172.

Hirschfeld, R. R. ve Feild, H. S. (2000). Work centrality and work alienation: distinct aspects of a general commitment to work. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior,* 21(7), 789-800.

Hoy, W., K. Blazovsky, R. ve Newland, W., (1983). Bureaucracy and alienation: a comparative analysis. *The Journal of Educational Administration*, 21 (2), 109-121.

Kannampuzha, M. ve Hockerts, K. (2019). Organizational social entrepreneurship: scale development and validation. *Social Enterprise Journal*, 15(3), 290-319.

Koe Hwee Nga, J. ve Shamuganathan, G. (2010). The influence of personality traits and demographic factors on social entrepreneurship start up intentions. *Journal of Business Ethics*, *95*, 259-282.

Korman, A. K., Wittig-Berman, U. ve Lang, D. (1981). Career success and personal failure: alienation in professionals and managers. *Academy of Management Journal*, 24(2), 342-360.

Korosec, R. L. ve Berman, E. M. (2006). Municipal support for social entrepreneurship. *Public Administration Review*, 66(3), 448–462.

Kraus, S., Niemand, T., Halberstadt, J., Shaw, E. ve Syrjä, P. (2017). Social entrepreneurship orientation: development of a measurement scale. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 23(6), 977-997.

Kruse, P., Chipeta, E. M. ve Ueberschär, I. (2023). What keeps social entrepreneurs happy? exploring personality, work design, external support, and social ımpact as resources of social entrepreneurs' mental well-being. *Sustainability*, 15(5), 4109.

Kümbül Güler, B. (2008). Sosyal girişimciliği etkileyen faktörlerin analizi [Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü].

Light, P. C. (2006). Reshaping social entrepreneurship. *Stanford Social Innovation Review*, 46–51.

Mair, J. ve Marti, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41(1), 36-44.

Martin, R. J. ve Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: the case for a definition. *Stanford Social Innovation Review*, Spring, 29–39.

Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior,* 2(2), 99-113.

Mort, G., Weerawardena, J. ve Carnegie, K. (2002). Social entrepreneurship: Towards conceptualization and measurement. American Marketing Association Conference Proceedings, 13, 5.

Mottaz, C. J. (1981). Some determinants of work alienation. *Sociological Quarterly*, 22(4), 515-529.

Nair, N. ve Vohra, N. (2009). Developing a new measure of work alienation. *Journal of Workplace Rights*, 14(3).

Nair, N. ve Vohra, N. (2010). An exploration of factors predicting work alienation of knowledge workers. *Management Decision*, 48(4), 600-615.

Neck, H., Brush, C. ve Allen, E. (2009). The landscape of social entrepreneurship. *Business Horizons,* 52(1), 13-19.

Nicholls, A. (2008). Social entrepreneurship: New models of sustainable social change. Oxford: Oxford University Press.

Palmer, C., Kraus, S., Kailer, N., Huber, L. ve Öner, Z. H. (2021). Entrepreneurial burnout: a systematic review and research map. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business,* 43(3), 438-461.

Pangriya, R. (2019). Hidden aspects of social entrepreneurs' life: a content analysis. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 9, 1-19.

Park, N., Peterson, C. ve Seligman, M. E. (2004). Strengths of character and well-being. *Journal of social and Clinical Psychology*, 23(5), 603-619.

Peredo, A. M. ve McLean, M. (2006). Social entrepreneurship: A critical review of the concept. *Journal of World Business*, 41, 56–65.

Perrini, F. ve Vurro, C. (2006). Social entrepreneurship: Innovation and social change across theory and practice. In J. Mair, J. Robinson, & K. Hockerts (Eds.), Social entrepreneurship. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Prabhu, G. N. (1999). Social entrepreneurship leadership. *Career Development International*, 4(3), 140–145.

Roberts, D. ve Woods, C. (2005). Changing the world on a shoestring: the concept of social entrepreneurship. *University of Auckland Business Review*, 45–51.

Ruskin, J., Seymour, R. G. ve Webster, C. M. (2016). Why create value for others? an exploration of social entrepreneurial motives. *Journal of Small Business Management,* 54(4), 1015-1037.

Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal Of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069.

Sánchez-García, J. C., Vargas-Morúa, G. ve Hernández-Sánchez, B. R. (2018). Entrepreneurs' well-being: a bibliometric review. *Frontiers in psychology*, 9, 1696.

Satar, M. S. Ve Natasha, S. (2019). Individual social entrepreneurship orientation: towards development of a measurement scale. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship,* 13(1), 49-72.

Seelos, C. ve Mair, J. (2005). Social entrepreneurship: creating new business models to serve the poor. *Business Horizons*, 48, 241–246.

Sharir, M. ve M. Lerner (2006). Gauging the success of social ventures initiated by individual social entrepreneurs. *Journal of World Business*, 41(1), 6–20.

Smallbone, D., M. Evans, I. Ekanem ve S. Butters. (2001). Researching social enterprise. Final Report to the small business service. Centre for Enterprise and Economic Development Research, Middlesex University.

Stephan, U. (2018). Entrepreneurs' mental health and well-being: a review and research agenda. *Academy of Management Perspectives*, 32(3), 290-322.

Stephan, U. ve Drencheva, A. (2017). The person in social entrepreneurship: A systematic review of research on the social entrepreneurial personality. The Wiley handbook of entrepreneurship, 205-229.

Tan, L. P., Pham, L. X. ve Bui, T. T. (2021). Personality traits and social entrepreneurial intention: the mediating effect of perceived desirability and perceived feasibility. *The Journal of Entrepreneurship*, 30(1), 56-80.

Teasdale, S. (2012). What's in a name? Making sense of social enterprise discourses. *Public Policy and Administration,* 27(2), 99-119.

Thompson, J. L. (2002). The world of the social entrepreneur. *The International Journal of Public Sector Management,* 15, 412–431.

Thompson, J., Alvy, G. ve Lees, A. (2000). Social entrepreneurship—a new look at the people and the potential. *Management Decision*, 38, 328–338.

Veenhoven, R. (2008). Healthy happiness: effects of happiness on physical health and the consequences for preventive health care. *Journal of happiness studies*, 9 (1), 449-469.

Waddock, S. A. ve Post, J. E. (1991). Social entrepreneurs and catalytic change. *Public Administration Review,* 393-401.

Waddock, S. A. ve Post, J. E. (1995). Catalytic alliances for social problem solving. *Human Relations*, 48(8), 951– 973.

Wiklund, J., Nikolaev, B., Shir, N., Foo, M. D. ve Bradley, S. (2019). Entrepreneurship and well-being: Past, present, and future. *Journal Of Business Venturing*, 34(4), 579-588.

Yunus, M. (2008). Creating a world without poverty: Social business and the future of capitalism. New York: Public Affairs Books.

Zahra, S. A., Gedajlovic, E., Neubaum, D. O. ve Shulman, J. M. (2009). A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges. *Journal of Business Venturing*, 24(5), 519-532.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

İngiltere'nin Basra Körfezi ve Ticaret Yolunu Kontrol Etme Çabaları

England's Efforts to Control the Persian Gulf and the Trade Route

Mustafa ÇABUK
Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
cabukm@yahoo.com
Orcid ID: 0000-0001-5560-8193

Öz: İngiltere'nin en önemli sömürgesi Hindistan'dı. İngiltere'nin Ortadoğu politikasının temeli de Hindistan ve Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamaya dayanıyordu. Bu bağlamda özellikle Süveyş Kanalı açılana kadar Basra Körfezi ticaret yolu ön plana çıkmaktaydı. Hem yol hem de Körfez bölgesinin Hindistan'a yakın olması İngiltere'nin bölgeye daha çok ilgi göstermesine neden oldu. Bu amaç doğrultusunda İngiltere öncelikle bölgedeki küçük şeyhlikleri Osmanlı Devletinden bağımsız hale getirme politikası izledi. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzu, İngiltere'nin bölgede nüfuz alanı oluşturmasının önündeki en büyük engeldi.

İngiltere, sömürgelerde uyguladığı geleneksel böl-parçala-yönet politikasına uygun olarak Körfez bölgesinde aynı dil, din, ırk hatta aynı kabileden olan insanlardan farklı siyasi oluşumlar ortaya çıkardı. Körfez bölgesinde birbiriyle kavgalı, İngiltere'ye bağımlı birçok küçük devletçik oluşturdu. Daha sonra küçük devletçikler haline gelen şeyhliklerle himaye antlaşmaları imzalayarak diğer sömürgeci güçleri bölgeden uzak tutma politikası izledi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İngiltere, körfez, ticaret, sömürge.

Abstract: England's most important colony was India. The basis of Britain's Middle East policy was to ensure the security of India and the roads leading to India. In this context, the Persian Gulf trade route came to the fore, especially until the Suez Canal was opened. The fact that both the road and the Gulf region are close to India caused England to show more interest in the region. For this purpose, England first followed a policy of making the small sheikhdoms in the region independent from the Ottoman Empire. Having a strong state like the Ottoman Empire was the biggest obstacle to England establishing a sphere of influence in the region.

In accordance with the traditional divide-rule policy implemented in the colonies, England created different political formations in the Gulf region from people of the same language, religion, race and even the same tribe. It created many small states in the Gulf region that were at war with each other and were dependent on England. He followed a policy of keeping other colonial powers away from the region by signing protectorate agreements with the sheikhdoms, which later became small states.

Keywords: Ottoman, England, gulf, trade, colony.

GİRİŞ

Basra Körfezi; Irak'ın güneyinde yer alan Basra Limanı'ndan başlayıp İran'la Birleşik Arap Emirlikleri arasında yer alan Hürmüz Boğazına kadar devam edip oradan da Hint Okyanusuna kavuşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Irak'ı fethinden sonra küçük beylik ve şeyhliklerin de Osmanlı

Geliş Tarihi:21.11.2024 *Kabul Tarihi:04.11.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Çabuk, M. (2026). İngiltere'nin Basra Körfezi ve Ticaret Yolunu Kontrol Etme Çabaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 104–111. Doi: 10.33437/ksusbd. 1589305

Devleti'ne tabi olmasıyla bölge Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdi. Bu durum yüz yıllarca sürerek Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı ile bölgeden çekilmesine kadar devam etti.

Süveyş Kanalı açılmadan önce İngiltere'nin Hindistan ticaretinde kullandığı yollardan biri de Basra Körfezi'ydi. Zira bu yol diğer alternatiflere göre daha avantajlıydı. Ayrıca bu güzergâh sadece yol olarak değil İngiltere'nin Kraliçenin tacındaki elmasa benzettiği Hindistan sömürgesinin güvenliği için de stratejik öneme sahipti.

Bölgeye yönelik emperyalist güçlerin faaliyetlerinin artmasıyla birlikte bölgedeki küçük şeyhlikler ve yerel liderlerle farklı güçler bağlantı kurmaya onları kendi nüfuzları altına almaya çalıştılar. Basra Körfezine kıyısı olan Kuveyt, Katar, Umman, Bahreyn gibi limanda bulunan şeyhliklere emperyalist ülkeler, özellikle de deniz üzerinden nüfuz etmeye çalıştı. Bu küçük şeyhliklerde sömürgeci devletlerin nüfuzunu engellemek her geçen gün zorlaşıyordu. Osmanlı Devleti bu duruma engel olmak için politikalar geliştirdi.

Osmanlı Devleti Basra Körfezi'ndeki küçük şeyhlikler üzerinde İngiliz nüfuzunu engellemekte zorlandı. Diğer yandan, Musul ve Bağdat gibi iç kesimlerde kalan yerlerde yabancı güçlerin müdahalesi daha zor olduğu için sömürgeci devletlerin buralara nüfuz etmesi zordu. Osmanlı Devleti'nin bu bölgeleri kontrol etmesi daha kolaydı. Denize kıyısı olan şeyhliklerde ise fiili kontrol daha zordu. O yıllarda emperyalist güçler, denizlerde güçlüydüler ve deniz bağlantısı olan yerlere daha rahat bir şekilde ulaşıp müdahale edebiliyorlardı. İç kesimlere müdahale edecek güçleri zayıftı. İç kesimlere müdahale etmek hem daha riskliydi hem de daha büyük askeri güce ihtiyaç vardı. Osmanlı Devleti'nin kıyı kesimlerdeki şeyhlikler üzerindeki nüfuzunun azalması İngiltere'nin bu şeyhlikler üzerindeki nüfuzunu arttırmasını kolaylaştırdı. Zamanla İngilizler nüfuz alanlarını kıyıdaki yerleşim yerlerinden başlayarak iç kesimlere doğru genişletip kabile şeflerini nüfuzu altına almaya çalıştı (Choueiri, 2011: 11; Doğançay,2015: 110-111).

Londra Baş şehbender vekili Halil Halid Bey'in 5 Mart 1898 tarihinde hazırladığı rapora göre; İngiltere'nin dış politikasının temelini Hindistan'daki sömürge topraklarının ve bu topraklara giden yolun güvenliği oluşturmaktaydı. İngiltere'nin Basra Körfezi politikası, Hindistan politikasının bir parçasıydı. Basra Körfezi'ne yönelik siyasi, askerî ve iktisadi faaliyetler Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimi tarafından yürütülmekteydi. Basra'ya, Hindistan'daki sömürge yönetimi tarafından bir memur görevlendirildi. İngilizler, bu memuru koruma bahanesiyle sefaret kurallarına aykırı olarak Basra'da bir müfreze askerî güç bulundurmaya başladı (Aslan, 2018: s. 413). İngiltere bu gibi sembolik güçlerle kendisini göstermeye ve propaganda yapmaya çalışmaktaydı.

İngiltere, Körfez'de konsolosluklar açarak nüfuzunu artırdı. Buşir (Buşehr)'de konsolosluk açtıktan sonra Körfez'de gücünü ve etkinliğini artırdı. Buşehr Konsolosluğu'na bağlı olarak Basra Körfezi'nde deniz gücü konuşlandırmak suretiyle etkinliğini pekiştirdi (Yurdakul, 2019: 40). 1869 yılında Trucial sahillerindeki (Uman sahilleri) bazı aşiret şeyhleri ile bir antlaşma yaparak şeyhlerden İngilizler dışında hiçbir devletle antlaşma yapmayacakları teminatını aldı. 1880 yılında Katar ve Bahreyn'deki şeyhlerle de benzer bir antlaşma yaptı (Kızılkaya, 2013: 297).

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı kaybetmesi ve bölgede başlayan İngiliz işgali ile birlikte İngilizler Basra Körfezi'ndeki şeyhlik ve emirliklere yönelik daha yoğun bir politika yürütmeye başladı. İngiltere, bölgedeki şeyhliklerle antlaşmalar yaparak Basra Körfezi'nde etkinliğini artırdı. Bu politikalar doğrultusunda 1853 yılında bu şeyhliklerle İngiltere arasında "Britanya İmparatorluğu ile Denizlerde Kalıcı Ateşkes Antlaşması" imzalandı. Katar ile 1853 yılında, Bahreyn ile 1861 ve 1892 yıllarında, Kuveyt ile 1899 yılında anlaşmalar yaptı (Choueiri, 2011: 11; Şennur, 2016: 196). İngiltere Basra Körfezi'nde kendi hegemonyasını kurmak için bu antlaşmaları kullandı (Şimşek-Kaya, 2020: 86).

İngiltere körfez bölgesinde ırkları, dilleri, dinleri aynı olan hatta bazıları aynı kabileye mensup olan insanlardan farklı şeyhlerin liderliğinde birbirlerinden bağımsız, iç işlerinde serbest ancak dış işlerinde İngiltere'nin kontrolünde bulunan çok sayıda küçük siyasi yapılar oluşturma üzerine politikalar geliştirdi. Körfez bölgesindeki bu şeyhliklerle ayrı ayrı anlaşmalar imzalayarak böl- parçala-yönet politikası uyguladı. Her şeyhlik için ayrı semboller, ayrı bayraklar kullanımını teşvik ederek bölünmüşlüğü pekiştirmeye çalıştı. Böylece yerelde bölünmüşlüğü artırarak güçlü yerel liderler ve

devletler ortaya çıkmasını engellemek ve bölgeyi daha küçük askerî güçlerle kontrol etmek istedi (Şimşek-Kaya, 2020: 84-89).

İngiltere'nin Katar Politikası

Necid bölgesinde Basra Körfezi'ne hâkim yarımada şeklinde bir konuma sahip olan Katar, Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olmadan önce Portekizlilerin nüfuzu altındaydı. Basra Körfezi'nde Osmanlı hâkimiyeti tesis edildikten sonra bölgede Portekiz egemenliğinin kırılmasıyla Katar da Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Osmanlı Devleti önce Lahsâ Beylerbeyliğini daha sonra ise Katar Sancağını kurdu (Kurşun, 2002: 30).

İngiltere Hindistan ticaret yolunun güvenliğini sağlamak için 1820'den sonra Basra Körfezi'ne kıyısı olan şeyhliklerin liderleri ile gizli anlaşmalar imzalamaya ve Katar'ın da içinde bulunduğu bölgedeki küçük şeyhlikleri zaman içerisinde İngiltere'nin üst bölgeleri haline getirmeye çalıştı **(**Doğançay, 2015: 111-112; Kurşun, 2018: 13-15; Ortaylı, 2004: 180-181).

Mithat Paşa Bağdat valisi olduktan sonra, Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi ve Necid bölgelerindeki otoritesini yeniden tesis etmek için 1871 yılında Lahsa ve çevresine sefer düzenledi. Sefer sonrasında Nafiz Paşa komutasındaki askerî birlik Katar'a geldi. Katar Emir'i Muhammed Al Sani'nin oğlu Casim, bu seferden memnun olduğunu belirterek Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu bildirdi. Evine Türk bayrakları astı. Katar, Basra Vilayeti'nin Lahsa Sancağı'na bağlı bir kaymakamlık haline getirildi. Katar emiri, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu bildirerek 1866 yılından itibaren İngilizlerin baskısıyla Bahreyn ve Umman'a vermek zorunda kaldığı vergiyi vermeyi reddetti (Bingöl, 2019: 86-88).

1883 yılından itibaren İngilizler, Katar'ı hâkimiyet altına almak için Hindistan'da eğittikleri Banyan tüccarları vasıtasıyla Katar'daki nüfuzlarını artırmaya çalıştı. İngilizler bu tüccarlar üzerinden Katarlı ailelere ve Casim Al Sani'ye baskı yaptı. Baskılar sonucu Casim Al Sani ticaretine devam edebilmek için İngilizlere senet imzalamak zorunda kaldı (Bingöl, 2019: 89).

Osmanlı Devleti İngiltere'nin yoğun faaliyetlerine ve engellemelerine rağmen 1916 yılına kadar Katar'daki varlığını devam ettirdi. 1916 yılında Osmanlı askerleri Katar'dan çekildi.

İngiltere'nin Bahreyn Politikası

Necid sahilinde yer alan Bahreyn Katar'ın kuzeyinde yer almakta olup Basra Körfezi'nin en büyük adası durumundadır. Bahreyn'de 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti zayıflamaya başlayınca İngilizler, bölgeye hâkim olmak için Bahreyn emirleri üzerinde baskı kurmaya başladılar. İngiltere 1805 yılından itibaren Bahreyn'deki kabileler ile ilişki kurmaya başladı. İngilizler 1820 yılında bölgeye yönelik korsan faaliyetleri engelleme bahanesiyle bölgedeki şeyhlerle antlaşmalar imzaladı. İngiltere bölgedeki yerel liderleri ve şeyhleri nüfuzu altına alarak Körfez'deki gücünü artırdı (Akyıldız-Kurşun, 2018: 34).

Basra Körfezi'nde bulunan İngiliz konsolos veya konsolos vekilleri, İngiltere adına Körfez bölgesindeki şeyhliklere çeşitli tekliflerde bulunuyordu. Şeyhlerin isteklerini reddetmesi durumunda ise Buşir'deki İngiliz konsolosa bağlı bulunan savaş gemilerini göndererek isteklerini zorla kabul ettiriyorlardı (Bostan, 1989: 313).

1861 yılında İngilizler Bahreyn emirlerine üs bölgeleri kurmayı teklif ettiler. Bahreyn emirlerini dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumayı vaat ettiler. 1861'de İngiltere ile Bahreyn arasında dış saldırılara karşı Bahreyn'i müdafaa etmeyi öngören bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Bahreyn İngiliz himayesine girdi. Bahreyn liderleri ile anlaşarak bölgede karakollar, depolar ve limanlar inşa ettiler. İngiliz memurlar Bahreyn'de istihdam edilmeye başlandı. Bahreynlilere pasaport dağıtarak üzerlerinde nüfuz kurmayı amaçladılar. Bahreyn Körfeze yönelik politikalarında İngilizler tarafından bir üs olarak kullanılmaya başlandı (Doğançay, 2015:113-114). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Bahreyn'de hâkimiyet kurma mücadelesi yoğunlaşarak devam etti (Hut, 2000: 136).

İngiltere, 1880'de Bahreyn Şeyhi ile yaptığı anlaşmayla İngiltere'den başka herhangi bir hükümetle ilişki kurmayacaklarını taahhüt ettirdiler. Bu antlaşmayla, Osmanlı Devleti'nin Bahreyn'deki

hâkimiyetini sonlandırmak ve Bahreyn'i İngiliz işgaline hazır hale getirmek amaçlandı. İlerleyen yıllarda bu yöntemi bölgedeki diğer şeyhliklere de uyguladı. Şeyhlikler teker teker Osmanlı Devleti'nden bağımsız hale getirildi ve ardından İngiltere tarafından işgal edildi. İngilizler Bahreyn'den sonra Kuveyt'e yöneldiler (Şenel, 2016:201).

İngiltere'nin Kuveyt Politikası

Kuveyt Osmanlı Devleti'nin Basra Vilayetine bağlı bir kaza merkezi idi. Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği zamanında İngilizler Kuveyt üzerinde nüfuz kurma çabasına girdiler**.** İngilizler, ikili anlaşmalarla Kuveyt şeyhine İngiliz himayesini kabul ettirdiler (Ortaylı, 2004: 180-181). Mithat Paşa, Kuveyt'te Bahreyn gibi bir yabancı himayesi kurulursa Irak ve Arap Yarımadasının tamamen tehdit altına gireceğini fark ederek İngilizlerin Kuveyt'te nüfuz alanı oluşturmasını engelledi. Abdullah bin Sabah 1869 yılında Mithat Paşa'yla görüştükten sonra Kuveyt Kaymakamı olarak atanmayı kabul etti. Kuveyt Şeyhleri Osmanlı Devleti'nin Ahsa ve Katıf'da da güçlenmesi için destekleyerek Mithat Paşa'nın Necid seferine 80 gemi ile destek verdiler (Akyıldız-Kurşun, 2018: 29-30).

Kuveyt'in Basra Körfezi'ni ve Necid bölgesini kontrol eden bir konumda olması, doğal liman olması ve Hindistan'dan Batıya doğru giden ticaret yolunun güvenliği için İngiltere açısından stratejik öneme sahipti. İngilizler Kuveyt'i işgal edip ikmal üssü olarak kullanmayı amaçlıyorlardı (Ortaylı, 1983: 112).

23 Ocak 1893 tarihinde, İngiltere, Kuveyt Kaymakamı Mübarek ile gizli bir anlaşma yaptı. Böylelikle Kuveyt'i kendi nüfuzuna alarak Osmanlı idaresinden uzaklaştırmaya çalıştı. Antlaşma açığa çıkınca Kuveyt Kaymakamı Mübarek Sultan II. Abdülhamid'e sadakatini göstermek için resmi bir belge imzalayıp gönderdi (Kavas, 2017: 30).

İngiltere Kuveyt üzerindeki emellerinden vazgeçmedi. Kuveyt'te İngiliz Siyasi Bürosu 1904 yılında Curzon'un bir ziyareti sonrası kuruldu ve Albay S. G. Knox temsilci olarak atandı. 1908 yılında bu görevi İngiliz casus Shakespear devraldı. Shakespear Ocak 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki sadık müttefiki İbni Reşid'in adamları tarafından bir çatışmada vurularak öldürüldü (Öke, vd., 2013: 62,83).

İngiliz politikacı Lord Curzon Hindistan'da valilik yaptığı sıralarda körfezdeki şeyhlerle yakından ilgilendi. 1901 yılında Kuveyt şeyhine savaş gemileri gönderdi. İbni Reşid'e karşı Kuveyt şeyhini destekledi. Lord Curzon 1903 Ekiminde 8 savaş gemisi ile Basra körfezini ziyaret etti (Eraslan, 1994: 233). İngilizler zaman zaman savaş gemileri ile Körfez'deki şeyhlikleri ziyaret ederek şeyhlere ve bölgedeki Müslüman halka gözdağı veriyorlar ve Osmanlı Devleti'nden daha güçlü oldukları yönünde propaganda yapıyorlardı (Kızılkaya, 2013: 299). İngilizler gemilerle gizlice silah ve mühimmat getirerek Kuveyt, Bahreyn, Katar, Maskat ve Uman sahillerindeki kabilelere satıyorlardı (Bostan, 1989: 313)

İngiltere o yıllarda Kuveyt'i gizli de olsa Arap Yarımadası ve özellikle Necid ve Şammar bölgeleri ile iletişim kurmak için bir üs gibi kullanmaktaydı. 8 Mart 1911 tarihinde İngiltere, Kuveyt ile bir himaye anlaşması imzaladığını ilan etti (Kavas, 2017: 30).

Almanya Osmanlı Devleti'nden Bağdat Demiryolu imtiyazını aldıktan sonra Berlin-Bağdat-Basra demir yolunu yaparak bu hattı Kuveyt'e kadar uzatmak istedi. Kuveyt, İngilizler için Hindistan'a giden ticaret yolunda önemli bir üstü. Kuveyt'in Alman nüfuzu altına girmesi, İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerini engelleyecekti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan 26 Kasım 1898 tarihinde yapılan açıklamada; Kuveyt'e ne Rusya'nın ne Almanya'nın ne de Osmanlı Devleti'nin yapacağı bir demiryolunun ulaşmasına izin verilmeyeceği bildirildi. İngilizler Kuveyt emiri ile temasa geçerek Almanların Kuveyt'te imtiyaz sahibi olmasını engellediler (Ortaylı, 1981: 95-100).

Almanların Basra Körfezi'ne ve Kuveyt'e demiryolu yaparak yerleşip nüfuz kurması ihtimaline karşı İngilizler gerekirse Almanlarla sıcak bir çatışmadan kaçınmayacaklarını belirtmişlerdi. Lord Lansdowne, Lordlar Kamarası'nda "Hiçbir yabancı kuvvetin Basra Körfezi'nde yer edinmesine izin veremeyiz, gerekirse buna silahla karşı koyarız." diyerek İngiltere'nin Basra Körfezi üzerinden Hindistan'a gelebilecek olan tehditleri için endişelendiğini ve savaşı dahi göze alabileceğini dile getirmişti (Kurşun, 2000:322).

İngiltere Kuveyt ile antlaşma yaparak Basra Körfezi ticaret yolunun güvenliğini sağlayarak bölgeye diğer emperyalist güçlerin müdahalelerini önledi (Lutskiy, 2011: 326). O yıllarda Kuveyt'te de bulunan Lord Curzon bölgenin önemini Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada şu şekilde ifade etmiştir: "*Körfez, Hindistan'ın deniz sınırının bir parçasıdır... Sadece yerel itibarımızı zedeleyeceği için değil, binlerce mil öteye uzanacak etkiye sahip olacağı için de Körfez sularında herhangi bir rakip ya da üstün siyasal çıkarların gelişmesine izin vermemek Britanya politikasının temel ilkesidir."(Kent,2013:264-265).* Curzon, konuşmasında Basra Körfezi'nin İngiltere'nin ticari ve siyasi faaliyetleri için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı başlarında 22 Kasım 1914'te İngiltere Basra Vilayetini işgal etti. İngilizler, Kuveyt'i de himaye adı altında İngiliz sömürgesi haline getirdi (Kavas, 2017: 30).

İngiltere'nin Irak Politikası

Basra Körfezi'nin kuzeyinde bulunan Irak, Körfez ticaret yolu için stratejik öneme haizdi. İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirmesi ve Hindistan'dan Avrupa'ya ticaret yolu açma çabaları dikkatleri bölgeye çekti. Hindistan'dan gelen ticaret yolunun Basra Körfezine gelip buradan Bağdat ve Halep yoluyla Akdeniz'e ulaşması, özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgenin stratejik önemini artırdı. Sömürgecilik yarışında önde gelen ülkelerden İngiltere, Fransa ve Rusya bölgede 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkinliklerini artıracak politikalar izlediler (Eraslan, 1994: 230).

Hindistan yolunun güvenliği meselesi ve petrolün öneminin anlaşılmasıyla Irak'ın İngiltere için önemi daha da arttı. İngiltere özellikle Hindistan yolunun güvenliği için Fransa ve Rusya gibi sömürgeci güçleri bu topraklardan uzak tutma siyaseti izledi. Çünkü İngiltere Fransa'nın Mısır üzerinden Rusya'nın da Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezine inerek Hindistan'daki İngiliz sömürgesini tehdit etmesinden endişe ediyordu. Bu bağlamda, Arap yarımadası ve Doğu Akdeniz'i Uzakdoğu ve Orta Doğu'ya bağlayan yol güzergâhlarının üzerinde olması ve Hindistan ve Basra Körfezi'nin güvenliği Irak'ın önemini artırmaktaydı (Öke, 2012: 50-52). Cebelitarık boğazı ve Süveyş güzergâhına sahip olan İngiltere, Basra Körfezini de kontrol etmek istiyordu. Böylece Hindistan'a giden yollar üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek istiyordu (Ortaylı, 1981: 95). Irak ve Körfez bölgesinin sömürgeci başka bir devletin eline geçmesi İngiltere'yi Hindistan'da zor duruma düşürebilirdi. Hindistan'da İngiltere'ye karşı kara ve denizden yapılacak muhtemel bir saldırıya karşı bölgenin elde tutulmasını İngiltere elzem görüyordu (Eraslan, 1994: 224).

1830'lu yıllarda İngiliz hükümeti, Doğu Akdeniz-Fırat Nehri-Basra Körfezi üzerinden Hindistan'a gitme projesini kabul etti. Osmanlı Devleti Mısır sorunu nedeniyle İngilizlere, Fırat Nehri üzerinden doğuya ticaret yapmak için istedikleri izni 29 Aralık 1834 tarihinde verdi. Birecik'ten Basra'ya kadar gemiler gidebilmekteydi (Şenel, 2016: 193; Akbulut, 2016: 156).

İngiltere Francis Rawdon Chesney başkanlığında asker, memur, doktor, teknisyen, topçu, lağımcı, madenci, marangoz ve denizcilerden oluşan 63 kişilik bir heyeti bölgeye gönderdi. (Akbulut, 2016: 152-153) İngiliz heyet Birecik'ten başlayarak iki buharlı gemi ile Basra'ya kadar seyahat etmek için çalışmalara başladı. Gemilerden biri yolda batmasına rağmen diğeri Basra'ya ulaştı. Chesney bu keşif çalışmalarında istediği başarıyı sağlayamadı. Ancak Fırat Nehri'nin buharlı gemiler için uygun olduğunu, Fırat üzerinden Hindistan'a ulaşmak için kullanılan bu güzergâhın Mısır ve Süveyş üzerinden giden güzergâha göre daha kısa ve daha güvenli olduğunu, İngiltere için ticari avantajlar sunduğunu ispatlamış oldu. İngilizler Akdeniz kıyısından Basra Körfezine uzanan bir demiryolu projesi için de Osmanlı Devleti'yle bir sözleşme imzaladı.[1] Fakat bu projeye başlanılmadı kâğıt üzerinde kaldı (Uğuz: 2016, 110-117; Akbulut, 2016: 208-210).

1833 yılında Halep ile Basra arasında iptal edilen İngiltere'nin posta teşkilatı 1836 yılında tekrardan açıldı. Bu posta yolu Lübnan'ın Beyrut şehrinden başlayıp Şam'a oradan Hille'ye ve oradan da

[1] Söz konusu demiryolu projesi, Fırat Vadisi Demiryolu Projesi adı altında hayata geçirilmeye çalışılmıştır. İngiltere'nin Hindistan yoluna giden alternatif güzergâhlar araması doğrultusunda ortaya çıkan bu proje, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinden Hindistan'a kadar ulaşacak olan bir gemi taşımacılığı ile entegre olan ve aynı bölgelerden geçecek bir demiryolu yapımı düşüncesiydi. Fırat Vadisi Demiryolu Projesi'nin önemi, sözleşme ve imtiyaz maddeleri ile neden gerçekleşmediğine dair ayrıntılı bilgi için bk. (Arslanyürek - Alpoğlu, 2023: 762-772).

Basra'ya ulaşmaktaydı. Basra'ya gelen postalar deniz yoluyla Hindistan'ın Bombay şehrine ulaştırılmaktaydı (Eraslan, 1994: 228- 229).

İngiltere Irak'ta konsolosluk açtıktan sonra 1808-1821 yıllar arasında Bağdat Konsolosluğuna tayin olan J. Rich bölgedeki nüfuz artırmak için Kürt ve Arap aşiretlerden bazılarını Bağdat'taki yönetime karşı ayaklandırdı. Bağdat valisi Avrupalı devletlerin imtiyazlarını kaldırıp İngiliz konsolosunu gözaltına aldı. Bunun üzerine, İngiliz Büyükelçisi, Bab-ı Ali'de baskı kurarak konsolosu serbest bıraktırdı. J. Rich'ten sonra bölgeye atanan J. Taylor daha ılımlı bir siyaset izleyerek faaliyetlerini yürüttü. Taylor'ın faaliyetleri bölgede İngiliz nüfuz alanını artırdı (Eraslan, 1994: 229-230).

Zaman zaman Basra Körfezi'ne gelen İngiliz savaş gemileri bazen uzun süre limanda kalmaktaydı. Bu durum Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmekteydi. Basra Vilayetinden gönderilen yazıda; Basra Limanı'na 1904 yılından beri bazen bir senede, bazen iki senede bir İngiliz savaş gemilerinin geldiği, savaş gemilerin nehre girişine göz yumulmasının bölgede Osmanlı Devleti'nin aleyhine teamüllerin oluşmasına neden olduğu bildirilmekteydi (Kocatürk, 2011: 1456). İngiltere'nin bu politikalarına karşı Osmanlı Devleti imkanları dahilinde bölgede emperyalist güçlerin yerleşmesini engellemeye çalışıyor ve bölge üzerindeki otoritesini güçlendirecek politikalar üretmeye çalışıyordu.

SONUÇ

Hindistan'a giden ticaret güzergâhı üzerinde bulunması ve Hindistan'a çok yakın olması nedeniyle Basra Körfezi, İngiltere için stratejik öneme sahipti. Bu sebeple İngiltere bölgede öncelikle Osmanlı Devleti'nin etkisini kırmaya çalıştı. Osmanlı Devleti gibi güçlü bir devletin hakimiyetini sürdürmesi İngiltere ve diğer sömürgeci güçlerin bölgede nüfuz alanı oluşturmasının önündeki en büyük engeldi. Bu nedenle öncelikle yerel kabile liderlerinin ve şeyhlerin zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nden bağımsız olması için politikalar üretti. Osmanlı Devleti gibi büyük bir devletin bölgede hâkim olmasındansa bölgedeki kabile şefleri bağımsız hale getirilirse bunun İngiltere'nin sömürge politikalarına daha çok hizmet edeceğini idrak ederek bu yönde politikalar geliştirdi. Bölgedeki aynı dil, din ırk hatta aynı kabileden olan insanlardan farklı siyasi oluşumlar ortaya çıkararak kendisine bağımlı, birbiriyle kavgalı küçük şeyhlikler oluşturmaya çalıştı. Bu politikasında da başarılı oldu. Günümüzde hâlâ Körfez bölgesindeki yönetim İngiltere'nin tasarımladığı şekliyle devam etmektedir. Burada geleneksel olarak İngiltere'nin sömürgelerde uyguladığı böl-parçala-yönet politikasının uygulandığı görülmektedir. Bu politika sayesinde İngiltere gibi büyük sömürgeci güçler küçük şeyhliklerin kendi aralarındaki sorunlarda da hakem rolü oynama imkânına sahip olmaktadır.

İngiltere bu küçük devletçikler üzerinde istediği politikaları uygulama imkânına sahip olduktan sonra bölgede hem Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit edecek bir güç kalmadı hem de İngiltere Basra Körfezi ticaret yolunu kendi istediği gibi kullanma imkânına sahip oldu. İngiltere'nin politikaları diğer sömürgeci güçlerin Basra Körfezi'nde yer edinmesine, varlık göstermesine fırsat vermedi.

Günümüzde Türkiye ve Irak devletlerinin başını çektiği Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'ın da destek verdiği Kalkınma Yolu Projesi tarihi Basra ticaret yolunun yeniden canlandırılmasını amaçlamaktadır. Basra Körfezi'nden geçecek olan bu yolun yeniden bölgedeki ülkeler ve halklar için refah getirmesi, bölgenin zenginleşmesine ve bölge ülkeleri arasındaki ulaşım, iletişim ve iş birliğinin artmasına katkıda bulunması beklenmektedir. Bu projenin hayata geçmesi ve Körfez'in önemli ülkelerinden olan Kuveyt ve Arabistan gibi devletlerin de destek vermesiyle bu yolun canlılığı ve dünya ticaretindeki önemi daha da artacaktır.

KAYNAKÇA

Akbulut, U. (2016). *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları,* Çizgi Yayınları.

Akyıldız, A. ve Kurşun, Z. (2018). *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, İş Bankası Yayınları.

Arslanyürek, Y. ve Alpoğlu, O. (2023). İngiltere'nin Sömürgecilik Politikası Çerçevesinde Fırat Vadisi Demiryolu Projesi, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5 (10), 759-774.

Aslan, T., (2018). Halil Halid Bey'in Basra Körfezi Ve Havalisine Dair Raporu: Tespitler Ve Çözüm Önerileri, *Researcher: Social Science Studies*, 6(4), 407-430.

Bingöl, D., (2019). Katar'da Osmanlı Hâkimiyetine Tarihsel Bir Bakış, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*,4(1), 79-100.

Bostan, İ., (1989). Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi,* IX, 311-322

Choueiri, M. Y., (2011). *Ortadoğu Tarihi,* İnkılâp Yayınları.

Doğançay, S., (2015). *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876),* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.

Dunn, A.,(2000). Basra Körfezindeki İngiliz Çıkarları*,* Çev. Zekeriya Kurşun, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, 299-326.

Eraslan, C., (1994). Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915), *İstanbul Üniversitesi Edeb. Fak. Tarih Dergisi*, 35, 223-251

Hut, D., (2000). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, 115-140

Kavas, A., (2017). "Kuveyt", Yeni Türkiye Yayınları (İslâm Dünyası Özel Sayısı IV) 23(98), 28-34.

Kent, M., (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler,* çev. Ahmet Fethi, Alfa Basım Yayınları.

Kızılkaya, O., (2013). XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi'nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi, *Turkish Studies,* 8(7), 293-306.

Kocatürk Ö., (2011). İngilizlerin Irak Ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914), *Turkish Studies*, 6(3), 1449-1462.

Kurşun, Z., (2002). "Katar" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, 29-31.

Kurşun, Z., (2018). Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672), *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* (12), 1-27.

Lutskiy, B., (2011). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, Çev., Turan Keskin, Yordam Kitap.

Ortaylı, İ., (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Ortaylı, İ., (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,* Kaynak Yayınları.

Ortaylı, İ., (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I,* Turhan Kitabevi.

Öke, M. K. vd.,(2013). *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yayıncılık.

Öke, M. K., (2012). *Musul Komplosu (1918-1926*), İrfan Yayıncılık.

Rafeq, A., (2011). *Farklı Bir Güç Dengesi–18. ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu. Ortadoğu Tarihi – Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*, çev. Fethi Aytun, İnkılâp Yayınları.

Şenel, Ş., (2016). 19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri, *Akademik Bakış* Dergisi, 9(18), 187-207.

Şimşek, H., F., ve Kaya, S., (2020). Basra Körfezi'nde Devlet İnşası Süreçlerinde İngiltere'nin Rolü: Bahreyn Örneği, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 8(1), 82-104.

Uğuz, S., (2016) "Emperyalizm Çağında Akdeniz'den Hindistan'a Alternatif Yol Teşebbüsleri: Süveydiye (Samandağ) – Fırat Nehri – Basra Körfezi Hattı", Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmaları I: Dr. Mehmet Tekin Armağanı, Ed. Bülent Arı, Sacit Uğuz. ss. 108-125.

Yurdakul N. Ö., (2019). *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi? Basra ve Bağdat'ta. İngiliz Konsoloslukları,* Kronik Kitap

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Eşfak Ahmed'in Terakki İblisi ka Nâç Adlı Hikâyesinde İlerleme Anlayışının Sorgulanması

Questioning the Understanding of Progress in Ashfaq Ahmed's Short Story Terakki İblisi ka Naach

Mehmet Kemal ÇAKMAKÇI
Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
mehmetkemalcakmakci@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-4912-9003

Öz: Bu çalışma, Eşfak Ahmed'in *Zaviya* kitabının ikinci cildinde yer alan Terakki İblisi ka Nâç adlı hikâye üzerinden ilerleme kavramının ideolojik, ahlâkî ve kültürel boyutlarını incelemektedir. Yazar, modernleşmenin ve teknolojik dönüşümün maddi kazanımlar üzerine inşa edildiğinde toplumsal refah, maneviyat ve ahlâkî dengeyi zayıflattığını ileri sürmektedir. Hikâyede yenilik ve terakki gibi kavramların kaliteyi garantilemediği vurgulanmakta; bu durum değişim ile iyileşme ayrımının önemini ortaya koymaktadır. Ahmed'in eleştirel bakışı, modernleşme ile geleneksel değerler arasındaki gerilimi, maddi kültürün insan ruhunu ve kültürel hafızayı zayıflattığını ortaya koymaktadır. Öyküde, tüketim odaklı gelişmenin, insanları içsel bir boşluğa sürüklediğini belirten yazar, ilerlemenin yalnızca teknolojik ve ekonomik kazanımlarla değil; aynı zamanda vicdanî farkındalık, maneviyat ve toplumsal sorumlulukla desteklendiğinde anlamlı olacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Ahmed'in anlatısı, modernleşme ideolojisine yönelik bir itiraz, geleneksel değerlere yeniden dönüş çağrısı niteliğindedir. Metin analizine dayalı nitel bir çalışma ile ele aldığımız, *Terakki İblisi ka Nâç* hikâyesi yalnızca modernlik ve ilerleme eleştirisi değil; aynı zamanda bireyin özüne, toplumuna ve tarihe dönmesi gerektiğini vurgulayan önemli bir eserdir.

Anahtar Kelimeler: Eşfak Ahmed, hikâye, ilerleme, modernlik.

Abstract: This study examines the ideological, moral, and cultural dimensions of the concept of progress through Ashfaq Ahmed's short story *Terakki İblisi ka Naach*, featured in the second volume of his work *Zaviya*. The author argues that when modernization and technological transformation are built solely on material gains, they weaken social welfare, spirituality, and moral balance. The story highlights that concepts such as "innovation" and "improvement" do not inherently guarantee quality, thereby emphasizing the distinction between change and actual betterment. Ahmed's critical perspective reveals the tension between modernization and traditional values, showing how material culture undermines the human spirit and cultural memory. The narrative suggests that development driven by consumption leads individuals into an inner void. The author underscores that progress is meaningful not merely through technological and economic achievements, but only when supported by moral awareness, spirituality, and social responsibility. In this context, Ahmed's narrative can be read as a critique of the ideology of modernization and a call to return to traditional values. Based on a qualitative analysis of the text, *Terakki İblisi ka Naach* is not only a critique of modernity and progress, but also a significant work that urges individuals to reconnect with their essence, society, and history.

Geliş Tarihi:12.06.2025 *Kabul Tarihi:12.02.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Çakmakçı, M.K. (2026). Eşfak Ahmed'in Terakki İblisi ka Nâç Adlı Hikâyesinde İlerleme Anlayışının Sorgulanması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 112-118. Doi: 10.33437/ksusbd.1718486

Keywords: Ashfaq Ahmed, short story, progress, modernity.

GİRİŞ

Edebi eserleri ve düşünsel katkılarıyla Urdu edebiyatında derin izler bırakarak evrensel bir edebiyatçı olan Eşfak Ahmed, sosyal ayrımcılığa, eşitsizliğe, adaletsizliğe, ırkçılığa ve toplumsal karmaşıklıklara değinmiş realist bir yazardır. Dilbilimci, yazar ve eleştirmen Ferman Fetihpuri'ye göre Eşfak Ahmed, tamamıyla gerçekçi bir hikâye yazarıdır (1982: 277). Doğuştan kurmaca yazma yeteneğine sahip ve insan ruhunun derinliklerine, özellikle de mahzun olanların duygularına dokunabilen Eşfak Ahmed, ifade etmek istediğini olağanüstü bir yetenekle aktarabilmekteydi (Ahmed, 2010: 429-430). Hikâyelerinde, modern dönemde değişen eğilimleri, kültürel değerleri ve çağdaş sorunları son derece başarılı bir şekilde işlemiştir. Konuları belirli bir ülke veya bölgeye özgü kılmak yerine, evrensel çağdaş değerleri ve meseleleri tartışma konusu yapmıştır (Khan ve Sarfraz, 2024: 73). Eşfak Ahmed'in üslubu oldukça belirgindir ve sıradan olanı yenilikçi biçimde sunma ustalığına sahiptir.

Öykülerini genellikle küçük olaylardan başlayıp genişleyerek ilerleyen bir kurgu içinde yazar. Öykülerindeki karakterler her zaman, her yerde rastlanabilecek tiplerdir. Yaşamın her alanında deneyim sahibi olduğu belli olan yazar, çoğu zaman konu ettiği karakterin psikolojik çözümlemesine girer ve bunu o karakterin en yalın hali olarak hikâyelerinde ince bir üslupla işler. İmgesel anlatım tarzının yarattığı görüntülerle öykülerine görsel bir hava kazandırır. Eşfak, Ahmed, geleneksel toplum değerleri konusunda oldukça hassas bir anlatım üslubu benimser (Soydan, 2018: 237-238).

Eşfak Ahmed kendine has anlatım tarzı ve üslubuyla eserlerine yeni boyutlar kazandırmıştır. Toplumun dışlanmış kesimlerine dikkat çekmekle kalmayan yazar, onları anlatırken büyük saygılı ve ince bir tarz benimsemiştir. Bu yönüyle, eserleri sadece edebi değil, aynı zamanda sosyal bir misyon taşımaktadır.

Allah, Eşfak Ahmed'e hem kalem hem de hitabet gibi eşsiz yetenekler bahşetmişti. O da bu yeteneklerini, Allah'ın kullarının dertlerini yansıtmak ve onların rehberliğine adamak için harcadı. Bağlarını hiçbir zaman koparmamıştı. Aksine, o hayatı boyunca hep onların duygularını ve gözlemlerini tercüme etmeye devam etti. Hatta o; eğitimsiz, perişan ve göz ardı edilen kesimleri yüceltti ve yeni gelenleri bu insanlara saygı göstermeye mecbur bıraktı. Bu tür bir yaklaşım başka hiçbir entelektüelde görülmedi. Bu yönüyle Eşfak Ahmed, çok özgün bir düşünürdü (Bano vd., 2022: 46).

Urdu dilinde, Pencap edebiyatına ait kelimeleri başarıyla kullanmış ve kendine özgü yeni bir nesir türü ortaya koymuştur. Eşfak Ahmed ele aldığı toplumsal meselelerle Saadat Hasan Manto, Premçand, Racender Singh Bedi, Mirza Edib, İsmet Çağatay ve Krişan Çandar gibi Urdu dilinde kısa hikâye yazarları arasında seçkin bir konuma yerleşmiştir. Hikâyelerinde alt kıta toplumunun inançlarını ve geleneklerini gerçekçi bir dille yansıtan yazar, Urdu edebiyatında hikâye, roman, şiir, çeviri ve seyahatnamelerin[1] yanı sıra, Pakistan Televizyonu'nda yayımlanan ve izleyicilerden gelen sorulara cevap verdiği *Zaviya* adlı programdan hareketle, aynı başlıkla yayımlanan üç ciltlik eseri de edebî ve fikrî bir miras olarak kabul edilmektedir.

Bu eserde yazar, bireysel ve toplumsal meselelerle birlikte, medeniyet, kültür, ahlâk ve maneviyat üzerine düşüncelerini yansıtmaktadır. *Zaviya*, Eşfak Ahmed'in anlatımındaki içtenlik, sade dil ve kendine has üslubuyla, farklı kuşaklardan okuyuculara hitap etmeyi başarmış nadir eserlerden biridir. Bu nedenle eser, hem edebî hem de felsefî bir metin olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada; Eşfak Ahmed'in *Zaviya* kitabının ikinci cildinde yer alan *Terakki İblisi ka Nâç* adlı hikâyesinde ilerleme anlayışının sorgulanması ele alınacaktır.

EŞFAK AHMED'İN HAYATI

Eşfak Ahmed, 22 Ağustos 1925'te Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Firozpur şehrinde dünyaya gelmiştir. Çağdaş dönem Urdu edebiyatçılarından Mümtaz Müfti'nin, Ahmed'in aile yapısı hakkındaki görüşleri şu şekildedir: "Oldukça geniş bir ailesi vardı. Babası veterinerdi. Yedi-sekiz

[1] Eserleri için bk.(Baştürk Özdemir, 2019, ss. 8-17)

kardeştiler. Bazı kardeşleri yüksek mevkilerde görev yapıyordu. Babası oldukça saygın ve güçlü bir kişiliğe sahipti."(Müfti, 2001: 264). Onun izni olmadan evde hiçbir iş yapılmazdı. Günümüzde Batı Uttar Pradeş'in en büyük şehri olan Ghaziabad'da ilk eğitimini alan Ahmed, 1947 Hindistan'ın bölünmesinden önce Lahor'a yerleşmiştir. Government College Lahore'da Urdu edebiyatı alanında yüksek lisans yaptıktan sonra Azad Keşmir'e göç eden Ahmed, Lahor'a geri döndüğünde Dyal Singh Kolejin'nde bir süre öğretmenlik yapmıştır.("Ashfaq Ahmed Biography in Urdu", 2025) Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammed Ziyaü'l-Hak (1924-1988) döneminde Roma Üniversitesi'nde Urdu dilinde dersler veren Ahmed, burada bulunduğu yıllar içerisinde radyolarda Urdu dilinde programlar da yapmıştır (Bari vd., 2015: 16). Ahmed, 1957-1959 yılları arasında aylık olarak yayımlanan *Dastango* adlı derginin kuruculuğunu üstlenen; 1963-1964 yılları arasında ise Lahor'da yayımlanan haftalık *Leyl-u Nihar* dergisinin müdürlüğünü yapmıştır. Ayrıca, 1967 yılında Pencap Üniversitesi'nde bir yıl boyunca gönüllü olarak Pencabi dersleri vermiştir (Baştürk Özdemir, 2019: 4). Ayrıca 1965 yılında haftalık olarak yayımlanan bu program, Radio Pakistan Lahore'da 30 yılı aşkın sürecek haftalık olarak yayımlanan, "Talkin Şah" adlı programı başlatmıştır.

1947'de Hint alt kıtasında milyonlarca insanın Pakistan-Hindistan arasında göç ettiği dönemde mülteciler için yapılan yardım faaliyetlerine katılan Eşfak Ahmed, göçmenlere yardımcı olmak amacıyla yapılan anonsları yönlendirme görevinde bulunmuştur. (Irfan, 2019) Urdu edebiyatının önemli roman yazarlarından Banu Kudsiya ile evlenen Ahmed'in bu evlilikten üç çocuğu olmuştur. Edebiyat ve yayıncılık alanındaki üstün hizmetlerinden dolayı Cumhurbaşkanlığı Takdir Nişanı (Pride of Performance) ve Sitara-i-Imtiaz (Üstün Hizmet Yıldızı) ile ödüllendirilmiştir.(Ashfaq Ahmed, t.y.) Hayatının son yıllarında tasavvuf ve maneviyata yönelen Ahmed, 7 Eylül 2004'te Lahor'da vefat etmiştir.

EŞFAK AHMED'İN TERAKKİ İBLİSİ KA NÂÇ ADLI HİKÂYESİNDE İLERLEME ANLAYIŞININ SORGULANMASI

Yazar, modern tüketim kültürü ve yenilik kavramı üzerine eleştirel bir düşünsel zemin sunduğu öyküsünde, teknolojik ilerlemenin ve sürekli değişim arzusunun sorgulanmasına dikkat çekmektedir. Öyküde değinilen "yenilik" vurgusu, tüketim odaklı sistemin sürekli olarak "daha iyi" kavramı etrafında kendini yeniden üretme eğilimini yansıtmaktadır. Eşfak Ahmed, bir ürünün veya yapının sürekli değişime uğraması, onun otomatik olarak daha iyi hâle geldiği anlamını taşımadığına eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Bu düşünce, modernleşme ve ilerleme anlayışının mutlak değerler olmadığına, aksine her değişimin niteliksel bir iyileşme getiremeyebileceğine dair derin bir sorgulama içermektedir. Bu minvalde öykü, özellikle "yenilik" kavramının ideolojik boyutuna işaret ederek, gelenek ile modernlik arasındaki gerilimi düşünsel bir zemine taşımaktadır:

Zengin bir arkadaşımla birlikte büyük bir otomobil showroomuna gitme fırsatım oldu. Showroom'un sahibi bize bir araba modeli gösterdi.

"Bu model aslında henüz piyasaya çıkmadı ama biz özel müşterilerimiz için önceden sipariş ettirdik." sonra ekledi: "Bu modelde öncekilere göre birçok değişiklik yapıldı ve ortaya harika bir araç çıktı."

"Geçen seneki arabada bazı kusurlar mı vardı ki siz şimdi onları giderdiniz? O araç tüm kusurlarına rağmen kullanıldı, gerçekten bu kadar çok eksik mi vardı ki siz şimdi düzelttiniz?"

"Hayır, Eşfak Bey, mesele bu değil. Biz yenilik gelsin, daha kullanışlı ve konforlu değişiklikler yapılsın diye sürekli çaba gösteriyoruz."

Bunu duyunca zihnim geçmişe doğru gitmeye başladı ve aklıma şu düşünce geldi: Her yeni şey, her karmaşık şey, her farklı şey mutlaka daha iyi olmaz (Ahmad, 2006: 87-88).

Yazar, günümüz dünyasında sıkça kullanılan iki temel kavram olan ilerleme ve refah arasındaki ayrımı sorgulamaktadır. Yazara göre, ilerleme kavramı toplumsal, bireysel ve kurumsal düzeyde hedef hâline gelerek her birey veya kurum, bu doğrultuda bir yarış içine girmiştir. Ahmed'e göre ilerleme kendi başına bir değer taşımamaktadır; esas olan, bu ilerlemenin birey ve toplumlara refah sağlayıp sağlamadığıdır. Buradaki refah kavramı, sadece maddi iyilik hâlini değil; aynı zamanda manevîyat, iç huzur ve ahlâkî dengeyi de kapsamaktadır:

İlerleme hakkında derin düşüncelere daldım.

O ilerleme ki, hepimiz onun peşinden koşar dururuz. Her yerde evlerde, evlerin dışında, mahallelerde, şehirlerde, devletlerde ve onların dışında — ilerleme yönünde büyük bir acımasız yarış sürmektedir. Bu yarış beni korkutuyor, çünkü bunun sonunda belki de hiçbir gerçek kazanım olmayacak.

Zira "terakki" (ilerleme) ile "falāh" (refah, esenlik) arasında çok büyük bir fark vardır.

Ben ve toplumum, ailem, çocuklarım eğer refah yönünde giderlerse, ben onların yanındayım. Ama sırf ilerlesinler diye değil.

Hanımefendiler ve beyefendiler, bu çok derin düşünülmesi gereken bir meseledir:

Acaba biz ilerlemenin peşinden koşalım mı, yoksa refahın, gerçek esenliğin tarafına yönelip, ellerimizi onun için mi açalım?

Modernizenin beraberinde getirdiği sürekli değişim ve dönüşüm baskısı karşısında yazarın gelenekle kurduğu bilinçli ve duygusal ilişkiyi dile getiren bu eserde yazar, eskiye duyduğu sevgi ve bağlılık ile yeniye karşı geliştirdiği seçici kabul arasındaki dengeyi kurma çabasındadır. Sürekliliğe, köklerine ve istikrara duyulan ihtiyaca vurgu yapan yazar, gelişmeye, yeniliğe tamamen kapalı bir bakış açısı da sunmamaktadır. Hayatına giren yeni unsurları refah ve esenlik kriterine göre değerlendireceğini ifade etmektedir. Geçmişe körü körüne bağlılık yerine; anlam, değer ve bütünlük taşıyan ögeleri muhafaza etme iradesi göstermenin önemine vurgu yapan yazar, tarihle bağını koparmadan bugünü inşa etme çabasının önemine dikkat çekmiştir:

> *"Ey Allah'ım, bazı eski şeylerle bağlı kalayım diye Sen'den dilekte bulunuyorum. Mesela eski toprağımla bağlı kalayım, eski ay ve yıldızlarla beraber olayım. Ey Allah'ım, dinime bağlı kalayım. Allah'ım, eşimle 38 yıldır süregelen evliliğim — benim dileğim odur ki — o da eski kalsın ve aynı şekilde devam etsin."*

Biliyorum, dostlarım ve çevremdekiler bana gülecekler, beni geri kafalı bir adam olarak görecekler, benimle alay edecekler, hatta beni aşırı gelenekçi (fundamentalist) olarak değerlendirecekler.

Ama ben, gayretle ve cesaretle birçok şeye bağlı kalmaya çalışıyorum. Onları seviyorum.

Ve hayatıma giren bazı yeni şeyler var — onlar içinden hangileri doğruysa, yerindeyse, beni gerçek esenliğe, refaha götürüyorsa — ben onlara yönelmeye niyetliyim (Ahmad, 2006: 89).

Yazar, tarihî bir avlanma yöntemini merkeze alarak geliştirdiği anlatımda, eski avcıların davul ve tef eşliğinde avlarını çembere alarak tuzağa düşürme yönteminin, günümüzde reklamcılar eliyle aynı biçimde sürdürüldüğünü öne sürmektedir. Ahmed'e göre, davul-tef yerini parlak sloganlara, sesli görsellere ve reklam mesajlarına bırakmış; ancak kuşatma mantığı değişmemiş, tüketici, avın yerini alarak ihtiyacının dışına yönlendirilmiş ve istemeden bu çemberin içinde sıkışmıştır:

Değişim meselesine gelince… Bu konuda eğer dikkatlice düşünürseniz, aslında olması gerektiği gibi bir değişim olmamıştır. Eğer tarih öğrencisiyseniz — ki mutlaka tarihle ilgili birçok şeyi biliyorsunuzdur — o hâlde mutlaka okumuş veya bir hikâye anlatıcısından duymuş olmalısınız, eski zamanlarda avcılar ormana gider ve avlanırlardı. Geyik, antilop ya da yırtıcı bir hayvan avladıklarında davul ve tefler çalarak, yüksek ve sık ekinlerin arasında eğilerek, saklanarak bir daire çizerlerdi. Bu daireyi daraltarak avın etrafını sararlar, av korkudan, huzursuzluktan ve sıkışmışlıktan dolayı kaçmaya çalışırken yakalanır ve ele geçirilirdi. Avlanma yöntemi buydu. Filden tavşana kadar bu yöntemle avlanılırdı. Bu yöntem yıllar boyunca sürdü.

Bir keresinde başımdan şöyle bir olay geçti: Sinemada, televizyonda ve dışarıda duvarlarda bazı reklamlar gördüm. Kimisi hareketliydi, kimisi sabit; bazıları büyük, bazıları küçüktü. Durup onları dikkatle izlemeye başladım. O anda "Bu eski avlanma ritüeli hâlâ yok olmadı; neredeyse olduğu gibi devam ediyor, diye düşündüm"

Eskiden avcılar davul-tef çalar, ortalığı velveleye verir, büyük bir gürültüyle avı kuşatırlardı. Bugünse reklamcı aynı şeyi yapıyor. Davul-tef yerine sloganlar, iddialar ve cazip ifadelerle dikkat çekiyor;

tüketiciyi — yani avı — çemberin içine alıyor. Ama zavallı av, yani tüketici, masumdur. Onun öyle özel bir sabuna, özel bir pudraya ihtiyacı yoktur. O sadece ihtiyacı olan şeyleri almak ister. Fakat eski dönemlerden kalma bu kuşatma yöntemi hiç değişmemiştir; sadece biçim değiştirmiştir, özünde aynı kalmıştır.

Siz de bunu gözlemlemişsinizdir; hatta siz de her gün bu avın bir parçası oluyorsunuz. Ben de oluyorum. Ve bu çemberden çıkamıyoruz.

Sonra ne oluyor? Av gibi yakalanınca, çırpınıp bağırınca, bu kez evdeki aile bireyleriyle kavga etmeye başlıyoruz. Kafese girdikten sonra birbirimizi suçluyoruz:

"Senin yüzünden masraflar arttı!"

"Hayır, senin yüzünden bu sorun çıktı!"

Oysaki biz hepimiz avcıların tuzağına düşmüş insanlarız (Ahmad, 2006: 89-90).

Yazar kölelik olgusunun yalnızca tarihsel bir unsur olarak değil, derin bir ahlâkî ve vicdanî mesele olarak ele alınması gerektiğine değinmektedir. Taş devrinden padişahlıklara, Hint uygarlıklarından dinî şahsiyetlere kadar geniş bir tarihî bakış açısı sunan yazar, insanın insanı eşya gibi alıp satmasının evrensel bir trajedi olduğunu vurgulamıştır. Köleliğin sadece ekonomik boyutuna değil, kültürel boyutuna da dikkat çeken yazar, kadın kölelerin varlığının bu acımasız yapının toplumsal normları hâline geldiğini göstermektedir. Köleliğe karşı ilk sistematik ve insani karşı duruş Hz. Muhammed tarafından sergilenmiş onun bireysel özgürlüğü temel alan ve köleliğin kaldırılmasına yönelik hadisleri toplumsal bir dönüşüm başlatmıştır. Köle azadıyla günahların affı arasında ilişki kuran yazar, bireysel özgürlüğün İslami düşüncede yüksek bir değerde konumlandığına vurgu yapmaktadır. Bu tarihsel kazanımların ardından gelen sömürgecilik çağında -özellikle Amerika'daki köle ticareti- insan ticaretinin modern biçimlerde sürdürülmesinden duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiştir:

Padişahlık zamanından, ondan da önce, taş çağlarından bugüne kadar geçen tüm devirlerde, köle ticareti büyük bir eylem olarak görülmüştür. İnsanlar gemilerle köleleri taşır, sonunda onları satar, parasını alır ve yollarına devam ederlerdi. Bundan daha büyük bir acı ne olabilir ki? İnsanlar satılırdı... Nerelerden gelir, nerelere satılırlardı ve yeni efendilerinin yanında nasıl yaşarlardı! Oldukça acıklı bir hikâyedir.

Maharacaların yönetiminde, tapınaklarda dans eden ve ibadet yapan "dasiler" (kadın köleler) satılırdı. Bu kadınlar çok uzak yerlerden getirilir, çoğunlukla tapınaklarda tutulurlardı. Kapilavastu'nun kralı Şuddhodana'nın oğlu Siddhartha — ki babasının en çok sevdiği oğlu idi ve daha sonra Buda (Mahatma Buddha) olarak tanındı — onun gönlünü hoş tutmak için babası tam bin cariye satın alıp saraya getirtmişti. Böylece prensin kalbi eğlensin, hastalık, yaşlılık, ölüm ve keder gibi şeylerle tanışmasın. Bu cariyeler prensin gönlünü hoş tutmak için görevlendirilmişti. Bu gelenek daha öncesinden süregelmekteydi.

Öyle bir zaman geldi ki — tarih bunun tanığıdır — bir büyük peygamber ki onun babası da bir peygamberdi ve kendisi dünyanın en güzel yüzlü insanıydı, o bile satıldı. Hz. Yusuf'tan bahsediyorum. Onun için açık artırma yapılmıştı.

Bu acıklı hikâyeler hep sürüp gelmiştir. Hz. İsa'nın, Hz. Musa'nın döneminde de kölelik vardı. Kölelik ve insan ticaretine karşı ilk ciddi ses, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) tarafından yükseltildi. Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

"Bu çok çirkin bir gelenektir. Elbette bu gelenek uzun zamandır süregeldiği için bir anda tamamen yok etmek zor olacaktır. Kölelerinizden en az birini özgür bırakın. Allah da sizin işlerinizi kolaylaştıracaktır."

Eğer birisi büyük bir günah işlerse, Peygamber Efendimiz şöyle buyururdu:

"Bu büyük günahın affı için bir köleyi hürriyetine kavuşturun."

İşte bu kadar çirkin bir gelenekten insanlık yavaş yavaş sıyrılmaya çalıştı.

Ancak daha sonra Amerika'da kölelik adeta bir oyun hâline geldi. Afrika'dan gemilerle köleler getirilip, Amerika şehirlerinde satılırdı (Ahmad, 2006: 90-91).

Ahmed, toplumsal eşitsizlik meselesini ele aldığı bu eserinde, bir milletin gerçek kuvvetinin askerî ya da ekonomik kapasitesinden ziyade, toplum içinde eşitliği sağlama kabiliyetiyle ölçülmesi gerektiğini savunmaktadır. İnsanların kendi varlıklarını yüceltme gayreti içinde olduklarından toplumsal eşitliği yerine getirme sorumluluğundan uzaklaştıklarını dile getirmektedir:

Gerçekten güçlü ve kuvvetli milletler eşitsizliği ortadan kaldırırlar.

Servet, onur, evlat bunların hepsi Allah'ın lütfudur.

Ama insanlara itibar kazandırmak, eşitlik sağlamak, işte bu bizim yapmamız gereken şeydir.

Ve biz bu sorumluluktan sürekli kaçıyor, sadece kendi varlığımızı yüceltmeye devam ediyoruz (Ahmad, 2006: 92).

Teknolojik ilerleme adı altında yapılan insanlık dışı silahlanmayı ve bu güç gösterilerinin ardındaki rekabeti, sahte bir gelişme biçimi olarak nitelendiren yazar, gelişmenin özünün insanı yüceltmek, hayatı güzelleştirmek, toplumsal barışı sağlamak gibi değerler olması gerektiğini belirtmiştir. İnsanlığı yok etme hususunda yarışan süper güçlerin rekabetini bir ahlâkî çöküşün alameti olarak göstermektedir. Gerçek ilerlemenin; insanın insanla, insanın tabiatla, insanın Yaradan'la olan ilişkisini düzeltmek olduğuna inanan Ahmed, ilerlemenin sadece dışsal kazanımlarla değil, maneviyatta ve toplumsal eşitlik-adalette aranması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Biz bu gelişmeyi, yani etrafımızda şeytani danslar yapan, korkunç silahlarla bizi donatan gelişmeyi ilerleme sayıyoruz.

Bu gelişme değildir.

Birkaç yıl öncesine kadar dünyada iki süper güç vardı.

Birbirleriyle büyük rekabet içindeydiler.

Kâğıt üzerinde ve elektronik platformlarda savaşırlar, sürekli birbirlerini kıyaslarlardı.

Birbirlerine üstünlük taslarlardı:

"Siz on saniyede bir milyon kişiyi yok edebiliyorsanız, biz beş saniyede edebiliriz. Bu yüzden biz daha büyük süper gücüz."

Hiçbir zaman, başka bir alanda bu şekilde kıyas yapmadılar.

Peki, insanlık bu yolda mı devam edecek?

Peygamberlerin bize öğrettiği ilim, bize aktardığı mesajlar, sırf biz yeni şeyler, yeni insanlar kazandık diye geri planı mı itilecek? (Ahmed, 2006: 93).

SONUÇ

Eşfak Ahmed'in *Zaviya* eserinin ikinci cildinde yer alan *Terakki İblisi ka Nâç* hikâyesi, onun ilerleme kavramına yaklaşımı, modernliğin getirdiği maddi ve teknolojik dönüşümlere karşı eleştirel ve ahlaki bir sorgulama ihtiva etmektedir. Yazar, ilerleme söyleminin kendi başına bir değer taşımadığını; bunun toplumsal refah, maneviyat ve ahlâkî dengeyle ilişkilendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hikâyede yenilik ve terakki gibi kavramların tek başına keyfiyeti getirmediğinden hareketle; değişim ile iyileşme arasındaki ayrım keskin bir biçimde ortaya konmuştur. Modernleşmenin hızlı ve tüketim odaklı olması geleneksel değerlerin ortadan kalkmasına, kültürel hafızanın silinmesine ve insan ruhunun yabancılaşmasına neden olduğuna vurgu yapmıştır. Gelişmenin getirdiği yeniliklerin gelenek ile modernlik arasında bir denge oluşturmasını dile getiren Ahmed, ilerlemenin ancak ahlaki temellerle desteklendiğinde insanlığa fayda sağlayabileceğini belirtmiştir. Ona göre, teknolojik ve ekonomik gelişmeler, eğer maneviyat, toplumsal sorumluluk, eşitlik ve adalet gibi değerlerle desteklenmiyorsa, bu ilerleme aslında insanı kendi benliğinden uzaklaştıran bir gerilemeye dönüşmektedir. Ahmed, hikâyede bireyin kendi iç yolculuğunu, gelenekten kopmadan ama geçmişe de körü körüne bağlanmadan, bilinçli bir tercihle inşa etmesi gerektiğini savunmaktadır. Yazar, ilerlemenin, köklere, ahlâkî sorumluluğa ve manevi değerlere doğru çevrilebilirse, gerçek anlamda bir terakkinin mümkün olacağını dile getirmiştir.

Eşfak Ahmed'in bu hikâyede ele aldığı eleştirel bakış, hem modernleşme ideolojisine bir itiraz hem de geleneksel değerlere yeniden yöneliş çağrısı niteliğindedir. Bu yönüyle, *Terakki İblisi ka Nâç*, yalnızca bir modernlik ve ilerleme eleştirisi değil; aynı zamanda insanın özüne, toplumuna ve tarihine dönme manifestosudur.

KAYNAKÇA

Ahmad, A. (2006). *Zaviya* (C. 2). Book Corporation.

Ahmed, E. (2010). *Efsane: Eyk Sadi ka Kıssah*. Faysalabad: Misali Publishers.

Ashfaq Ahmed. (t.y.).*Https://www.prideofpakistan.com/*. 10 Haziran 2025 tarihinde https://www.prideofpakistan.com/who-is-who-detail/Ashfaq-Ahmed/390 adresinden erişildi.

Ashfaq Ahmed Biography in Urdu. (2025).*Urdunotes.com*. 4 Haziran 2025 tarihindehttps://urdunotes.com/lesson/%D8%A7%D8%B4%D9%81%D8%A7%D9%82-%D8%A7%D8%AD%D9%85%D8%AF %DA%A9%DB%92-%D8%AD%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AA%D9%90-%D8%B2%D9%86%D8%AF%DA%AF%DB%8C-%D8%A7%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%B3%D8%A7%D9%86%DB%81-%D9%86/ adresinden erişildi.

Bano, R., Selma ve Bibi, S. (2022). Eşfak Ahmed ke Efsanon meyn Afaki Mouzuat-u-Masail. *Mahez*, *2*(3), 44-56.

Bari, A., Sumera, K., Maratab, B. ve Sherazi, B. I. (2015). Translation of "Salute to Non-Degree Technologists" by Ashfaq Ahmed' into English. *International Journal of English Language Teaching*, *2*(3), 15-22.

Baştürk Özdemir, N. (2019). *Eşfak Ahmed'İn Hayati ve Eserleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Urdu Dili Ve Edebiyatı Bilim Dalı.

Fetihpuri, F. (1982). *Urdu Efsane aur Efsane Nigari*. Urdu Akademi Sindh.

Irfan, S. (2019). Ashfaq Ahmed: Biography and Books Details. *Urdu Writers*. https://theurduwriters.com/ashfaq-ahmed/ adresinden erişildi.

Khan, M. A. ve Sarfraz, R. (2024). Eşfak Ahmed ke Efsanon meyn tehzib-u-Sekafet ki Peyşkeş. *Tahqeeq-o-Tajzia*, *4*(2), 70-81.

Müfti, M. (2001). *Alakh Nagri*. Al Faisal Publishers.

Soydan, C. (Çev.). (2018). *Pakistan-Hindistan Öyküleri*. Hece Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Kadercilik Eğiliminin Afet Risk Algısı Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Kesitsel Bir Çalışma

The Predictive Role of Fatalism in Perceived Disaster Risk: A Cross-Sectional Study

Ömer DEMİRBİLEK
Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi
demirbilek112@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-9989-1194

Ersin UZMAN
Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
euzman@comu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-8284-3471

Mustafa AĞAHAN
Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
mustafaagahan@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-9586-2292

Öz: Bu çalışmanın amacı insanların duygu, düşünce ve eylemleri üzerinde önemli etkileri olabilen kadercilik eğiliminin üniversite öğrencilerinin afet risk algısının yordayıcısı olup olmadığını belirlemektir. Çalışma nicel araştırma desenlerinden ilişkisel desende tasarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak kadercilik eğilimi ölçeği ve üniversite öğrencileri afet risk algısı ölçeği kullanılmıştır. Veriler çalışmaya katılıma gönüllü üniversite öğrencilerinden uygun örnekleme yöntemi ile elde edilmiştir. Veri toplama çevrimiçi formlar aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya 17 ile 26 yaş arasında ($\bar{x}$ =19,93±1,80), çoğunluğu (%80,1) kadın 206 öğrenci katılmıştır. Veriler normal dağılım gösterdiği için bağımsız örneklemler t testi, Pearson korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda çalışmaya katılan öğrencilerin kadercilik ve afet risk algılarının ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Çalışmada kadercilik eğilimi ve afet risk algısı arasında düşük fakat anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Ulaşılan sonuçlar kadercilik eğiliminin alt boyutlarından olan batıl inancın maruziyetin anlamlı yordayıcısı olduğunu, kişisel kontrol ve batıl inancın anksiyete boyutunun yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Afet risk algısının yordayıcısının da batıl inanç olduğu görülmüş ve afet risk algısına ilişkin açıklanan varyansa % 12'lik bir katkı sağlamıştır. Bu çalışmanın sonuçlarının üniversite öğrencilerine yönelik yapılacak afetlerle ilgili dersler, çalışmalar ve programların geliştirmesine katkı sağlayıcı ve yol gösterici olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet risk algısı, kadercilik, kadercilik eğilimi, üniversite öğrencileri.

Abstract: The aim of this study is to examine whether fatalism, which can influence individuals' feelings, thoughts, and behaviors, predicts university students' disaster risk perception. The study employed correlational design, one of the quantitative research methods. Data was collected using the Fatalism Tendency Scale and the University Students' Disaster Risk Perception Scale. A total of 206 students aged 17–26 years

Geliş Tarihi:01.09.2025 *Kabul Tarihi:25.03.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Demirbilek, Ö.& Uzman, E. & Ağahan, M. (2026). Kadercilik Eğiliminin Afet Risk Algısı Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Kesitsel Bir Çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 119-128. Doi: 10.33437/ksusbd.1776355

($\bar{x}$=19.93±1.80), mostly female (80.1%), voluntarily participated through convenient sampling. Data was gathered via online forms. Since the data were normally distributed, independent samples t-test, Pearson correlation, and multiple linear regression analyses were conducted. Findings indicated that students' levels of fatalism and disaster risk perception were above average. A low but significant correlation was observed between fatalism tendency and disaster risk perception. Results further revealed that superstitious belief, a sub-dimension of fatalism, significantly predicted exposure, while personal control and superstitious belief predicted anxiety. Superstitious belief was also found to be the main predictor of disaster risk perception, accounting for 12% of the explained variance. The outcomes of this study are expected to provide guidance for developing disaster-related courses and programs targeting university students.

Keywords: Disaster, disaster risk perception, fatalism, fatalism tendency, university students.

GİRİŞ

Afetler bütün toplulukların ve insanların farklı şekillerde dahi olsa karşılaştıkları bir durum olmasına rağmen, evrensel olarak ortak bir tanım yapılmasının zor olduğu bir kavramdır. Bunun nedeni ise afetin kullanıldığı bağlam veya alanda, farklı anlamları ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum aynı olayların dahi toplumun farklı kesimleri tarafından farklı şekillerde adlandırmasına neden olabilmektedir (Shaluf vd., 2003). Bununla birlikte afetler genel anlamda; insanları her açıdan, ciddi boyutlarda, olumsuz şekilde etkileyen durumlar olarak adlandırılmaktadır (IFRC, 2022). Afetler, farklı zaman, farklı tür ve büyüklüklerde ortaya çıkarak toplulukların kazandığı veya sahip olduğu değerleri yok edebilmektedir (UNISDR, 2009). Afetler uzun yıllar boyunca telafi edilmesi güç kayıplar meydana getirebilmektedir (Michel, 2007). Afetler tarih boyunca var olmuşlardır. Geçmişten günümüze kadar yaşanan afetler milyarlarca insanı farklı şekillerde etkilemiş ve çok yönlü büyük kayıplara yol açmışlardır (Coppola, 2015; Maurice, 2013). Bu durum afetlerin olası etkilerinin hafifletilmesi için, toplumların afetlere karşı çok yönlü ve kapsamlı çalışmalar yürütmesinin önemini açıkça ortaya koymaktadır (IFRC, 2022).

Afetlere karşı yürütülen çalışmalar birçok başlık altında incelenebilir. Yapılan çalışmalar afet yönetim literatüründe temel olarak risk yönetimi ve kriz yönetimi olarak iki başlıkta incelenmektedir. Risk yönetimi kendi içerisinde zarar azaltma ve hazırlık aşamalarını içerirken, kriz yönetimi ise müdahale ve iyileştirme aşamalarını kapsamaktadır (Tierney vd., 2001: 5). Risk yönetim evresi kırılganlığı azaltmaya yönelik faaliyetler, yapısal güçlendirmeler, yapı stoğunun yenilenmesi, acil durum ekiplerinin hazırlanması, planların geliştirilmesi, sarf malzeme temini ve depoların kurulması gibi faaliyetleri, kriz yönetimi de afetten etkilenen bölgelerde arama kurtarma, acil tıbbi bakım, acil beslenme desteği, etkilenen yapıların onarımı, yeni yaşam alanlarının oluşturulması gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Afetlerin yol açtığı kayıpları tamamen önlemek veya azaltmak için afetlere karşı sosyal, ekonomik, çevresel, psikolojik vd. alanlarda kapsamlı çalışmalar yürütülmesi gerekmektedir (Mızrak, 2021). Özellikle afetler yaşanmadan önce yapılacak planlama ve hazırlık faaliyetleri, afetler kaynaklı zararları azaltmak adına son derece önem taşımaktadır (Fothergill vd., 2005: 414).

Afetlere karşı yürütülecek çalışmaların etkili, başarılı ve kaliteli olabilmesi için, çalışma yapılacak bölgenin özellikleri her açıdan incelenmeli ve bölgenin afet riskinin belirlenmesi gerekmektedir. Afet risklerini doğru şekilde belirlemek ve gerekli çalışmaları yapmak için ise toplumları afet riskini algılamaları gerekmektedir. Algılanamayan riske karşı toplumların harekete geçmesi beklenemez (Çelik ve Kılıç, 2023). Türk Dil Kurumu (2022) risk kelimesini "zarara uğrama tehlikesi" olarak tanımlarken, AFAD (2014)'da benzer şekilde riski "Bir olayın belirli koşul ve ortamlarda doğurabileceği can, mal, ekonomik ve çevresel gibi değerlerin kaybının gerçekleşme olasılığı" olarak tanımlamaktadır. Risk algısı ise daha çok herhangi bir olay neticesinde oluşabilecek kaybın kişiyi ne kadar endişelendirdiği ile alakalı bir durumdur (AFAD, 2014). Risk algısının bireyde yüksek olması bireylerin afetlere karşı yürüttüğü çalışmaların temel motivasyon kaynağıdır. Bu durum afetlere karşı yapılacak çalışmalar için risk algısının belirlenmesinin önemini ortaya koymaktadır (Mızrak, 2021; Tercan, 2023). Türkiye yer aldığı konum, sahip olduğu afetsellik, göç, doğal tehditler vb. nedenlerden dolayı birçok açıdan yüksek riskli bir ülkedir. Buna rağmen ülkemizde risk, risk algısı henüz yeterince araştırılmamaktadır (Bayram, 2015). Risk algısı kişilerin koruyucu davranış sergileme ve harekete geçme noktasında önem taşımaktadır (Mızrak, 2021). Toplumun veya bireylerin afet risk algısını belirlemek o bölgede yapılacak

çalışmaların belirlenmesi, politika oluşturulması açısından değerlidir (Tercan, 2023). Toplumun hangi konuda ne kadar bilgi sahibi olduğu, hangi riski anlayabildiği, hangisini fark edemediğini belirlemek yürütülecek çalışmaların temelini oluşturacaktır.

Afetlere karşı yapılacak çalışmalarda bireyleri etkileyen birçok nokta vardır. Risk algısı kişilerin afetlere karşı alacağı tedbirlerde önem taşımakla birlikte risk algısının ilişkili olduğu ve etkilendiği birçok değişken mevcuttur (Doğru ve Coşkun, 2023). Bu değişkenler yaş, cinsiyet, meslek, afet eğitimi alma gibi bireysel değişkenler olabilirken, kadercilik, kültür ve kişilik olarak da ortaya çıkabilmektedir. Kişilerin sahip olduğu inançlar hayatının tamamını etkileyebilmektedir. Özellikle kadercilik bireylerin afetler dahil hayatında yaşayacağı muhtemel olumsuz durumlara karşın kişinin bireysel çabasının anlamsız ve yetersiz olacağı, yaşanacak şeylerin önüne geçilemeyeceği düşüncesi ile insanların koruyucu davranışlar sergilemesinin önüne geçmektedir (Demirbilek ve Uzman, 2023). Bu durum afetlere karşı bireylerin sergilediği davranışları büyük ölçüde etkiyen bu iki değişkenin birlikte incelenmesinin önemini arttırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinde afet risk algısı ve kadercilik eğilimi ile arasındaki ilişkiyi incelemektir. Elde edilecek sonuçların başta yükseköğretim kurumlarında eğitim gören öğrencilere yönelik yürütülecek bilgilendirme çalışmaları olmak üzere diğer afet öncesi çalışmalarda risk algısı ve kaderciliğe ilişkin yürütülmesi gereken faaliyetlere yol gösterici olması beklenmektedir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Afet risk algısı ve alt boyutları cinsiyete, afet yaşama ve afet eğitimi alma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

2. Afet risk algısı ve alt boyutları (maruziyet, anksiyete, etki ve yönetilmezlik) kadercilik eğilimi ve alt boyutları (batıl inanç, önceden belirlenmişlik, kişisel kontrol ve şans) ile ilişkili midir?

3. Afet risk algısı ve alt boyutlarını (maruziyet, anksiyete, etki ve yönetilmezlik) kadercilik eğilimi ve alt boyutlarının (batıl inanç, önceden belirlenmişlik, kişisel kontrol ve şans) tahmin gücü nedir?

YÖNTEM

Bu araştırmada, kadercilik eğiliminin afet risk algısı üzerindeki yordayıcı rolünü belirlemek amacıyla nicel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Çalışma, değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yönelik olarak ilişkisel desen çerçevesinde tasarlanmıştır. İlişkisel desen, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi herhangi bir müdahale olmaksızın mevcut durumu temel alarak incelemeyi amaçlayan bir nicel araştırma desenidir. Bu bağlamda katılımcıların kadercilik eğilimleri ile afet risk algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi ve yordayıcılık düzeylerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca veriler belirli bir zaman aralığında tek seferde toplanmış olup, araştırma kesitsel bir nitelik taşımaktadır. Bu yönüyle çalışma, değişkenler arasındaki durumu betimlemeyi ve zaman içerisindeki değişimlerden ziyade belirli bir dönemdeki ilişkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma Grubu

Bu araştırma, gönüllü katılım gösteren toplam 206 öğrenci ile yürütülmüştür. Katılımcı sayısı, G*Power 3.1 programı kullanılarak orta düzey etki büyüklüğü (f^2 = 0,15), %95 güven düzeyi ve %80 test gücü esas alınarak yapılan analiz sonucunda belirlenmiştir. Analiz sonucuna göre önerilen minimum örneklem büyüklüğü 107 kişi olup, çalışmadaki 206 katılımcı bu gerekliliğin oldukça üzerindedir. Katılımcılar, kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, araştırmanın uygulandığı üniversitede afet farkındalığına yönelik bir eğitim programının yürütülüyor olması ve öğrencilerin araştırmaya gönüllü katılım sağlamaya istekli olmalarıdır. Katılımcıların yaşları 17 ile 26 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması 19,93 (±1,80) olarak hesaplanmıştır. Cinsiyet dağılımları incelendiğinde, katılımcıların %80,1'inin kadın, %19,9'unun ise erkek olduğu belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Veriler iki farklı ölçme aracı kullanılarak toplanmıştır. Afet risk algısı için "Üniversite Öğrencileri Afet Risk Algısı Ölçeği", kadercilik eğilimi için "Kadercilik Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır.

Üniversite Öğrencileri Afet Risk Algısı Ölçeği. Üniversite öğrencilerinin yaşadıkları kampüslerde olası afetlere ilişkin risk algılarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir (1=hiç katılmıyorum, 5=tamamen

katılıyorum) (Mızrak ve Aslan, 2020). 2020 yılında yapılan çalışma ile ölçeğin maruziyet (α = ,89), anksiyete (α = ,89), etki (α = ,88) ve yönetilmezlik (α = ,78) olmak üzere dört faktörlü yapıya sahip olduğu belirlenmiştir (Mızrak ve Aslan, 2020). Maruziyet alt boyutunda katılımcılardan afetlerden etkilenme derecelerini işaretlemeleri istenir ("Kampüste afetlerden zarar görebilirim", "Kampüste afet risklerine maruz kalabilirim"). Anksiyete boyutu için katılımcılar kampüste bulundukları sürede afet düşüncelerinin onları ne kadar kaygılandırdığını ifade ederler ("Kampüse geldiğim zaman afetler beni endişelendiriyor.", "Kampüste bulunduğum zaman sürekli afetleri düşünüyorum."). Etki boyutu için katılımcılar kampüste afetin doğurabileceği ciddi sonuçları değerlendirirler ("Kampüste afet olduğu zaman çok fazla ölüm meydana gelir.", "Kampüste afet olduğu zaman tam bir felaket olur."). Son olarak yönetilmezlik boyutu için katılımcılar afetin üstesinden gelinemeyeceğine ilişkin düşüncelerini belirtirler. ("Kampüste afet olduğu zaman kendimi koruyamam.", "Afetler konusunda üniversite yönetimine güvenmiyorum."). Ölçeğin puanlanması her bir alt boyuttan alınan puanın aritmetik ortalamasının hesaplanması şeklindedir. Ölçek ve alt boyutlarından alınabilecek puan 1-5 arasında değişmektedir. Ölçeğin bu çalışmada saptanan Cronbach alfa değerleri güvenirlik ölçütlerini karşılamaktadır (maruziyet ,87, anksiyete ,90, etki ,86 ve yönetilmezlik ,82 ve toplam afet risk algısı ,93) (George ve Mallery, 2003).

Kadercilik Eğilimi Ölçeği. Ölçek lise ve üniversite öğrencilerinin kadercilik eğilimlerini belirlemek amacıyla Kaya ve Bozkur (2015) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin faktör yapısını belirlemede açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları ölçeğin batıl inanç (α = ,81), kişisel kontrol (α = ,78), önceden belirlenmişlik (α = ,86) ve şans (α = ,71) olmak üzere dört faktörden oluştuğunu göstermiştir (Kaya ve Bozkur, 2015). Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 120, en düşük puan 24'tür. Batıl inanç, batıl inançlara inanma eğilimini belirlemektedir ("Bazı nesnelerin uğursuzluk getirdiğine inanırım.", "Bazı durumların (kara kedi görmek, gece tırnak kesmek, vb.) uğursuzluk getireceğine inanırım."). Kişisel kontrol, kişisel kontrol algısının zayıflığını ifade etmektedir ("Yaşadığımız şeyler seçimlerimizin bir sonucudur. ", "Hayatımın kontrolü benim elimdedir.") . Önceden belirlenmişlik, her şeyin önceden belirlenmesine yönelik kişinin algısını ölçmektedir ("Hayatımızda olacak şeyler önceden belirlenmiştir", "Hiç kimse yazgısını değiştiremez."). Şans ise şansa inanma derecesini belirlemektedir ("Kötü şeylerin gelip beni bulduğuna inanırım.", "İnsanların yaşamlarındaki mutsuzluklar kötü şanslarına bağlıdır."). Bu çalışmada ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach alfa değerleri güvenirlik açısından tatminkardır (önceden belirlenmişlik ,84, kişisel kontrol ,74, batıl inanç ,78 ve şans ,73 ve toplam kadercilik eğilimi ,83) (George ve Mallery, 2003).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın katılımcıları olan meslek yüksekokulu öğrencilerine ulaşabilmek amacıyla öğrenci grupları ve sosyal medya kullanılmıştır. Çalışmaya katılmak isteyen öğrenciler çalışmada ele alınan değişkenlere yönelik sorulardan oluşan çevrimiçi bir formu yanıtlamışlardır. Form Google formlar üzerinden öğrencilere sunulmuştur. Uygulanan form üzerinde ilk olarak öğrencilerden çalışmaya katılımlarını onayladıklarına onam alınmıştır.

Çalışma kesitsel ve ilişkisel desende gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler ilk olarak hatalı ve eksik veriler açısından kontrol edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunlukları için çarpıklık, basıklık değerlerine bakılmıştır. Kabul edilebilir değerler (±1) aralığında bulunmuştur (Demir, 2022). Ölçeklerin güvenirliklerine ilişkin Cronbach alfa hesaplanmıştır. Çalışmada öğrencilere uygulanan ölçek puanlarına ilişkin frekans, ortalama ve standart sapma değerleri belirlenmiştir. Cinsiyet, afet yaşama ve afet eğitimi alma durumlarına göre öğrencilerin afet risk algısı incelenmiş ve analiz etmek için bağımsız örneklemler t testi kullanılmıştır. Kadercilik eğiliminin (önceden belirlenmişlik, kişisel kontrol, batıl inanç ve şans) afet risk algısı (maruziyet, anksiyete, etki ve yönetilmezlik) ile ilişkisi Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Kadercilik eğilimi alt boyutlarının afet risk algısı alt boyutları maruziyet, anksiyete, etki ve yönetilmezliğini yordayıp yordamadığını incelemede regresyon analizi yapılmıştır. Kadercilik eğilimi alt boyutları bağımsız, afet risk algısı alt boyutları bağımlı değişken olarak alınmıştır.

Araştırmanın Etik Boyutu

Çalışmanın bilimsel etiğe uygunluğu ile ilgili Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır. Ayrıca çalışmada Helsinki Deklarasyonu 2008 prensipleri dikkate alınmıştır.

BULGULAR

Çalışmada öğrencilere afet yaşayıp yaşamadıkları ve afet eğitimi alıp almadıkları soruları yöneltilmiştir. Öğrencilerin % 40,1 afet yaşadığını ifade etmiştir (Tablo 1). Katılımcıların yarısından fazlası (% 60,4) ise afet eğitimi almadıklarını bildirmiştir. Tablo 1'de öğrencilerin afet risk algısı ve kadercilik eğilimi ve alt boyutlarına ilişkin hesaplanan ortalama, standart sapma değerleri ile çarpıklık, basıklık katsayıları verilmiştir.

Tablo 1. *Betimleyici istatistikler ve katılımcıların özellikleri*

Değişkenler		x̄(ss)	Çarpıklık	Basıklık	N	%
Afet Risk Algısı	**Toplam ölçek**	3,14(,67)	,47	,86	206	
	Maruziyet	3,56(,69)	,11	.16	206	
	Anksiyete	2.50(.91)	.53	.27	206	
	Etki	3,46(,78)	-,09	,77	206	
	Yönetilmezlik	2,80(,93)	,25	-,11	206	
Kadercilik Eğilimi	**Toplam ölçek**	65,38(11,71)	-,70	,39	206	
	Önceden belirlenmişlik	25,15(5,94)	-,41	,04	206	
	Kişisel kontrol	13,41(3,67)	,38	,34	206	
	Batıl inanç	14,89(4,71)	-,11	-,57	206	
	Şans	11,93(3,34)	-,08	-,32	206	
Afet yaşama	**Evet**				82	39,8
	Hayır				124	60,2
Afet eğitimi alma	**Evet**				80	38,8
	Hayır				126	61,2

Tablo 2'de öğrencilerin ölçeklere verdikleri yanıtlar incelendiğinde öğrencilerin afet risk algısı puan ortalamaları 3,14, standart sapması ,67'dir. Bu bulgu öğrenciler arasında afet risk algısı puanının ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Alt boyutlarla ilgili sonuçlar ise maruziyetin 3,56, etkinin 3,46, yönetilmezliğin 2,80 ve anksiyetenin 2,50 ortalamaya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Öğrencilerin kadercilik eğilimleri puan ortalamaları incelendiğinde ise benzer şekilde ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Kadercilik alt boyutlarının puan ortalamaları sıra ile; önceden belirlemişlik:25,15, kişisel kontrol:13,41, batıl inanç:14,89, şans:11,93'tür.

Tablo 2'de cinsiyet, afet yaşama ve afet eğitimi alma durumuna göre öğrencilerin afet risk algısı ve alt boyutları karşılaştırılmıştır. Bağımsız örneklem t testi cinsiyete göre algılanan afet risk algısı alt boyutu anksiyete puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermiştir ($t_{(204)}$ = -,85, p = ,02). Kız öğrenciler ($M_{kız}$ = 2,57) erkek öğrencilerden (M_{erkek} = 2,21) daha yüksek düzeyde anksiyete bildirmişlerdir. Kız ve erkek öğrenciler algıladıkları afet risk algısı açısından farklılık göstermediler ($t_{(204)}$ = -1,6, p = ,11). Öğrencilerin risk algıları Bağımsız örneklem t test sonucu katılımcıların afet yaşama durumları açısından incelendiğinde afet risk algısı ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılık ortaya koymamıştır. Bağımsız örneklem t testi katılımcıların afet eğitimi alma durumlarına göre analiz edildiğinde ise algılanan risk algısı alt boyutlarından yalnızca yönetilmezlik alt boyutu puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya konmuştur ($t_{(204)}$ = -2,68, p = ,008). Afet eğitimi alan öğrenciler ($M_{afeteğitimialan}$ = 2,59) afet eğitimi almayan öğrencilerden ($M_{afeteğitimialmayan}$ = 2,94) daha az yönetilmezlik bildirmişlerdir. Afet yaşama açısından öğrencilerin afet risk algılarında anlamlı bir etki bulunmamıştır ($t_{(204)}$ = -1,53, p = ,13).

Tablo 2. *Katılımcıların özelliklerine göre afet risk algısı puanlarının karşılaştırılması*

Değişken	N	Maruziyet	Anksiyete	Etki	Yönetilmezlik	Afet risk algısı
		Mean(SD)	Mean(SD)	Mean(SD)	Mean(SD)	Mean(SD)

Cinsiyet	Kadın	165	3,59(,70)	2,57(,89)	3,48(,78)	2,84(,91)	3,17(,67)
	Erkek	41	3,46(,68)	2,21(,94)	3,39(,80)	2,65(,99)	2,99(,66)
t test(*p*)			-1,02(,31)	-2,3(,02)*	-,64(,52)	-1,2(,25)	-1,6(,11)
Afet	Evet	82	3,56(,76)	2,40(,89)	3,36(,71)	2,76(,95)	3,07(,72)
yaşama	Hayır	124	3,57(,65)	2,56(,92)	3,53(,71)	2,83(,91)	3,18(,63)
t test(*p*)			-,09(,93)	-1,3(,21)	-1,5(,13)	-,51(,61)	-1,7(,29)
Afet eğitimi alma	Evet	80	3,50(,67)	2,42(,99)	3,40(,83)	2,59(,87)	3,05 (,70)
	Hayır	126	3,60(,71)	2,55(,86)	3,50(,74)	2,94(,87)	3,19(,64)
t test(*p*)			-,99(,32)	-1,02(,31)	-,85(,40)	-2,68(<,01)**	-1,53(,13)

Çalışmada afet risk algısı ve alt boyutlarının kadercilik eğilimi ve alt boyutları ile ilişkili olup olmadığı incelenmiş ve Pearson korelasyon analizi sonuçları tablo 3'te gösterilmiştir, Sonuçlar afet risk algısı alt boyutları maruziyet (r = ,18), anksiyete (r = ,39), etki (r = ,27) ve yönetilmezliğin (r = ,30) batıl inançla anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca kaderciliğin alt boyutu kişisel kontrol (r = ,20) ve önceden belirlenmişlik boyutu anksiyeteyle (r = ,16), şans alt boyutu yönetilmezlikle (r = ,14) ilişkili olduğu belirlenmiştir. Kadercilik eğiliminin ise anksiyete (r = ,34) ve yönetilmezlikle (r = ,22) ilişkili olduğu görülmüştür. Afet risk algısının kaderciliğin batıl inanç alt boyutu ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Genel afet risk algısı ile kadercilik eğilimi arasında ise ,23 düzeyinde düşük fakat anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Tablo 3. *Afet risk algısı ve kadercilik eğilimi arasındaki ilişkiler*

	Maruziyet	**Ansiyete**	**Etki**	**Yönetilmezlik**	**Afet Risk Algısı**
Batıl inanç	,18**	,39**	,27**	,30**	,35**
Kişisel kontrol	-,11	,20**	-,13	,10	,02
Önceden belirlenmişlik	,06	,16*	,03	,05	,10
Şans	,06	,11	,11	,14*	,12
Kadercilik Eğilimi	,09	,34**	,11	,22**	,23**

*p < ,05, **p < ,01

Çalışma kapsamında son analiz olarak afet risk algısı ve alt boyutlarının ilişkili olduğu kadercilik eğilimi ve alt boyutları ile basit ve çoklu regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir (Tablo 4). Bu analizlerde amaç kadercilik eğilimi ve alt boyutlarının afet risk algısı ve alt boyutlarını tahmin gücünü ortaya koymaktı. Sonuçlar batıl inancın maruziyetin anlamlı yordayıcısı olduğunu göstermiştir R = ,18, R^2 = ,03, $F_{(1,204)}$ = 6,69. Maruziyete ilişkin toplam varyansın % 3'nün batıl inançla açıklandığı anlamına gelmektedir. Analiz sonuçları afet risk algısı alt boyutu anksiyetenin yordayıcılarının batıl inanç (β = ,37, *p* < ,001) ve kişisel kontrol (β = ,17, *p* < ,01) olduğunu göstermiştir (R = ,43, R^2 = ,18, $F_{(2,205)}$ = 22,64). Anksiyete alt boyutu puanlarındaki varyansın % 18'ini kişisel kontrol ve batıl inanç açıklamışlardır. Batıl inanç etki alt boyutu puanlarındaki varyansın da %7'sini açıklamıştır. Yönetilmezlik alt boyutunun da önemli yordayıcısının batıl inanç (β = ,30, *p* < ,001) olduğu bulunmuştur. Afet risk algısının yordayıcısının da batıl inanç olduğu görülmüş ve afet risk algısına ilişkin açıklanan varyansa % 12'lik bir katkı sağlamıştır. Bu etki büyüklüğü batıl inancın afet risk algısında oynadığı önemli rolü göstermektedir. Bulgular genel afet risk algısı puanlarındaki varyansın % 5'ini kadercilik eğiliminin oluşturduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 4. *Afet risk algısı üzerine kadercilik eğiliminin etkileri*

	Maruziyet		**Ansiyete**		**Etki**		**Yönetilmezlik**		**Afet risk algısı**	
Değişkenler	β	t(p)	β	t(p)	β	t(p)	β	t(p)	β	t(p)
Batıl inanç	,18	2,59 (,01*)	,37	5,44 (,001**)	2,66	16,12 (,001**)	,30	4,02 (,001**)	,35	16,55 (,001**)
Kişisel kontrol			,17	2,60 (,01*)						
Önceden belirlenmişlik			,01	,15 (,88)						

Şans	,01	,10 (,92)		
Kadercilik eğilimi			,23	3,39 (.001**)

*p < ,01, **p < ,001

TARTIŞMA

Afetler kaynaklı olası zararlarını azaltmak ve afetlere karşı dirençli toplumlar oluşturmak için afetler gerçekleşmeden önce zarar azaltma ve hazırlık çalışmalarının iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Afet öncesi süreçte yürütülen her çalışmanın afet sonrası yapılacak çalışmalardan daha etkili olduğu bilinmektedir. Nitekim afet sonrası birçok toplumda temel ihtiyaçların giderilmesi dahi büyük sorun olduğu için, afetlere karşı yeterli önlem alınması mümkün olmamaktadır. Afetler öncesi çalışmaların gerçekleştirilmesi için birey ve toplumların afet risklerini doğru bir şekilde algılaması, algılanan riske yönelik gerçekleştirilmesi gereken eylemi önleyecek kadercilik gibi inançların olmaması gerekmektedir. Dolayısıyla afet riski ve kadercilik çalışmaları afetlere yönelik yapılacak çalışmaların temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın sonuçları, çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin afet risk algılarının ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Benzer olarak aynı ölçeği kullanarak üniversite öğrencileri üzerinde araştırma yapan Doğru ve Coşkun (2023), ve Usta (2023), çalışmalarında öğrencilerin afet risk algısının ortalamanın üzerinde olduğu belirlemişlerdir. Benzer şekilde Erzincan ilinde gerçekleştirilen bir çalışmada (Tercan, 2023) ve Kocaeli'nde yaşayan bireyler ile yürütülen çalışmada katılımcıların afet risk algısının ortalama üzerinde olduğu görülmektedir (Özdemir, 2018). Çalışmaların birçoğunda afet risk algısı ortalamasının yüksek olması, Türkiye'nin birçok açıdan yüksek riskli bir ülke olması ile açıklanabilir. Ayrıca sıklıkla yaşanan afetler sonrasında yürütülen bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri bu duruma katkı sunmuş olabilir.

Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin kadercilik puan ortalamasının ortalamanın üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ülkemizde yapılan benzer çalışmalarda üniversite öğrencilerinde kadercilik eğiliminin ortalamanın üzerinde olduğu ortaya konmuştur (Demirbilek ve Uzman, 2023; Doğan, 2021). Bunun yanında farklı yaş grupları ile yapılan çalışmalarda katılımcıların kadercilik eğilimlerinin ortalamanın üzerinde olduğu belirlenmiştir (Baytiyeh ve Öcal, 2016; Öncü vd., 2021). Kaderciliğin, kültürel ve inançsal bir temeli vardır (Maercker vd., 2019). Bu çalışma ve belirtilen çalışmalarda elde edilen sonuçlar bu bilgi doğrultusunda ele alınabilir. Dolayısıyla benzer kültür ve inanç yapılarına sahip toplumlarda benzer eğilimler gözlemlenebilmektedir. Bu eğilimler toplumlara yönelik yapılan afetlerle ilgili çalışmalarda göz önünde tutularak bir planlama yapılmalıdır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar kız ve erkek öğrencilerde afet risk algısının anlamlı olarak farklılaşmadığını göstermiştir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde Usta (2023) ve (Çelik ve Kılıç; 2023) tarafından yapılan çalışmalarda bu çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde cinsiyetler arası bir fark bulunamamıştır. Bununla birlikte yapılan bazı çalışmalarda afet risk algısının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür. Araştırmalar kadınların afet risk algı düzeyinin erkeklere göre oldukça yüksek olduğunu belirlemiştir (Ayvazoğlu vd., 2020; Tercan, 2023). Bu çalışmada elde edilen sonuçlar ve literatürde bulunan çalışmalar arasında bulunan farklılığa, örneklem, çalışmanın yapıldığı bölge, çalışma bölgesinin afetselliği gibi durumlar neden olmuş olabilir.

Çalışmada kullanılan değişkenler olan kadercilik ve afet risk algısı arasındaki ilişki incelendiğinde, düşük fakat anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde kadercilik ve risk algısının birlikte ele alındığı çalışmalara ulaşılamamıştır. Konuya ilişkin benzer çalışmalarda Ayvazoğlu et al. (2020) afet risk algısının, afetlere hazırlıkla arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir. Doğru ve Coşkun (2023) ise afet risk algısı ile afete hazırlık arasında negatif bir ilişki olduğunu bahsetmiştir. Kadercilik genel manada yaşanabilecek olumsuz durumlara, özelde ise afetlere karşı birey ve toplumların alması gereken koruyucu davranışlardan uzak durması durumudur (John McClure, 2017). Kadercilik bireylerde eylemsizliği doğurmaktadır. Bu durumlar ise bireylerin afetleri algılamasına ve yeteri kadar hazırlık yapmasının önüne geçebilmektedir (Demirbilek ve Uzman, 2023). Dolayısıyla kadercilik ve afet risk algısı arasında ilişki olmaması beklenmektedir. Bu çalışmada elde edilen bu sonuç bu açıdan ilgi çekicidir. Çıkan bu sonucu kişilerin kadercilik algılamalarından kaynaklı

olabileceği söylenebilir. Ayrıca çıkan bu sonucu daha detaylı olarak anlamak için kadercilik ve risk algısı konusunda daha detaylı çalışmalar yürütülmesi faydalı olabilir.

Çalışmada afet yaşamanın ve afet eğitimi almanın genel afet risk algısı açısından anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Yapılan araştırma ve çalışmalarda eğitim ve afet tecrübesinin afet risk algısını anlamlı olarak farklılık oluşturması beklenmektedir. Genel beklentinin aksine çıkan bu sonuçların detaylı bir şekilde incelenmesi ve araştırılması bu algı ve beklentinin tekrar değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Üniversite öğrencilerinde afet risk algısı ve kadercilik eğiliminin ilişkisi incelenmiştir. Afetlere karşı yapılacak önleyici ve koruyucu davranışlar olarak adlandırılan ve güvenli yaşamın temeli olan eylemleri ortaya çıkaran veya engelleyen bu iki değişkenin öğrencilerde ortalamanın üzerinde olduğu belirlenmiştir. Afet risk algısı bireylerin tehdidi altında olduğu tehlikeyi ve oluşabilecek zararı tahmin etmesi, bulunduğu durumu algılamasıdır. Afet risk algısı yüksek bireylerin algıladıkları riske yönelik eyleme geçmesi beklenmektedir. Bu durum güvenli yaşam için olması gereken ve istenilen bir durumdur. Bununla birlikte kadercilik kişilerin yaşanacak olaylarda yapabilecekleri herhangi bir eylemin olmadığını, olacak şeylerin engellenemeyeceğini ve olaylara bireysel etkilerinin olamayacağını belirtir. Bu durum ise yeterli hazırlık ve önleyici davranıştan bireyleri alıkoyarak dirençli toplum oluşumunun önüne geçebilmektedir. Dolayısıyla toplumda afet risk algısını arttıracak çalışmaları arttırmak afetleri önleme ve zararlarını azaltmaya yönelik yapılacak önemli çalışmalardandır. Çalışma kapsamında belirlenen kaderciliğin afetlere hazırlığı olumsuz etkilememesi adına toplumu bilgilendirme ve önlem almanın etkisine ilişkin çalışmalar yürütülmelidir. Çalışma sonucunda cinsiyet ve afet eğitimi almanın afet risk algısı açısından farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir.

Gelecekte yapılacak çalışmaların afet risk algısı ve kadercilik konusunu daha detaylı olarak ele alması, farklı analiz yöntemleri, farklı ölçekler kullanması ve farklı örneklemler üzerinde çalışması bu iki değişken arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamayı sağlayabilir. Ayrıca afetlere yeterli hazırlık için üniversite öğrencilerine yönelik, temel afet bilgisi, afet bilinci gibi derslerin müfredata eklenmesi önemli bir katkı sağlayabilir

Çalışmanın sınırlılıkları

Bu çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Çalışmanın kesitsel olarak tasarlanması, küçük bir örneklem üzerinde çalışılması, belirli bir bölge ve alanda yaşayan kişileri kapsaması, kolayda örnekleme yönteminin tercih edilmesi ve kullanılan ölçekler bu çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Çalışmada elde edilen bulgular katılımcıların veri toplandığı tarihte araştırmacılara verdiği yanıtlar ile sınırlıdır. Çalışmada yer alan bu sınırlılıklar elde edilen sonuçların genellenemeyeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

AFAD (2014). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu (Erişim Tarihi: 11.01.2025)

Ayvazoğlu, G., Çekiç, M. ve Yücel, H. (2020). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Öğrencilerinin Afet Risk Algısı ve Afete Hazırlık Durumlarının Değerlendirilmesi. *SBEdergi (Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi / Electronic Journal of Social Sciences)*, 4(7), 85–96. https://doi.org/10.29228/sbe.48454

Bayram, A. (2015). Perceiving Risk Perception: An Analysis of Risk Perception Research and Discussion of Its Policy Implications. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 21–41. https://doi.org/10.1002/9780470400531

Baytiyeh, H. ve Öcal, A. (2016). High school students' perceptions of earthquake disaster: A comparative study of Lebanon and Turkey. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 18, 56–63. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2016.06.004

Coppola, D. P. (2015). *Introduction to International Disaster Management*. New York: Butterworth-Heinemann.

Çelik, İ. H. ve Kılıç, T. (2023). Disaster Risk Perception Regarding Culture and Personality. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (77), 157–172. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1264460

Demir, S. (2022). Comparison of Normality Tests in Terms of Sample Sizes under Different Skewness and Kurtosis Coefficients. *International Journal of Assessment Tools in Education,* 9(2), 397–409. https://doi.org/10.21449/ijate.1101295

Demirbilek, Ö. ve Uzman, E. (2023). Fatalistic Tendency as a Predict of Disaster Preparedness Beliefs in University Students. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(3), 942–960. https://doi.org/10.35341/afet.1249312

Doğan, M. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Kader Algıları: Metaforik Bir Araştırma. *Kader*, 19(2), 645–677. https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1010464

Doğru, S. ve Coşkun, Z. (2023). Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Afet Risk Algısı ve Afete Hazırlıklı Olma İnanç Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1299–1311. https://doi.org/10.35341/afet.1321854

Fothergill, A., Palumbo, M. V., Rambur, B., Reinier, K. ve McIntosh, B. (2005). The volunteer potential of inactive nurses for disaster preparedness. *Public Health Nursing,* 22(5), 414–421. https://doi.org/10.1111/j.0737-1209.2005.220506.x

George, D. ve Mallery, P. (2003). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference (4th ed). Boston: Allyn & Bacon.

IFRC (2022). What is a disaster? | IFRC. 18 02 2022. https://www.ifrc.org/our-work/disasters-climate-and-crises/what-disaster#:~:text=Disasters%20are%20serious%20disruptions%20to,and%20vulnerability%20of%20a%20community. (Erişim Tarihi: 10.01.2025)

John McClure (2017). Fatalism, Causal Reasoning, and Natural Hazards, Oxford Research *Encyclopedia of Natural Hazard Science* içinde. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389407.013.39

Kaya, A. ve Bozkur, B. (2015). Kadercilik Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 935–946. https://doi.org/10.17860/efd.55137

Maercker, A., Ben-Ezra, M., Esparza, O. A. ve Augsburger, M. (2019). Fatalism as a traditional cultural belief potentially relevant to trauma sequelae: Measurement equivalence, extent and associations in six countries. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1), 1657371. https://doi.org/10.1080/20008198.2019.1657371

Maurice, J. (2013). Mitigating disasters—a promising start. *The Lancet*, 381(9878), 1611–1613. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)61008-9

Mızrak, S. (2021). Afet Yönetimi Sürecinde Risk Algısı Çalışmalarının Katkısı. *Afet ve Risk Dergisi*, 4(2), 291–299. https://doi.org/10.35341/afet.992959

Mızrak, S. ve Aslan, R. (2020). Disaster Risk Perception of University Students. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 11(4), 411–433. https://doi.org/10.1002/rhc3.12202

Michel, L. M. (2007). Personal Responsıbılıty And Volunteerıng After A Natural Dısaster: The Case Of Hurrıcane Katrına. *Sociological Spectrum*, 27(6), 633–652.

Öncü, E., Altukan, H., Vayısoğlu S.K ve AYAZ, M. (2021). COVID-19 Pandemi sürecinde kaderciliğin etkisi ve salgın tedbirlerine uyum özellikleri: Vaka-kontrol çalışması. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(1), 113–124. https://doi.org/10.26559/mersinsbd.890145

Özdemir, A. (2018). *Toplumun Afet Risk Algısı ve Afete Hazırlıklı Olma Durumu: Kocaeli İli Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi), Gümüşhane.

Shaluf, I. M., Ahmadun, F. ve Mat Said, A. (2003). A review of disaster and crisis. *Disaster Prevention and Management: An International Journa*l, 12(1), 24–32. https://doi.org/10.1108/09653560310463829

Tercan, B. (2023). Bireylerin Afet Risk Algısının Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(3), 1279–1287. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1180447

Tierney, K. J., Lindell, M. K. ve Perry, Ronald,W. (2001). *Facing the Unexpected: Disaster Preparedness and Response in the United States*. Washington, D.C.: The National Academies Press.

Türk Dil Kurumu (2022). Güncel Türkçe Sözlük. https://sozluk.gov.tr/

UNISDR (2009). Terminology on for Disaster Reduction. Geneva: United Nations International Strategy for Disaster Reduction.

Usta, G. (2023). Evaluation Of University Students' Perception Of Disaster Risk. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1029–1051. https://doi.org/10.30561/sinopusd.1257735

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Bilgi Düzeyleri ve Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları: Malatya ve İzmir İli Örneği

Cripto Asset Knowledge Levels of Professional Accountants and Their Attitudes Towards Accounting for Cripto Assets: The Case of Malatya and İzmir Provinces*

Müjde DEMİRCİ
Uzman, Bağımsız Araştırmacı
mujdeinanc@hotmail.com
Orcid ID: 0009-0003-2927-1402

Ahmet Fethi DURMUŞ
Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ahmet.durmus@inonu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-6626-7291

Öz: Kripto varlıklar blokzincir teknolojisi ile üretilen kripto evrenindeki coinler ve tokenların tamamını ifade etmektedir ve merkezi bir otoriteye bağlı olmadan taraflar arasında işlemleri doğrulmak için kriptografik tekniklerin kullanıldığı varlıklardır. Yeni bir varlık sınıfı olan kripto varlıkların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğine dair henüz yasal bir düzenleme mevcuttur değildir ve belirsizlik söz konusudur. Çalışmanın amacı muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık bilgi düzeylerini ölçmek ve bu varlıkların kullanımına ilişkin işlemlerin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğine dair görüşlerini belirlemektir. Bu amaçla yapılan çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi, Malatya ve İzmir illerinde bulunan Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odasına Kayıtlı olan ve bu illerde mesleğini sürdüren muhasebe meslek mensuplarıdır. Uygulama anketinde meslek mensuplarının demografik özellikleri belirlemeye yarayan sorular dışında meslek mensuplarının kripto varlıklar hakkındaki bilgi düzeylerinin ölçülmesini amaçlayan sorular da sorulmuştur. Ayrıca kripto varlıkların hangi varlık sınıfında sınıflandırılması gerektiği, kripto varlıkların hangi hesapta izlenmesi gerektiği, kripto varlıkların hangi değerleme ölçeğine göre değerlemeye tabi tutulması gerektiği, kripto varlıkların nasıl vergilendirilmesi gerektiğini ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır. Araştırma sonucunda muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıklar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiştir. Belirlenen anket sonuçlarına göre meslek mensuplarının kripto varlıklar ile ilgili bilgilerinin yetersiz olduğu ve nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğine dair net bir görüşlerinin olmadığı konu ile ilgili belirsizliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada kripto varlıkların finansal varlık olarak kabul edilmesi ve gerçeğe uygun değer üzerinden değerlendirilmesi gerektiği sonuçları öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kripto varlık, blokzincir, muhasebe.

Abstract: Crypto assets refer to all coins and tokens in the crypto universe produced using blockchain technology. These assets utilize cryptographic techniques to verify transactions between parties without being dependent on a central authority. As a new asset class, there is currently no legal regulation regarding the

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü lisansüstü tezden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:26.08.2024 *Kabul Tarihi:10.09.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Demirci, M. & Durmuş, A.F. (2026). Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Bilgi Düzeyleri ve Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları: Malatya ve İzmir İli Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 129-149. Doi: 10.33437/ksusbd. 1538900

accounting treatment of crypto assets, leading to uncertainty in this area. The aim of this study is to measure the knowledge level of accounting professionals about crypto assets and to determine their opinions on how transactions related to these assets should be accounted for. The study employs a survey method, and the sample consists of accounting professionals registered with the Chambers of Certified Public Accountants in Malatya and İzmir, actively practicing in these cities. In addition to demographic questions, the survey includes questions aimed at assessing the knowledge level of accounting professionals regarding crypto assets. Furthermore, questions were asked to determine in which asset class crypto assets should be classified, in which accounts they should be recorded, which valuation method should be applied, and how they should be taxed. The results of the study indicate that accounting professionals do not have sufficient knowledge about crypto assets. According to the survey findings, it was determined that professionals have inadequate knowledge of crypto assets and lack a clear opinion on their accounting treatment, reflecting the uncertainty surrounding the subject. Additionally, the study highlights that crypto assets should be considered as financial assets and should be measured at fair value.

Keywords: Crypto asset, blockchain, accounting.

GİRİŞ

Kripto varlıklar, üretimi ve transferinin gerçekleşmesi için bazı kurallar içeren bir bilgisayar programı gerektirir, kripto varlıklar blokzincir veritabanı ile kriptografik olarak korunurlar açık ve merkezi olmayan bir ağ tarafından yönetilirler. Dağıtık defter teknolojisi üzerindeki tüm varlıkların tamamı kripto varlık olarak ifade edilir. İlk olarak üretilen coin Bitcoindir ve daha sonrasında çok sayıda Bitcoine alternatif olarak üretilen alternatif coinler mevcuttur ve bu coinler altcoin olarak ifade edilmektedir. Coinler kendi blokzincirleri üzerinde çalışırlar, kendi blokzincirleri üzerinde çalışmayan diğer varlıklarda token olarak ifade edilmektedir. Genel olarak tüm coin ve tokenler kripto varlık olarak anılmaktadır (İçten, 2021: 9). Kripto varlıkların tam kavram olarak bir anlamı henüz bulunmamakla birlikte net bir yasal düzenlemesi de mevcut değildir. Kripto varlık alım satımı ve kripto varlıklar ile mal veya hizmet alımını yasaklamamış ülkeler mevcut iken kullanımını tamamen yasaklamış ülkelerde vardır. Bazı ülkelerde ise kripto varlık alım satımı yasak değil ancak kripto varlıklar ile mal veya hizmet alımı yasaktır. Türkiye'de bu kısıtlı kullanım uygulaması geçerlidir.

Yasal bir zemini olmayan ve herhangi bir merkezi otoriteye bağlı olmayan kripto varlıkların sayısı ve türü her geçen gün artmakta ve kullanımı yaygınlaşmaktadır. Bu yaygın kullanım kripto varlıklar hakkında farkındalığın belirlenmesini ve çözümlenmesi gereken birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan en önemlisi de muhasebe kayıtlarının nasıl tutulması gerektiğidir. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) veya herhangi bir standart setinin kripto varlık işlemlerini tam anlamıyla düzenlemediği görülmektedir.

Kripto varlıkların hangi varlık grubunda yer alması gerektiğine dair çalışmalarda bu varlıkların nakit ve nakit benzeri olarak mı, emtia (stok) olarak mı, finansal varlık olarak mı, maddi olmayan duran varlık olarak mı kabul edilmesi konusunda net bir sonuca ulaşılmamıştır.

Bu çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık bilgi düzeylerinin belirlenebilmesi ve kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi hakkındaki tutumlarının ortaya konulabilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Malatya ve İzmir İllerinde faaliyet gösteren Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile yüz yüze anket yapılarak çalışma tamamlanmıştır. Çalışma sonucunda Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık bilgi düzeylerinin oldukça düşük olduğu ve çoğunlukla kripto varlıkların finansal varlık olarak kabul edilmesi ve gerçeğe uygun değer üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini düşündükleri tespit edilmiştir.

Literatür Taraması

Literatürde, kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar ve öneriler bulunmaktadır. Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi üzerine, özellikle son yıllarda çok sayıda çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmaların önemli bir kısmı kripto varlıklarının hangi muhasebe grubunda sınıflandırılması, tanınması ve vergilendirilmesi gerektiğine dair araştırmaları içermektedir.

Serçemeli (2018), çalışmasında kripto teknolojisinin araştırılması için ülkelerin kurul belirlemesi gerektiğini, kripto varlıkların ortak bir tanımlamasının yapılmasını ve muhasebeleştirilmesi için kripto varlıklar hakkında dünya genelinde kabul gören uluslararası standartların hazırlanması ve uygulanmasını önermektedir.

Temelli (2019), çalışmasında kripto paralardan bitcoinin işleyişi ve özellikleri ile ilgili bilgi vererek, ülkemizde bitcoin işlemlerinin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusunda değerlendirmelerde bulunmaktır. Muhasebenin özün önceliği kavramı dikkate alınarak kripto paraların hazır değer, döviz birimi, menkul kıymet ya da ticari mal olarak muhasebe kayıtlarının yapılması gerektiği ve konu ile ilgili muhasebe vergi düzenlemeleri ile yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Özkul ve Baş (2020), çalışmalarında ulusal mevzuat ile uluslararası finansal raporlama standartları (UFRS) çerçevesinde kripto paralarla ilgili yapılacak düzenlemelere, ilgililere yol göstermek için kripto varlıkların muhasebeleştirme ve vergilendirme yaklaşımlarını incelemektedirler ve kripto para birimlerinin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği konusunda yasal düzenlemelerin eksik olduğu vurgulanmaktadır.

Sayar vd. (2021), çalışmalarında kripto paralar hakkında dünya genelinde bir tanım eksikliği olduğunu, bu durumun muhasebeleştirme ve raporlama açısından zorluklar yarattığını vurgulamaktadır. Çalışma, Kripto varlıklar genelinde muhasebeleştirilme konusunu Bitcoin olarak daraltarak ele almakta ve öneriler sunmaktadır.

Koç (2022) Çalışmasında kripto paranın, nakit ve nakit benzeri, finansal araç, stok veya maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilmesi halinde TMS/TFRS'ye uygun olarak hangi hesap başlıkları altında sunulabileceğine ilişkin açıklamalar ve nasıl muhasebeleştirilebileceğine ilişkin örnek muhasebe kayıtları sunarak, kripto paranın standartlar doğrultusunda muhasebeleştirilmesi konusunu açıklamayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda Uluslararası Finansal Raporlama Standartları doğrultusunda kripto paranın TMS/TFRS'lere uygun olarak muhasebeleştirilebilmesinde en uygun yaklaşımın, kripto paranın maddi olmayan duran varlık kapsamında değerlendirilmesi olacağını ifade etmiştir.

Binici ve Aslan. (2022) çalışmalarında kripto varlıkların kavramsal çerçevesini, teknik ve hukuki altyapısını ele alarak kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi ve raporlanması konularını, Uluslararası Muhasebe Standartları açısından değerlendirmektedirler. Kripto varlıkların merkeziyetsiz bir konumda olması ve var olmayan bir kayıt kuruluşu üzerinden değerlendirme yapılmasının zorluğundan bahsederek kripto varlıklar ile ilgili yasal mevzuatın ivedilikle oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Sabuncu (2022) çalışmasında kripto varlık işlemlerinin ilk kayıt, değerleme ve elden çıkarma hususları ile ilgili varsayımsal örnekler oluşturularak işlemlerin muhasebeleştirilmesine yönelik yapılan karşılaştırmalı açıklamalarla uygulayıcılara ve literatüre katkı sunmaya çalışmıştır.

Kılıç ve Alataş (2023), kripto varlıkların muhasebeleştirilmesinde öne çıkan hesap gruplarını; nakit ve nakit benzeri varlıklar, finansal araçlar, stoklar ve maddi olmayan duran varlıklar olarak listelemiş ve çalışmalarında, kripto paraların maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilmesinin literatürde en çok tercih edilen seçenek olduğunu belirtmektedirler.

Klopper ve Brink (2023) çalışmalarında Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu'nun (IASB) Finansal Raporlama Kavramsal Çerçevesi'ne dayanarak kripto para birimleri için en uygun muhasebe işlemini belirlemeyi amaçlamaktadır. Kavramsal çerçeve, kripto para birimlerini muhasebeleştirmenin en uygun yolunun bir varlığı gerçeğe uygun değerden tanımak olduğunu göstermiştir. Bu muhasebe uygulaması, aracı kurumların elinde bulundurduğu Uluslararası Muhasebe Standardı (IAS) 2 stoklar ve IAS 38 yeniden değerleme modeli kapsamındaki varlıkların muhasebesiyle uyumludur.

Üstünsoy ve Kaya (2023) çalışmalarında Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) ile muhasebe meslek mensuplarının görüşleri çerçevesinde kripto paraların nasıl muhasebeleştirilebileceğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonuçlarına göre muhasebe sistemi açısından kripto paraların bir varlık kalemi olduğu üzerinde görüş birliği sağlanmış

olsa da hangi varlık türü olduğu konusundaki belirsizlik devam etmektedir. TMS/TFRS kripto paraların stok ya da maddi olmayan duran varlık olarak sınıflandırılmasına işaret etse de muhasebe meslek mensupları kripto paraları nakit ve nakit benzeri ya da finansal araç olarak değerlendirmiştir.

Luo ve Yu (2024) kripto para kullanan kırk küresel şirketin finansal tablolarını ABD ve uluslararası finansal raporlama uygulamaları çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GAAP) ile Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) arasındaki tutarsızlıklar ve kullanıcıları firmalar genelinde varlık değeri, likidite, karlılık ve nakit üretme yeteneklerini değerlendirmede yanıltabilecek çarpıtmalar açıklanmıştır. Çalışma sonucunda özellikle, gelir üreten faaliyetlerde kripto para birimi alan firmaların, kripto para birimlerini farklı ölçüm tabanları kullanarak maddi olmayan varlıklar olarak hesapladığı ve ilişkili nakit girişlerini farklı şekilde sınıflandırdıkları, bazı firmaların ise kripto para birimlerini maddi olmayan varlıkların olağan uzun vadeli konumuna yerleştirirken, diğerlerinin maddi olmayan varlıkları likit, kısa vadeli varlıklar olarak değerlendirdikleri görülmüştür.

Akanbi (2024) çalışmasında Nijeryada ki muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıklarının finansal tablolarda nasıl yansıtılması gerektiği konusundaki görüşlerini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışma bulguları katılımcıların kripto varlıkları, maddi olmayan varlıklar, nakit ve nakit benzeri varlıklar, stok ve finansal araç gibi çeşitli varlık biçimlerine göre sınıflandırdığını göstermiştir. Çalışma sonucunda kripto varlıkların varlıkları elinde bulunduran kuruluşların finansal tabloları üzerinde bir etkiye sahip olduğu, kripto varlıklar için özel olarak bağımsız standartlara ihtiyaç olduğu ve genel olarak kripto varlıkların düzenlenmesine ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir.

Şahin (2024) Metaverse platformlarında muhasebeye duyulacak ihtiyacın boyutunu tespit etmek amacıyla yaptığı çalışmasında; sanal evrenlerde ticari işlemler olduğu sürece muhasebe mesleğine ihtiyaç olduğunu, muhasebe sistemlerinin hedeflerinin aynı kalacağını ancak iş yapma şekillerini yeniden şekillendirerek geleneksel muhasebe paradigmasını önemli ölçüde etkileyeceği sonucuna varmıştır.

Judijanto vd. (2024) çalışmalarında kripto paralar için finansal raporlama standartlarındaki zorlukları ve çözümleri incelemişlerdir. Çalışma Fiyat oynaklığı, belirsiz muhasebe işlemleri ve dijital varlık değerlemesindeki zorluklar gibi temel engelleri vurgulamaktadır. Öte yandan, işlemlerin şeffaflığını ve izlenebilirliğini iyileştirmek için blok zinciri teknolojisinin benimsenmesi, doğrulama ve değerleme için gelişmiş algoritmaların kullanımı ve uyarlanabilir yönergelerin geliştirilmesinde uluslararası iş birliği dahil olmak üzere potansiyel çözümleri de araştırmışlardır. Çalışma sonucunda belirtilen yaklaşımları entegre ederek, kripto paraların muhasebesinin daha güvenilir ve küresel finansal raporlama standartlarına uygun olacak şekilde iyileştirilebileceğini belirtmişlerdir.

Kripto Varlıklar

2008 yılında Dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz sonrasında ülkelerin merkez bankalarının fazla miktarda para basması enflasyonun artmasına ve paranın değer kaybetmesine neden olmuştur (Tılı, 2021: 12). Bu kriz döneminde insanların farklı bir varlık arayışı ilk kripto para birimi olan Bitcoin'e ilgiyi arttırmıştır. Bununla birlikte mevcut finansal yapının ortaya koyduğu parasal sistemden farklı bir para sisteminin gerekliliği fark edilmiş ve kripto varlıklar ortaya çıkmıştır (Özkul, 2022: 52).

''Ernst&Young Denetim Firması'nın çalışma raporlarına göre kripto varlıklar, dağıtılmış defterlerde kaydedilen dijital varlıklar olarak bilinmektedir ve adlarını halka açık, izinsiz dağıtılmış defterlerde kullanılan kriptografik güvenlik mekanizmalarından almaktadırlar. Bir başka raporda ise kripto varlıklar varlık birimlerinin üretimini düzenlemek ve merkezi otorite olmadan taraflar arasında transferi doğrulamak için kriptografik tekniklerin kullanıldığı dijital varlıklar olarak tanımlanmaktadır'' (Zengin, 2022: 113).

''Kripto varlıklar; dağıtık defter teknolojisinin bir uygulaması olarak ortaya çıkan ve elektronik ortamda aktarım, saklama ve takas faaliyetlerine konu edilebilen bir değerin veya sözleşmeden doğan bir hakkın güvenli dijital ortamda kriptografik olarak temsilini ifade etmektedir" (KGK, 2021).

Kripto varlıklar kabul görmüş "bazı temel ortak özelliklere sahiptir. Bu özellikler aşağıdaki gibidir:

- Kripto varlıklar ulusal makamlara bağlı değillerdir
- Herhangi bir geleneksel varlık sınıfına tam olarak uymazlar
- Merkezi olmayan bir aktör ağı tarafından karar vermeyi ifade ederler
- Bu ağlarda karar vermeyi yönetmek için birden fazla farklı model kullanırlar (Elliott, 2018:3).

Kripto Varlıkların Sınıflandırılması

Kripto varlıklar kendi içinde coin ve token olarak iki gruba ayrılır. Bu iki kripto varlık türü de kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır. Coinler, bitcoin, altcoin ve stablecoin (sabit coin); Tokenler Ödeme tokenleri, Hizmet tokenler, varlık tokeni olarak sınıflandırılır. Bu ayrım şekil 1 de gösterilmiştir.

KRİPTO VARLIKLAR	COİN	BİTCOİN
		ALTCOİN
		STABLECOİN
	TOKEN	ÖDEME TOKENİ
		HİZMET TOKENİ
		VARLIK TOKENİ

Şekil 1: Kripto Varlıkların Sınıflandırılması

Coin (Kripto Para)

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte ekonomik faaliyetlerde ödemeler, para transferleri ve ticari işlemler dijital ortamda gerçekleşmeye başlamıştır (Özkul, 2022: 50). Coin paranın işlevlerini dijital ortamda gerçekleştirmek için tasarlanmış şifreli para birimidir. Kendilerine ait blokzincirleri vardır (Çelik, 2022: 21). Coinler herhangi bir otorite tarafından denetlenmezler, tüm işlemler blokzincir veri tabanında kayıt altında tutulur istenildiği zaman işlem geçmişleri izlenebilir. Sınırlı sayıda insan tarafından kullanıldığı için değişim aracı olarak yaygınlaşmamıştır. Genellikle yatırım aracı ve değer saklama aracı olarak kullanılır (Özkul, 2022: 54).

Bitcoin

Coin'lerin sınıflandırılmasında ilk üretilen coin Bitcoin'dir. Bitcoin 2009 yılında Satoshi Nakamoto isimli kişi veya kişiler tarafından kodlanmış ve üretim miktarının sınırlı olması üzerine inşa edilmiştir. Bu rakam 21 milyon adet olarak belirlenmiştir (Çelik, 2022: 23).Bitcoin ağında gerçekleşen işlemlerde kullanıcının kimliği dışındaki bütün bilgiler herkes tarafından görülmektedir. Bitcoin, herhangi bir fon sahibini tanımlamak için kişisel bilgileri kullanmaz, kişisel bilgiler yerine fon sahiplerinin Bitcoin adreslerini kullanır. Bu adresler takma isim olarak kabul edilir. Burada yapılan işlemler diğer ödeme sistemlerini düzenleyen yasaların kapsamına girmemesi nedeniyle bazı riskleri taşımaktadır. Bu sebeple Bitcoin'in kabul edilebilir ve uygulanabilir bir ödeme aracı olarak görülmemektedir (Al-Dulaımı, 2021: 509).Bazı ekonomistlere göre bir paranın işlevlerini yerine getirebilmesi için sahip olması gereken bazı özelliklere Bitcoin de sahiptir. Bu özellikler:

- Değişim aracı olma
- Bölünebilme
- Taklit edilememe
- Transfer edilebilme
- Değer saklama

Ancak, bir merkez bankası tarafından kontrol edilmedikleri ve yazılı olarak basılı bir belge olmadıkları için para politikası aracı sayılmazlar (Aslantaş Ateş, 2016: 354). Bitcoin'in bazı özellikleri Şekil 2'de gösterilmiştir.

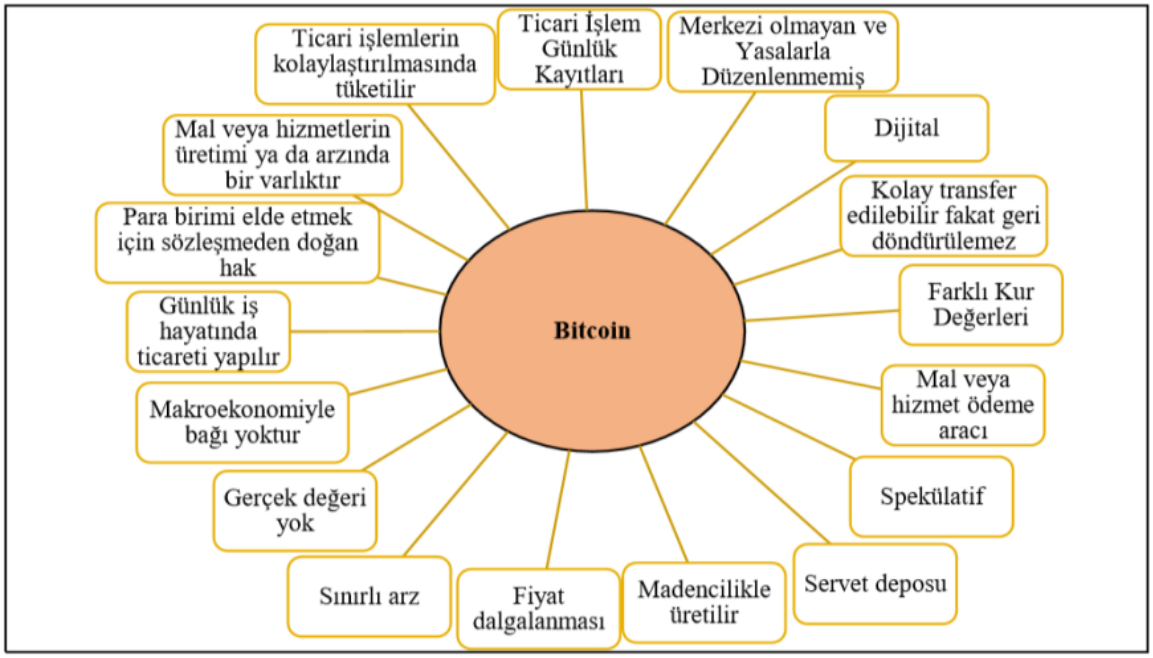

Şekil 2 Bitcoin'in Karakteristik Özellikleri

Kaynak: (Sarıkaya, 2020: 14)

Altcoin

Bitcoin'e alternatif olarak geliştirilen Altcoin , "Alternative to Bitcoin" kısaltmasıdır ve bitcoin harcindeki kripto varlıkları ifade edebilmek için kullanılan bir kavramdır (Bitlo, 2022). Kripto varlık piyasasını geliştirip sektörü büyütebilmek, transfer işlemlerinin Bitcoin'den daha hızlı gerçekleştirilebilmek ve yeni yatırım araçları oluşturmak için altcoinler ortaya çıkarılmıştır (Bitlo, 2022). Piyasaya sürülen altcoinlerin arasında varlığını sürdürerek değerini arttıranların olduğu gibi varlığını sonlandıranlarda bulunmaktadır. Bununla beraber yeni altcoinler üretilmeye devam etmekte ve sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Kuzuloğlu, 2022).

Stablecoin

Stablecoin, değeri dolar Euro gibi bir itibari para birimine veya altın gibi değerli bir varlığa sabitlenmiş kripto varlık türüdür. Stablecoin'ler, değeri sabitlenmemiş kripto varlık birimlerindeki dalgalanmaları azaltmak için tasarlanmıştır. Bu özelliği ile stablecoinler daha istikrarlı yatırım araçları olarak görülmektedir(İçten, 2021: 11)

Token

Ethereum ağının piyasaya sürülmesi ile birlikte Token kavramı hayatımıza girmiştir. Token, bağımsız bir blokzincir sistemi üzerinde üretilmeyen hazırda mevcut bir blokzincir aracılığıyla üretilen bir değerdir. Oluşturuldukları ağdan ayrı olarak işlem göremezler. Ayrı işlem görmeleri için kendilerine ait bir blokzincir sisteminin olması gerekmektedir (Toraman, 2020: 73). Tokenler genel olarak projeler, yeni kurulmuş şirketler veya bazı hizmetlerin geliştirilebilmesi için fon elde edebilmek amacıyla kullanılmaktadır. Token, kripto para olmayan varlıkları ifade eder ve elinde bulunduranlara bazı imkanlardan yararlanma hakkı tanımaktadır (Zengin, 2022: 116). Sahip olunan token hangi servis tarafından sunulan hizmete ulaşabilme imkanı veriyor ise o servisten faydalanma imkanı sunmaktadır (Tılı, 2021: 26).Tokenler ve coinler arasındaki farklar aşağıdaki gibidir.

- Coinler, kendi blockzinciri ağında işlem görürken; tokenler farklı dijital varlıkların blokzincir yapılarınnda işlem görmektedir.

- Token meydana getirmek coin meydana getirmekten daha kolaydır.
- Coin'ler dijital para; tokenler dijital bir varlığı temsil eden değerdir.
- Coin ile kripto para satın alınırken; Token ile ise bir ürün veya hizmet satın alınabilir.
- Coin madeni parayı , token jetonu temsil eder (Mynet, 2022).

Ödeme Tokenleri

Gelecekte veya bugün bir ürün yada hizmeti satın almak için ihraç edilen ödeme aracı olarak kabul edilen tokenlardır. Ödeme aracı olarak işlev gören bu tokenlar yasal olarak kabul edilmemektedir. Bu tokenlar ihracatçısına karşı bir talep hakkı vermezler sadece ileride ödeme yapmak amacıyla kullanılırlar (İçten, 2021: 12).

Varlığa Dayalı Tokenler

Varlığa dayalı tokenlar fiziksel bir varlığı ifade etmektedir. Bu tokenların Değeri de temsil ettiği altın, gümüş petrol gibi fiziki varlıklara göre belirlenir (Yücenurşen, 2022: 74).

Hizmet Tokenları

Bu tokenlar bir uygulama ya da hizmete dijital erişim sağlayabilmek amacıyla ihraç edilen tokenlardır. Bir ürün veya hizmetin ödemesinin önceden yapılabilmesini ve yapılan bu ödemeye istinaden ileride sunulacak hizmetten token sahibinin yararlanmasını sağlayan bir araçtır(Karacan, 2021: 39)

Kripto Varlık Kullanımının Avantajları

- Transfer işlemleri zaman sınırlaması olmadan istenilen anda gerçekleştirilebilir.
- Transfer işlemleri çok hızlı gerçekleşir. Para saniyeler içerisinde karşı hesaba geçer.
- Erişimi kolaydır. İnternetin olduğu her yerde hesaplara ulaşmak mümkündür.
- Saklamak için bir bankaya gerek yoktur. Telefona indirilen bir cüzdan uygulaması ile her yere taşınabilmektedir.
- Herhangi bir devletin kontrolü altında değillerdir ve bir merkezi otoriteye bağlı değillerdir. Bu nedenle ekonomiye yapılan müdahalelerden etkilenmezler
- Çok küçük miktarda ödemeler yapılabilmektedir. 0,00000001 Bitcoin'lik bir değer gibi.
- İşlem maliyetleri yoktur (Toraman, 2020: 53).

Kripto Varlık Kullanımının Dezavantajları

- Herhangi bir merkezi otoriteye bağlı olmaması ve bir muhatabın bulunmaması denetim ve kontrol eksikliğine neden olmaktadır.
- Piyasa değeri oldukça değişkenlik göstermektedir.
- Yapılan işlemlerin geri alınamaz olması hatalı bir işlemin taraflar açısından düzeltilmesine imkan olmayan mağduriyete sebep olabilmektedir.
- Merkezi bir yapısının olmaması nedeniyle yaşanacak bir sorunda hukuki mercilere başvurma imkanı bulunmamaktadır.
- Herkes tarafından kabul edilmediği için sürdürülebilir değillerdir.
- Alım satım platformları olası siber saldırlar için açıktır (BloombergHT, 2022).

Kripto Varlıkların Hukuki Niteliği

Dünya çapında ülkelerin çoğunluğu kripto varlıkları ''hukuka uygun'' olarak kabul edip kripto varlık alım satımını yasaklamamış ve bu varlıklarla mal ve hizmet alımını serbest bırakmıştır. Bazı ülkeler ise kripto varlıklar ile ilgili ya kısıtlama getirmiş ya da tamamen yasaklamıştır. Kısıtlama getiren ülkelerden biri olan Türkiye'de kripto varlıkların alım satımı değil ödeme aracı olarak kullanımı yasaktır (İçten, 2021: 09). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu 2013 yılında yapmış olduğu açıklamada kripto varlıkların elektronik para olarak kabul edilmeyeceğini belirtmiştir (Kripto Varlık Yasa Tasarısı,2022).

2016 yılında ise SPK Araştırma Dairesi Kripto Para raporunda kripto paraların yasaklanmaması gerektiğinden bahsedilerek olumlu bir rapor yayınlanmıştır. Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) tarafından 11 Eylül 2019 tarihinden önce yürürlükte olan rapora göre bitcoin alım satım işleri şüpheli olarak nitelendirilmekteydi bu tarihinden sona yayınlanan rapora göre '' bitcoin '' terimi ''kripto para'' olarak güncellenmiş ve her işlemin şüpheli olarak nitelendirilmesinden vazgeçilmiştir.16 Nisan 2021 tarihinde 31456 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından hazırlanmış olan ''Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik'' in 3. Maddesinde kripto varlıkların itibari para, kaydi para, elektronik para, ödeme aracı, menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak nitelendirilmeyeceği, ödeme işlemlerinde doğrudan veya dolaylı şekilde kullanılmayacağı ve bu şekilde kullanılmasına olanak sağlayacak hizmet verilmeyeceği düzenlenmiştir (TCMB, 2021).Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından yine 16 Nisan 2021 tarihli 2021-17 sayılı ''Ödemeler Alanına İlişkin Basın Duyurusu'' da mevcuttur. Bu duyuru ile söz edilen yönetmeliğin yürürlüğe konulduğu bilgisi kamuoyuna sunulmuştur.1 Mayıs 2021 tarihli ''Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörün Finansmanın Önlenmesine Dair Tedbirler hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'' yayınlanmış ve bu yönetmeliğe göre Kripto varlık hizmet sağlayıcıları MASAK yükümlüsü olmuştur.

YÖNTEM

Araştırmanın Metodolojisi ve Sınırlılıkları

Çalışmada veri kaynağı olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Katılımcılar, Serbest Muhasebeci (SM), Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve Yeminli Mali Müşavir (YMM) unvanlarına sahiptir ve İzmir (%55,5) ile Malatya (%44,5) illerinde faaliyet göstermektedir. Anket ölçeklerinin güvenilirliğini test etmek için Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmış (0,859), Verilerin normal dağılıma uygunluğu Skewness-Kurtosis (Çarpıklık-Basıklık) Analizi ile değerlendirilmiştir. Verilerin analizlerinde frekans analizi, normallik testi ve t testi uygulanmıştır. T testi sonuçlarına göre hipotezlerin kabul/ red durumu belirlenmiştir.

Bu çalışmada, Malatya ve İzmir illerinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıklara ilişkin bilgi düzeyleri ve kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi konusundaki görüşleri incelenmiştir. Çalışma, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen deprem öncesinde Malatya ilinde başlamış olup deprem sırasında elde edilen verilerin tamamı kaybolmuştur. Deprem nedeniyle birçok meslek mensubunun bürosunun yıkılması ve yaşanan fiziksel ve psikolojik zorluklar sebebiyle, deprem sonrası süreçte Malatya ilinde hedeflenen katılımcı sayısına ulaşılamamıştır. Meslek mensuplarıyla yüz yüze ve online anket uygulaması yapılmış ve Malatya ilinde 65 meslek mensubu ile tam ve eksiksiz anket yapılmıştır. Sonrasında araştırmaya İzmir ilinde devam edilmiştir**.** İzmir'de yaklaşık 600 meslek mensubu ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş bunlardan 81 meslek mensubu ankete tam ve eksiksiz dönüş yapmıştır.. Bu durum, çalışmanın örneklem genişliği açısından bir sınırlılık oluşturmuştur.

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Literatürde kritpto varlıkların muhasebeleştirilmesine yönelik uluslararası standartların eksikliği, yaygın olarak olarak tercih edilen yöntemlerin neler olduğu, konu ile ilgili yasal düzenlemelerin varlığı ve uluslararası finansal raporlama standartlarına göre kripto varlıkların hangi hesap gruplarında sınıflandırılması gerektiği sorularına cevap aranmıştır. Bu çalışmanın amacı kripto varlıklar hakkında muhasebe meslek mensuplarının bilgi düzeylerini ölçmek ve bu varlıkların kullanımına ilişkin işlemlerin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğine dair görüşlerini belirleyip literatüre katkı sağlamaktır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

H1: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık Bilgi düzeyleri ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır.

H2: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık alım satımı yapma davranışı ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır.

H3: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık sisteminin işleyişi ile ilgili bilgi düzeyleri ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır

H4: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık piyasasını takip etme davranışı ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları arasında anlamlı bir fark vardır.

H5: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlıkların Şirketler arasındaki işlemlerde kullanılmasına yönelik tutumları ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları arasında anlamlı bir fark vardır

H6: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık kullanımının muhasebe açısından yeterli olup olmadığına dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır

H7: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık kullanımına yönelik muhasebe standart ve yönetmeliklerinin oluşturulması gerektiğine dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır

BULGULAR

Yapılan güvenilirlik analizi neticesinde N=146, Cronbach's Alpha =0,859 bulunmuştur. Bu da verilerin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan normallik testin de Skewness ve kurtosis değerlerinin +1 ila – 1 arasında dağılım gösterdiği ve verilerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesi Normallik Analizi

	Skewness	**Kurtosis**
Muhasebe Meslek Mensuplarının kripto Varlık bilgi Düzeyleri	-,337	-1,913
Hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalı	-,129	,887
Hangi hesapta izlenmeli	,507	1,314
Hangi değerleme Ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalı	-,269	-,082
Nasıl Vergilendirilmeli	-,270	-,208
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	-,279	1,378

Verilerin Frekans Analizleri

Tablo 2. Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Özellikleri

		N	%
Cinsiyetiniz	Erkek	98	67,1
	Kadın	48	32,6
	Toplam	146	100
Yaşınız	20-30 yaş	25	17,1
	31-40 yaş	47	32,2
	41-50 yaş	46	31,5

	51-60 yaş	18	12,3	
	61 ve üzeri	10	6,8	
	Toplam	146	100	
Eğitim Durumu	Lise	2	1,4	
	Önlisans	2	1,4	
	Lisans	94	64,4	
	Yüksek Lisans	44	30,1	
	Doktara	4	2,7	
	Toplam	146	100	
Mesleki deneyiminiz	1-5 yıl	25	17,1	
	6-10 yıl	29	19,9	
	11-15 yıl	23	15,8	
	16-20 yıl	28	19,2	
	21 yıl ve üzeri	41	28,1	
	Toplam	146	100	
Faaliyette Bulunduğunuz Şehir	İzmir	81	55,5	
	Malatya	65		44,5
	Toplam	146	100,0	
Ünvanınız	SM	5	3,4	
	SMMM	139	95,2	
	YMM	2	1,4	
	Toplam	146	100	
Hizmet verdiğiniz Mükellef sayısı	1-25	52	35,6	
	26-50	25	17,1	
	51-75	31	21,2	
	76-100	23	15,8	
	101 ve üzeri	15	10,3	
	Toplam	146	100	
E-defter Tutulan Mükellef Oranı	0-20 %	49	33,6	
	21-40%	38	26,0	
	41-60%	19	13,0	
	61-80%	17	11,6	
	81-100%	23	15,8	
	Toplam	146	100	

Malatya ve İzmir illerinde faaliyette bulunan muhasebe meslek mensuplarına ait tanımlayıcı istatistikler tablo2'de gösterilmiştir. Sonuçlara göre ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının %67,1 'i erkek, %32,6' sı kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan meslek mensuplarının yaş aralığında en yüksek katılım 31-50 yaş aralığındadır. Çoğunluk lisans (%64,4) veya yüksek lisans (%30,1) derecesine sahiptir. Deneyim süresi 21 yıl ve üzeri olanların katılım oranı %28,1 ile en yüksek orandadır. Ankete katılan meslek mensuplarının %55,5 'inin İzmir ilinde, %44,5'inin Malatya ilinde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Ankete katılan meslek mensuplarının büyük çoğunluğu Serbest Muhasebeci Mali Müşavir unvanına sahiptir. Meslek mensuplarının %35,6'sı 1-25 aralığında mükellefe hizmet veriyor ve %33,6'sı 0-20 % aralığında e-defter mükellefine hizmet vermektedir.

Tablo 3. Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlıklar Bilgi Düzeyleri İle İlgili İfadelerin Frekans Analizleri

		N	%
Kripto varlıklar hakkında yeterince bilgi sahibi olduğunuzu düşünüyor musunuz?	Evet	66	45,2
	Hayır	80	54,8
	Toplam	146	100
Kripto varlık alım satımı yaptınız mı?	Evet	61	41,8
	Hayır	85	58,2
	Toplam	146	100

Kripto varlıkların sisteminin işleyişi hakkında bilginiz var mı?	Evet	75	51,4
	Hayır	71	48,6
	Toplam	146	100
Kripto varlıklar ile yapılan işlemler sizce güvenilir mi?	Evet	65	44,5
	Hayır	81	55,5
	Toplam	146	100
Kripto varlıklar piyasasını takip ediyor musunuz?	Evet	59	40,4
	Hayır	87	59,6
	Toplam	146	100
Kripto varlıklar ile yapılan işlemler sizce riskli mi?	Evet	108	74,0
	Hayır	38	26,0
	Toplam	146	100
Kripto Varlıklar şirketler arası işlemlerde kullanılmalı mı ?	Evet	48	32,9
	Hayır	98	67,1
	Toplam	146	100
Kripto varlık kullanımı sizce muhasebe açısından yeterli mi?	Evet	25	17,1
	Hayır	121	82,9
	Toplam	146	100
Kripto varlık kullanımına yönelik muhasebe standart ve yönetmeliklerinin oluşturulması gerektiğini düşünüyor musunuz?	Evet	102	69,9
	Hayır	44	30,1
	Toplam	146	100

Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık bilgi düzeyleri ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlar tablo3'de incelenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 45,2'si kripto varlıklar hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiş, %54,8'i bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Meslek mensuplarının % 41,8'i kripto varlık alım satımı yapmış, %58,2'si ise yapmamıştır. Meslek mensuplarının %51,4'ü kripto varlıkların işleyişi hakkında bilgi sahibi olduğunu %48,6'sı ise bilgisiz olduğunu belirtmiştir. %44,5'i kripto varlıkları güvenilir bulmakta %55,5'i ise güvenilir olmadığını belirtmiştir. Meslek mensuplarının % 40,4'ü kripto varlıklar piyasasını takip etiğini, %59,6'sı takip etmediğini belirtmiştir. %74'ü kirpto varlıklarla yapılan işlemlerin riskli olduğunu düşünürken %26'sı riskli bulmadığını ifade etmiştir. Meslek mensuplarının %32,9'u kripto varlıkların şirketler arası işlemlerde kullanılması gerektiğini düşünürken, %67,1'i kullanılmamasını düşünmektedir. %17,1'i kripto varlıkların kullanımının muhasebe açısından yeterli olduğunu düşünmekte, %82,9'u ise yetersiz olduğunu düşünmektedir. Kripto varlıklar ile ilgili muhasebe standart ve yönetmeliklerin oluşturulması gerektiğini düşünen meslek mensuplarının oranı %69,9 iken, karşıt görüşte olanların oranı %30,1'dir.

Tablo 4: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlıkların Hangi Varlık Sınıfında Sınıflandırılmaları Gerektiğine Dair Tutumları

Veriler % olarak alınmıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalamalar
Nakit ve nakit benzeri olarak sınıflandırılmalıdır	29,5	13,0	17,1	28,8	11,6	2,80
Finansal araç olarak sınıflandırılmalıdır	11,0	18,5	19,9	33,6	17,1	3,27
Satış amaçlı elde tutulan duran varlık olarak sınıflandırılmalıdır	22,6	17,8	30,1	22,6	6,8	2,73
Maddi olmayan duran varlık olarak sınıflandırılmalıdır	27,4	27,4	22,6	17,1	5,5	2,45
Stok olarak sınıflandırılmalıdır	33,6	23,3	21,9	11,6	9,6	2,40
Değişim aracı olarak kullanıldıklarından nakit ve nakit benzeri olarak sınıflandırılmalı	30,8	13,0	19,2	26,0	11,0	2,73
Kısa vadeli değillerdir ve değerleri kısa sürede değişebilir. Bu sebeple nakit ve nakit benzeri olarak sınıflandırılamazlar	23,3	29,5	17,1	23,3	6,8	2,60
Tekrar satmak amacıyla alındıklarından stok olarak sınıflandırılmalıdır.	35,6	22,6	27,4	8,9	5,5	2,26

Ticaret hacimleri yetersizliği ve ticaretlerinin sürekli olmaması nedeniyle iş akışının bir parçası değillerdir. Stok olarak sınıflandırılamazlar	23,3	18,5	19,9	22,6	15,8	2,89
Sermaye kazancı elde etmek amacıyla elde tutulmasından yatırım amaçlı gayrimenkul olarak sınıflandırılmalıdır.	29,5	21,9	2,3	20,5	4,8	2,49
Varlığın somut olmaması nedeniyle yatırım amaçlı gayrimenkul olarak sınıflandırılamazlar.	17,8	15,8	23,3	29,5	13,7	3,05
Varlık alma satma hakkı veren sözleşmeler oluşturulup nakit olmayan finansal varlık olarak sınıflandırılmalı	21,2	16,4	34,2	19,9	8,2	2,77
Sözleşmeye dayalı değillerdir ve vadeleri yoktur Bu nedenle nakit olmayan finansal varlık olarak sınıflandırılamazlar	24,0	20,5	28,1	19,2	8,2	2,67
Varlık olması, parasal olmaması ve herhangi bir fiziksel varlığa sahip olmaması nedeniyle maddi olmayan duran varlık olarak sınıflandırılmalı.	22,6	21,9	29,5	15,1	11,0	2,69

Tablo4 görüldüğü üzere muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıkların hangi varlık sınıfında sınıflandırılmaları gerektiğine dair düşünceleri ile ilgili ifadelere 1-kesinlikle katılmıyorum ve 5-kesinlikle katılıyorum aralığında verdikleri cevaplar analiz edilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Muhasebe meslek mensupları kripto varlıkların finansal araç olarak sınıflandırılması gerektiğini düşünmektedirler (Ortalama 3,27). Kripto varlıkların stok olarak sınıflandırılması ise en düşük ortalamaya sahiptir. Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır sorusu için alınan cevaplara göre soruların geneline katılmıyorum cevabı verilmiştir ve cevapların net bir sonuca ulaşmadığı görülmektedir.

Tablo 5: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlıkların Hangi hesapta İzlenmesi Gerektiğine Dair Tutumları

Veriler % olarak alınmıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalamalar
Yabancı para olarak kabul edilip ''100 kasa '' hesabının alt hesabı olarak izlenmeli	28,1	30,8	20,5	11,6	8,9	2,42
Kıymetli veya değerli maden olarak kabul edilip ''108 Diğer Hazır Değerler'' hesabında izlenmeli	18,5	24,0	22,6	23,3	11,6	2,85
Nakit ve nakit benzeri olarak kabul edilip hazır değerler bölümünde boş hesaplarda izlenmeli (Örn:104 Kripto varlıklar hs)	17,8	21,2	23,3	26,0	11,6	2,92
Menkul kıymet veya diğer sermaye piyasası aracı olarak kabul edilip ''118 Diğer Menkul Kıymetler hesabında izlenmeli	17,1	21,2	26,0	21,9	13,7	2,93
Stok olarak kabul edilip ''153 Ticari Mallar '' hesabında izlenmeli	41,1	24,7	22,6	7,5	4,1	2,08
Stok olarak kabul edilip ''157 Diğer stoklar'' hesabında izlenmeli	37,0	31,5	15,8	8,9	6,8	2,17
Stok olarak kabul edilip temelde bir ticari mal tanımına uymadığından ''327 Diğer Ticari Borçlar'' hesabının alt hesabında izlenmeli	39,0	25,3	24,0	5,5	6,2	2,14
Maddi olmayan duran varlık olarak kabul edilip '' 267 Maddi olamayan Duran Varlık'' hesabında izlenmeli	28,8	29,5	26,0	6,8	8,9	2,37

Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıkların hangi hesapta izlenmesi gerektiğine dair sorulan sorulara verdikleri cevaplar 1-kesinlikle katılmıyorum ve 5-kesinlikle katılıyorum aralığındadır. Tablo 5'de verdikleri cevaplar analiz edilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Kripto varlıkların hangi hesapta izlenmelidir sorusuna verilen cevapların oranları birbirine çok yakındır. Genel olarak tüm ifadeler için katılmıyorum sonuçlarına varılmıştır. Stok olarak değerlendirilip stoklar ile ilgili hesaplarda izlenmesine katılmıyorum cevabı diğer ifadelere göre daha yüksek oranlardadır.

Tablo 6: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlıkların Hangi Değerleme Ölçüsüne Göre Değerlemeye Tabi Tutulması Gerektiğine Dair Tutumları

Veriler % olarak alınmıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalamalar
Stok olarak kabul edilirse maliyet bedeli ile değerlendirilmeli	26,0	26,0	19,2	19,2	9,6	2,60
Stok olarak kabul edilirse satış maliyeti düşürülmüş gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmeli	28,8	21,2	29,5	16,4	4,1	2,45
Maddi olmayan duran varlık olarak kabul edilirse maliyet bedeli ile değerlendirilmeli	27,4	22,6	21,2	24,0	4,8	2,56
Maddi olmayan duran varlık olarak kabul edilirse yeniden değerleme modeli ile değerlendirilmeli	23,3	23,3	28,1	19,9	5,5	2,60
Menkul kıymet olarak kabul edilirse alış bedeli ile değerlendirilmeli	19,9	17,8	22,6	30,1	9,6	2,91
Hazır değer olarak kabul edilirse borsa rayici ile değerlendirilmeli	16,4	17,1	22,6	31,5	12,3	3,06
Finansal varlık olarak kabul edilirse gerçeğe Uygun değer ile değerlendirilmeli	18,5	8,9	18,5	31,5	22,6	3,30

Tablo 6 'da görüldüğü üzere muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıkların hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulması gerektiğine dair düşünceleri ile ilgili ifadelere 1-kesinlikle katılmıyorum ve 5-kesinlikle katılıyorum aralığında verdikleri cevaplar analiz edilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan meslek mensuplarının kripto varlıklar "Finansal varlık olarak kabul edilirse gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmeli" ifadesi en yüksek ortalamaya sahip cevaptır. Bu ifade için %18,5 oranında kesinlikle katılmıyorum, %8,9 oranında katılmıyorum, %18,5 oranında fikrim yok, %31,5 oranında katılıyorum, %22,6 oranında kesinlikle katılıyorum cevaplarının alındığı görülmektedir.

Tablo 7: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlıkların Nasıl Vergilendirilmesi Gerektiğine Dair Tutumları

Veriler % olarak alınmıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalamalar
Para olarak kabul edildiğinde gerçek kişiler için döviz alım satımı yapmak gibi bir işlem olarak kabul edilip gelir vergisine tabi edilmez	16,4	23,3	22,6	21,9	15,8	2,97
Para olarak kabul edildiğinde kurumlar vergisi mükellefleri için bir hesap dönemi içinde alım-satımda elde ettikleri kazançların kurumlar vergisi matrahı tespitinde dikkate alınmalı	16,4	11,0	22,6	37,0	13,0	3,19
Emtia olarak kabul edildiğinde gerçek kişilerde emtinanın alım satımı, transferi, takası vb işlemlerin aynı takvim yılı içerisinde birden fazla yapıldığında elde edilen kazanç ticari kazanç olarak vergilendirilir	23,3	21,2	25,3	24,7	5,5	2,67
Emtia olarak kabul edildiğinde kurumlar vergisi mükellefleri için elden çıkarılması halinde kazanç tespiti yapılıp beyana konu edilmesi gerekir	19,2	21,2	29,5	22,6	7,5	2,78
Menkul kıymet olarak kabul edildiğinde gerçek kişiler için menkul sermaye iradı olarak vergilendirilir	15,1	15,8	31,5	28,1	9,6	3,01
Menkul kıymet olarak kabul edildiğinde kurumlar vergisi mükellefleri için ticari kazanç tespit edilerek kurumlar vergisine tabi tutulmalıdır	14,4	12,3	25,3	33,6	14,4	3,21

Tablo 7 ‘de görüldüğü üzere muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıkların nasıl vergilendirilmesi gerektiğine dair düşünceleri ile ilgili ifadelere 1-kesinlikle katılmıyorum ve 5-kesinlikle katılıyorum aralığında verdikleri cevaplar analiz edilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır. Kripto varlıkların nasıl vergilendirilmesi gerekir sorusuna meslek mensuplarının verdikleri cevaplara göre kurumlar vergisi mükellefleri için para olarak kabul edilip kurumlar vergisi matrah tespitinde dikkate alınmasına katılmadıkları, emtia olarak kabul edilirse elden çıkarıldığı durumda kazanç tespiti yapılıp beyana konu edilmesine katılmadıkları, menkul kıymet olarak kabul edilirse ticari kazanç tespit edilerek kurumlar vergisine tabi tutulmasına katıldıkları görülmektedir. Gerçek kişiler için para olarak kabul edilip döviz alım satımı gibi değerlendirilirse gelir vergisine tabi edilmemesine katılmadıkları, emtia olarak kabul edilip bir takvim yılında alım satımı durumunda ticari kazanç olarak vergilendirilmesine katılmadıkları, menkul kıymet olarak kabul edilip menkul sermaye iradı olarak vergilendirilmesine katıldıkları görülmektedir

Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Bilgi Düzeyleri İle Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi Tutumları Arasındaki Farklılık Analizleri

Farklılık analizleri tablolar halinde aşağıda sıralanmaktadır.

Tablo 8: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumlarının Ortalamaları

	N	x	ss	Med (Min-Max)
Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır	146	2,691	,7387	4(1-5)
Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir.	146	2,561	,7608	4(1-5)
Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır	146	2,794	,8782	4(1-5)
Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir.	146	3,047	,9197	4(1-5)
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	146	2,739	,6220	4(1-5)

Muhasebe Meslek mensuplarının Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumlarının 0rtalaması (x=2,7393) ile düşük düzeydedir. Meslek mensuplarının muhasebeleştirme alt boyutlarının ortalamasına bakıldığında Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır boyutunun ortalaması(x=2,691), Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir boyutunun ortalaması(x=2,561), Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır boyutunun ortalaması(x=2.794) ve Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir boyutunun ortalaması (x=3,047) ile en yüksek seviyededir.

Tablo 9: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Bilgi Düzeyleri İle Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları Arasındaki İlişkiye Dair T Testi Analizi

	Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Bilgi Düzeyleri	N	X	Ss	t	P
Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır	Evet	66	2,636	,6710	-,822	,412
	Hayır	80	2,737	,7914		
Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir.	Evet	66	2,515	,7492	-,669	,504
	Hayır	80	2,600	,7729		
Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır.	Evet	66	2,924	,8997	1,630	,105
	Hayır	80	2,687	,8508		
Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir.	Evet	66	3,151	,9804	1,238	,218
	Hayır	80	2,962	8633		
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	Evet	66	2,787	,5952	,849	,397
	Hayır	80	2.700	,6443		

Tablo 9 da muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıklar bilgi düzeyleri ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Kripto varlık bilgi düzeyi ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi hakkındaki tutumları arasında t=-0,822 ve p=0,412, p>0,05 olduğundan istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir. "H1: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık Bilgi düzeyleri ile göre Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır." Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 10: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Alım Satımı Yapma Davranışı İle Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları Arasındaki İlişkiye Dair T Testi Analizi

	Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Alım satımı yapma davranışı	N	x	ss	t	P
Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır	Evet	61	2,623	0,7340	-,953	,342
	Hayır	85	2,741	,7424		
Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir.	Evet	61	2,442	,7858	-1,610	,110
	Hayır	85	2,647	,7352		
Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır.	Evet	61	2,868	,9215	,866	,388
	Hayır	85	2,741	,8473		
Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir.	Evet	61	3,131	,9032	,926	,356
	Hayır	85	2,988	,9321		,
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	Evet	61	2,704	,6149	-,571	,569
	Hayır	85	2,764	,6295		

Tablo 10'da muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık alım satımı yapma davranışı ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Kripto varlık alım satımı yapma davranışı ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında t=-0,571 ve p=0,569, p>0,05 olduğundan istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir. "H2: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık alım satımı yapma davranışı ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır." Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 11: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık sisteminin işleyişi ile ilgili bilgi düzeyleri ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları arasındaki İlişkiye dair t testi analizi

	Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık sisteminin işleyişi ile ilgili bilgi düzeyleri	N	x	ss	T	P
Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır	Evet	75	2,7333	,74132	,697	,487
	Hayır	71	2,6479	,73870		
Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir.	Evet	75	2,5467	,66360	-,244	,808
	Hayır	71	2,5775	,85627		
Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır.	Evet	75	2,9467	,86826	2,179	,031
	Hayır	71	2,6338	,86585		,
Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir.	Evet	75	3,1867	,94000	1,890	,061
	Hayır	71	2,9014	,88083		
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	Evet	75	2,8400	,54624	2,023	,045
	Hayır	71	2,6338	,68116		

Tablo 11de Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık sisteminin işleyişi ile ilgili bilgi düzeyleri ile Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Kripto varlık sisteminin işleyişi ile ilgili bilgi düzeyi ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında t= 2.023 ve p=0,045, p<0,05 olduğundan istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. "H3: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık sisteminin işleyişi ile ilgili bilgi düzeyleri ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır." Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 12: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Piyasasını Takip Etme Davranışı İle Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları Arasındaki İlişkiye Dair T Testi Analizi

	Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık piyasasını takip etme davranışı	N	X	ss	t	P
Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır	Evet	59	2,7458	,75643	,726	,469
	Hayır	87	2,6552	,72861		
Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir.	Evet	59	2,5763	,81375	,191	,849
	Hayır	87	2,5517	,72751		
Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır.	Evet	59	3,0339	,90907	2,774	,006
	Hayır	87	2,6322	,82286		
Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir.	Evet	59	3,2373	,95302	2,072	,040
	Hayır	87	2,9195	,87893		
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	Evet	59	2,8814	,64553	2,299	,023
	Hayır	87	2,6437	,59017		

Tablo 12 de Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık piyasasını takip etme davranışı ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Kripto varlık piyasasını takip etme davranışı ile Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi hakkındaki tutumları arasında t= 2.299 ve p=0,023, p<0,05 olduğundan istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. "H4: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık piyasasını takip etme davranışı ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları arasında anlamlı bir fark vardır." Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 13: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlıkların Şirketler Arasındaki İşlemlerde Kullanılmasına Yönelik Tutumları İle Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları Arasındaki İlişkiye Dair T Testi Analizi

	Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlıkların Şirketler arasındaki işlemlerde kullanılmasına yönelik tutumları	N	x	ss	t	P
Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır	Evet	48	2,7917	,74258	1,145	,254
	Hayır	98	2,6429	,73569		
Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir.	Evet	48	2,8125	,70428	2,856	,005
	Hayır	98	2,4388	,76071		
Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır.	Evet	48	3,1250	,91384	3,288	,001
	Hayır	98	2,6327	,81718		
Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir.	Evet	48	3,3125	1,01387	2,475	,014
	Hayır	98	2,9184	,84553		
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	Evet	48	2,9583	,61742	3,056	,003
	Hayır	98	2,6327	,59876		

Tablo 13'te Muhasebe meslek mensuplarının Kripto varlıkların Şirketler arasındaki işlemlerde kullanılmasına yönelik tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Kripto varlıkların Şirketler arasındaki işlemlerde kullanılmasına yönelik tutumları ile Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi hakkındaki tutumları arasında t= 3,056 ve p=0,003, p<0,05 olduğundan istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. "H5: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlıkların Şirketler arasındaki işlemlerde kullanılmasına yönelik tutumları ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları arasında anlamlı bir fark vardır." Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 14: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto Varlık Kullanımının Muhasebe Açısından Yeterli Olup Olmadığına Dair Tutumları İle Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları Arasındaki İlişkiye Dair T Testi Analizi

	Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık Kullanımının muhasebe açısından yeterli olup olmadığına dair tutumları	N	x	ss	t	P
Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır	Evet	48	2,7917	,74258	1,145	,254
	Hayır	98	2,6429	,73569		
Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir.	Evet	48	2,8125	,70428	2,856	,005
	Hayır	98	2,4388	,76071		
Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır.	Evet	48	3,1250	,91384	3,288	,001
	Hayır	98	2,6327	,81718		
Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir.	Evet	48	3,3125	1,01387	2,475	,014
	Hayır	98	2,9184	,84553		
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	Evet	48	2,9583	,61742	3,056	,003
	Hayır	98	2,6327	,59876		

Tablo 14'te Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık kullanımının muhasebe açısından yeterli olup olmadığına dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Kripto varlık kullanımının muhasebe açısından yeterli olup olmadığına dair tutumları ile Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi hakkındaki tutumları arasında t= 3,056 ve p=0,003, p<0,05 olduğundan istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. "H6: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık kullanımının muhasebe açısından yeterli olup olmadığına dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır." Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 15: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık Kullanımına Yönelik Muhasebe standart ve Yönetmeliklerinin Oluşturulması Gerektiğine dair Tutumları ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları arasındaki İlişkiye dair t testi analizi

	Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık Kullanımına Yönelik Muhasebe standart ve Yönetmeliklerinin Oluşturulması Gerektiğine dair Tutumları	N	x	Ss	t	P
Kripto varlıklar hangi varlık sınıfında sınıflandırılmalıdır	Evet	102	2,7745	,72994	2,084	,039
	Hayır	44	2,5000	,73136		
Kripto varlıklar hangi hesapta izlenmelidir.	Evet	102	2,6176	,75837	1,358	,177

	Hayır	44	2,4318	,75937		
Kripto varlıklar hangi değerleme ölçüsüne göre değerlemeye tabi tutulmalıdır.	Evet	102	2,9216	,89759	2,719	,007
	Hayır	44	2,5000	,76249		
Kripto varlıklar nasıl vergilendirilmelidir.	Evet	102	3,1471	,92701	2,003	,047
	Hayır	44	2,8182	,86998		
Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi	Evet	102	2,8235	,58719	2,524	,013
	Hayır	44	2,5455	,66313		

Tablo 15'te muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık kullanımına yönelik muhasebe standart ve yönetmeliklerinin oluşturulması gerektiğine dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Kripto varlık kullanımına yönelik muhasebe standart ve yönetmeliklerinin oluşturulması gerektiğine dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi hakkındaki tutumları arasında t= 2,524 ve p=0,013, p<0,05 olduğundan istatistiki olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. "H7: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık kullanımına yönelik muhasebe standart ve yönetmeliklerinin oluşturulması gerektiğine dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 16. Hipotez sonuç tablosu

Hipotez	**KABUL /RED**
H1: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık Bilgi düzeyleri ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır.	Red
H2: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık alım satımı yapma davranışı ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır.	Red
H3: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık sisteminin işleyişi ile ilgili bilgi düzeyleri ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır	Kabul
H4: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlık piyasasını takip etme davranışı ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları arasında anlamlı bir fark vardır.	Kabul
H5: Muhasebe Meslek Mensuplarının Kripto varlıkların Şirketler arasındaki işlemlerde kullanılmasına yönelik tutumları ile Kripto varlıkların Muhasebeleştirilmesine Dair Tutumları arasında anlamlı bir fark vardır	Kabul
H6: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık kullanımının muhasebe açısından yeterli olup olmadığına dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır	Kabul
H7: Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlık kullanımına yönelik muhasebe standart ve yönetmeliklerinin oluşturulması gerektiğine dair tutumları ile kripto varlıkların muhasebeleştirilmesine dair tutumları arasında anlamlı bir fark vardır	Kabul

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi konusunda literatürde farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Genel olarak bu varlıkların muhasebeleştirilmesine ilişkin uluslararası kabul görmüş bir standardın eksik olduğu ve mevzuatın netleştirilmesi gerektiği konusunda ortak bir görüş bulunmaktadır. Bu çalışma kripto varlıkların nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği hakkında muhasebe meslek mensuplarının görüşleri alınarak yapılacak düzenlemelere katkı sağlayabilmek amacıyla yapılmıştır.

Çalışma yöntemi olarak anketi yöntemi kullanılmıştır. Uygulama anketinde meslek mensuplarının demografik özelliklerini belirleyici sorular ve kripto varlıklar hakkındaki bilgi düzeylerinin ölçülebilmesi için çeşitli sorular yönlendirilmiştir. Bu sorular dışında kripto varlıkların hangi varlık sınıfında sınıflandırılması gerektiği, kripto varlıkların hangi hesapta izlenmesi gerektiği, kripto varlıkların hangi değerleme ölçeğine göre değerlemeye tabi tutulması gerektiği, kripto varlıkların nasıl vergilendirilmesi gerektiği hakkındaki görüşlerini ölçmeye yönelik sorularda yer almaktadır.

Araştırma bulgularına göre meslek mensuplarının kripto varlıklar hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür. Muhasebe meslek mensuplarının kripto varlıkların sınıflandırılması, izlenmesi, değerlendirilmesi, vergilendirilmesi konularında net bir görüş birliklerinin olmadığı belirlenmiştir. Ancak kripto varlıkların finansal varlık olarak kabul edilmesi ve gerçeğe uygun değer üzerinden değerlendirilmesi gerektiğine dair düşünceleri öne çıkmıştır. Literatürdeki bir çok çalışma da da meslek mensuplarının kripto varlıkların sınıflandırılması ve değerlemesi konusunda önemli belirsizlikler yaşadığı görülmüş bazı çalışmalarda ise; Koç(2022),kılıç ve Alataş (2023), Luo ve Yu (2024) kripto varlıkların maddi olmayan duran varlık olarak sınıflandırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi konusundaki mevcut literatür, yasal düzenleme eksikliğinin bu süreci zorlaştırdığını ve uluslararası standartların oluşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır (Özkul vd. ,2020;Sayar vd,2021). Düzenleyici kurumlar kripto varlıklar ve muhasebeleştirilmesi ile ilgili yeni kurallar belirleyip resmi olarak ilan etmelidir. Yapılacak yasal düzenlemelerin var olan belirsizlik ve karmaşık çeşitliliğin giderilmesinde etkili olacağı öngörülmektedir. Kripto varlıkların nasıl muhasebeleştirileceği, hangi varlık sınıfında sınıflandırılıp, hangi hesapta takip edilmesi gerektiği, hangi değerleme ilkesine göre değerlemeye tabi tutulacağı ve nasıl vergilendirilmesi gerektiği konularında literatürde henüz bir anlaşma sağlanmamış olması ile birlikte meslek mensuplarının düşünceleri de çok net değildir. Ancak kripto varlık piyasasının hızla geliştiği düşünüldüğünde, muhasebe meslek mensuplarının sürekli güncel kalması son derece önemlidir.

Kripto varlıklar için hukuki anlamda tanımlamalar yapılmalı, vergi ve muhasebe uygulamaları açısından çalışmalar yapılarak resmi olarak ilan edilmesi gerekmektedir. Böylece kripto varlıklar ile yapılan işlemlerin muhasebe kayıtlarının nasıl yapılması gerektiği belirlenmiş olacak ve bu işlemlerin denetimi ve vergilendirilmesi yapılabilecektir.

Yapmış olduğumuz çalışmanın bu kapsamda yapılabilecek düzenlemelere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akanbi,A.(2024) Financial Reporting and Accounting Treatment of Crypto Assets: Professional Accountants Perspectives. *International Journal of Accounting, Finance and Risk Management*, *9*(1), 1-11. https://doi.org/10.11648/j.ijafrm.20240901.11

Al-Dulaımı, A.F. T. (2021). Kripto Para ve Muhasebeleştirilmesi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 5, 506-526.

Aslantaşateş, B. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 349-366.

Binici,F.Ö. ve Aslan,Y.(2022). Kripto Paraların Muhasebe Ve Raporlama Sisteminde Gösterimi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, 344-354

Çelik, D. İ.(Ed) (2022). Farklı Perspektiflerden Kripto Varlıklar. Ekin Yayınevi, Bursa.

Elliott, D. J. And Lima,L.D (2018). Crypto-Assets:Theır Future And Regulatıon. https://www.atlantafed.org/-/media/documents/news/conferences/2018/1018-financial-stability-implications-of-new-technology/papers/elliott_crypto-assets.pdf Erişim Tarihi:02:10:2023

İçten, T. (2021). Kripto Varlıkların Vergi-Muhasebe ve Denetim Yönünden İncelenmesi Raporu. Türkiye Bilişim Vakfı.

Judijanto, L.,Kusnadi,I.and Amin,A.(2024) Accounting Analysis for Cryptocurrencies: Challenges And Solutions In Financial Reporting Standards*, Journal of Education, Economics, and Technology,*Vol. 1 No.6,500-512**.**

Karacan, P. A. (2021). Kripto Varlıklar. Scala, İstanbul.

Kılıç,İ. Ve Alataş,A. (2023). Kripto Varlıkların Muhasebeleştirilmesi Üzerine Bir İçerik Analizi. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi,16, 157-183.

Klopper,N. and Brink,S.M.(2023) Determining the Appropriate Accounting Treatment of Cryptocurrencies Based on Accounting Theory, *Journal of Risk and Financial Management, 16, 379. 1-16.https://doi.org/10.3390/jrfm16090379*

Koç, F. (2022) Kripto Paranın TMS/TFRS İle Uyumlu Olarak Muhasebeleştirilmesine İlişkin Yaklaşımlar, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, *24*(2), 287-307. https://doi.org/10.31460/mbdd.867251

Kripto Varlık Yasa Tasarısı. (2022). Kripto Varlık Yasa Tasarısı Çalıştayı. Grand Ankara Hotel, 11 Şubat 2022.

Kuzuloğlu, S. (2022) Bitcoin (BTC) Nedir? Paribu https://www.paribu.com/blog/sozluk/bitcoin-btc-nedir. Erişim Tarihi: 11.10.2022.

Luo,M. And Yu,S. (2024) Financial reporting for cryptocurrency, Review of Accounting Studies (2024) 29:1707–1740 https://doi.org/10.1007/s11142-022-09741-w.

Özkul, P. F. (2022). Kripto Varlıklar Muhasebesi: Blokzincir Teknolojisi İle Muhasebe Dünyasında Paradigma Değişimine Doğru. Hümanist Ajans A.Ş, İstanbul.

Özkul,F. ve Baş,E. (2020). Dijital Çağın Teknolojisi Blokzincir ve Kripto Paralar: Ulusal Mevzuat ve Uluslararası Standartlar Çerçevesinde Mali Yönden Değerlendirme, *Muhasebe ve Denetime Bakış* (60), 57-74.

Sabuncu, B. (2022). Kripto Varlık İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. Journal of Academic Value Studies, 8(3), 220-230.http://dx.doi.org/10.29228/javs.64257

Serçemeli, M. (2018) Kripto Para Birimlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar* (639), 33-66

Sarıkaya, S. (2020). Kripto Para Birimlerinin Gelişimi İle Türkiye'de Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi

Sayar, A.R.Z, Ergüden, A.E. ve Güven, V. (2021). Bitcoin İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*(64), 83-94

Şahin, N.K. (2024). Dijital Evren "Metaverse" Platformlarındaki İşlemlerin Muhasebe Faaliyetlerine Etkisi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(ICAFR Özel Sayısı), 54-75. https://doi.org/10.17218/hititsbd.1391018

TCMB. (2021, 04 16). Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik

Temelli, F. (2019). Kripto Para Birimlerinden Bitcoin ve Muhasebe Açısından Değerlendirilmesi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6(2), 107-119.

Tılı, A. (2021). Kripto özkulVarlıklar ve Kripto Varlıklar İle İlgili Regülâsyonlar (Yüksek Lisans Tezi, Antalya).

Toraman, A. E. (2020). Bir Kayıt Zinciri Uygulaması Olarak Kripto Para Uygulaması ve Finansal Piyasalara Etkileri (Yüksek Lisans Tezi, Malatya).

Türkiye Bilişim Vakfı. (2021). Kripto Varlıkların Vergi Muhasabe Ve Denetim Yönünden İncelenmesi Raporu

Üstünsoy, P. and Kaya, H. P. (2023). TMS/TFRS ve muhasebe meslek mensuplarının görüşleri çerçevesinde kripto paraların muhasebeleştirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 1058-1075.

Yücenurşen, M. (2022). Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar (e-kitap). Eğitim, İstanbul.

Zengin, H. (2022). Uluslararası Muhasebe Standartlarında Kripto Varlıkları Sınıflandırma Çabaları.içinde H. Dr. Çelik & H. Dr. Yılmaz (Eds.), İktisat ve Finans Yazınında Güncel Eğilimler (ss. 111-129). Gazi.

İNTERNET KAYNAKLARI

Bitlo. (2022). Altcoin Nedir?. https://www.bitlo.com/rehber/altcoin-nedir. Erişim Tarihi: 11.07.2022.

Mynet. (2022). Token ve Coin Farkı Nedir? Token ve Coin Arasındaki Farklar Nelerdir?. https://finans.mynet.com/haber/detay/kripto-para/token-ve-coin-farki-nedir-token-ve-coin-arasindaki-farklar-nelerdir/441929/. Erişim Tarihi: 27.12.2022.

BloombergHT. (2022). Merkez Bankası'na Göre Türkiye'de Kripto Paraların 9 Riski. https://www.bloomberght.com/merkez-bankasi-na-gore-turkiye-de-kripto-paralarin-9-riski-2281193/. Erişim Tarihi: 28.12.2022.

KGK. (2021). Webinar Sonuç Raporu.

https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/webinar/Webinar%20Sonuç%20Raporu.pdf. Rapor Tarihi: 03.02.2021, Erişim Tarihi: 22.01.2022.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihçilerinin 1789 Fransız Devrimine Yaklaşımları

The Approaches of the Ottoman and Republic Turkısh Historists to the 1789 French Revolution*

Mehmet Can GÜNEŞ
Uzman, Bağımsız Araştırmacı
paucangns@outlook.com
Orcid ID: 0000-0001-5990-6286

Tülay AYDIN
Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
tlyaydn05@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-0308-1240

Öz:1789'da meydana gelen Fransız Devrimi kendinden önceki düşünce ve aydınlanma birikiminin tamamlayıcısı; kendinden sonraki devrimler içinde rehber olmuştur. Önce ortaya çıktığı Fransa'da akabinde tüm dünyada hızla yayılan devrim ve kazanımları diğer imparatorlukları etkilediği gibi çok farklı milletleri içinde bulunduran Osmanlı imparatorluğunu da etkilemiştir. Bu etkinin en iyi izlenebildiği alanlardan biri de devrim sonrası süreçte Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde kaleme alınan eserler ve bu eserleri ele alan tarihçilerin anlam dünyalarıdır. Fransız Devrimi hakkında yazılan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi eserleri içerik yönünden genellikle devrimin siyasi oluş sürecini ele alan çalışmalardır. Taşıdığı değerler ile dünyayı baştan değiştirecek olan Fransız Devriminin siyasi tarihinin yanında bireyi merkeze alan yapısının değerlendirmesi pek yapılmadığı gözlenen bu çalışmalar tarihçiler perspektifinden bir devrimin yansımasını sunması açısından önem arz etmektedir. Fransız Devriminden sonra ortaya çıkan liberalizm ve muhafazakârlık fikirleri, Osmanlı ve Cumhuriyet aydınlarını etkilemiştir. Fransız Devrimi ile ilgili eserler bu iki temel bağlamda ele alınmış, gelenekçi meşrutiyet anlayışı ile cumhuriyet anlayışının iç içe geçerek günümüze kadar varlıklarını devam ettirmesi tarih yazımında ve devrimin ele alınmasında da kendini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransız Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu, Cumhuriyet Dönemi, Tarihçi.

Abstract: The French Revolution of 1789 served as both a culmination of preceding intellectual and enlightenment movements and a guiding framework for subsequent revolutions. Initially emerging in France and rapidly spreading across the world, the revolution and its achievements impacted many empires, including the Ottoman Empire, which encompassed diverse nations and ethnicities. One of the most observable domains of this influence is in the works authored during the post-revolutionary period in the Ottoman Empire and the Republican era, as well as in the intellectual frameworks of the historians analyzing these works. Works on the French Revolution written during the Ottoman and Republican periods predominantly focus on the political processes of the revolution. While these studies emphasize the political history of the revolution that reshaped the world with its values, they often neglect to evaluate its individual-centric structure. Nevertheless, these works hold significance in presenting the reflections of a revolution from the perspective of historians. The ideas

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:13.02.2025 *Kabul Tarihi:09.04.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Güneş, M.C. & Aydın, T. (2026). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihçilerinin 1789 Fransız Devrimine Yaklaşımları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 150-168. Doi: 10.33437/ksusbd.1639447

of liberalism and conservatism that emerged after the French Revolution influenced both Ottoman and Republican intellectuals. Writings on the French Revolution have been examined within these two primary contexts, and the coexistence of a traditional constitutional monarchy and republican understanding—intertwined at times like the art of marbling—has persisted to this day. This duality is also evident in historiography and interpretations of the revolution.

Keywords: French Revolution, Ottoman Empire, Republican Era, Historian.

GİRİŞ

Fransız Devrimi, Fransa'da monarşik düzenin (Eski Rejim) yıkılması ve halk egemenliğinin kurulması süreci olarak tanımlanabilir. Devrim, sadece Fransa ve Avrupa'da değil, tüm dünyada geniş çapta etkiler yaratan bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Devrimin kökenleri, Rönesans, Coğrafi Keşifler, Reform, Bilim Devrimi ve Aydınlanma gibi önceki süreçlerin etkisiyle şekillenmiş ve evrimsel bir karakter kazanmıştır. Bu süreç, insanı ve yurttaşı merkeze alan, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi evrensel değerlere dayanan bir düşünce yapısını ön plana çıkarmıştır (Merriman, 2018: 525-526). Orta Çağ'da Avrupa'da feodal yapı etkisiyle merkezi krallıklar güçlenirken, Yeni Çağ 'da ticaretin ve silah teknolojisinin ilerlemesi feodal sistemde dönüşümlere yol açmıştır (Ateş, 2009: 7). Güçlü krallıklar, feodal beylerin desteğiyle siyasi otoritelerini kurarak Fransa, İngiltere, İspanya gibi büyük devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Afyoncu, 2012: 3). 18. yüzyılda ise Avrupa genelinde merkezi krallıkların otoritesi baskınken, feodal unsurlar halen sosyal ve ekonomik hayata egemendi. Bu dönemde ekonomik büyüme ve Merkantilizm politikasıyla özellikle İngiltere ve Fransa gibi ülkeler güçlenmiş, sömürgecilik faaliyetleri yoğunlaşmıştır (Ali Reşad Bey, 2018: 41). Avrupa'da Veraset Savaşları ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı, siyasi ve toplumsal yapıları etkilemiş, Fransız Devrimi'nin zeminini hazırlayan düşünceleri yaymıştır (Uçarol, 2014: 7).

Fransa'da merkezi krallığın mutlak otoritesi, sosyal eşitsizlik ve sınıf farklılıklarıyla desteklenmiş, aristokrasi ve ruhban sınıfı geniş imtiyazlara sahip olmuştur (Armaoğlu, 1997: 34). Devlet yapısında feodal kalıntılar korunurken halkın çoğunluğunu oluşturan köylüler vergi yükü altında ezilmekteydi. 18. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'da burjuva sınıfının yükselişiyle birlikte toplumsal değişim talepleri artmış ve devrime zemin hazırlamıştır. Hukuk, vergi ve yönetim sistemindeki adaletsizlikler toplumda yurtseverlik ve yurttaşlık bilincinin gelişmesine katkı sağlamış, Fransız Devrimi'nin düşünsel temellerini oluşturmuştur (Yetişgin, 2014: 227). Devrim öncesinde yaşanan savaşlar ve dış siyasetteki başarısızlıklar, Fransa'nın toplumsal gerilimlerini artırmış ve devrim için gerekli koşulları oluşturmuştur (Sander, 2015: 118-119). Fransız Devrimi, 18. yüzyıl sonunda Fransa'nın ekonomik, sosyal ve siyasi çalkantıları sonucunda meydana gelmiştir (Burke, 2007: 9-12). Fransa, Amerika'nın bağımsızlık savaşına destek verirken ekonomisini zayıflatarak ağır borç altına girmiştir (Lefebvre, 2015: 9-10). Ülke içindeki ekonomik krizin giderek derinleşmesi ve hükümetin vergi reformlarını soylulara kabul ettirememesi devrime zemin hazırlamıştır (Lee, 2002: 9-12). Kral XVI. Louis'in devlete katkıda bulunmaları için topladığı Etats-Generaux, halk temsilcilerinin desteğiyle 1789'da "Milli Meclis"e dönüşerek güçler ayrılığını öngören bir anayasa için çalışmalara başlamıştır (Lefebvre, 2015: 9-10). Bu dönemde halk arasında krallığa karşı tepkiler yükselmiş, Paris'teki Bastille Hapishanesi'nin basılması ve ulusal bir milis kuvvetinin kurulmasıyla devrim ivme kazanmıştır (Hocaoğlu, 1998: 2-3).

Kurucu Meclis, 1789'da hazırlanmakta olan anayasanın başına, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'ndeki gibi yurttaşların sahip oldukları temel hak ve hürriyetlerini ifade eden bir bölüm eklemeyi kararlaştırdı. 4 Ağustos 1789'da yapılan toplantıda, aristokrasi ve ruhban sınıflarının ayrıcalıkları sona erdirilerek özgürlük ilkesi kabul edildi ve 28 Ağustos 1789'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile birey hakları ve eşitlik vurgulanmış, feodal ayrıcalıklar kaldırılmıştır (Yetişgin, 2014: 239). 1791 Anayasası'yla Fransa, mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçiş yapmıştır, ancak kral ve destekçileri bu yeni düzeni baltalamaya çalışmıştır (Erkan, 2008: 137). Devrim, kral ve kraliçenin tutuklanmaları ve sonunda giyotinle idam edilmeleriyle radikalleşmiştir (Armaoğlu 1997: 48). 1792'de I. Cumhuriyet ilan edilmiş, Konvansiyon Meclisi altında devrimci bir rejim kurulmuştur. Bu dönemde devrim Avrupa'ya yayılmaya çalışılmış, komşu monarşiler Fransa'ya karşı bir koalisyon oluşturmuştur (Kahraman, 2018: 65). Konvansiyon Meclisi, özellikle Jakobenler döneminde şiddete başvurmuş ve terör dönemine girmiştir (Hırst, 2011: 123). Robespierre liderliğindeki bu yönetim, ılımlı

cumhuriyetçiler tarafından devrilmiş ve Konvansiyon, 1795'te yeni bir anayasa hazırlayarak yerine Direktuvar Hükümeti'ni getirmiştir (Afyoncu, 2012: 13). Ancak Direktuvar'ın etkinliği zayıf kalmış ve ülkenin idaresinde düzensizlikler sürmüştür. Bu karmaşa, Fransız halkını yeni bir lider arayışına itmiş ve Napolyon Bonapart'ın yükselmesi için bir zemin hazırlamıştır (Ertekin, 2014: 80). Fransız Devrimi'nin sonuçları, Fransa'nın yanı sıra tüm Avrupa'da mutlak monarşilere karşı direnci artırmış, birey hakları ve milliyetçilik fikirlerinin yayılmasına öncülük etmiştir (Armaoğlu, 1997: 80).

Osmanlı İmparatorluğu başlangıçta Fransız Devrimi'ni "bulaşıcı bir hastalık" olarak nitelendirmiş; ancak, Batı'ya gönderilen aydınların gözlemleri ve etkileri sayesinde, devrimi ve onun getirdiği değerleri tanıma ve anlama çabasına yönelmiştir. Bu çalışmada, Fransız Devrimi'nin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde nasıl algılandığı ve bu döneme ilişkin reaksiyonların ne olduğu iki temel ölçüt çerçevesinde ele alınmaktadır: Birincisi devletin kurumsal bakışı ve devrimin etkilerini benimseyip benimseyememesi konusu ve ikincisi dönemin tarihçilerinin devrime yönelik algıları. Bu bağlamda, özellikle "devrim" veya "ihtilal" kavramlarının oldukça tartışmalı olan anlam dünyalarından hangisinin tercih edileceği önemli bir mesele olarak ele alınmıştır. Nitekim Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tarih yazımında bu iki terim arasında belirgin bir ayrım bulunmaktadır. Muhafazakâr anlatımlarda genellikle "ihtilal" terimi tercih edilirken, daha evrimsel ve köklü dönüşümleri ifade eden çalışmalarda "devrim" kavramı öne çıkmaktadır. Çalışma boyunca, Fransız halkının bu süreci "Révolution" olarak adlandırmasından hareketle "devrim" kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

Fransız Devrimi, yalnızca belirli bir sınıfın çıkarlarını savunan bir hareket olmaktan öte, insan aklına ve evrensel değerlere dayalı, siyasal, toplumsal ve ideolojik bir dönüşüm olarak kabul edilmektedir. Bu devrim hem yaşandığı dönemi hem de sonraki yüzyılları derinden etkileyen sonuçlarıyla dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ana soruları; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin bu devrimi sebep ve sonuçlarıyla doğru bir şekilde okuyup okuyamadıkları ve tarihçilerin yaklaşımlarının devletin resmi söylemlerine ne kadar yakın ya da uzak olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fransız Devrimi'nin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk tarihçilerinin yaklaşımları üzerinden ele alınmasını hedefleyen bu çalışmanın temel amacı, farklı tarihsel dönemlerde devrime ilişkin perspektiflerdeki değişim veya devamlılıkları irdelemektir. İki farklı devlet ve toplum yapısında, Fransız Devrimi'ne bakış açısının siyasal iktidarların eylem ve uygulamalarına konu olduğu ya da olmadığı düşünüldüğünde, bu dönemin siyasi atmosferinin tarihçileri de etkilediği açıktır. Osmanlı'nın imparatorluk yapısı ile Cumhuriyet'in ulus-devlet yapılanması, Fransız Devrimi'ne ilişkin farklı bakış açıları geliştirilmesine yol açmıştır. Devrime çağdaş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bakışı ile devrimin uzun vadeli etkilerinin gözlemlendiği Cumhuriyet dönemi arasındaki zamansal farklılık, bu süreçlerin hem siyasal sonuçları hem de tarihçilerin bireysel ve siyasal etkilerle şekillenen devrim algılarını doğrudan etkilemiştir. Bu çalışmada, Fransız Devrimi'ni ele alan tarihçiler ve eserleri, genel tarih yazımından ziyade, devrimi konu edinmiş ya da kısmen bahsetmiş olan tarihçilerin çalışmalarıyla sınırlandırılmıştır.

Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Üzerindeki Etkileri

Fransız Devriminin ilerleyişi devam ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde yaşamakta olan devrim yanlısı Fransızlar, halkın ayaklanıp Bastil Hapishanesini bastıkları haberini alır almaz kutlamalar gerçekleştirmiştir. Payitaht caddelerinde devrimi sembolize eden üç renkli kokartlar takarak yürüyüş ve büyük şenlikler düzenlemişlerdir. Devrimin ilerleyip cumhuriyetin ilan edilmesi sonucunda, "Kokar-dalılar" olarak anılan Cumhuriyet yanlıları, Fransız elçiliği önüne giderek krallığın atadığı büyükelçi Comte de Choiseul - Gouffier aleyinde gösteriler yaparak elçiyi dışarı atmışlardır. Hatta Cumhuriyetin ilanı şerefine sefarethane bahçesine "Hürriyet" ağacı dikmişlerdi, çeşitli zamanlarda bir araya gelen Cumhuriyet yanlıları, Cumhuriyeti kutlama şenlikleri düzenlemişlerdi (Akçura, 2001: 82). Bu durumu saraya şikâyet eden batılı elçiler saraydan Osmanlı İmparatorluğunda misafir olan herkesin istediğini takmak ve giyme özgürlüğüne sahip olduğu yanıtını almışalardı. Bütün bu olanlar göstermektedir ki Osmanlı bürokratları ve yönetimi devrimin içeriği ve tehlikeleri hakkında pek bilgi sahibi değillerdir ve bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun batıdan üstün olduğu düşüncesinin hala geçerli olduğu tezini doğrulamaktadır. Çünkü Avrupa'da ki büyük imparatorluklar devrimin yaydığı evrensel hakların kendilerine vereceği zararı ön görmüş ve Devrim Fransa'sına karşı Koalisyon Savaşlarını yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise payitahtında bulunan Fransızların Fransız elçiliğinde,

devrim taraftarlarının krallığın atadığı elçiyi kovarak burada "Hürriyet ağacı" dikmelerini ve etrafında cumhuriyet şenlikleri düzenleyebilmelerine izin vermiştir (Akçura, 2001: 83).

Fransız Devrimi dönemin çok uluslu İmparatorluklarını etkilediği gibi Osmanlı İmparatorluğunu da etkisi altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu bir ordu İmparatorluğu olması hasebiyle devrim sonrası Avrupa'nın içinde bulunduğu savaş durumundan istifade ederek, batı tarzı askeri yeniliklerle toparlanma dönemine girmek istemiştir. II. Mahmut döneminde Devrimin etkileri Osmanlı İmparatorluğunda yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır (Mardin, 1991: 11). 3 Kasım 1839'da Osmanlı tebaası ve birçok Avrupalı bürokratların önünde Reşit Paşa tarafından "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" Tanzimat Fermanı ilan edildi (Berkes, 2002: 213). Beş bölümden meydana gelen ferman ilk iki bölümde; Osmanlı İmparatorluğunun Şeriat ve Kur'an hükümlerine gösterdiği yıllardan gelen saygı ve bu saygının yitirilmesi sonucu gelen sıkıntıların varlığına değinmesiyle Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna ilk yansımasının da muhafazakâr bir yaklaşım içinde ele alındığını gözler önüne sermiştir. Üç ve dördüncü bölümlerde düzeni tekrar sağlamak için gerekli düzenlemelerin yapılması ve bu düzenlemelerinde yasaya bağlanması işlenmiştir. Asıl önemli olan dördüncü bölümde bütün Osmanlı tebaasının din ve ırk ayrımı yapılmaksızın, can ve mal güvenliğinin sağlanması ve vergi adaleti ile askerlik durumunun tanzimi de Fransız Devriminin eşitlik ilkesinin tezahürüdür (Ateş, 2009: 341-342). Tanzimat Fermanın en önemli özelliği Osmanlı İmparatorluğunda daha önce askeri başarılar için yapılan yeniliklerin bu sefer halkı bir ideoloji etrafında tutmak için yapılmış olmasıdır (Armaoğlu, 1997: 223-225).

18 Şubat 1856 tarihine gelindiğinde Fransız Devriminin ikinci dalgası niteliğinde olan "Islahat Hatt-ı Hümayünu" Islahat Fermanı ilan edildi (Berkes, 2002: 216). Vergilendirme, adaletin sağlanması vaatleri ve askerlik görevinin tüm vatandaşlara sağlanmasının yansıra, tüm inanç mensuplarına eğitim hakkı sağlanması ve devlet memuru olma hakkını tanıması Islahat Fermanının en önemli özellikleriydi. Böylelikle Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanının çerçevesi genişletilmiş ve uygulama alanı yasal bir dayanağa bağlanmıştır (Ateş, 2009: 333-335). Hristiyan vatandaşların Müslüman vatandaşlarla devlet nezdinde eşit statüye kavuşması bu fermanı uluslararası insan hakları bildirisi niteliği taşıdığını göstermektedir (Armaoğlu, 1997: 259). 23 Aralık 1876 yılında II. Abdülhamit döneminde ilan edilen "Kanun-i Esasi" ise sürecin yeni bir boyutunu oluşturmuştur. Anayasa toplamda 119 madden oluşmaktadır (Uzun, 2005: 153). Kanun-i Esasi ilk Osmanlı İmparatorluğu anayasası olması nedeniyle Türk modernleşme tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu kanunla birlikte I. Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Armaoğlu, 1997: 511). Ancak kısa süreli bir uygulama alanı bulan bu anayasal dönem Padişahın Meclisi veto etme hakkına sahip olması nedeniyle Osmanlı-Rus savaşı sonrası kurulan meclisin 13 Şubat 1878 yılında II. Abdülhamit tarafından dağıtılması sonucunu doğurmuştur. Böylece I. Meşrutiyet Dönemi sona ermiş ve II. Abdülhamit'in 30 yıl sürecek olan mutlak monarşi dönemi başlamış oluyordu (Berkes, 2002: 336).

Sultan II. Abdülhamit döneminde anayasal rejime son verilmiş olsa da batılı anlamda teknik, eğitim ve özellikle askeri alanlarda Sultan tarafından kurulan modern okullardan yetişecek olan öğrenciler Türk Demokrasi tarihinde önemli bir yer edinecektir (Mardin, 1991:17-18). Sultan II. Abdülhamit'in otuz yıl boyunca süren mutlak monarşi yönetimi 1909 yılında tahtan indirilmesi ile son bulmuştur (Kuyaş, 2011: 18). Bu ıslahat hareketleri Osmanlı İmparatorluğunda krala karşı halkın millet olarak ayaklanması yerine imparatorluğun himayesinde bulunan faklı etnisite ve inançlara çeşitli hakların verilmesi söz konusu olmuştur. Fransız Devriminde olduğu gibi ulus, devrimi yapmamış, kurulacak olan devlet yeni ulusu inşa edecektir. Fransız Devrimi ile kıyaslandığında Osmanlı imparatorluğunda meydana gelen reformlar padişah onaylı ıslahatlardır. Fakat 1908 yılına gelindiğinde durum değişecektir.

1889'da Fransız Devriminin 100. yılında Ishak Süküti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo tarafından kurulan ve İttihad-i Osmani daha sonra Paris'te İttihat ve Terakki ismini alacak olan cemiyet yakın dönem tarihine büyük bir etkide bulunacaktır (Akşin, 1980: 48). Bu örgütün temel amacı Sultan Abdülhamit rejimine son vermek ve yerine yeni batılı bir yönetim anlayışını ikame etmektir (Şakir, 2014: 68). Bu fikirlerin ortaya çıkması Osmanlı tebaası için zaruriyet arz etmekteydi Kurulan birinci İttihad-i Osmani Cemiyeti kurucuları farklı ırklara mensup olmalarından kaynaklı olarak kavim, mezhep ve cinsiyet ayrımı gözetmeyen bir yapı içinde olmuştur. Bu nedenle cemiyetin daha ziyade entelektüel ve aydın bir ekipten meydana geldiği görülmüştür (Karabekir, 2009: 18). Bu aydın sınıfın

öncelikli hedefi, meclisin tekrardan açılmasını demokratik yollarla sağlamak olurken, daha sonra 1906 yılında kurulan ikinci İttihat ve Terakki örgütü bünyesine katılan üyelerin asker kökenli ya da asker olması nedeniyle ilk örgütün kozmopolit demografik yapısı giderek daralmaya başlamıştır. Böylece cemiyet içinde askeri fikirlerin ön plana çıkmasıyla entelektüel kalem erbabı kişilerin yerini silahlı subaylar alacak ve bu durum Devrimi doğuracaktır (Kansu, 1995: 97).

1908 Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk kez meşruti monarşinin kurulduğu dönemin adıdır. Halkın seçtiği milletvekillerinin sivil ve askeri alanda bürokratların gücünü siyasal alanın dışına taşıdığı sürecin başlangıcı konumundadır. 1908 Devrimi öncesi Osmanlı İmparatorluğunda meydana gelen demokratikleşme çabaları özetle Padişahın sarsılan otoritesini düzeltmekten başka bir şey değildi. 1905 Rusya ve 1906 İran'da meydana gelen Devrimsel hareketler ve parlamentoda 1908 Devrimini kısmi olarak etkilemiştir (Acar, 2008: 79). Fransız Devrimi göz önüne alındığında, diğer birçok devrimde olduğu gibi 1908 Devrimini de Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi ayaklanmaları olarak değerlendirebiliriz. 1904'te çıkardığı yeni "*Şahsi Vergi ve Hayvanat-ı Ehliye Rüsumu*" vergileri, halk üzerinde ciddi ekonomik zorluklar yaratmıştı. Bu nedenle İzmir'de halk, vergi ödemeyi reddetti ve süresiz vergi toplama durduruldu. Ayrıca, Yunan adasının yanı sıra 1905'te Midilli, İşkodra, Basra, Trablusgarp vilayetlerindeki halk, İstanbul'a telgraflar göndererek yeni vergilerin kaldırılmasını talep etti ancak bu talepler Saray tarafından dikkate alınmadı (Kansu, 1995: 37-38).

Anadolu'da da durum hiç de farklı değildi; Ocak 1906'da Kastamonu belediye seçimlerine yerel halk, vergilendirme ve harcamalardaki denetimsizlik nedeniyle katılmayı boykot etti. Halk, vilayetteki askeri komutana vergi adaleti ve denetimi için seçtikleri delegelerin meclis üyeliğine seçilmesini talep etti. Devlet memurlarından vergi alınmamasına karşı çıkan Kastamonu halkı, tüm vergilerin Vali Enis Paşa'dan tahsis edilmesini istedi. Askeri komutanın bu taleplerin saraya iletileceğini belirtmesi üzerine, Hâkim Esad Efendi liderliğindeki halk, telgrafhaneyi ele geçirip taleplerini İstanbul'a bildirdi. Ermeni, Rum ve Müslüman halk, dükkânlarını kapalı tutarak yeni vergilerin kaldırılmasını ve Valinin görevden alınmasını talep etti. Şehrin kolluk kuvvetleri ile halkı dağıtamayacağını anlayan Vali Enis Paşa, şehrin ileri gelenleri ile görüşerek halkı ikna etmelerini istedi. Ancak, Hâkim Esad Efendi önderliğindeki halk, şehrin ileri gelenlerini rehin alarak, vergilerin kaldırılması ve valinin görevden alınması için dilekçeye imza atmaları karşılığında serbest bıraktı. Vali Enis Paşa'nın görevden alınmasıyla yerine Askeri Kumandan Ali Rıza Paşa atandı (Kansu, 1995: 40-43).

1906 Şubat'ında Erzurum halkı, eski vergilerin denetimsizliğinden şikâyetçiydi. Yeni konulan vergiler, özellikle şehrin önde gelen tüccarları arasında bir ayaklanmaya neden oldu (Kansu, 1995: 44). Erzurum'daki halk hareketi, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerini içine alarak kırsal ve kentsel alanlarda yaygın bir şekilde destek buldu. Halk, yeni vergi uygulamalarına karşı örgütlendi ve valiliğe bir dizi talepte bulundu. Bu talepler arasında vergi muafiyeti, vergi türlerinin gözden geçirilmesi, dini gerekçelerle vergilerin reddedilmesi gibi konular yer alıyordu. Göstericiler, valiliğe karşı yürüyüşler düzenledi, işyerlerini kapattı ve vergilendirme afişlerini yırttı. Halk, vergi karşıtı eylemlerini devlet otoritesine karşı bir direniş biçimine dönüştürdü (Kansu, 1995: 45). Bu süreçte, devlet memurları da protestolara katılarak destek verdiler ve böylece devlet otoritesi fiilen halkın kontrolüne geçti. Valinin, ayaklanmanın büyüklüğünü ve önemini saraydan gizlemesi, halkın tepkisine ve valinin gözaltına alınmasına neden oldu (Nehir, 2021: 670). İstanbul'da toplanan hükümet yetkilileri, ayaklanmanın bastırılması için ordu gönderilmesi kararı aldı, ancak bu karar uygulanamadı. Yeni vali, vergilerin geçici olarak kaldırıldığını duyurmasına rağmen halkın taleplerini karşılayamadı. Sarayın gönderdiği heyet, ayaklanmanın büyük olduğunu ve tek bir merkezden yönetildiğini iddia ederek İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne işaret etti (Kansu, 1995: 47-49).

Erzurum'da 1906'nın son çeyreğinde patlak veren ayaklanma, Osmanlı hükümetine karşı önemli bir direniş hareketiydi. Ayaklanma sırasında birçok polis, jandarma ve hatta Jandarma Komutanı hayatını kaybetti. Saray, olayın sorumlularını yakalamak için emir verdi, ancak vali ve ileri gelenlerden bazılarının tutuklanma talebi şehirde çatışmalara neden oldu. Halkın isyanı sonucunda birkaç güvenlik görevlisi sokak ortasında dövülerek öldürüldü. Bu olay, Erzurum'daki otoritenin zayıfladığı ve diğer vilayetlere de yayılan bir dönemin başlangıcını işaret ediyordu. Yeni valinin atanmasıyla birlikte, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi giderek arttı ve saray, vergilerin alınmasını durdurduğunu açıklamak zorunda kaldı. Aynı dönemde, Muş ve Van'da meydana gelen ayaklanmaların arkasında Rus ve Fransız konsoloslarının olduğu düşünülüyordu. Ayaklanmaları bastırmak için gönderilen kuvvetler, Ermeni

devrimciler tarafından engellendi. Diyarbakır vilayetinde de benzer olaylar yaşandı. Bu olaylar, II. Meşrutiyet öncesi dönemin, özellikle Anadolu'da kitlesel hareketlerin ve ayaklanmaların başladığı bir zaman dilimini temsil ediyordu (Çetinkaya, 2004: 46).

Paris merkezli İttihad ve Terakki Cemiyeti, özellikle Kastamonu ve Erzurum'da meydana gelen olayları yakından takip etmekteydi. Paris'ten Şam Şubesi'ne yazılan mektuplarda, ayaklanmaların bu bölgelere yayılması ve devrimci gösterilerin artırılması istenmişti. Cemiyetin amacı, Suriye'yi de içeren Türkiye genelinde güçlü bir örgüt kurmaktı. 1905'teki İran ve 1906'daki Rus devrimlerine benzer bir meşruti devrimi Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirmek istiyorlardı. İttihatçılar ve Ermeni devrimcileri, Mutlakiyetçi Sultan II. Abdülhamid'in rejimini devirmek için resmi bir iş birliğine varmışlardı. Aynı zamanda, İttihat ve Terakki örgütlenmesi imparatorluğun tüm vilayetlerinde güçlenmişti (Kansu, 1995: 95). İmparatorluğun birçok şehrinde, yaygın ayaklanma hareketleriyle destek bulan ve cesaretlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, mutlakiyetçi rejimi devirmek için çabalarını hızlandırdı. 1907 yılının son günlerinde, Türkiye'deki mevcut düzenin devrimci bir şekilde değiştirilmesi talebiyle resmi bir iş birliğine gitmeleri, bu durum ve şartlarda gerçekleşmişti. Meşrutiyetin tekrar ilan edildiği haberi, Avrupa basınına Binbaşı Enver Bey tarafından çekilen bir telgraf ile 23 Temmuz'da duyuruldu. 24 Temmuz'da ise Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle Sultan Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ın açılmasını ve ardından hemen seçime gidilmesini emreden bir duyuru yayımlamak zorunda kaldı. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak monarşi sona ermiş oldu (Liberman, 2016: 97).

Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı toplumunda ortaya çıkan kaotik ortamda, Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında var olan çeşitli ırklar ve dinlere mensup halk, ebruli sanatı gibi iç içe geçmiş bir şekilde, basın üzerindeki sansürün kalkmasından dolayı toplu hareket etmişlerdi. İşçi grevleri, toplu boykotlar ve şehir merkezlerindeki gösteriler, bu durumu adeta özetliyordu. Bu kaotik ortamda halkın üzerinde sadece bir grup egemenliğinden bahsetmek imkânsızdı (Çetinkaya, 2004: 44). 1908 seçimleri, tam anlamıyla bir Osmanlıcılık fikrinin dışa vurumu gibiydi. Meclise giren milletvekilleri şu şekildeydi: İttihad ve Terakki Cemiyeti altmış, Fırka-i Ahrar yirmi sekiz, Osmanlı Demokrat Fırkası iki, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası on bir, Ahali Fırkası altı, Osmanlı Sosyalist Fırkası altı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yirmi üç ve Bağımsız yüz elli iki milletvekili bulunmaktaydı. Bu milletvekilleri çeşitli etnisiteye mensup kişilerden oluşmaktaydı: Türkler yüz kırk, Araplar altmış, Arnavutlar yirmi yedi, Rumlar yirmi altı, Ermeniler on dört, Slavlar on, Kürtler yedi ve Yahudiler dört kişi olarak temsil ediliyordu (Kansu, 1995: 375-447). Bu tablo, dönemin ağırlık kazanan Osmanlıcılık fikrinin yansıması niteliğindeydi. Dinine, mezhebine, diline ve etnik aidiyetine bakılmaksızın Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan tüm toplumun eşit birer vatandaş olarak mecliste temsil edilmesi, bu durumu kanıtlar mahiyetindeydi (Çetinkaya, 2024: 256-258).

Trablusgarp Savaşı (1911-1912), Balkan Savaşları (1912-1913), Ermeni tehciri (1915-1916) ve I. Dünya Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ve nüfus kayıplarıyla sonuçlandı (Akşin, 2014: 50-51). Bu durum, Osmanlıcılık idealinin tüm cemaat ve etnisiteleri kapsayacak bir fikir haline getirilemediğini göstermektedir. Ayrıca, ordu içindeki subayların Balkan Savaşları'ndaki iç çekişmeleri, subayların bir kısmının mutlak monarşi taraftarları olması, bütün bu olayları hızlandırmıştı (Çetinkaya, 2004: 48). Fransız İhtilali göz önüne alındığında, halkın kitlesel olarak mutlak monarşiye karşı çıkışının en uç örneği 1908 İhtilalidir. Çünkü halk, yeni vergilerin ödenmesine karşı çıkmış ve vergilerin denetimini istemekle parlamenter bir arzu içinde olduklarını göstermiştir. Ayrıca, bu isyanların Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamına yayılması da bu devrimin halk destekli olduğunu kanıtlamaktadır. İttihat ve Terakki örgütü ise bu devrimin lokomotifi görevini üstlenmiştir. Akabinde meydana gelen ve tüm dünyayı etkileyen savaşların yanı sıra siyasi olaylar, Osmanlı aydınlarını Türklük Ulusu idealini oluşturmaya sevk etmiştir.

Cumhuriyetin ilanına ve dolayısıyla bu evreye gelindiğinde, bu devrimi Atatürk'le özdeşleştirmek gerekecektir. 22 Haziran 1919'daki Amasya Genelgesi'ndeki "*Vatanının bütünlüğü, milletin istiklali tehlikededir*" ve "*Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" maddeleriyle, kurtuluşun halkta olduğu ve bunun için ulus olma bilincinin geliştirilmesi gerektiği amaçlanmaktadır. 1908 ihtilali öncesi ve sonrasında meydana gelen mitingler ve gösterilerin bu sefer de vatanın işgal altından kurtarılması için elzem olduğu ifade edilmektedir (İnan, 2023: 29). 23 Temmuz- 7 Ağustos 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde, "*Hristiyan halka siyasi hâkimiyet ve hükümet işlerini bozacak imtiyazlar*

verilemez" maddesi, 1908 ihtilalinin ruhunu taşıyan Osmanlıcık idealinden Türk Müslüman idealine doğru bir geçişin işaretlerini taşımaktaydı (İnan, 2023: 34). 4 Eylül- 11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'nde ise "*Osmanlı toplumunun bütünlüğü, millî istiklalimizin sağlanması, Hilâfet ve Saltanat yüce makamının dokunulmazlığı için Kuvâ-yi milliye'yi etkili ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır*" (İnan, 2023: 37) maddesi göz önüne alındığında, Anadolu'da var olan ulus kavramının millet eksenli olmaktan çok dini eksenli olduğu anlaşılmakta ve bildirinin halkın değerleri göz önüne alınarak hazırlandığı görülmektedir. Bu gelişmeler ışığında, Fransız İhtilalinde devrimi ulus yaparken, Türk devriminde ise devrimin ulusu yaratmak zorunda kaldığı ortaya çıkmaktadır. Halkın amacı ülkeyi işgalden kurtarıp tekrardan üçüncü Meşrutiyeti ilan etmek olduğu ifade edilebilir. Akabinde Atatürk'ün önderliği ve koruyucusu olduğu Cumhuriyet nihayet 29 Ekim 1923'te ilan edilmiş ve mutlak monarşi sona ermiştir (İnan, 2023: 129).

23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 7. Maddesi'nde geçen, meclisin şeriat hükümlerinin uygulanması ve denetlemesi görevi dikkat çekmektedir (Kuyaş, 2011: 34). Çünkü cumhuriyetin ilan edildiği ortamda, meclisin ve yürürlükteki yasaların şeriat vurgusu önemlidir ayrıca Şeriyye ve Evkaf Vekâlet'inin varlığı laikliği aykırı bir durum teşkil etmiştir. Çünkü laiklik devletin tüm bireylere ve dinlere eşit uzaklıkta olması demektir (Dellaloğlu, 2020: 162). Nihayetinde, Adliye Vekili Seyit Bey ve Şeyh Saffet Efendi ile beraberindeki milletvekillerinin meclise sundukları öneri sonucunda, *431 Sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun* ile hanedanın yurtdışına çıkarılma kararı kesinleşmiştir. Böylelikle, 36 erkek, 48 kadın, 60 çocuk, 144 kişiden oluşan Osmanlı Hanedanı üyeleri yasa hükmü uyarınca ülke dışına çıkarılmıştır ve hilafet son bulmuştur. Fransız İhtilalini ve devrimi gerçekleştiren ulusu düşündüğümüzde, 16. Louis ve Marie Antoinette'in giyotinle idam edilmeleri karşısında Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkmalarına müsaade edilmesi, Fransız İhtilalinin etkilerini Türk devriminde ölçmek adına önemli bir olaydır. Cumhuriyetin ilanından sonra hilafetin kaldırılması hadisesi, ilan edilen cumhuriyeti anlamak adına da önemlidir (Akın, 2001: 398). 20 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 13. maddesi'nin vilayetlere tanıdığı özerklik haklarının 1924 Anayasası ile kaldırılması ve 1925 İzmir İktisat Kongresi sonrası Aşar vergisinin kaldırılması, bu maddelere dayalı olarak Ankara dışında kurulan özerk vilayet meclisleri ve ekonomik kaynakların kesilmesine sebep olmuştur. Bu durum, halkın tepkilerine yol açmıştır. Yeni kurulan cumhuriyetin bir imparatorluk mirası taşıdığı, bundan dolayı yeni ulus inşasının çok önemli bir mesele olduğu düşünülmektedir. 1908 İhtilalinin lider kadrosunun olası Cumhuriyet Türkiye'sindeki etkilerinin yaratabileceği tehlikelere Atatürk, İstanbul'da bir Amerikalı gazeteciye verdiği bir söyleşide öfkesini gizleme ihtiyacı duymadan yer vermiştir:

"İttihatçılar bize ihanet etti. Enver, Talat, Cemal ve yandaşları ölüme mahkûm edilmelidir. [İttifak devletleri yetkililerinin) onları idam etmekte neden geciktiklerini anlamıyorum. Almanlarla ittifaka girmek bir delilikti. Savaş sırasında Almanların gerçek doğasını tanıdık ve içimize biz Türklerin Alman ırkından nefret ettiği hissi yerleşti. [Vicdanen] onları müttefik olarak kabul edemedik (Çavdar, 1979: 185)."

Nitekim Atatürk'ün önderliğindeki Kurtuluş Savaşında tüm halk bildirilerinde padişahın kurtarılması, hilafetin bileştirici rolü ve yerel yönetimlere izin vermek gibi çeşitli içeriklerin varlığı, toplumun kendini din ve hilafet etrafında konumlandığını göstermektedir. Ayrıca, Atatürk'ün sadece ulus bilinci yaratmak için halkı dönüştürmek zorunda olmadığını, aynı zamanda kurucu kadroyu da dönüştürmek zorunda kalacağını, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker (1887-1950) şöyle özetlemektedir:

"Saydığım anlamda bir değişiklik yapılırken mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre elinde silahla veya cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış somurtkanlık, dilinde iğfal ve tehevvürle gelip karşınıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılabı yapmanın ve hatta uzun devirler korumanın imkânı yoktur. Öte taraftan alışan alıştığını bırakıp, alışmadığına girinceye kadar, aklından ve şuurundan gelmese bile, kendi alışkanlık duygularından birçok mukavemet/ere maruz kalır. Bu bakımdan da Türk inkılabı en ziyade zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet gösterir (Peker, 1984: 24)."

1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesi ve İzmir Suikastı, yeni kurulan cumhuriyette muhalif kesimin baskı altına alınması yönünde bir eğilim doğurdu. Mustafa Kemal'in otoritesine karşı

olabilecek herkesin bir şekilde tasfiyesi anlamına geliyordu. CHP'nin 1927 Parti Kongresi'nde alınan kararla birlikte, parti meclisinde bulunan milletvekili seçme yetkisinin Mustafa Kemal'in inisiyatifine bırakılması, iktidarın tekelleşmesi olarak yorumlanabilir (Maksudyan, 2005: 41). 1923-1947 yılları arasında CHP Tüzüğü'nün genel esaslarında ulusal egemenlik, itibar, refah, bağımsızlık gibi kavramlar baskıcı ve otoriter yönetimden kurtulmayı hedeflerken, demokrasiye hiçbir atıfta bulunulmaması buna bir örnektir (Parla, 1992: 31). Diğer yandan, Kadınlar Halk Fırkası, Nezihe Muhiddin'in önderliğinde 15 Haziran 1923'te kurulmaya çalışılmış, ancak 1909 seçim kanunu gerekçe gösterilerek buna izin verilmemiştir. 25 Mart 1927'de Türk Kadınlar Birliği Kongresi'nde alınan kararla Nezihe Muhiddin başkanlıktan düşürülmüş ve itibarsızlaştırılmıştır. Bu gelişmeler ışığında, kurulan cumhuriyetin Fransız İhtilaliyle ilişkilendirilmesi sadece yüzeysel bir benzetme olarak kalır. Yeni rejimde, cumhuriyet sadece bir makyaj olmuş, asıl olan devlet yapısındaki değişikliklerdir (Balcı ve Tuzak, 2017: 47-49).

Güçlü bir milliyetçi ideoloji, imparatorluk mirası üzerine inşa edilen cumhuriyette, var olan sınıfsal ve etnik farklılıkların bastırılmasıyla daha bütüncül bir yapı oluşturmak için uygun bir yaklaşımdı. Ulus devlet kavramı, farklı kesimleri bir araya getirerek ve farklı sesleri bastırarak tam anlamıyla bir "tutkal" işlevi görmekteydi. Böylelikle, içteki bütünlük dışarıya karşı mücadelede kolaylık sağlamaktaydı. Yeni ulus bilincinin inşasında, dilbilimciler ve halkbilimciler en önemli rolü üstlenmiştir. Osmanlı'dan kalan imparatorluk mirasının bugünkü ve geçmişteki kültürü hakkında yapılan etnografik ve dilbilimsel araştırmalar, kurgulanacak milletin ayrıntılı planı için malzeme sağlamıştır. Milliyetin ırka dayalı yorumu için gelenek, görenek ve anadil önemli bir yer teşkil etmiştir. Çünkü halkın mit ve tarihsel değerleri göz önüne alınarak, etnik aidiyete dayalı millet ideolojisinin halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmesi kolaylaştırılmıştır ve aynı zamanda halkın bu değerlere kolaylıkla adapte olabilmesi için zihninde somutlaştırılmasını başarmıştır (Maksudyan, 2005: 33-35).

Enver ve Talat Paşalar, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Bosna Hersek, Mısır ve Trablusgarp'ın savaşları sonucunda elde kalan Anadolu'nun kaybını önlemek için milli ve Türkçü bir bakış açısıyla yeni politikalar gerçekleştirmişlerdi (Bozarslan, 2010: 288). Bu politika, Ermeni tehciri, Rumların sürülmesi, Yahudilerin yoksullaştırılması ve Türkleştirme politikaları gibi çeşitli varyasyonları doğurmuştur. 1933'te yapılan Üniversite Reformu ile Darülfünun, hükümete karşı muhalif duruşlarından kaynaklı kapatılmış ve günümüzdeki İstanbul Üniversitesi açılmıştır. Darülfünun öğretim görevlilerinden Ordu Profesörü, Doçent ve asistan olmak üzere 240 üyeden 157'sinin görevlerine son verilmiştir (Asker, 2014: 278). Üniversite Reformu ile göreve gelen milliyetçi öğretim görevlilerin amacı akademik olmakla birlikte siyasi bir boyuta sahipti. İktidarın öngördüğü şekilde yürütülen araştırmalar, bir yandan "millilik" özelliğini barındırırken, bir yandan da Türklere methiyeler düzüyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu mirası üzerine inşa edilen yeni Cumhuriyetin ulus bilincini oluşturmak için halkın kozmopolit yapısını ekarte ederek, Ziya Gökalp "Türkçülük kozmopolitliğe karşıdır" sözü ile bunu özetlemiştir (Ersanlı, 2003: 86). Farklılıklarından arınmış bir "ari ırk" yaratmayı amaçlamaktaydılar. Bunun için filoloji başta olmak üzere tarih, arkeoloji, antropoloji ve benzeri "bilimsel" disiplinlerden faydalanmışlardı. Örneğin, Türk Antropoloji Mecmuası, toplumu oluşturan ana unsurun Türk ırkı olduğunu ispat etmek için yayınlar yapmıştır (Asker, 2014: 278). Bunun yanı sıra Türk Tarih Tez'inin en temel amacı, Türk olan topluma tarih bilincini aşılamaktır. Sipariş üzerine yapılan bu çalışmaların nihai hedefi belliydi: siyasi erkin üzerine karar kıldığı sonuca varmaktı. Tüm bunlar, vatanseverlikle perçinlenen millet kavramıyla toplum içinde var olan etnik, dini ve sınıfsal farklılıkları kontrol altına almayı, uluslararası düzeyde daha etkili bir savaş yürütme amacını taşımaktaydı (Maksudyan, 2005: 36-64). Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi incelendiğinde, "*Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur."* sözü millet ve ulus bilincinin kan bağı ile ele alındığı görülecektir. Akabinde metnin tamamı incelendiğinde bir felaket senaryosuna benzetilerek yurdun içinden her an bir düşmanın çıkabilir ihtimali üzerine durulur. Bu da bize Cumhuriyetin halk tarafından talep edilmediği, kurucu kadro ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulduğunu gösterecektir. Bilinen aksine tek parti döneminin ruhunu anlamak için Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura eserlerine bakmak yetmeyecektir. Çünkü 1924-1938 arasındaki dönemde Gökalp'in hiçbir eseri, 1928'de resmi yazı dilinin yerini alan, Latin alfabesine çevrilmemiştir (Parla, 1989: 210). Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ve akabinde kurulacak olan cumhuriyetin ilanına kadar olan etkisi, ulus bilincinin oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, cumhuriyetin ilanıyla birlikte yürütülen modernleşme ve batılılaşma politikaları da Fransız Devriminin etkilerini taşımaktadır. Bu süreçte, eğitim, hukuk, dil ve kültür alanlarında yapılan siyasi reformlar, Fransız Devriminin getirdiği prensiplere paralel olarak

gerçekleştirilmiştir (Aydın, 2022: 109). Sonuç olarak, Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki etkisi, ulus bilincinin oluşturulmasında ve modern bir devlet yapısının kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemdeki politikaların temelinde, Fransız Devriminin getirdiği değerler ve prensipler yatmaktadır.

Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tarihçilerinin Fransız Devrimine Yaklaşımları

Fransız Devrimi ve sonrasındaki süreçte Osmanlı tarihçilerinin yaklaşımlarını ele almadan önce, dönemin devlet adamlarının ve tarihçilerinin devlete bağlı olduklarını ve padişahın maaşlı çalışanları olduklarını belirtmek önemlidir. Bu durum, yazılan kitap ve eserlerin genellikle dönemin padişahına atfedilmesine ve mutlak surette padişah ya da yönetici erkin onayı olmaksızın kabul edilmemesine yol açmıştır. Bu bağlamda, yazarların ve eserlerin tam anlamıyla bağımsız olduğunu iddia etmek akademik olarak doğru olmayabilir. Tarihçilerin tarafsız olup olamayacaklarına dair bir soru sormadan önce, tarihçilerin bu tarz bir tarafsızlık için gerekli olanaklara sahip olup olmadığını gözden geçirmek gerekmektedir. Tarihçinin eserinin yazıldığı dönemin koşulları ve dinamikleri bu bağlamda büyük önem taşır. Özellikle mutlak monarşinin egemen olduğu bir toplumda ortaya çıkan eserler, var olan gücün etkisi altında şekillenme eğilimindedir. Bu durumda, bir yazarın siyasi ve ideolojik düşüncelerinin yanı sıra aldığı eğitimin de eserin içeriğini etkilediği görülür (Collingwood, 1990: 302). Ayrıca, Osmanlı padişahının hem siyasi hem de dini lider olması, Fransız Kralı XVI. Louis'ten farklı olarak padişahın devrilmesine yönelik bir devrim düşüncesini Osmanlı toplumunda zayıflatmıştır.

XVI. Louis'in devrimi, padişahın da benzer bir akıbetle karşılaşabileceği fikrini doğurmasına rağmen, padişahın halife olarak dini bir otoriteyi elinde bulundurması, Osmanlı'da böyle bir devrimi engellemiştir. Bu durum, Osmanlı tarih yazımında Fransız Devrimi'nin daha mesafeli ve eleştirel bir şekilde ele alınmasına yol açmıştır. Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansımalarının anlaşılmasında bir diğer önemli faktör, Avrupa'da meydana gelen Rönesans, Reform ve Bilim Devrimi gibi köklü entelektüel hareketlerin Osmanlı topraklarında yeterince etkili olmamış olmasıdır. Osmanlı aydınlanmasının Avrupa'daki bu gelişmelere kıyasla geri kalması, Fransız Devrimi gibi büyük toplumsal değişimlere karşı daha muhafazakâr bir duruşun benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı aydınları, bu devrimleri daha çok imparatorluğun bütünlüğüne yönelik tehditler olarak görmüş ve bunlara karşı korunmacı bir tavır sergilemiştir. Ayrıca, Osmanlı'da mülkiyet hakkının olmaması ve burjuva sınıfının gelişmemesi de Fransız Devrimi'nin toplumsal temellerinin Osmanlı'da oluşmamasına yol açmıştır. Osmanlı toplumu, ekonomik ve sınıfsal dönüşümlerin devrimler üzerindeki etkisini yeterince deneyimlemediği için, Fransız Devrimi'ni daha çok dışsal bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Osmanlı düşünce dünyasında, Voltaire, Rousseau, Montesquieu ve Diderot gibi Batı'nın devrimci düşünürlerinin karşılık bulmaması, Fransız Devrimi'nin Osmanlı'daki algısında büyük bir eksiklik yaratmıştır.

Collingwood siyaset tarihçisini kendine ait görüşü olmayan biri olarak ifade ederken (Collingwood, 1990: 302) onun tarihçi ve ortaya koyduğu eser arasındaki ilişkiyi değerlendirmedeki bu yaklaşımını Osmanlı tarihçilerinin Fransız Devrimine yaklaşımlarını incelerken de ele alabilirz. Bu bağlamda, öncelikle Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği görevini yürütürken devrime olan yaklaşımını ele almak hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de tarihçilerinin devrime bakış açılarını anlamamıza yardımcı olabilir. Halet Efendinin gözlemlerinden Osmanlı Bürokrasisinin dönemi nasıl takip ettiklerini, eğitim durumları ve İmparatorluğun sınırları dibinde meydana gelen Rönesans, Reform coğrafi keşiflerinin yanı sıra Amerika Bağımsızlık Bildirisini ne derecede takip ettiği ve yönetim olarak nasıl bir yaklaşım içine girdiğini çözümleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında bilimsel gelişmelerin sınırlı olması, bu konuda dikkate değer bir faktördür. Bu çözümlemeyi yapmadan Osmanlı'nın Fransız Devrimine nasıl anladığına doğru bir yaklaşım getiremeyiz.

Halet Efendi'nin Fransa'ya büyükelçi olarak atandığı dönemde Fransızca bilmiyor olması ve kaldığı süre zarfında saraydan ekonomik destek alamaması, onun deneyimini etkileyen önemli unsurlardır. Bu durum, Halet Efendi'nin Fransa'da karşılaştığı zorlukları ve çözüm arayışlarını ortaya koymaktadır. Örneğin, Prusya'nın Paris büyükelçisinden bir defa Napolyon Bonaparte'den bir sefer borç alması ve bir seferde sarayın göndereceği bir yıllık maaşı hediye olarak alması, onun diplomatik görevlerini nasıl yerine getirdiğine dair açıklayıcı bir tablo sunmaktadır. Halet Efendi, Osmanlı ve Fransız toplumları arasındaki eğitim ve bilgi seviyesindeki farklara dikkat çekmiş, Fransız toplumu

hakkında eleştirel bir bakış açısı benimsemiştir. Fransa'daki eğlence ve estetik anlayışının ahlaki yozlaşmaya yol açtığını savunmuş, Osmanlı değerlerini üstün tutmuştur. İhtilal sonrası Fransız siyasi sistemine yönelik değerlendirmelerinde ise Fransızların halk kimliğine sahip olamadığı, krallarının yokluğu nedeniyle devlet düzeninden yoksun oldukları yönünde tespitler yapmıştır. Napolyon Bonapart ve diğer Fransız yöneticilerini devlet adamı niteliklerinden uzak, düzensiz ve eşkıya benzeri kişiler olarak tanımlamıştır. Bu yorumlar, Halet Efendi'nin Fransız Devrimi'nin temel siyasi ve felsefi ilkelerini anlayamadığını, ancak Osmanlı açısından yaratabileceği tehditleri fark edebildiğini göstermektedir. (Karal, 1940: 25-61).

Halet Efendi'nin gözlemleri, Osmanlı bürokrasisinin ve entelektüel çevrelerinin Batı'daki dönüşümleri takip etme düzeyini ortaya koymaktadır. Osmanlı eğitim sisteminin Gazali sonrası geleneksel İslam düşüncesine dayalı yapısı, devrimi anlamada ve yorumlamada kısıtlı bir perspektife yol açmıştır. Pozitif bilimler ve felsefi düşünceye yeterince yer verilmemesi, halkın yönetime katılımı gibi Aydınlanma Çağı'nın temel fikirlerinin Osmanlı entelijansiyası tarafından yeterince kavranamamasına neden olmuştur. Halet Efendi'nin Fransızca bilmemesi, Osmanlı Devleti'nin Batı ile ilişkilerinde bilgi akışının ne derece sınırlı olduğunu da göstermektedir. Fransız Devrimi'nin Osmanlı topraklarında yaratabileceği siyasi etkiler konusunda Halet Efendi'nin belirli bir farkındalığı olduğu görülmektedir. Osmanlı tebaasına yönelik Fransız propagandasına dikkat çekerek, devrimin fikirsel etkilerinin Osmanlı İmparatorluğu için tehdit oluşturabileceğini vurgulamıştır. Ancak, devrimin özgürlük, eşitlik ve halk egemenliği gibi evrensel değerlerini kavramakta yetersiz kalmıştır. Osmanlı yönetimine sunduğu raporlar ve padişaha yazdığı mektuplar, devletin Fransız Devrimi'ne bakış açısının büyük ölçüde muhafazakâr bir çerçevede şekillendiğini göstermektedir.

"Hakimiyetin mutlak prensibi, bütün milletin iradesidir. Kanunu tatbik ile mükellef olan hükümet, hakimiyeti milliyeden müştak olmalıdır. Bu prensibe en iyi uyan hükumet şekli cümhuriyettir. Meşru olmayan hakimiyete ve tazyika karşı isyan, bir vazifedir. Milletler, fertler gibi hürriyet ve müsavata nail olmak hakkına maliktirler. Binaenaleyh her millet bu hakları kazanmak için silaha sarılmalıdır(Karal, 1940: 56)*."*

Bu bağlamda Halet Efendi'nin gözlemleri, Osmanlı Devleti'nin Fransız Devrimi'ni anlamakta yaşadığı zorlukları ve bu olayın Osmanlı bürokrasisinde nasıl algılandığını anlamak açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. (Karal, 1940: 87-91). Bundan yola çıkarak Osmanlı tarih yazımı teokratik bir tarih yazımı olarak ele alınabilir (Collingwood, 1990: 33-35).

Ali Reşad Bey'in *Fransız İhtilali Tarihi* adlı eserini incelediğimizde, Fransız İhtilali'ni Osmanlı tarihçiliğinde en geniş kapsamda ele alan çalışmalar arasında yer almaktadır. XVI. Louis dönemlerinden başlayarak Fransız toplumunun sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını detaylı bir şekilde incelemektedir. XV. Louis döneminde halkın sefalet içinde yaşarken krallığın lüks ve sefahat içinde olduğuna, XVI. Louis döneminde ise krallığın mali krizleri halkın omuzlarına yıkmasına dikkat çekmektedir. Eserde, Fransız İhtilali'ni hazırlayan düşünsel dönüşümü anlatan bölümde Montesquieu, Voltaire, Diderot ve Rousseau gibi aydınların fikirlerinin halk üzerindeki etkilerine vurgu yapılmış, Katolik Kilisesi'nin bu süreçte oynadığı rol detaylandırılmıştır. Ali Reşad Bey, bu fikirsel değişimde bazı rahiplerin de etkili olduğuna dikkat çekerek geleneksel tarih yazımından farklı bir perspektif sunarak. İhtilalin muhafazakâr sınıf tarafından fitilinin ateşlendiğini belirttiğini görürüz (Reşad Bey, 2018: 15-48).

Eserin ilerleyen bölümlerinde, İnsan Hakları ve Vatandaş Beyannamesi, Bastille Baskını ve Milli Meclis gibi devrimsel olaylar ele alınırken, Fransız meclisindeki siyasi fraksiyonlar detaylandırılmıştır. Özellikle Jakobenler, Jirondenler, aristokratlar ve meşrutiyet yanlılarının ideolojik farkları eserde geniş bir biçimde analiz edilmiştir. XVI. Louis'in idam kararının Fransız İhtilali'nde dönüşüm noktalarından biri olduğu vurgulanmış, Avrupa monarşilerinin bu olaydan duyduğu korku aktarılmıştır. Ali Reşad Bey'in eseri, Fransız İhtilali'nin sadece siyasal olaylarını değil, toplumsal ve hukuki dönüşümlerini de ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Eserde, hukuk sistemindeki değişimler, feodal ayrıcalıkların kaldırılması, kilise mallarının kamulaştırılması gibi reformlar üzerinde durulmuş, bireyin kanun önündeki eşitliği öne çıkarılmıştır. Akabinde tarih anlatımını Napolyon Bonapart etrafında dizayn etmesi teokratik tarih yazımına bir diğer örneğini teşkil etmektedir (Reşad Bey, 2018: 735). Namık Kemal'in eserleri ve düşüncelerinde de devrim anlayışı ve tahayyül ettiği yönetim biçiminin kurtuluşun padişahın yani halife şahsının varlığı ile mümkün olacağının altı çizilmektedir. Namık Kemal yüzyıllar

süren Osmanlı Kültürü ve Hanedanın başında olduğu bir meclis önerse de bu mecliste son sözü padişahın söylemesi kendisinin parlamenter monarşiye yakın durduğunu göstermektedir (Göçgün, 1987: 29). Bu fikrine *Renan Müdafaanamesi* eseri örnek teşkil etmektedir. Eserinde teokratik bir anlayış içerisinde Avrupa'daki fikirsel ve bilimsel gelişmelerin esasında İslamiyet menşeli olduğunu kanıtlamak arzusu öne çıkmaktadır.

Ahmet Rasim birçok dönemin insanı ve entelektüeli olarak kabul görmektedir. Çocukluk yılları ile gençliği koca bir çınar olan Osmanlı medeniyetinin çözülüp dağıldığı, ömrünün son yılları ise I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı'nın yanı sıra cumhuriyetin kuruluşuna sahne olmuştur. Okuduğu, yetiştiği kurumlar itibari ile Osmanlı Devleti'ne baba ocağı hassasiyetinde bağlı, aynı zamanda bir Cumhuriyet destekleyicisi olarak bu iki karakter arasında kalan yazar Fransız İhtilaline eserlerinde farklı bir çerçevede yer vermiştir (Kolcu, 1979: 7-8). Fakat yazar Fransız İhtilaline eserlerinde yer vermiş olsa da bir yanı ile cumhuriyet taraftarı olmasına karşın, diğer taraftan 1688 tarihinde kansız bir şekilde meydana gelen ve Parlamenter Monarşiye geçilen İngiliz devrimine daha yakın olduğunu belli etmiştir (Koç, 2018: 62-63).

Ahmet Rasim'in Fransız İhtilali'ne dair görüşleri, Osmanlı Devleti'nin bu büyük devrimi algılayış biçimi ve dönemin siyasal koşulları ele alınmaktadır. Ahmet Rasim, ihtilalin getirdiği değerlerin evrensel boyutunu kavramakla birlikte, Osmanlı Devleti açısından taşıdığı tehlikeye dikkat çekmiştir. Devrimin "fesat ve fitne" olarak nitelendirilmesi, Osmanlı yönetiminin devlet düzenini koruma kaygısını yansıtırken, ihtilalin yayılmacı ve yıkıcı etkilerine yönelik bir hassasiyet de içermektedir. Ahmet Rasim, Fransız devrimcilerinin amaçları arasında çevre ülkeleri sarsmak ve dinleri yok etmek olduğunu vurgularken, ihtilalin Osmanlı'daki değerler sistemine zarar verebileceği yönündeki endişeleri dile getirmiştir. Napolyon'un Mısır'ı işgaline de değinen yazar, Osmanlı'nın ihtilale doğrudan düşman bir tutum sergilememekle birlikte, İngiltere'nin Fransız Devrimi'ne karşı aldığı sert tavrı da yanlış bulduğunu ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nin ihtilale yaklaşımında, farklı siyasi grupların özgürce yaşamalarına izin verilmiş olması, devletin göreceli hoşgörüsünü gösterirken, bu durumun bir tehdit oluşturmadığına dair bir güven hissi de yaratmıştır. Ancak Rasim, İngiltere'nin devrimi desteklemesi halinde Osmanlı için asıl tehlikenin ortaya çıkacağı konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilali'ni yeterince anlayamadığı ve takip edemediği vurgulanmaktadır. Ahmet Rasim, Osmanlı yönetiminin, ihtilalin siyasal ve toplumsal etkilerini kavramakta zorlandığını ve uluslararası gelişmeleri geriden takip ettiğini ifade etmektedir. XVI. Louis'in idamı gibi önemli olayların Osmanlı İmparatorluğu'nda yeterince yankı bulmadığını, hatta yeterince takip bile edilemediğini belirten yazar, Osmanlı'nın Avrupa'dan geri kalmışlığını eleştirel bir dille ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Ahmet Rasim'in yazıları, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde karşılaştığı zorlukları ve Fransız İhtilali'nin Osmanlı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini gözler önüne sermesi açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. (Rasim, T.Y.: 68-156). Ahmed Cevdet Paşa'nın yaşamı ise Fransız İhtilalinin etkilerinin yeni yeni baş gösterdiği Osmanlı Devleti'nin inkılapçı dönemine denk gelmektedir. Ahmed Cevdet Fransız Devrimi karşısında Osmanlı devletinin ayakta kalması için inkılabın şart olduğuna kanaat getirmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin kültürel zenginliği ve İslami değerinin kurumasını da benimsemiştir. Bu bağlamda eserlerinde, Osmanlı İmparatorluğunda ve buna bağlı dünyadaki olaylar ele alınmış, Napolyon tarihi üzerinden Fransız İhtilalinin siyasi anlatısına kısmi olarak yer verilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 2011: 29).

Osmanlı Perspektifinden Bir Evrim Anlatısını gördüğümüz Mizancı Murat'ın Tarih-i Umumi adlı eserinde, dönemin Osmanlı tarihçilerinin Fransız Devrimi'ni genellikle Muhafazakâr Devrim anlatısı ile ele almasına karşılık, yazar bu devrimi Evrimsel Devrim Anlatısı doğrultusunda değerlendirmiştir. Mizancı Murat, Fransız Devrimi'ni yalnızca bir siyasi olay değil, insanlığın bilinçsel gelişim ve yenilenmesinin doğal bir sonucu olarak görmektedir. Devrimi, Avrupa ve dünya tarihinin dönüm noktası olarak ele almış ve ilim ile fennin gelişiminin bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Eserinde, devrimin, Avrupa ülkelerinde meydana gelen edebiyat, felsefe ve bilinçsel gelişmelerin bir ürünü olduğunu savunmuş, bu görüşünü özellikle Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi ve Bilimsel Devrim ile desteklemiştir (Murad, 2024: 337-340). Mizancı, Fransız Devrimi'ni hazırlayan önemli faktörlerden birinin sanayileşme süreci olduğunu vurgulamış, bu süreçte küreselleşen ekonominin burjuva sınıfını doğurduğunu belirtmiştir. Ancak, ekonomik olarak güçlenen burjuvazinin siyasi olarak zayıf kalmasının devrimi tetikleyen en önemli unsurlardan biri olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte, İngiliz Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi siyasi olayların da Fransız Devrimi üzerinde etkili

olduğunu ifade etmiştir. Mizancı, bu devrimlerin aydınlar aracılığıyla halka aktarılması sayesinde kralsız bir yönetim biçiminin mümkün olduğuna dair bir bilinç oluştuğunu belirtmiştir (Murad, 2024: 143). Bu süreçte feodal sistemin, toplumun büyük kesimleri üzerinde bir nesneleştirme baskısı kurduğunu, ancak insanların artık ilerlemenin öznesi haline geldiklerini savunur. Siyasi ve hukuki meselelere ilgi gösteren, özgürlük, eşitlik ve insan hakları gibi değerleri talep eden yeni bir insan tipi ortaya çıkmıştır. Bu yeni sosyal kesim, toplumsal bir bilinçlenme ve kamuoyu oluşturarak (efkar-ı amme) taleplerini dile getirmiştir. Mizancı, bu bağlamda Fransız Devrimi'ni, eski rejim ile gelişen yeni dünya düzeni arasındaki çatışmanın ürünü olarak tanımlamaktadır. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, yazar tarafından evrensel nitelik taşıyan bir metin olarak sunulmuş, bildirgenin tüm dünyaya seslendiği, yurttaşlara düşünme hakkı ve zamanı tanıyarak yeni gelişmelere yol açtığı ifade edilmiştir (Murad, 2024: 148-150).

Fransız Devrimi'nin Siyasi Süreci ve Terör Dönemi; Mizancı Murat, Fransız Devrimi'nin siyasi tarihine de geniş yer vermiştir. Ancak, devrimin daha sonraki aşamalarında yaşanan Terör Dönemi ve bu dönemde gerçekleşen idamların, devrimin ruhuna gölge düşürdüğünü, devrimin ideallerini lekelediğini beyan etmiştir. Buna rağmen, devrimin insanlık tarihi açısından son derece önemli bir dönüm noktası olduğunu, özgürlük ve eşitlik arayışının bu devrimle büyük bir mesafe kat ettiğini belirtmektedir. Mizancı'ya göre, bu arayış, Fransız Devrimi ile bir noktaya ulaşsa da, insanlık için sürekliliği olan bir arayış olarak devam edecektir. Mizancı, çağdaşı Osmanlı tarihçilerinin aksine, Fransız Devrimi'ni şeytanlaştırmamış, İngiliz Devrimi'ni mutlak bir model olarak öne çıkarmamış ve dönemin devlet adamları etrafında şekillenen bir tarih anlatısı oluşturma yoluna gitmemiştir. XVI. Louis'in idamını ele alırken, birçok çağdaşı gibi Fransız halkını "başıboş koyunlar" olarak değerlendirmemiş, aksine devrimi insanlığın bilinçsel ve bilimsel ilerlemesinin bir sonucu olarak ele almıştır. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin evrensel içerik ve öneme sahip olduğunu vurgulamış, devrimi bu bildirgenin taşıdığı evrensel değerler çerçevesinde değerlendirmiştir. Osmanlı Perspektifinden Bir Evrim Anlatısı; Mizancı Murat'ın Tarih-i Umumi adlı eserinin yazıldığı dönemin Osmanlı toplum ve koşulları göz önüne alındığında, yazarın çağını aşan bir perspektife sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Mizancı, devrimi sadece bir siyasi olay ya da iktidar değişikliği olarak görmeyip, insanlık tarihinin genel gelişim süreci içerisinde evrimsel bir değişim olarak değerlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı dünyasındaki bu bilinçsel ve bilimsel gelişmelere yeterince ayak uyduramamış olmasına rağmen, Fransız Devrimi'ni takip eden modernleşme çabalarının Osmanlı aydınları üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve bu modernleşme sürecinin Cumhuriyet ile taçlandığına vurgu yapmıştır. Sonuç olarak, Mizancı Murat'ın eseri, Osmanlı tarih yazımında farklı bir yere sahiptir. Fransız Devrimi'ni insanlığın bilinçsel ve bilimsel ilerlemesi çerçevesinde evrimsel bir bakış açısıyla ele almış, devrimi sadece Avrupa'nın değil, insanlığın tamamının ortak kazanımı olarak değerlendirmiştir (Murad, 2024: 337-429).

Halet Efendi, Ali Reşad Bey, Namık Kemal, Ahmet Rasim ve Ahmet Cevdet Paşa gibi önemli Osmanlı yazarları, eserlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmasını ve padişahın yönetimdeki etkin rolünü vurgulamışlardır. Bu yazarlar, parlamenter monarşiye övgüler sunarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısının güçlendirilmesi ve modernleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu yazarların Fransız İhtilaline yaklaşımlarının çerçevesinde devrimi ve etkilerini padişah veya kral etrafında anlattıkları görülmektedir. Bu durum, onların teokratik tarih bağlamında hareket ettiğini ve devletin dini otoritesi ile siyasi yönetimin birleşmesini desteklediklerini göstermektedir. Bu yazarların aksine, Mizancı Murat, eserini *Osmanlı perspektifinden bir evrim anlatısı* olarak kaleme almış ve çağın ötesinde bir bakış açısıyla Fransız Devrimi'ne ışık tutmuştur.

Fransız Devrimi ve sonrasındaki süreçte cumhuriyet dönemi tarihçi ve yazarlarının yaklaşımlarını mercek altına alırken, Gramsci'nin hegemonya inşası için ürettiği iki çeşit mücadele tipi olan mevzi savaşı ve manevra savaşları (Kabataş ve Kök, 2021: 188) yaklaşımlarından 'manevra savaşları' yaklaşımı ekseninde bu dönem eserlerini incelemeye almanın yerinde olacağı kanaatindeyiz (Gramsci, 1986: 73). Akçura'nın analizlerini, Trablusgarp Savaşı (1911-1912), Balkan Savaşları (1912-1913), Ermeni Tehciri (1915-1916) ve I. Dünya Savaşı gibi olaylarla birlikte değerlendirmek önemlidir. Çünkü bu savaşların yaşandığı dönemdeki sosyal, siyasal ve ekonomik sonuçları göz önüne alarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan bakiyesinin nasıl şekillendiğini anlamak mümkündür. Bu bağlamda, Akçura'nın önerileri şu şekildedir: İlk olarak, Osmanlıcılık kavramı altında, farklı ırkların ortak bir paydada toplanmasını ve olası devrimin milliyetçilik etkilerine karşı bir savunma oluşturulmasını

amaçlamıştır. İkinci olarak, Hilafetin Osmanlı padişahında olmasından kaynaklanan İslamcılık kavramıyla, dini bir bütünlük sağlanması hedeflenmiştir. Üçüncü olarak ise, ırk temelli siyasi bir Türk milleti oluşturulmasını önermiştir. Bu önermelerin, cumhuriyetin kuruluş sürecinde önemli etkileri olmuştur ve bu doğrultuda ırka dayalı bir cumhuriyetin inşası gündeme gelmiştir.

Afet İnan, özellikle "*Türk Halkının ve Türk Tarihinin Antropolojik Karakteri Üzerine*" başlıklı doktora tezi çalışmasıyla dikkat çeken bir yazardır. İnan, çalışmalarında Primordialist (Akıncı, 2019: 414)[1] bir yaklaşımı benimseyerek, ırka dayalı bir ulusun inşası fikrini öne çıkarmış ve Türk tarih tezinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu çalışmaları, yazarın Fransız İhtilalinden etkilendiğini göstermektedir. Ancak, dönemin koşulları göz önüne alındığında, İnan'ın yaklaşımının Fransız İhtilalinin evrenselliğinden uzak kaldığı ve yeni kurulan Cumhuriyet'in inşası için kaçınılmaz hale geldiği görülmektedir. İncelemeye alınan iki yazar, Fransız Devrimi ve etkilerine primordialist bir yaklaşımla yaklaşmış ve bu doğrultuda eserler yazmışlardır.

Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin Fransız Devrimi anlatısında en sık kullanılan yaklaşım siyasi tarih anlatısıdır. Devrimin tarihsel hikâyesi, olayları dönemin önemli devlet adamları etrafında şekillendirilmiş ve Napolyon Bonaparte'ye geniş bir yer ayrılmıştır (Sander, 1973: 59). Bu yaklaşım, tarihçileri bir tür kayıt cihazına dönüştürmüştür. Devrimin anlatılarında, olaylar genellikle tarihsel kronolojiye göre sıralanmış ve sebep-sonuç ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Ancak, bu yaklaşım devrimin bilimsel temellerine pek inmemiş, aynı zamanda devrimin nedenleri arasında XVI. Louis'in beceriksizliği ve Fransa'nın içine düştüğü savaşlardaki yenilgilerin yanı sıra ülke ekonomisinin iflas etmesi gibi ekonomik faktörleri sadece yüzeyden ele almıştır (Collingwood, 1990: 132). Devrimin ekonomik sebeplerle açıklanması ile yetinilmiştir. İhtilal öncesindeki entelektüel ilerlemeye yeterince önem verilmemiş ve Fransız İhtilalinin feodal mülkiyetin burjuva mülkiyetine geçişi olarak değerlendirilmiştir (Marx ve Engels, 2018: 67).

Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin Fransız Devrimi anlatısında ayrı ayrı ele alınması gereken yazar ve eserlerde ilk olarak Mehmet Ali Ağaoğlu'nun çalışmaları incelenmelidir. Yazar, amacının devrimin sebep, sonuç ve meydana geliş tarihsel kronolojisine değil, devrimi etkileyen düşünürleri kaleme almak olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşımla, Fransız Devrimine en etkili bakış açısını sergilemiştir. Devrim anlatısını Amerika Bağımsızlık Bildirisi'nden ayıran en temel özellik, belirli bir zümreye karşı siyasi haklar elde etmek değil, tam aksine bütün insanlığa seslenen evrensel bir akıl ürünü olan İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi'ne odaklanmasıdır. Bu belge aynı zamanda yenidünya siyasi anlayışının, bu ilkeyi anlayarak ve hayata geçirerek ilerleyebileceği gerçeğine vurgu yapar.

Fransız Devriminin diğer devrimlerden etkilendiği, ancak bu sürecin evrimsel bir süreç izlediği, insanın gelişmesinin aklın merkeze alınması sonucunda doğaya olan ilginin arttığı ve bu ilginin sonucunda doğa ile insan arasında ilişki kurulduğu ve insanın doğuştan doğal haklara sahip olduğu anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlayışla, bireyin tüzel varlığı ve özgürlüğü üzerinde dikkatle durulmuştur. Bireyin tüzel varlığı ve bu varlığın oluşturduğu alan ile birlikte birey olarak gelişip ortaya çıkması eski düzeni yerle bir etmiş ve oluşması muhtemel tüm yeni siyasi düzenlere ise bireyin tüzel varlığı sınırlandırmalar getirmiştir. Doğal insan ve tüzel kişiliğin verdiği özgürlük kavramlarını maddeler halinde ifade eden meclis, akabinde yerleşik hayatın ve sanayi toplumunun ürünü olan bireylerin toplu bir şekilde şehirlerde yaşaması gerçeğini ortaya koymuştur. Kendilerini bireyin doğal özgürlüğünün üstüne devletin kutsallığı anlayışını koymuşlardır. Çünkü doğal insan ve toplumsal yaşamda, insanların tüzel kendilikleri ayrımı başlamıştır. İnsanın zamanla everilmesi ve gelişmesi aynı zamanda yaşam alanlarını ve koşullarını değiştirip geliştirdiğinden dolayı insanın birlikte yaşaması gerektiği gerçeği, bireyin özgürlük tanımlarını ve sınırlamalarını tekrar yorumlanmasını gerekli kılmıştır. İşte bu yorumlama, diğer devrimlerin gelişimi gibi durumu sosyal, siyasal ve iktisadi etkenlerle birlikte ele alınmıştır.

[1] Primordialism; Bu yaklaşıma göre milletler doğal, sabit ve değişmez bir olgudur. Doğaldır, eski çağlardan beri vardır. İlkcilere göre milletler eski çağlardan beri mevcudiyetini sürdürmektedir Böylelikle Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ulus devletlerin inşası olan milliyetçilik kavramını, kamunun millet olmadan milliyetçiliğini savunmak anlamını taşımaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Abdulvahap Akıncı, "Milliyetçilik Tartışmalarında Tarih ve Geçmişin Rolü: Eric J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith'in Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi", *İnsan&İnsan Dergisi* (2019), 414.

Ağaoğlu'na göre zamanın ilerlemesi, insanın zihinsel doğal evrimi sonucunda belli başlı etkiler altına girmiştir. Bu yüzden, bireyin gelişimi toplumsal bireyin gelişimi ile çatışma halini almıştır. Bunun en belirgin sebebi, yaşam standartlarının değişimi ve bireylerin birbirlerine bağımlı hale gelmesidir. Bu bağımlılık, bir arada yaşamayı gerektirdiğinden, doğuştan doğal haklara sahip olan bireylerin haklarının çatışması sonucunda, birey hakları geri plana atılmış ve yurttaşlık hakları ön plana çıkarılarak, doğal haklar yerine toplumsal haklar ve özgürlükler vurgulanmıştır. Bireyin hakları ve tüzel varlığı yerini toplumsal haklar ve yurttaşlık almış, bu da yurttaşlığın kime ait olması gerektiği düşüncesini modern anlamda devletin doğuşuna ve yüceltilmesine yol açmıştır. Ancak bu bildiri, ataerkil bir bildiri sıfatını taşımaktaydı çünkü kadınların temsili ve yurttaşlığı açıkça ortaya konmamıştı.

Yazar, böylelikle Fransız Devrimini kaleme alırken, muhafazakâr kısıtlayıcı bir denklemi aşarak, devrimin sebep-sonuç ekseninde değil, Fransız Devriminin ne olduğu ve bu devrimden ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur. Akıcı anlatımı ve konunun yerli-yabancı kaynaklarla zenginleştirilmesi, Fransız Devriminin insanın gelişim evriminin bir sonucu olduğunu ve zamanla kendi prangalarını kıran insanoğlunun bunun sayesinde dinin ve eski rejimin etkisini yenmeyi başardığını ve bu yeni sürecin yaşam şekillerini, sosyal ve kültürel gelişimleri etkilediğini ifade etmiştir. Gelişen toplumsal ilerlemelerin, aynı zamanda insanı birbirine bağımlı hale getirdiği gerçeği, insanı tüzel ve doğal haklarından toplumsal haklara ve yurttaşlığa götürdüğünü belirterek, bu oluşan yeni durumun yurttaşlığın devleti doğurduğunu ve devlete yüce yargıçlık konumuna soktuğunu belirtmiştir. Erkek egemen bir devrim olması hasebiyle devamında değişime ve yeni gelişmelere açık hale getirmiştir. Aynı zamanda Fransız Devrimi, günümüze kadar gelişerek varlığını devam ettirmesiyle, ortak evrensel bir aklın ürünü olduğunu ortaya koymuştur (Ağaoğulları, 2016. 597-631).

Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin Fransız Devrimi anlatısında ele alınan bir diğer yazar Toktamış Ateş, devrim anlatısında diğer tarihçilerin aksine devrim demek yerine ihtilal demeyi tercih etmiştir. Fransız İhtilalini hazırlayan çağlar boyu bilimsel aydınlanmayı ve ilerlemeyi çok iyi analiz ederek, devrim anlatısını kuru bir siyasi olaylar silsilesinden kurtararak, okuyucuya adeta tarihsel bir yolculuğu bilimsel bir yaklaşımla sunmaktadır. Türkiye'deki Siyasal Tarih yazımından ayrı olarak siyasal devrimi Fransız İhtilalinden ele almayıp İngiliz Devrimi ile başlatan yazar, ayrıca İngiliz Devriminin ortaya çıkmasını da orta çağ ve özelliklerine değinerek anlatmayı daha doğru olacağı kanaati ile Fransız İhtilalini adeta altı bin yıllık insanlık tarihine giderek tanımlamaktadır.

Ateş'e göre karasabanın icadı ile yerleşik hayata geçen toplumların birlikte yaşamaları yöneten-yönetilen köle ve efendi kavramlarını oluşturduğu, bunun da ilk uygarlıkların sosyal sınıflar halinde yönetildiğini ifade etmektedir. Bunun sonucunda köle, tebaa ve halkın yanı sıra bunları yöneten seçilmiş Tanrı atfedilen ayrıcalıklı bir kesimin doğması ile birlikte serüvenin başladığına ayna tutmaktadır. Toprak gelirleri ile yetinmeyip özellikle deniz ticareti ile uğraşan tüccarların zamanla bunu çok ilerletmeleri sonucu oluşan tüccar sınıfının ilk burjuvaziyi oluşturduğunu ve bunun ileride toplumdaki sınıfsal yapıya uyum sağlamak isteyişinin ilk devrim kıvılcımlarını ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Yazar, Fransız İhtilali anlatısını ilk yöneten ile yönetilen ilişkisine kadar geçmişe götürerek devrimin çağlar boyu bilimsel hazırlayışını bir zincirin halkasına benzeterek, devrimin bilimsel ilerlemenin nihayetinde meydana geldiğini ve bu yüzden burjuva devrimi olarak ele alınmamasını belirterek, kendinden önce meydana gelen devrimsel kıvılcımların tamamlayıcısı olduğunu beyan etmiştir. Anlatısında teokratik ve siyasi tarih kıskacından sıyrılarak doğal bir seleksiyon olan evrimsel bir devrim anlatısı sunmuştur (Ateş, 2009: 93-187).

Oral Sander ve Rıfat Uçarol'un Fransız İhtilali'ni ele alan çalışmalarında, devrimin küresel tarih açısından kritik bir dönüm noktası olduğu vurgulanmaktadır. Sander, Fransız İhtilali'ni Pandora'nın kutusuna benzeterek, devrimin önceki dönemlerdeki bilinçlenme hareketlerinin bir devamı olduğunu belirtir. Özellikle Amerikan Devrimi'ni, Fransa'daki aydın kamuoyunu etkileyen ve Kralsız bir yönetim modelinin mümkün olduğunu gösteren bir örnek olarak değerlendirir (Sander, 2016: 80-86). Marksist tarih anlatısını benimseyen Sander, devrimi, ayrıcalıklı sınıfların imtiyazlarından ödün vermemesi ve ekonomik buhranın kötü yönetilmesi sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak ele alır. Ayrıca, devrimin ulus bilincine dayandığını ve bunun neden yalnızca Fransa'da gerçekleştiğine dikkat çeker. Türk devrimini ise, ulusu yaratan bir süreç olarak değerlendirir ve muhafazakâr tarih anlayışından uzaklaşarak, devrimi siyasi ve toplumsal bir dönüşüm olarak ele alır (Sander, 2015: 15-165). Rıfat Uçarol ise, Fransız İhtilali'nin düşünsel temellerinin Aydınlanma Çağı ile atıldığını ve Montesquieu, Voltaire, Rousseau,

Diderot gibi düşünürlerin, Fransız halkını aydınlatarak devrime hazırladığını ifade eder. Uçarol, devrimin sadece ekonomik sebeplerden kaynaklanmadığını, aynı zamanda entelektüel ve kültürel bir dönüşümün ürünü olduğunu vurgular. Devrimin ekonomik ve aydınlanmacı etkilerini sosyal tarihçilik yaklaşımıyla ele alırken, olayları dönemin önemli figürleri etrafında anlatarak teokratik tarih anlatısına da yer verir. Uçarol, devrimin karmaşık doğasını anlamak için çeşitli tarihsel yaklaşımları bir araya getirir ve devrimin çok yönlü etkilerini analiz eder. Her iki yazar da, Fransız İhtilali'nin sadece Fransa ile sınırlı kalmayıp, küresel etkileri olan bir olay olduğunu ve bu devrimin hem siyasi hem de toplumsal dönüşümlerin temelini attığını kavramsal olarak ortaya koymaktadır (Uçarol, 2014: 7-41).

Fransız Devriminin anlatısında, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin yaklaşımları incelenirken, öncelikle her iki coğrafyada devrimin nasıl meydana geldiğini anlamak önemlidir. Fransa'da, devrim süreci XVI. Louis ve eşi Marie Antoinette'in idamı ile sonuçlanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedan üyelerinin ülkeyi terk etme hakkı tanınmıştır. Fransa'da ihtilal, burjuva sınıfının tekelinden, halkın Bastille'i işgal ederek gerçekleştirdiği bir halk ayaklanması sonucunda ulusal bir bilince dönüşmüştür. Bununla birlikte, Osmanlı ve Türkiye'deki devrim, daha elit bir kesim tarafından gerçekleştirilmiş ve ulusal bir bilinç oluşturmamıştır. Bu nedenle, Osmanlı tarihçileri devrimi muhafazakâr bir çerçevede ele almış, ancak Cumhuriyet devrimi tarihçileri, devrimi organik bir süreç olarak görmüş ve eserlerini bu çerçevede oluşturmuşlardır.

Osmanlı tarihçilerinin eserleri incelendiğinde, devlet merkezli bir tarih anlayışının öne çıktığı görülmektedir. Padişahların icraatları, fetihler ve askeri başarılar ön planda tutulmuş, tarih yazımında devletin gücü ve devamlılığı vurgulanmıştır. Öncelikle, Halet Efendi, Ali Reşad Bey, Namık Kemal, Ahmet Rasim, Ahmed Cevdet Paşa, Halil Nuri Bey ve Vak'anüvisler gibi önemli tarihçilerin eserlerindeki kaynak yetersizliği ve kaynak belirtme alışkanlıkları üzerinde durulmalıdır. Bu tarihçilerin eserlerinde genellikle belirli kaynakların doğrudan belirtilmediği veya referans verilmediği görülmektedir. Bu durum, tarih yazımında güvenilirliği ve izlenebilirliği zorlaştırabilir. Ayrıca, çeviri eserlerin nadir oluşu da dikkat çekicidir. Osmanlı tarihçileri, çoğu zaman kendi imkânları doğrultusunda araştırmalar yapmış ve eserlerini kaleme almışlardır. Bu durum, yerel kaynakların önemini vurgulamakla birlikte, çeviri eserlerin azlığı, Osmanlı tarih yazımının genel yapısını etkilemiştir. Ancak, çeviri eserlerin eksikliği, tarihçilerin kendi bakış açılarına ve yorumlarına daha fazla yer verme fırsatı bulmalarını da sağlamıştır. Bu da tarih eserlerinin çeşitliliğini ve zenginliğini artırmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde akademik disiplinin eksikliği gözlemlenmektedir. Tarihçiler, genellikle kendi zamanlarının koşullarına ve ideolojik etkilere göre yazmışlardır. Bu durum, eserlerin nesnel bir bakış açısından uzak olduğunu düşündürebilir. Ancak, Osmanlı tarihçilerinin eserlerinin akademik disiplinden uzak olmasının temel nedenleri arasında, dönemin bilgi ve kaynak sınırlılıkları, siyasi baskılar ve kişisel tercihler gibi faktörler bulunmaktadır. Tüm bu unsurlar, Osmanlı tarihçilerinin eserlerinin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken önemli hususlardır.

Cumhuriyet dönemi Türk tarihçilerinin eserlerinde, özellikle Fransız Devriminin anlatısında Batılı kaynaklara ve çeviri eserlere daha fazla başvurulmuştur. Bu dönemde, Osmanlı dönemi tarihçilerinin eserlerinden farklı olarak, Fransız Devrimi ile ilgili yazılan eserlerde yerli kaynaklara neredeyse hiç atıf yapılmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, Cumhuriyet dönemi tarihçilerinin eserlerinde Batılı kaynakların baskın olduğunu ve tarih yazımında farklı bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. Cumhuriyet dönemi Türk tarihçileri, genellikle Avrupa merkezli bir eğitim almış ve Batı'nın tarih yazımı geleneğini benimsemiştir. Bu durum, Fransız Devrimi gibi önemli bir dönemin Türk tarihçileri üzerindeki etkisini anlamak için dikkate alınmalıdır. Ayrıca, Cumhuriyet dönemi Türk tarihçilerinin eserlerinde Batılı kaynakların Batılı kaynakların bu kadar yaygın bir şekilde tercih edilmesi söz konusu olmuştur. Yerli kaynaklara neden daha az başvurulduğu ve bu durumun sonuçları da ele alındığında. Bu konuda çeşitli faktörler etkili olabilir, örneğin Türkiye'nin yakın tarihine ilişkin yeterli arşiv ve belgeye erişimin sınırlı olması, Batı merkezli eğitim sistemi ve akademik yayınların daha geniş bir kitleye ulaşılabilir olması gibi. Yerli kaynakların azlığının tarih yazımına olan etkileri değerlendirildiğinde ve bu durumun tarihçilerin eserlerinin objektifliği ve güvenilirliği üzerinde etkileri tartışılmalı olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

1789'da Fransa'da meydana gelen Fransız Devrimi, kendisinden önceki devrimlerin tamamlayıcısı olmakla birlikte, kendisinden sonraki tarihlerde meydana gelen ve gelecek olan devrimlerin dayanağı ve rehberi konumundadır. Fransız Devrimini ele alan yaklaşımlar başlıca dört farklı açıdan ele alınmaktadır. Muhafazakâr Devrim anlatısı, Fransız Devrimi'ni tehdit olarak görüp, devrimi "bulaşıcı bir hastalık" olarak nitelendirirken, devrimin terör dönemini vurgulamaktadır. Siyasi Devrim anlatısı, devrim sürecini önemli şahsiyetler üzerinden anlatmakta; ancak devrimin bilinçsel düzeyine yeterince dikkat etmemekte ve ayrıca ekonomik sebepler ile monarşinin yetersizliğini öne çıkarmaktadır. Marksist Devrim anlatısı, devrimi burjuvaya mal ederek halk katılımını göz ardı etmekte ve devrim kazanımlarını burjuva sınıfına bir servet transferi olarak değerlendirmektedir. Evrimsel Devrim anlatısı, devrim olgusunu tarihsel bir bağlamda ele alarak, Fransız Devrimi'nin yeni devrimlerin başlangıcı ve merkezi bir referans noktası olduğunu ileri sürmektedir. Bu perspektif içinde "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin analizi, bireyden yurttaşa dönüşüm sürecini vurgulamakta ve devlet elitleri ile bürokrasinin bu süreçteki rolüne işaret etmektedir.

Osmanlı dönemi Türk tarihçileri tarafından kaleme alınan eserler incelendiğinde, Fransız Devrimi'nin tarih yazımında muhafazakâr bir anlatının hâkim olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımın temel sebeplerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sisteminde Gazali'nin düşünsel etkisinin baskın olmasıdır. Gazali'nin gelenekselci ve dini merkezli felsefesi, toplumsal değişim ve devrim gibi köklü dönüşümlere karşı mesafeli bir duruş sergilemiş, bu da devrim kavramının Osmanlı tarih yazımında daha olumsuz bir çerçevede ele alınmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Fransız Devrimi Osmanlı'da bir tehdit olarak algılanmış ve muhafazakâr bir perspektiften değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ulus-devlet olmaktan ziyade çok uluslu bir imparatorluk yapısına sahip olması, Fransız Devrimi'nin ulusal bilinçle ilişkilendirilen devrim anlayışının Osmanlı topraklarında karşılık bulmamasına neden olmuştur. İmparatorluk, farklı etnik ve dini toplulukları bir arada barındırmış ve ulus bilincine dayalı bir devrim düşüncesi gelişmemiştir. Bu durum, Osmanlı'nın tarihsel sürecinde devrim olgusunu farklı bir şekilde anlamlandırmasına yol açmıştır. Cumhuriyet dönemi ve sonrasındaki Fransız Devrimi tarih yazımında ise daha karmaşık bir perspektif ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr tarih yazımının yanı sıra, devrimi evrimsel bir süreç olarak değerlendiren ve insanlığın bilinçsel gelişiminin bir ürünü olarak gören bir yaklaşım da gelişmiştir. Bu anlatı, Fransız Devrimi'ni yalnızca ekonomik ve siyasi sebeplerle sınırlı görmeyip, devrimi insanlığın siyasi ve entelektüel ilerlemesinin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte bu tür bir tarihsel okumanın güçlenmesi, modern eğitim kurumlarının gelişmesiyle de ilişkilendirilmiştir. Özetle, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Fransız Devrimi'ne yönelik tarih yazımı, dönemin siyasi ve entelektüel koşulları doğrultusunda şekillenmiştir. Osmanlı döneminde muhafazakâr bir devrim anlatısı hâkimken, Cumhuriyet döneminde bu anlatı daha geniş bir perspektiften, evrimsel bir devrim olarak ele alınmış, devrimin yalnızca siyasi bir olay olmadığı, insanlığın bilinçsel ilerlemesinin bir ürünü olduğu vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, K. (2008). 1905 Rus Devrimi'nin genel bir değerlendirmesi. *Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, 24, 79-99.

Afyoncu, E. (2012). *Ortaçağ-Yeniçağ Avrupa Tarihi.* Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ağaoğulları, M. A. (2016). *Sokratesten Jakobenlere Batıda Siyasi Düşünceler.* İletişim Yayınları..

Akçura, Y. (2001). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri .* Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akın, R. (2001). *TBMM Devleti (1920-23).* İletişim Yayınları.

Akıncı, A. (2016). Milliyetçilik tartışmalarında tarih ve geçmişin rolü: Eric J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith'in teorilerinin karşılaştırmalı analizi. *İnsan&İnsan Dergisi*, 6 (2), 400-423.

Akşin, S. (1980). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.* İmge Kitabevi.

Armaoğlu, F. (1999). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi.* Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Asker, A. (2014). *Kemalist Türkiye'den Nazi Almanyası'na Karşılaştırmalı Bakışlar ve Algılar 1929-1939.* Libra Kitap.

Ateş, T. (2004). *Siyasal Tarih.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydın, T. (2022). *Atatürk Döneminde Bürokrasi ve Modernleşme.* Palet Yayınları. Konya.

Balcı, M., & Tuzak, M. (2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarında nezihe muhiddin özelinde Türk kadınlarının sıyası hakları için mücadelesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 43-51.

Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* Yapı Kredi Yayınları.

Bey, A. R. (2018). *Fransa Büyük İhtilal Tarihi.* Ötüken Yayınları.

Bozarslan, H. (2010). *Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze.* İletişim Yayınları. İstanbul.

Burke, E. (2007). Fransız Devriminin hataları. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3 (11), 9-22.

Collingwood, , R. G. (1990). *Tarih Tasarımı.* Ara Yayıncılık.

Çapa, M. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Türkiye'de tarih öğretiminin tarihçesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakultesi Dergisi*, 2 (03), 1-28.

Çavdar, T. (1979). 1915-1923 Döneminde New York Times'da yayınlanan Türkiye'ye ilişkin haber ve yorumlar. *Ülke*, 185-205.

Çetinkaya, D. (2004). *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi.* İletişim Yayınları.

Çetinkaya, D. (2024). *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak(1909-1914).* İletişim Yayınları.

Dellaloglu,, B. F. (2020). *Poetik ve Politik: Bir Kül Türel Çalışmalar Ansiklopedisi.* Timaş Yayınları.

Erkan, S. (2008), Fransız İhtilali ve etkileri. *Türk Dünya Araştırmaları Dergisi*, 177, 130-142.

Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937).* İletişim Yayınları.

Ertekin, I. (2024). Napoléon Bonaparte ve İstanbul. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12 (38), 256-271.

Göçgün, Ö. (1987). *Namık Kemal.* Kültür ve Türizm Bakanlığı Yayınları.

Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri.* Onur Yayınları.

Hırst, J. (2011). *Kısa Avrupa Tarihi.* (M. Doğan, Çev.) Say Yayıncılık.

Hobsbawn, E. J. (2008). *Devrim Çağı Avrupa (1789-1848).* (Ş. B. Sina, Çev.) Dost Yayınevi.

Hocaoğlu, D. (1998, 07 13). Fransız İhtilali. *Zaman*, s. 9-26.

İnan, A. (2023). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi.* Türk Tarih Kurumu.

Kahraman, M. A. (2018). Fransız İhtilali ve Osmanlı İmparatorluğuna etkileri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 62-79.

Kansu, A. (1995). *1908 Devrimi.* İletişim Yayınları.

Karabekir, K. (2009). *İttihat ve Terakki Cemiyeti.* Yapı Kredi Yayınları.

Karal ve Kral, E. Z. (1940). *Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806).* İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Koç, A. K. (2018). İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi üzerinden bir bakış. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23 (91-92), 53-73.

Koç, F., & Koca, E. (2009). Geleneksel giysi tarzlarının değişimi ve Türk modasının oluşumunda İstanbul. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi ve Dünya Konferansı* 2167-

2204.https://www.researchgate.net/publication/282613805_Geleneksel_Giysi_Tarzlarinin_Degisimi_ve_Turk_Modasinin_Olusumunda_Istanbul

Kolcu, A. İ. (1979). *Ahmet Rasim Matbüat Hatıralarından Muharrir Şair Edip.* Kervan Kitapcılık.

Kuyaş, A. (2015). *Cumhuriyet Kuruluş Öyküsü.* Tekno Şirketler Gurubu.

Lee, S. J. (2002). *Avrupa Tarihinden Kesitler.* (S. AKTUR, Çev.). Dost Kitabevi.

Lefebvre, G. (2015). *Fransız Devrimi.* (H. Bucak, Çev.). Hil Yayınları.

Lieberman, B. (2016). *Korkunç Kader.* (D. T. Kurt, Çev.) Heretik Yayınları.

Maksudyan, N. (2005). *Türklüğü Ölçmek.* Metis Yayınları.

Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi I.* (Kolektif, Çev.) Phoenix Yayınevi.

Mantran, R. (1991). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I.* (S. TANİLLİ, Çev.) Say Yayınevi.

Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi.* İletişim Yayınları.

Marx , K., & Engels, F. (2018,). *Komünist Manifesto, Çev. Tanıl Bora,.* (B. Tanıl, Çev.) İletişim Yayınları.

Merriman, J. (2018). *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi .* (Ş. Alpagut, Çev.) Say Yayınları.

Mizancı , M. M. (2024). *Tarih-i Umumi - Genel Dünya Tarihi Cilt: IV Yeniçağ – Yakınçağ, , .* (F. Yılmaz, Çev.) Dorlion Yayınları.

Nehir, N. (2021). Mehmed Ata Bey'in Erzurum valiliği (1906). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 661-673.

Oral Sander. (1973). Tarihte yöntem. *AÜ SBF Dergisi*, 28 (4), 59-71.

Parla, T. (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm.* İletişim Yayınları.

Parla, T. (1992). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, 3.Cilt.* İletişim Yayınları.

Paşa, A. C. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I.* İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Peker, R. (1984). *İnkılap Dersleri.* İletişim Yayınları.

Rasim, A. (1999). *Osmanlı Tarihi VIII.* (M. Hasırcı, Dü.). Emir Basım Yayıncılık.

Sander, O. (2015). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e.* İmge Kitabevi.

Serdar, E. (2008). Fransız İhtilali ve etkileri. *Türk Dünya Araştırmaları Dergisi*, 177, 137-148.

Şakir, Z. (2014). *İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu.* Akıl Fikir Yayınları.

Tilly, C. (2016). *Avrupa'da Devrimler (1492-1992).* (Ö. Arıkan, Çev.). Alfa Yayıncılık. İstanbul.

Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih.* Der Yayınları.

Uzun, H. (2005). Türk Demokrasi tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi . *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 6 (2), 145-162.

Yetişgin, M. (2014). *Modern Avrupa Tarihi.* Nobel Akademik Yayıncılık.

https://app.trdizin.gov.tr/makale/TWpFek5EZzRPQT09/yabanci-dil-olarak-turkce-ogrenen-ogrencilerin-yazili-anlatimlarina-yonelik-yanlis-cozumlemesi

Erdoğan, Ö. & Yangın, B. (2014). The effects of process based creative writing activities on students' writing expression and attitude towards writing. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 438-459. Doi:10.17240/aibuefd.2014.14.1-5000091521

Göçer, A. (2014). *Yazma eğitimi*. Pegem Akademi Yayınları.

Kapar Kuvanç, E.B. (2008). *Yaratıcı yazma tekniklerinin öğrencilerin Türkçe dersine ilişkin tutumlarına ve Türkçe dersindeki başarılarına etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Karatay, H. (2011). 4+1 planlı yazma ve değerlendirme modelinin öğretmen adaylarının yazılı anlatım tutumlarını ve yazma becerilerini geliştirmeye etkisi. Turkish Studies, 6(3), 1029- 1047.

https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRNeE1qUTFOUT09/4-1-planli-yazma-ve-degerlendirme-modelinin-ogretmen-adaylarinin-yazili-anlatim-tutumlarini-ve-yazma-becerilerini-gelistirmeye-etkisi

Millî Eğitim Bakanlığı (2012). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu yazarlık ve yazma becerileri dersi (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı. Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.

Nurlu, M. & Kutlu, A. (2015). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde temel seviye A1 yazma sorunları: Afganistan örneği. *Kara Harp Okulu Dergisi*, 25, 67-87. https://dergipark.org.tr/tr/pub/khobilim/issue/34217/378219

Şengül, K. (2014). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde alfabe sorunu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 325-339. Doi:10.7884/teke.245

Tok, M. (2013). Yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarındaki yazma çalışmalarının değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 6(1), 249-279.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21644/232685

Ungan, S. (2006). Avrupa Birliğinin dil öğretimine karşı tutumu ve Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 217-226.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Gölbaşı İlçesinde (Adıyaman) Güneş Enerjisi Santrali Kurulacak Alanların CBS-ÇÖKA Yöntemi ile Belirlenmesi

Determination of Areasfor Solar Power Plant Establishment in Gölbaşı District (Adıyaman) by GIS-MCDM Method

Mehmet GÜRBÜZ
Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü
mgurbuzksu@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-4867-2987

Öz: Enerji, insanlık tarihi boyunca uygarlıkların kurulup gelişmesinde ve sürdürülebilirliğinde en temel ihtiyaç olmuştur. Enerji ihtiyacının genel olarak fosil yakıtlarından karşılanması nedeniyle her geçen gün enerji kaynakları azalmakta ve doğal ortamlarda onarılması imkânsız zararlara neden olmaktadır. Bu nedenle, enerji üretiminde fosil yakıt kaynaklı geleneksel üretim teknolojileri yerine yenilenebilirlik sağlayan enerji kaynaklarını kullanmak ve yeni teknolojiler geliştirmek gerekmektedir. Bu gün yenilenebilir enerji kaynaklarının en önemlilerinden birisi güneştir. Türkiye, orta kuşakta bulunan bir ülke olarak güneş enerjisi açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Gölbaşı ilçesi ise, güneş enerjisi bakımından en yüksek potansiyele sahip olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, güneş enerjisi potansiyeli yüksek olan Gölbaşı ilçesinde GES kurulabilecek alanların belirlenmesidir. Gölbaşı ilçesinde GES kurulabilecek alanların belirlenmesinde CBS-ÇÖKA yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi santrali kurmak için en uygun alanların ilçenin güney, güneybatı, kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gölbaşı ilçesi, güneş enerjisi santrali, yer seçimi, CBS, ÇÖKA..

Abstract: Energy has been the most basic need for the establishment, development and sustainability of civilizations throughout human history. Due to the fact that energy needs are generally met from fossil fuels, energy resources are decreasing day by day and cause irreparable damage to natural environments. For this reason, it is necessary to use renewable energy sources and develop new technologies instead of traditional fossil fuel-based production technologies in energy production. Today, one of the most important renewable energy sources is the sun. Turkey, as a country located in the middle belt, has a rich potential in terms of solar energy. Gölbaşı district is located in the Southeastern Anatolia Region, which has the highest potential in terms of solar energy. The aim of this study is to determine the areas where SPPs can be installed in Gölbaşı district, which has a high solar energy potential. GIS-MCDM method was used to determine the areas where SPPs can be established in Gölbaşı district. As a result of the analysis, it was determined that the most suitable areas for establishing a solar power plant in Gölbaşı district are concentrated in the southern, southwestern, northern and northeastern parts of the district.

Keywords: Gölbaşı district, solar power plant, site selection, CBS, MCDM.

Geliş Tarihi:09.05.2025 *Kabul Tarihi:05.05.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*

Atıf: Gürbüz, M. (2026). Gölbaşı İlçesinde (Adıyaman) güneş enerjisi santrali kurulacak alanların CBS-ÇÖKA Yöntemi ile Belirlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 169-186. Doi: 10.33437/ksusbd.1696352

GİRİŞ

Her canlı gibi insan da, yaşamını sürdürmek ve günlük ihtiyaçlarını karşılamak için enerjiye ihtiyaç duymaktadır. İnsan kendi yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu bu enerjiyi beslenme yoluyla karşılamaktadır. Yaşamı için gerekli olan besin ihtiyaçlarını üretmek için ise daha büyük bir enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle enerji, insanlık tarihi boyunca uygarlıkların kurulup gelişmesinde en temel ihtiyaçlardan biri olmuştur. Dolayısıyla, bugünkü medeniyetlerin kurulması ve sosyo-ekonomik gelişmişliklerin sürdürülebilmesi için en temel ihtiyaçlardan biri enerjidir. Bu nedenle tarihin her döneminde enerji üretimi, temini ve tüketimi en önemli konuların başında gelmiştir.

İnsanlığın ilk tarihinden günümüze kadar, dünya nüfus popülasyonundaki artışla beraber yaşam standartlarının da yükselmesi doğal kaynak kullanımını ve enerji tüketimini her geçen gün daha da artırmaktadır. Her gün daha hızlı artan enerji tüketimi geleneksel olarak sürdürülen fosil yakıtlarından temin yoluna devam edildiği sürece bir gün ihtiyacı karşılamaz hale gelecek ve tükenecektir. Enerji üretiminde kullanılan fosil kaynakları, tükenebilir olması yanında üretim ve tüketimi esnasında çıkan zararlı atıklar nedeniyle doğal ortamlarda onarılması imkânsız zararlara ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde; enerji üretimi ve tüketimi sırasında açığa çıkan sera gazlarının atmosfere salınması nedeniyle küresel ısınmanın meydana geldiği, bunun sonucunda da iklimin değişime uğradığı belirtilmektedir (Yalçın, 2016:2). Bugün, yaygın olarak devam eden enerji üretim teknolojilerinde fosil kaynaklarının yoğun kullanımı kaynakların azalmasına neden olduğu gibi klimatolojik-kolojik dengenin de bozulmasına sebep olmaktadır (Varlı vd., 2022:657).

Günümüzde enerji üretim ve tüketimine bağlı olarak ortaya çıkan sorunların en başta geleni küresel ısınma ve iklim değişikliği tartışmalarıdır. Dünyada tartışıldığı gibi gerçekten bir iklim değişikliği meydana gelir ise tüm ekosistemi etkileyecek ve domino etkisi yapacaktır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı:177). Bu nedenle, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de gelecekte fosil kaynaklarının sürdürebilir enerji ihtiyacı için yetersiz kalacağı gibi küresel ısınma ve iklim değişikliğine neden olacağı tartışılmaktadır. Gerçekleşmesi muhtemel olan bu tür bir küresel ısınma ve iklim değişikliği ekolojik dengeyi ve ekosistemin işleyişini temelden etkileyecektir. Bunun sonucunda; büyük çevre sorunlarının ortaya çıkması yanında dünya üzerinde büyük ölçekte doğal ortam bozulmaları ve ekosistem değişiklikleri meydana gelecektir. Dünya üzerinde meydana gelebilecek muhtemel bu değişiklikler insanların yanı sıra toprak, su, bitki ve tüm canlı yaşamını temelden etkileyecektir.

Dünyadaki yaşanabilir doğal ekosistemin korunması için çevre kirliliğinin, doğal ortam bozulmalarının, ekosistem değişikliklerinin, en önemlisi de küresel ısınma ve iklim değişikliğinin durdurulması gerekmektedir. Dolayısıyla, doğal ortam bozulmalarına yol açan fosil yakıt kaynaklı geleneksel üretim teknolojileri yerine, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmak gerekmektedir (Mert, 2016:8). Bu nedenle Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı'nda (224-2030) sera gazı emisyonlarını azaltmak için yenilenebilir enerji üretimine yönelmeyi hedef olarak belirlemiştir. Bu hedefler doğrultusunda yoğun olarak kullanılan fosil kaynaklarının yerine yenilenebilir ve sürdürülebilir temiz enerji kaynaklarını devreye sokmak büyük önem arz etmektedir.

Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de artan nüfus ve yükselen sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi enerji tüketimini daha da artırmaktadır. Ülkemizde her geçen gün sürekli artan enerji ihtiyacını karşılamada mevcut fosil kaynaklarının yetersiz kalması ve doğal ekosistemlere verdiği zararlar nedeniyle alternatif enerji kaynaklarına yönelme çalışmaları hız kazanmıştır. Fosil kökenli enerji kaynaklarının kısıtlı oluşu, bu kaynakların üretimi ve tüketimi sonucunda ortaya çıkan küresel ısınma tüm dünyanın olduğu gibi ülkemizin de ilgisini yenilenebilir olan alternatif enerji kaynaklarına çekmektedir (Yalçın, 2016:1). Bu gün yenilenebilir enerji kaynaklarının en önemlilerinden birisi güneştir. Güneş, yaklaşık $3{,}9 \times 10^{26}$ W güç üreten, temiz ve tükenmez bir enerji kaynağıdır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Müdürlüğü, 2024). Yeryüzüne gelen net güneş enerjisi şu anda insanların kullandıkları enerjinin 10.000 katı olduğunu söyleyen kaynaklar olduğu gibi (Şahin, 2009; Güçlüer, 2010:1; Güçlüer ve Batuk, 2011) 20.000 katı olduğunu söyleyen kaynaklar da (Varınca ve Gönüllü, 2006) vardır. Güneş

enerjisi; fosil kökenli enerji üretim kaynaklarına göre daha yüksek enerji potansiyeline sahip olması yanında, yenilenebilirliği, temizliği, üretim kolaylığı ve üretim esnasındaki yatırım maliyetinin düşüklüğü gibi nedenlerden dolayı acilen kullanımının tüm dünyada yaygınlaştırılması gereken bir enerji kaynağıdır (Yılmaz, 2012, Obut, 2016:1, Özcanlı vd., 2021). Bu nedenlerden dolayı günümüzde enerji ihtiyacını karşılamanın yanında küresel ısınma ve iklim değişikliğini engellemek için yenilenebilir temiz enerji kaynakları devreye sokulmaya çalışılmaktadır (Gürbüz ve Obut, 2015).

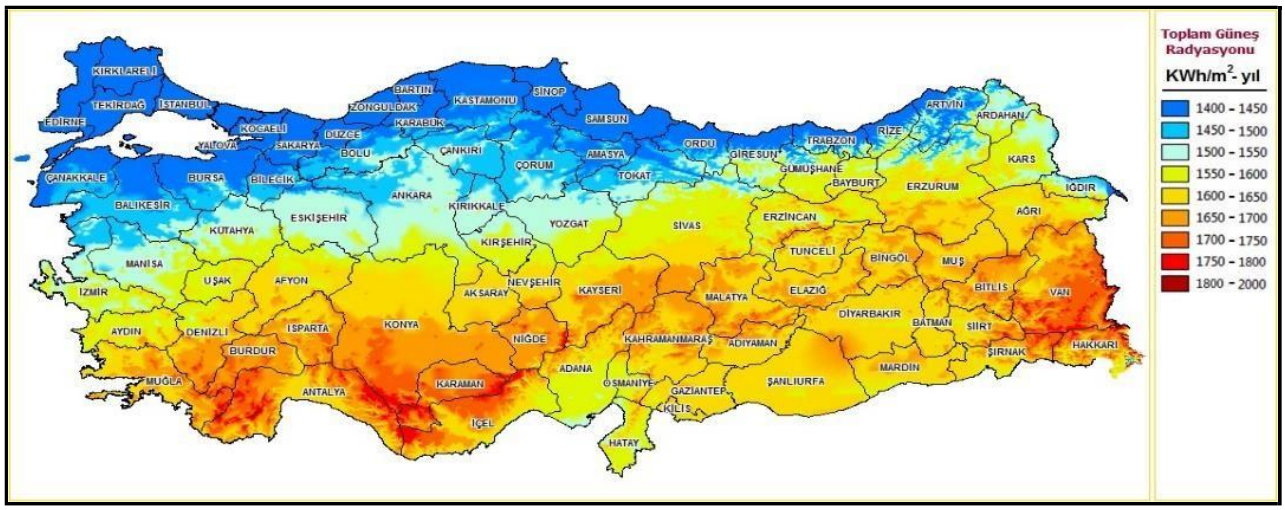

Şekil 1.Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyeli (GEPA, 2024).

Son yıllarda Türkiye'de güneş enerjisi teknolojisine yapılan yatırımlarla birlikte güneş enerjisinden elektrik enerjisi üretimi hızla artmaktadır. Buna bağlı olarak her geçen gün yeni güneş enerjisi santralleri inşa edilmektedir. Türkiye'de bu yatırımların artmasıyla beraber güneş enerjisi santrallerinin (GES) kurulum yerlerinin belirlenmesi çok önemli hale gelmiştir. Güneş ışınlarından enerji elde etmek için kullanılan güneş panellerinin önemli bir alan kaplaması ve rantabıl verim açısından güneş enerjisi santrali kurulacak alanların lokasyonları büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle GES geliştirme projelerinde yatırım maliyetini düşürmek, rantabıl bir verim almak, girişimci ve kullanıcılarının beklentilerini karşılamak için daha detaylı yer seçim analizleri yapılması gerekmektedir. Güneş enerjisi santralleri yer seçiminin belirlenebilmesi için çeşitli çalışmalarda CBS ve AHP-ÇÖKA yöntemleri kullanılmıştır (Uyan 2013, Doorga vd. 2019, Ruiz vd. 2020). Literatür incelendiğinde güneş enerjisi santralleri için uygun yer seçimlerinin belirlenmesi ile ilgili çalışmaların daha çok Mısır, Hindistan, Irak, İran, İspanya ve Türkiye gibi ülkelerde çalışıldığı görülmektedir. Watson ve Hudson (2015) CBS ve AHP'yi kombinasyonlu bir şekilde çalıştırarak fotovoltaik (güneş panelleri) için en uygun yerleri belirlemiştir. Asakereh vd. (2014) İran'ın Shodirwan bölgesi için CBS temelli AHP modeli ile güneş enerjisi santralleri için uygun yer seçimi gerçekleştirmiştir. Güney Kore ve İspanya'da ben zer çalışmalar mevcuttur (Suh ve Brownson 2016, Sanchez-Lozano vd. 2013).

Son yıllarda birçok kritere göre Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı yer seçimi çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada, yerel ölçekte Gölbaşı ilçesinde (Adıyaman) güneş enerjisi santrali kurulabilecek alanların Coğrafi Bilgi sistemleri – Çok Ölçütlü Karar Analizi (CBS-ÇÖKA) yöntemiyle analizi yapılmıştır.

ÇALIŞMA ALANI

Çalışma alanı olarak Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesinin belirlenmesinde; ilçenin yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin güneş enerjisi potansiyeli (1460 KWh m^2/yıl) ve güneşlenme süresi (2993 saat/yıl) bakımından Türkiye'de birinci sırada yer alması ve güneş radyasyonu verilerine göre Adıyaman'ın en büyük potansiyele sahip illerin başında gelmesi etkili olmuştur.

Gölbaşı ilçesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat bölümünde yer almakta olup Adıyaman iline bağlı bir ilçedir (Şekil 2). İlçenin bulunduğu alan, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin birbirine en çok yaklaştığı coğrafi bölgede yer almaktadır (Gürbüz, 2022:4). Gölbaşı ilçesinin batısı; Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni, kuzeyi ise; Güneydoğu Anadolu

Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi'ni ayıran sınırı oluşturmaktadır. Gölbaşı ilçesinin kuzeyinde; Malatya'nın Doğanşehir ve Kahramanmaraş'ın Nurhak ilçesi, doğusunda; Adıyaman'ın Tut ve Besni ilçeleri, güneyinde; Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi, batısında; Kahramanmaraş'ın Çağlayancerit ilçesi yer alır.

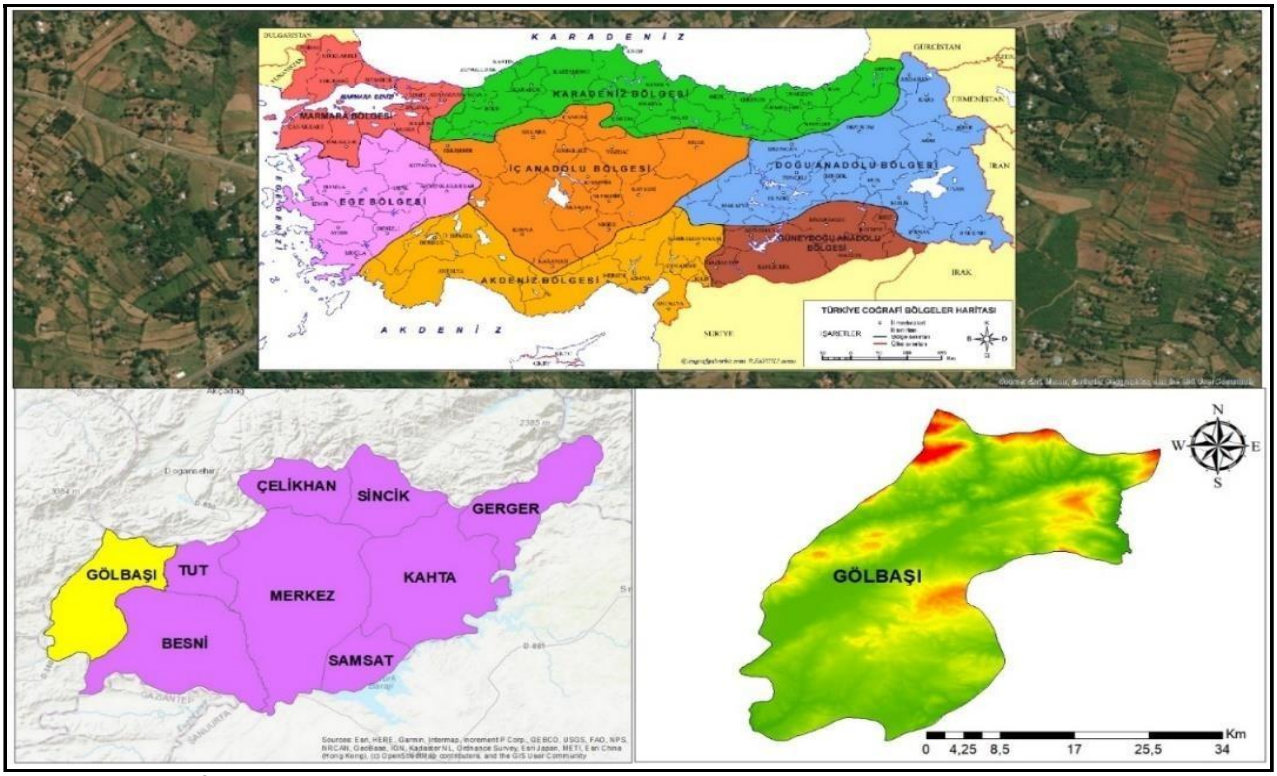

Şekil 2.Gölbaşı İlçesinin (Adıyaman) Lokasyon Haritası

Gölbaşı ilçesinin yüzölçümü 784 km² olup topoğrafik olarak kuzeydoğu-güneybatı yönlü iki sıra halinde uzanan Güneydoğu Toroslar ve arasında kalan havzalardan oluşmaktadır (Akdemir, 2004:2). Birinci havzada Fırat Irmağı'nın kollarından biri olan Göksu Çayı, İkinci havzada ise Gölbaşı, İnekli ve Azaplı gölleri yer almaktadır. Gölbaşı gölleri Doğu Anadolu Fay Zonu üzerinde, güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan Gölbaşı Depresyonu içerisinde yer alır (Gürbüz, 2022:19). Gölbaşı ilçe merkezi bu depresyon içerisinde yer alan Gölbaşı Gölü'nün güney kısmında, Kahramanmaraş-Malatya karayolunun üzerinde kurulmuştur. Gölbaşı ilçe merkezinin de yer aldığı depresyon alanından kuzey ve güney istikametine doğru gidildikçe tepelik ve dağlık alanlar yer alır. Dolayısıyla Gölbaşı ilçesinin kuzey ve güneyi dağ sıralı ile çevrilidir. Doğu Anadolu Fay Zonu içerisinde yer alan bu depresyon alanları ile kuzey ve güneyindeki dağlık bölgeler arasında eğim yönü depresyon tabanına doğru aşınım yüzeyleri gelişmiş ve bu aşınım yüzeyleri üzerinde nispeten alçak ve yüksek platoluk alanlar oluşmuştur (Akdemir, 2004:8). Alçak plato sahaları ilçenin doğusunda (Harmanlı) ve güneyinde (Belören) yayılım göstermektedir. Kuzey yamaçtaki dağlık, tepelik ve platoluk alanlar daha eğimli iken güney yamaçlardaki dağlık, tepelik ve platoluk alanlar daha az eğimlidir. Gölbaşı ilçesinde, Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasında geçiş özelliği göstermekte olan değişmiş Akdeniz iklim özellikleri görülmektedir (Gürbüz, 2022:39). Gölbaşı ilçe sınırları içerisinde, depresyon tabanının en çukur yerlerinde kuzeydoğu-güneybatı uzanımlı Gölbaşı, Azaplı ve İnekli gölleri yer almaktadır. Aynı zamanda ilçenin batısında Aksu Çayı, doğusunda ise Göksu Çayı olmak üzere iki adet akarsu, bunların yan kolları şeklinde küçük dereler ve çeşitli kaynaklar yer almaktadır.

VERİLERİN TOPLANMASI VE DÜZENLENMESİ

Güneş enerjisi santrallerinin rantabıl verimliliği ve uygun maliyet açısından yatırım kararının verilmesinden önce fizibilite çalışmasının yapılması gerekmektedir. Bu fizibilite raporunda; güneş

enerjisi santralinin kurulmak istendiği bölgenin güneş radyasyon değerleri ve uygun yer seçim analizleri yapılmalıdır.

Direk olarak yeryüzüne kurulacak güneş enerji santralleri için önemli miktarda geniş arazilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu santrallerin yapılacağı alanların tarımsal amaçlı kullanılmayan marjinal arazilerden oluşması gerekmektedir. Ayrıca; GES kurulacak yerlerin lokasyonları yatırım maliyetini ve üretim verimliliğini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle arazi üzerine yapılacak olan bir güneş enerjisi santralinin kuruluş yerinin belirlenmesinde birçok coğrafi özellik ve enerji altyapısıyla ilgili tesisler etkili olmaktadır (Gürbüz ve Obut, 2015). Yani, büyük ölçekli güneş enerjisi santralleri yapımı için özel nitelikleri olan bir alana ihtiyaç duyulmaktadır (Güçlüer, 2010:26). Bu çalışmada, Gölbaşı ilçesinde GES kurulacak alanın belirlenmesinde etkili olan kriterlerin verileri kullanılmıştır.

- İlçe sınırı
- Güneş enerjisi potansiyeli
- Enerji nakil hattına olan mesafe
- Trafo merkezlerine olan mesafe
- Akarsulara olan mesafe
- Göllere olan mesafe
- Fay hatlarına olan mesafe

Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi santrali kurulacak alanları etkilediği düşünülen yukarıdaki veriler ArcGIS ortamında düzenlenmiş ve haritalandırılmıştır. Çalışma alanına ait elde edilen bu veriler "öklid mesafesi" yöntemi ile derecelendirilmiş ve en düşük değer 1 olacak şekilde normalleştirilmiştir. Normalleştirilen veriler yeniden sınıflandırılarak 5 sınıfa ayrılmıştır. Beşe ayrılan bu sınıfların ağırlıkları ise kendi içinde beşe ayrılarak; santral kurmaya en uygun alanlar 5, en az uygun alanlar 1 olmak üzere puanlandırılmıştır. Böylece güneş enerjisi santrali kurulmasına uygun alanlar saptanmış ve uydu görüntüsü üzerine eklenerek nihai harita oluşturulmuştur.

YÖNTEM

Coğrafi Bilgi Sistemi, verilerin toplanmasını ve bilgiye ulaşımı kolaylaştırdığı gibi birçok verinin üretilmesine de yardımcı olmaktadır. Ancak, birçok verinin kullanıldığı çalışmalarda karar verme süreci oldukça karmaşıklaşmaktadır. Karar verme bir süreç iken karar; bir iş veya sorun hakkında düşünülerek verilen nihai sonuçtur (Kocatürk Çetin, 2023). Karar vericiler sorun için en uygun seçeneği belirlerken, sorunu etkileyebilecek her türlü şartları göz önünde bulundurmak zorundadır (Ersöz ve Kabak, 2010). Aynı zamanda karar vericiler kararlarını alırken, alternatifler arasındaki en iyi karar olabilmesi için sayısal bir yönteme dayandırması gerekmektedir (Aslankaya ve Göraltay, 2019:11).

Güneş enerjisi santrallerinin kuruluş yerinin belirlenmesine bir çok kriter etki etmekte ve karmaşık bir sistem ortaya çıkmaktadır. Bu karmaşık sistemde doğru karar vermek için bazı bilimsel metotlar kullanılmaktadır. Bu kullanılan metotlardan biri olan Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Çok Ölçütlü Karar Analizi yöntemi, birçok mekânsal verileri kullanarak etkili ve uygulanabilir bir sonuç ortaya koyabilmektedir (Küçükönder ve Karabulut, 2007, Güçlüer 2010, Geçen, 2019). Bu nedenle, Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi santrali kurulabilecek en uygun alanların belirlenmesinde "Coğrafi Bilgi Sistemleri – Çok Ölçütlü Karar Analizi" (CBS-ÇÖKA) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem kullanılırken Belka (2005) tarafından oluşturulan ÇÖKA genel modeli kullanılmıştır. Modelin adımları şu şekildedir: Alternatiflerin belirlenmesi, kriterlerin sağlanması, kriterlerin üzerinde alternatiflerin etkisinin belirlenip kriter puanlarının hesaplanması, kriterler-kriter puanları ve farklı alternatiflerin etkisinin belirlenip kriter puanlarının hesaplanması, karar verici tarafından kriter ağırlıklarının belirlenmesi, karar tablosundaki verilerin düzenlenmesi ve duyarlılık analizinin yapılmasıdır. Bu yöntemin analizi için gerekli kriterler belirlenmiş, belirlenen kriterlerle ilgili verilen elde edilmiş ve veriler kullanabilir olması için bazı düzenlemeler yapılmıştır. İlk aşamada, verilerin tümü UTM6°, WGS84, 36N koordinat sistemine dönüştürülmesi gerçekleştirilmiştir. Veriler istenilen koordinat sistemine dönüştürüldükten sonra Gölbaşı ilçe sınırı belirlenerek kesilmiş ve vektör formatta bulunan bu veriler daha sonra raster

formata çevrilmiştir. Raster formatındaki bu veriler; "öklid mesafesi" (euclideandistance) yöntemine bağlı olarak derecelendirilmiş ve en yüksek değer 1 olacak şekilde normalleştirilmiştir. Normalleştirilen veriler yeniden sınıflandırılarak 5 sınıfa ayrılmıştır. Bu analizden sonra her bir ölçütü ifade eden katmanın özniteliğine göre puanı (uygunluğu) belirlenmiştir. Puanı belirlenen bu katmanlar standartlaştırılarak ölçüt haritaları oluşturulmuştur. Oluşturulan haritalardaki uygunluk değerleri 1 ile 5 arasında, sabit aralıkta elde edilmesi sağlanmıştır. Bu değerlerin ağırlıkları güneş enerjisi santrali kurmaya en uygundan en az uygun olacak şekilde; en uygun değer 5, en az uygun değer 1 olarak puanlandırılmıştır. Tüm bu işlemlerin sonucunda; güneş enerjisi santrali kurulmasına uygun olan alanlar saptanmış ve haritalandırılarak görselleştirilmiştir.

BULGULAR

Güneş Enerjisi Potansiyeli

Türkiye, 36-42 kuzey paralelleri arasında ekvatora göre kuzey yarımkürede, 26-45 doğu boylamları ile başlangıç meridyenine (Greenwich) göre doğu boylamlarında yer almaktadır. Türkiye, bu matematiksel konumu gereği orta kuşakta bulunmakta olup yüksek bir güneş enerjisi potansiyeline sahiptir. Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlasına (GEPA) göre; ortalama yıllık toplam güneşlenme süresi 2741 saat olup ortalama yıllık toplam ışınım değeri 1527,46 KWh/m^2' dir (Enerji ve Tabii Bakanlığı, 2024). Gölbaşı ilçesinin yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise; güneş enerjisi potansiyeli (1460 KWh m^2/yıl) ve güneşlenme süresi (2993 saat/yıl) bakımından Türkiye'de birinci sırada yer almaktadır (Obut, 2016:19). Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün CAR modeline göre hesapladığı Türkiye Yıllık Toplam Güneş Radyasyonu verileri incelendiğinde; Şanlıurfa ve Adıyaman illerinin en büyük potansiyele sahip olduğu görülmektedir (Şekil 3) (DOĞAKA, 2017:85). Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlası'na göre; Gölbaşı ilçesinde toplam güneş radyasyon değerinin 1600-1700 KWh m^2/yıl olduğu hesaplanmıştır (Şekil 4). Güneş enerjisinden elektrik üretme sisteminin verimliliği açısından bölgedeki güneş ışınım değerinin günlük en az 4,5 KWh/m^2 olması gerekmektedir (Aydın, 2009:64). "Photovoltaic Geographical Information System" adlı güneş verimi hesaplama programında Gölbaşı ilçesi günlük küresel radyasyon değeri 5,56 KWh/m^2 olarak belirlenmiştir. GEPA'ndan elde edilen verilere göre ise; Gölbaşı ilçesi günlük ortalama 8,08 saat güneşlenme süresine sahiptir (Grafik 1). Özellikle Nisan-Eylül ayları arasında 6 ay boyunca günlük ortalama güneşlenme süresi 8 saatin üzerine çıkmaktadır. Gölbaşı ilçesi günlük ortalama 4,3825 KWh/m^2 radyasyon değerine sahip olup, Nisan-Eylül ayları arasında 6 ay boyunca günlük ortalama 5 KWh/m^2 üzerinde radyasyon değerine sahiptir (Grafik 2). Bu verilerden de anlaşıldığı gibi Gölbaşı ilçesi güneş enerjisi santralleri kurulumu için uygun bir coğrafi konumda yer almaktadır.

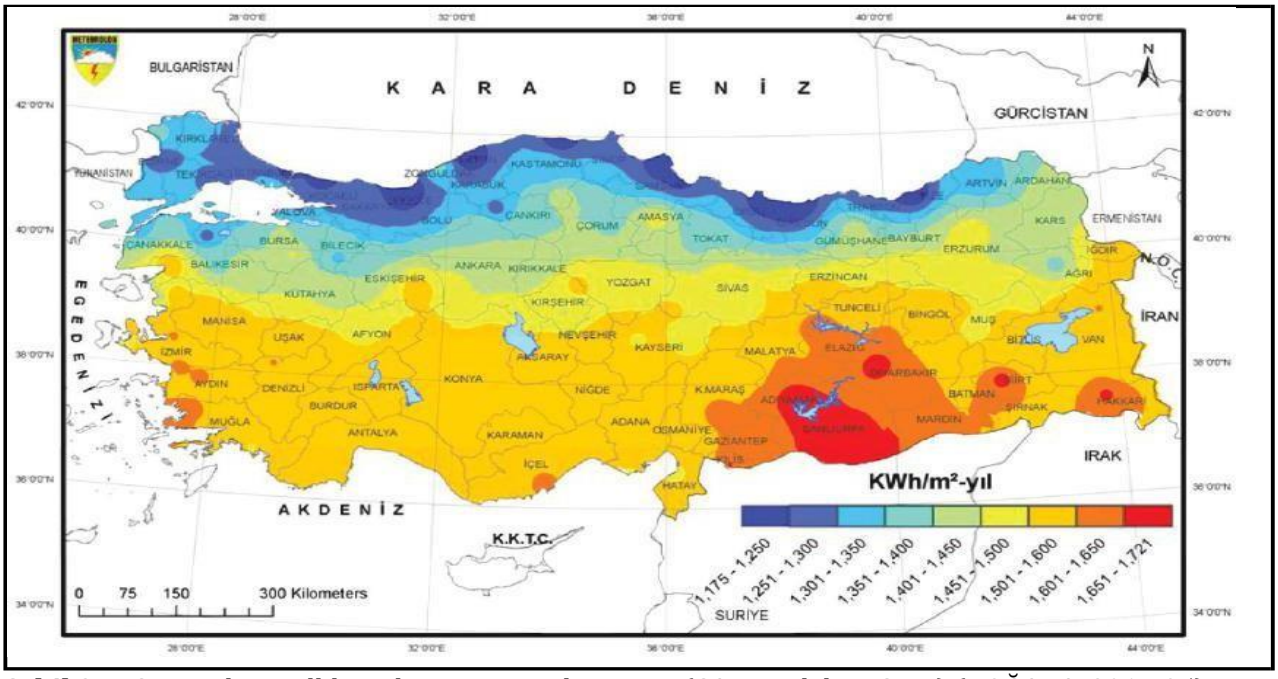

Şekil 3. MGM Türkiye yıllık toplam güneş radyasyonu (CAR modeline Göre) (DOĞAKA, 2017:85)

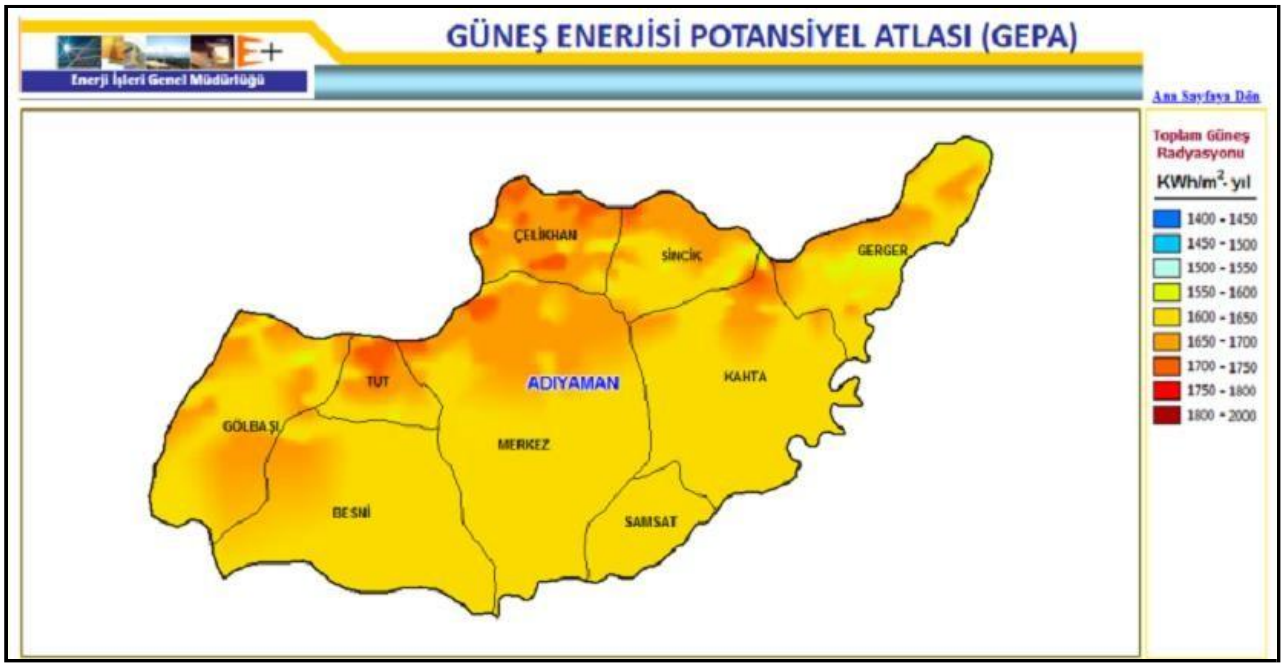

Şekil 4. Adıyaman İli ve Gölbaşı İlçesinin Güneş Enerjisi Potansiyeli (GEPA, 2024) https://gepa.enerji.gov.tr/pages/2.aspx (Erişim:30.12.2024)

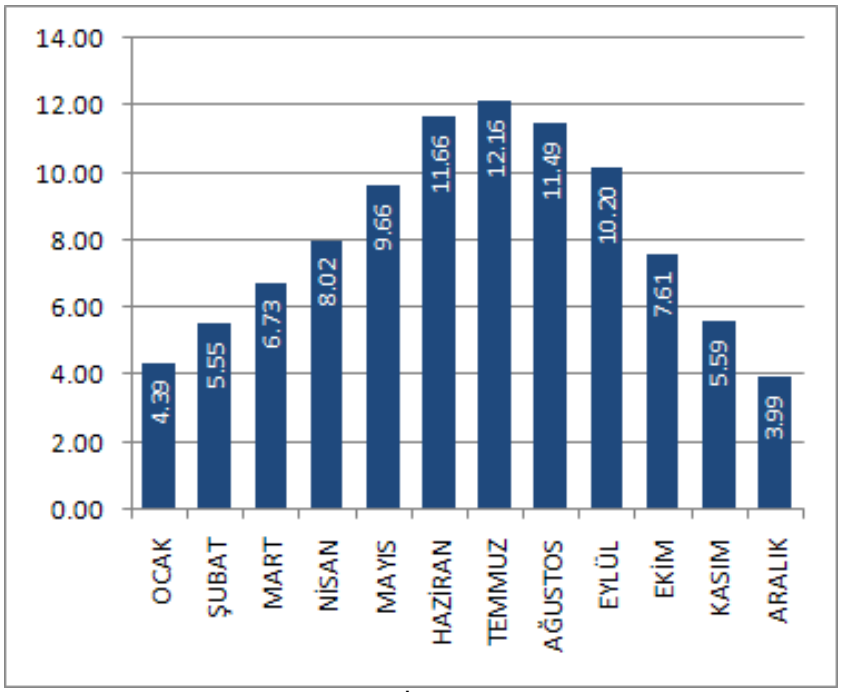

Grafik 1. GEPA'ya Göre Gölbaşı İlçesi Güneşlenme Süresi (gün/saat)

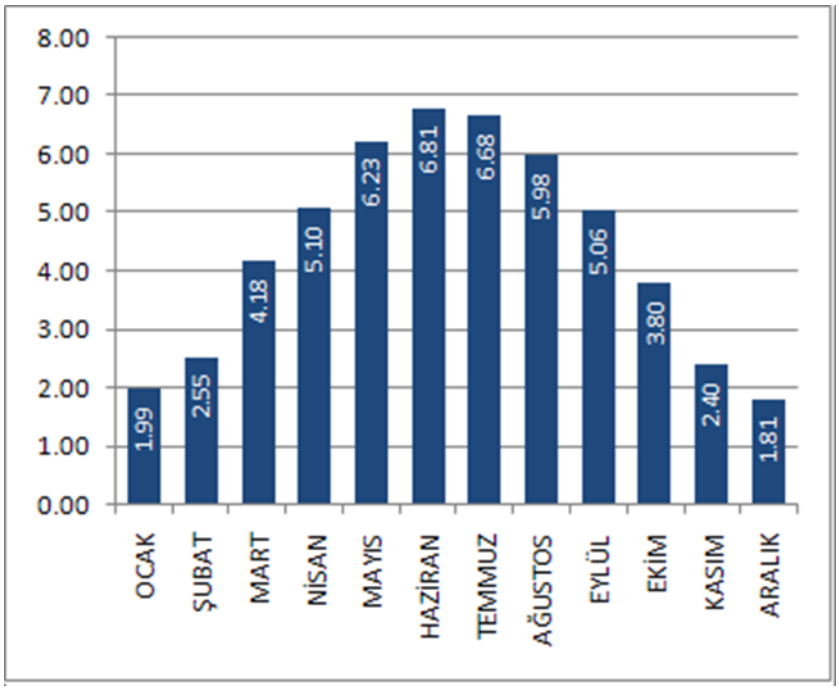

Grafik 2. GEPA'ya Göre Gölbaşı İlçesi Global Radyasyon Değerleri (KWh/m^2/gün)

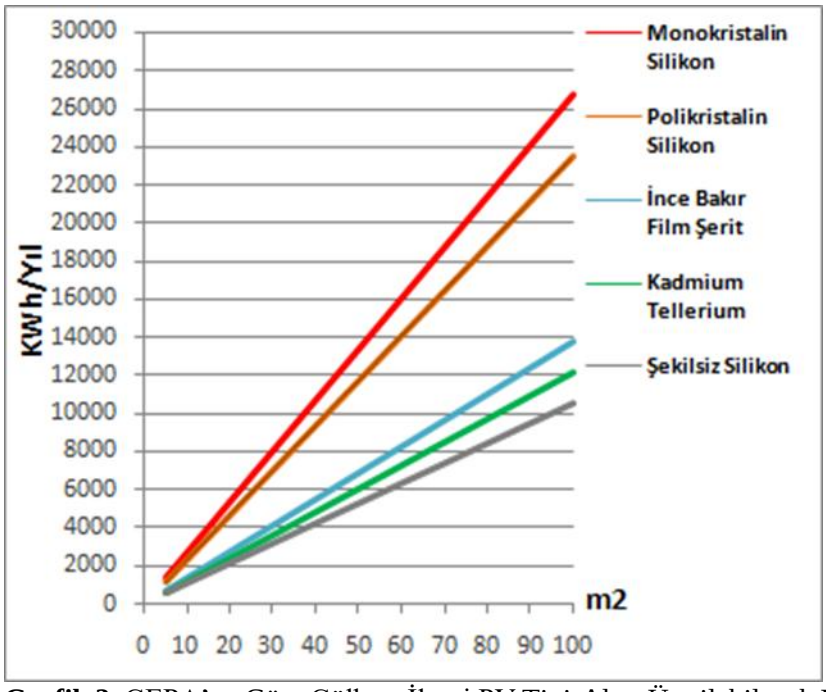

Grafik 3. GEPA'ya Göre Gölbaşı İlçesi PV Tipi-Alan-Üretilebilecek Enerji (KWh/Yıl)

Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi potansiyeli yüksek olmakla birlikte kurulacak güneş enerjisi santrallerinin yer seçiminde en rantabıl üretim yapabilecek alanları belirlemek gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'ndan güneş enerjisiyle ilgili temin edilen veriler kullanılmıştır. Bu veriler ışığında, çalışma alanının güneş enerjisi potansiyeli bakımından uygun alanlarının belirli aralık ölçümünü yapmak amacıyla öklid mesafesi (euclideandistance) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile tüm veriler derecelendirilmiş ve en yüksek değer 1 olacak şekilde normalleştirilmiştir. Normalleştirilen veriler yeniden sınıflandırılarak 5 sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıfların ağırlıkları ise güneş enerjisi santrali kurmaya en uygundan (5 puan) en az uygun (1 puan) olacak şekilde puanlandırılmıştır (Tablo 1) ve Gölbaşı ilçesinin güneş enerjisi potansiyeli haritası oluşturulmuştur (Şekil 5). Böylece ilçenin güneş enerjisi potansiyeli yüksek olan bölgeleri

belirlenmiştir. Bu analiz sonucunda; Gölbaşı ilçesinin güney, kuzeydoğu, güneybatı ve kuzey kısımlarının güneş enerjisi potansiyeli açısından daha uygun olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Güneş Enerjisi Potansiyeli İçin Yeniden Sınıflandırma Sonrası Verilen Puanlar

Yükselti aralığı (m)	Puan
628-941	1
942-1071	2
1072-1223	3
1224-1437	4
1438-2095	5

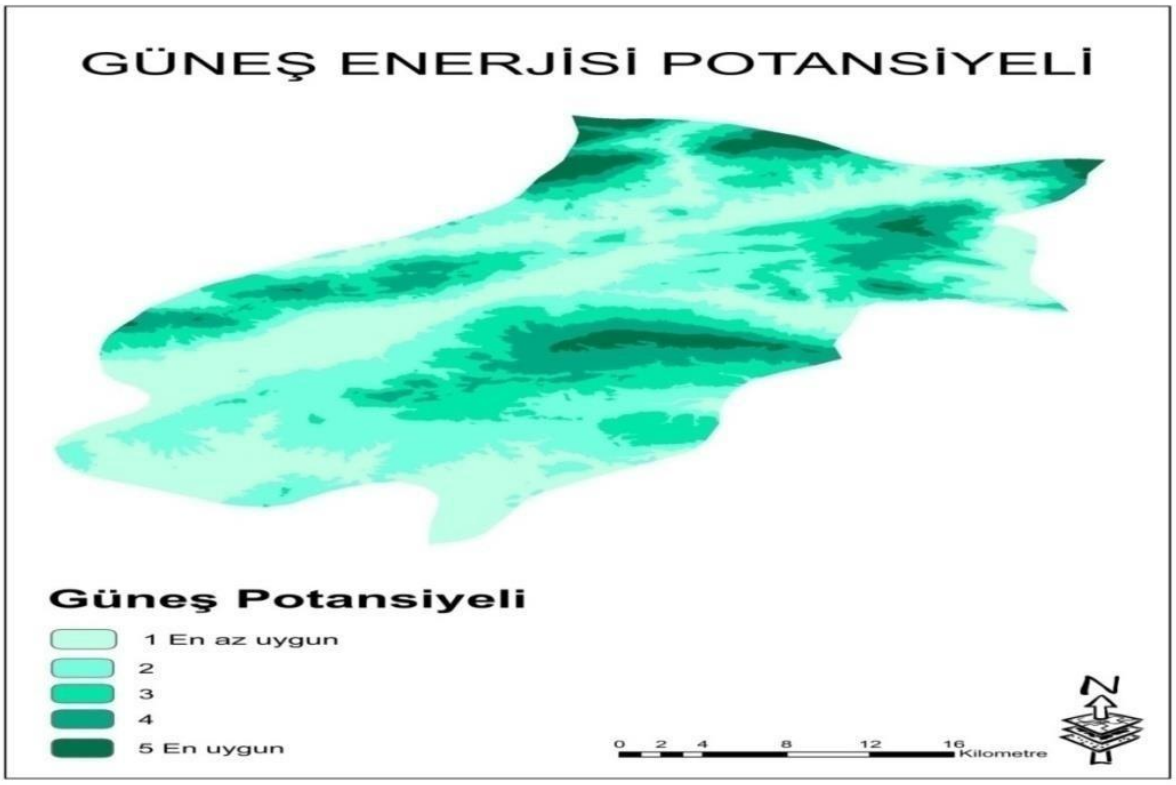

Şekil 5. Gölbaşı İlçesinin Güneş Enerjisi Potansiyeli

Enerji Nakil Hattı

Kurulacak olan güneş enerjisi santrallerinin enerji nakil hattına yakınlığı yatırım maliyeti ve üretim verimliliği açısından bazı avantajlar oluşturmaktadır. Enerji nakil hatlarına uzak alanlarda kurulan santrallerdeki enerji üretiminin ana bağlantı hatlarına taşınması esnasında bir kısım enerji kaybı meydana gelmekte ve santralin verimliliğini düşürmektedir (Obut, 2016:32). Santralin kurulacağı alana yakın bölgelerde bağlantı nakil hattı bulunmadığı zaman yeni yatırım yaparak bağlantı hatlarının yapılması gerekmektedir. Güneş enerjisi santrallerinin enerji nakil hattı yapımı için yapacağı yatırımlar güneş enerjisi santrallerinin maliyetini artırmaktadır. Bu nedenle GES kuruluş yerinin belirlenmesinde enerji nakil hatlarına yakınlık önem kazanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma alanı enerji nakil hattı katmanı raster veriye dönüştürülerek öklid mesafesi yöntemi yardımı ile enerji nakil hattına olan mesafelerin aralıkları hesaplanmıştır. Bu çalışmada, enerji nakil hatlarına yakın alanlar en uygun (5 puan), uzak alanlar en az uygun (1 puan) şeklinde mesafe 1 ile 5 arasında puanlandırılarak (Tablo 2) enerji nakil hatlarına göre uygunluk analizi yapılarak görselleştirilmiştir (Şekil 6). Bu analiz sonucunda; ilçenin batı, kuzey ve kuzeydoğusunda güneş enerji enerjisi potansiyeli fazla olan bölgelerde enerji nakil hatlarının bulunduğu görülmektedir. Bu durum bu alanlara yapılacak güneş enerjisi santralleri için avantaj sağlamaktadır. Gölbaşı ilçesinin güneyinde yüksek güneş enerjisi potansiyeline sahip alanlarda ise enerji nakil hatlarının daha az olduğu belirlenmiştir. Bu durum güneş enerjisi santralleri kurulum açısından dezavantaj oluşturmaktadır. Bu bölgede kurulacak güneş enerji

santralleri, üretmiş olduğu elektrik enerjisini tüketim merkezlerine taşımak için yeni enerji iletim hatları kuracak ve ek maliyet harcamak zorunda kalacaktır.

Tablo 2. Enerji Nakil Hattı Verisi İçin Yeniden Sınıflandırma Sonrası Verilen Puanlar

Enerji nakil hattına mesafe aralığı (km)	Puan
0.0-0.9	5
1.0-1.9	4
2.0-2.9	3
3.0-3.9	2
4.0-5.0	1

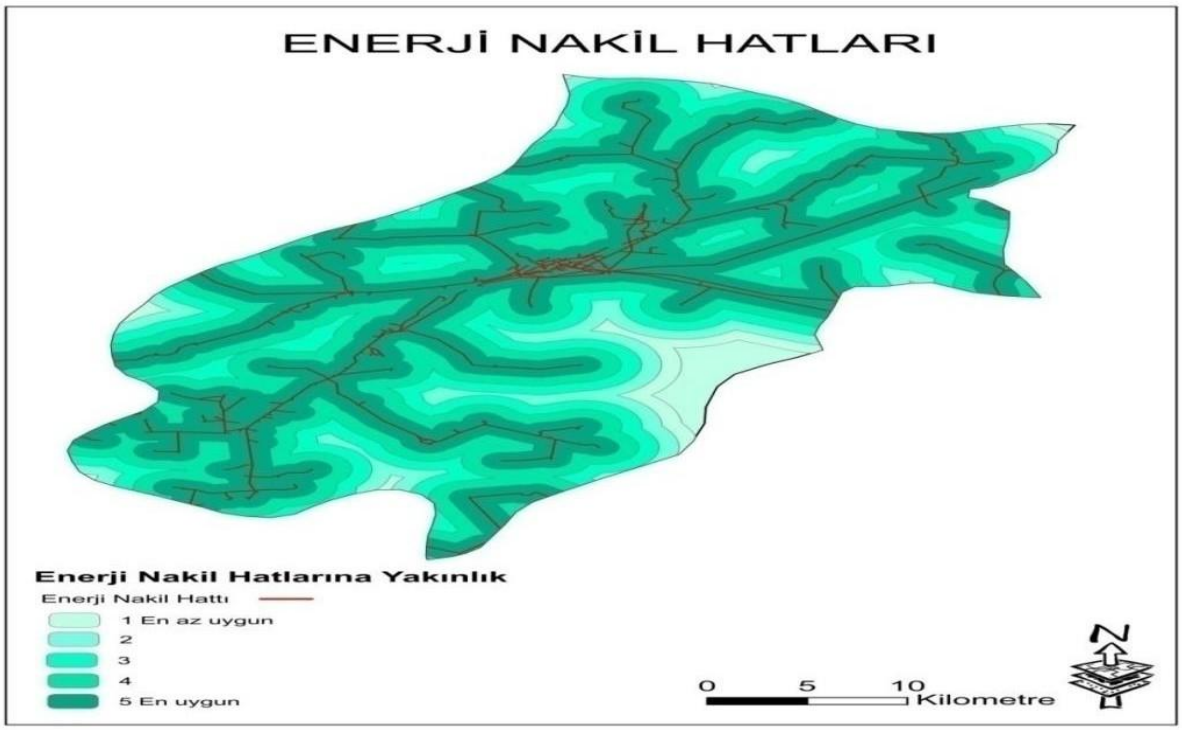

Şekil 6. Gölbaşı İlçesinin Enerji Nakil Hatlarına Mesafe

Trafo Merkezi

Güneş enerjisi santralleri büyük mekânsal alanlar kapladığı için genel olarak yerleşmelerden uzak olan ucuz arazilerin bulunduğu bölgelerde kurulmaktadır. Herhangi bir bölgenin güneş enerjisi potansiyeli ve diğer coğrafi özellikleri santral yapmaya uygun olsa dahi, bölgede kurulacak bir tesiste üretilen enerjinin şebekeye bağlantı ihtimallerinin bilinmesi, bağlantı imkanı yok ise yeni trafo veya yeni enerji nakil hatlarının yapılmasının teknolojik ve maliyet durumunun değerlendirilmesi gerekmektedir (Obut, 2016:33). Ayrıca, GES kurulum izinlerinin çıkartılmasında uygun trafo merkezinin varlığı en önemli şartlardan biridir. Aynı zamanda kurulacak olan güneş enerjisi santrallerinin trafoya yakınlığı enerji kaybını azaltırken uzaklığı enerji kaybını artırmaktadır. Bu nedenle çalışmada, güneş enerjisi santrallerinin kuruluş yerini belirlemede trafo merkezi bir koşul olarak kabul edilmiştir. Çalışma alanındaki trafo katmanı raster veriye dönüştürülerek öklid mesafesi yöntemi ile trafo merkezine olan mesafeler oluşturulmuştur. Çalışmada, güneş enerjisi santrali kurulması açısından trafo merkezine yakın alanlar en uygun (5 puan), uzak alanlar en az uygun (1 puan) şeklinde mesafe 1 ile 5 arasında puanlandırılarak (Tablo 3) trafoya yakın ve uzak alanlar görselleştirilmiştir (Şekil 7).

Tablo 3. Trafo Merkezleri Verisi İçin Yeniden Sınıflandırma Sonrası Verilen Puanlar

Trafo merkezine mesafe aralığı (km)	Puan
0.0-6.9	5
7.0-13.9	4
14.0-20.9	3
21.0-27.9	2
28.0-35.0	1

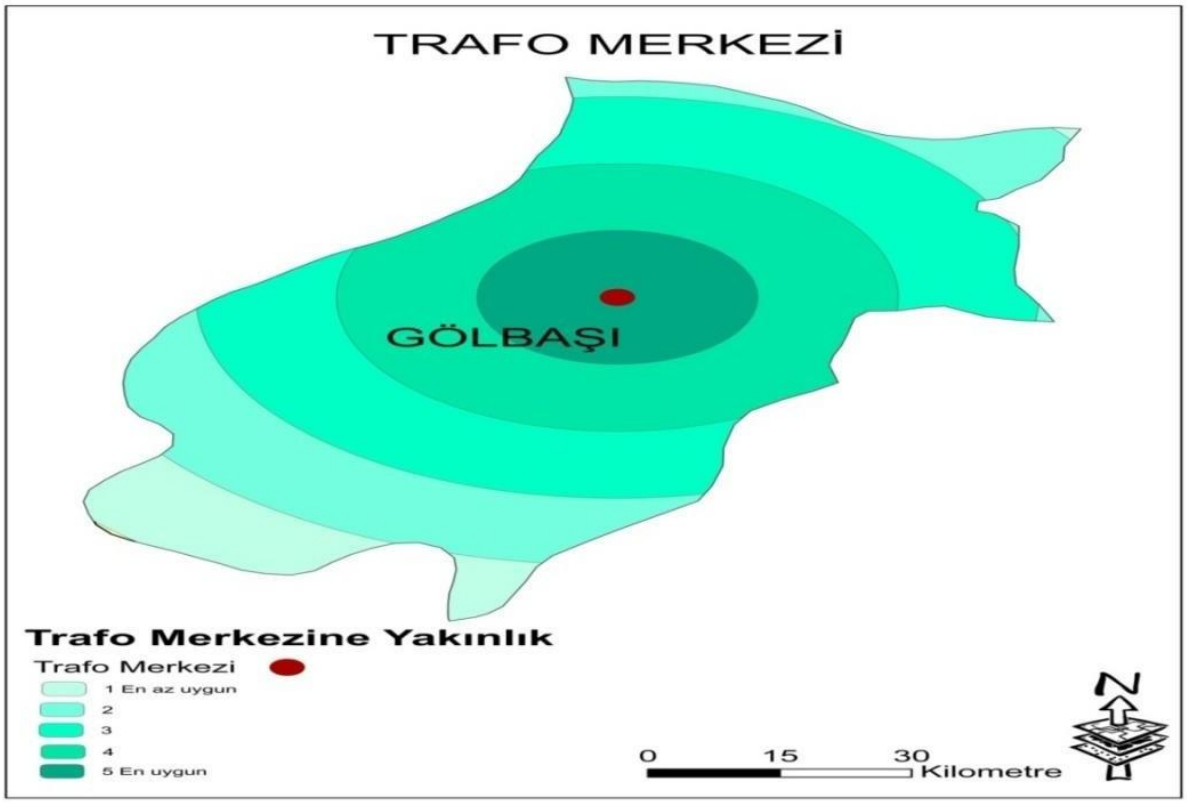

Şekil 7. Gölbaşı İlçesinin Trafo Merkezine Mesafe

Akarsular

Güneş enerjisi santralleri güneşten gelen enerjiyi panelleri vasıtasıyla elektrik enerjisine çevirmektedir. Güneş panellerin temiz olması enerji üretim verimliliği açısından önem arz etmektedir. Açık havada çeşitli nedenlerle paneller kirlendiğinde enerji üretim miktarı düşmektedir. Bu nedenle güneş panellerinin belirli aralıklarla temiz ve saf su ile temizlenmesi gerekmektedir. Panellerin temizlenmesi esnasında suya duyulan ihtiyaçtan dolayı güneş enerjisi santrallerinin su kaynaklarına yakın olması tercih edilmektedir. Ancak akarsu ağları sis, buharlaşma, nem, bulutluluk ve yağış gibi klimatolojik faktörlerin oluşmasına neden olabilmektedir. Bu tür klimatolojik faktörler direk olarak güneşlenme süresi ve miktarına etki ederek güneşten enerji üretim miktarını etkilemektedir. Dolayısıyla literatürde belirlenenin temiz suya ihtiyaçtan dolayı suya yakınlığın aksine, güneş enerjisi santrallerinin akarsu ağlarına uzak mesafede kurulması enerji üretimini arttıracağı belirlenmiştir (Obut, 2016:35). Genel olarak akarsuların yer aldığı vadilerin taşkın olayları yaşaması yanında eğimin yüksek olduğu vadilerin heyelan ve kaya düşmeleri açısından riskli alanlar olduğu için akarsulara çok yakın sahalarda güneş enerji santralinin kurulması uygun görülmemektedir. Aynı zamanda yabani hayvanların su ihtiyaçlarını akarsulardan karşılaması nedeniyle güneş santrallerin akarsulardan belli bir uzaklıkta kurulması daha uygun olacaktır (Geçen, 2019:2043).

Gölbaşı ilçe sınırları içerisinde, Aksu ve Göksu çayları olmak üzere iki adet akarsu, bunların yan kolları şeklinde küçük dereler ve çeşitli kaynaklar yer almaktadır. Aksu Çayı, Ceyhan Irmağı vasıtasıyla Akdeniz'e dökülürken Göksu Çayı, Fırat Irmağı vasıtasıyla Basra Körfezi'ne dökülmektedir. Bu

çalışmada, Gölbaşı ilçe sınırları içerisinde; akarsu katmanından raster veri elde edilmiş, öklid mesafesi yöntemi kullanılarak mesafe katmanları oluşturulmuş ve akarsulara uzak alanlar en uygun (5 Puan), en yakın alanlar en az uygun (1 Puan) şeklinde mesafe 1 ile 5 arasında puanlandırılarak (Tablo 4) akarsulara uzak ve yakın alanlar görselleştirilmiştir (Şekil 8). Bu analiz sonucunda, akarsu kaynaklarına daha uzak olan Gölbaşı ilçesinin güney kısmının güneş enerjisi santrali kurulumu açısından daha uygun koşullar oluşturduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Akarsu verileri için yeniden sınıflandırma sonrası verilen puanlar

Akarsuya mesafe aralığı (km)	Puan
0.0-0.9	1
1.0-1.9	2
2.0-2.9	3
3.0-3.9	4
4.0-5.0	5

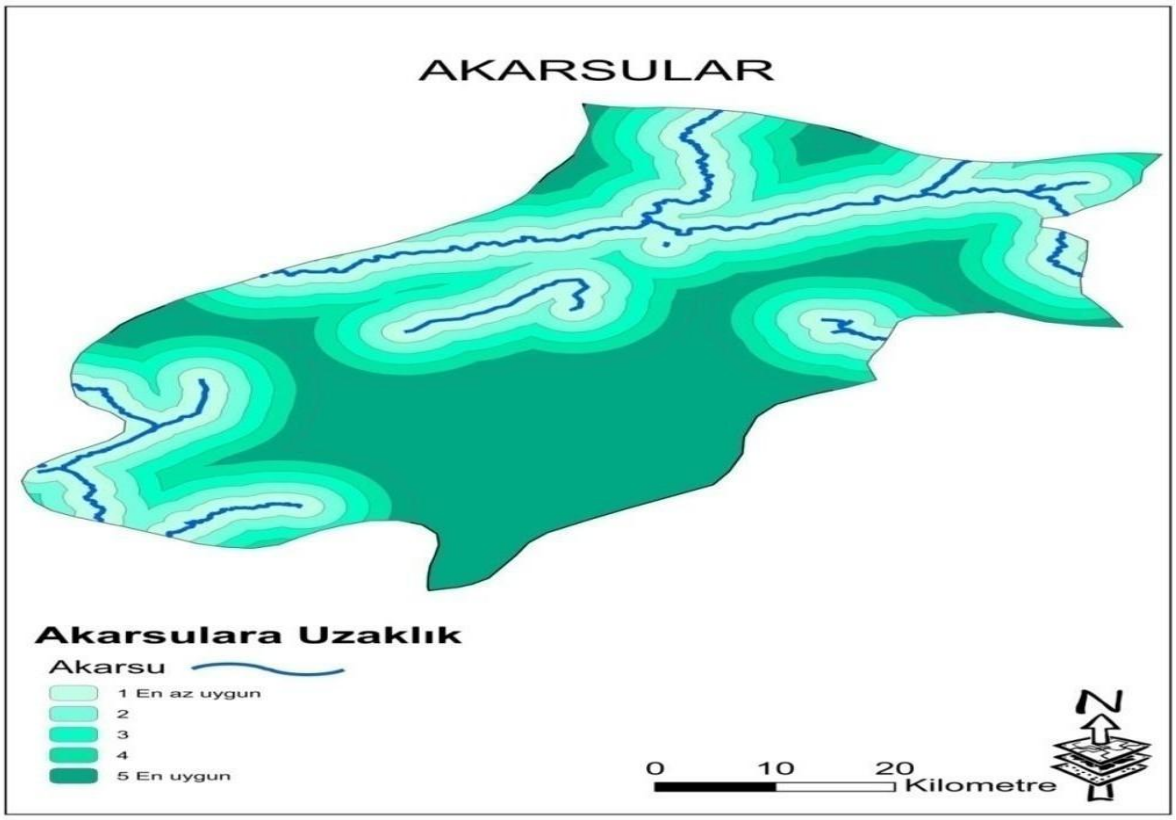

Şekil 8. Gölbaşı İlçesinde Yer Alan Akarsulara Mesafe

Göller

Büyük su kütlelerini barındıran göllerin yer aldığı coğrafi bölgelerde sis, buharlaşma, nem ve bulutluluk gibi güneşlenmeye direk etki edecek klimatolojik faktörler daha sık görülmektedir. Bahsedilen bu klimatolojik faktörler güneşlenme süresi ve miktarına direk olarak etkilemekte, dolayısıyla güneş enerjisi santrallerinin enerji üretim miktarını düşürmektedir. Bu nedenle güneş enerjisi santrallerinin kuruluş yerinin belirlenmesinde göl alanlarına uzaklık bir avantaj kabul edilmiştir (Obut, 2016: 36). Geçen, denilenin aksine güneş enerji santrallerinin göllere yakınlığının soğutma suyuna duyulan ihtiyacı karşılayacağı ve temizleme işlemlerinde kullanılacağından önemli olduğunu söylemiştir (Geçen, 2019: 3044).

Çalışma alanını oluşturan Gölbaşı ilçesinde Gölbaşı, Azaplı ve İnekli olmak üzere üç tane göl bulunmaktadır. Gölbaşı göllerinin bulunduğu hidrografik havzanın toplamı 210 km² olup göllerinin

toplam alanı 5.97 km², toplam su hacmi ise 64375473 m³'dür (Gürbüz, 2022:4). Çalışma alanındaki bu göller güneş enerjisi santrallerinin enerji üretim miktarını olumsuz yönden etkileyecektir. Dolayısıyla Gölbaşı ilçesindeki bu göllerin varlığı güneş enerjisi santrallerinin kuruluş yerlerinin belirlenmesinde etkili olacaktır.

Bu çalışmada, göller katmanı raster veriye çevrilerek öklid mesafesi yöntemi kullanılarak mesafe katmanları oluşturulmuş ve göllere uzak alanlar en uygun (5 Puan), en yakın alanlar en az uygun (1 Puan) şeklinde mesafe 1 ile 5 arasında puanlandırılarak (Tablo 5) göllere uzak ve yakın alanlar görselleştirilmiştir (Şekil 9). Bu analize göre; Gölbaşı göllerine en uzak olan ilçenin güney ve kuzey kısımları güneş enerjisi santrali kurulumu açısından daha uygun çıkmaktadır.

Tablo 5. Göller Verisi İçin Yeniden Sınıflandırma Sonrası Verilen Puanlar

Göle mesafe aralığı (km)	**Puan**
0.0-1.9	1
2.0-3.9	2
4.0-5.9	3
6.0-7.9	4
8.0-10.0	5

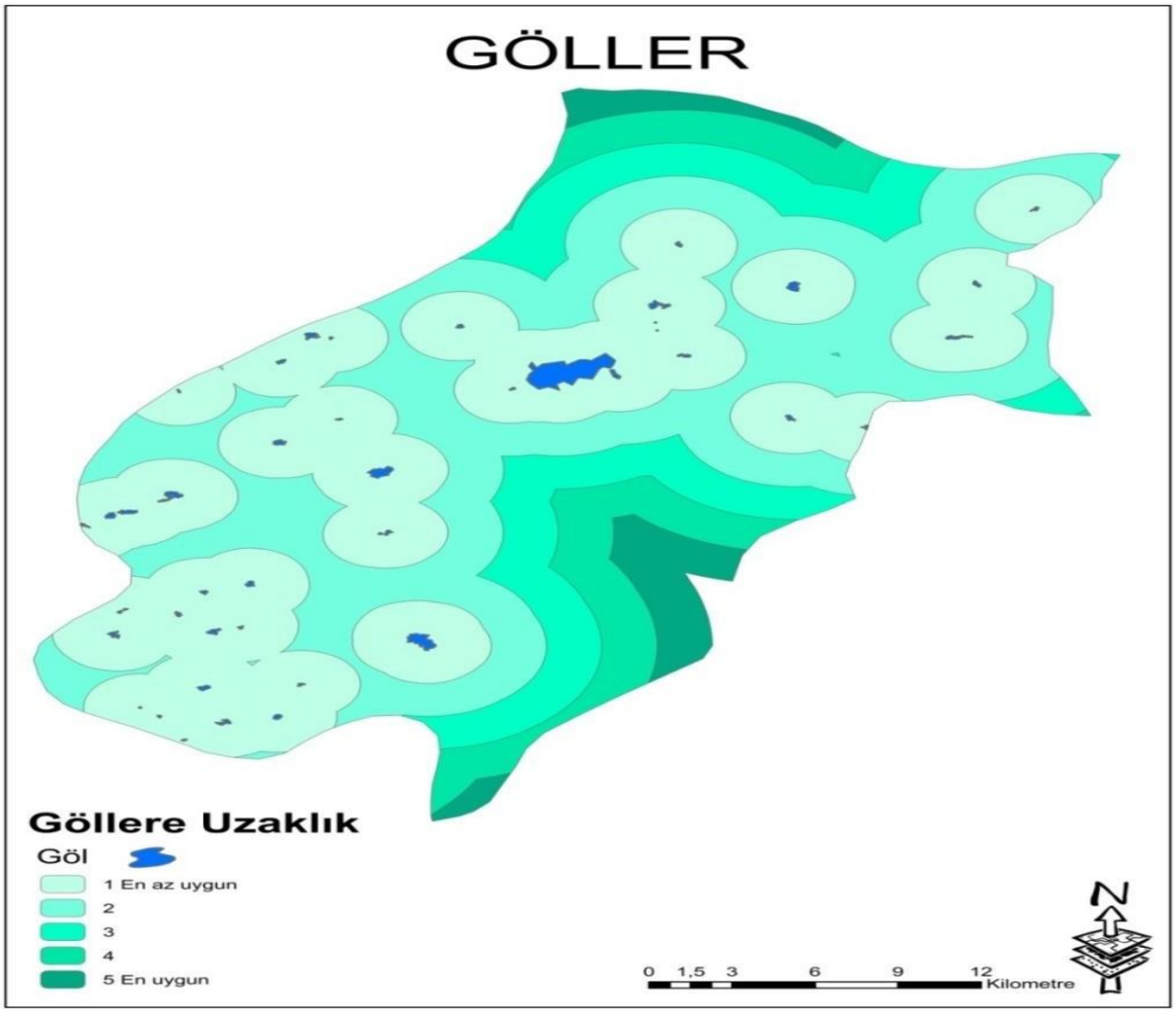

Şekil 9. Gölbaşı İlçesinin Göllerine Mesafe

Fay Hatları

Tüm beşeri yapılarda olduğu gibi güneş enerjisi santralleri yapılacak alanların yer seçiminde de fay hatları ve sismik aktivitesi yüksek olan alanlar dikkate alınması gereken bir kriterdir. Fay hattı ve sismik aktivitesi yüksek olan alanlara yakın bölgelere kurulan güneş enerjisi santralleri herhangi bir

deprem veya volkanik aktivite anında büyük zararlar görme riski taşımaktadır. Bu nedenle güneş enerjisi santrallerinin fay hatlarına yakın olmaması tercih edilmektedir.

Gölbaşı ilçesi tektonik olarak aktif Doğu Anadolu Fay Hattı'nın geçtiği bir alanda bulunmaktadır (Gürbüz, 2022:18). Bu bölgede birinci derecede önemli aktif fay hattının bulunması nedeniyle Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi santrallerinin yer seçiminde fay hatları dikkate alınması gereken en önemli kriterlerden biridir. Bu nedenle, çalışma alanının fay hattı katmanı raster veriye çevrilerek öklid mesafesi yöntemi kullanılarak mesafe katmanları oluşturulmuş ve fay hattına uzak alanlar en uygun (5 Puan), en yakın alanlar en az uygun (1 Puan) şeklinde mesafe 1 ile 5 arasında puanlandırılarak (Tablo 6) fay hattına uzak ve yakın alanlar görselleştirilmiştir (Şekil 10). Bu analiz sonucunda fay hattına daha uzak olmasından dolayı ilçenin güney ve kuzey bölümleri güneş enerjisi santrali kurma için daha uygun olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Fay hattı verileri için yeniden sınıflandırma sonrası verilen puanlar

Fay hattına mesafe aralığı (km)	Puan
0.0-1.9	1
2.0-3.9	2
4.0-5.9	3
6.0-7.9	4
8.0-10.0	5

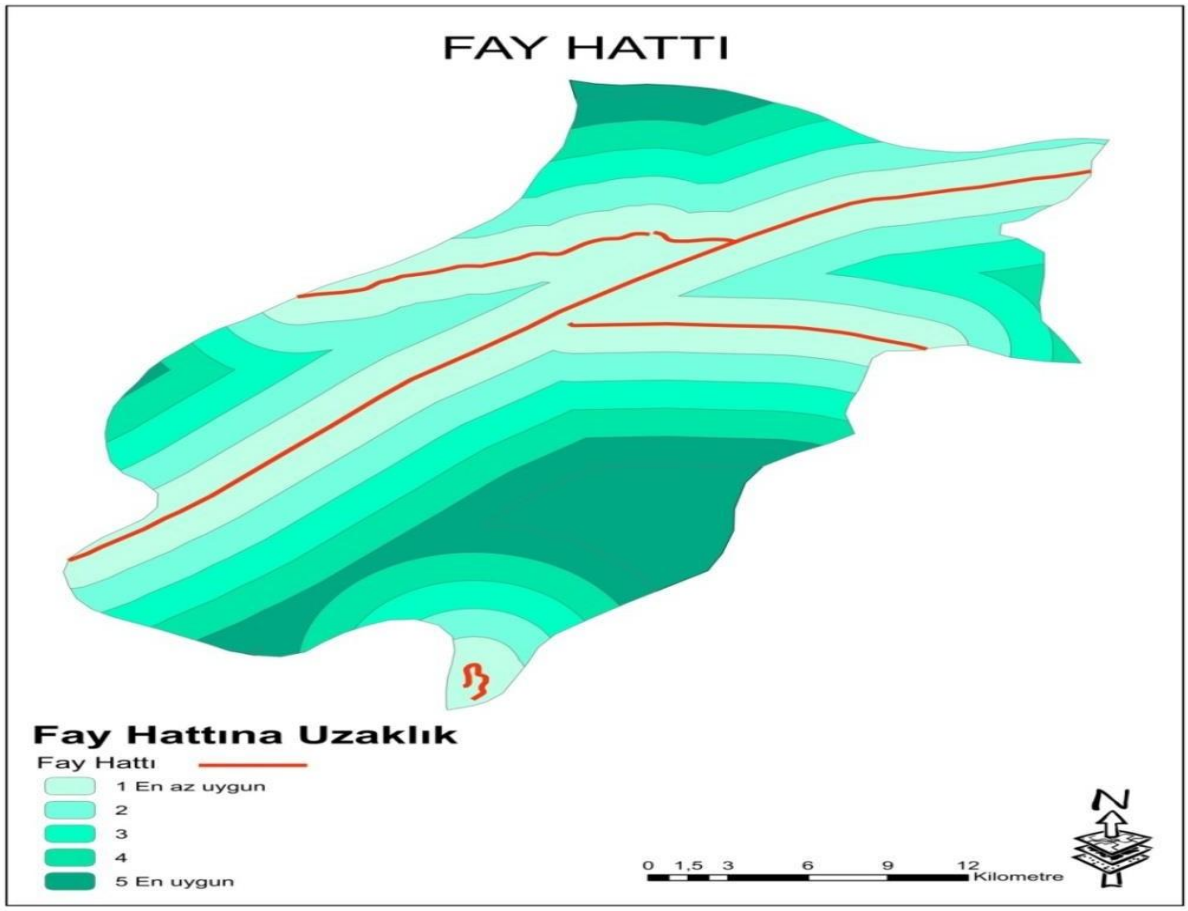

Şekil 10. Gölbaşı İlçesinin Fay Hatları

Gölbaşı İlçesinden Güneş Enerjisi Santrali Kurulumuna Uygun Olan Alanlar

Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi santrali kurulabilecek alanları belirlemede etkili olduğu düşünülen güneş enerjisi potansiyeli, enerji nakil hattı, trafo, akarsu, göl ve fay hattı katmanları için örnekleme yapılarak öklid mesafeleri (euclideandistance) oluşturulup haritaları çizilmiştir. Öklid

mesafesi ile belirlenen aralıklarda sınıflandırılan katmanların birleştirilmesi sonucu, uygun olan alanlar için tek raster katmanı oluşturulmuştur. Aynı işlemler tekrar uygun olmayan alanlar için de gerçekleştirilerek, uygun olan ve uygun olmayan alanlar birbiri ile çakıştırılmıştır. Uygun olan alanlar içinden uygun olmayan alanların çıkartılması sonucu ve en uygun olan alanlar üzerinden üst üste bindirilerek güneş enerjisi santrali kurulabilecek alanlar haritası elde edilmiştir (Şekil 11). Yapılan Çok Ölçütlü Karar Analizi sonucunda, Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi santrali kurmak için en uygun alanlar (5 puan); ilçenin güney, güneybatı, kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi santrali kurulabilecek uygun alanlar haritası incelendiğinde; ilçenin güney, batı, kuzey ve kuzeydoğu kısmında en uygun alanların olduğu görülmektedir (Şekil 11). Özellikle Gölbaşı ilçesinin güneyindeki alçak plato sahalarının (Belören) ve doğusundaki platoluk alanların (Harmanlı) güneş enerjisi santrali kurmak için en uygun alanlar olduğu tespit edilmiştir. Çalışma alanının güneybatı bölümünde Yeşilova, Aşağıazaplı ve Bağlarbaşı köylerinin bulunduğu alanın göllerden nispeten uzak düz ve platoluk alanların güneş enerjisi santrallerinin kurulumuna uygun olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda ilçe merkezinin kuzeydoğu kısmında, Göksu Irmağı'nın güney kısmındaki nispeten düz ve platoluk alanların güneş enerjisi santrali kurmak için uygun olduğu belirlenmiştir.

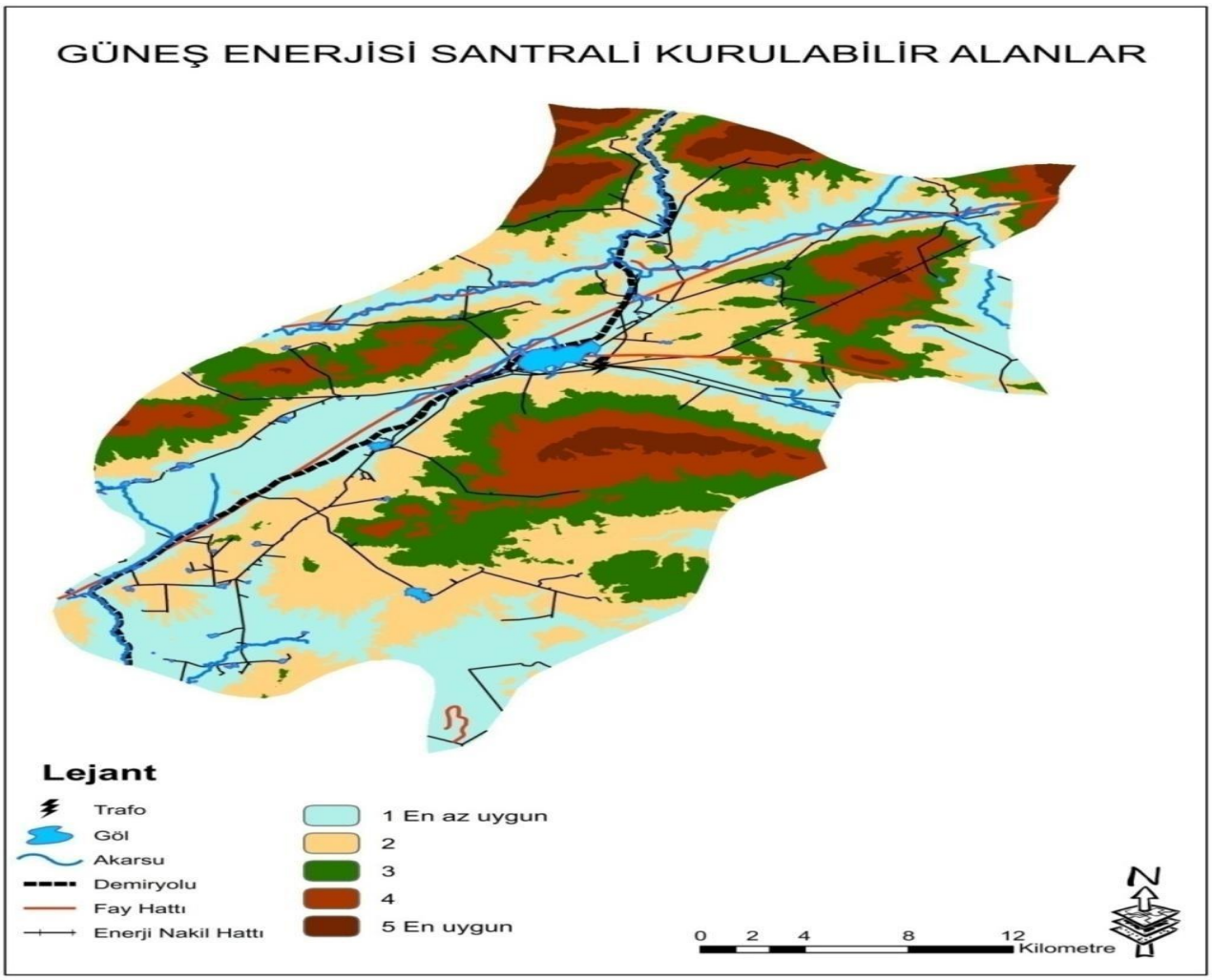

Şekil 11. Gölbaşı İlçesinde Güneş Enerjisi Santrali Kurulabilecek Uygun Alanlar Haritası

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bugün, dünyada her geçen gün artan nüfus popülasyonu ve yükselen sosyo-ekonomk kalkınmışlık seviyesi enerji ihtiyacını hızla artırmaktadır. Hızla artan enerji ihtiyacını karşılamada mevcut fosil kaynakları yetersiz kalmakta ve enerji üretiminde fosil kaynakların kullanılması doğal ekosistemlere büyük zarar vermektedir. Bugüne kadar yoğun olarak fosil kaynaklarına bağlı enerji

üretim ve tüketim yapılması nedeniyle günümüzde küresel ısınma ve iklim değişiklikleri en çok tartışılan konular arasına girmiştir. Artık fosil kaynaklarının her geçen gün azalması, ihtiyacı karşılama da yetersiz kalması ve doğal ekosistemlere verdiği büyük zararlar nedeniyle alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme çalışmaları hız kazanmıştır. Bugünkü teknolojik imkânlarla kullanabileceğimiz yenilenebilir enerji kaynaklarının en önemlilerinden birisi güneştir. Birçok ülkede güneş enerjisini kullanarak elektrik enerjisi elde etme teknolojisi konusunda yoğun bir çalışma sürdürülmektedir. Bu çalışmalar sayesinde teknoloji hızla gelişmekte ve her geçen gün daha da ucuz üretilebilir hale gelmektedir. Bu gelişmeler ülkemizde de devam etmekte olup güneş enerjisi kullanımı hızla yayılmaktadır.

Orta kuşakta yer alan bir ülke olarak Türkiye, güneş enerjisi bakımından son derece zengin bir potansiyele sahiptir. Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası'na göre; Gölbaşı ilçesinin yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi güneş enerjisi potansiyeli ve güneşlenme süresi bakımından Türkiye de ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca, Meteoroloji Genel Müdürlüğü Türkiye Yıllık Toplam Güneş Radyasyonu verilerine göre; Şanlıurfa ve Adıyaman illerinin en büyük potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bu verilerden anlaşıldığı gibi Adıyaman iline bağlı Gölbaşı ilçesi güneş enerjisi potansiyeli açısından ülkemizin en uygun alanlarından biridir.

Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi potansiyeli yüksek olmasına rağmen, bu veri güneş enerjisi santrali kurmak için tek ölçüt olmayıp birçok yerel topoğrafik, klimatolojik ve enerji altyapısına bağlı faktörler tarafından etkilenmektedir. Çok sayıda mekânsal veriden etkilenen güneş enerjisi santralleri kurulum yerlerinin belirlenmesinde stratejik karar alma süreçleri önem arz etmektedir. Çünkü belirli bir bölge içerisinde mevcut kaynakların yönetiminde karar alma aşaması önemli bir süreçtir. Mekân üzerinde karmaşık veriler içeren uygulama çalışmalarının karar aşamasında; Coğrafi Bilgi Sistemleri ve çok ölçütlü yer seçim metotları ile birleştirilerek yüksek doğruluk analizleri yapılabilmektedir. Bu çalışmada, Gölbaşı ilçesinde kurulacak güneş enerjisi santrallerinin yer seçiminde en rantabıl üretim yapılabilecek alanları belirlemek için Coğrafi Bilgi Sistemleri – Çok Ölçütlü Karar Analizi yöntemi kullanılmış ve güneş enerjisi santrali kurmaya uygun olan alanlar belirlenmiştir. Özellikle Gölbaşı ilçesinin güneyinde ve kuzeydoğusunda yer alan platoluk alanlar ile güneybatı ve kuzeyinde yer alan nispeten düzlük ve tepelik alanların güneş enerjisi santrali kurulum amaçlı uygun alanlar olduğu tespit edilmiştir.

Gölbaşı ilçesinde güneş enerjisi santrali kurulacak alan olarak belirlenen bölgelerin topoğrafik yapısı santral kurulumu için uygun şartlar taşımaktadır. Daha çok plato ve düzlüklerden oluşan bu alanlar eğim açısından santral kurmaya uygundur. Bölgede görülen değişmiş Akdeniz iklim özellikleri güneş enerjisi santralleri kurulumu açısından uygun koşullar oluşturmaktadır. Bu yörede, nispeten karasallığın artması sebebiyle güneş ışığı radyasyon değeri artmaktadır. Aynı zamanda bölgede yoğun bir kar yağışı olmadığı için panellerde kar temizleme ihtiyacı oluşmamaktadır. Santral kurulum için belirlenen alanlarda yoğun bir bitki örtüsü olmayıp, genel olarak boş arazi veya kuru tarım alanlarından oluşmaktadır. Bu nedenle arazi fiyatları genel olarak düşük maliyetlidir. Aynı zamanda santral kurulması uygun olan alanlara yakın yerlerde köy yerleşmeleri olup ulaşım, güvenlik ve lojistik açıdan uygun koşullar mevcuttur.

Gölbaşı ilçe sınırları içerisinde Gölbaşı Gölleri Tabiat Parkı yer almaktadır. Yönetmelikler gereği bu parklara zarar verebilecek yapı ve tesislere izin verilmemektedir. Bu çalışmada belirlenen güneş enerjisi santralleri kurulum yerleri bölgedeki tabiat parkına uzak olup yapılacak tesisler yörenin tabii ekosistemini bozmayacaktır. Yalnız, bölge önemli kuş göç yolları üzerinde bulunduğu için güneş panelleri kuşlar açısından olumsuzluklar oluşturabilir.

Yapılan bu çalışma; Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı'nın GES teşvik alanlarının belirlenmesinde, Gölbaşı ilçesinde kurulacak olan güneş enerjisi santrallerinin fizibilite çalışmalarında ve yer seçiminin belirlenmesinde temel atlık olarak kullanılabilir. Bölgeye yapılacak güneş enerjisi santrallerinin kurulum lokasyonlarının belirlenmesinde bu çalışmadan yararlanıldığı takdirde, tesislerin yatırım maliyeti düşecek, maksimum üretim sağlanacak, rantabıl bir verim elde edilecektir. Bunun sonucunda enerji maliyetlerinde önemli düşüşler sağladığı gibi, temiz enerji üretimi açısında da önemli katkılar sunacaktır. Aynı zamanda enerji iletimi güç ve daha pahalı olan kırsal alanlarda yapılacak güneş enerjisi santralleri elektrik enerjisi iletim maliyetini azalttığı gibi geniş bir

coğrafyada enerji güvenliğinin sağlanmasına da yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akdemir, İ.O., (2004), Gölbaşı İlçesi'nin (Adıyaman) Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Fırat Üniversitesi.

Aydın, N.Y., (2009), GIS-Based Site Selection Approach ForWind And Solar Energy Systems: A Case Study From Western Turkey, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.

Asakereh, A., Omid, M., Alimardani, R. and Sarmadian, F., (2014). Developing a GIS-based fuzzy AHP model for selecting solar energy sites in Shodirwan region in Iran. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 68, 37-48. http://dx.doi.org/10.14257/ijast.2014.68.04.

Aslankaya, S. ve Göraltay, K., (2019), Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinde Güncel Yaklaşımlar, İksad Yayınevi, Ankara.

Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı, İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030).

Çifci, A. ve Altundağ, E., (2017), Burdur Bölgesi Güneş Enerjisi Potansiyelinin Elektrik Üretiminde Kullanılabilirliği, Mesleki Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, s. 111-120.

DOĞAKA, (2017), Hatay İli FV Güneş Enerjisi Fizibilite Çalışması.

Doorga, J. R., Rughooputh, S. D. and Boojhawon, R. (2019). Multi-criteria GIS-based modelling technique for identifying potential solar farm sites: A case study in Mauritius. *Renewable energy*, 133, 1201-1219. https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.08.105.

Ersöz, F. ve Kabak, M. (2010), Savunma Sanayi Uygulamalarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Literatür Araştırması, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 97–125.

Geçen, R. (2019). Hatay ilinde güneş enerjisi potansiyeli ve güneş enerjisi santrali kurulacak alanlarının belirlenmesi, *Turkish Studies-Social Sciences*, 14(6), 3031-3054.

Güçlüer, D., (2010), Güneş Enerjisi Santrali Kurulacak Alanların CBS- Çok Ölçütlü Karar Analizi Yöntemi ile Belirlenmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Güçlüer, D. ve Batuk, F., (2011), Güneş Enerjisi Santrali Kurulacak alanların CBS-ÇÖKA Yöntemi ile Belirlenmesi, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı (18-22 Nisan 2011), Ankara.

Gürbüz, M., (2022), Gölbaşı Gölleri Sulak Alan Ekosistemi Yönetim Planı, Gece Kitaplığı.

Gürbüz, M.,Obut, Z., (2015), Göksun İlçesinde Güneş Enerjisi Santralleri Kurulacak Alanların CBS Yöntemi ile Belirlenmesi, Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı, s.705-7014, Ankara.

Güzel, A., Özcanlı, M. ve Akgün, B., (2021), Şanlıurfa İlinde Kurulu GES'lerin Arazi Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi, Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl:8, Sayı:54, 429-454.

Özcanlı, M., Güzel, A. ve Akgün, B., (2021), Şanlıurfa ili'nde kurulu GES'lerintopoğrafik özellikler (yükselti, eğim, bakı)açısından uygunluk analizi, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 78, s.127-144, Ankara.

Kocatürk Çetin, S., (2023), Çok Kriterli Karar Verme Alanında Yayınlanan Çalışmalar Üzerine Bir İçerik Analizi; Ebsco Veri Tabanı İncelemesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:28, Sayı:3, 365-385.

Küçükönder, M. ve Karabulut, M., (2007), Çok Kriterli Analiz Yöntemi Kullanılarak Kahramanmaraş'ta Çöp Depolama Alanı Tespiti, Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 55-76.

Mert, I.K., (2016), Güneş Enerjisinin Atıksu Arıtma Tesislerinde Enerji Kaynağı Olarak

Kullanılması, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Ankara.

Obut, Z., (2016), Göksun İlçesinde Güneş Enerjisi Santrali Kurulacak Alanların CBS Yöntemi İle Belirlenmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ruiz, H. S., Sunarso, A., Ibrahim-Bathis, K., Murti, S. A. and Budiarto, I. (2020). GIS-AHP Multi Criteria Decision Analysis for the optimal location of solar energy plants at Indonesia. *Energy Reports*, 6, 3249-3263. https://doi.org/10.1016/j.egyr.2020.11.198.

Sánchez-Lozano, J. M., Teruel-Solano, J., Soto-Elvira, P. L. And García-Cascales, M. S. (2013). Geographical Information Systems (GIS) and Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods for the evaluation of solar farms locations: Case study in south-eastern Spain. *Renewable And Sustainable Energy Reviews*, 24, 544-556. https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.03.019

Suh, J.and Brownson, J. R. (2016). Solar farm suitability using geographic information system fuzzy sets and analytic hierarchy processes: Case study of Ulleung Island, *Korea. Energies*, 9(8), 648. https://doi.org/10.3390/en9080648.

Şahin, A. D., (2009), 1. Türkiye Güneş Enerjisi Kursu, TMMOB Meteoroloji Mühendisleri Odası.

Şahin, Z.R. ve Salihmuhsin, M., (2024), Gerçekten Sanala: 1 Mwp Güneş Santralinin Pvsyst Simülasyon Programıyla Performans Analizi, Adıyaman Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Cilt:11, Sayı:23, s. 203-215.

Uyan, M. (2013). GIS-based solar farms site selection using analytic hierarchy process (AHP) in Karapinar (2021). Environmental impacts of solar energy systems: A review. *Science of The Total Environmen*t, 754, 141989. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.141989.

Varlı, H., Tuna, M. ve Tombul, M, (2022), Bölgesel Güneş Enerji Potansiyeli ve Enerji Santrali Yatırımı Değerlemesi: Sincan Örneği, Fırat Üniversitesi Müh. Bil. Dergisi, Cilt:34, Sayı:2, s.657-666, Elazığ.

Varınca, K. B. ve Gönüllü, M. T., (2006), Türkiye'de Güneş Enerjisi Potansiyeli ve Bu Potansiyelin Kullanım Derecesi, Yöntemi ve Yaygınlığı Üzerine Bir araştırma. 1. Ulusal Güneş ve Hidrojen Enerjisi Kongresi, s.270-275, Eskişehir.

Watson, J. J. and Hudson, M. D. (2015). Regional Scale wind farm and solar farm suitability assessment using GIS-assisted multi-criteria evaluation. *Landscape and Urban Planning*, 138, 20-31. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.02.001.

Yalçın, L., (2016), Iğdır ve FV Güneş Elektriği Güneş İlk Iğdır'dan Doğar, Proje Sahibi Serhat Kalkınma Ajansı Yayını.

Yılmaz, M., (2012), Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi, Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, s.33-54.

GEPA, (2024 26 Aralık), Enerji ve Tabii Bakanlığı, https://gepa.enerji.gov.tr/

Enerji ve Tabii Bakanlığı, (2024 26 Aralık), https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-gunes

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
K S Ü S B D
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Mapping the Evolving Landscape of Social Work Research: A Global Perspective (2020–2025)

Sosyal Hizmet Araştırmalarının Gelişen Panoramasının Haritalandırılması: Küresel Bir Bakış (2020–2025)

Nur İNCETAHTACI
Assist. Prof. Dr., Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology
nurincetahtaci@gantep.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-1437-8154

Abstract: This study provides a bibliometric overview of global social work research published between 2020 and 2025. The Web of Science Core Collection data analyzed 4,673 English-language journal articles with the Bibliometrix R package following the PRISMA 2020 protocol. Quantitative indicators, co-authorship networks, and co-word analyses were used to trace productivity, collaboration, and thematic evolution patterns. Results show a 7.5 percent annual growth rate in publications, with research output concentrated in the United States, United Kingdom, and Australia, and a modest international collaboration rate of 15.4 percent. Thematic mapping identified enduring interests in social work education, welfare, and mental health, alongside emerging clusters on digital practice, simulation-based learning, and green social work. These developments reflect the profession's increasing engagement with sustainability, technology, and resilience after COVID-19. Despite rapid expansion, global inequalities in knowledge production remain evident. The study offers an empirical foundation for understanding the changing intellectual structure of social work. It underscores the need for more inclusive, ecologically aware, and technologically adaptive scholarship in the coming decade.

Keywords: Social work; bibliometric analysis; sustainability; digital transformation; global collaboration.

Öz: Bu çalışma, 2020 ve 2025 yılları arasında yayınlanan küresel sosyal hizmet araştırmalarının bibliyometrik bir genel bakışını sunmaktadır. Web of Science Core Collection verileri kullanılarak, 4.673 İngilizce dergi makalesi, PRISMA 2020 protokolünü takiben Bibliometrix R paketi ile analiz edilmiştir. Üretkenliği, iş birliğini ve tematik evrim modellerini izlemek için nicel göstergeler, ortak yazarlık ağları ve ortak kelime analizleri kullanılmıştır. Sonuçlar, yayınlarda yıllık %7,5 büyüme oranı, araştırma çıktısının Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Avustralya'da yoğunlaşması ve %15,4'lük mütevazı bir uluslararası iş birliği oranı göstermektedir. Tematik haritalama, dijital uygulama, simülasyon tabanlı öğrenme ve yeşil sosyal hizmet konularında ortaya çıkan kümelerin yanı sıra sosyal hizmet eğitimi, refah ve ruh sağlığı alanlarında kalıcı ilgi alanları belirlemiştir. Bu gelişmeler, mesleğin COVID-19'dan sonra sürdürülebilirlik, teknoloji ve dayanıklılıkla artan etkileşimini yansıtmaktadır. Hızlı genişlemeye rağmen, bilgi üretimindeki küresel eşitsizlikler belirginliğini korumaktadır. Çalışma, sosyal hizmetin değişen entelektüel yapısını anlamak için ampirik bir temel sunmakta ve önümüzdeki on yılda daha kapsayıcı, ekolojik farkındalığa sahip ve teknolojik olarak uyarlanabilir bir akademik çalışmaya duyulan ihtiyacın altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet; bibliyometrik analiz; sürdürülebilirlik; dijital dönüşüm; küresel işbirliği.

Arrival Date:14.10.2025 *Acceptance Date:23.03.2026* *Publication Date:30.04.2026*
Reference: İncetahtacı, N. (2026). Mapping the evolving landscape of social work research: a global perspective (2020–2025). *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences, 23*(1), 187-202. Doi: 10.33437/ksusbd.1803229

INTRODUCTION

As an academic and practical discipline, social work has long been engaged with social justice, welfare, social resilience, and the complexities of vulnerable populations. The field is being reinterpreted and expanded in the face of accelerating global challenges such as pandemics, climate change, digital transformation, and inequality. Mapping how social work research has evolved is critical to understanding where academic energy is concentrated and which gaps persist.

The post-2020 period is a turning point for social work. The COVID-19 pandemic has disrupted social systems and welfare provision, accelerating the adoption of remote and hybrid care models, crisis interventions, and mental health support (Banks et al., 2020; Duru, 2025). Against this backdrop of rapid professional and organizational change, researchers have increasingly turned to bibliometric approaches to systematically capture how the social work knowledge base has responded to the pandemic. Bibliometric studies focusing specifically on social work's response to COVID-19 have emerged; for example, one study mapped 1,233 social work articles published during the pandemic to examine trends in authorship, keywords, and journal distribution (Chen et al., 2021). The broader social sciences have also recorded increases in pandemic-centered bibliometric outputs and heightened concerns about "covidization" effects—disproportionately large interest and citation effects related to COVID-19 topics (Sjögårde, 2022) (Banks et al., 2020). Parallel to the impact of the pandemic, the sustainability agenda and environmental justice concerns have reshaped thematic priorities. Green social work has gained importance by attempting to combine ecological justice and social welfare. Breen et al. (2023) illustrate how green social work frameworks are taught and incorporated in disaster and climate contexts and argue for their stronger integration into social work curricula. Social work scholars are also increasingly researching how climate change, environmental vulnerability, and ecological breakdown intersect with inequality (Winzen & Haupt, 2024). A recent review examined 1,435 social work articles on COVID-19 published between 2019 and 2024. The results indicated that International Social Work was the most prolific journal in the field, while the University of Texas System emerged as the leading institutional contributor. At the country level, the United States of America produced the highest number of publications and received the greatest number of citations. The analysis also showed that social work journals demonstrated strong interdisciplinary connections, particularly with the fields of public health, medicine, and psychiatry(Duru, 2025). However, empirical, large-scale mapping of social work's relationship with environmental concerns remains rare.

Another growing area is digital social work, which uses technology, telepractice, artificial intelligence, and digital tools in service delivery. Social work educators and practitioners have experimented with simulation, virtual supervision, and hybrid service delivery to ensure continuity during lockdowns and beyond (Kourgiantakis et al., 2020). At the same time, the profession faces challenges related to ethics, access, and digital equity. Combining technological innovation with traditionally relational, context-heavy practice creates opportunities and dilemmas. In light of these changes, bibliometric analysis offers a robust methodology for mapping social work research's evolving intellectual structure and trajectories. Bibliographic matching, co-word mapping, and thematic evolution techniques provide a systematic, data-driven approach to revealing which ideas are central, emerging, or marginalized (Aria & Cuccurullo, 2017; Zupic & Čater, 2015). Particularly in social sciences and social work, such approaches help move beyond anecdotal or disciplinary islands of knowledge, revealing patterns in publication, collaboration, and conceptual emphasis. However, despite a few field-specific bibliometric studies (e.g., social work education, social work and COVID-19), no recent global bibliometric map captures the field in this transformative phase. Such a map would identify key authors, institutions, countries, and emerging research fronts; reveal collaboration networks and thematic shifts; and provide a foundation for strategic planning in research, funding, and pedagogy. Accordingly, this study conducts a comprehensive bibliometric investigation of global social work research published between 2020 and 2025 using the Web of Science database and PRISMA-compliant selection procedures. The objectives are to identify publication trends, determine influential actors and institutions, map thematic clusters, and track the evolution of ideas such as sustainability, digital application, and mental health. The findings aim to inform academic understanding and practical orientation of social work research in the changing global landscape.

Research Questions

To systematically examine these developments and provide a structured account of recent changes in the field, the present study is guided by the following research questions:

1. In line with these objectives, this study addresses the following questions:
2. What are the social work research publication and citation trends from 2020 to 2025?
3. Who are the leading authors, institutions, and countries shaping the field?
4. What are the dominant and emerging thematic clusters in social work?
5. How have co-authorship and international collaboration networks evolved during this period?

LITERATURE REVIEW

Bibliometric analysis has become an increasingly recognized method for assessing social work's intellectual and structural development as an academic field. Early examples, such as Manthorpe's (2006) Bibliometrics in Social Work, laid out the theoretical foundations and practical applications of citation analysis in assessing academic impact. The authors noted that bibliometric indicators provide a "quantitative mirror" of the field's maturity, but are limited by the slow accumulation of citations in the social sciences and incomplete database coverage. Similar methodological considerations emerged in the Journal of Social Work, where researchers emphasized that bibliometric metrics alone cannot capture the qualitative or contextual dimensions of social impact (Gao et al., 2025). National-level analyses have further demonstrated how bibliometric mapping can chart the developmental trajectories of social work. For example, Kara and Kutlu (2025) conducted a large-scale bibliometric mapping of the Turkish social work literature. She identified distinct waves of growth corresponding to policy reforms and university expansion. These studies confirm that bibliometric methods have evolved from narrow assessment tools to a fundamental methodology for evidence-based evaluation of academic productivity and thematic trends.

Traditional research themes in social work have historically focused on welfare systems, social justice, family and child protection, and mental health. Manthorpe (2006) defined these enduring domains as the structural underpinnings of the social work subject. In recent years, the mental health dimension has expanded significantly by integrating discussions of resilience, burnout, and well-being among clients and practitioners. In a bibliometric analysis of the compassion fatigue and resilience literature, observed that social workers and nurses appear as central populations within the broader landscape of psychological and health sciences (Yi et al., 2022). Such studies demonstrate how social work's research agenda increasingly aligns with interdisciplinary concerns surrounding psychosocial well-being and professional sustainability.

The ecological transformation in green social work represents one of the most recent and significant conceptual shifts. Dominelli and Ku (2017) framed green social work as a global response to interconnected crises such as climate change, environmental degradation, and social inequality. His argument positions environmental justice as inseparable from the profession's ethical obligations. Building on this framework, Breen et al. (2023) examined how disaster contexts accelerate sustainability and resilience-based curriculum and practice innovations.

Winzen and Haupt (2024) conducted a discourse analysis of how environmental themes entered professional social work associations' mission statements and conference proceedings, demonstrating the gradual but steady institutionalization of ecological ethics. Similarly, Banks et al. (2024) explored how social work values are redefined within the emerging "eco-social world" and advocated for a systemic engagement with planetary well-being. Recent systematic reviews confirm the rising trajectory of climate-related social work research and underscore the integration of environmental awareness into practice, education, and policy (Rambaree, 2020). Collectively, these studies establish environmental and ecological concerns as a distinct thematic axis within contemporary social work literature.

Parallel to ecological consciousness, the digital transformation of social work has created a new research frontier—digital social work. The pandemic has intensified this trajectory by necessitating

remote service delivery, online supervision, and simulation-based training. Kourgiantakis et al. (2020) conducted a scoping review demonstrating how simulation and virtual learning environments reshape pedagogical practices in social work education. Similarly, Gao et al. (2025) applied bibliometric methods to analyze Chinese social work research and found that digitalization, data-driven policy, and urban social governance were emerging high-frequency keywords. These findings show that social work is adapting to technological change and actively redefining its professional identity in digital and hybrid environments. Despite the diversification of research topics, structural inequalities in global knowledge production persist. The academic impact of social work continues to be concentrated in English-speaking countries—particularly the United States, the United Kingdom, and Australia—while contributions from the Global South remain underrepresented. Urhan and Aslan (2024) confirmed this imbalance in their bibliometric analysis of social work education from 1970 to 2024 and found limited international collaboration outside high-income regions.

China's academic growth demonstrates both progress and challenges: Gao et al. (2025) noted that despite rapid expansion in publication volume, global visibility remains relatively low due to language barriers and database inclusion biases. These inequalities echo broader bibliometric assessment critiques, who warn that citation-based metrics can inadvertently reinforce systematic hierarchies across disciplines, languages, and genders (Dion et al., 2018). Similarly, Sheble and Chen (2014) examined the diffusion of research synthesis methods and showed that methodological adoption patterns are shaped by institutional access and cultural norms rather than scientific merit alone. These studies underscore the need for bibliometric approaches that are critically aware of epistemic inequalities within the global academy.

In the social sciences, bibliometrics must balance statistical precision with contextual interpretation. Gauffriau et al. (2007) provided an overview of counting methods, such as whole, fractional, and weighted counts, and emphasized transparency in selecting and reporting metrics. Similarly, Aria and Cuccurullo (2017) developed Bibliometrix, an open-source R package that standardizes bibliometric workflows and enables co-word, co-citation, and thematic evolution analyses. Zupic and Čater (2015) synthesized best practices for science mapping, advocating for integrating network analysis and visualization to enhance interpretability. Beyond technical methods, recent research has emphasized mixed-method integration. Lim et al. (2024) demonstrated how combining bibliometric mapping with systematic review techniques yields richer interpretive insights. These hybrid approaches are increasingly recommended to mitigate the reductionism inherent in purely quantitative analyses. Collectively, methodological advances have positioned bibliometrics as a rigorous yet flexible tool for capturing the structural, thematic, and collaborative dynamics of disciplines such as social work.

METHODOLOGY

This study adopted a quantitative bibliometric research design to systematically map the global evolution of the social work field between 2020 and 2025. Bibliometric methods are increasingly used in the social sciences because they allow for the objective and repeatable assessment of academic output, thematic development, and collaborative structures. They provide a quantitative lens through which the intellectual architecture of a field can be examined, revealing how disciplines evolve through publication, citation, and co-authorship patterns (Aria & Cuccurullo, 2017; Donthu et al., 2021; Zupic & Čater, 2015). Within this framework, science mapping techniques were used to visualize the conceptual and social relationships between authors, institutions, and thematic clusters, thereby providing both descriptive and structural insights into the discipline's trajectory (Cobo et al., 2011; Van Eck & Waltman, 2014).

Data set and search

The bibliographic dataset was derived from the Web of Science Core Collection (WoSCC), a widely recognized database known for its comprehensive coverage of peer-reviewed journals in the social sciences and consistent indexing (Mongeon & Paul-Hus, 2016). The database was queried in June 2025 using the topic search term "social work." Publications were restricted to the years 2020 to June 2025,

and the language and document type were filtered to "Article" in English[1]. This strategy yielded 6,411 records. Non-article materials such as book reviews, editorials, and conference proceedings were excluded to ensure data consistency, leaving 4,673 articles from 573 academic journals. These records formed the final compilation for bibliometric analysis. The inclusion criteria focused on peer-reviewed journal articles because they represent the most standard and comparable academic output (Broadus, 1987).

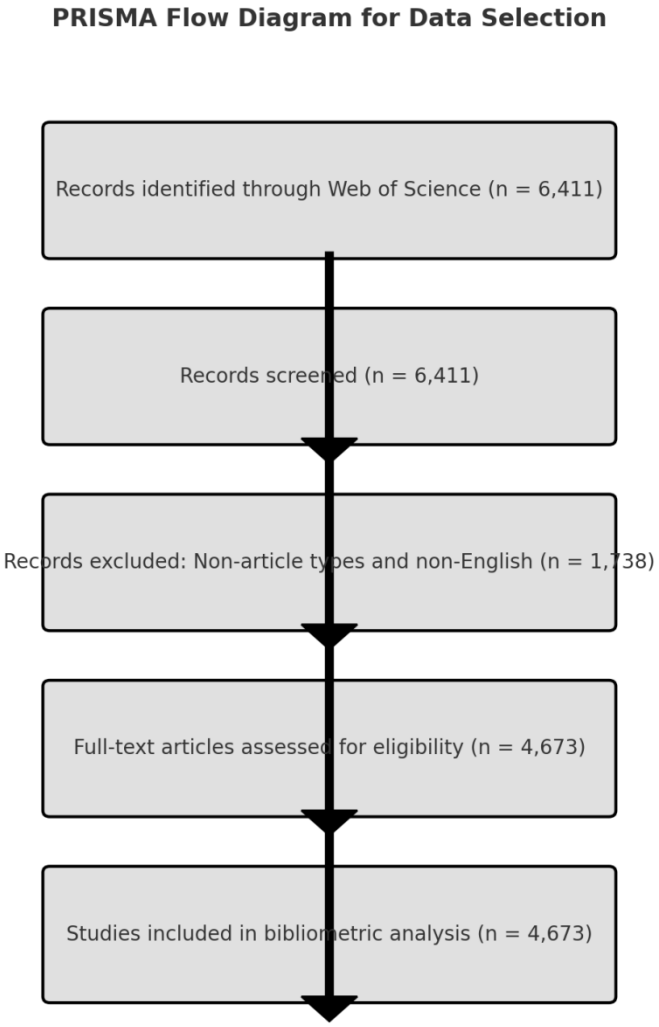

Figure 1. PRISMA flow diagram showing the selection process for social work research articles (2020-June 2025) from the Web of Science database.

The selection and filtering process was conducted in accordance with the Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA 2020) guideline principles (Page et al., 2021). This framework ensured transparency in identifying, screening, and including studies. The process began by identifying all records containing the term "social work" in the title, abstract, or keywords. Duplicate entries were removed, and the remaining records were screened for relevance and format. During the eligibility phase, only peer-reviewed journal articles were retained, while non-academic or non-English studies were excluded. The final inclusion stage resulted in a consolidated dataset of 4,673 articles. A PRISMA flow diagram was used to illustrate this filtering process and clearly show the inclusion and exclusion of records at each stage.

[1] Filtering of article was made on WoS and records with multiple Bibliometric tagging such as article/chapter/ review etc were else kept in the data set.

After data collection, metadata were exported in BibTeX format and processed using the open-source Bibliometrix package for R (Aria & Cuccurullo, 2017). This package enables comprehensive analysis of bibliographic data, including author productivity, citation patterns, and keyword co-occurrence networks. Data preprocessing involved several standardization steps. Author names were merged through a manual disambiguation process that combined variant spellings (e.g., "E. Lee" and "Lee, E."), and journal titles were converted to their standard forms. Institutional affiliations and country names were normalized for consistency, and keywords were harmonized through stemming and synonym merging to prevent conceptual fragmentation—for example, terms such as "COVID-19," "Coronavirus," and "Pandemic" were merged under a single standardized keyword (Cobo et al., 2011). These simplification procedures minimized redundancy and spelling inconsistencies, thereby increasing the reliability of subsequent analyses.

Data Analysis

Data analysis combined performance analysis and science mapping techniques. Performance indicators such as annual publication output, citation averages, and author productivity were calculated to capture the overall dynamics of research activity in the field (Donthu et al., 2021). Subsequently, co-author analysis was performed to explore the social dimension of knowledge production. Collaboration networks between authors, institutions, and countries were visualized, and network metrics such as density, degree centrality, and collaboration index were calculated using the igraph package in R (Hicks et al., 2015). The scope of international collaboration was further quantified through the International Collaboration Ratio (ICR), thereby providing insight into the global connectedness of social work research.

The conceptual structure of the field was examined through co-word analysis, which identified clusters of co-occurring keywords and revealed underlying thematic patterns (Callon et al., 1983). Using Bibliometrix's Biblioshiny interface, thematic maps were created to classify these clusters into four quadrants—driving, fundamental, niche, and emerging themes—based on their density and centrality (Cobo et al., 2011). Longitudinal analysis was conducted to track how these themes evolved over the 2020-2025 period. Additional visualizations, such as co-authorship networks, keyword co-occurrence graphs, and thematic evolution plots, were created using VOSviewer (Van Eck & Waltman, 2014) and cross-checked for consistency. Attention to validity and reliability was maintained throughout the analysis. Bibliometric studies are inherently limited by the scope of the database and the quality of the metadata it contains (Mongeon & Paul-Hus, 2016). To address these limitations, multiple validation strategies were applied. These included manual verification of high-frequency author names and thematic clusters, and triangulation of findings across various analytical methods such as performance, co-word, and co-authorship analyses. The study also adhered to the recommendations outlined in Research Metrics for the Leiden Manifesto, which advocates for the transparent, contextual, and responsible use of bibliometric indicators (Hicks et al., 2015).

This methodological design provided a comprehensive and transparent mapping of global social work research. The combination of standard database searches, systematic filtering under PRISMA, and triangulated bibliometric analyses ensured reliability and interpretive depth. By integrating performance metrics with conceptual and collaborative mapping, this study aimed to describe the quantitative growth of the social work field and the structural and thematic dynamics shaping its evolution in the early 2020s.

This methodology integrates quantitative rigor with conceptual depth to map the intellectual and thematic evolution of social work research over the past five years. The combination of performance analysis and science mapping within the Bibliometrix environment provides a comprehensive and replicable framework for understanding how the field of social work has developed globally during a period marked by health crises, digital transformation, and renewed social justice movements. The following section presents the results of this analysis, highlighting the publication dynamics, thematic structures, and collaborative models that define the current state of the field.

FINDINGS

The bibliometric dataset analyzed in this study covers 2020 to 2025 and consists of publications from the Web of Science (WoS) Core Collection. After applying the inclusion criteria—peer-reviewed, article-type documents, and English language—the final compilation contained 4,673 documents drawn from 573 different publication sources. These sources included major disciplinary journals such as International Social Work, British Journal of Social Work, Social Work, and Research on Social Work Practice, as well as interdisciplinary publications in the social sciences and health fields. Therefore, the compilation represents a comprehensive and high-quality overview of the global social work discourse in the early 2020s.

Table 1. Overview of the Data

Category	Indicator	Value
Basic Data Information	Time Period	2020–2025
	Sources (Journals, Books, etc.)	573
	Documents	4,673
	Annual Growth Rate (%)	7.51
	Average Document Age	2.25
	Average Number of Citations per Document	4.13
	Total Number of References	151,501
Document Contents	Keyword Plus (ID)	3,034
	Author Keywords (DE)	9,255
Authors	Total Number of Authors	9,044
	Authors of Single-Author Documents	1,007
Author Collaboration	Single-Authored Documents	1,277
	Number of Co-Authors per Document	2.81
	International Co-authorships (%)	15.45
Document Type	Articles	3,706
	Article; Book Chapter	289
	Article; Early Access	500
	Article; Conference Proceedings	1
	Review	171
	Review; Early Access	6

Table 1 presents the fundamental descriptive indicators of the dataset. The annual growth rate of 7.51% indicates a consistent expansion in academic output in social work over the observed period, likely reflecting increased research engagement in response to global social challenges such as the COVID-19 pandemic and sustainable development agendas. The average document age of 2.25 years and the average citation rate per article of 4.13 indicate that most recent studies are still gaining academic impact. The total of 151,501 citation references demonstrates the field's extensive intertextual connectivity and reliance on interdisciplinary knowledge bases.

In terms of content, the dataset contains 3,034 Keywords Plus (keywords obtained through analysis) and 9,255 keywords provided by authors, reflecting a rich conceptual diversity covering traditional social work concerns (e.g., welfare, society, and social justice) as well as emerging areas such as digital application, sustainability, and resilience. Author analysis revealed that 9,044 individual academics contributed, with 1,007 identified as sole authors. While 1,277 (27.3%) of total publications were single-authored, multi-authored works, with an average of 2.81 co-authors per article, confirm a moderate but growing culture of collaboration. Notably, 15.45% of all documents stemmed from international co-authorship, highlighting the increasingly transnational character of social work research. However, it remains lower than in neighboring fields such as public health or psychology.

The distribution of document types shows the dominance of journal articles (n = 3,706), complemented by 289 book chapter articles, 500 open-access early articles, and 171 review articles, with a negligible number of conference papers (n = 1). This distribution reinforces the field's reliance on journal-based dissemination and its orientation toward empirical and conceptual work rather than conference outputs. These indicators describe a dynamic, maturing research field connected to global

networks, which has been steadily expanding in productivity, collaboration, and thematic diversity since 2020.

Annual Scientific Production and Citation Trends

The publication trajectory between 2020 and 2025 shows a steady upward trend, reflecting the growing importance of social work as a research-intensive profession. The average annual growth rate of 7.51% confirms sustainable expansion rather than a temporary increase. 2020-2022 marked an initial surge in publications coinciding with the global academic mobilization around the COVID-19 pandemic. Numerous articles addressed crisis intervention, the restructuring of social care, and the adaptation of digital services, resulting in a temporary publication surge in 2021. Following this period, publication rates stabilized and maintained consistent annual increases as the field diversified toward post-pandemic recovery, digital social services, and sustainable community development.

Citations have accumulated steadily, with a noticeable delay observed for studies published after 2023, averaging 4.13 citations per article. This is expected, given the necessary citation window for publications to demonstrate novelty and measurable impact. The overall pattern indicates that the compilation is current and continues to gain academic interest.

Key Sources and Authors

Among the 573 publication sources in the compilation, publishing activity is clearly concentrated in a small group of flagship journals. Social Work Education leads the field with 563 articles, followed by the British Journal of Social Work with 439 articles and International Social Work with 228 articles. Education-focused titles stand out: Alongside Social Work Education, the Journal of Social Work Education (189 articles) and the Journal of Teaching in Social Work (130 articles) point to a strong emphasis on pedagogy, curriculum, internship redesign, and digital delivery in post-2020 professional preparation.

Practice and method-focused publications maintain a significant presence—Qualitative Social Work (121) reflects the field's methodological depth, while Research on Social Work Practice (107) is grounded in evidence-based intervention research. Generalist titles such as the Journal of Social Work (110) and the regionally based European Journal of Social Work (143) complete the leading cluster. These nine journals publish 2,030 of the 4,673 articles in the dataset—43.44% of the total output—pointing to a moderately concentrated resource structure alongside specialized and interdisciplinary outlets with long tails. The coexistence of education, practice, and global-comparative journals among the most productive sources suggests that the 2020–2025 period will see the simultaneous consolidation of the professional education field and the sustainable development of practice evidence and international perspectives.

Table 2. Leading journals publishing social work research (2020–2025, WoS)

Rank	Journal	Article	Share (%)
1	Social Work Education	563	12.05
2	British Journal of Social Work	439	9.39
3	International Social Work	228	4.88
4	Journal of Social Work Education	189	4.04
5	European Journal of Social Work	143	3.06
6	Journal of Social Work Education	130	2.78
7	Qualitative Social Work	121	2.59
8	Journal of Social Work	110	2.35
9	Research on Social Service Applications	107	2.29

Author productivity analysis has identified a small group of academics who consistently produced high research output between 2020 and 2025, along with a highly diverse range of contributors. As shown in Figure 2, Lee E emerged as the most productive author with 34 publications, followed by Kourgiantakis T (25) and Beddoe L (21). Other notable contributors include Gray M and Roose R (18 each), Garrett P. M. (17), and McFadden P., Morley C., and Wang Y. (16 each). Amadasun S completes the top ten most productive authors with fifteen publications.

This distribution reflects a moderately skewed authorship pattern characteristic of the social sciences, where a small, highly active core of researchers coexists with a much larger group of occasional contributors. The top ten authors, accounting for a significant share of the total output, underscore their influence in shaping contemporary research directions in social work. The diversity of institutional affiliations represented among these authors—spanning North America, Europe, Asia, and Africa—also highlights the field's increasingly global participation.

Table 3. Top 10 Most Productive Authors in Social Work Research (2020-2025)

Rank	Author	Publications (n)	Primary Research Topic
1	Lee, E.	34	Digital and simulation-based learning in social work education
2	Kourgiantakis, T.	25	Experiential and technology-supported pedagogy
3	Beddoe, L.	21	Professional identity and supervision
4	Gray, M.	18	Social work theory and global practice models
5	Roose, R.	18	Child welfare and social policy
6	Garrett, P. M.	17	Critical theory and political economy in social work
7	McFadden, P.	16	Practitioners' Professional Stress and Resilience
8	Morley, C.	16	Ethics and social justice education
9	Wang, Y.	16	Comparative social work and cross-cultural studies
10	Amadasun, S.	15	Social work development and policy in Africa

In terms of thematic focus, these prolific authors have made comprehensive contributions to studies on digital social work, education and supervision, the well-being of social workers, and post-pandemic resilience. For example, Lee E. and Kourgiantakis T. are known for their work on simulation-based learning and technology in social work education. In contrast, Beddoe L. and Gray M. have produced a series of essential publications on professional identity, reflective practice, and policy frameworks. The prominence of these themes aligns with the general shift observed in the compilation toward integrating technology, sustainability, and practitioner well-being into the social work discourse.

Institutional and Country Contributions

The institutional distribution of publications is concentrated among research-intensive universities in North America and the Asia-Pacific region. As shown in Table 4, the University of Toronto leads with 168 publications, followed by the University of Michigan with 124 publications and the Queensland University of Technology with 97 publications. Other high-performing institutions include the University of Calgary (94), the University of the Sunshine Coast (91), and the University of Nigeria (90), one of the most active institutions from the Global South. Mid-level contributions come from Australian universities such as Charles Sturt University (84), Monash University (81), Deakin University (79), and Griffith University (79).

These results reveal a clear model of institutional leadership linked to national investment in social work education and research infrastructure. Canadian and Australian universities demonstrate high productivity, reflecting their strong professional education systems and longstanding commitment to evidence-based practice. The presence of the University of Nigeria among the top ten institutions underscores Africa's increasing participation in global research networks—signaling a notable shift toward a more inclusive disciplinary landscape.

Table 4. Top 10 Most Productive Institutions in Social Work Research (2020-2025)

Rank	Institution	Publications (n)	Country
1	University of Toronto	168	Canada
2	University of Michigan	124	USA
3	Queensland University of Technology	97	Australia
4	University of Calgary	94	Canada
5	University of the Sunshine Coast	91	Australia

Rank	Institution	Publications (n)	Country
6	University of Nigeria	90	Nigeria
7	Charles Sturt University	84	Australia
8	Monash University	81	Australia
9	Deakin University	79	Australia
10	Griffith University	79	Australia

Publication activity at the country level is largely dominated by the United States, which accounts for 4,784 records, representing more than one-third of all indexed social work articles during this period. The United Kingdom (1,506) and Australia (1,465) follow at a considerable distance, reflecting the importance of English-speaking research traditions and well-established academic programs in social work. Canada (932) ranks fourth, followed by China (627), indicating Asia's growing visibility in international social work research. Spain (514) and Sweden (420) lead the European representation, while Israel (429) and Ireland (403) also make notable contributions, particularly in the areas of social resilience, migration, and education reform. With 315 publications, South Africa is a leading contributor from the Global South, highlighting its regional expertise in post-colonial social welfare and social justice research.

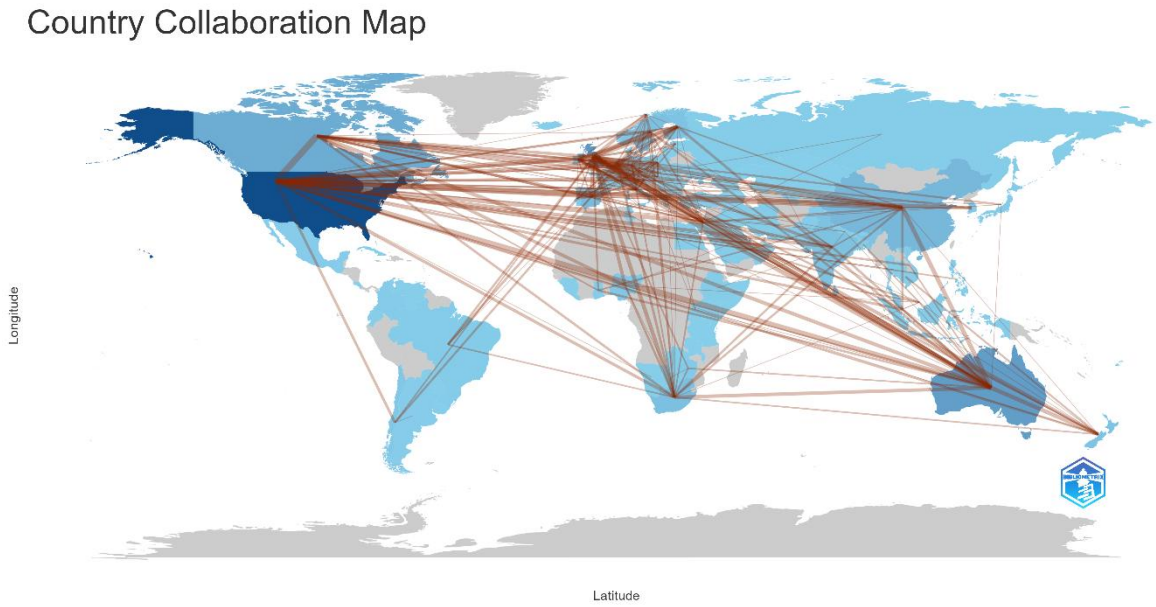

Figure 2. Country-Based Collaboration Map (2020-2025)

Taken together, these ten countries produce the vast majority of indexed output, demonstrating the highly unequal global distribution of research power. However, the inclusion of countries such as China, Israel, and South Africa indicates a diversification of epistemic centers and the gradual internationalization of the social work field. These findings confirm the enduring hegemony of English-speaking countries—particularly the United States and the United Kingdom—in global social work research. Nevertheless, the data also reveal an expanding geography of the field, with increasing participation from Asia and Africa. The growth in output from universities in Nigeria, China, and South Africa exemplifies how local contexts are beginning to contribute different perspectives to global social work discussions. Concurrently, the clustering of Australian and Canadian institutions among the most productive points to a strong alignment between professional education systems and research productivity. Collectively, these institutional and national trends underscore the concentration of knowledge production and the gradual diversification of the field in the post-2020 period.

Thematic Structure and Keyword Analysis

The co-occurrence map (Figure 3) reveals the structure of the thematic clusters in the compilation. Three interconnected clusters dominate the conceptual landscape. The first cluster, located in the upper right quadrant, represents education and student experiences—the clustering of keywords such as education, students, program, supervision, competency, and faculty indicates a research focus

on pedagogical reform and learning experiences in social work education. The COVID-19 pandemic appears to have accelerated interest in technology-mediated and experiential learning, as evidenced by the increased co-occurrence of the words digital learning, simulation, and preparation for practice.

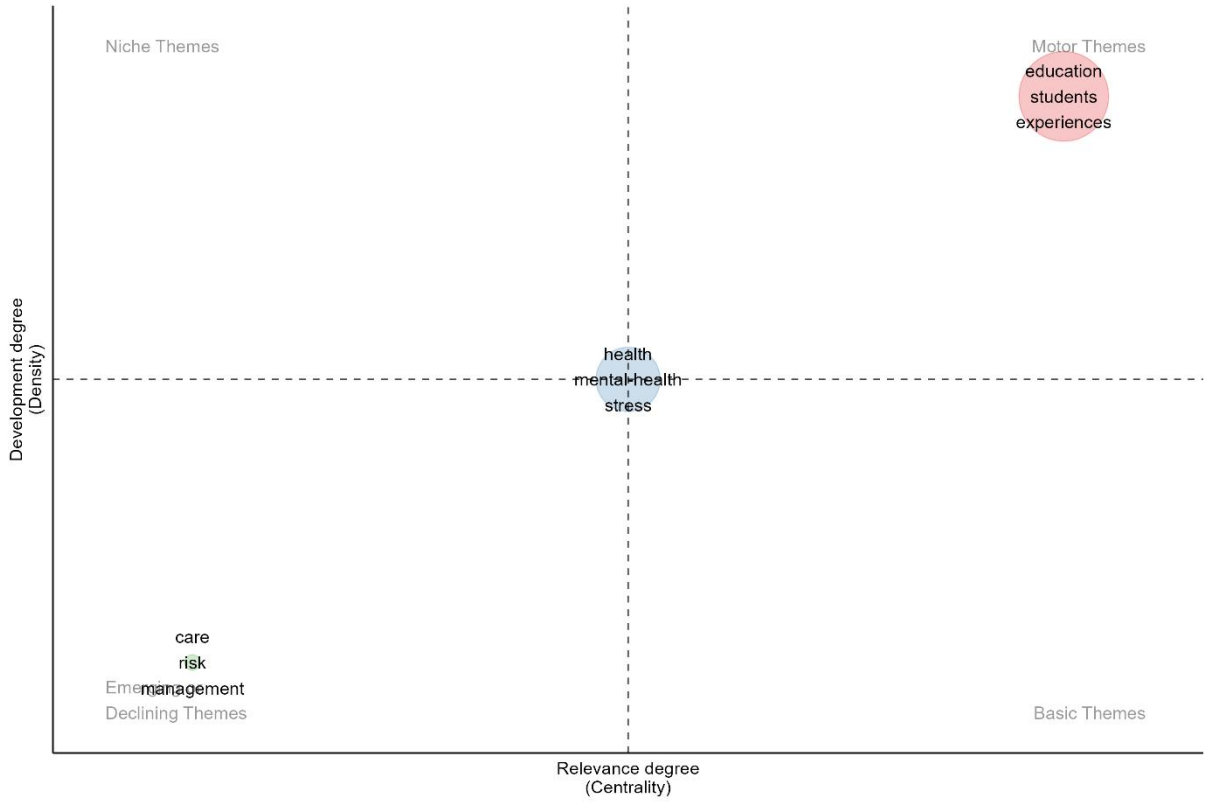

Figure 3. Conceptual Structure Map of Keywords in Social Work Research (2020-2025)

The second cluster is positioned around the center and revolves around mental health, resilience, and practitioner well-being. High-frequency keywords such as mental health, stress, burnout, resilience, and support indicate that the psychosocial dimensions of social work practice remain at the center of the discipline's academic activity. Research during this period has frequently integrated mental health and professional identity frameworks, highlighting the emotional labor and moral distress experienced by social workers in crisis conditions.

The third cluster, scattered across the lower left quadrant, captures themes focused on social justice, policy, and welfare. Terms such as policy, neoliberalism, child welfare, gender, race, and inequality reflect an enduring commitment to structural and rights-based approaches within the profession. While less central than the education cluster, this cluster contributes to the field's critical orientation and theoretical depth, linking practice to macro-level sociopolitical issues.

A trend topic analysis (Figure 4) was conducted to track the temporal dynamics of key research areas. Trend lines show the gradual emergence, consolidation, and transformation of major themes over five years. Early research in 2020-2021 emphasized migration, victimization, climate, and borders, echoing concerns about social displacement, ecological crises, and the ethical limits of professional practice during a period of global instability.

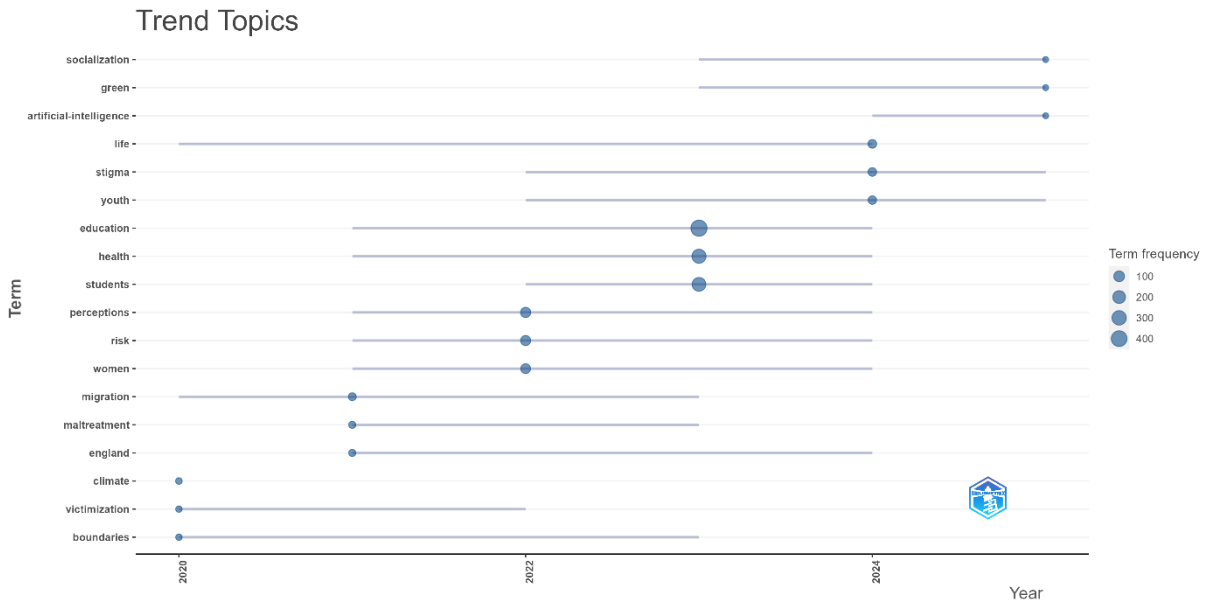

Figure 4. Trending Topics in Social Work Research (2020-2025)

Between 2022-2023, thematic interest shifted to education, students, health, and youth, influenced by the post-pandemic pedagogical adaptation and increased focus on mental health outcomes among practitioners and service users. By 2024-2025, emerging topics included artificial intelligence, green social work, and socialization, signaling the beginning of a new research frontier that points to the integration of digital ethics, sustainability, and socio-technological adaptation into the social work discourse.

The thematic evolution of the 2020-2025 period reveals a discipline undergoing conceptual modernization and diversification. While traditional pillars such as health, welfare, and education remain central, new interdisciplinary orientations have gained importance. The inclusion of artificial intelligence and green social work shows increasing alignment with the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) and the digital transformation of human services. Furthermore, the persistence of mental health, stress, and resilience themes suggests that the social work research community continues to address not only the external needs of service users but also the internal well-being of the profession. Thematic data underscores that contemporary social work is characterized by a dual focus: strengthening professional competence in digital change and maintaining ethical engagement with global justice, inclusivity, and sustainability.

DISCUSSION

The results of this bibliometric mapping confirm that the social work field is undergoing a dynamic restructuring phase between 2020 and 2025. The acceleration in publication volume reflects broader post-pandemic academic trends, while the shift in thematic emphasis highlights evolving professional priorities.

One of the most prominent patterns is the increasing integration of ecological and sustainability concerns. Green social work in emerging clusters aligns with Dominelli and Ku's (Dominelli & Ku, 2017) earlier theoretical calls for embedding environmental justice within social work frameworks and empirical case studies in disaster and climate contexts (Breen et al., 2023). Thematic mapping suggests that ecological issues are no longer merely environmental but have infiltrated the core discourse. This movement is corroborated by recent empirical syntheses of social work responses to climate change (Banks et al., 2024), which call for the discipline to embrace sustainability as a central concern. At the same time, the recovery and mental health field remains central. Bibliometric analyses in related health fields have documented increases in mental health research during COVID-19, particularly around public health, medicine, and psychiatry (Duru, 2025; Yi et al., 2022). In social work practice, this trend is echoed by increased attention to practitioner resilience, client trauma, and adaptive service delivery

models. The persistence of mental health as a "core theme" in our maps reflects its foundational role in the profession's mission.

The digital shift observed in thematic evolution—towards simulation, tele-practice, and digital ethics—mirrors education and public health trends. Social work educators have increasingly incorporated digital simulation methods, consistent with the scope review of simulation in social work education (Kourgiantakis et al., 2020). The convergence of digital and ecological themes suggests a new hybrid field where climate-compatible technologies and digital service delivery intersect: eco-digital social work. Regarding collaboration and global inequality, the distribution of authorship and institutional productivity reflects structural hierarchies. The dominance of institutions in North America and Australia is consistent with previous mappings of social work globalization (Urhan & Aslan, 2024). The relatively low rate of international co-authorship observed in your data suggests that research networks, particularly those related to global health or education, remain somewhat insular. This limited cross-border collaboration constrains the dissemination of context-specific knowledge—for example, from the Global South—into the mainstream discourse.

These findings carry important implications for the future of social work research and practice. First, curricula should evolve to teach ecological literacy, climate-regenerative practice, and digital ethics alongside traditional social justice content. Second, funders and publishers should encourage cross-regional collaborations to bridge epistemic divides. Third, practitioners should be supported in adopting sustainable, technology-integrated interventions. Fourth, future bibliometric studies should incorporate alternative metrics, policy impact measures, and qualitative validation to account for non-citation impact. In summary, bibliometric maps describe a field expanding its scope while maintaining its fundamental commitments to well-being and social justice. The emerging orientation toward green-digital resilience points to a promising path for social work to make meaningful contributions to global transformations.

CONCLUSIONS, IMPLICATIONS, LIMITATIONS, AND FUTURE DIRECTIONS

This bibliometric analysis provides a comprehensive view of the global evolution of social work research between 2020 and 2025, revealing a discipline undergoing consolidation and transformation. Based on 4,673 peer-reviewed journal articles, book chapters, reviews etc indexed in the Web of Science Core Collection, the study shows that publication activity has accelerated significantly, with an annual growth rate of approximately 7.5%. The results underscore that the social work field is grounded in its enduring commitments to social justice, education, and mental health, but is increasingly defined by its response to global challenges such as the climate crisis, digital transformation, and post-pandemic reconstruction.

Thematic mapping highlights the emergence of green social work (Dominelli & Ku, 2017; Rambaree, 2020) and digital social work (Gao et al., 2025; Kourgiantakis et al., 2020) as central areas of innovation. These developments signal a paradigm shift: social work is moving beyond a reactive model of service delivery toward proactive engagement with sustainability, technology, and systemic resilience. However, the global distribution of the topic remains highly unequal. Despite expanding international collaboration, academic production continues to be concentrated in English-speaking countries, primarily the United States, the United Kingdom, and Australia, reflecting the structural asymmetries documented in previous analyses (Urhan & Aslan, 2024). While increasing contributions from China, Nigeria, and South Africa signal the beginnings of diversity, a visibility gap persists for non-English and regionally indexed research.

The findings have several implications for research, policy, and education. First, the increasing visibility of green social work requires the systematic integration of ecological literacy into professional education and accreditation standards. As environmental crises exacerbate social inequalities, future practitioners must be equipped to address both the social and ecological dimensions of vulnerability (Breen et al., 2023; Dominelli & Ku, 2017). Universities and accreditation bodies can respond by incorporating sustainability modules into curricula and promoting interdisciplinary research that links social work with environmental sciences and urban policy. Second, the increased emphasis on digital transformation calls for renewed attention to the ethical and practical dimensions of online service delivery. Social work professionals should be trained to navigate issues of digital access, privacy, and

algorithmic bias (Kourgiantakis et al., 2020). Institutions should expand simulation-based and hybrid learning models to develop digital literacy and reflective practice. Third, policymakers and research funders should address global inequalities in knowledge production by promoting international collaboration and supporting multilingual open-access publishing. Such measures can help bridge epistemic divides and foster inclusive global knowledge networks.

The methodological implications extend beyond the discipline itself. Combining co-word mapping, collaboration analysis, and thematic evolution demonstrates that bibliometric tools—when applied critically—can serve as reliable instruments for strategic research planning. However, integrating bibliometrics into institutional evaluation systems must be done ethically and contextually, in line with the principles outlined in the Leiden Manifesto (Hicks et al., 2015). Despite its comprehensive design, this study is subject to several limitations inherent in bibliometric methodology. Reliance on the Web of Science Core Collection limits its scope primarily to high-impact, English-language journals and underrepresents regional and non-English coverage. While ensuring data standardization, it also introduces linguistic and cultural bias (Mongeon & Paul-Hus, 2016). Future studies could mitigate this by including data from Scopus, Dimensions, and regional databases to achieve a more inclusive global view. Another limitation concerns keywords and metadata, which depend on the consistency of authors and indexers. Variations in terminology (e.g., "eco-social work" and "green social work") can fragment thematic networks. Even if keyword standardization has been achieved, residual inconsistencies may persist. Future research could address this by combining bibliometric mapping with content analysis or topic modeling using natural language processing techniques to capture latent conceptual relationships.

Finally, while illuminating, the study's focus on quantitative indicators fails to fully capture the qualitative depth and contextual richness of social work research. Bibliometric indicators provide structural overviews but do not assess theoretical innovation, policy impact, or community engagement. Future research may adopt mixed-method designs triangulating bibliometric findings with expert interviews or case studies of high-impact research programs. This study provides a replicable and transparent empirical foundation for understanding contemporary social work. Combining bibliometric mapping with critical commentary charts the field's expansion and underscores the urgent need for equitable, interdisciplinary, and socially responsive knowledge production in the coming years.

REFERENCES

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, *11*(4), 959–975. https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007

Banks, S., Bertotti, T., Cairns, L., Shears, J., Shum, M., Sobočan, A. M., Strom, K., & Úriz, M. J. (2024). Social work beyond the pandemic: Exploring social work values for a new eco-social world. *International Social Work*, *67*(4), 890–904. https://doi.org/10.1177/00208728241227062

Banks, S., Cai, T., De Jonge, E., Shears, J., Shum, M., Sobočan, A. M., Strom, K., Truell, R., Úriz, M. J., & Weinberg, M. (2020). Practising ethically during COVID-19: Social work challenges and responses. *International Social Work*, *63*(5), 569–583. https://doi.org/10.1177/0020872820949614

Breen, K., Greig, M., & Wu, H. (2023). Learning Green Social Work in Global Disaster Contexts: A Case Study Approach. *Social Sciences*, *12*(5), 288. https://doi.org/10.3390/socsci12050288

Broadus, R. N. (1987). Toward a definition of “bibliometrics”. *Scientometrics*, *12*(5–6), 373–379. https://doi.org/10.1007/BF02016680

Callon, M., Courtial, J.-P., Turner, W. A., & Bauin, S. (1983). From translations to problematic networks: An introduction to co-word analysis. *Social Science Information*, *22*(2), 191–235. https://doi.org/10.1177/053901883022002003

Chen, Y., Zhang, X., Chen, S., Zhang, Y., Wang, Y., Lu, Q., & Zhao, Y. (2021). Bibliometric analysis of mental health during the COVID-19 pandemic. *Asian Journal of Psychiatry*, *65*, 102846. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2021.102846

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, *62*(7), 1382–1402. https://doi.org/10.1002/asi.21525

Cwikel, J. (2025). *Social work for a greener planet: reframing social work skills and education to mitigate the climate crisis. Cogent Social Sciences*, *11*(1). https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2444469

Dion, M. L., Sumner, J. L., & Mitchell, S. M. (2018). Gendered Citation Patterns across Political Science and Social Science Methodology Fields. *Political Analysis*, *26*(3), 312–327. https://doi.org/10.1017/pan.2018.12

Dominelli, L., & Ku, H. (2017). Green social work and its implications for social development in China. *China Journal of Social Work*, *10*(1), 3–22. https://doi.org/10.1080/17525098.2017.1300338

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, *133*, 285–296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Duru, S. (2025). Bibliometric analysis of social work in the COVID-19 pandemic. *International Social Work*, *68*(6), 1117–1126. https://doi.org/10.1177/00208728241292648

Gao, H., Wang, Y., & Wang, S. (2025). Unraveling the complexities of social work research in China: A bibliometric analysis. *Journal of Social Work*, 14680173251336102. https://doi.org/10.1177/14680173251336102

Gauffriau, M., Larsen, P. O., Maye, I., Roulin-Perriard, A., & Von Ins, M. (2007). Publication, cooperation and productivity measures in scientific research. *Scientometrics*, *73*(2), 175–214. https://doi.org/10.1007/s11192-007-1800-2

Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., De Rijcke, S., & Rafols, I. (2015). Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, *520*(7548), 429–431. https://doi.org/10.1038/520429a

Kara, H. Z., & Kutlu, İ. (2025). Bibliometric Analysis of Social Work Studies Published in WoS from Turkey. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 1–22. https://doi.org/10.1080/26408066.2025.2541632

Kourgiantakis, T., Sewell, K. M., Hu, R., Logan, J., & Bogo, M. (2020). Simulation in Social Work Education: A Scoping Review. *Research on Social Work Practice*, *30*(4), 433–450. https://doi.org/10.1177/1049731519885015

Lim, W. M., Kumar, S., & Donthu, N. (2024). How to combine and clean bibliometric data and use bibliometric tools synergistically: Guidelines using metaverse research. *Journal of Business Research*, *182*, 114760. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114760

Manthorpe, J. (2006). Bibliometrics in Social Work, * Gary Holden, Gary Rosenberg and Kathleen Barker (eds), * Binghampton, New York, Haworth Press, 2005, pp. 154, ISBN 07890 30713, $17.95. *British Journal of Social Work*, *37*(5), 951–953. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcm078

Mongeon, P., & Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: A comparative analysis. *Scientometrics*, *106*(1), 213–228. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1765-5

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., McDonald, S., … Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, n71. https://doi.org/10.1136/bmj.n71

Rambaree, K. (2020). Environmental social work: Implications for accelerating the implementation of sustainable development in social work curricula. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, *21*(3), 557–574. https://doi.org/10.1108/IJSHE-09-2019-0270

Sheble, L., & Chen, A. T. (2014). *Contexts of diffusion: Adoption of research synthesis in Social Work and Women's Studies* (Version 1). arXiv. https://doi.org/10.48550/ARXIV.1401.7239

Sjögårde, P. (2022). *The effect of the rapid growth of covid-19 publications on citation indicators.* 10.48550/arXiv.2205.01010.

Urhan, G., & Aslan, Ö. (2024). *Analysis of Publications Related to Social Work Education Using Bibliometric Analysis Method*. https://doi.org/10.5281/ZENODO.13880762

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2014). Visualizing Bibliometric Networks. In Y. Ding, R. Rousseau, & D. Wolfram (Eds), *Measuring Scholarly Impact* (pp. 285–320). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-10377-8_13

Winzen, C., & Haupt, M. (2024). Exploring the professional discourse on environmental social work: A descriptive content analysis of selected publications from Germany and the US. *Critical and Radical Social Work*, 1–19. https://doi.org/10.1332/20498608Y2024D000000060

Yi, L.-J., Liu, Y., Tang, L., Cheng, L., Wang, G.-H., Hu, S.-W., Liu, X.-L., Tian, X., & Jiménez-Herrera, M. F. (2022). A Bibliometric Analysis of the Association Between Compassion Fatigue and Psychological Resilience From 2008 to 2021. *Frontiers in Psychology*, *13*, 890327. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.890327

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, *18*(3), 429–472. https://doi.org/10.1177/1094428114562629

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Intelligence Cooperation in the European Union: A Necessity More than Ever?

Avrupa Birliği'nde İstihbarat İşbirliği: Her Zamankinden Daha Fazla Bir Gereklilik mi?

Aslıgül SARIKAMIŞ KAYA
Assistant Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
asligul@selcuk.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-2667-7688

Abstract: This article examines the EU's renewed interest in intelligence cooperation in response to changing European security environment. The initiatives for intelligence sharing at the European level have their origins in the 1970s. With the establishment of the Common Foreign and Security Policy, the EU developed intelligence mechanisms for assisting EU policy makers on foreign policy issues. Cooperation in intelligence sharing and the operationalisation of a united and joint intelligence structure is a difficult task because member states are reluctant to take part in intelligence cooperation owing to problems of trust and bureaucratic inertia. Nonetheless, the Russian invasion of Ukraine, tensions within the transatlantic alliance, and the rise of hybrid threats necessitated the strengthening of the EU's security framework and the enhancement of intelligence cooperation. In this context, a recent report by former Finnish President Sauli Niinistö, advocating for comprehensive intelligence cooperation among member states to support national intelligence services, prompted discussions on deeper collaboration at the EU level. This article argues that while the creation of a single autonomous EU intelligence agency is unlikely in the near future, improvement of European intelligence cooperation and enhancement of the EU's intelligence capabilities are more critical than ever.

Keywords: European union, intelligence cooperation, EU foreign policy, european security.

Öz: Bu makale, Avrupa'da değişen güvenlik ortamına bir cevap olarak AB'de istihbarat iş birliğine yönelik artan ilgiyi incelemektedir. Avrupa seviyesinde istihbarat paylaşımının kökenleri 1970'li yıllara kadar dayanmaktadır. Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının oluşturulması ile Birlik AB karar alıcılarına dış politika meselelerinde yardımcı olmak amacıyla istihbarat mekanizmaları geliştirmiştir. AB'de istihbarat paylaşımı alanında iş birliği, birleşik ve ortak bir istihbarat yapısının hayata geçirilmesi zordur. Üye devletler güven sorunu ve bürokratik atalet nedeniyle istihbarat iş birliği konusunda isteksizdirler. Ancak, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, transatlantik iş birliğindeki kırılma ve artan hibrit tehditler AB'nin güvenlik yapısının ve istihbarat iş birliğinin güçlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, Finlandiya'nın eski cumhurbaşkanlarından Sauli Niinistö tarafından hazırlanan ve ulusal istihbarat servislerini tamamlayacak tarzda üye devletler arasında tam teşekküllü bir istihbarat iş birliğinin oluşturulmasına yönelik bir çağrıda bulunan rapor AB düzeyinde daha derin bir istihbarat iş birliği oluşturulması konusunda tartışmaları yeniden canlandırmıştır. Bu makale, her ne kadar tek otonom bir AB istihbarat ajansının kurulmasının yakın bir gelecekte mümkün olamayacağını ileri sürse de Avrupa istihbarat iş birliğinin güçlendirilmesinin ve AB'nin istihbarat kapasitesinin geliştirilmesinin her zamankinden daha önemli olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa birliği, istihbarat iş birliği, AB diş politikasi, avrupa güvenliği.

Submission Date:05.11.2025 *Acceptance Date: 05.01.2026* *Publication Date:30.04.2026*
Reference: Sarıkamış Kaya, A. (2026). Intelligence Cooperation in the European Union: A Necessity More than Ever? *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences, 23*(1), 209. Doi: 10.33437/ksusbd.1818073

INTRODUCTION

As a sui generis organization, the European Union (EU) achieved highest level of regional integration with its single market and common currency. It is often defined as a "civilian power" since it employed non-military instruments such as trade, financial assistance, development cooperation for global influence. Although cooperation on security matters was on the agenda of the EU during its early years, it was the post-Cold War era when political and security issues were recognized as part of European integration process. The ethnic and nationalistic conflicts in the former Yugoslavia accelerated the political integration process and the Union established the Common Foreign and Security Policy (CFSP) in 1993. Unlike economic integration where member states delegated some of their authority to the EU, political integration remained as an intergovernmental policy area. Besides, member states have exclusive competence over national security issues. However, internal security issues within the context of law enforcement are regulated by Article 67/3 of the Lisbon Treaty, which allows for cooperation and coordination between police and judicial authorities at the EU level for external border management, prevention of illegal migration and organized crime.

Despite the strong cooperation on internal security matters, the EU has been quite a weak actor in intelligence cooperation. The collection and assessment of intelligence is considered as a national security issue, and most member states are sceptical about fostering intelligence cooperation at the EU level. Member states' intelligence services have their own agenda and priorities. Hence, the EU did not have a genuine intelligence capacity until the 2010s. Intelligence cooperation can be seen as the least integrated policy area of the European integration process.

Nevertheless, the dramatic transformation of world politics during the last decade made intelligence as an essential aspect of European foreign policy. The EU, for the last decade, has primarily focused on dealing with security threats and common risks such as terrorism, illegal migration, and foreign fighters. It assumed a security provider role with its activities in counterterrorism, crisis management, internal security, and civil protection. Recently, changes in world politics such as the Russian invasion of Ukraine, geoeconomic competition among great powers and the weakening of transatlantic alliance led the EU to reconsider intelligence cooperation at the EU level.

Against this background, this paper aims to examine the EU's renewed interest in intelligence cooperation in response to the changing European security environment. It seeks to answer why intelligence cooperation has become an increasingly essential component of European security. The methodological framework of this study is grounded in qualitative document analysis, relying on official European Union documents, policy reports, and secondary academic literature to examine current developments in European intelligence cooperation. For this purpose, it begins with the evolution of intelligence cooperation and explained the main drivers of European intelligence cooperation. It then addresses the main obstacles and shortcomings in intelligence collaboration. Finally, it evaluates the prospects for establishing a single EU intelligence agency and considers future developments in EU intelligence cooperation.

THE EVOLUTION OF EU INTELLIGENCE COOPERATION

Intelligence is about acquisition of unknown information, assessing and converting that information into knowledge that can be used by decision-makers for policymaking. Intelligence activities are strictly affiliated with national sovereignty and countries are usually resistant to cooperation in this field.

The efforts of intelligence sharing at the European level go back to the 1970s. The Club of Berne was established in the early 1970s with the voluntary contributions of European counties. It worked as an informal platform for the prevention of terrorism and countering espionage starting from the 1970s. It provided dialogue and collaboration among intelligence agencies of European countries. It did not have a direct relation with the EU, but it facilitated the exchange of information and experiences among European security services (Fägersten, 2014: 98).

During the post-Cold War era, the development of a united EU intelligence structure was considered a crucial aspect of Union's CFSP. Initially, the EU's emerging intelligence structure was based on analysis and named as EU Joint Situation Centre. Hence, the EU remained as a weak intelligence player in the 1990s.

In the aftermath of the 9/11 terrorist attacks, terrorism was recognized as a global threat to world peace. The Union accepted a multidimensional action plan for combating terrorism under the framework of Justice and Home Affairs. The EU's intelligence activities focused on counter-terrorism measures. EU national intelligence services made significant progress in sharing intelligence for combating terrorism. EU member states, Norway and Switzerland established Counterterrorism group under the Club of Berne. Counterterrorism group had permanent centre in Hague where European intelligence cooperation focused on law enforcement and internal security. Moreover, European Police Office (EUROPOL) was established as an autonomous agency of law enforcement. It is a main centre for dealing with organized crime, terrorism and criminal intelligence. It collects information from various sources including international organizations, non-member states and open sources for handling with terrorism and organized crime. EUROPOL works in close cooperation with the EU's Judicial Cooperation Unit (EUROJUST) and border protection agency, FRONTEX. As an agency, EUROPOL has its own personnel and liaison officers and strives to assert itself in the sensitive area of counterterrorism, yet member states may refrain from supplying intelligence to it (Fägersten, 2014: 95-96).

With the Lisbon Treaty, the European External Action Service (EEAS) was established in 2010 as a diplomatic service of the Union. The EU's intelligence cooperation in foreign policy was located within the institutional structure of the EEAS. There are mainly two different intelligence arrangement in the EU: EU Intelligence Analysis Center (IntCen) and EU Military Staff International Directorate (EUMS). Unlike conventional intelligence agencies, they are modest in size and do not engage with intelligence gathering. According to Fägersten (2014: 95), European intelligence cooperation seeks to fulfil three primary functions: assisting law enforcement in combating international organized crime and terrorism, informing the European Union's foreign and security policy, and offering societal protection by advising decision-makers on potential security risks and threats.

IntCen was established as a main centre of sharing intelligence and joint analysis within the EEAS. It is not considered as 'spycraft' in the sense that it does not collect secret information from foreign states. In general, its functioning depends on open sources of information such as social media and diplomatic reports. The EU lacks capability in the field of 'hard intelligence' or 'human intelligence', which is defined as open or covert action to obtain information from other people or groups (Wessel & Szép, 2022: 309).

EU's IntCen looks like the Bureau of Intelligence and Research (INR) at the US State Department. Both IntCen and INR are analytical intelligence agencies operating at tactical and strategic levels. They do have their own intelligence collection capabilities. They make use of all sources of analysis including diplomatic sources and other open sources (Arcos & Palacios, 2020: 77-78). Furthermore, the EU intelligence bodies do not follow the 'intelligence cycle,' which outlines how information is acquired, assembled, and transformed into intelligence. Since the EU lacks an officially sanctioned intelligence process, its agencies operate according to their specific necessities and preferences. EU intelligence units primarily focus on the processing and analysis of information, lacking the full capacity to engage in all stages of the intelligence cycle (Palacios, 2019: 206).

The IntCen has four divisions: Intelligence Analysis dealing with strategic intelligence analysis, both in the field of foreign and internal security intelligence; Open Source Intelligence responsible for processing open sources; Situation Room for situation monitoring, and Consular Crises Management, in charge of helping Member States and the Union to provide appropriate assistance in the case of consular crises (Palacios, 2019: 214).

Additionally, European Union Military Staff Intelligence Directorate (EUMS), were set up under the High Representative and supports European Union Military Committee. It is responsible for assisting the Military Committee in situation assessment and military aspects of strategic planning. It provides operational information for the EU's civilian and military missions in non-EU countries. It was originally structured along classical military lines, with five divisions: Policy and Plans; Intelligence; Operations

and Exercises; Logistics and Resources; and Communications, Information, and Security (Palacios, 2019: 217).

The EU Satellite Centre (SATCEN) is the only common resource for intelligence collection, yet it does not belong the EU. It takes images from satellite owner and transfers it to the EU. It provides Geospatial Intelligence (GEOINT) and Imagery Intelligence (IMINT) products to EU institutions, the EU missions, EUROPOL and Member States upon request. SATCEN's sources of satellite data are commercial providers and governmental satellite imagery from EU Member States. SATCEN products do not contain political analysis, so that it is not perceived as a potential competitor by EU institutions and Member States (Palacios, 2019: 221).

The EU's growing ambitions in foreign and security policy requires more operational intelligence for policymaking. For instance, the planning of EU's civilian and military missions involves military intelligence about hostile groups, foreign armed forces. The protection of EU's physical and digital integrity necessitates acquisition and assessment of intelligence from member states (Tuinier, 2025: 123-124). Yet, national intelligence services of EU member states face difficulties in dealing with threats and dangers posed by changing security environment and the digital revolution. IntCen functions as an intelligence resource for these nations but IntCen lacks authority to compel member states for information sharing. Member states have no obligation to reveal or share their intelligence with other states or EU institutions. Hence, the EU cannot enforce member states to cooperate with EU units on intelligence matters.

Although all member states do not contribute to EU IntCen, they can reach its reports and analyses through their ambassadors in the EU's Political and Security Committee. For this reason, under the so-called "originator principle", member state can also decide about who is allowed to see the information, beyond those people who regularly consume IntCen reports. In other words, member states are very much in control of intelligence sharing. At any point, Member States may decide to remove intelligence they had previously provided to IntCen, and this information must immediately be eliminated from the system (Cross, 2019, 242). Besides, the EU cannot disseminate intelligence analysis and assessment with other member states. Member States voluntarily contribute to the EU intelligence units; they can keep information themselves for privacy concerns (Ortega, 2020: 3).

In recent years, the weakening of transatlantic alliance during the Trump administration, Brexit and the Russian invasion of Ukraine and geoeconomic rivalry provided strong incentives for the greater intelligence cooperation at the EU level. The EU's quest of strategic autonomy in security field which is defined as "freedom of action and the capacity to chart its own course in foreign and security policy" accelerated recent efforts for strengthening EU intelligence cooperation (Fägersten, 2024: 39). In this context, former Finnish President Sauli Niinisto's recent report, which was issued by European Commission President Von Der Leyen, sparked a debate on deeper intelligence cooperation at the EU level. The report called for the establishment of a full-fledged intelligence cooperation among member states for supplementing national intelligence services. Besides, it put forward strengthening of intelligence cooperation for the reduction of costs of intelligence gathering and dealing with new security threats such as cyber-attacks and disinformation campaigns (Niinistö, 2024).

THE OBSTACLES OF EU INTELLIGENCE COOPERATION

The primary advantage of intelligence sharing and cooperation is the access to sensitive pieces of intelligence, which can lead to more influence at the international level. Multilateral cooperation can lower the costs of intelligence gathering and minimise the duplication of capacities and facilities (Wessel & Szép, 2022: 311).

Nevertheless, intelligence is one of the difficult issue areas for cooperation. Cooperation in intelligence entails a high level of trust and political will. At this point, EU member states did not have a solid record of cooperation in intelligence issues. Despite the sharing of sovereignty among member states for more than six decades on economic issues, EU member states have been hesitant to cooperate on intelligence activities. The intelligence services of EU member states are different from each other in terms of intelligence methodologies and organizational frameworks. Their understanding of intelligence

could be different from each other, rendering common understanding of intelligence as a challenging task (Cross, 2023: 2).

Although intelligence cooperation is considered as a vital component of EU foreign policy, intelligence professionals at the national level prefer to keep information and their sources secret. They are unwilling to share their resources and capabilities due to problems of trust and bureaucratic self-interest. They would rather not share sensitive information with EU capitals. They believe that intelligence services are directly related to national sovereignty; collective action in intelligence is difficult to achieve (Wessel & Szép, 2022: 307).

Additionally, member states can have diverging preferences, which impede intelligence cooperation. Member states act as rational actors and make cost-benefit analyses. While economies of scale and common threats are regarded as benefits of cooperation, the possibility of exposing sources, deception, and concerns over national autonomy are listed as the main costs. When costs of cooperation override benefits of cooperation, member states could be reluctant to further integration. Moreover, cooperation can be perceived as a challenging task when actors believe that acquiring intelligence follows a zero-sum logic. In some cases of intelligence, member states want to keep information secret rather than sharing it with others. Especially when political intelligence can provide commercial advantage in terms of access to new markets or exclusive contracts, member states are not interested in sharing intelligence (Fägersten, 2016: 2).

In the EU, Member states diverge from each other in terms of capabilities. The power asymmetries, formal or informal hierarchies among member states is another factor preventing cooperation. Countries with greater resources do not want to lose their privileged positions and influence vis-à-vis member states with weak sources (Fägersten, 2016: 3). In this regard, Member states such as France, Germany, and Sweden are main contributors of intelligence at the EU level. They allocate more resources on intelligence and become major actors of EU intelligence cooperation. On the other side, smaller countries such as Ireland, Austria, and Belgium have modest intelligence capabilities and promoted pooling of intelligence and establishment of an EU federal intelligence services (Palacios, 2020: 484). Since all members do not make equal contribution, free- riding problem is quite common in intelligence sharing (Fägersten, 2015).

The lack of a common intelligence culture poses a significant obstacle to European intelligence cooperation. For example, intelligence professionals from Central and Eastern European countries express a strong interest in networking and sharing knowledge with their peers in the EU. In contrast, German intelligence professionals tend to avoid informal intelligence techniques and instead focus on formal activities, engaging in the exchange of various resources such as knowledge, technology, software, and best practices (Cross, 2019, 239). Moreover, the diversity of bureaucratic interests and organizational cultures further hinders cooperation. Intelligence professionals differ in terms of their organizational cultures and bureaucratic processes. This bureaucratic self-interest can impede the development of enduring personnel and professional networks (Fägersten, 2015: 2).

As it is seen, the Union faces a dilemma in intelligence cooperation. While some member states possess significant resources and expertise in intelligence services, they prefer to engage in small-scale informal cooperation rather than contribute substantially to strengthening EU intelligence cooperation. On the other side, intelligence cooperation has become a pressing concern for small countries with limited capabilities.

PROSPECTS AND FUTURE OF EU INTELLIGENCE COOPERATION

The EU's intelligence cooperation is used for strategic purposes such as the analysis of threats and long-term developments for EU policies. Recently, the EU has given more importance to operational intelligence for the protection of the EU's borders and digital infrastructure. While Union's CFSP would significantly benefit from more shared resources and capabilities, Member States are often concerned about disclosure of methods and sources, the prospect for deception, or the erosion of national autonomy in intelligence affairs. Owing to problems of trust, member states give priority to intelligence services at the national level, rather than collective action at the EU level. Additionally, highly skilled intelligence professionals are not seconded to EU intelligence units. Member states prefer to keep

sensitive information in national services for the preservation of national security (Wessel & Szép, 2022: 307). In this context, trust is identified as a crucial element of intelligence cooperation. For example, Walsh posits that the United States and Britain maintained a very close intelligence relationship during the Cold War. Their intelligence sharing was enhanced by mutual interests, reliability, and trust (Walsh, 2009: 38-43).

To strengthen EU intelligence cooperation, EU officials try to improve trust among member states. Social capital is considered as an important aspect of the EU intelligence setting. Intelligence staff with similar identity and cultural background are more agreeable and less conflictual in the field of cooperation (Tuinier, 2025: 360-362). Having observed many differences among national intelligence services, EU policy makers focus on commonalities and bring EU analysts and seconded analysts under the same unit. Hence, the EU acts as a facilitator in collecting intelligence from national authorities and assessing this intelligence for EU policy makers (Palacios, 2019: 205). According to Cross (2023: 7-8), due to the expansion of an informal network of intelligence professionals, the European intelligence evolved into a new level where intelligence professionals share best practices and expertise among each other. By facilitating the exchange of information, these transnational networks paved the way for the emergence of a new European intelligence space.

Despite the obstacles of cooperation, it can be stated that EU intelligence cooperation has been accelerated in the last decade. The EU operates differently from conventional intelligence services and gives importance to normative aspects of cooperation by improving trust among intelligence officers within the EU. It is suggested that a stronger and more networked approach to intelligence sharing seems be to highly suitable model for the EU intelligence cooperation (Cross, 2019, 248). According to Gruszczak (2016: 271), EU intelligence cooperation has been evolving to "phronetic community based on complex networks connecting security actors who use practical knowledge to activate, develop and maintain intelligence security."

Building trust and developing contacts in professional networks are indispensable aspects of international intelligence cooperation. For this reason, Intelligence College in Europe (ICE) was established in Paris in 2020. ICE was established as an intergovernmental entity and independent of the EU for building transnational networks among European intelligence professional and scholars. It aims to increase dialogue between major players of European intelligence community. Since its inception, 31 countries and national intelligence services have been affiliated with the ICE. Its academic network expanded to involve 33 academic institutions, universities, and think tanks across 18 member countries. It provided seminars, training sessions and high-quality academic environment. The College aims at developing a common intelligence culture among European countries (Borghoff et.al., 2024: 9-10). It is expected that the ICE will contribute to developing European intelligence community.

CONCLUSION

Intelligence collaboration has become a pressing concern for EU institutions and national governments due to changes in European security environment. The migration crisis, the Russian invasion of Ukraine and unilateral policies of the Trump administration have highlighted the urgent need for a more cohesive EU intelligence framework. In response to changes in the external context, the EU has made rapid progress in intelligence cooperation. A comprehensive framework for European intelligence cooperation has developed in less than two decades. Despite the sensitivities surrounding intelligence collaboration, the EU has significantly increased its resources for intelligence exchange and analysis. The importance of intelligence sharing has been emphasized at multiple levels, leading to a more serious approach to intelligence cooperation across Europe.

Although, the EU is not a genuine intelligence producer, it established intelligence bodies for sharing "soft intelligence". However, the execution of a united and joint intelligence structure has become a difficult task for the Union since member states have been reluctant to take part in intelligence cooperation owing to problems of trust and bureaucratic self-interest. The EU's intelligence cooperation remains an intergovernmental policy area which relies on member states' cooperation in functional issue areas such as the prevention of illegal migration, terrorism and organized crime. Despite the enthusiasm of some politicians and strong political pressure, the establishment of a single, autonomous EU intelligence agency appears unlikely in short to medium term. On the other side, EU policy makers

recognized that strengthening of European intelligence cooperation is a necessity more than ever for bolstering the EU's security. Hence, the EU's cooperation in intelligence is expected to deepen through building trust-based networks in national intelligence services and the enhancement of intelligence capabilities at the EU level.

REFERENCES

Arcos, R. and Palacios, J. (2020). EU INTCEN: a transnational European culture of intelligence analysis?, *Intelligence and National Security*, 35(1), 72-94. https://doi.org/10.1080/02684527.2019.1649912.

Borghoff, U.M., Berger, L., and Fischer, F. (2024). The Intelligence College in Europe (ICE): An Effort to Create a European Intelligence Community, *Connections: Quarterly Journal*, 23(1), 1-10.

Cross, M.K.D. (2019). The Merits of Informality: The European Transgovernmental Intelligence Network, In J. Dietrich and S. Sule (Eds.) *Intelligence Law and Policies in Europe: A Handbook* (pp. 235-248). Bloomsbury.

Cross, M.K.D. (2023). Counter-terrorism & the intelligence network in Europe, *International Journal of Law, Crime and Justice*, 72(1), 1-9. https://doi.org/10.1016/j.ijlcj.2019.100368

Fägersten, B. (2014). European intelligence cooperation, In I. Duyvesteyn, B. de Jong and J. van Reijn (Eds.), *The Future of Intelligence: Challenges in the 21st Century* (ss. 94-112). Routledge.

Fägersten, B. (2015, October). Intelligence and decision-making within the Common Foreign and Security Policy. https://sieps.se/en/publications/2015/intelligence-and-decision-making-within-the-common-foreign-and-security-policy/..

Fägersten, B. (2016, March). For EU Eyes Only? Intelligence and European Security. https://www.iss.europa.eu/publications/briefs/eu-eyes-only-intelligence-and-european-security.

Fägersten, B. (2024). Intelligence Demands Linked to European Autonomy in Trade, Technology, and Security, In T. Juneau, J. Massie and Marco Munier (Eds.) *Intelligence Cooperation under Multipolarity: Non-American Perspectives* (pp. 39-60). University of Toronto Press.

Gruszczak, Arthur (2016). *Intelligence Security in the European Union: Building a Strategic Intelligence Community*. Springer. https://doi.org/10.48550/arXiv.2312.17107.

Niinistö, S. (2024). Safer Together: Strengthening Europe's Civilian and Military Preparedness and Readiness. https://civil-protection-knowledge-network.europa.eu/media/safer-together-strengthening-europes-civilian-and-military-preparedness-and-readiness.

Ortega, M. (2020, May). Reclaiming the space of the EU Intelligence Centre: Improving coordination and cross-border exchanges/analysis in a globalised world. https://gua.soutron.net/Portal/DownloadImageFile.ashx?objectId=705&ownerType=0&ownerId=327.

Palacios, J. (2019). EU intelligence: On the road to a European Intelligence Agency?, In J. Dietrich and S. Sule (Eds.) *Intelligence Law and Policies in Europe: A Handbook* (pp. 201-234). Bloomsbury.

Palacios, J. (2020). On the Road to a European Intelligence Agency?, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 33(3), 483-491. https://doi.org/10.1080/08850607.2020.1754670.

Tuinier, P. (2025). *The social ties that bind: the role of social relations and trust in EU intelligence cooperation*, [Doctoral dissertation, Leiden University]. Research Direct. https://hdl.handle.net/1887/4177160.

Walsh, J.I. (2009). *The International Politics of Intelligence Sharing*. Columbia University Press.

Wessel, R.A. and Szép, V. (2022). Towards intelligence cooperation in the EU?, *European Foreign Affairs Review*, 27(3), 307-312. https://doi.org/10.54648/EERR2022024.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türk Dünya Görüşünün Belirlenmesinde Temel Prensipler: Folklor Ürünlerindeki Zaman Algısının Tespiti

Basic Principles in Determining the Turkish Worldview: Determining the Perception of Time in Folklore Products

Gülcan KIZILÖZEN
Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
gulcangulmezz@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0001-8266-6276

Öz: Dünya görüşü, bir halkın kendisini ve içerisinde yaşadığı dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimidir. Halk bilimi araştırmalarını doğrudan ilgilendiren dünya görüşü sözlü kültürden doğan ve daha sonra yazıya aktarılan halk edebiyatı ürünlerinde, halk inançlarında, yaşam tarzında vb. birey ve toplumu yansıtan ürünlerde ifade edilmektedir. Bu nedenle bir halkın dünya görüşünün araştırılıp analiz edilmesi, o halkı kendi felsefeleri ve düşünce dünyaları hususunda bilinçlendirme ve kültürlerini gelecek kuşaklara aktarmada büyük bir öneme sahiptir. Çok geniş bir coğrafyada yaşayan Türk halkları geçmişten günümüze pek çok farklı kültürle iletişim halinde olduğundan, Türk kültüründe kimi kez birbirinden farklı dünya görüşleri yer alır. Türklerin sözlü kültür döneminden itibaren kendilerine özgü dünya görüşlerinin olup olmadığı, var ise bunların nasıl tespit edileceği hususu dikkatlerden kaçmıştır. Bu incelemede Türk dünya görüşünün belirlenmesinde temel prensiplerden biri olabilecek çizgisel ve döngüsel zaman algıları üzerinde durulmuştur. Türk sözlü ve yazılı kültüründeki kimi yaratılış ve kıyamet anlatıları, bayram ve halk inançlarından hareketle, bu ürünlerdeki zaman algısını belirlemenin dünya görüşü çalışmalarında sonuçları nasıl etkileyebileceği örneklenmiştir. 19. yüzyılda Altay, Yakut ve genel olarak Güney Sibirya Türklerinden derlenen anlatmalarda daha çok çizgisel zaman algısı baskınken, 20. ve 21. yüzyılda, İslam kültürünün hâkim olduğu Anadolu ve İran sahasından derlenen kimi anlatı ve inanç pratiklerinde döngüsel zamanın bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dünya görüşü, Türk kültürü, döngüsel zaman, çizgisel zaman, halk felsefesi.

Abstract: A worldview is the way a people perceive and make sense of themselves and the world they live in. The worldview that directly concerns folklore research is expressed in folk literature products that emerged from oral culture and were later transferred to writing, folk beliefs, lifestyles, etc., and in products that reflect the individual and society. Therefore, researching and analyzing a people's worldview is crucial for raising awareness of their own philosophies and worldviews and for transmitting their culture to future generations. Since the Turkish people, who live in a very wide geography, have been in contact with many different cultures from past to present, Turkish culture sometimes includes different worldviews. Whether Turks have had their own unique worldviews since the oral culture period, and if so, how to identify them, has been overlooked. This study focuses on linear and cyclical time perceptions, which may be fundamental principles in shaping the Turkish worldview. Drawing on some creation and apocalyptic narratives, holidays, and folk beliefs in Turkish oral and written culture, we illustrate how determining the perception of time in these narratives can influence the results of worldview studies. While a linear perception of time predominates in narratives compiled from the Altai, Yakut, and generally South Siberian Turks in the 19th century, cyclical time is observed in some

Geliş Tarihi:01.09.2025 *Kabul Tarihi:03.01.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Kızılözen, G. (2026). Türk Dünya Görüşünün Belirlenmesinde Temel Prensipler: Folklor Ürünlerindeki Zaman Algısının Tespiti. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 210-216. Doi: 10.33437/ksusbd.1775829

narratives and belief practices compiled from Anatolia and Iran, where Islamic culture predominates, in the 20th and 21st centuries.

Keywords: Worldview, Turkish culture, cyclical time, linear time, folk philosophy.

GİRİŞ

Son dönem halk bilimi çalışmalarında dikkat çeken konulardan biri "dünya görüşü" ya da bir diğer kullanımıyla "geleneksel dünya görüşü"dür. Halk terimine getirdiği yeni ve kapsamlı tanımıyla tanıdığımız araştırmacı Alan Dundes'ın dünya görüşü (worldview) yorumu ile halk bilgisi ürünlerinin yalnızca kataloglanması ya da tür bakımından sınıflandırılmasının yetersizliği gündeme gelmiştir. Dundes'ın "dünya görüşü" olarak belirlediği kavram, bir halkın kendisini ve içerisinde yaşadığı dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimidir. Araştırmacıya göre, dünya görüşünün yapı taşları halkın varsayımları veya halk fikirleridir. Bir dünya görüşü birçok bireysel halk fikrine dayanmaktadır ve eğer bir dünya görüşü incelenmek isteniyorsa, o dünya görüşünün oluşumuna katkıda bulunan halk fikirlerinden bazılarının tanımlanması gerekmektedir. Halk fikirleri ise, "bir grup insanın; insanlığın, dünyanın ve dünyadaki yaşamın doğası hakkında sahip olduğu geleneksel kavramlar" olarak araştırmacı tarafından tanımlanmaktadır (Url-Dundes, s. 185). İşte bu halk fikirleri bazen bir atasözünde bazen de o halkın yaratıp aktardığı birden fazla halk bilgisi ürününde ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla halk bilimi araştırmacısı belirli bir türe bağlı kalmaksızın halka ait olan yaratmalarda görülen halk fikirlerini derinlemesine inceleyerek o halkın dünya görüşü hakkında bir çıkarsama yapabilir. Ülkemizde bu metodu tanıtan ve önemli tespitlerde bulunan Özkul Çobanoğlu'na göre, halk bilgisi ürünleri üzerinde tek tek ele alınan tür ve motif çalışmaları gibi ayrıntıda boğulan halk bilimi araştırmacıları halkın dünya görüşünü ve felsefesini yeterince anlayıp yorumlayamamaktadır. Araştırmacı bu durumu, *"halkbilimcilerin topluma karşı en önde gelen görevlerinden ve halk biliminin en önemli işlevlerinden birisi olan toplumu kültürleri hakkında bilinçlendirmek veya kültürleri hakkında onları şuurlu bir anlayışa sahip kılmada beklenileni 'eksiksiz' olarak yerine getirememesine yol açmaktadır."* sözleriyle açıklamıştır (Çobanoğlu, s. 13). Bu bağlamda topluma karşı önemli bir işlevi yerine getirebilecek olan dünya görüşü çalışmalarına yönelmenin gerekliliği vurgulanmıştır.

Kültür araştırmaları bağlamında Türkiye'de dünya görüşü terimiyle dolaylı ya da doğrudan ilişkilendirilebilecek bazı tanım ve tasnif çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda daha çok felsefe, halk felsefesi veya halk tefekkürü gibi adlandırmalar çerçevesinde yorumlar yapılmıştır. Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Vefa Taşdelen ve Sacide Fikret Çobanoğlu bu konuda çalışmaları bulunan araştırmacılardan bazılarıdır. Ziya Gökalp felsefeyi; yüksek felsefe ve halk felsefesi olarak iki şekilde tasnif eder. Ziya Gökalp'a göre Türklerde yüksek felsefe gelişememiş olsa da manevi temelli olan halk felsefesi diğer medeniyetlerle karşılaştırılınca, daha yüksektir (Ziya Gökalp, 1976: 179-181). Hilmi Ziya Ülken "tefekkür tarihinin" konularını "kolektif tefekkür", "şahsi tefekkür" ve "teknik tefekkür" olmak üzere üç grupta sınıflandırır. Ülken'e göre kolektif tefekkür mitoloji, kozmogoniler ve hikmettir (Ülken, 1982: 23-76). Vefa Taşdelen, felsefe kültürü ve sözlü gelenek hakkındaki incelemesinde felsefe ve sözlü gelenek ilişkisini piramit metaforuyla açıklar. Piramidin temelini sözlü geleneğin, uç noktasını da felsefesinin oluşturduğunu belirtir. Taşdelen'in ifadesiyle; *"Sözlü gelenek zihinsel yapının, dünyayı algılama şemalarının oluşturduğu ilk aşamaya karşılık gelir. Onda etik değerler hakkında, varlık ve yokluk hakkında bir fikir vardır."* (Taşdelen, 2013: 1285). Sacide Fikret Çobanoğlu ise, doğrudan Türk halk felsefesi terimini kullanarak, Türk kültürü bağlamında sözlü, yazılı; toplumsal, şahsi ve pratiğe dayanan halk fikirleriyle oluşturulmuş dünya görüşüne işaret etmiştir (Çobanoğlu, 2025: 84).

Bu incelemede tanımlama ve tasniflerin ötesinde, genel bir yaklaşımla dünya görüşünü belirleyebilmek için, onu oluşturan unsurları iyi tasnif etmenin gerekli olduğu vurgulanmak istenmektedir. Özelde ise Türk dünya görüşünün tespitinde temel olabilecek prensiplerin varlığı sorgulanmaktadır. Var ise folklor ürünleri üzerinden bu prensipler nasıl değerlendirilebilir, sorusuna bir yanıt verilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle dünya görüşünün yapı taşları sayılan halk fikirlerinin görüldüğü ürünlerin hangi kültürel tabandan kaynaklandığının belirlenmesi gerektiği ele alınmıştır. Halk fikirlerinin kaynaklandığı kültürel tabanı belirlemede önemli unsurlardan biri, anlatı ya da çeşitli pratiklerdeki zaman boyutudur. Bu nedenle makalede, kimi anlatılar ve pratiklere yansıyan zaman boyutu incelenmiştir.

Kavramın doğası gereği, zaman boyutu denildiğinde akla pek çok soru gelmektedir: Halkın içinde yaşadığı zaman mı? Anlatı ya da halk pratiklerinin derlenip arşivlendiği zaman mı? Yoksa anlatıcı veya uygulayıcıların aktardığı ürünlerde tespit edilen bizzat kavram, anlatı ya da pratiklerde görülen zaman algısı mı?[1] Bu incelemede üzerinde durulacak zaman kavramı son soruya yanıt olacak zaman algısıdır. Yani, söz konusu folklor unsurlarının içeriğine sinmiş, anlatıcı ya da aktarıcıların tasavvur ettiği zaman algısıdır.

Folklorda anlatılara ve çeşitli uygulamalara yansıyan iki farklı zaman algısı mevcuttur; bunlardan birincisi dairesel/döngüsel zaman algısı, ikincisi ise çizgisel yani geriye döndürülemez zaman algısıdır. Dairesel/döngüsel zaman; başlangıç ya da sonun olmadığı, tarihsel akışın kendini tekrarladığı bir zamandır. Çizgisel ya da başka bir ifadeyle doğrusal zaman ise; bir başlangıç ve sonun olduğu, tarihin geçmişten geleceğe doğru aktığı zaman algısıdır. Özellikle mitoloji çalışmalarında Mircea Eliade tarafından örnek anlatı metinleri ve yeni yıla dair inanç ve ritüellerden yola çıkılarak anlatılan zaman anlayışları, halk bilgisi ürünlerinin yaratılıp aktarıldığı halkların fikirlerini ortaya koymada dikkat çekici bir görev üstlenirler. Eliade, dairesel zamanın sonsuz bir geriye dönüşü olduğuna ve geçmişin bu yolla şimdiye taşındığına, çizgisel zaman'da ise geriye döndürülemez bir zaman'ın varlığına işaret eder (Eliade, s. 61-64). Döngüsel ve çizgisel zaman algısının insanlığın geçirdiği gelişim aşamalarının bir yansıması olduğu, özellikle sözlü ve yazılı kültürün zaman algımız üzerinde büyük bir etki yarattığı da bilinmektedir. Genel anlamda sözlü kültür ya da Walter Ong'un "birincil sözlü kültür" olarak adlandırdığı kültürde bilgi söz aracılığıyla önce var olmakta, sonra yine söz aracılığıyla gelecek kuşaklara taşınmaktadır. Bu nedenle sözlü kültür insanı bilgiyi hatırlayıp aktarmanın daha kolay olduğu çeşitli kalıplaştırmalara ve tekrarlara dayalı bir iletişim ağı kurar. Ancak, yazının icadı ve kullanımı ile insan zihni aşama aşama değişmiş, bilgi aktarımında hafızaya düşen ağırlık azalmıştır (Ong, s. 46-139). Sözlü kültürde bilginin aktarımında ve bellekte tutulmasında kolaylık sağlayan dairesel zaman algısı, yazılı kültürde ise geçmişi tekrarlamak yerine geçmişteki bilgiyi geleceğe taşıyan çizgisel zaman algısı ortaya çıkmıştır (İlhan, s. 170-171). Örnek olarak, dünyanın sonu/kıyamet ile ilgili daha çok sözlü kültüre dayalı anlatmalarda var olan dünya yıkılıp yok olduktan sonra yeni bir yaşamın filizleneceğine dair anlatılar (Kızılözen, s. 819) ya da yeni yıl ile ilgili pratiklerde geçmiş ve geleceğin sonsuz bir döngü içinde şimdiki zamanda yaşandığı bir süreç söz konusu olmaktadır. Yazılı kültürün ürünü olan kitabî dinlerin kıyamet anlatılarında ise geriye dönülemez bir sondan bahsedilmekte, çizgisel zaman algısı ortaya çıkmaktadır (Eliade, s. 86). Sözlü ve yazılı kültür aracılığıyla yaratılıp aktarılan folklor ürünlerinde her iki zaman algısı da görülmekte ve kanaatimizce bu ürünlerde var olan halk fikirlerini tespit etmede ciddi rol oynamaktadır. Dundes'in işaret ettiği gibi, halk fikirleri, bir halkın bilinçsiz veya öz-bilinçsiz kültürünün parçasıdır (Dundes, s. 189). Demek ki halk fikirlerinde zaman algısı da o halka miras kalan bir geleneğin tezahür şekillerinden biridir. Bu nedenledir ki bir halkın veya topluluğun dünya görüşünü ortaya koyma aşamasında halk fikirlerinin hangi zaman algısıyla şekillendiği hususu dikkatli bir biçimde ele alınmalıdır.

Bu incelemede halk bilgisi ürünlerinde yer alan zaman algısının belirlenmesi ile halk fikirlerinin anlamlandırılmasının dünya görüşünün tespitinde oynadığı rol, özelde Türk folkloru bağlamında, hem saha hem de yazılı kaynaklardan elde edilen örnekler üzerinden tartışılacaktır.

İNCELEME

Halk bilgisi ürünlerinin yaratılıp aktarılmasında temel motivasyonlardan biri, kültürün gelecek kuşaklara aktarılması ve halk kimliğinin ayakta tutulmasıdır. Burada gerek bireysel gerekse de topluluk halinde uygulanan pratikler, kullanılan kalıp sözler ve çeşitli anlatılar yoluyla kültüre ait unsurlar olan dil, inanç, gündelik yaşam tarzı vb. ile taşınan gelenekler söz konusudur. Gelenek, bir halkın geçmişten günümüze yaşayış ve inanç tarzının taşındığı durum ve yöntemler olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte, "Gelenek; eskiden beri yapıla gelen yol, yöntem, bilgi ve üretim tarzı olsa da, sürekli yenilenen 'gelişerek değişen ve değişerek gelişen' bir yapıdır." tanımıyla geleneğin durağan bir şey olmanın ötesine geçerek devamlı surette değişip geliştiğine vurgu yapılmaktadır (Oğuz, s.44). Geleneksel dünya görüşü bu yönüyle ele alındığında yalnızca bir halka ait arkaik ya da bir başka kültürün etkisinden uzak "bozulmamış" ürünler esas alınarak yorumlanamaz. Dundes "worldview" yani "dünya görüşü"

[1] Edebiyat araştırmalarında zaman kavramı üzerine pek çok çalışma yayınlanmıştır; ancak bu makalede zamanın kendisi bir kavram olarak tüm yönleriyle ele alınmadığından ilgili literatüre yer verilmemiştir.

metodunu ele alırken de yalnızca halk kültüründe görülen halk fikirlerini değil, modern kültüre ilişkin filmler, reklamlar ve ticari ürünleri de çalışmasına dâhil etmiştir. Dolayısıyla ister dünya görüşü isterse geleneksel dünya görüşü olarak adlandıralım, bu metodun uygulanmasında tarihî, mitolojik verilerin yanı sıra güncel halk fikirlerinin de araştırmalara örnek oluşturması çalışmanın kapsayıcılığını sağlayacaktır. Yani, dünya görüşü hem arkaik hem de güncel ürünlerde kendini gösteren halk fikirlerinin toplamı olarak değerlendirilebilir. Hâl böyle olunca dünya görüşü araştırmaları çok daha kapsamlı bir noktada ele alınmalıdır, diyebiliriz. Ancak özellikle geleneksel dünya görüşü araştırmaları günümüze yansıyan unsurları göz ardı etmemekle birlikte geçmişle sıkı bağ içerisinde olan ürünlere odaklanmaktadır. Ne var ki eldeki malzemelerin zaman boyutu ve bunun dünya görüşü ya da geleneksel dünya görüşüne etkisi şimdilik dikkatlerden uzak kalmıştır.

Giriş bölümünde ele aldığımız üzere çeşitli söz kalıpları, anlatılar ve ritüellerde kimi zaman dairesel/döngüsel, kimi kez de çizgisel zaman algısı bulunmaktadır. Halkın çoğunlukla bilinç dışı biçimde sahip olduğu halk fikirlerini de etkileyen zaman algısı, hangi fikrin o halkın etnik temelli geleneksel fikri olduğunu hangi fikrin ise, farklı kültürlerle karşılaşıp etkilenmesi sonucunda, belki tarihin çok erken dönemlerinden birinde, değişime uğradığı ve sonuç olarak dünya görüşünü şekillendirdiği söylenebilir. O hâlde bir halkın, bu bazen sınırlı alanda yaşayan toplulukları bazen de bir milletin tamamını kapsayabilir, dünya görüşünü belirlemede, elde bulunan folklorik malzemelerin hangi tip zaman çerçevesinde oluştuğunun ortaya konulması gerekmektedir.

Kuşkusuz bir metin veya ritüelin derlenme aşamasında icracıların içinde yaşadıkları kültürün, derlemecinin dünya görüşünün vb. unsurların etkisi göz ardı edilemez. Folklorik malzemelere yansıyan zaman bu malzemelerin hangi kaynaktan, nasıl ve ne zaman kaydedildiği ile de bağlantılı olabilir; ancak dünya görüşü araştırmacısı mevcut malzemelerin analizi ve yorumlanmasında söz konusu etki ve müdahaleleri tespit edebilmelidir. Dolayısıyla eldeki malzemenin zaman algısını tespit etmek, halk fikirlerini ve bunların toplamı olan dünya görüşünü daha sağlıklı biçimde belirlemeyi mümkün kılabilecektir.

Türk dünya görüşünün tespitinde yazılı ve sözlü kaynakları analiz ederken araştırmacıların zaman boyutunu doğru bir biçimde belirlemesinin önemi büyüktür. Şöyle ki günümüze yakın bir zamanda derlenmiş veya yazılı bir kaynakta tespit edilmiş bir halk bilgisi ürünü her zaman çizgisel zaman anlayışına sahip olmayacağı gibi 18. ve 19. yüzyılda Sibirya'da, hatta daha önceki tarihlerde farklı bir Türk topluluğundan derlenen ürünlerin arkaik ve saf olduğu, daha çok sözlü kültürün zaman algısı olan döngüsel zaman'ı yansıttığı düşünülemez. Örnek olarak; Verbitski ve Radloff tarafından derlenip yazıya geçirilen Altay ve Yakut yaratılış anlatılarında daha çok çizgisel zamanın hâkim olduğu; Mani dini ve Tevrat kökenli unsurların yoğunluğu dikkat çekicidir. Burada söz konusu araştırmacıların dinî ve kültürel yapıları, misyonerlik faaliyetleri dikkatlerden kaçmamalıdır. Dolayısıyla bu metinler esas alınarak Türk halkının yaratılışa dair fikirleri budur demek eksik ve hatalı olacaktır. Bu bağlamda Troşçanskiy'nin Yakut Türklerinin dünyanın yaratılışı hakkında ileri sürdüğü görüşleri, Ögel'in dikkatinden kaçmamıştır. Ögel, "Ona göre Yakut Türkleri dünyanın yaratılışı ile pek ilgilenmiyorlardı. Çünkü onlar, dünyanın başlangıçtan beri zaten var olduğuna inanıyorlardı. Var olan bir şeyin de, yeniden yaratılması gereksiz bir şey olacaktı." ifadesini aktardıktan sonra, bu fikirlerin üzerinde hiç durulmadığını ve kökü dışarıda olan yaratılış anlatılarının tekrarlanıp durduğunu ifade etmiştir (Ögel, s. 463). Hatta Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşlerini ortaya koyan çalışmada ilk yaratılış zamanıyla şimdiki zaman arasında bir bağlantının olduğu, dünyanın her sabah veya her yıl yeniden yaratıldığı hakkında inançlara gönderme yapılmıştır; ancak bu metinlerde eskatoloji ve yaratılış arasında açıkça bir döngüsel bağı kanıtlayan anlatılar yer almamaktadır (Lvova vd., 2013: 24-35). Bugün için tarihî ve kültürel olarak ata yurt olarak kabul gören bölgelerden çok uzak sayılabilecek batı coğrafyasında yaşayan ve uzun süredir İslam dinini benimseyen bazı Türk topluluklarının inançlarında sonsuz geri çevrimin olduğu zaman algısına (döngüsel) rastlanırken, 19. yüzyılda bile kitabi dinleri tam manasıyla benimsememiş kimi kuzeyli ve doğulu Türk topluluklarının inançlarında bir başlangıcı ve sonu olan (çizgisel) zaman algısını görebilmekteyiz. Burada klasik "ata yurdun bozulmamışlığı" ve İslam pratiklerinin yaşanmadığı ya da daha yüzeysel olarak benimsendiği coğrafyalarda "saf Türk kültürü" arayışlarının ön kabulleri söz konusu olmuştur. Bu nedenle batı Türklüğünde yürütülen saha çalışmalarında ön kabullerin dışında kalan verilerin peşine düşülmemiştir.

Son yüzyıla kadar pek çok araştırmacının Türklerin kendilerine özgü ve döngüsel zamanı esas alan bir kıyamet anlatıları olmadığı düşüncesi hâkimdi. Ancak 16. yüzyılda yaşamış halk şairi Kul Himmet'in bir şiirindeki ifade ve 21. yüzyılda Müslümanlığın çok daha kökleştiği batı Türk coğrafyasında derlenmiş olan kıyamet anlatıları bize bunun tam tersini kanıtlamıştır (Kızılözen, s. 818-819). Kul Himmet'in bir şiirinde geçen *"Ali bindi Düldül ata/ Âşık dayanır firkate/ Boz kurt ile kıyamete/ Kalan dünya değil misin"* dizeleri ile eskatolojik mite gönderme yapılmaktadır. Bu mitin 21. yüzyılda saha çalışmaları sonucunda Türkiye ve İran'dan derlenen, Azerbaycan'daki bir internet sitesinden elde edilen eş metinler yazıya aktarılmış ve incelenmiştir. Türklerin kıyamet tasavvurlarını yansıtan bu eskatolojik mite göre; dünyanın sonuna gelindiğinde yeryüzündeki bütün canlılar ölecek, geriye yalnızca yaşlı bir kadın ve kurt kalacaktır. Kurt ve kadın güreşecekler, kurt kadını yenerse dünya tamamen yok olacak; fakat kadın kurdu yenerse dünyada yaşam yenilenecektir.

Görüldüğü üzere, kesin bir yok oluşun sadece bir olasılık olduğu bu anlatma, kadının galip gelmesi durumunda dünyanın devam edeceğine işaret eder. Bu hâliyle anlatı sonsuz bir döngüye, yani dairesel/döngüsel zamana işaret etmektedir. Türk halkları arasında her yıl 21 Mart ekinoks döneminde kutlanan Nevruz Bayramı da aynı bağlamda eski yılın belki de eski dünyanın bitmesi, bir anlamda doğanın ölmesinden sonra yeniden diriliş ve sonsuz çevrim inancının bir nevi dışavurumudur. Hatta Anadolu tahtacıları, Hz. Ali'nin doğum gününün 21 Mart olduğuna inanmaktadır (Yolcu, s. 35). Burada düşüncemize göre Hz. Ali her yeni yılın başında doğarak ilahi bir sonsuzluğa kavuşur. Buna ilave olarak bir tahtacı öldükten sonra "devri daim olsun" (Yolcu, s. 50) denilmesi, döngüsel zaman algısının yansımasıdır ve geleneksel Türk dünya görüşünün özelliklerinden birini yansıtmaktadır.

19. yüzyılın sonunda ve hemen 20. yüzyılın başında Radloff ve Verbitski'nin Altay Türkleri arasından derleyip yayımladıkları kıyamet anlatıları genel olarak "kalgançı çak" olarak ifade edilmiştir. Bu anlatılarda ise, kitabi dinlerdeki kıyamet alametlerine benzer şekilde kötülüklerin arttığı, baba ile çocuğun ayrıldığı, sellerin, depremlerin olduğu, ay ve güneşin ışığının söndüğü vb. bir dizi işaret sonunda iyi ve kötü güçlerin karşı karşıya geleceği tasvir edilir (İnan, s. 25-26). Burada Budizm ve İran kökenli düalist dünya tasavvurlarının açık bir etkisi görülmektedir. Kısacası, kesin bir bitişe doğru gidişin sezildiği çizgisel zaman algısının hâkim olmasıdır.

Tüm bu örneklerden hareketle halk fikirlerinin belirlenmesinde döngüsel ya da çizgisel zaman algısının tespit edilmesi bize neyi ifade edecektir? Söz konusu zaman algıları bir etnik kökene veya belirli bir kültüre has mıdır? Bu soruların açıklığa kavuşması, bir halkın dünya görüşünün belirlenmesinde belirleyici olacaktır diye düşünmekteyiz. Döngüsel/dairesel zaman algısının daha çok sözlü kültürün bir özelliği olduğu bilinmektedir. Çünkü, sözlü kültürün temel iletişim şekli olduğu toplumlarda geçmiş, şimdi ve gelecek arasında katı bir sınır bulunmaz. Bunun en önemli nedeni sözün kişinin ağzından çıktıktan sonra anlatıcı ve dinleyici zihninde uzun süre ilk haliyle yaşamamasıdır. Şöyle ki herhangi bir bilginin bellekte uzun süre aynı şekilde korunması pek mümkün değildir ve bu bilginin saklanıp tekrar gözden geçirileceği bir metin ya da ses, görüntü cihazı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bilginin bellekte korunup gelecek kuşaklara aktarılarak geleneğin oluşturulması için gerek yapısal gerekse de içerik bakımından hatırlamayı kolaylaştıracak bir örüntüye sahip olması gerekmektedir. Bu örüntü ise, zaman bağlamında ele alacak olursak, geçmiş ve geleceğin her zaman şimdide var olmasıyla mümkündür. Geleneksel bilgi, tekrarlar sayesinde korunup gelecek kuşaklara aktarılırken geçmiş ve geleceğe odaklanmadığından "daima" ve "burada" olana odaklanmıştır. Çizgisel zaman algısı ise, yazılı kültürün hâkim zaman algısıdır. Bu doğrultuda toplumsal belleğin canlı tutulduğu metinlere kaydedilen geleneksel bilgilerde tekrara ihtiyaç duyulmaz. İnsanlığın gelişimi tarihsel bir çizgide yani geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üçlü bir zaman aralığında değerlendirilir. Geçmiş geride kalmıştır ve akış daima geleceğe doğrudur. Söz konusu zaman algısı dünyanın ve insanın geçmişte bir zaman diliminde yaratıldığı ve gelecekte bu dünyanın ve insanın bir sonu olduğu fikrini beraberinde getirir. Yaratıcı Tanrı'nın yasalarına uymayan kişiler cezalandırılacak, uyan kişiler ise ödüllendirilecektir. Ancak söz konusu ceza ya da ödüller artık bu dünyada olmayacaktır; çünkü yazılı kültürün zaman algısında kesin bir sona inanış vardır. Dolayısıyla bu dünya kesin bir sonla yok olup bambaşka bir âlem ortaya çıkacaktır. Türk geleneksel dünya görüşünün sözlü kültür üzerine inşa edildiği, yazılı kültürün daha sonraki dönemlerde geniş halk kitlelerini etkilediğini düşünecek olursak, döngüsel zaman algısının bulunduğu anlatı ya da halk fikirlerinin ilk ve temel dünya görüşü olduğu söylenebilir.

Buraya kadar yaptığımız izahlardan hareketle halk bilgisi ürünlerine yansıyan zaman algısının bir halkın dünya görüşünü belirlemede doğrudan etkin olduğunu söylemek mümkündür. Doğrudan halk fikirlerine yansıyan zaman algısı, o halkın sözlü ya da yazılı kültüre mensubiyetini veya bu mensubiyetlerin derecesini göstermesi açısından önemlidir. Şöyle ki günümüzde dahi yazılı kültürün tamamiyle dışında yaşayan sözlü kültüre mensup halklar olabileceği gibi, yazılı kültür içerisinde yaşayıp da anadilinde okuma-yazma eğitimi almamış ya da alamamış kişilerin yaşadığı bölgelerde sözlü kültürün hâkim olduğu bilinmektedir. Geçmişten günümüze yazının toplumun tamamına yayılmadığı, örgün eğitim çağında ise bazı Türk topluluklarının sözel iletişim dışında ana dillerinde yazılı, işitsel ve görsel iletişim kanallarında var olamadıkları bir gerçektir. Dolayısıyla Türk kültürüne özgü pek çok halk fikri çeşitli halk bilgisi ürünleri aracılığıyla ve özellikle de sözlü kültürde yaşatılmaktadır. Durum böyle olunca geleneksel dünya görüşünü şekillendiren halk fikirlerinin, özellikle mitolojik kaynakların beslediği fikirlerin, çoğunun temelinde döngüsel zaman algısının ağırlığı görülmektedir. Peki Türk kültürüne özgü geleneksel anlatılarda döngüsel zaman algısının, dolayısıyla sözlü kültürün ağırlıkta olduğunu tespit ettikten sonra Türklerin dünya görüşü hakkında ne gibi çıkarımlara gidilebilir, diye sorulabilir. Bu soruya, incelememizin sınırlarını aşacağından, şimdilik bütüncül bir cevap vermek mümkün değildir. Ancak, giriş bölümünde tartışıldığı üzere özellikle halk bilimi araştırmacılarının toplumu, kültürleri hakkında bilinçlendirme görevinin altını çizerek konuya açıklık getirebiliriz. Örnek metinlerde geçen Altay ve Yakut yaratılış ve kıyamet anlatılarında, büyük ihtimalle derleyicilerin dünya görüşlerini metinlere yansıtmalarından dolayı, farklı kültürlere ait motiflerin yer aldığı görülmektedir. Burada Türklerin geniş bir coğrafyada varlık göstermeleri ve pek çok evrensel dini benimsemelerinin payı vardır. Dolayısıyla bu anlatılar, günümüze yazılı olarak ulaşmalarından sonra bile akademi ve belirli bir entelektüel zümreden ötesine hitap edememiş, Türk halk kültüründe yaratılış ve kıyamet inancı, pek tabii olarak mensubu olunan İslam dinine göre şekillenmiştir. Sözlü kültüre yoğun bir şekilde sirayet eden dinî yaratılış ve kıyamet inançları haricinde halk arasında Türk kültürünün eski çağlarından kaynaklanan herhangi bir anlatıya rastlanmamaya başlanmıştır. Ayrıca Türklerin özgün yaratılış ve kıyamet inançları olup olmadığı hususu netleşememiş; Yunan, İran, Cermen vs. halklarının mitolojileri kadar araştırmalarda yer bulamamıştır. Bu nedenle halk kültürü araştırmacılarınca Türk dünya görüşü titiz çalışmalarla ve belirli prensipler -bu makalede teklif edilen zaman boyutunun analizinin gerekliliği vb.- doğrultusunda ortaya çıkarılıp yayımlanmalıdır, diye düşünmekteyiz.

SONUÇ

Halk bilimi araştırmalarının günümüze değin çoğunlukla tür ve şekiller üzerinde yoğunlaştığı bilinmektedir. Özellikle 19. yüzyıl ve sonrasında ağırlık kazanan folklor ürünlerini derleme çalışmaları ile hatırı sayılır oranda halk bilgisi ürünü arşivlerde yer almıştır. Bu ürünler konu ve tarihî-coğrafî kökenleri itibariyle incelenip dönemin ulusalcılık fikirlerine dayanak oluşturmuştur. Ancak sonraki dönemlerde folklor ürünleri araştırmacıların şekil ve yapıya yönelik dikkatleri sonucunda tür ve şekil tartışmaları içinde mekanik bir yapı gibi algılanmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, folklorun ölü metinlerden ya da antikalardan ibaret bir şey değil; anlatıcı/gösterici, dinleyicisi ve sosyal bağlamıyla belirli işlevleri yerine getiren dinamik bir yapı olduğu ortaya konmuştur. Bu doğrultuda halk bilgisi ürünleri daha bütüncül bir biçimde incelenmeye başlanmıştır. Fakat zaman içerisinde söz konusu çalışmalarda sadece metinleri ve türleri tasnif etmeye ayrılan enerji, halk kültürünün geçmişten günümüze geniş bir perspektifte değerlendirilmesini geciktirmiştir, denebilir. Hâlbuki günümüz itibariyle halk bilimcilerin elinde arşivlenmiş yeterince malzeme bulunmaktadır. Güncel saha çalışmaları ve arşivlenmiş metinlerin kültürel bağlamda neleri işaret ettiği ve hangi halk fikirlerinin ön plana çıktığını tespit etmek mümkündür. Böylelikle halk fikirlerinin toplamı bize bir topluluk ya da milletin dünya görüşü hakkında yol gösterici olacaktır.

Dünya görüşü, bir halkın kendisini ve içerisinde yaşadığı dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimidir. Yani halk dış dünyada gördüğü, temas ettiği ve yaşadığı tüm nesne, olay ve durumları algılar ve daha sonra bütün bunları anlamlandırır. Halk kolektif olarak doğa, yaratıcı ve diğer insanlarla olan münasebetleri üzerine birtakım fikirler üretir. Halk fikirleri olarak da adlandırılan bu fikirlerin toplamı bize o halkın dünya görüşünü sunar. Anlaşılacağı üzere, dünya görüşü pek çok bileşenden oluşan karmaşık bir anlamlandırma ve dışa vurma sürecinin ürünüdür. Bu nedenle bir halkın dünya görüşü hakkında çalışan araştırmacılar için bazı zorluklar ortaya çıkabilir. Örnek olarak, sözlü kültür ürünleri ve ritüellere yansıyan halk fikirleri indirgemeci veya genellemeci bir bakışla ele alındığında dünya görüşü hakkında eksik ya da yanlış çıkarımlara varmak mümkündür. Bir mitte yer alan motiflerin tek

tek incelenip motif indeksine göre numaralandırılması ve anlamlandırılması o mitin genelini anlamaktan ziyade daha küçük parçalarının incelenmesine dayanan bir indirgemecilik olacaktır. Bununla birlikte bir mitin iletisinden hareketle genel bir dünya görüşüne işaret etmek de hatalı olacaktır. Tüm bu gerekçeler göz önünde bulundurularak bir halkın dünya görüşünün tespit edilmesinde bağlamın çok yönlü ele alınmasının gerekliliğiyle karşılaşılmıştır. İncelememizde bu yönlerden sadece biri olan zaman algısı üzerinde durulmuştur.

Türk dünya görüşünün belirlenmesinde temel prensiplerden biri olduğunu düşündüğümüz zaman boyutuna; yaratılış ve kıyamet anlatıları, yeni yıl (nevruz) inanmaları ve kimi halk inançları örneklenerek değinilmiştir. Söz konusu halk kültürü örneklerinde zamanın kimi kez döngüsel kimi kez de çizgisel olduğu anlaşılmaktadır. Döngüsel zaman algısında, zamanın sürekli çevrim halinde olduğu, yani bir bitişin hemen ardından başlangıcın geldiği tasavvur edilir. Çizgisel zaman algısında ise zaman ileriye doğru akar, bir başlangıcı ve mutlak bir sonu vardır. Dolayısıyla halk anlatıları ve inançlarının bazılarında zamanın sonsuz kere tekrarı söz konusuyken bazılarında bu dünyanın belirli bir zamanda yaratıldığı ve belirli bir zamanda da sonlanacağı şeklindeki halk fikirleri hâkimdir. Bu halk fikirlerinden hareketle Türk dünya görüşü hakkında nasıl bir çıkarım yapılmalıdır? Hangi dünya görüşü özgün hangileri Türklerin diğer halklarla temasları sonucunda sentezledikleri dünya görüşleridir? Kuşkusuz, eldeki malzemelerin yukarıda işaret ettiğimiz prensiplere göre incelenmesi sonucunda bu sorulara bir yanıt bulunabilecektir. Umulmaktadır ki Türk dünya görüşünün tespit ve analiz edilmesinde zaman algısı doğru biçimde anlaşılıp halk bilimi araştırmalarında ufuk açıcı bir yöntem olarak kullanılır.

KAYNAKÇA

Çobanoğlu, Ö. (2000). Geleneksel dünya görüşü veya halk felsefesinin halkbilimi çalışmalarındaki yeri ve önemi üzerine tespitler. Milli Folklor, 2000 Bahar, 45, 12-14.

Çobanoğlu, S. F. (2025). Dede Korkut Etik İndeksi: Halk Felsefesi ve Halkbilimsel Metaetik Kuram. C. 1. Paradigma Akademi Yayınları. s. 84.

Dundes, A. (2007). "Folk ideas as units of worldwiew. The meaning of folklore. Utah StateUniversityPress. 183-192."https://muse.jhu.edu/pub/187/oa_monograph/chapter/203912, (Erişim: 15.03.2025)

Eliade, M. (1993). Mitlerin özellikleri. (çev. Sema Rifat), Simavi.

İlhan, M. E. (2018). Kültürel bellek sözlü kültürden yazılı kültüre hatırlama. Doğu Batı Yayınları.

İnan A. (2020). Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar. Altınordu Yayınları.

Kızılözen, G. (2020). Metinlerarasılık bağlamında kurt ile kıyamete kalmak anlatısının dönüşümü. Folklor/edebiyat dergisi, 2020, 26(4), 813-825.

Lvova, E. L. - Oktyabrskaya, İ. V. - Sagalayev, A. M. (2013). Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri: Kâinat ve zaman. Nesneler dünyası. (çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

Oğuz, M. Ö. - Ekici, M.- Aça, M. (2008). Türk halk edebiyatı el kitabı. Grafiker Yayıncılık.

Ong, W. (2013). Sözlü ve yazılı kültür sözün teknolojileşmesi. (çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis.

Ögel, B. (2014). Türk mitolojisi I. Cilt. Türk Tarih Kurumu.

Taşdelen, V. (2013). Felsefe kültürü ve sözlü geleneğin imkânı. Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish, C. 8/12, 1283-1296.

Ülken, H. Z. (1982). Türk tefekkürü tarihi. Yapı Kredi Yayınları.

Yolcu, M. A. (2020). Kutsaldan ritüele Çanakkale tahtacılarının geleneksel dünya görüşü. Paradigma Akademi.

Ziya Gökalp (1976). Türkçülüğün esasları. (Hz. Mehmet Kaplan), Milli Eğitim Basımevi

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Orientalism in Cinema: Analysis of Atlantis Animation Film Series

Sinemada Oryantalizm: Atlantis Animasyon Film Serisinin Analizi

Sercan KULE
Assistant Prof. Dr., Kahramanmaraş İstiklal University, Faculty of Communication
sercankule@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-6128-3046

İsmail Erim GÜLAÇTI
Assistant Prof. Dr., Yıldız Teknik University, Faculty of Art and Design
gulacti@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-6786-479X

Abstract: Cinema is used as a tool for cultural alienation and expansionist aggression. The West's concern for influence over the East is shaped by Orientalism. The West is the guardian, supervisor and when necessary, obsessive love of the East. He acts as a guard to ensure that he does not go beyond the boundaries he has drawn. He commands her by setting rules for her own self and despite all his wildness, she is his lover whom he cannot give up because he cannot leave her alone.

In the context of the relationship between cinema and orientalism, the study aims to reveal how animation, whose majority audience is children, has been transformed into a tool of discourse, especially under the influence of orientalism. In the study, firstly, orientalism and orientalist discourses are defined and then their relationship with cinema is tried to be elucidated. In this way, by revealing orientalist discourses, an attempt is made to determine the points to be looked at in cinema and especially in animation. The animated film series "Atlantis: The Lost Empire" directed by Gary Trousdale and Kirk Wise and "Atlantis: Milo's Way" directed by Victor Cook, Toby Shelton and Tad Stones are analyzed based on semiotics. The analysis reveals orientalist discourses within the film series.

Keywords: Orientalism, Orientalism and cinema, Film Analysis, Semiology, Animation.

Öz: Diğer yayın organları gibi sinema, bir kültür ve ötekileştirici yayılmacılık adına kullanılır. Batı'nın Doğu üzerindeki nüfuz kaygısı oryantalizm etrafında şekillenmektedir. Batı, Doğu'nun bekçisi, amiri ve yeri geldiğinde saplantılı aşkıdır. Kendi çizdiği sınırların dışına çıkmaması için bekçilik yapar. Kendi benliği adına kurallar koymasıyla amirlik eder ve bütün yabaniliğine rağmen onu kendi haline bırakamamasıyla vazgeçemediği sevgilisidir.

Çalışma, sinema ve oryantalizm ilişkisi bağlamında, çoğunluk izleyicisi çocuklar olan animasyonun özellikle oryantalizm etkisinde nasıl söylem aracına dönüştürüldüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle oryantalizm ve oryantalist söylemler tanımlanmakta, sonrasında sinemayla olan ilişkisini aydınlatma yolunda gidilmektedir. Bu sayede oryantalist söylemlerin açığa çıkarılmasıyla sinemada ve çalışma özelinde animasyonda bakılacak noktalar belirlenmeye çalışılmaktadır. Gary Trousdale ve Kirk Wise'ın yönettiği "Atlantis: Kayıp İmparatorluk" ve Victor Cook, Toby Shelton ve Tad Stones'un yönettiği "Atlantis: Milo'nun Yolu" adlı animasyon film serisini, göstergebilim temelinde çözümlenmektedir. Çözümleme sonucunda film serisinde oryantalist söylemelere aracılık ettiğine ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Oryantalizm ve sinema, Film Eleştirisi, Göstergebilim, Animasyon.

Geliş Tarihi:26.06.2024 *Kabul Tarihi:09.03.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*

Atıf: Kule, S. & Gülaçtı İ.E. (2026). Orientalism in Cinema: Analysis of Atlantis Animation Film Series. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences, 23*(1), 217-240. Doi: 10.33437/ksusbd.1505555

INTRODUCTION

The existence of society and the culture it creates with this existence is a process that continues from the past to the present. Culture, which does not exist in an instant, cannot remain as an absolute truth in a continuous manner. Social events, movements and discoveries affect the culture as well as the society of the day. As a result of these influences, culture has become a feature that both represents society and conveys it. Since art is a phenomenon that can be evaluated as one with culture, it changes, develops and continues to be transmitted day by day. It is not right to speak absolute truths about art. The reason for this is that it should be taken into consideration that art can be affected by factors other than the society, culture and purpose in which it exists.

Cinema has been used by people for various purposes since its invention. Cinema, which provides the expression of emotions such as having fun and crying, is also used for the transmission of culture, influencing the masses and mobilizing the masses. The messages in the cinema have an impact on the audience through their literal or connotative meanings, depending on the reception of the message. Using different tools before the cinema, Orientalism begins to convey its intended messages to wider audiences by using the power of visuality together with cinema.

This study aims to understand how Orientalism and orientalist discourses have influenced cinema and how these discourses are reflected in it. To understand the relationship between Orientalism and cinema, the infrastructure of the study is created by first defining Orientalism and orientalist expressions. Explaining Orientalism, orientalist expressions and their definitions will help understand the relationship between Orientalism and cinema and observe this process reflected in films. In this way, an answer to how Orientalism is reflected in cinema is sought by analyzing the animated films selected as a sample.

Cinema attracts the curiosity and interest of people from all walks of life. The source of this interest may be the ability to take the audience to places they have never been, to experience different emotional states and sometimes to identify with the hero who saves a city or the world. Along with live-action films, there is a growing interest in animated films. These films, which were previously seen as a description of children's films, today attract the attention of all age groups and compete with live-action films in their own fields. Based on the assumption that animated films are watched more by children, the perception of the superiority of Western culture begins to be created in the subconscious of children by taking the elements of Orientalism through messages. Within the scope of the study, within the limitation of the year 2000, which is twenty years away from today as a date and the beginning of the new millennium, *Atlantis: The Lost Empire* (Gary Trousdale & Kirk Wise, 2001) and *Atlantis: Milo's Return* (Victor Cook, Toby Shelton & Tad Stones, 2003) animated movie series were selected. The Atlantis animated series begins with Milo, the grandson of the famous adventurer Taddeus Thatch and a museum employee, joining a team formed to find Atlantis, a place he is passionate about. He fulfills his grandfather's dream by finding Atlantis, staying there, and becoming one of its protectors. The series then embarks on a quest to unravel the mysteries of the strange creatures that begin to appear on the surface of the world after Atlantis' discovery. Ultimately, Atlantis is safe again.

To examine the films, Orientalism, orientalist expressions and the relationship between Orientalism and cinema were mentioned. When examining Orientalism-based studies, there are works that encompass different art forms. Within the scope of this study, these works are also utilized. Upon reviewing the academic studies conducted, there are works on Orientalist discourses, Hollywood cinema, directors' analysis of their films through Orientalist discourse, and the positioning of Western films shot in countries located in the East. It has been determined that the number of studies on animation is slowly but surely increasing. The difference of this study is the selection of animated films as a sample. Another difference is that in this selected sample film series, the Eastern theme comes to the fore or the indicators are not directly in the face of the day. It will be made to explain through signs what the orientalist discourse with presuppositions that may occur while watching a movie with an Eastern theme can convey to its viewers without having such a theme and presupposition. In addition, through this study on cinema-animation, the examination of animation, which is watched by younger

audiences, will contribute to the field in terms of understanding the message instilled in the audience and creating awareness against it.

The reason why cinema stands out among the branches of art is that it creates content in terms of producing and interpreting meaning by using other branches of art. In the study, semiotics was used to analyze the selected film and the signs in the film. Cinema research, which did not develop as a language until the 1950s and 1960s, suggested the development of cinema in terms of language by redefining semioticians' understanding of written and spoken language (Monaco, 2005: 154). Nevertheless, there are also those who argue that cinema already has a language. Cinema semiotician Christian Metz believes that telling good stories does not depend on cinema having a language and that cinema becomes a language because it tells good stories (Monaco, 2005: 154). Cinema semiotics has a significant impact on contemporary film theories and criticism (Özden, 2014: 137). In terms of evaluating the basic semantic material of the film, semiotics is a favorable critical approach. Semiotics, which plays a role in establishing cinema studies on an objective basis, helps films to be evaluated with a critical attitude, thanks to its objective approach. The acceptance of the existence of the symbolic dimension of cinema enables objective criticism to be secured (Wollen, 2017: 136).

The language of cinema is images. Images are lined up one after the other to create an indicator. Indicators have apparent or underlying meanings. The truth is sought by the method of understanding or interpretation using meanings. Indicators are the embodiment of the visible, objects and abstract concepts in the society they are in (Lotman, 2012: 13).

The sign, which consists of the signifier and the signified, is the formation of a signifier and a signified or a concept with an auditory image, since there will be a reason to sign the meaning-transmitting combination (Barthes, 2005: 48). Signs, consisting of a signifier and a signified, point to understanding, reference and situation, such as signs, traffic rules and beam color. In this way, people attribute meanings to objects and hear images through these symbols.

While the signifiers form the plane of expression, the signified form the plane of content. Each plane consists of two layers, form and substance. While the form is the fact that it will describe the whole of linguistics in an inclusive, simple and consistent manner without resorting to any non-linguistic preconditions; Substance, on the other hand, is all linguistic features that cannot be described without applying non-linguistic preconditions (Barthes, 2005: 48). While most of the semiotic systems contain a narrative substance such as objects, body movements and images that are not included in making sense of existence: they are objects of use, which are derived by the society for meaning, where clothing is used to protect, food to nourish and raincoat to protect from rain (Barthes, 2005: 49). The raincoat is also a sign of the weather. If Saussure's example is taken as a basis, the word tree is a sign, a written or auditory image consisting of the letters t-r-e-e and the tree concept that it creates in the mind is the signified.

The sign for semiotics, including Saussure, consists of the signifier and the signified. Metz, on the other hand, adds that there is no difference between the two-divided signifier and the signified and that while cinema is easy to understand, it is difficult to explain. From the viewer's point of view, the signs are the work of interpretation and explanation. Saussure states that while the relations that unite linguistic elements produce their own values and develop on two different planes, these two planes correspond to two forms of mental activity (Barthes, 2005: 61). The understanding of the sign is divided into two: the serial plane and the syntactic plane. While the serial plane is about selection, it consists of my selections of signs of the same kind, at the discretion of the filmmaker. The syntagmatic plane is the arrangement of signs in a way that can produce meaning. While the sequential plane is the choices during the shooting, the syntactic plane is the creation of the acquired shots together with the editing to create a meaningful whole.

Semiotics deals with sign systems that appear in daily activities and take place in all communication events, including daily language. Semiotics examines the whole of languages, symbols and norms to form signs (Guirand, 1994: 17). Semiotics encounters language again when it is passed not only to simple symbols, but also to wholes that can have sociological value. Images, behaviors and objects have meaning; but instead of being independent, they merge with the language within the unity

of the sign (Barthes, 2005: 28). Language not only constructs meaning, but also focuses on forms of meaning and interpretation that can be discursively variable.

There are two surfaces of signification and denotation is the reflection of the object in the real world in the mind. The sign has a certain literal meaning and there must be a connection between the signifier and the signified. Connotation, on the other hand, is the interaction state when the sign meets the excitement and cultural selves of the audience (Barthes, 2005: 50-51). Apart from the literal meaning of the image on the screen, this situation of interpretation in cinema combines with the social and cultural criteria of the viewer as the self and leads to different interpretations and understandings.

The language of cinema is formed by the production and combination of images and sounds in a meaningful way. Thus, the distinction between the visible and the meaning emerges. In the production of meanings, codes are created to express meaning through signs. Meanings are communicated through codes. Metz identifies five ways of cinematic coding that convey the message to the audience. Visual image, speech, music, sound and writing. The codes that emerge in cinema, where the five ways combine and become a means of expression, are grouped into three types. Cinema free codes are scene transitions. Codes that do not belong to cinema are codes with cultural meanings or references. Codes shared by cinema with other arts are codes shared with other art branches. Semiotic criticism, which is provided by the analysis of codes, operates as a first level in which the codes are analyzed according to psychological, sociological, cultural and aesthetic meanings and a second level in which the cinematic style presented through codes is analyzed (Eberwein, 1990: 132). With the discovery of evaluation criteria that enable the discovery of meaning, films cease to be a consumable object and gain a structure in which meaning is reproduced outside the filmmakers (Özden, 2014: 140).

ORIENTALISM

Orientalism, as a formal field of study, finds its academic roots in the early 14th century. It emerged when the Church Council of Vienna established chairs in several universities dedicated to the teaching of oriental languages and cultures. At its inception, the primary catalysts for this field were not purely intellectual; rather, they were driven by the pragmatic necessities of trade, military conflict and international competition (Turner, 2002: 67). Initially, any researcher engaged with the grammar, history or culture of the East was classified as an orientalist and their output was considered Orientalism. However, the meaning of these terms has undergone a radical transformation, particularly following the critical debates that rose to prominence in the mid-to-late 20th century. Scholars such as Abdel Malek, Tibawi, Turner and Said challenged the established perception of Orientalism as a neutral, academic discipline, instead characterizing it as a sophisticated form of racism and a mechanism for political control (Macfie, 2002: 3-6).

The publication of Edward Said's Orientalism in 1978 serves as the primary turning point in the field's conceptualization. Said's critique did not merely add to the existing body of knowledge; it fundamentally questioned the objectivity of Western thought and the uniformitarianism of the West. Said identified three distinct but overlapping meanings of Orientalism that continue to shape the discourse.

First, there is the academic sense that anyone who researches, teaches or writes about the Orient -be they a sociologist, anthropologist or philologist- is an Orientalist. Second, Orientalism is defined as a way of thinking rooted in the epistemological and ontological distinction between the Orient (East) and the Occident (West). The third and perhaps most critical definition positions Orientalism as a Western style used to dominate, restructure and establish authority over the Orient, particularly since the late 18th century. This institutionalized approach allows the West to make determinations about the Orient, describe it and ultimately rule it (Said, 2003: 12-13).

Central to this framework is the concept of hegemony, as articulated by Antonio Gramsci. Cultural leadership or hegemony allows certain views to be adopted as superior to others (Rubin, 2007: 24-25). In the context of the West's relationship with the East, this hegemony ensures that cultural forms and ideas produced by the West are accepted as universal truths, thereby legitimizing the West's role as the ruler and the East's role as the subject (Said, 2003: 6). This connection between the production of

knowledge and the exercise of power suggests that cultural production and imperialism are in constant cooperation.

The West's perception of the East has never been static, though it has consistently served Western interests. During the Middle Ages, the East-West divide was primarily defined through the lens of religion. Stereotypes from this era depicted the East -often equated with Islam- as wild, fond of sexual pleasure and deeply enmeshed in magic and sorcery (Erkan, 2009: 116-118). With the advent of the Age of Enlightenment, the perspective shifted. The East was no longer merely a place to be avoided but a territory to be explored. However, this shift did not lead to true understanding; instead, it created a new myth of the East. Nineteenth-century travelers and thinkers fixed the East in an image of a region incapable of governing itself, thereby necessitating Western intervention (Erkan, 2009: 116-118). This period also saw the rise of Western Romantics who, seeking to escape the troubles caused by the Industrial Revolution, viewed the East as a unique, untouched geography (Germenar & Inankur, 1989: 21). While these Romantics saw the East as a refuge, they ultimately consumed and re-created it to fit their own artistic and psychological needs.

Even when scholars like Bernard Lewis attempted to defend the field, portraying Orientalism simply as research or the work of painters who visited the Middle East to depict what they saw or imagined, the underlying power dynamic remained (Lewis, 2007: 220). Whether portrayed romantically or extremely, the East was always positioned as the observer's object. This positioning serves to meet Europe's internal need for order and authority by placing the East in a degraded, backward position (Mitchell, 1991: 166). The point to be noted here is that Western expressions, which are perceptual rather than realistic, are produced because of perceptual contents in the representation of the East.

Othering stands out as another tool of Orientalist discourse. Throughout history, communities have chosen this path to define and instrumentalize those who are different from themselves. For the West, the East is not just a neighbor. It is the site of its oldest colonies, the source of its civilizations and its primary cultural rival (Said, 2004: 11). The reinforcement and realization of these images is maintained through the works produced. In this way, the discourse of Orientalism serves to make the East open for the West. It can divide, reproduce and transform it as it wishes. In this binary opposition, if the East is primitive, the West is sophisticated; if the East is deviant, the West is rational; and if the East is inferior, the West is superior (Said, 2003: 300). The West, which holds this power of the media in its hands, feels entitled to the decision-making position by using it.

This dehumanization is not accidental but is part of an elaborately organized dehumanization program where local cultures are compared against Western values, found wanting and eventually suppressed (Durukan, 2004: 71-72). This paves the way for subsequent discourses, actions and processes.

The transmission of Orientalist ideology has moved from oral traditions and written texts to the modern media, which continues to shape and perpetuate these cultural biases. Media institutions do not define the East for what it is, but rather for what it is not, focusing on its perceived shortcomings to serve Western interests (Keyman et al., 1996: 10). The means of transmission of culture continue to function throughout history. In addition to oral means of transmission, such as cave paintings, tales and songs, written instruments also help in this transmission.

The Eastern object, shaped according to the desired model by people living in the West and who do not have the opportunity to go to the East, is presented in a documentary manner through the artist's production in painting. Orientalism, by increasing its influence in the West and focusing on the East, led to the term being presented as a type of painting (Germaner & İnankur, 1989: 14). Within Orientalist discourse, the backwardness of the East is reiterated, with elements such as being uncivilized, cruel, angry and numerous. In painting, moments from historical wars serve Orientalism, influencing the Western perception of the East and justifying potential conflicts. Delacroix, in creating *The Death of Sardanapalus*, had not yet seen the East or Ingres, inspired by Lady Mantagu's memoirs, *Letters from the East*, created *Le Bain Turc* (The Turkish Bath), which is incompatible with reality (Germaner & İnankur, 1989: 23). The East, created through descriptions far removed from reality, once again demonstrates the influence of Orientalism in the presentation of the East as an object. Orientalist paintings, shaped

around sexuality and dominance, are prominent representations of the East. The continuous perpetuation of these representations facilitates the dissemination of discourses (Kırel, 2012: 487). The West adopts the endeavor to decipher the mystery of the East by associating it with exoticism, mystery and eroticism.

Today, the media, which is one of the means of transmitting culture, continues to perpetuate the culture of the society to which it belongs and continues to do its duty to shape it. Today, the characterization of the East as different and inferior to the West is again provided through the media and repeats the use of the adjective other.

In contemporary media, including cinema, television and news, the East is frequently represented through recurring, negative archetypes. It is often depicted in crowds rather than as individuals, characterized by mass anger (Said, 2003: 300). Films frequently resort to derogatory stereotypes, portraying Easterners as slave traders, lecherous, drunkards, camel drivers and scoundrels. These images are not merely entertainment; they are a means of asserting the West's decision-making position by reinforcing the idea that the East is inherently deviant and irrational.

A significant portion of Orientalist discourse is dedicated to the identification of the East with Islam. Orientalism is frequently criticized for searching for flaws in Islamic politics, economy and society, often attributing these perceived failures to an absence of civil society (Turner, 2002: 58). Although Islam has been a major cultural force within Europe specifically in Spain, Sicily and Eastern Europe (Turner, 2002: 46). It is consistently marginalized and treated as an external, Eastern entity.

The Orientalist system thrives on emphasizing differences rather than commonalities. While Islam and Christianity share deep historical, scientific and philosophical roots Orientalism underlines their division and separation (Turner, 2002: 60). This leads to an unfair comparison where the West identifies itself with modernity, greatness and cultural richness, while Islam is depicted as mired in the mud of primitiveness and backwardness (Said, 2000: 87).

This religious marginalization has real-world consequences in modern discourse. For example, in the media, the term Jewish terrorist is rarely, if ever used, yet Muslim terrorist is a common phrase (Ameli, 2007: 20). This linguistic choice equates the faith of Islam itself with potential violence. The modern West's reaction to Islam is still dominated by the idea that Islam is a serious rival of Christianity and a threat to Western stability (Said, 2000: 80). Consequently, Islam is treated as a monolithic whole and followed with special hostility and fear.

The ultimate goal of Orientalist discourse is to make the East open for the West to divide, reproduce and transform as it wishes. This discourse justifies the control and exploitation of the Other by suggesting that the West must teach it to think and decide its independence (Said, 2004: 21). This discourse prepares the ground for colonialism and justifies the modernization, subjugation and exploitation of the East. The point to be questioned here is why the West is in the decision-making position. It is through the media that the East is positioned and defined in the way the West wants.

This logic is visible in contemporary efforts to bring democracy to Eastern countries. The curiosity the West exhibits toward the East is not a desire for genuine learning, but can be compared to a child's curiosity about a new toy. What non-European societies have is ignored and defined by their deficiencies and every deprivation in these societies is seen as the development of Europe (Dirlik, 1996: 100). By positioning the East as the enemy rather than just the other, the Western mindset transforms the act of exploitation into a duty to protect their own culture (Uluç, 2011: 39). Instead of us and others, the concept of us and enemies also takes its place in the process. Putting aside the economic reasons behind the wars, those who are seen as the other are in fact positioned as enemies and for someone in the Western mindset, their duty is to protect their own self, their own culture. The idea that the East cannot govern itself and its identification with despotism is a description that is still used today. When we look at the processes of bringing democracy to Eastern countries, we can observe how these two terms have gained functionality.

Orientalism is far more than an academic pursuit; it is a comprehensive system of representation that has historically served the economic, political and cultural interests of the West. From its early

university chairs to its modern-day media tropes, Orientalism has consistently worked to otherize non-Westerns, creating a binary where the West is the center of rationality and progress and the East is a peripheral site of backwardness and mystery.

Through the mechanism of hegemony, the West continues to construct its own perceptions as objective facts and attempts to restructure and dominate the East under the guise of academic studies or civilizing missions. This process is reinforced through media stereotypes and a deep-seated religious hostility toward Islam, which is viewed as a monolithic threat to Western identity. Ultimately, the discourse of Orientalism provides the intellectual and moral justification for colonialism and exploitation, ensuring that the East remains an object to be managed, surveilled and ruled by the West.

Orientalism and Cinema

Orientalism is not a static phenomenon but a pervasive attitude that finds its place across various branches of art. Historically, this perspective became visible in the art of painting when European artists began to depict the East through an exotic and intriguing lens. These orientalist discourses gradually permeated architecture, porcelain decoration, literature, dance and music. However, the advent of photography and cinema provided a transformative new field for Orientalist expression. Cinema, in particular, must be recognized as more than just an artistic tool; it is a potent media tool capable of mobilizing photographs for both artistic and propaganda purposes.

The emergence of cinema coincided with a growing public curiosity toward news and new phenomena, a sentiment that was frequently fueled and utilized by the medium. During historical flashpoints, such as World War II, audiences gathered in cinemas to receive news about the war's progress while being simultaneously exposed to propaganda that imposed specific ideologies. This process involved the systematic marginalization of opposing nations, portraying them as enemies whose lands required capture. Whether in times of war or peace, the phenomenon of the other has been perpetuated to maintain social order and reinforce the perceived privilege of Western societies over others. In this context, Orientalism serves as a rescue for Western discourse, utilizing cinematic imagery to arouse curiosity while mediating the marginalization of Eastern peoples.

The role of mass media is central to shaping ideas regarding identity, race, nationality and gender. Media channels do not merely reflect reality; they shape ideas about both our own identities and the identity of the other through specific forms of representation. By determining who holds power, the media legitimizes the attitudes of the powerful and ensures that the powerless remain in a subordinate position (Erkan, 2009: 20). Consequently, mass media function as channels that reproduce social ideology.

This ideological dimension is closely linked to the concept of electronic colonialism. In many non-Western contexts, the replacement of local cultural products with imported Western products constitutes a fundamental problem. It has been argued that electronic colonialism is as dangerous as economic, military or political colonialism (McPhaill, 1991, as cited in Yiğit, 2008: 23). Films containing Orientalist elements play a vital role in this process by codifying the Western view of the East in ways that define and legitimize Western superiority (Said, 2004: 60). Audiovisual media have thus made discourses previously confined to literature more visible and easily transmissible to a global audience.

The history of Orientalism in cinema can be traced back to the early 20th century. One of the earliest examples is D.W. Griffith's 1916 film *Intolerance* (Karlıoğlu, 2020: 75). The film, which explores human intolerance across different ages, mediates orientalist discourse through various visual tropes. Despite Griffith's claims that he did not intend to marginalize Eastern peoples, the film's depiction of these societies in states of turmoil and within the confines of a harem contributes to its classification as an orientalist work (Hamilton, 2013). Furthermore, the inclusion of belly dancing in the Babylonian War sequences and imagery suggesting that women exist primarily to please men reinforces these tropes. It should not be forgotten that cinema is primarily a collection of visual elements. The auditory elements that accompany it exist to help and support this visuality. It is necessary to pay attention to the sometimes explicit and sometimes underlying meanings of these signs in films created with visual elements.

Another landmark production is the 1921 film *The Sheik* (George Melford), which centers on a Western woman marrying an Arab Sheikh (Dajani, 2000: 4). The narrative focuses on the conflicts between Western femininity, the Arab Sheikh and Eastern culture. The film relies heavily on maintaining a perceived Eastern theme characterized by exoticism, desert landscapes and specific Muslim depictions. By establishing successful prototypes of Eastern representations, The Sheik encouraged a wave of subsequent films, including its sequel, *The Son of the Sheik* (George Fitzmaurice, 1926). These films were successful because they presented the East as a fairy tale, aligning with the existing desires and expectations of Western audiences. Such productions strengthened orientalist representations even in the minds of viewers who had no firsthand knowledge of the East (Karlıoğlu, 2020: 78). This situation reinforces cinema's similarity to previous art forms and its use of orientalist elements. It is important to remember at this point that in visually-oriented disciplines such as painting and photography, the East is presented only through the limited perspective of the painter or photographer, without ever having seen it.

The emphasis on cultural and racial difference remains a staple of Hollywood productions. The East is frequently utilized as a rich decor, a backdrop that shapes worldviews and influences the audience's characterization of good and evil (Erkan, 2009: 21). This is clearly observed in Steven Spielberg's *Raiders of the Lost Ark* (1981), where Arab men are depicted as anonymous, expressionless masses circling Western researchers. In this film, native characters are often relegated to tasks that Westerners refuse to perform. The characterization of native men as lazy, cowardly and fatalistic mirrors traditional orientalist texts, whereas Western characters are represented as possessing scientific expertise and physical strength. Furthermore, the film legitimizes Western control over Eastern heritage. The narrative depicts Westerners claiming ancient artifacts and placing them in European museums, a move that is framed as necessary due to the perceived ignorance of the natives (Erkan, 2009, 135-140). This reinforces the discourse that the salvation and preservation of the East are dependent upon Western intervention.

Other modern examples of these continuing discourses include Michael Cimino's *The Year of the Dragon* (1985), which portrays Chinatown gangsters and James Cameron's *True Lies* (1994), which depicts nearly an entire nation as inclined toward jihad (Bernstein & Studlar, 1997, 1-4). These examples demonstrate that cinema is not merely a source of entertainment but serves significant political purposes. Hollywood, as an industrial and cultural institution, can mobilize vast resources to produce films -ranging from war dramas to national security thrillers- that reinforce a specific cultural identity (Valantin, 2006: 8). This situation reveals the expression and importance that each frame in a film can create.

The marginalization of the enemy is a process that is constantly renewed through the cinematic medium, ensuring that Western society maintains a clear sense of the foreign. Hollywood, in particular, undertakes the mission of transferring Western ideological sanctions and ideas to a global audience (Güngör, 2011: 68). This became particularly evident following the start of the Iraq War in 2003. During this period, Hollywood saw a revival of films themed around patriotism, national security and the war against America's enemies. In these narratives, America's efforts to dominate the outside world are legitimized by framing the East as a source of terrorism, anarchism and communist phenomena that are presented as direct threats to the West (Valantin, 2006, 213). In contemporary orientalist discourse, the East is frequently associated with terrorism and is viewed as being below the West, characterized as a region that is inherently unable to govern itself. Films continue to portray the East as a place of chaos, disorder and a lack of law, thereby cementing these perceptions in the global audience's mind.

The representation of women within orientalist cinema further highlights these power dynamics. In orientalist discourse, the Eastern woman is often portrayed as a subordinate slave who exists in a position of total obedience to men. This stands in stark contrast to the representation of Western women in the same cinematic contexts. In films like *Raiders of the Lost Ark*, a character's American nationality can render them untouchable and distinct from the local population (Erkan, 2009: 134-135). While the Western woman is afforded this status, the Eastern woman remains the other, trapped in a cycle of reconstructed and reconsidered orientalist tropes designed to suit specific narrative purposes.

Cinema has proven to be the most powerful tool for the perpetuation of Orientalism in the modern era. By evolving from early 20th-century exoticism to contemporary associations with terrorism and lawlessness, the medium has consistently served to marginalize the East while legitimizing Western hegemony. As these films are watched worldwide, they play a crucial role in shaping the perceptions and values of global audiences. A critical question remains regarding the extent to which Eastern societies themselves are aware of the roles and characterizations assigned to them by this Western lens, a problem that underscores the deep-seated reach of electronic colonialism. Through the systematic use of visual and auditory signs, cinema ensures that the image of the East as a chaotic and ungovernable Other remains a dominant fixture in the Western imagination.

EXAMINATION OF "ATLANTIS" ANIMATION FILM SERIES IN THE CONTEXT OF ORIENTALISM

Atlantis: The Lost Empire

A co-production of the United States and France, directed by Gary Trousdale and Kirk Wise, the film was released in 2001. The film, which was also scripted by Tab Murphy, grossed $186 million worldwide[1]. The film also won the 2001 Gold Spirit Awards for best animated score and the 2002 Motion Picture Sound Editors Guild Award for best sound editing in animation.

The plot of the movie is about Milo, the grandson of a famous adventurer, Taddeus Thatch, who works in a museum. Milo, who grew up listening to his grandfather's adventures and knows his passion for Atlantis, takes over after his death. Adventure-seeking grandson Milo is determined to fulfill his grandfather's unfinished dream. With the help of one of his grandfather's old friends, the difficult adventure begins to find Atlantis.

In the opening sequence of the film, the philosopher Plato's statement about Atlantis, supposedly uttered in 360 BC (see Figure 1), is projected on the screen: ''...in one day and one night of misfortune, the island of Atlantis sank into the depths of the sea''. The film thus refers to a well-known person to prepare its audience for what it will tell throughout its duration. This reference to the scientific part adds to the authenticity of the movie, the authenticity of the language used in the film. In this way, pre-conditioning the audience that what is being told is not fiction helps to present it as real.

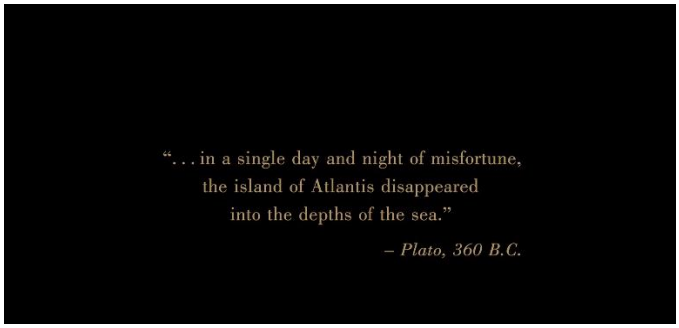

Figure 1: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

The film begins with a short clip (see Figure 2) of the sinking and disappearance of Atlantis, its subject. The catastrophe that befalls the East, which is part of the discourses of Orientalism and to which Western storytellers refer, is again the subject of the movie.

[1] The source from which the revenue amount is received: https://www.imdb.com/title/tt0230011/ [Access Date: 01.05.2021]

Figure 2: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

The oppositions in this section are old-new, life-death, fiction-truth and disaster-joy. As for the analysis of the signs, Plato's word is the signifier and the object as the sign and it is the signified both to give historical information and to increase reality. The disaster scene is the signifier, the factor of nature is the sign and the signified is to increase the curiosity about Atlantis and its positioning in the Eastern discourse.

After these scenes, the movie travels to America to meet Milo, one of the protagonists of the movie, who works in a museum. During the rehearsal of a meeting to find funding for his research on Atlantis, Milo gives more information about Atlantis that will make the audience curious. The discourses in this section overlap with the repetition of the orientalist discourses mentioned earlier and the increased sense of curiosity towards the East. But this curiosity is not only about exoticism or mysteriousness. Towards the end of his rehearsal, Milo expresses his desire to find the Heart of Atlantis, a source of power and light (see Figure 3). The fact that the West wants to legitimize the wealth and power that do not belong to it and wants to bring this resource to the West coincides with a similar scene in the film. The museum's display of dinosaur skeletons and objects from other parts of the world (see Figure 4), which is shown in the continuation of this scene, is meant to increase the impact of the idea of right on the viewer. The orientalist discourse that the East cannot protect its culture, but the West can protect its culture, is repeated through the elements shown.

Figure 3: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

Figure 4: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

As oppositions: related-unrelated, legitimate-illegitimate, wealth-poverty. While the Heart of Atlantis is a signifier, it is an object as a sign and a source of power that is desired and desired to be possessed is also a signified. Dinosaur skeletons and other items are the signifier, the sign as object and the wealth of the West and the attempt to legitimize its right through these items is the signified.

Our character, who cannot receive the help he expected from the committee at the museum, becomes ready to do the research with the support of his deceased grandfather, who was also a researcher. This old friend of his grandfather is rich and curious about other cultures. In return for this research support, he only wants one piece of evidence from Milo. When the photograph of the research team is shown, it is seen that roles are assigned in terms of both race and gender (see Figure 5). The head of the team is tall, white, muscular and confident, while the mechanic is the person hired to blow things up and the doctor is black, Latino or Mediterranean. Except for the doctor, the others are short in stature and lack self-confidence. It is also noteworthy that there are no members of this team with Eastern characteristics, even in a supporting role. At this point, it is necessary to remember once again the discourse in Orientalism that Western people progress on the path of reason, science and curiosity, while Eastern people have beliefs and a life far from science. The team continues its way through various events and in order to pass through a large gap in the tunnel, the column, which, in Milo's words, took perhaps thousands of years to build, has its function changed by placing dynamite at its base and detonating it (see Figure 6). Against a historical artifact that does not belong to it, the West has no problem in altering, damaging or destroying it for its own purposes. Finally arriving in the city and welcomed by the Atlanteans, the team is brought before the king. The king is portrayed as distant from the people, making the rules and listening to no one (see Figure 7). He also does not listen to his own daughter, Kida. This form of government, which is among the discourses of Orientalism about the East, is attributed to Atlantis in the movie. The profile of the ruler who is a pleasure-seeker and lives disconnected from the people is constantly used for the perception of how far the East is from democracy and that they cannot govern themselves. As a result of these discourses, we see a West that feels entitled to bring democracy to the East. With the movies, this entitlement has an impact on the audience. These movies, which are watched not only in the West but also in the East, cause this perception to turn into a universal thought. In Milo and Kida's conversation after this scene, Kida mentions that their civilization is dying, there is no food and these scientists from the West can help.

Figure 5: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

Figure 6: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

Figure 7: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

The oppositions in this section are real-imagination, rich-poor, quantitative-qualitative, preserve-destroy. In terms of analyzing the signs, while the photograph of the team is the signifier, the human factor is the sign and racial and gender discrimination and the assignment of roles that are considered secular are the signified. The dynamited column is the signifier, the object is the sign and the variability of the use of a non-Western historical artifact is the signified. The King of Atlantis is the signifier, the human factor is the sign and the repetition of the orientalist discourse is the signified through his identification with the ruler of the East, his having the last word and his distance from democracy.

The representation of women has a masculine perspective in Orientalism. The Eastern woman, who is portrayed as exotic, naked, submissive and without a voice, finds a place in the movie with a similar understanding. Although Kida is portrayed as a warrior, a woman who fights for her people, she is mysterious, half-naked and her body lines are emphasized (see Figure 8). Although she is a princess, she is an Eastern princess and cannot defy her king. In the sequel scenes with Milo, Kida cannot read her own language, while Milo, as an outsider, can. When Milo says to Kida, who has made it up to a certain point, "It is a great achievement that you have made it this far" during their reading of articles on the use of a vehicle, he is trying to emphasize the need for a Westerner in a technological field and that the West is always ahead of the East. Milo and Kida then start touring the city (see Figure 9). The clothes of the city dwellers are a piece of cloth and fishing is done by hand or with the help of long sticks. Tents, old boats, a chaotic marketplace, collapsed statues in the background, mossy buildings, crowded tables, lamps inside the house, rugs (see Figure 10) and eating with wooden spoons or sticks are all indicators that Atlantis is left behind. The East, which is drawn with the connection to Orientalism, lives in tents like in this section, in complex settlements without modern clothes, with old objects in their houses. Expressions such as order and individuality are not identified with the East.

Figure 8: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

Figure 9: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

Figure 10: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

As opposites: open-closed, ignorant-ignorant, modern-primitive, community-individual. Kida is the signifier, human is the sign and the signified is that she is presented as an object rather than a human being and an individual and that she is portrayed from an orientalist point of view. Another scene that supports this narrative is when Kida is getting ready to swim (see Figure 11) and takes off a cloth she is wearing, Milo misunderstands this and thinks that Kida is going to offer herself to him. He soon realizes that she is preparing for a swim. Milo, who is positioned as the Western hero, expects Kida to do such an act as a natural expectation since she will save them. As mentioned before, if we consider the woman positioned within the framework of Orientalist discourse, the reason for this expectation becomes clear. Milo's ability to read writing is the signifier, the sign is the human being and in the face of a people who cannot even read their own writing, it is the signified that Western people are advanced, devoted to science and can keep the culture of the East alive. Through this position in which the West positions itself, it instills in the East the need for the West to survive and know its culture. While the possessions of the city and the people are the signifier, the objects are the sign and the cultural and life backwardness of Atlantis through these objects is also the signified.

Figure 11: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

The team arriving with Milo wants to take the Heart of Atlantis (see Figure 12). They think this is their natural right. Even though it is known as the source of life by the local people, they set out to realize it without paying attention to this. Milo, as an individual and self-critical as he has been taught, opposes this. A Westerner does not need to be taught what is good and right. The colonel of the team then makes a statement that clearly articulates Orientalism and defines the East-West point of view: "If you gave back every stolen artifact from a museum, you'd be left with an empty building". The character defines these actions as a kind of archaeological service for Western society. The archaeological richness of the West, created with the understanding of colonialism and based on Orientalism, is the legitimization of the right that is intended to be done in this scene, presented as a confession. Similarly, Orientalist studies are like this statement in that the West puts itself at the center and positions itself as the upper class, legitimizing what it does. As our characters enter a cave, Kida sees statues of the great gods of the past and begins to worship them (see Figure 13), while the Westerners sarcastically ask him to finish his work quickly. In Orientalism, the positioning of East and West through religion is based on Islam-Christianity. Although the West positions itself as Christian, it positions the others as bigots, practitioners of witchcraft and fortune-telling, because of their presentation that they are on the path of science. In addition, the similarity of the depicted plan with the part of the Islamic prayer during prostration (see Figure 14) reinforces this conclusion. Islam, positioned by Orientalism as an Eastern religion, is also transformed by the West for its own purposes.

Figure 12: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

Figure 13: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

Figure 14: *Prostrating while praying in Islam*

The oppositions in this section are strong and weak, rich and poor, Islam and Christianity. Analyzing the signs, while the Heart of Atlantis is a signifier, it is an object as a sign and claiming rights and the legitimization of the West by putting itself at the center is a signified. While Kida's worship is the signifier and the human factor as the sign, seeing other beliefs as insignificant and comparing them to an action performed during prayer in Islam in terms of transferring Orientalism, targeting it as marginalization is the signified.

Kida sacrifices himself for his people by becoming the Heart of Atlantis. She is imprisoned and taken away by the team and the others of the team, like Milo, find the right behavior and do not set out on the road back. The king, whose daughter was taken away, asks for Milo's help and the people, who did not speak out or oppose while Princess Kida was taken away, unite under the leadership of the West (see Figure 15). The fate of the East is in the hands of the Western scientist. Through various events, Kida is rescued and the city is secured. The Westerners, who are there for someone else's riches and then choose the right path in their own way, are rewarded for their help with gifts from the riches of the East (see Figure 16). The movie ends with the rewarded team leaving and Milo remaining in Atlantis.

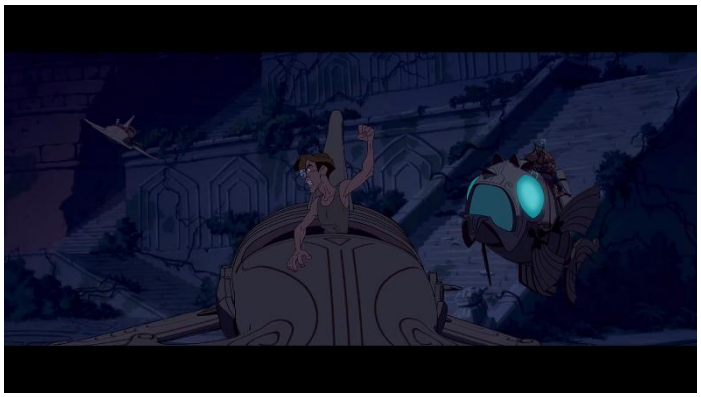

Figure 15: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

Figure 16: *"Atlantis: The Lost Empire" frame from the movie*

The oppositions are sacrifice-sacrifice, captive-free, united-separated, safe-dangerous, reward-punishment. The unification of the people is the signifier, the human being as the sign and the signified that a Westerner must lead the people of the East for them to be united and free. While the rewarding of the East is the signifier and the object is the sign, the signified can be made by showing that the West, which helps the East to be liberated, gets its due by legitimizing the reward for its help.

Atlantis: Milo's Return

Unlike the first film, this sequel was presented in video format instead of being shown in theaters. Co-produced by the United States and the Philippines and co-directed by Victor Cook, Toby Shelton and Tad Stones, the film was released in 2003.

Milo, who decided to stay in Atlantis at the end of the first movie and Kida, the Queen, strive to restore Atlantis. Mysterious creatures appear on the surface of the Earth. They reunite with their teammates from the first movie to solve interesting events that may be related to the mysteries of Atlantis.

Starting with Atlantis, the movie shows the recovery of Atlantis while listening to the speech of the new queen, Kida. On the other hand, we are reminded of the importance of what is touted as the heart (see Figure 17) or the light of Atlantis. The stones carried by the city's inhabitants (see Figure 18) are used to perform magical acts, such as repairs.

Figure 17: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Figure 18: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

The oppositions in this section are autocracy-democracy, male-female, old-new and corrupt-repair. In terms of the analysis of signs, the heart of Atlantis is the signifier, the sign is the object and its preciousness and the wealth of the East is the signified. This element can be interpreted as wealth on the one hand and knowledge on the other. One of the situations that supports its interpretation as knowledge is the use of stone while putting the statue's nose in place. The stone used to fix the statue is the signifier, the sign as an object and the signified as both a situation, like magic and requiring knowledge. While the richness of the East is presented, we are also reminded of its mysterious events, such as magic and spells.

In this shot (see Figure 19), Milo appears as a Western scientist who has settled in Atlantis, which was positioned as the East in the previous film, dressed in local clothes and carrying a stone with various powers. In Atlantis, alarmed at the thought of an attack from outside, a man is seen wearing a mask to frighten the enemy (see Image 20).

Figure 19: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Figure 20: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Male-female, tradition-modern, ordinary-extraordinary, war-peace constitute the oppositions in this section. Milo himself is the signifier, the human is the sign and the positioning of the Western man,

his attempt to redesign the East, his interest in the East is the signified. The Westerner who decides to stay in Atlantis wants to take part in the modernization and transformation of the East. However, just like the discovery of the East in the orientalist discourse, its attractiveness and the desire to possess it, here, too, the Western scientist wants to continue the process of in-depth exploration by staying here after the discovery. Kida's statement in this scene that it is thanks to Milo that Atlantis was reorganized and made functional supports the signs. The mask worn by the local people is the signifier, the sign is an object and the signified is that even though they try to comply with the conditions of the day, they are still left behind by trying to fight against the enemy by wearing a mask. The fact that they try to defend themselves with objects such as masks and spears, far from the conditions of the day, shows their backwardness. This presentation of backwardness reiterates the orientalist discourse by revealing how much Atlantis, the East, needs the West and a Westerner to defend itself.

With the return of Milo's former teammates, the locals are also interested in them. The women of the local community show interest in Mole (see Figure 21). In the rest of the welcoming scene, as they all have dinner together, it is repeated that Milo has saved not only the East but also the Earth and is now involved in the development of the East. After they leave Atlantis together, they take refuge in a seaside town after surviving various events. The people here behave strangely, listen to only one person and are also seen as barbarians by the crew (see Figure 22).

Figure 21: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Figure 22: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

The oppositions in this section are male-female, interested-uninterested, attractive-unappealing and West-East. It is a signifier that shows interest in Mole, the human factor is the sign and the signified is the Eastern woman is the one who shows interest in the Western man. The Westerner is glorified by positioning him in opposition to the rough, dirty and uneducated forms of the Eastern man in the Orientalist discourse. During this glorification, the idea that the mysterious and exotic Eastern woman is attractive and that she is almost a slave to herself, with the idea of a harem, continues. Based on this idea, the Westerner can own, speak and rule over the Orientals in cases where orientalist discourse is seen. Just as before, when Kida states that everything went well thanks to Milo's presence, this discourse is expanded and reminded by emphasizing that he saved not only the East but also the world. While the Easterner cannot handle a job alone, lacks the ability to manage, the Western hero overcomes difficulties

alone, improves himself and can manage those who cannot manage themselves. The people in the town are the signifier and their lack of humanity is a sign; democracy, their rudeness and awkwardness are the signified. While the townspeople are marginalized through these definitions, the fact that they cannot govern themselves and are under authoritarian rule is conveyed through signs. While the self is presented with the characteristics of science and democracy, the other is portrayed as incapable of self-government, lacking etiquette and being malicious.

Figure 23: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Figure 24: *The toppling of Saddam Hussein's statue*

Milo and his team liberate the town by saving it from the ruler. So much so that they topple the ruler's statue (see Figure 23). In the conversation between Milo and Kida in the rest of the scene, Milo tells Kida that "your people can make a difference too". He states that Atlanteans can adapt to this new world. In the scene where the woman from the town (see Figure 25) speaks with her baby in her arms, she expresses that the salvation of the town is thanks to them and that no amount of thanks to them will be enough.

Figure 25: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Young-older, democracy-autocracy, dirty-clean and orderly-complex are the oppositions of this section. The toppling of the statue is the signifier, the sign is the object and the signified is that the people will begin to govern themselves and democracy will come to the town. The fall of the statue symbolizes the people of the East achieving democracy thanks to the West. The distribution date of the film varies in various countries, with the release date being February 25, 2003, in France and May 20, 2003, in the United States. The destruction of the statue here is like the destruction of Saddam Hussein's statue in Firdos Square on April 9, 2003 (see Figure 24), one of the symbols of the Iraq War that started in 2003. The invasion of Iraq, one of the actions initiated by the United States as a result of the September 11 attacks, is presented as liberating Iraq, ensuring democracy and liberating it from authoritarian rule. Public support is provided by presenting the phenomenon in Orientalism of the East's inability to govern itself and its association with terrorism. This similarity between the images, especially considering that it is the same year, leads to the inference that the Orientalist discourse is used in terms of repetition, functionalization and transmission to the audience. The woman from the town with her baby in her arms is the signifier, the human is a sign and the salvation of the town, thanks to the Westerner, is the signified. The understanding that the Westerner knows what is good even in unfamiliar places is repeated. It is underlined that the Easterner's salvation can be thanks to the Westerner and that he must obey him. The happiness of the town, the return of the fish and the reappearance of the sun are thanks to this.

Figure 26: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

After the liberation of the town, the actions to protect the antiquity are characterized by jackals made of dust. These jackals (see Figure 26) are the guardians of the old. When they enter an antiquities shop, Kida does not understand why the spear is kept in a glass cabinet (see Figure 27). Milo explains that it is for preservation purposes. He buys the statue of the guardian of crystals (see Figure 28), which Kida also finds in this shop. This guardian is believed to show the positions of the stars and to contribute to learning about nature.

Figure 27: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Figure 28: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

The oppositions in this section are old-new, valuable-valueless, superstition-truth. The jackals from the dust are the signifier, the animal factor is the sign and superstitions and the protection of old values are the signified. With the jackals from the dust, Eastern beliefs are combined with superstition. They are among the elements used by the West to position the East as mysterious. The spears displayed in the glass cabinet are signifiers and an object for the sign. It is the signified that reveals the difference in understanding between the East and the West. The Easterner sees the old spear only as a tool. The Westerner expresses that it is worth preserving. While the East does not protect and preserve cultural and historical objects, it is the West that will do so. The Westerner protects, tries to understand and owns the ancient artifacts of the East as well. The statue of the guard is the signifier, the object is the sign and old beliefs and belief in statues are the signified. Through the statue, it is repeated that the people of the East remain in the past by characterizing them as having old beliefs and believing in statues.

In the room where the meeting takes place in the house of the elder of the team (see Figure 29), objects from Eastern and other cultures are displayed on the walls. As a result of the events, the team returns to Atlantis and Kida decides that the Heart or the light of Atlantis, must be shared (see Figure 30). With this decision, Atlantis surfaces.

Figure 29: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Figure 30: *"Atlantis: Milo's Return" frame from the movie*

Underground-surface, East-West, separating-uniting, revealing-hiding are the oppositions of this section. The objects on the walls of the room are the signifier, the object is the sign and the possession of the artifacts of other cultures and the Westerner's keeping them for himself is the signified. The discourse of Western people owning the riches of the East and keeping them for themselves is repeated. Instead of giving them to their rightful owners, the Westerner is normalized to display them on the walls of his own home. The sharing of the Heart of Atlantis is the signifier, the object is the sign and the idea of sharing the riches and everyone benefiting from them is the signified. The idea of sharing the riches of the East and benefiting everyone is repeated from time to time in the movie through its implementation at the end. The West has brought democracy to the East and it is not in vain that it is trying to develop it again. He expects the East to share its riches and, if necessary, to take them from it and own them.

CONCLUSION

From the very first film, *Roundhay Garden Scene* (Louis Le Prince, 1888), cinema begins to influence people, open new horizons and give them direction. While watching the movie, one can enter different emotional states and go to different places; in a way, one can become vulnerable and ready to accept the messages coming from the movie. The audience is detached from reality by the movie. In these moments of vulnerability, various messages are conveyed to the audience both visibly and implicitly.

Cinema is an art, but we should not forget that it is also a media tool. Cinema, which turned into a propaganda tool especially after World War II, proved to be an important tool in influencing and directing the masses. In the post-war period, it did not lose this characteristic and Hollywood, supported by the United States of America, which realized this power of cinema and media early on, continued to do so. Orientalism, which places Western civilization and culture at the center and considers it superior to other cultures, can adapt itself to almost all cultural tools. This process, which starts with oral and written culture and continues with painting, can reach even wider masses through the media, especially cinema. The other characters created for the sake of the movie are also enemies and the perception of the Western individual being superior to an Easterner, legitimizing the possession of the riches of the East and ruling them is conveyed to the audience. This not only ensures the continuity of their own Western culture and people, but also the preconditioning of people from other cultures outside the West. Within the framework of the analyzed animated film series, Orientalism and orientalist discourses are reflected in the films through cinematic codes and signs. Analyzing the selected samples by using semiotics allows the findings to be revealed. Through semiotics, signs and codes are revealed. The East-West definition, marginalization, the West and Islam are used as indicators pointing to the extent to which Orientalism is present in cinema. Orientalist discourses find a place through direct or implicit codes. Films are made not only to make movies but also to convey Orientalism. Especially in the case of animated films, although they have audiences from all age groups, since children watch them more, it is desired to convey these messages to them. In this way, the desired messages will have a more permanent place on these young viewers.

Cinema is one of the arts that emphasizes the meaning behind seeing. The signs used in the production of these meanings reveal how sensitive and important this production is. Through the analyzed films, the effectiveness of the expressive power of the language and elements of cinema is revealed. A frame shown in a movie is not there aimlessly. It starts to generate interpretation and meaning through the qualifications it possesses. To recognize a film with an orientalist discourse, it is necessary to know the history, orientalist expressions and the relationship between Orientalism and cinema. Only in this way can the messages intended to be conveyed be recognized and, if necessary, prevented.

REFERENCES

Ameli, S. R. (2007). İngiliz Müslüman Kimliği ve İslomofobya; İslomofobya ve Avrupa'nın Çelişkileri. *İslamophobia Konuşmaları*. Bisav.

Barthes, R. (2005). *Göstergebilimsel Serüven* (Çev. M. Rifat, S. Rifat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bernstein, M. & Studlar, G. (1997). *Visions of the East: Orientalism in Film.* New Jersey: Rutgers University Press.

Cook, V., Shelton, T. & Stones, T. (Director). (2003). *Atlantis: Milo's Return* [Film]. United States, Philippines: Disney Television Animation, Disneytoon Studios.

Dajani, N. Z. J. (2000). *Arabs in Hollywood: Orientalism in Film*. [Master of Arts Thesis, The University of British Columbia].

Dirlik, A. (1996). Chinese History and the Question of Orientalism. *History and Theory*. 35(4).

Durukan, K. (2004). *Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış: Montesquieu, Fanon, Galeano, Said.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.

Eberwein, T. F. (1990). Yapısalcı eleştiri: Christian Metz. *Düşünceler*. (Çev. Z. Özden). Yıl:4, Sayı:4.

Erkan, H. (2009). *Hollywood Sinemasında Oryantalizm*. İstanbul: Kırmızı Kedi.

Germaner, S. & İnankur, Z. (1989). *Orientalism and Turkey*. The Turkish Cultural Foundation.

Guirand, P. (1994). *Göstergebilim*. 2. bs. (Çev. M. Yalçın). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Güngör, F. S. (2011). *Oryantalizm ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'ya Bakışının Sinemaya Yansımaları*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi].

Hamilton, A. (2013). *D. W. Griffith's Intolerance (1916)*. [Access Date: 01.05.2021] https://www.counter-currents.com/2013/06/d-w-griffiths-intolerance-1916/

Karlıoğlu, A. (2020). *Sinemada Oryantalist Söylem: Türkiye'de Çekilmiş Batı Yapımı Filmler Üzerine Bir İnceleme.* [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi].

Keyman, F., Mutman, M. & Yeğenoğlu, M. (der.) (1996). *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Farklılaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kırel, S. (2012). *Kültürel Çalışmalar ve Sinema*. 2. bs. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Lewis, B. (2007). Oryantalizm Sorunu. (Çev. F. B. Aydar). A. Yıldız (Ed.). *Oryantalizm Tartışma Metinleri*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Lotman, Y. M. (2012). *Sinemada Göstergebilimi.* (Çev. O. Özügül). 3. bs., Ankara: Nirengi Kitap.

Macfie, A. L. (2002). *Orientalism*. United Kingdom: Pearson Education.

Mitchell, T. (1991). *Colonizing Egypt.* California: University of California Press.

Monaco, J. (2005). Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı. (Çev. E. Yılmaz). 6. bs. İstanbul: Oğlak Yayınları.

Özden, Z. (2014). *Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi*. 3 bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Rubin, A. N. (2007). Edward W. Said. A. Yıldız (Ed.). *Oryantalizm Tartışma Metinleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Said E. (2000). *Haberlerin Ağında İslam*. (Çev. A. Alatlı). İstanbul: Babil Yayınları.

Said, E. (2004). *Kültür ve Emperyalizm*. (Çev. N. Alpay). İstanbul: Hil Yayınları.

Said, E. (2013). *Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları*. 7. bs. (Çev. B. Ülner). İstanbul: Metis Yayınları.

Trousdale, G. & Wise, K. (Director). (2001). *Atlantis: The Lost Empire* [Film]. United States, Japan: Walt Disney Animation Studios, Walt Disney Pictures.

Turner, B. S. (2002). *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*. (Çev. İ. Kapaklıkaya). İstanbul: Anka Yayınları.

Uluç, G. (2011). *Medya ve Oryantalizm: Yabancı, Farklı ve Garip*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Valantin, J.-M. (2006). *Küresel Stratejinin Üç Aktörü: Hollywood, Pentagon ve Washington*. (Çev. Ö. F. Turan). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Wollen, P. (2017). *Sinemada Göstergeler ve Anlam*. 5. bs. (Çev. Z. Aracagök & B. Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.

Yiğit, Z. (2008). Hollywood Sinemasının Yeni Oryantalist Söylemi ve 300 Spartalı. *Selçuk İletişim Dergisi*. Cilt:5, Sayı:3.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Osmanlı Devleti'nde Para Vakıfları: Girit Örneği

Cash Waqfs in the Ottoman Empire: The Case of Crete*

Deniz KURTBOĞAN
Doktora, Bağımsız Araştırmacı
deniz.kurttbogan0101@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-3761-0254

Öz: Bu çalışma, 1669 yılında Kandiye'nin fethiyle Osmanlı hâkimiyetine giren Girit'te XVIII. yüzyılda kurulan para vakıflarını, bu vakıfların kuruluş biçimleri, sermaye yapıları ve işlevleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, Osmanlı para vakıflarına ilişkin genel kabullerin Girit örneğinde ne ölçüde geçerli olduğunu ve para vakıflarının nakit sermaye ile gayrimenkul unsurlarının birlikte kullanımının bölgesel vakıf pratiğini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Araştırma, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan XVIII. yüzyıla ait vakfiye kayıtları ve mahkeme defterleri esas alınarak yürütülmüş; nitel veri analizi yöntemiyle vakıfların niteliği, idari birimlere dağılımı ve vakıf kurucularının sosyal statüleri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Girit'te para vakıflarının büyük ölçüde akarla birlikte kurulduğunu, müstakil para vakıflarının ise daha sınırlı ve belirli hayır hizmetlerine yönelik olduğunu göstermektedir. Ayrıca vakıf kurucularının çoğunlukla askerî ve idarî elitlere mensup olduğu, kadın vakıfların ise genellikle miras yoluyla elde edilen sermaye üzerinden tesis edildiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak çalışma, Girit'teki para vakıflarının Osmanlı genel uygulamalarıyla paralellik gösterdiğini, ancak akar–nakit birlikteliği bakımından daha güçlü ve sürdürülebilir bir vakıf modeli sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Para vakıfları, vakfiye, XVIII. yüzyıl, akar, sosyal yapı.

Abstract: This study aims to examine the cash waqfs established in Crete during the eighteenth century, following the island's incorporation into Ottoman rule with the conquest of Candia in 1669, by focusing on their modes of establishment, capital structures, and functions. The main research question addresses the extent to which general assumptions regarding Ottoman cash waqfs are applicable to the Cretan case, and how the combined use of cash capital and immovable assets shaped regional waqf practices. The study is based on eighteenth-century waqf deeds and court registers preserved in the Archives of the General Directorate of Foundations and employs qualitative data analysis to evaluate the characteristics of these waqfs, their distribution across administrative units, and the social status of their founders. The findings indicate that cash waqfs in Crete were predominantly established together with revenue-generating properties, while independently founded cash waqfs were more limited in number and generally oriented toward specific charitable services. Furthermore, it is observed that most waqf founders belonged to the military and administrative elites, whereas women's waqfs were typically founded on capital acquired through inheritance. In conclusion, the study demonstrates that cash waqfs in Crete largely conformed to general Ottoman practices, while at the same time offering a stronger and more sustainable waqf model due to the close integration of immovable property and cash capital.

* Bu çalışma Haziran 2024'de Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında kabul edilen "Girit Vakıfları ve Sosyal Hayatı Etkileri (XVIII. Yüzyıl)" adlı doktora tezinin üçüncü bölümünden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:28.04.2025 *Kabul Tarihi:07.01.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Kurtboğan, D. (2026). Osmanlı Devleti'nde Para Vakıfları: Girit Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 241-253. Doi: 10.33437/ksusbd.1667675

Keywords: Cash waqfs, waqf deeds, eighteenth century, real estate, social structure.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Akdeniz havzasının stratejik öneme sahip adalarından biri olan Girit'i 1669 yılında fethederek adayı askerî, idarî ve iktisadî bakımdan Osmanlı hâkimiyetine dâhil etmiştir. (Pul, 2017: 72-75; Adıyeke, 1991: 48; Goffman, 1999: 48). Fethin hemen ardından tahriri yapılan Girit, ayrıcalıklı statüye sahip vilayetler arasına alınmıştır. Girit; Hanya, Resmo ve Kandiye olmak üzere üç sancağa ayrılmış ve Kandiye merkez ilan edilmiştir. Geç fethedilen bir bölge olması ve gayrimüslim nüfusun uzun süre demografik ağırlığını koruması, Osmanlı idarî ve toplumsal kurumlarının adada yerleşmesini diğer eyaletlere kıyasla daha karmaşık bir süreç hâline getirmiştir. Bu dönemde tahmini 265.785 kişilik Girit nüfusunun %30,5'i Müslümanlardan oluştuğu bilinmektedir (Işın, 1954: 3-4). Dolayısıyla Osmanlı yönetimi, adada siyasi istikrarın sağlanmasının yanı sıra sosyal ve ekonomik düzenin tesis edilmesinde vakıf müesseselerini temel araçlardan biri olarak kullanmıştır.

Vakıflar, tarihi boyunca toplumun her türlü ihtiyacını karşılamak üzere tesis edilen sosyal hayat üzerinde derin tesirler bırakmış, dini ve hukuki yönleri olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma müesseseleri olarak bilinmektedir. *"Vakf",* köken itibariyle Arapça bir kelime olup, lügatte üzerinde bulunan bir mülkün veya malın satılmaması şartıyla bir fi'l-i hayra tahsis ve teberru' etme (Sami, 1318: 2/1496) anlamında kullanıldığı gibi adama, alıkoyma, duruş, durma, durdurma, hapsetme, durak ve tevkîf (Sami, 1317: 1/452; Kanar, 2011: 492) gibi içerisinde birçok anlam barındıran şekillerde tarif edilmektedir. (Nâcî, 1978: 931; Pakalın, 1983, 3/577; Keskioğlu, 1988: 194; Develioğlu, 2008: 1134). Vakıf türleri arasında yer alan para vakıfları ise, nakit sermayenin belirli yöntemlerle işletilmesi yoluyla gelir üreten ve bu gelirleri vakfiyede belirlenen hayır cihetlerine tahsis eden bir vakıf modeli olarak Osmanlı iktisadî hayatında önemli bir yer tutmuştur. Literatürde para vakıfları, şehir ekonomilerinde kredi ihtiyacını karşılamaları, kamusal hizmetlerin sürekliliğini sağlamaları ve piyasa ilişkilerini düzenleyici bir unsur olarak faaliyet göstermeleri bakımından ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmaların büyük bölümü Anadolu ve Balkan merkezli örnekler üzerinden şekillenmiştir. Ada coğrafyasına sahip, geç fethedilmiş ve sosyo-ekonomik bakımdan farklılaşan Girit gibi bölgelerde para vakıflarının işleyişi sınırlı ölçüde incelenmiştir.

Para vakıfları; asl-ı malın yani vakfın mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmesi temeline dayanan bir sistemdir. Para vakıflarının Osmanlılardan önce uygulandığına dair bilinen bir örnek mevcut değildir. Tespit edilen en erken tarihli para vakfı, 1243 yılında, Edirne'de kurulan Hacı Müslihiddin bin Halil Vakfı'dır. (Gökbilgin, 2007; 272-73) Sadece Bali Efendi'nin mektuplarında[1] para vakıflarının Rumeli'nin fethinden beri uygulandığı ve üç yüz yıllık geçmişi bulunduğu şeklinde bir kayda rastlanılmaktadır. (Bali Efendi, 188: 38b-43a).

Paranın vakfedilip vakfedilemeyeceği meselesi, fıkıh mezheplerinin kuruluş dönemlerine kadar uzanan köklü bir tartışma alanıdır[2] ve özellikle Hanefî mezhebi imamlarının menkul vakıflara ilişkin görüşleri para vakıflarının teorik zeminini oluşturmuştur (Özcan, 2003: 11). XVI. yüzyılda yoğunlaşan bu tartışmalar, İbn Kemal ve Ebüssuûd Efendi'nin para vakıflarının cevazını savunan risaleleri ile Çivizâde ve İmam Birgivî'nin karşı görüşleri etrafında şekillenmiştir (Çivizâde Mehmed Muhyiddin

[1] Bali Efendi, Çivilizâde'nin para vakıflarını yasaklaması üzerine padişaha yazdığı mektuptur. Bali Efendi bu mektubunda kısaca, Çivizade'nin hükmünün doğru olmadığı, Hace Çelebi (Ebüssuüd Efendi) ve Muhyiddin Çelebi'nin (Mehmed Fenari) para vakfının cevazına dair görüşlerinin daha makbul olduğu belirtilmektedir. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 39.

[2] Para vakıflarının Osmanlılara özgü bir icat olduğunu vurgulayan Mandaville; bu vakıfların Osmanlıların, İslam medeniyetine vermiş olduğu bir katkı olarak değerlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Jon E. Mandaville, "Usurious Piety: Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *IJMES* (1979), 289-308; Cemal Kafadar ise Mandaville'nin tam aksine, para vakıflarının İslam'a tam olarak uymayan kurumsal uygulamaların bir örneği olarak zikreder. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemal Kafadar, *Between Two Words The Construction of the Ottoman State* (Berkeley, University of California Press, 1995), 153; Buna benzer bir değerlendirme Madeline C. Zilfi tarafından yapılmıştır. Bkz. Madeline C. Zilfi, *Süleyman the Second and His Time*, ed. Halil İnalcık and Cemal Kafadar (İstanbul: ISIS Pres, 1993), 109-120.

Efendi, 1177: 158b- vd). Çivizâde'nin girişimiyle para vakıfları geçici olarak yasaklanmıştır (Dumlu, 2015: 312). Buna karşılık Sofyalı Bali Efendi gibi âlimler, para vakıflarının toplumsal ve iktisadî faydalarını vurgulayarak yasağa itiraz etmişlerdir (Bali Efendi, 188: 38b-43a). Çivizâde'nin vefatının ardından konu yeniden değerlendirilmiş, dönemin önde gelen âlimlerinin ittifakıyla para vakıfları lehine karar alınmış ve 1548 tarihli bir fermanla yasak kaldırılmıştır (Özcan, 1998: 107-110). Ancak bu serbestlik, vakıf tescil usulleri ve muamele oranlarına ilişkin düzenlemelerle sınırlandırılarak, vakıf sisteminin sürekliliğini sağlayacak kontrollü bir uygulama benimsenmiştir.

Girit özelinde para vakıflarının incelenmesi, yalnızca vakıf kurumunun yerel tezahürlerini ortaya koymak açısından değil, aynı zamanda Osmanlı vakıf sisteminin bölgesel uyarlanma biçimlerini anlamak bakımından da önem taşımaktadır. Nitekim Girit'te kurulan para vakıflarının önemli bir kısmının akarlarla birlikte tesis edilmesi, adadaki vakıf pratiğinin nakit sermayeye dayalı müstakil vakıflardan ziyade, daha güçlü ve sürdürülebilir bir ekonomik yapı üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Bu durum, para vakıflarının yalnızca küçük ölçekli hayır faaliyetlerini finanse eden yapılar mı olduğu, yoksa gayrimenkul gelirleriyle desteklenen daha uzun vadeli kurumsal modeller mi sunduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla Girit'teki para vakıfları, Osmanlı genel uygulamalarıyla benzerlikler taşımakla birlikte, ada koşullarının etkisiyle farklılaşan yönler de sergilemektedir (2970 Numaralı Girit Evkaf Defteri).

Bu çalışmanın temel amacı, XVIII. yüzyılda Girit'te kurulan para vakıflarını kuruluş biçimleri, sermaye yapıları ve harcama alanları çerçevesinde analiz ederek Osmanlı para vakıflarına ilişkin genel kabullerin Girit örneğinde ne ölçüde geçerli olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın problematiği, para vakıflarının Girit'te ağırlıklı olarak hangi vakıf modeli üzerinden kurulduğu, bu vakıfların hangi idari birimlerde yoğunlaştığı ve vakıf kurucularının sosyal statülerinin vakıf tercihlerine nasıl yansıdığı soruları etrafında şekillenmektedir. Araştırma, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan XVIII. yüzyıla ait vakfiyeler ve mahkeme kayıtlarına dayalı olarak yürütülmüştür. Elde edilen veriler nitel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, Girit'teki para vakıflarını Osmanlı vakıf sistemi içindeki genel eğilimlerle karşılaştırarak bölgesel süreklilik ve farklılıkları birlikte ele almayı hedeflemektedir

Para Vakıflarının Genel Yapısı

Para vakıfları, akarla birlikte ya da müstakil olarak, doğrudan vakfiye düzenlenip kadı huzurunda tescil edilmek suretiyle veya ölüme bağlı tasarruf yahut vasiyet yoluyla, vâkıfın mal varlığının üçte birini aşmamak şartıyla tesis edilebilmekteydi (Özcan, 2003: 52). Vasiyet yoluyla kurulan vakıfların geçerliliği (lüzumu) konusunda fıkhî bir ihtilaf bulunmazken, doğrudan kurulan para vakıflarının sıhhatinin temini için tescil sürecine özel bir önem atfedilmiştir. Bu bağlamda Ebüssuûd Efendi, İmam Züfer'in görüşü doğrultusunda geliştirdiği usulle para vakıflarının hukukî geçerliliğini güvence altına almıştır. Bu usul, vakfın aslının ve vakfiyede belirlenen şartların kadı huzurunda kesin hükme bağlanmasını sağlayarak sonraki ihtilafların önüne geçmeyi amaçlamıştır. Böylece para vakıflarının sıhhat ve lüzumu meselesi, Osmanlı uygulamasında büyük ölçüde istikrara kavuşturulmuştur. Her iki usulün de kendine göre bir takım hukuki süreç ve neticeleri olmaktadır ki, bunlardan araştırma konusunu ilgilendirdiği ölçüde bahsedilecektir (2970 Numaralı Girit Evkaf Defteri; Özcan, 2003: 52).

Para vakıflarının işletilmesi meselesi ise, faizin yasak olduğu Osmanlı hukuk düzeninde, fıkhî sınırlar içerisinde geliştirilen alternatif finansman yöntemleriyle çözümlenmiştir. Mudârebe ve müşâreke gibi ortaklık esaslı yöntemler sınırlı ölçüde uygulanırken, uygulamada daha çok kısa vadeli, düşük riskli ve faiz içermeyen muamele-i şer'iyye, istiğlâl, karz-ı hasen ve bidâa gibi yöntemler tercih edilmiştir (Durmuş, 2021: 8-9). Vakıf paralarının korunması amacıyla borç verme işlemlerinde rehin ve kefil alınması, borçluların güvenilirliği ve ödeme ehliyetine sahip olmaları vakfiyelerde açık şartlar hâlinde düzenlenmiştir. Her ne kadar fıkhî açıdan tartışmalı bir müessese olarak değerlendirilse de para vakıfları, özellikle ticari hayatın gelişmiş olduğu Girit gibi bölgelerde önemli bir finansman kaynağı olmuştur. XVIII. yüzyıl vakfiyeleri, bu vakıflardan elde edilen gelirlerin dinî, sosyal ve kültürel amaçlar doğrultusunda kullanıldığını açıkça ortaya koymuştur (VGMA, Defter No: 583, Sayfa 261, Sıra 201).

XVIII. YÜZYILDA GİRİT'TE KURULAN PARA VAKIFLARININ NİTELİĞİ VE İDARİ BİRİMLERE DAĞILIMI

Para vakıfları, müstakil ya da akarla birlikte olmak üzere iki şekilde kurulabilmekteydi. Müstakil para vakıfları, yalnızca vakfiyede belirlenen miktardaki nakit paranın yıllık %15 getiriyle işletilmesine dayanmaktadır. Mezkûr gelir yıl sonunda vakfedilen hayratların belirli ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmaktaydı. Akarla birlikte kurulan para vakıfları ise adından anlaşılacağı üzere nakit para ve vakfedilen gayrimenkulün senelik getirisi üzerine kuruluydu. Girit'te her iki türden para vakıfları bulunmakla birlikte en çok akarla birlikte vakfedilen para vakıfları kurulmuştur.

Tablo 1. XVIII. Yüzyılda Girit'teki Para Vakıflarının Niteliği

Vâkıfın Adı	**Vakfedilen Nukud**	**Vakfın Niteliği**
Fatma Binti Elhac Mustafa	200 kuruş	Müstakil Para Vakfı
Hadice Binti Ali Hatun	250 kuruş	Müstakil Para Vakfı
Mehmed Reis Oğlu Ahmed Ağa	200 kuruş	Müstakil Para Vakfı
Ümmügülsüm b. Mehmed Çelebi	400 kuruş	Müstakil Para Vakfı
Aişe Binti Mehmed	50 kuruş	Müstakil Para Vakfı
Aişe Binti Hasan	50 kuruş	Müstakil Para Vakfı
Hasan Beşe İbn Mehmed	50 kuruş	Müstakil Para Vakfı
Aişe Binti Mehmed Reis	50 kuruş ve bir dükkân	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Ayşe Binti Hasan Hatun	50 kuruş nakit para, oturduğu mülk bina ve tek odalı konak[1]	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Süleyman Çavuş Ağa Bin Halil Ağa	400 kuruş nakit para, menzil[2] ve sair müştemilat	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa	1.000 kuruş nakit para, Mektep, Hane, Hamam, Değirmen ve sair müştemilat[3]	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Ali Bölükbaşı Bin İsmail	200 kuruş nakit para ve hane ve sair müştemilat[4]	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Yefudinci Hasan Vakfı	50 kuruş nakit para ve bir menzil[5] ve sair müştemilat	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
El-hac İsmail Ağa Bin Mehmed	1.000 kuruş nakit para ve bir mahzen, sabunhane ile fırın	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
El-hac İbrahim Ağa Bin Ebubekir	100 kuruş nakit para ve birçok gayrimenkul malını	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
El-hac İsmail Ağa	100 kuruş nakit para ve birçok gayrimenkul malını[6]	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Abdüllatif Efendi İbn Osman Efendi	1.000 Kuruş nakit para ve birçok gayrimenkul malını	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları

[1] Bu konak Sultan İbrahim Han vakfından senede 8 akçe icâre-i zemin üzerine kuruludur.
[2] Bu menzil Sultan İbrahim Han Cami-i şerif vakfından senede 14 akçe icâre-i zemin üzerine kuruludur.
[3] VGMA, *Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi,* Defter No: 570, Sayfa 254, Sıra 146.
[4] VGMA, *Ali Bölükbaşı Bin İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 171.
[5] Bu menzil Sultan İbrahim Han vakfından senede 4 akçe mukataa-i zemin üzerine kuruludur. VGMA, *Yefudinci Hasan Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 189.
[6] VGMA, *El-hac İsmail Ağa Vakfiyesi,* Defter No: 583, Sayfa 200, Sıra 171.

El-hac İbrahim Ağa İbn Süleyman	400 kuruş nakit para ve birçok gayrimenkul mal	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Darbhane Emini Yusuf Ağa	30.000 kuruş nakit para ve birçok gayrimenkul mal	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Kamil Ahmed Paşa	100 kuruş nakit para ve birçok gayrimenkul mal[1]	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
El-hac Mustafa Efendi İbn Veliyüddin Murat	400 kuruş nakit para ve birçok gayrimenkul mal[2]	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları
Ebubekir Efendi İbn Osman	100 kuruş nakit para ve birçok gayrimenkul mal	Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları

Girit'te tespit edilebilen 22 adet para vakfının 13'ü tasarrufu ammenin hizmetine sunulmuş yani hâyrat olarak tabir edilen yapılara gelir sağlarken 9'u zürri nitelikli yani manevi menfaatin kendisi ve ailesine ait olması şart koşulan vakıflardır. Örneğin, Hadice Binti Ali Hatun, vakfettiği 250 kuruş nakdin hasıl olan nemasından bir altın alınıp Mekke-i Mükerreme'de bulunan bir zemzem sakasına gönderilmesini istemiştir. Ayrıca işini layıkıyla yapan bir kişiye iki kuruş daha gönderilip, karşılığında senede bir kez bir hatim indirmesini ve bunun sevabını da önce kendi ruhuna sonra da eşi Mehmed Çelebi'nin ruhuna ihdâ etmesini şart koşmuştur. Yine mezkûr gelirden iki kile pirinç, dört kıyye sade yağ, on kıyye et, yedi kıyye bal, yarım kıyye kahve, otuz paralık baharat, altmış adet ekmek, otuz para odun ve çalı satın alınıp pilav yapılmasını ve bir mevlit verilmesini şart koşmuştur. Pilavı yapacak aşçıya ve yardımcılarına seksen para ve mevlidin şeyhi olan efendiye seksen para verilmesini istemiştir. İki kile pirinçten geri kalan pilav ve zerde mahalle fukaralarına taksim olunmasını ve bundan hâsıl olacak sevabı anne, baba, eş, çocuk ve Peygamberin ruhuna ihdâ olunmasını şart koşmuştur.[3] Bir başka örnekte, Mehmed Reis Oğlu Ahmed Ağa vakfettiği 200 kuruş nakdin geliriyle mevlit şeyhi olarak tayin ettiği Resmo'dan Küçük Hacı Cami İmamı Mehmed Efendi'ye beş kuruş verilmesini şart koşmuştur. Karşılığında fukaradan ve ulemadan bazı kişilerin davet edilip bir mevlit verilmesini ve hatim indirilmesini istemiştir. Hatim indirildikten sonra hasıl olan sevabın kendi ruhuna, anne, baba ve evlatlarının ruhlarına hibe olunmasını istemiştir.[4]

Hâyratlara vakfedilen bu paralardan elde edilen gelirler ile hem bu yapıların aydınlatılması için kandiller alınmış hem de buralarda çalışan memurların maaşları karşılanmıştır (VGMA, Defter No: 987, Sayfa 63, Sıra 19). Ayrıca bu gelirlerin bir kısmı ile kurulan vakıfların tamir ve onarım (VGMA, Defter No: 988, Sayfa 122, Sıra 44) ihtiyaçları giderilirken diğer bir kısmı ise vakıflara uygun akarların satın alındığı görülmüştür (VGMA, Defter No: 570, Sayfa 251, Sıra 145).

Tablo 2. Para Vakıflarının Gelir Sağladığı Hayratlar ve Mahalleri

İdari Birim	**Mahal**	**Hayrât**	**Toplam**
	Köy	Cami	2
Hanya	Köy	Mektep	2
	Kent	Sebilhane	1
	Kent	Mescit	1
	Kent	Cami	1
Kandiye	Kent	Mektep	1

[1] VGMA, *Kamil Ahmed Paşa Vakfiyesi,* Defter No: 579, Sayfa 107, Sıra 46.
[2] VGMA, *El-hac Mustafa Efendi İbn Veliyüddin Murat Vakfiyesi,* Defter No: 582, Sayfa 428, Sıra 335.
[3] VGMA, *Hadice binti Ali Hatun*, Defter No: 2970, Sayfa 109.
[4] VGMA, *Mehmed Reis oğlu Ahmed Ağa,* Defter No: 2970, Sayfa 116.

	Kent	Sebilhane	1
	Kent	Çeşme	2
	Kent	Kitaplık	1
Resmo	Kent	Türbe	1
Toplam			**13**

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere vakıflar yoğun olarak Hanya, Kandiye ve Resmo sancaklarında kurulmuştur. Hanya sancak merkezinde iki adet, köylerinde dört para vakfı kurulurken Kandiye ve Resmo'daki para vakıfları sadece merkezde kurulmuştur.

GİRİT'TE KURULAN PARA VAKIFLARININ HARCANDIĞI CİHETLER

Kandil Gecelerinde Ruhuna Kur'an Okutulması İçin Vakfedilen Paralar

XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde, kandil gecelerinde Kur'an okutulması ve mevlit icrası gibi dinî pratiklere tahsis edilen para vakıfları, vakıf gelirlerinin kullanım öncelikleri bakımından dikkat çekici bir örüntü sunmaktadır. İncelenen vakfiyeler, vakfedilen nakdin ya da akar gelirlerinin öncelikle kamusal hayır hizmetlerinin finansmanına yönlendirildiğini, bu hizmetlerin yürütülmesinin ardından vakıf görevlilerinin ücretlerinin karşılandığını göstermektedir. Ancak bazı vakıf örneklerinde bu genel uygulamadan sapılarak, elde edilen gelirin doğrudan vâkıfın kendi ruhu için icra edilecek dinî ritüellere tahsis edildiği görülmektedir. Bu durum, para vakıflarının yalnızca kamusal faydayı önceleyen kurumsal yapılar değil, aynı zamanda bireysel dinî beklentilerin kurumsal bir çerçeve içinde ifadesine imkân tanıyan esnek yapılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Mevlânâ Abdüllatif bin Osman'ın Hanya'da tesis ettiği vakıf, para vakfı ile akar gelirlerinin nasıl birlikte işletildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu vakıfta, vâkıf doğrudan nakit para vakfetmek yerine, sahip olduğu menzil ve dükkânların kira gelirlerinin işletilmesini şart koşmuştur. Ayrıca bu gelirlerin muamele-i şer'iyye yoluyla istirbah edilmesini istemiştir. Böylece vakıf, sermayesini nakit para üzerinden değil, gayrimenkul gelirleri üzerinden yeniden üretmekte; ortaya çıkan rıbh ve galle ise belirli kandil gecelerinde mevlit ve hatim okutulması için tahsis edilmektedir. Bu tercih, Girit'te para vakıflarının çoğu zaman müstakil bir nakit sermaye yapısından ziyade, akarlarla desteklenen daha güvenli ve sürdürülebilir bir finansman modeli üzerinden kurulduğunu göstermektedir (VGMA, Defter No: 988, Sayfa 116, Sıra 41).

Öte yandan vakfiyede, elde edilen sevabın sıralı biçimde Peygamber, ashab, akrabalar ve nihayetinde vâkıfın kendi ruhuna ithaf edilmesi şartı, vakıf pratiğinin dinî hiyerarşiyle uyumlu bir zihniyet çerçevesinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca vakıf gelirlerinden artan kısmın mütevellinin tasarrufuna bırakılması, vakıf yönetiminin yalnızca hayır hizmetlerini değil, vakfın idaresini yürüten aktörlerin ekonomik motivasyonlarını da gözettiğini göstermektedir. Bu yönüyle söz konusu vakıf, Girit'te para vakıflarının katı ve tek yönlü hayır kurumları olmaktan ziyade, bireysel beklentiler, dinî pratikler ve ekonomik rasyonalite arasında kurulan dengeli bir yapı sunduğunu göstermektedir.

Tamirat Masrafları İçin Vakfedilen Paralar

Vakfedilen paraların harcandığı bir diğer unsur, tamir ve onarım masraflarıydı. Vakfın kısa tarifinden hareketle, bir mülkü, ammenin menfaatine ebedî olarak tahsis etmek olduğundan dolayı vâkıflar, vakfettiği paralardan elde ettikleri gelirleri tamir ve onarım masraflarına ayırmaktaydılar. Çünkü vakıf kurmadaki amaçlardan bir tanesi vakfedilen mülkleri uzun süre hizmet verebilmesini sağlamaktan kaynaklanmaktaydı. Bu hususta elde edilen mevcut vakfiyelerden, tamir ve onarım işlemlerinin hangi unsurlar üzerinde kullanıldığı bilinmektedir. XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde tamir ve onarım masraflarına tahsis edilen para vakıfları, vakıf kurumunun sürekliliğini önceleyen pragmatik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. İncelenen örnekler, vakıf gelirlerinin yalnızca dinî veya hayrî faaliyetlerin icrasına değil, bu faaliyetlerin dayandığı fiziki mekânların korunmasına da sistematik biçimde yönlendirildiğini göstermektedir. Bu çerçevede tamirat, vakıf hizmetlerinin tali bir unsuru olmaktan

ziyade, vakfın varlığını devam ettirebilmesinin ön koşulu olarak görülmüştür. Böylece para vakıfları, vakıf mülklerinin ekonomik ömrünü uzatan tamamlayıcı bir mekanizma işlevi üstlenmiştir. Süleyman oğlu İbrahim Ağa tarafından tesis edilen vakıf, bu işleyişin somut bir örneğini sunmaktadır. Vâkıfın çok sayıda menzil, dükkân, tarım arazisi ve nakit sermayeyi aynı vakfiye bünyesinde bir araya getirmesi, vakıf gelirlerinin rastlantısal değil, öncelik sırasına göre planlanmış bir harcama rejimine tabi tutulduğunu göstermektedir. Vakfiyede, kira gelirleri ve nemanın ilk olarak vakıf mülklerinin tamir ve onarımına, ardından kamusal nitelik taşıyan çeşmelerin bakımına ayrılması şart koşulmuştur. Bu durum, vakıf gelirlerinin bireysel faydadan önce kamusal altyapının devamlılığına yönlendirildiğini; para vakfının ise bu sürecin finansal teminatı olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır. (VGMA, Defter No: 988, Sayfa 129, Sıra 49).

Diğer taraftan Hacı Osman oğlu Ebubekir Abdullah Efendi'nin vakfı[1], akar gelirlerinden elde edilen fazlanın doğrudan para vakfına dönüştürülmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu örnekte para vakfı, başlangıçtan itibaren bağımsız bir yapı olarak değil, vakıf işleyişi sonucunda ortaya çıkan gelir fazlasının değerlendirilmesiyle oluşan ikincil bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen nemanın kitapların muhafazası ve bakımına tahsis edilmesi, para vakfının maddi kültür unsurlarının korunmasında da işlevsel bir rol üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca mütevelli ve kâtiplerin görev ve yetkilerinin ayrıntılı biçimde düzenlenmiş olması, vakıf yönetiminde denetim ve hesap verebilirliğin önemsendiğine işaret etmektedir (VGMA, Defter No: 579, Sayfa 86, Sıra 37).

Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa tarafından tesis edilen vakıf ise XVIII. yüzyıl Girit'inde para vakıflarının hangi tür bir servet ve üretim yapısı üzerine inşa edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Vakfiyede Perepetre, Yapıncı ve Manakoç nahiyelerine yayılmış çok sayıda tarım arazisi, bağ, bahçe, zeytinlik, menzil ve üretim tesisinin birlikte vakfedilmiş olması, vakfın tekil bir mülk ya da sınırlı bir nakit sermaye üzerinden değil, coğrafi olarak dağılmış ve iktisadî bakımdan çeşitlendirilmiş bir akar portföyü üzerine kurulduğunu ortaya koymaktadır. Zeytinlikler, yüzlerce kök ağacı, zeytinyağı değirmeni, on beş ırgatlık[2] bağlar ve muzur ölçüsüyle ifade edilen tarım arazileri, vakfın Girit ekonomisinin temel üretim unsurlarıyla doğrudan ilişkili bir şekilde kurgulandığını göstermektedir. Bu çeşitlilik, vakıf gelirlerinin yalnızca bir üretim kalemine veya tek bir yerleşime bağımlı kalmasını engelleyerek, gelir sürekliliğini güvence altına almayı hedefleyen bilinçli bir iktisadî planlamaya işaret etmektedir. Vakıf mülklerinin işletilmesinde gayrimüslim kiracıların icâre-i müeccele ve icâre-i misli gibi yöntemlerle sürece dâhil edilmesi, vakıf yönetiminde dinî aidiyetten ziyade ekonomik güvenilirliğin esas alındığını göstermektedir. Bu yapı içerisinde para vakfı, müstakil ve kurucu bir unsur olmaktan ziyade, akar gelirleri üzerinde yükselen tamamlayıcı ve koruyucu bir finansal mekanizma olarak konumlandırılmıştır. Elde edilen kira ve mahsul gelirlerinden belirli bir meblağın her yıl tamir ve onarım için ayrılarak onu on bir buçuk hesabı ile işletilmesi şart koşulmuştur. Böylece para vakfı, doğrudan hayratın finansmanından çok, vakıf mülklerinin üretim kapasitesini ve ekonomik sürekliliğini muhafaza etmeye yönelik stratejik bir işlev üstlenmiştir. (VGMA, Defter No: 988, Sayfa 122, Sıra 44).

Akar İştirası İçin Şartlı Vakfedilen Paralar

XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde akar iştirâsı amacıyla şartlı olarak vakfedilen paralar, para vakfının nihai bir hayır aracı olmaktan ziyade hedefe yönelmiş geçici bir sermaye birikim mekanizması olarak kurgulandığını göstermektedir. Eldeki belgeler, vakfedilen nakdin doğrudan akar satın almaya yetmediği durumlarda, bu paranın istirbah edilerek nemasının asıl sermayeye eklenmesini öngören çok aşamalı bir ekonomik stratejinin benimsendiğini ortaya koymaktadır. Darbhane Emini Yusuf Ağa'nın vakfı bu yaklaşımın en belirgin örneklerinden biridir. Vakfiyede, yüksek meblağlı nakdin bir kısmının doğrudan akar satın almaya ayrılması, kalan kısmının ise rehn-i kavî ve kefîl-i melî gibi güçlü teminatlarla işletilmesi şartı, vakıf sermayesinin korunması ve artırılmasına yönelik bilinçli bir risk yönetimi anlayışına işaret etmektedir. Ayrıca paranın bir bölümünün İstanbul'a gönderilerek devr-i şer'î yoluyla nemalandırılmasının istenmesi, vakfın yalnızca yerel piyasalara bağımlı kalmadığını; merkezdeki finansal imkânları da sürece dâhil eden merkez–taşra bağlantılı bir vakıf ekonomisi

[1] Fazıl Ahmet Paşa Cami-i Şerif Medresesinin müderrisi olarak bilinmektedir.

[2] Bir dönüm üzüm bağına denk gelen alan ölçü birimidir. Fakat ırgatlığın kapladığı alan Girit şehirleri arasında farklılık gösterebilmektedir. *Chambre de Commerce Française de Constantinople*, "Le Canee" (31.01.1892), 206.

kurguladığını göstermektedir. Bu süreçte para vakfı, kalıcı bir gelir kaynağı olarak değil, akar edinimine ulaşana kadar işletilen araçsal bir finansman aşaması olarak işlev görmektedir. Nihai hedef ise, elde edilen nema ile satın alınacak akarın icâre-i vâhide veya icâreteyn yoluyla kiraya verilmesi suretiyle vakfın sürdürülebilir bir gelir yapısına kavuşturulmasıdır. Bu yönüyle söz konusu örnek, Girit'te para vakıflarının çoğu zaman nakitten gayrimenkule evrilen dinamik bir iktisadî sürecin parçası olarak tasarlandığını açık biçimde ortaya koymaktadır (VGMA, Defter No:628, Sayfa 853, Sıra 468).

Vakfın İhtiyaçları ve Mürtezikanın Maaşları İçin Vakfedilen Paralar

XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde vakıf görevlilerinin maaşları ve vakfın günlük ihtiyaçları için tahsis edilen para vakıfları, vakıf kurumunun yalnızca gelir üreten bir yapı değil, aynı zamanda sürekli işleyen bir emek ve hizmet organizasyonu olarak kurgulandığını göstermektedir. İncelenen örneklerde vakıf gelirlerinin, cami ve mektep gibi hayratların fiziksel varlığından ziyade, bu mekânlarda görev yapan hatip, imam, müezzin, kayyım, ferraş ve mütevelli gibi aktörlerin düzenli olarak istihdam edilmesine yönlendirildiği görülmektedir. el-Hac İsmail Ağa İbn Mehmed'in vakfında, görevli gruplarının günlük ücretlerinin ayrıntılı biçimde belirlenmiş olması, vakfın işleyişinin kişisel inisiyatife bırakılmadığını, aksine görev tanımları ve ücret skalası üzerinden önceden normlaştırılmış bir çalışma düzeni oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, vakıf hizmetlerinin sürekliliğinin, fizikî mekânlardan çok bu hizmetleri icra eden insan unsuruna bağlı olarak tasarlandığını göstermektedir. Para vakfı burada, doğrudan hayır dağıtımına veya yeni akar edinimine yöneltilmiş bir araç değil; vakfın günlük işleyişini ayakta tutan maaş ve gider garantisi olarak konumlandırılmıştır. Gelir fazlasının yeniden vakfın ihtiyaçlarına tahsis edilmesi şartı ise, vakıf gelirlerinin bireysel tasarrufa açılmadığını, kurumun kendi kendini yeniden üreten kapalı bir mali yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle söz konusu örnek, Girit'te para vakıflarının, vakıf kurumunu yalnızca maddi varlıklar üzerinden değil, emek, görev ve hizmet sürekliliği üzerinden ayakta tutan temel bir unsur olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır (VGMA, Defter No: 987, Sayfa 63, Sıra 19).

Türbeler İçin Vakfedilen Paralar

XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde türbeler için tesis edilen para vakıfları, vakıf kurumunun yalnızca kamusal hizmetlerin veya ekonomik sürekliliğin sağlanmasına değil, aynı zamanda aile hafızasının, sosyal statünün ve sembolik meşruiyetin korunmasına da hizmet ettiğini göstermektedir. İsad Paşa'nın, Resmo'da vefat eden oğlu Halid Bey adına inşa ettirdiği türbe için vakıf kurması, vakfın burada kamusal bir hayrat olmaktan ziyade, hanedana ve nesebe bağlı bir temsil alanı olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır. Vakfedilen 1.000 esedî kuruşun doğrudan harcanması yerine istirbah ve istiğlâl yoluyla işletilmesinin şart koşulması, türbe hizmetlerinin geçici değil, sürekli ve kurumsallaşmış bir ritüel düzeni içinde devam ettirilmek istendiğini göstermektedir. akfiyede türbedarların sayısı, görev tanımları, okuyacakları cüz miktarı ve alacakları günlük ücretlerin ayrıntılı biçimde belirlenmiş olması, türbenin basit bir mezar mekânı değil, emek, ibadet ve denetim ilişkileriyle işleyen küçük ölçekli bir vakıf kurumu olarak tasarlandığını ortaya koymaktadır. Türbedarların gece nöbetleşe kabir başında bulunmalarının şart koşulması, mekânın yalnızca ziyaret edilen bir alan değil, sürekli gözetim altında tutulan kutsal bir hatıra mekânı olarak algılandığını göstermektedir. Bu bağlamda para vakfı, burada hayır dağıtımını değil, ritüelin sürekliliğini ve disiplinini finanse eden bir araç işlevi üstlenmektedir. (VGMA, *İsad Paşa Vakfiyesi,* Defter No: 2970, Sayfa 188).

Dikkat çekici bir diğer husus, Halvetiye tarikatına mensup bir şeyhin senede bir kez türbeyi ziyaret etmesinin vakfiye şartları arasına dâhil edilmesidir. Bu durum, türbenin yalnızca aile içi bir hatıra alanı olarak değil, tasavvufî çevrelerle irtibatlı bir manevî meşruiyet ağı içine yerleştirildiğini göstermektedir. Şeyhin vefatı hâlinde halifelerinden birinin görevlendirilmesinin şart koşulması ise, vakfın kişilere değil, kurumsal yapılara bağlı olarak süreklilik kazanmasının hedeflendiğini ortaya koymaktadır. Böylece vakıf, bireysel dindarlık pratiğini aşarak, belirli bir tarikat çevresiyle bütünleşmiş sembolik bir yapı hâline gelmektedir. Vakfiyede türbenin aydınlatılması, temizliği, su yollarının bakımı ve mütevellinin ücreti gibi ayrıntıların da açıkça düzenlenmiş olması, para vakfının yalnızca dua ve ibadetle sınırlı bir alanı değil, türbenin maddi ve manevi bütün unsurlarını kapsayan kapalı bir ekonomik sistem yarattığını göstermektedir. Bu yönüyle İsad Paşa'nın vakfı, Girit'te para vakıflarının yalnızca cami, mektep veya altyapı hizmetleri için değil, aynı zamanda aile hafızasını, sosyal itibarı ve

sembolik sürekliliği güvence altına alan bir araç olarak da kullanıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır (VGMA, *İsad Paşa Vakfiyesi,* Defter No: 2970, Sayfa 188).

XVIII. YÜZYILDA GİRİT'TEKİ VAKIF KURUCULARI VE SOSYAL STATÜLERİ

Osmanlı toplum yapısı, Batı Avrupa toplumlarında görülen katı sınıf sistemlerinden farklı olarak, hukuki ve idari statülerin belirleyici olduğu bir sosyal tabakalaşma düzeni üzerine inşa edilmiştir (Erkal, 1987: 179). Literatürde yaygın biçimde kabul edildiği üzere Osmanlı Devleti'nde modern anlamda sınıflardan değil, merkezinde siyasal iktidarın yer aldığı ve statü değişimlerinin mümkün olduğu tabakalaşma biçimlerinden söz etmek mümkündür. Bu yapı içerisinde bireylerin sosyal konumları, üretim araçlarına sahiplikten ziyade, devletle kurdukları hukuki ve idari ilişkilere göre şekillenmiştir. Ancak bu durum, Osmanlı toplumunda ekonomik imkânların ve sermaye birikiminin tüm tabakalara eşit biçimde dağıldığı anlamına gelmemektedir (Sorokin, 1959: 11).

Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda serf–senyör ya da burjuvazi–proletarya gibi sınıfların oluşmaması (Kurtkan, 1968: 96), toplumda ekonomik ve sosyal farklılaşmanın bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine Osmanlı toplumunda bireylerin konumları; askerî ve idari görevler, ilmiye mensubiyeti, devlet hizmeti karşılığında elde edilen imtiyazlar ve bu imtiyazların sağladığı iktisadî imkânlar üzerinden şekillenmiştir. Bu çerçevede "askerî sınıf" ile "reaya" ayrımı (İnalcık, 1964: 44), üretim ilişkilerinden ziyade devletle kurulan hukuki bağları esas alan bir ayrımı ifade etmektedir (Tabakoğlu, 1994: 138). Askerî zümreye dâhil olanlar, doğrudan ya da dolaylı biçimde devlet gelirlerinden pay alabilen (Akdağ, 1979: 2/114-130; İnalcık, 2016: 51), vergi muafiyetlerine sahip ve iktisadî birikim oluşturabilme kapasitesi daha yüksek olan gruplar olarak öne çıkmaktadır (Ergenç, 1982: 107; İnalcık, 1996: 31-62). Bu unsurlar doğrultusunda ortaya çıkan sosyal tabakalaşma biçimleri, her toplumda farklı tarihsel ve kurumsal çerçeveler içerisinde şekillenmiştir. Osmanlı toplumu da bu açıdan Batı Avrupa toplumlarından farklı bir yapı arz etmekte; literatürde yaygın biçimde kabul edildiği üzere, modern anlamda katı sınıf ayrımlarına dayanan bir toplumsal düzen yerine, idari ve hukuki statülerin belirleyici olduğu bir sosyal tabakalaşma modeli üzerinden tanımlanmaktadır. Bu modelde statüler arası geçiş teorik olarak mümkün olmakla birlikte, söz konusu geçişlerin merkezinde siyasal iktidar ve onun tasarruf araçları yer almaktadır (Erkal, 1987: 199; Alkan, 2014: 63).

Bu yapının doğal bir sonucu olarak Osmanlı toplumunda vakıf kurma pratiği, hukuken geniş bir kesime açık olmakla birlikte, fiiliyatta belirli sosyal çevrelerde yoğunlaşmıştır. Özellikle para vakıfları, nakit sermaye gerektiren yapıları ve çoğu zaman bu sermayeyi destekleyen akar varlığıyla birlikte tesis edilmeleri sebebiyle, sıradan reaya için her zaman ulaşılabilir bir vakıf türü olmamıştır. Bu durum, para vakıflarının Osmanlı toplumunda kimler tarafından kurulabildiği sorusunu önemli hâle getirmektedir. Ayrıca vakıf kurucularının sosyal statülerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümün amacı, Osmanlı toplum yapısını yeniden teorik düzeyde tartışmak değil, söz konusu toplumsal ve idari tabakalaşma içerisinde para vakfı kurabilme kapasitesinin hangi zümrelerde yoğunlaştığını somut veriler üzerinden ortaya koymaktır.

Bu bağlamda XVIII. yüzyıl Girit'inde para vakfı kuran vâkıfların taşıdıkları unvanlar, mensup oldukları idari ve sosyal çevreler ile ailevi bağları, vakıf kurma pratiğinin toplumsal dağılımını anlamaya yönelik analitik göstergeler olarak ele alınmıştır. Aşağıda sunulan tablo, Girit'te para vakfı kuran kişilerin sosyal statülerini sınıflandırarak, bu vakıf türünün hangi toplumsal çevrelerde yoğunlaştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece tablo aracılığıyla, para vakıflarının Osmanlı toplumunda hukuki bir imkân olmanın ötesinde, iktisadî birikim ve idari konumla yakından ilişkili bir pratik olduğu somut biçimde analiz edilecektir.

Tablo 3. Girit'teki Para Vakfı Kurucularının Statüleri

Vakıf Kurucuları ve Statüleri	**Sayıları**
Ağa	2
Hacı/Ağa	6
Hacı/Çavuş	1

	Ehl-i Örf	Beşe	1
		Paşa	2
Askeri Sınıf		Bölükbaşı	1
		Hacı/Efendi	1
	İlmiye	Mevlâna/Efendi	1
		Seyid/Efendi	1
		Reis Kızı	2
		Çelebi Kızı	1
	Ehl-i Örf Yakını	Hacı Kızı	1
		Çelebi Eşi	1
Belirsiz	Belirsiz	Hatun	1
Toplam			**22**

Tablo 3'te yer alan veriler, XVIII. yüzyıl Girit'inde para vakfı kuran toplam yirmi iki vâkıfın sosyal statülerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre vakıf kurucularının tamamı, doğrudan askerî–idari zümreye mensup olanlar ile ilmiye sınıfı üyeleri ya da bu grupların aile çevresinde yer alan kişilerden oluşmaktadır. Ehl-i örf mensuplarının ağırlığı dikkat çekici olup, paşa, ağa, bölükbaşı ve çavuş gibi idari ve askerî unvanlara sahip şahıslar, para vakfı kurucuları arasında çoğunluğu teşkil etmektedir. İlmiye mensupları ise sınırlı sayıda olmakla birlikte, para vakfı kurma pratiği içerisinde temsil edilmektedir.

Tabloda yer alan kadın vakıf kurucuları, doğrudan bir meslek veya resmî görev üzerinden değil, babaları ya da eşleri aracılığıyla askerî–idari zümreyle kurdukları bağlar üzerinden tanımlanmaktadır. Bu durum, kadınların vakıf kurma pratiğinin, miras yoluyla elde edilen servetin kamusal ve dinî alana aktarılmasıyla gerçekleştiğini göstermektedir. Osmanlı hukuk pratiğinde askerî sınıfa mensup erkeklerin eş ve kızlarının da bu zümrenin hukuki çevresi içinde değerlendirilmesi, söz konusu vakıfların fiilen askerî–idari tabakalaşmanın sınırları içinde kurulduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tabloda görülen kadın vakıfları, askerî sınıftan bağımsız bir sosyal grup olarak değil, bu zümrenin iktisadi ve hukuki uzantıları olarak değerlendirilmelidir.

Bu veriler ışığında Girit'te para vakfı kurucularının tamamının askerî–idari zümre ve bu zümrenin aile çevresinde yoğunlaşması, bölgeye özgü istisnai bir durumdan ziyade Osmanlı genel vakıf pratiğiyle uyumlu tipik bir görünüm arz etmektedir. Para vakıflarının nakit sermaye gerektiren yapısı ve çoğu zaman akar varlığıyla desteklenmesi, bu vakıf türünün fiilen sınırlı bir sosyal çevre tarafından kurulabilmesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda Girit örneği, para vakıflarının Osmanlı toplumunda hukuken herkese açık olmakla birlikte, pratikte sermaye birikimi ve idari konumla doğrudan ilişkili bir vakıf türü olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, XVIII. yüzyılda Girit'te kurulan para vakıflarını vakfiye ve mahkeme kayıtlarına dayalı olarak inceleyerek, bu vakıf türünün kuruluş biçimleri, işleyiş mantığı ve toplumsal dağılımını ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırma bulguları, Girit'te para vakıflarının hukuken herkese açık bir kurum olmakla birlikte, fiilen belirli bir sosyal ve iktisadî çevrede yoğunlaştığını göstermektedir. Para vakıfları, ada ölçeğinde yalnızca nakit sermayeye dayalı müstakil yapılar olarak değil; çoğunlukla akarlarla desteklenen, çok katmanlı ve sürdürülebilir bir vakıf modeli çerçevesinde tesis edilmiştir. Bu durum, Girit örneğinin Osmanlı genel vakıf pratiğinden kopuk bir yapı arz etmediğini, aksine bu pratiğin bölgesel koşullara uyarlanmış bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmada ele alınan vakfiyeler, para vakıflarının Girit'te farklı amaçlara hizmet edecek biçimde kullanıldığını göstermektedir. Kandil geceleri için Kur'an okutulması, türbelerin idamesi, cami ve mektep görevlilerinin maaşlarının ödenmesi, tamir ve onarım masraflarının karşılanması gibi örnekler, para vakfının yalnızca hayır dağıtımına yönelik bir araç olmadığını; vakıf hizmetlerinin sürekliliğini sağlayan işlevsel bir finansman mekanizması olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle para vakfının, doğrudan harcanan bir kaynak olmaktan ziyade istirbah ve istiğlâl yoluyla işletilerek vakıf gelirlerinin devamlılığını temin eden bir unsur olarak kurgulanması, Osmanlı vakıf zihniyetinin iktisadî rasyonelliğini yansıtmaktadır.

Girit'teki para vakıflarının önemli bir kısmının akarla birlikte kurulmuş olması, bu vakıf türünün ada ekonomisinin tarımsal ve ticari yapısıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Zeytinlikler, bağlar, tarım arazileri, değirmenler ve üretim mekânları üzerinden oluşturulan akar portföyleri, vakıf gelirlerinin yalnızca tek bir üretim alanına bağlı kalmamasını sağlamış; böylece para vakfı, vakıf mülklerinin korunması ve gelir üretme kapasitesinin devamı açısından tamamlayıcı ve koruyucu bir rol üstlenmiştir. Bu yönüyle para vakıfları, Girit'te vakıf kurumunun iktisadî sürekliliğini temin eden dinamik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vakfı kuran kişilerin sosyal statülerine ilişkin bulgular ise, para vakıflarının XVIII. yüzyıl Girit'inde ağırlıklı olarak askerî–idari zümre, ilmiye mensupları ve bu grupların aile çevresi tarafından tesis edildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Girit'e özgü bir istisnadan ziyade Osmanlı genel vakıf pratiğiyle uyumlu bir görünüm arz etmektedir. Kadın vakıflarının da bu çerçevede değerlendirilmesi, vakıf kurumunun miras yoluyla elde edilen servetin kamusal ve dinî alana aktarılmasında önemli bir işlev gördüğünü göstermektedir. Dolayısıyla para vakıfları, toplumsal statülerin yeniden üretilmesinde ve servetin dolaşımında etkili bir araç olarak işlev görmüştür.

Sonuç olarak bu çalışma, XVIII. yüzyıl Girit'inde para vakıflarının yalnızca nakit sermayeye dayalı hayır kurumları olmadığını; akarlarla desteklenen, iktisadî rasyonaliteye dayalı, kurumsal sürekliliği hedefleyen çok yönlü yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Girit örneği, para vakıflarının Osmanlı dünyasında bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte, temel işleyiş ilkeleri bakımından genel vakıf sistemiyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı para vakıflarına dair literatüre Girit ölçeğinde somut ve karşılaştırılabilir bir katkı sunmakta; vakıf kurumunun Akdeniz'deki iktisadî ve toplumsal işlevlerinin daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

2970 Numaralı Girid Evkaf Defteri.

VGMA, *Ali Bölükbaşı Bin İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 171.

VGMA, *Ayşe Binti Hasan Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 114.

VGMA, *İsad Paşa Vakfiyesi,* Defter No: 2970, Sayfa 188.

VGMA, *Yefudinci Hasan Vakfiyesi,* Defter No: 2970, Sayfa 189.

VGMA, *Hadice binti Ali Hatun,* Defter No: 2970, Sayfa 109.

VGMA, *Mehmed Reis oğlu Ahmed Ağa,* Defter No: 2970, Sayfa 116.

570 Numaralı İstanbul Evvel Vakfiye Defteri

Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi. Sayfa 251, Sıra 145.

579 Numaralı Anadolu Vakfiye Atik Defteri

Hacı Osman oğlu Ebubekir Abdullah Efendi Vakfiyesi, Defter No: 579, Sayfa 86, Sıra 37.

Kandiye Muhafızı Kamil Ahmed Paşa Vakfiyesi. 579-732, Sayfa 107, Sıra 46.

582 Numaralı Anadolu Mücedded Vakfiye Defteri

El-hac Mustafa Efendi İbn Veliyüddin Murat Vakfiyesi, Defter No: 582, Sayfa 428, Sıra 335.

583 Numaralı Anadolu Mücedded Vakfiye Defteri

Ahmed Ağa kızı Gülsüm Hatun Vakfiyesi, Defter No: 583, Sayfa 261, Sıra 201.

El-hac İsmail Ağa Vakfiyesi, Defter No: 583, Sayfa 200, Sıra 171.

628 Numaralı Küçük Evkâf Hamis Vakfiye Defteri

İsmail oğlu Valide Sultan Kethudası Dergah-ı Âli Kapıcıbaşılarından Darbhane Emini Yusuf Ağa Vakfiyesi. Sayfa 853, Sıra 468.

987 Numaralı Vakfiye-i Mücedded Rumeli Defteri

Canım Reîs el-Hâc İsmâ'îl Ağa İbni Mehmed Vakfiyesi, Defter No: 987, Sayfa 63, Sıra 19.

988 Numaralı Vakfiye-i Mücedded Rumeli Defteri

Süleyman oğlu Yerli Yeniçerileri Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi. Sayfa 129, Sıra 49.

Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi, Defter No: 988, Sayfa 122, Sıra 44.

Mevlana Abdüllatif Bin Osman Vakfiyesi. Sayfa 116, Sıra 41.

Süreli Yayınlar, Araştırma ve İncelemeler

Adıyeke, A.N. (1991). Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 1/1 47-70.

Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1453-1559*. (2 Cilt). Tekin Yayınevi.

Alkan, M. (2014). *Adana Vakıfları İnsan Vakıf ve Şehir*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bali Efendi, *Padişah'a Mektup*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi.

Chambre de Commerce Française de Constantinople. "La Canee" (31.01.1892).

Çivizâde, M.M.E. *Ebüssuud'a Reddiye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi.

Develioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*. Aydın Kitapevi Yayınları.

Dumlu, E. (2015). XVI. yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal, Çivizâde Birgivî). *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED),* 2/44 303-337.

Durmuş, M.E. (2021). Osmanlı Para Vakıfları ve Nakit İşletme Yöntemleri. *İslam İktisadı Araştırma Merkezi,* 16, 1-16.

Ergenç, Ö. (1982). Klasik Dönemdeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 3, 105-113.

Erkal, M. (1987). *Sosyoloji (Toplumbilimi)*. Filiz Kitabevi.

Goffman, D. (1999). *The Ottoman Empire and Early Modern Europe.* Cambridge University Press.

Gökbilgin, M. T. (2007). *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları.

Işın, M. (1954). *Tarihte Girit ve Türkler* (374 Sayılı Deniz Mecmuası'nın Tarihî İlâvesi). Askerî Deniz Matbaası.

İnalcık, H. (1964). The Nature of Traditional Society. *Political Modernization in Japon and Turkey*. (ed. Robert E. Ward and Dankward A. Rustow). New Jersey: Princeton University Press, 42-64.

İnalcık, H. (1996). Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. Eren Yayınları.

İnalcık, H. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I 1300-1600*, (çev. Halil Berkay) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kafadar, C. (1995). *Between Two Words The Construction of the Ottoman State*. University of California Press.

Kanar, M. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Say Yayınları.

Keskioğlu, O. (1988). *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*. Müftüoğlu Yayınları.

Kurtkan, A. (1968). *Metodolojik Bir Deneme Olarak Mali Sosyoloji*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Mandaville, J.E. (1979). Usurious Piety: Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire. *IJMES,* 289-308.

Nâcî, M. (1978). *Lügat-ı Nâcî*. Asr Matbaası.

Özcan, T. (1998). Para Vakıfları ile İlgili Önemli Bir Belge. *İLAM Araştırma Dergisi* 3/2, 107-112.

Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (2-3. Cilt). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Pul, A. (2017). *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*. Gece Kitaplığı.

Sami, Ş. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. (nşr. Ahmed Cevdet. 1-2. Cilt). İkdam Matbaası.

Sorokin, P.A. (1959). *Social and Cultural Mobility*. Free Press.

Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi* II. Dergah Yayınları.

Zilfi, M.C. (1993). *Süleyman The Second and His Time*. (ed. Halil İnalcık and Cemal Kafadar). ISIS Pres.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi Öncülüğünde Türkiye-İran İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemi (1923-1938)

Perıod of Rapproachement In Turkey-Iran Relatıons under the Leadershıp of Atatürk and Reza Shah Pahlavı (1923-1938)

Meral MAVİŞ
Dr., Bağımsız Araştırmacı
meralksu@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-4814-7100

Öz: Türk ve İran ilişkilerinin tarihi İslamiyet öncesi dönemlere kadar dayanmaktadır. Yaşadıkları coğrafyada güçlü devletlere sahip olan bu iki millet uzun dönemler boyunca sürekli rekabet içinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesinden sonra Atatürk liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, her yönden şekillenen dünyanın yeni düzenine modern yapısıyla uyum sağlamıştır. Atatürk, öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını devam ettirmesi ve gelişmesi için her yönden bağımsız olması gerektiğine inanmıştır. Dolayısıyla Atatürk Döneminde bölgesel güvenlik ve topraklarının bütünlüğünü korumak, devletin esas politikası olmuştu. Bu doğrultuda Atatürk, tüm sınır komşularıyla olan ilişkilerinin düzeltilmesi ve geliştirilmesine büyük önem vermiş; sorunlarının diplomasi kanalıyla çözülmesi için bölge devletleri ile önemli antlaşmalar yapmıştır. Bu dönemde Türkiye ile İran arasında diplomatik olarak en kritik sorunlar arasında; sınırların belirsizliği, sınır güvenliği ve bazı aşiretlerin tutarsız eylemleri yer almaktaydı. Ancak 1921'de İran'da meydana gelen halk ayaklanması sonucunda yeni yönetime gelen Rıza Şah, Türkiye ile tarihi sorunları bir tarafa bırakarak ikili ilişkilere önem verip dostane bir tavır sergilemeye çalışmıştır. Özellikle yeni yönetimin, Türkiye ile arasındaki sınır ihlallerini çözme noktasında gösterdiği çaba iki kadim devleti birbirine daha fazla yakınlaştırmıştır. Bu çalışmada Atatürk Dönemi Türkiye ve Şah Rıza yönetiminde olan İran arasındaki diplomatik ilişkiler detaylı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Atatürk, Rıza Şah Pehlevi, Sadabat Paktı.

Abstract: The historical relationship between Turkey and Iran dates back to pre-Islamic times. These two nations, situated in a region with powerful states, have been in constant competition for long periods. After the collapse of the Ottoman Empire, the Republic of Turkey, under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, adapted to the new global order with its modern structure. Atatürk believed that Turkey needed to be independent in all aspects to maintain and develop the Republic of Turkey. Therefore, during the Atatürk era, safeguarding regional security and territorial integrity became the fundamental policy of the state. İn line with this, Atatürk attached great importance to improving and normalizing relations with all neighboring countries and signed significant treaties with regional states to resolve issues through diplomacy. During this period, some of the critical diplomatic issues between Turkey and Iran included border ambiguity, border security, and inconsistent actions by certain tribes. However, in 1921, following a popular uprising in Iran, the new leader Reza Shah placed importance on friendly relations with Turkey, setting aside historical problems. The efforts made by the new government to resolve border violations between the two countries brought Turkey and Iran closer

Geliş Tarihi:04.05.2025 *Kabul Tarihi:24.01.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Maviş, M. (2026). Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi Öncülüğünde Türkiye-İran İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemi (1923-1938). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 254-270. Doi: 10.33437/ksusbd.1691265

together. This paper aims to provide a detailed evaluation of the diplomatic relations between Turkey during the Atatürk era and Iran under the leadership of Shah Reza.

Keywords: Turkey, Iran, Atatürk, Reza Shah Pahlavi, Sadabad Pact.

GİRİŞ

Savaş ve barış dönemlerinde diplomasi devletlerin en önemli mücadele sahası olmuştur. Nitekim Türkiye, özellikle Millî Mücadele Döneminden sonra uluslararası diplomasi alanında kendini göstermiştir. Bu bağlamda Misak-ı Millî sınırlarını büyük ölçüde koruyan Türkiye, Lozan Barış Antlaşması sonrasına bıraktığı önemli sorunların çözümünü diplomaside görmüştür. Ayrıca Türkiye olası bir bölgesel kaos ortamı veya iç savaş durumunda sınırlarının güvenliğini sağlamaya ve huzuru yeniden tesis etmeye yönelik büyük bir çaba göstermiştir. Bundan dolayı Türkiye, öncelikle komşu ülkelerle olan sınır sorunlarını diplomasi yoluyla çözme çabası içinde olmuştur. Komşularından olan Irak ile İran'ın bağımsız hareket edememesi ve özellikle İngiltere hegemonyasında olması bu ülkelerle olan tarihi sınır sorunlarının çözümünün uzun yıllara yayılmasına sebep olmuştur. Nitekim XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilkyarısında, Ortadoğu'da pek çok devlet gibi İran'ın da mezkûr (İngiltere) devletin nüfuzu altında olduğu bilinmektedir. Ayrıca İngiltere, Bolşevik İhtilalının çıkmasından sonra özellikle İran'daki kazanımlarını kaybetmemek, çıkarlarını her daim korumak ve buna devamlılık kazandırmak maksadıyla tüm bölgeyi kendi etki sahasına alma yoluna gitmiştir. Söz konusu bu kritik dönemlerde Londra yönetimi, sürekli olarak İran'ın iç işlerine istediği şekilde müdahalelerde bulunmuştur. Ancak bölge ülkeleri, tam bağımsızlık evresine adım attıktan sonra nihayet tarihi sorunlar üzerine çözüm arayışlarına başlamıştır. I. Dünya Harbi'nin sonrasında bu savaşın etkisiyle İran'da tam bir karışıklık ve istikrarsızlık hâkim olmuş, siyasi ve sosyal bölünmeler daha fazla meydana gelmiştir. Özellikle savaş sonrasında yabancı güçlerin bölgeden ayrılmasıyla birlikte ortaya çıkan krizi yönetmek ve iktidar boşluğunu doldurmak için yerel dinamikler harekete geçmişlerdir (Erdal, 2012: 77-78).

1920'li yılların ilk yarısında iki komşu ülke olan, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'si ve Rıza Han'ın İran'ının, dış politika çıkarları ve amaçları örtüşmekteydi. 1921 yılı Şubat ayında, milliyetçi eğilimlere sahip bir subay olan Rıza Han, İran'da mevcut siyasi istikrarsızlığa son vermek amacıyla bir hükümet darbesi gerçekleştirmiştir. Bu müdahalenin ardından hızla yükselerek önce ordu komutanlığı ve millî savunma bakanlığı, ardından ise başbakanlık görevlerini üstlenmiştir. Bu süreçte Rıza Han, İran'ın iç ve dış politikasında belirleyici bir aktör haline gelmiştir. Milliyetçi, tam bağımsızlıkçı ve anti-emperyalist bir anlayışa sahip olan yeni yönetim, mezhepsel ve dini önyargılardan uzak bir devlet yapısını hedeflemiştir. Bu bağlamda, her iki rejimin ortak tehdit olarak gördüğü İngiltere, kısa vadeli çıkarlar doğrultusunda Sovyet Rusya ile geçici bir ittifak içerisinde bulunmuştur (Çetinsaya, 2002: 446).

Millî Mücadele Döneminde İngilizlerin, bölgeye yönelik sert müdahaleleri ve pervasız eylemleri Türklerle İranlıları aynı amaç etrafında birleştirmiş ve birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. İngilizlerin bölgeye yönelik bu kirli politikası Türkiye ve İran'da milliyetçi bir altyapı oluşmasına imkân sunmuştur. 1920 yılında Atatürk öncülüğünde Türkiye'de çok kısa zaman içerisinde yeni bir rejimin temelleri inşa edilmiştir. 1921 yılında ise Rıza Han[1] İran'da, yeni bir rejime geçiş sürecini başlatan radikal bir karar almıştır. Bu iki devletin tam bağımsız ve modern bir ulus devlet oluşturma hedefleri aynı döneme denk gelmiştir. Bu nedenle, her iki devletin çeşitli ortak paydalarda buluşması resmi ideolojilerin benzerliği ile iç ve dış tehdit algılarının örtüşmesi yeni rejimlerin siyasi düzlemde birbirine daha fazla yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Ortak ideolojik yönelimler ve benzeşen güvenlik kaygıları, bu yakınlaşmayı hem mümkün kılmış hem de teşvik etmiştir. Türkiye'de siyasal atmosfer ve değişim süreci İran yönetimi için ilham kaynağı olmuş ve Rıza Şah benzer reformları ülkesinde uygulamaya gayret göstermiştir (Garthwaite, 2011: 203-204; Çeçen, 2018: 170). Fakat siyasal konjonktür, sosyo-kültürel ve ekonomik nedenlerden dolayı İran'ın aşması gereken güçlükler Türkiye'nin önündeki güçlüklere nazaran daha çetin olmuştur.

[1]Pehlevi hanedanı kurucusu İran Şahı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kurtuluş, 2008: 67.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

Ön Asya'nın iki temel bölgesini oluşturan Anadolu coğrafyası ile Güneybatı Asya, bölge ülkeleri açısından tarihsel ve kültürel derinliğe sahip kadim topraklar olarak öne çıkmaktadır. Bu bölgeler, uzun tarihsel süreçler boyunca çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuş ve bölge halklarının kimliklerinin oluşumunda belirleyici rol oynamıştır (Ocak, 2002: 503). Bundan dolayı bu kadim coğrafyada Türkler ve İranlılar arasında ilk münasebetlerin kurulması oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Ancak iki kadim devletin ilişki ağının "rekabet" ve "savaş" üzerine inşa edildiği bilinmektedir. Tarihte bu iki devlet arasında yapılan mücadeleler çoğunlukla Türklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferler sonrasında özellikle de VI. yüzyılda birçok Türk kabilesinin ve boyunun İran'ın doğu kesimlerine yerleştikleri görülmüştür (Saray, 1999: 1). İran coğrafyasında XIII. yüzyılın sonuna doğru Şeyh Safiyettin-i Erdebili (1252-1334) tarafından Safaviye tarikatı[1] kurulmuş ve bu tarikat kısa sürede genişleyerek, Anadolu ile Suriye'de yayılma alanı bulmuştur (Arı, 2005: 80).

Şah İsmail'in şahlığını ilan etmesinden sonra 1510 yılında İran'ın doğu bölgelerinde yer alan Türk kabile ve boyları yurtlarından göç ettirilmiş, siyasi otoriteleri zayıflatılarak zamanla nüfuz alanları daraltılmıştır. Türklerin güç kaybetmesiyle birlikte Türk bölgesinde kolay bir şekilde yayılma imkânı elde eden Şah İsmail siyasi hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Ancak İran Şahı'nın bu yayılması Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran Savaşı'nda durdurulabilmiştir (Arı, 2007: 309). Türkler ve İranlılar arasında belli aralıklar ile 37 yıl boyunca süren savaş ancak Kanuni Döneminde 29 Mayıs 1555 tarihinde yapılan Amasya Muahedenamesi ile nihayete ermiştir (Uzunçarşılı, 2011: 270). 1639 yılında İran'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile uzun yıllara dayanan Osmanlı-Safevî savaşı nihayet sona ermiş ve bugünkü iki ülkenin sınır hatları büyük ölçüde belirlenmiştir. Bu tarihi barış antlaşmasından sonra Türkler ve İranlılar arasındaki diplomatik ilişkiler istikrarlı bir gelişme göstermiştir (Sandıklı and Emeklier, 2014: 40).

1820 yılının sonlarına gelindiğinde Osmanlı-İran ilişkileri ciddi biçimde gerilmiş ve bu süreç, 1820-1823 yılları arasında yaklaşık üç yıl süren bir savaş dönemine evrilmiştir. Bu dönemde, Rusya'nın İran'ı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması, konargöçer yaşam tarzına sahip Sepki ve Haydaranlı aşiretlerinin sınır bölgelerinde yol açtığı güvenlik sorunları ile İranlı hacı ve tüccarların Osmanlı yerel yöneticilerince maruz bırakıldıkları baskılar, İran açısından savaş için elverişli bir ortam yaratmıştır. Bu koşullar doğrultusunda İran, 1820 yılı Eylül ayından itibaren Bayezid ve Kars üzerinden Osmanlı topraklarına yönelik saldırılara başlamış; sivilleri hedef alan organize ve şiddet temelli bir askerî politika benimsemiştir. İran'ın saldırılarına karşı Osmanlı Devleti, silahlı ve örgütlü bir direniş göstermiştir. Bu süreçte iki taraf arasında tam anlamıyla savaş durumu oluşmuş ve çatışmalar, Erzurum merkezli Doğu Cephesi ile Bağdat merkezli Güney Cephesi olmak üzere iki ana hatta yoğunlaşmıştır. Her ne kadar Osmanlı Devleti askeri açıdan bu savaşta üstünlük sağlayamamış olsa da, İngiltere'nin diplomatik müdahaleleri ile birlikte Erzurum Valisi ve aynı zamanda Şark Seraskeri olan Mehmet Emin Rauf Paşa'nın antlaşma görüşmelerindeki yetkin ve başarılı diplomatik girişimleri neticesinde, Osmanlı Devleti müzakerelerde avantaj elde etmiştir. Bu çabaların sonucunda 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması ile Osmanlı-İran Savaşı sona ermiş, Osmanlı Devleti herhangi bir toprak kaybına uğramaksızın barış sağlamıştır (Azap, 2022: 217). Antlaşma ile kısmen sağlanan barış ortamı XIX. Yüzyılın ilk yarısından sonra bozulmaya başladı. İki devlet arasındaki sorunun kaynağını, Bağdat vilayetinin hudut ihtilâfı konusu oluşturmuştur. Bu sorunun çözümü için olaya dâhil olan İngiltere ve Rusya, dörtlü bir hudut komisyonu oluşturulmasını istemişlerdi. Fakat kurulan bu komisyondan bir sonuç alınamamıştır (Saray, 1999: 81-83). Bağdat Valisi olan Âli Paşa'nın Muhammere'ye yönelik saldırısı iki devlet arasındaki gerginliği had safhaya taşımıştır. Bir yandan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile mücadele eden Osmanlı Devleti, diğer yandan İran ile savaşa girmek istemiyordu. Fakat İran, Osmanlı'nın Mısır meselesiyle meşgul olduğu bir ortamda isteklerini kabul ettirebileceği düşüncesiyle Bağdat'a 20.000 asker gönderdi (Sarıkçıoğlu, 2009: 25). İran ile Osmanlı devleti sınır anlaşmazlıkları başta olmak üzere birçok nedenden ötürü savaşın eşiğine gelmişlerdi. Bu kritik süreçte İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğu ile sorunların çözümü için iki devlete, bir komisyon kurulması önerisinde bulunulmuştur. İngiltere ve Rusya bölgedeki menfaatlerini ve nüfuzlarını korumak istediği için arabuluculuk görevini üstlenmişlerdi. Kurulan komisyonun toplanma yeri olarak seçilen Erzurum

[1]Safiyyüddîn-i Erdebîlî tarafından kurulan tarikat. Ayrıntılı bilgi için bkz: Öngören, 2008: 476-478.

Vilayetinde dört devletin katılımı ile 1843 yılında Erzurum'da ilk toplantı yapıldı. Dört yıl süren komisyon çalışmalarının ardından, İngiltere ve Rusya tarafından hazırlanan dokuz maddelik antlaşma taslağı, Osmanlı Devleti aleyhine hükümler içerdiği gerekçesiyle Osmanlı hükümeti tarafından onaylanmamıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti, İran'ın Kerbela ve Muhammere bölgelerinde gerçekleştirdiği saldırılar ile meydana gelen gasp ve yağma olaylarından dolayı resmî şikâyetlerde bulunmuştur (Kartal, 2019: 45). Nihayetinde Erzurum Antlaşması, 16 Muharrem 1263/1847 tarihinde Erzurum Valisinin konağında yapılan "resm-i âdi" töreni ile ve toplar atılarak ilan edilmiştir. Yapılan bu resmi törene rağmen Osmanlı Devleti, toprak kaybını bir türlü kabullenmemiştir (Aykun, 1995: 241-242). İngiltere ve Rusya'nın yoğun diplomatik girişimleri neticesinde, 1843 yılında Erzurum'da çalışmalarına başlayan Sınır Komisyonu, 5 Haziran 1847 tarihinde II. Erzurum Antlaşması'nın imzalanmasıyla faaliyetlerini tamamlamıştır. Antlaşma çerçevesinde, İngiliz ve Rus temsilcilerin de yer alacağı uluslararası bir komisyonun, Ağrı'dan Basra Körfezi'ne uzanan hat boyunca yapacağı arazi incelemeleri sonucunda Osmanlı-İran sınırının kesin olarak belirleneceği hükme bağlanmıştır (Çetinsaya, 2007: 165-166). Osmanlı Devleti, İran ile olan ilişkilerini geliştirebilmek için çok ciddi çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda, Ahmet Vefik Paşa'nın başkanlık ettiği elçilik heyetini İran'a göndermiştir. Ancak Osmanlı'nın bu çabalarına rağmen İran, Rusya'ya yakınlaşma siyaseti gütmüş ve Osmanlı'nın beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır (Saray, 1999: 84).

XIX. Yüzyılın son çeyreğine doğru İran coğrafyasında petrol yataklarının tespit edilmesi verimli olan bu bölgenin dış güçlerin müdahalesine maruz kalmasına neden olmuştur. Bu sebepten ötürü İran coğrafyası özellikle Sovyet Rusya ve İngiltere'nin rekabet alanı haline gelmiştir (Çete, 2007: 10-11). Ayrıca, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır meselesi 1913 yılında yapılan İstanbul Protokolü ile çözülmüş gibi görünse dahi, I. Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamamıştır (Sarıkçıoğlu, 2009: 196). I. Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'de Millî Mücadele Dönemi başlarken, Sovyet Rusya ve İngiltere ise İran'ı kendi tarafına çekebilmek için yoğun bir diplomasi yürütmüştür. 1921 yılının Şubat ayında Rıza Han'ın, hükümet darbesi ile iktidara gelmesinden sonra İran'da iç ve dış düşmanlara karşı istikrarlı bir mücadele dönemi başlamıştır (Çetinsaya, 1999: 148). Ayrıca bu dönemde merkezileşme, laikleşme ve modernleşme çok hızlı bir şekilde ön plana çıkmıştır (Kısak, 2022: 64).

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümeti ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin oldukça sınırlı ve mesafeli bir düzeyde seyrettiği bilinmektedir. Bu dönemde, taraflar arasında doğrudan ve sürekli bir siyasi etkileşimden ziyade temkinli bir karşılıklı izleme süreci söz konusu olmuştur. Ankara Hükümeti'nin doğulu ülkeler ile kurduğu ve kurmaya çalıştığı iyi ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda bu durumun daha belirgin olduğu görülebilir. Gerçekleştirilen çeşitli diplomatik girişimlere ve iletilen olumlu mesajlara rağmen, Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler arzu edilen düzeye ulaşamamıştır. İki tarafın karşılıklı iyi niyet beyanlarına rağmen, ilişkilerin derinleşmesi yönünde somut ilerleme kaydedilememiştir. İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin istenilen düzeye ulaşamamasının arka planında bir dizi tarihsel ve siyasi etken bulunmaktadır. Bu etkenler arasında, Osmanlı Devleti ile Safevî ve Kaçar hanedanları arasında yüzyıllar boyunca süregelen ve Şii-Sünni ekseninde şekillenen karşılıklı güvensizlik önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlemiş olduğu Pan-Turancı politikalar, İran tarafından tehdit edici bir unsur olarak algılanmıştır. Bunun yanı sıra, İran'ın İngiltere ile olan ilişkilerini zedelemekten kaçınma yönündeki stratejik kaygıları, Ankara Hükümeti ile erken dönemde yakın diplomatik ilişkiler kurma konusunda temkinli bir tutum benimsemesine yol açmıştır. İki ülke sınırlarında yaşayan Kürt aşiretlerinden kaynaklanan güvenlik sorunları ile Paris Barış Konferansı sürecinde İran'ın Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinde bulunması da bu mesafeli ilişkinin diğer belirleyici unsurları arasında yer almaktadır (Oran, 2001: 204-206). İran Dışişleri Bakanı, 26 Mart 1919 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na hitaben kaleme aldığı resmî yazıda, İran'ın kuzey sınırları bağlamında kapsamlı bir toprak talebinde bulunmuştur. İran tarafından ileri sürülen talepler, Aras Nehri'nden başlayarak kuzeydoğu istikametinde Derbend'e kadar uzanan; Tiflis, Kars ve Erzurum'un çevresinden geçerek Erivan ve Elizabetpol bölgelerini de içine alan geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Bu talepler, dönemin bölgesel güç dengeleri ve sınır sorunları bağlamında değerlendirildiğinde, İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmaya yönelik stratejik bir girişim olarak öne çıkmaktadır (Sonyel, 1995: 42). İran'ın bu yöndeki talepleri, dönemin bölgesel güç dengeleri ve sınır meseleleri bağlamında dikkat çekici bir girişim olarak değerlendirilmektedir (Sonyel, 1995: 42). Tüm bu tarihsel ve siyasi sorunlara rağmen, Atatürk Dönemi'nde Türkiye-İran ilişkileri yeni ve olumlu bir

evreye girmiştir. Atatürk'ün liderliğinde şekillenen Türk dış politikası çerçevesinde, Türkiye ile İran yönetimi arasında karşılıklı anlayışa dayalı dostane ilişkiler geliştirilmiştir. Bu ilişkiler, özellikle bölgedeki Arap ülkeleriyle yürütülen diplomatik temaslara kıyasla daha istikrarlı ve sürdürülebilir bir zeminde ilerlemiştir (Erdal, 2012: 78-79). İran Hükümeti, 28 Nisan 1921 tarihinde Türkiye ile olan ilişkilerini ilerletmek ve mevcut sorunları çözmek için harekâta geçmiştir. İran, Ankara'ya resmi bir heyet göndermek istediğini bildirerek izin istemiştir. Kaçar Hanedanlığı'na rağmen, Rıza Han'ın İran siyasetinde giderek etkin bir aktör haline gelmesi, Türkiye tarafından dikkatle izlenmiş; benzer şekilde, Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele sürecindeki başarıları da Rıza Han tarafından yakından takip edilmiştir. Her iki liderin yükselen siyasi etkileri, dönemin bölgesel dengeleri üzerinde belirleyici bir etki yaratmış ve karşılıklı gözlemler, iki ülkenin yönetimlerinin birbirine olan yaklaşımını etkilemiştir (Karabalık, 2023: 578). 22 Haziran 1922 tarihinde İran, Ankara Hükümeti'ni resmen tanıdığını ilan etmiş ve bu doğrultuda Mofakhan Eshag'ı Ankara'daki ilk büyükelçisi olarak atadığını duyurmuştur. Bu adım, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin resmiyet kazanmasının ve karşılıklı anlayışın pekişmesinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Çamurcu, 2000: 92; Kaya, 2004: 39). TBMM'nin 27 Haziran 1921 tarihinde yapılan 43. İçtimaında, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, harici siyaset hakkında verdiği beyanatında, Hükümetlerinin İran ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1921: 61). 1921 yılı Ağustos ayında, İran Hükümeti, Eğitim Bakanı Mümtazü'd Devle İsmail Han'ı "Fevkalade Sefir" unvanı ile Ankara'ya göndermiş ve böylece Mümtazü'd Devle, İran'ın Ankara elçisi olarak görev üstlenmiştir. Bu adım, İran Hükümeti'nin Türkiye'ye yönelik diplomatik temsilini pekiştiren bir hamle olarak değerlendirilirken, Türkiye de İran'a bir elçi veya temsilci gönderme kararı alarak, konsolosluk açma sürecinin uygulanmasına başlamıştır (BCA, 030.18.1.1.3.26.20).

TBMM'nin ikili ilişkilerde izlediği yumuşama siyaseti ile birlikte İran, 22 Haziran 1922 tarihinde Ankara Hükümeti'ni resmen tanımıştır (Kaya, 2004: 39). Mümtazü'd-Devle, Ankara'ya gelmeden önce Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 16 Haziran 1922 tarihli nüshasında çıkan "İran Kabinesi ve Anadolu ile İtilaf" başlıklı haberde; "İran kabinesi haricin parmağı olan Kürt isyanını bastırmağa ahdettiği gibi, hükümetimizle de itilaf için çalışıyor" (Hâkimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1922: 1). Denilerek, ilişkilerin geliştirilmek istendiği vurgusu yapılmıştır. Söz konusu diplomatik gelişmeden yalnızca bir hafta sonra, 23 Haziran 1922 tarihinde, Rıza Han'ın gayri resmî temsilcisi sıfatıyla Mümtazü'd Devle'nin başkanlık ettiği İran heyeti Ankara'ya ulaşmıştır (Sarıhan, 1996: 491). Heyet, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Ankara'da bulunan diğer yabancı misyon temsilcileri tarafından resmî bir törenle karşılanmıştır. Mümtazü'd Devle, bu ziyaret çerçevesinde 30 Haziran 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu takdim etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu güven mektubunun sunumu sırasında yaptığı konuşmada; "Her iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarının son zamanlarda daha güçlü bir hale geldiğini bundan böyle her iki milletin felaket ve mutluluklarını karşılıklı olarak birlikte paylaşacaklarını" ifade etmiştir (Sonyel, 1991: 232; Karabalık, 2023: 578). Bu gelişme, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kurumsallaşması açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. İki ülke arasında artarak devam eden bu iyi ilişkiler sonucunda 28 Ekim 1922 tarihinde İran, Trabzon'da bir konsolosluk açma talebinde bulunmuştur. İran'ın bu talebi Hariciye Vekâleti tezkeresi ile İcra Vekiller Heyeti'ne bildirilmiş ve konu üzerinde yapılan görüşmeler neticesinde 12 Kasım 1922 tarihinde çıkarılan bir kararname ile Türkiye'nin Tebriz'de, İran'ın ise Trabzon'da bir konsolosluk açması kabul edilmiştir (BCA, 030.18.1.1.6.36.8). Türkiye'nin, Tahran'a atanan ilk büyükelçisi olan Muhittin Paşa, 7 Şubat 1923 tarihinde güven mektubunu sunmuştur. Bu gelişme ile birlikte iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerde önemli bir mesafe daha kat edilmiştir (Kaya, 2004: 39-40). Muhittin Paşa'dan sonra Atatürk, Tahran'a elçi olarak Memduh Şevket Esendal'ı[1] göndermişti. İngiltere bu iki devlet arasında gelişen diplomasinin ve elçi atamalarının gerçekleşmesinden memnun olmamıştır. İngiltere, her daim iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin gelişmesine engel olmaya çalışmıştır. Ancak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra İran yönetimi ve halkı, bu nihai zafer nedeniyle Atatürk'ü tebrik etmiş ve hediyeler göndermiştir (Umar, 2010: 462-463).

Simko İsyanı

Simko (İsmail Ağa), Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan ve bölgedeki Kürt toplulukları üzerinde önemli bir nüfuza sahip olan bir aşiret reisiydi (Çetinsaya, 2000: 771-772). I. Dünya Savaşı ile İran'da

[1]1925-1930 yılları arası Tahran Büyükelçisi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Teke and Aydoğan, 2021: 347-370.

meydana gelen siyasi kaostan faydalanmak isteyen Rus iktidarı, Şikak aşiretine mensup olan Simko'yu, Bolşevik İhtilalı'na kadar kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda kullanma yoluna gitmiştir (Ünal, 2006: 197). Ayrılıkçı Kürt aşiret liderleri, bölgede oluşan siyasi kaos ortamından faydalanıp iç karışıklıklar meydana getirmiştir. Ayrıca bazı Kürt aşiret liderlerin yabancı devletlerle ilişki kurması ve hatta onlardan yardım alması Türkiye ile İran arasında siyasi krize neden olmuştur. Türkiye ve İran sınırında yaşayan Simko'nun önderliğinde gelişen isyan, iki devleti de çok zor durumda bırakmıştır (Kara, 2010: 22). Özellikle I. Dünya Harbi'nden sonra imzalanan Mondros Mütarekesine bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte Türk-İran sınır hattında milliyetçi Kürt aşiretleri, ortaya çıkan siyasi ve askeri boşluktan yararlanarak iki devletin bekasını tehdit etmiştir (Yıldırım, 2009: 32-33). Ayrıca Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 11. Maddesine göre, İran'ın kuzeybatısında ele geçirdiği bölgeden çekilmek zorunda kalması, Simko'nun ağabeyi Cafer Ağa'nın İran güçleri tarafından öldürülmesi, egemen güçlerin Simko'yu askeri ve mali yönden desteklemeleri, Osmanlı ve İran arasında Kotur Bölgesi anlaşmazlığı gibi faktörler Simko'nun bu bölgeye yapılan isyan sürecine zemin hazırlamıştır (Özdemir and Çakırbaş, 2013: 315; Kaya, 2017: 205). 1919 yılının nisan-mayıs ayında patlak veren Simko isyanını, İran güçleri bastırmada yetersiz kalmış ve isyan giderek büyümüştür. Aynı yılın haziran-temmuz ayında İngilizlerin zoraki baskısıyla Tahran yönetimi, Simko ile uzlaşma yoluna gitmiştir. Bu uzlaşmaya göre Simko'ya bazı bölgelerin idareciliği verilmiştir. Ancak bu uzlaşma kısa sürmüş ve İran bir fayda sağlamamıştır. Bu dönemde Simko, Türk idarecileri ile siyasi ilişki geliştirerek bölgedeki emperyal emelleri olan İngiliz nüfuz tehlikesine ve dönem dönem şiddetlenerek büyük bir sorun haline gelen Ermeni/Nasturi saldırılarına karşı Türk milliyetçilerine yardım ederek, Türkiye'den silah ve mühimmat almıştır. Simko 1921 yılı sonuna kadar Selmas ve Urmiye ovalarını, Haydarabad, Savuçbulak'ı hâkimiyeti altına almış ve topraklarını Hoy'dan Bane'ye kadar genişleterek asker sayısını beş bine kadar çıkarmıştır. Ancak 1921 yılından itibaren İran'da yeni siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Darbeyle iktidarı deviren Rıza Han bölgelerdeki bütün isyanları zorla bastırmıştır. Ağustos 1922 tarihinde Rıza Şah büyük askeri bir güçle Simko'yu bölgeden çıkarmış ve bölge çok kısa bir sürede tekrardan Tahran yönetiminin eline geçmiştir. Bu isyanda büyük bir hezimet alan Simko ve diğer liderler Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. İran yönetimi, Simko ve diğer liderlerin iadesini istemiştir. Türkiye bunları iade etmemiş ancak Simko, Türk güçleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir (Çetinsaya, 2000: 772-774).

1923-1939 DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

1923-1939 yıllarında Türkiye ve İran'da eski rejimler yıkıldıktan sonra bu rejimlerin yerine daha özgürlükçü ve reformist rejimler kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle bu dönemde her iki ülkenin izlediği dış politika benzerlik göstermekteydi. Rıza Han'ın Şubat 1921 tarihinde hükümet darbesi ile iktidara gelmesiyle birlikte İran'da iç ve dış düşmanlara karşı yeni bir mücadele dönemi başlamıştır. Han iktidarı döneminde, İran'ın egemen güçlerin kontrolüne girmemesi için büyük gayret göstermiştir (Gürkaş, 2004: 105-106). 1922-1923 yıllarında İran'da, burjuva ve demokratik güçler arasındaki mücadelelerin giderek büyümesi sonucunda birçok isyan yaşandı ve bu durum, Kaçar Şahı Ahmet Şah'ın devrilmesi ile son buldu. Rıza Han'ın Şah olarak iktidarını pekiştirmesine zemin hazırlayan süreç, 1925 yılının sonbaharında başlamıştır. Aynı yılın yaz sonunda, uzun süren bir Avrupa seyahatinin ardından İran'a dönme kararı alan Ahmet Şah'ın dönüşü, ülkede düzenlenen çeşitli destek gösterilerine rağmen, Rıza Han'a yönelik duyduğu endişe nedeniyle ertelenmiştir. Bu gelişmelerin ardından, 29 Ekim 1925 tarihinde toplanan İran Meclisi'nde genç bir milletvekili olan Davar, Ahmet Şah'ın tahttan indirilmesini ve yerine Rıza Han'ın geçirilmesini teklif etmiştir (Cin, 2006: 36). Bu öneri, İran'da köklü bir rejim değişikliğinin başlangıcını teşkil etmiştir. Zira Kurucu Meclis, 12 Aralık 1925 tarihinde İran'da Rıza Han'ı şah ilan etti. Aynı zamanda, anayasanın maddelerinde yapılan değişikliklerle birlikte Kaçar Hanedanlığı resmi olarak yerini Pehlevî Hanedanlığı'na devretti (Azap, 2022: 19; İvanov, 2021: 351-355; Armaoğlu, 1999: 209).

İran'daki yeni hanedanın kurucusu ve ilk devlet başkanı olan Rıza Şah, tıpkı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk gibi asker kökenli bir liderdir (Azap, 2022: 19). Ankara'nın Rıza Han'a yönelik yaklaşımı, onun 1921 yılında iktidarı fiilen ele geçirmesinden, Aralık 1925'te resmen İran Şahı ilan edilmesine kadar geçen süreçte dalgalı bir seyir izlemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 16-17 Ocak 1923 tarihlerinde gerçekleştirdiği İzmit Basın Toplantısı'nda İran'a dair yaptığı değerlendirmeler, Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin henüz belirgin bir çerçeveye oturmadığını ve Rıza Han'ın izlediği politikaların dikkatle takip edildiğini ortaya koymaktadır

(Çetinsaya, 2000: 785-786). Temkinli yaklaşımlara rağmen İran ile ikili ilişkileri geliştirmek isteyen İcra Vekiller Heyeti, 29 Nisan 1926 tarihinde çıkardığı önemli bir kararname ile daha önce Afgan Emiri Habibullah Han için yaptırılmış olan ancak ölümü üzerine Maliye Vekâletine iade edilen kılıcın, taç giyme merasiminde İran Şahı'na hediye olarak gönderilmesi yönünde karar almıştır (BCA, 030.18.1.1.18.28.6).

Atatürk'ün izlediği dış politikanın birinci önceliği, realist, güvenlikten asla ödün vermeden dost ülke menfaatlerini her daim koruyan ilişkiler üzerine olmuştur. Bu politika kapsamında Türk yönetimi, İran'da cumhuriyetin ilan edilmesine açık destek sunmuştur. Bu açık desteğe karşılık Rıza Han da 1925 yılında, Türkiye'de hilafetin kaldırılmasından hoşnut olmayan ulemayı tasfiye etmiştir (Gürkaş, 2004: 105-106). Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin kurumsal bir zemine oturtulması sürecinde, 22 Nisan 1926 tarihinde Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Pehlivanoğlu, 2004: 77; Özgiray, 1995: 688). Bu antlaşmayı tamamlayıcı nitelikteki ek protokol ise 15 Haziran 1928 tarihinde taraflarca imzalanmıştır. Söz konusu iki belgeyi yürürlükten kaldıran ve daha kapsamlı bir çerçeve sunan Türkiye-İran Dostluk Antlaşması ile Türkiye-İran Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 5 Kasım 1932 tarihinde imzalanarak iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir (Akgül, 2005: 2). Özellikle 1932 yılında sınır sorununun çözülmesiyle birlikte, Türkiye-İran ilişkileri tarihinde İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönem, en olumlu yıllar olarak anımsanacak bir devir olmuştur (Elhan and Karaoğlu, 2022: 212). Her iki lider de yeni dönemde ülkelerini güçlendirmeye çalışmış ve bu doğrultuda önemli adımlar atmıştır.

ATATÜRK'ÜN YAPTIĞI İNKILÂPLARIN RIZA ŞAH YÖNETİMİNDEKİ İRAN'DA YANSIMALARI

Atatürk'ün izlediği politikalar sadece iç siyasete yönelik olmamış, aynı zamanda İran, Irak ve Afganistan gibi ülkeleri de kapsayıcı bir vizyona sahip olmuştur. Rıza Şah oldukça gururlu bir lider olmasına rağmen, modernleşme ve bağımsızlık konusunda Atatürk'ten önemli ölçüde ilham almıştır. Ayrıca yalnız kendisi değil aynı zamanda takip ettiği hırslı programında, reformlarının temel mimarları olan ve Avrupa'da eğitim almış, aydın şahıslar olarak bilinen Abdül Hüseyin Teymurtaş ve Ali Ekber Dâver'de Atatürk hayranı kişiler olarak öne çıkmıştır (Oberling, 1994: 209). Ahmet Şah uzun süreli bir ikamet için Avrupa'ya gönderildiği dönemde, Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'de 29 Ekim l923 tarihinde Cumhuriyet'i ilan etmişti. Rıza Han, l924 yılında İran'da bir Cumhuriyet hareketi başlatmayı denedi fakat bu girişimi kamuoyunun liderliğini yapan mollalar tarafından engellenmiştir. Girişimi sonuçsuz kalan Rıza Han, monarşiyi devirmek yerine sadece hükümdar değişikliği yapmaya karar vermiştir (Mansel, 1998: 149-150; Turan, 1996: 187). İran'da Cumhuriyetin ilan edilmesi fikrini Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ile Rıza Han'ın benimsemesine ikna eden kişi Tahran Büyükelçisi Muhiddin Paşa idi. Ayrıca, Kemalist olarak tanımlanabilecek İranlı aydınların Türk modelinin benimsenmesi hakkında kulis yapmaları bir diğer etken olarak görülmektedir. Nitekim 1923 yılında Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından, İran'da faaliyet gösteren "Tebriz Cumhuriyetçiler Derneği" tarafından cumhuriyetçi eğilimleri açıkça ortaya koyan ve Türkiye'deki rejim değişikliğini destekleyen resmi bir bildiri yayımlanmıştır (Karabalık, 2023: 579).

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kazanılan İstiklal Harbi sonrasında Türk milleti, aynı zamanda özgürlüğünü de elde etmişti. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeni Türk devleti kurulduktan sonra, devletin ayağındaki prangalardan da kurtulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda en önemli konulardan biri de kapitülasyonların tamamen ortadan kaldırılmasıydı. Atatürk'ün deyimiyle; "Lozan'da: Kapitülasyonların her nev'i tamamıyla ve ebediyen lağvolunmuştur" (Gül, 2021: 735). Atatürk gibi Rıza Şah'ın da ilk yaptığı işlerden biri yabancı etkisinin sembolü olan kapitülasyonları 1 Mayıs 1928'de kaldırmak olmuştu (Kaya, 2004: 125). 1926 yılında Türkiye'de Medeni Kanun yürürlüğe girerken, 1928 yılında ise Rıza Şah'ın Medeni Kanun'unun ilk bölümü ortaya çıkmıştır. Atatürk, 1926 yılında Türkiye'de ceza yasasını yayınlamış; aynı yıl Rıza Şah'ın ceza yasası taslağı da hazırlanmıştır. Türkiye'de bağımsız ve laik yargı sisteminin temelleri 1924 yılında atılmışken, İran'da benzer nitelikteki laik mahkemelerin kurulması, siyasal, toplumsal ve kültürel dinamiklere bağlı olarak ancak 1936 yılında gerçekleşmiştir. Dil politikaları açısından da benzer bir paralellik göze çarpmaktadır. Türkiye'de, Atatürk'ün talimatıyla 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulan Türk Dil Kurumu'nun karşılığı niteliğindeki kurum, İran'da 1935 yılında "Ferhengistân" adıyla faaliyete başlamıştır (Metin, 2006: 304). Öte yandan, yine Atatürk'ün yönlendirmesiyle 15 Nisan 1931 tarihinde Türk tarihinin kökenlerini bilimsel temelde araştırmak amacıyla Türk Tarih Kurumu kurulmuştur. İran'da toplumdaki tarih şuurunu geliştirmek ve sosyo-kültürel çalışmalar yapmak için Düşünceyi Geliştirme Kurumu kurulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin

kuruluş arifesinde yürürlüğe koyduğu devletçilik politikası da İran yönetimi tarafından kabul görmüş ve uygulanmıştır. Bu kapsamda ticaret kanunları kabul edilerek ülkenin ilk ticaret odası inşa edilmiş, akabinde ise Ticaret Bakanlığı kurulmuştur (Koca, 2020: 358, 362).

Atatürk tarafından sosyal haklara yönelik önemli kararnameler çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye'de 1926 yılında Şapka Kanunu çıkarılmıştır, 1928 yılında İran'da ise Pehlevi Başlığı zorunlu tutulmuştur (Oberling, 1994: 209). 1925 yılında Türkiye'de kadınların peçe giymelerine yasak getirme süreci başlamıştır, bu durumun ilk adımları İran'da 1928'de atılmıştır. Türkiye'de 1934 yılında olumlu veya olumsuz mana içeren tüm lakaplar ve takma adlar yasaklanırken; buna benzer durum 1935 yılında İran'da da görülmüş ve unvanlar ile lâkaplar yasaklanmıştır. Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Rıza Şah ile Atatürk dostane ilişkiler kurmuştur. İki lider, en iyi biçimde milletlerini modernleştirebilmenin olanakları ve önündeki engellerin nasıl kaldırılacağı konusunda zaman zaman fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca Rıza Şah hem fikir alışverişinde bulunmak hem de güvenlik sorunlarını konuşmak üzere Türkiye'ye önemli bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Vakit, 10 Haziran 1934: 1-2). İran Şahı, Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmî ziyaretin ardından ülkesine dönerken, henüz İran sınırını geçtiği sırada Atatürk inkılâplarının kendisi üzerindeki etkisini yansıtan şu dikkat çekici ifadeleri kullanmıştır: "Biz büyük bir insanla görüşmeye gitmiştik. Biz de ulusumuzu, O'nun ulusunu ulaştırdığı düzeye eriştirmeliyiz" (Öztoprak, 1984: 296). Bu sözler, Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen reformların yalnızca Türkiye'de değil, bölge ülkelerinde de nasıl bir yankı uyandırdığını göstermesi bakımından önemlidir. Gerçekten de İran Şahı, bu ziyaretten oldukça faydalanmış ve bu doğrultuda önemli adımlar atmıştır. Şah'ın bu dönemleri siyasi hayatının en üretken dönemi olarak göze çarpmaktadır. Buna bağlı olarak 1935 yılında İran'da karma okullar açılmış, Tahran Üniversitesi ve Ferhengistân kurulmuş, kıyafet devrimi kabul edilmiştir. Yine Tahran'ın merkezinde yer alan Kadın Kültür Merkezi resmi davetlilerin olduğu görkemli bir törenle kapılarını halka açmıştır. 1936 yılında çıkarılan kararnameye göre ülkede faaliyet gösteren tüm okullarda özellikle de yetişkinlerin eğitim-öğretime entegre olmaları için akşam sınıflarının kurulması yönünde karar alınmış ve bu karar doğrultusunda adlî sistem tekrar gözden geçirilip laikleştirilmiştir. Dil üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Atatürk'ün ve Rıza Şah'ın, dile dayanan Avrupa tarzı bir milliyetçiliği savundukları görülmektedir. Fakat ikisinin hemfikir olmadığı ayrıldığı konularda mevcuttur. Şöyle ki, Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin getirilmesi konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Atatürk Latin alfabesine geçilmesi noktasında çalışma yürütüyordu. Çünkü Atatürk, batıya dönük farklı ve yeni fikirler geliştirmek ve bunları uygulatmak için Türklerin kültürel bağ ve baskıdan kurtarılması gerektiği düşüncesini her daim taşımaktaydı. Rıza Şah ise Arap alfabesinden vazgeçilmesinin doğru olmadığını belirtmekteydi. Hatta Şah, Arap alfabesinin İranlıların kendi kültürleriyle şeref kazanmalarına daha uygun olduğunu ifade etmiştir (Koca, 2013: 108-112). Öte yandan, 1934 yılında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarette İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nü gezerek bu okulu çok beğenen İran Şahı Rıza Pehlevi, bu eğitim kurumunun aynısının Tahran'da da yapılmasını istemiştir. Tahran'ın en işlek ve güzel caddesinde inşa edilen okulun, rengi dahi aynı olmuştur. Açılışını bizzat İran Şahı'nın yaptığı ve Hüneristan-ı Duhteran adı verilen 200 yataklı bu okulda, Türkiye'deki İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün eğitim programı aynen uygulanmıştır (Doğan and Kılınç, 2020: 2379-2380). Bu süreçte her iki liderde ülkelerinin modernleşme çabalarına önemli katkı sunmuş ve döneme damga vurmuşlardır. Rıza Şah, daima Atatürk devrimlerine benzer reformları ülkesinde gerçekleştirmeye çaba göstermiş ve Türkiye onun için model bir ülke olmuştur. Ancak Şah, hükümdarlık yıllarında uyguladığı ve yaptığı reformlarda Atatürk'e göre geride kalmıştır. Çünkü İran, Türkiye'deki gibi bir alt yapıya, siyasal yapılanmaya ve düşünce yapısına sahip değildi.

TÜRKİYE-İRAN ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

İran'ın reform hareketleri, Atatürk'ün 1923-1928 yılları arasında Türkiye'de siyasal ve sosyo-kültürel alanda ortaya koyduğu ve uyguladığı devrimlere paralellik taşımaktaydı. Buna bağlı olarak İran, Türkiye ile arasındaki ilişkileri normalleştirmek için ilk adımı atmıştır. Nitekim 22 Nisan 1926 tarihinde İran ve Türkiye arasında "Muhadenet (Hudut) ve Emniyet Muahedesi (Antlaşması)" imzalanmıştır (Türkman, 2007: 218-220; Erdem, 2016: 391). Bu antlaşmaya göre iki ülke birbirlerine saldırmayacaklarını, birbirlerinin haklarını koruyacaklarını aleyhine askeri, siyasi, iktisadi ve mali hiçbir ittifakta yer almayacaklarını, hatta birbirlerinin aleyhine gelişen her türlü durum ve şartta tarafsız kalmayı taahhüt ettiler. Aslında bu antlaşmanın önemli noktasını iki devletin karşılıklı olarak egemenlik haklarının tanınması, toprak bütünlüğü ve iç işlerine müdahalenin menedilmesi teşkil etmiştir

(Müezzinoğlu and Şahin, 2016: 248). Böylelikle bu antlaşma ile iki devletin birbirlerine yaklaşımı ve güven duygusu daha da pekiştirilmiştir.

Atatürk ile Rıza Şah arasında tesis edilen dostane ilişkilerin bir yansıması olarak, 23 Ocak 1932 tarihinde Türkiye ile İran arasında Uzlaşma, Adlî Tesviye ve Hakemlik Muahedesi imzalanmıştır. Bu antlaşmanın iki liderin doğrudan öncülüğünde gerçekleştirilmiş olması, taşıdığı diplomatik önem açısından dikkat çekicidir. Söz konusu muahede, geçmişte iki ülke arasında süregelen sınır sorunlarının büyük ölçüde giderilmesini sağlamış; böylece Türkiye-İran ilişkileri karşılıklı güven ve iş birliği temelinde yeni bir siyasi evreye taşınmıştır (Atuk, 2017: 232). Ayrıca, iki ülke arasında sınırların güvenliği ve tayini, mutabakat, adli süreçler ve hakemlik konularına çözüm yolu üretmiştir (Akşam, 23 Ocak 1932: 1). Bu antlaşma bağlamında soygunları ve kaçakçıları önlemek maksadıyla Ağrı sınır bölgesinde yer alan stratejik noktalarda bazı önemli değişiklikler de yapılmıştır. Bu iyi ilişkiler sayesinde iki ülke arasında 5 Kasım 1932 tarihinde Ankara'da imzalanan yeni bir antlaşmayla beraber 22 Nisan 1926 tarihinde imzalanan "Muhadenet ve Emniyet Muahedesi" antlaşması yenilenmiştir (Selçuk, 2015: 134). Bu suretle iki ülkenin dostane ilişkileri daha üst bir seviyeye taşınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti inşa edildiği günden beri komşuları ile olan sınır sorunlarını çözmeyi, tüm dost ve düşman devletlerle barış ve eşitlik ilkesi çerçevesinde ikili diplomasi geliştirmeyi ve bunları kalıcı hale getirmeyi esas almıştır (Uçarol, 1995: 555). Ancak 1929 yılında Dünya Ekonomik Buhranı, İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesinden sonraki tarihi süreçte dış politikada tehditkâr ve saldırgan bir yol izlemesi siyasi dengeyi değiştirmiştir (Işık, 2011: 30-31). Ayrıca Akdeniz bölgesinde İtalya'nın pervasız hareket etmesi Türk dış politikasının esaslarından olan barış ve eşitlik ilkelerine yönelik somut adımlar atılmasına vesile olmuştur (Akşin, 2007: 248). Bu tarihi olayların akabinde 9 Şubat 1934 tarihinde Yunanistan'ın ev sahipliğinde başkent Atina'da Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye, arasında Balkan Antantı[1] imzalanmıştır (Tüylü, 2010: 199). Bu antlaşma imzacı Balkan ülkeleri dışından gelebilecek bir saldırı karşısında ortak tavır alma konusunda herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu anlamda antantın temel misyonunun bir Balkan ülkesinden gelebilecek saldırıyı dikkate aldığı söylenebilirdi (Sönmezoğlu, 2011: 358). 2 Kasım 1934 tarihinde Balkan Antantı'nın imzalanmasından çok kısa bir süre sonra örgütsel bir mekanizma oluşturmak adına, Balkan Antantı Örgütü'nün statüsü imzalanmıştır (Oran, 2001: 352). Balkan Antantı ile batı sınır hattının güvence altına alınmasından sonra doğu sınırının da güvenliğinin sağlanması elzem olarak görülmüştür. Çünkü İtalya'nın Doğu Akdeniz'de izlediği yayılmacı politikası ve bu kirli politikaya bağlı olarak Habeşistan'ı işgal etmesi Ortadoğu devletlerini bu kirli politikaya karşı tedbir almaya mecbur etmiştir. Söz konusu yayılmacı politikalara karşı bir tepki olarak, Ortadoğu'daki bölgesel güçler ilk somut adımı 2 Ekim 1935 tarihinde atmışlardır. Bu doğrultuda, Türkiye, İran ve Irak arasında İsviçre'nin Cenevre kentinde üçlü bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma, bölge devletlerinin ortak güvenlik kaygıları doğrultusunda iş birliğini kurumsallaştırma çabasının erken bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç bağlamında Türkiye ile İran arasındaki iş birliğini daha da geliştirmek adına çeşitli antlaşmalar takip edilmiştir. Bu vesile ile çok kısa bir süre zarfında Türkiye Ortadoğu'daki siyasi ve ekonomik faaliyetlerini arttırmıştır. Ayrıca Türkiye ile Mısır arasında 7 Nisan 1937 tarihinde antlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin diplomatik gayretleri neticesinde İran ve Irak arasındaki tarihi sınır anlaşmazlıkları ortadan kalkmıştır. Daha sonra Afganistan da bu antlaşmaya katılacağını beyan etmiştir (Yılmaz, 2002: 1060). Aslında bu tarihi sürecin hazırlık çalışmaları Haziran 1934'te Şah Rıza'nın Atatürk'ü ziyaret etmesiyle başlamıştır. Ekim 1934'te Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın hummalı çabası ve girişimiyle Türkiye, İran ve Irak, Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Merkezi'nde ön protokol imzaladılar. Irak'ın Şattülarap problemi, İran'ın Bahreyn'i ilhak sorunu ikili ve çoklu müzakereler neticesinde aşılmıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra 8 Temmuz 1937 tarihinde İran'ın ev sahipliğinde Tahran'da bulunan tarihi Sadabat Sarayı'nda İran, Türkiye, Irak ve Afganistan'ın da katılımıyla Sadabat Paktı imzalanmıştır (Bilge, 2008: 382; Turan and Tüylü Turan, 2011: 1758). İmzacı dört ülke aralarındaki diplomatik süreçleri geliştirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellog Paktı'na[2] bağlı kalmayı taahhüt eder, ayrıca birbirlerinin içişlerine karışmamayı, sınırlarına saygı göstermeyi, saldırı amaçlı hiçbir gruba destek vermemeyi ve onlara katılmamayı beyan etmişlerdir. Sadabat Paktı'nın önemi şüphesiz ki ilk başta Ortadoğu ülkeleri arasında yapılan çok taraflı bölgesel bir antlaşma niteliğini taşımasıdır. Antlaşmanın

[1]Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan Balkan Paktı, imzacı devletlerin sınırlarının güvenliği konusunda imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İnan, 1968: 285-291.

[2]Savaşın ulusal politika olarak kullanılmasını yasaklayan bir uluslararası antlaşmadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Criss, 2021.

Türkler açısından önemi ise; bu antlaşma ile Türkiye'nin, büyük ölçüde bölgesel güvenlik önlemlerini doğuya taşımış olmasıdır (Hale, 2003: 55). Ayrıca bu Pakt'ın diğer bir özelliği de 1955 tarihli Bağdat Paktı'na zemin hazırlamasıdır (Umar, 2013: 3). Atatürk'ün Ortadoğu devletleriyle bir pakt kurmak istemesinin ana gayesi; emperyalist dış güçlere karşı ortak bir güç oluşturmak, Batının olası bir askeri müdahalesi durumunda devletinin doğu sınırını koruma altına almak, Türkiye'nin olası bir dünya savaşında sorunlu olan doğu ve güney sınırlarını koruma altına almaktı. Ayrıca bu amaçlar arasında Doğu ve Güneydoğu'daki etnik-milliyetçi unsurların emperyalist batı ülkeleri tarafından kışkırtılmalarına engel olmakta sayılabilir (Armaoğlu, 2014: 312; Doğan, 2006: 97). Böylelikle Atatürk, emperyalist ülkelere karşı Ortadoğu'da bir pakt altında aynı payda da toplanma fikrini uygulamaya çalışmıştır. Nitekim 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan, Sadabat Paktı'yla dünyaya, Ortadoğu devletlerinin batının zoraki eylemlerine karşı ortak askeri bir güç olarak çıkabileceğini ispat etmiştir (Bayraktar, 2012: 109; As, 2010: 250; Atabay, 2017: 132-134, 142).

RIZA ŞAH'IN TÜRKİYE ZİYARETİ

Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer alan ve Atatürk tarafından "benim ilk inkılâp ve müşkülat arkadaşım" sözleriyle tanımlanan Hüsrev Gerede, Atatürk'ün dış politika ilkeleri doğrultusunda Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği görevine atanmıştır (Şimşir, 1996: 332). Bu atama, dönemin Türk dış politikasının İran ile ilişkileri derinleştirme yönündeki kararlılığını ve Atatürk'ün diplomatik kadrolarda güven duyduğu isimlere verdiği önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Hüsrev Bey, İran Büyükelçiliği görevine atanmasının ardından Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Atatürk'e veda ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaret esnasında Atatürk, Hüsrev Bey'den İran Şahı'na selamlarını ve muhabbetlerini iletmesini, ayrıca kendisi ile mutlaka bir görüşme gerçekleştirme arzusunu aktarmasını istemiştir. Atatürk, bu görüşmede Hüsrev Bey aracılığıyla Şah'a, İran'dan ayrılamaması durumuna karşı, kendileri ile sınır civarında dahi olsa buluşma isteğini iletmesini talep etmiştir (Gerede, 1952: 263). Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey, İran Şahı ile Trabzon-Erzurum-Tebriz yolu gibi farklı konular üzerinde gerçekleştirdiği görüşmenin ardından hazırladığı raporu 8 Ağustos 1932 tarihinde Ankara'ya göndermişti. Bu rapora göre Rıza Şah, Gazi hazretlerine Ankara'daki makamında resmi olarak bir ziyaret gerçekleştirmeyi düşündüğünü ifade etmiş, ancak bu düşüncesinin iki ya da üç yıl sonra olabileceğini de sözlerine eklemiştir. Şah, İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerde hiçbir engelin kalmadığını belirttikten sonra Trabzon-Erzurum yolunun durumunu da sormuştur. Büyükelçi, Türk hükümetinin yolun büyük bir kısmını tamamladığını, Trabzon'da ve sınırda eşya ticareti için depolar inşa edildiğini, Trabzon Limanı'nın en kısa sürede ıslah edileceğini ve bir Türk-İran transit şirketinin kurulmasının da mümkün olduğunu ifade etmiştir. Büyükelçi'nin bu açıklamaları, İran Şahı'nı son derece memnun etmiştir. Şah Hazretleri, Türkiye'nin terakki ve temeddün yolunda hızlı ve büyük adımlarla ilerlediğini, bu durumu kendisinin de derin bir sevgi ve yüksek bir gururla takip ettiğini dile getirmiştir. Ulu Gazi'nin öncülüğünde Türkiye'nin ve milletin refah ve mutluluk yolunda ilerlediğini vurgulamıştır. Ayrıca, hem kendisinin hem de İran'da izlenen yolun Türkiye'nin kurtarıcısının çizdiği yoldan yürümek yani Gazi'yi takip etmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Hatta İran Şahı, kendisini ziyaret eden Hicaz Veliahdı Emir Faysal'a kendilerinin yaptığı gibi Gazi'nin izlediği yoldan gitmelerini tavsiye etmiştir (BCA, 030.01.261.757.26).

Tahran'a büyükelçi olarak atanan Hüsrev Gerede, 1933 yılının Ocak ayında İran Şahı Rıza ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme esnasında Rıza Şah, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile doğrudan görüşme arzusunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Şah, bu isteğini şu ifadelerle ortaya koymuştur: "Sabırlı bir adam olduğum malumdur. Fakat iki şeye sabrım kalmamıştır. Biri Avrupa'daki oğlumu görmek, diğeri dostum sevgili Gazi Hazretleriyle buluşmak ve tanışmak. Bunun için kararım; on sekiz ay sonra, yani gelecek yaz doğruca Ankara'ya giderek, evvela Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretlerine resmî ziyaret yapmak. Başka hiçbir ecnebi devlete resmî ziyaret yapacak değilim" (Erden, 2006: 205). Bu ifadeler, Rıza Şah'ın Atatürk'e duyduğu kişisel hayranlığın yanı sıra, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin diplomatik derinliğini ve samimiyetini de ortaya koymaktadır. Zira Türkiye ve İran arasında gelişen yakın ilişki ve iyi niyet sayesinde farklı alanlarda birçok antlaşma imzalanmıştı. İki devletin yakınlaşması üzerinde olumsuz etki yapan ve tarihsel bir sorun haline gelen sınır meselesinin, 1932 yılında çözülmesi iyi ilişkilere önemli bir ivme kazandırmıştır. Bir müddet sonra Hüsrev Bey, Rıza Şah'ın Atatürk'ün görüşme isteğini kabul ettiğini Ankara'ya bildirmişti. Bu kararı memnuniyetle karşılayan Ankara Hükümeti, 1933 yılı sonlarında Tahran Büyükelçisi aracılığıyla Şah'ı Türkiye'ye resmi olarak davet etmiştir (Koca, 2013: 112-113). Büyükelçi Hüsrev Bey, bu ziyaretin tüm

Türkiye milleti için çok değerli ve tarihi bir anı olacağını vurgulamış, ayrıca Doğu'nun iki büyük adamının Ankara da gerçekleştireceği bu temasın uluslararası siyaset muhitinde Doğu barışı adına çok önemli akisler yapacağının altını çizmiştir (BCA, 030.10.261.758.17).

Şah'ın Türkiye ziyaretini yapmak istemesinin ana nedenleri arasında; ikili ilişkilerin daha fazla güçlendirilmesi ve kalıcı dostluk kurulması sayılabilir. Ayrıca bu nedenler haricinde Şah'ın, geçmişteki sorunları geride bırakıp reddi miras usulünü benimsemek istediği de görülebilir. Şah bu yolla, ticaretin ilerletilmesi, eğitim reformları için bir yol haritası belirlenmesi, askerî iş birliği ve Türkiye'deki modernleşme çerçevesinde oluşturulan kurumların İran için bir model olup olamayacağı gibi konuları ön plana çıkarıyor ve bu nedenler doğrultusunda Türkiye'yi ziyaret etmek istiyordu (Azap, 2022: 24; Atuk, 2017: 234-242). İran Şahı, 2 Mart 1933 tarihli Ramazan Bayramı dolayısıyla İslam sefaret heyetini kabulü esnasında, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi'ne Gazi Hazretlerine tebriklerini iletmesini istemiştir. Ayrıca, hudut mıntıkasında yer alan askeri birliklerimizin eşkıyalığa karşı yaptığı değerli yardımı ve teyakkuzu sayesinde hüküm süren asayişten çok memnun olduklarını da belirtmişlerdir (BCA, 030.10.261.758.3). İkili ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanırken, bu süreci olumsuz etkileyen bazı gelişmelerde meydana gelmekteydi. Tahran Elçiliği'nden Başvekâlete gönderilen 19 Nisan 1934 tarihli bir yazıda Tahran Elçisi, İzmir'de yayımlanan Yeni Asır gazetesinin 22 Şubat 1934 tarihli sayısından ve İstanbul basınında son günlerde İran Şahı aleyhine çıkan haberlerden yakınmıştır. Ayrıca bu tür yayımların yıllarca emek verdikleri dostluk siyasetine zarar verdiğini de vurgulamıştır (BCA, 030.10.261.759.4).

Rıza Şah'ın Türkiye'ye gerçekleştireceği resmî ziyaret öncesinde, Türk hükümeti kapsamlı hazırlıklara başlamıştır. 1934 yılının Mayıs ayı itibariyle, Şah'ın Türkiye-İran sınırından başlayarak Ankara'ya kadar uzanacak güzergâhı boyunca çeşitli altyapı ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Özellikle Erzurum, Kars, Iğdır, Gümüşhane, Samsun ve Trabzon şehirlerindeki sokaklar ve caddeler yenilenerek Türk-İran bayraklarıyla donatılmış ve büyük meydana taklar kurulmuştu. Rıza Han ve beraberindeki heyetin gece konaklayacağı mekânlar da seçilerek hazırlanmıştır. Benzer şekilde, Ankara'da da hazırlıklar yapılmıştı. Şehrin sokakları ve caddeleri neredeyse tamamen yenilenmiş, taklar kurularak, Türk ve İran bayrakları asılmıştı (Akgül, 2005: 18; Cumhuriyet, 15 Haziran 1934: 5). İran Şahı'nın Ankara ziyareti öncesinde, Çankaya'daki İran Sefaret Evi'ni caddeye bağlayan yolun tamamlanması için inşasına başlanması da yine yapılan hazırlıklar arasındaydı (BCA, 030.10.122.868.7). Rıza Han, Ankara'da bulunacağı süre zarfında Halkevi'nde ağırlanacağı için burası da itina ile hazırlanmış ve Mustafa Kemal tarafından bizzat denetlenmiştir (Akgül, 2005: 18). Yapılan fiziki hazırlıkların yanı sıra İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyaretinden önce gerekli emniyet önlemlerinin de alınması amacıyla 1. Umum Müfettişi Hilmi, teftiş yapmak üzere Bitlis'e gitmiştir. Haziran ayında gerçekleşmesi planlanan bu seyahatte İran Şahı'nın sınırımıza Kızıldeniz'den girmesi bekleniyordu. Bu nedenle Hilmi Bey, İran Şahı'nın geçeceği yolların otomobil geçişine uygun bir hale getirilmesi, yollarda her türlü güvenlik önleminin alınması ve heyetin kalacağı konaklama yerlerinde istihbaratın sağlanması gibi konuları detaylı bir şekilde gözden geçirmiştir (BCA, 030.10.69.457.19). Bu hazırlıklar, ziyarete verilen önemin ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seviyesinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. 1934 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen bu önemli ziyaret Türk kamuoyunda da büyük bir mutluluk ve sevinçle karşılanmıştır. Türk basını Şah'ın bu ziyaretini tüm detaylarıyla gazete manşetlerine ve sütunlarına taşıyarak okuyucularıyla paylaşmıştır (Altan, 2018: 9). Rıza Şah, davet edilmesi üzerine 1934 yılında Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur (Azap, 2022: 22-23; Hâkimiyet-i Milliye, 7 Temmuz 1934: 1). Rıza Şah, 10 Haziran 1934 tarihinde kendilerine katılan Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey ile birlikte Gürcü bulak sınırından Türkiye'ye girmiştir (Cumhuriyet, 11 Haziran 1934: 1). İran Şahı'nın seyahati hakkında Ordu Müfettişi Ali Sait tarafından Başbakanlığa verilen bilgiden anlaşıldığı üzere; Heyet ile birlikte 02.06.1934 tarihinde saat 07.00'de Iğdır'dan yola çıkılmış ve öğle yemeği için Kağızman'da verilen üç saatlik bir molanın ardından saat 17.00'de Kars'a geçilmiştir. Rıza Şah'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmî ziyaret kapsamında Kağızman ve Kars'ta halk ve askerî birlikler tarafından kendisine yönelik büyük bir ilgi ve coşku gösterilmiştir. Şah ve beraberindeki heyet, gördükleri bu yoğun ilgi ve misafirperverlikten ötürü son derece memnun kalmıştır. İki gün süren yolculuk herhangi bir sorun yaşanmadan, son derece rahat bir şekilde gerçekleşmiştir (BCA, 030.10.200.367.3). Bu ziyaret, Rıza Şah'ın İran dışına gerçekleştirdiği ilk seyahat olma özelliğini taşımaktadır. Şah, 15 Haziran sabahı saat 08.00'de Samsun Limanı'na ulaşmış; aynı gün kendisi için özel olarak tahsis edilen trenle Ankara'ya hareket etmiştir. Rıza Han ve beraberindekileri taşıyan tren; Zile,

Tokat, Amasya ve Kayseri güzergâhlarını takip etmiş ve tren her durduğu yerde törenler ve halkın coşkun gösterileri ile karşılandıktan sonra 16 Haziran'da Ankara'ya ulaşmıştı (Cumhuriyet, 16 Haziran 1934: 3). İran Şahı, Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk ve devlet erkânı tarafından resmi bir törenle karşılandı. Ankara halkı, diğer şehirlerde olduğu üzere Şah'a büyük bir coşkuyla tezahüratta bulunmuştur. Şah'ın Ankara'da olduğu esnada büyük katılımlı şenlikler ve muazzam gösteriler düzenlenmişti (Akşin, 1991: 195). Rıza Han, Ankara'da geçirdiği dördüncü gün olan 19 Haziran 1934 tarihinde İsmet Paşa Kız Enstitüsü ile Ankara Ticaret Lisesi'ni ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerin ardından, Atatürk ile birlikte Özsoy Operası'nın temsilini izlemek için Halkevi'ne geçilmiştir (Cumhuriyet, 20 Haziran 1934: 1). Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi, sanayi ve eğitim gibi alanlarda olduğu gibi sanat alanında da önemli bir gelişim gösterdiğini hem doğulu hem de batılı devletlere göstermek amacıyla Mustafa Kemal Atatürk tarafından ısmarlanan "Özsoy Operası", İran Şahı Rıza Pehlevi karşısında başarıyla sahnelenmiştir (Baltacan, 2006: 36). Özsoy Operası, Ahmet Adnan Saygun'un yalnızca 27 yaşında iken ve sadece 2 ay gibi kısa bir sürede bestelediği, Cumhuriyet tarihimizde seslendirilen ilk opera eseridir. Eserin librettosunu ise Münir Hayri Egeli kaleme almıştır. Özsoy'un ana fikri, bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından ortaya konmuştur. Atatürk'ün İran Şahı'na bir "opera" izlettirme fikrinin kaynağı ne olabilir? Ahmet Adnan Saygun'a göre, Atatürk'ün bu arzusunu iki fikir beslemiştir. Birincisi, İran ile yakınlaşmayı ve iki devlet arasında sağlam bir dostluk kurulmasını istemesi; ikincisi ise, Türk-İran dostluğu açısından Şah'a büyük bir itibar göstermek ve onu mümkün olduğunca etkilemek istemesidir (Bayık, 2002: 289-290).

Rıza Şah'ın Türkiye'de gerçekleştireceği resmî ziyaretin süresi başlangıçta 15 ila 17 gün olarak planlanmıştı. Ancak, Mustafa Kemal Atatürk'ün özel daveti üzerine Rıza Şah'ın Balıkesir, Eskişehir, Çanakkale ve İzmir gibi şehirleri de ziyaret etmesi ve İstanbul'da iki gün daha kalması sonucunda, seyahatin süresi 27 güne uzamıştır (Erden, 2006: 212-253). Bu gelişme, iki lider arasındaki yakın ilişkilerin yanı sıra, Türkiye'nin modernleşme sürecinin Şah tarafından yerinde gözlemlenmesine verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Rıza Şah, Türkiye ziyareti kapsamında 2 Temmuz tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır. İstanbul'a geldiğinde ve şehirden ayrılırken de kendisi için son derece görkemli bir tören düzenlenmiştir. İki liderin samimi bir şekilde vedalaşmalarının ardından Rıza Şah, Ege Vapuru ile Trabzon'a doğru hareket etmiştir. Beş gün süren yolculuğun ardından Rıza Han, tek resmi ziyarette bulunduğu Türkiye'den, 6 Temmuz'da Gürcü bulak'tan İran topraklarına girerek ayrıldı. Rıza Şah, 6 Temmuz'da Türkiye'den ayrılmak üzereyken Beyazıt'tan Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta, Türkiye ziyareti sırasında duyduğu memnuniyeti ve Atatürk'e yönelik derin takdirini şu ifadelerle dile getirmiştir: "Bu mevkide Türkiye'ye veda ediyorum, fırsatı ganimet bildim. O büyük biraderimin muhabbet ve samimi ihsasatı benim kalbimde unutulmayacak hatıralar icat edecektir. Bir defa daha teşekkürlerimi arz ile nihayetsiz hürmetimi takdim ediyorum. Orada misaferetim esnasında İran ve Türkiye milletlerinin kalp ve ruh birliğini gözümle gördüm. Zaman, bu rabıtaların mesut neticesini gösterecektir. Büyük kardeşime selamet, uzun ömürler ve Türk milletine saadetler dilerim" (Akgül, 2005: 38). Bu mesaj, iki lider arasındaki kişisel dostluğu ve iki ülke halkları arasındaki yakınlaşmayı gözler önüne sermesi bakımından dikkate değerdir. Mustafa Kemal Atatürk, 9 Mayıs 1935 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin IV. Büyük Kurultayı'nın açılış konuşmasında, Rıza Şah'ın 1934 yılı Haziran ayında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretini "geçen dört yılın şerefli hadiselerinden biri" olarak nitelendirmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 400). Bu ziyaret, yalnızca iki devlet adamı arasındaki kişisel dostluğu pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye ve İran arasındaki diplomatik ilişkilerin derinleşmesi ve iki ülke arasındaki bölgesel iş birliğinin yakınlaşması bakımından tarihsel bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

SONUÇ

Ortadoğu'nun tarihi derinliğe sahip iki devleti olan Türkiye ve İran, jeopolitik, stratejik ve coğrafi açıdan önemli bir kavşak noktasında yer almaktadır. Bu iki ülkenin konumları, bölgesel ve küresel siyasi dinamikler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye'de Millî Mücadele Dönemi devam ederken 1921 yılının şubat ayında İran'da Rıza Han yaptığı askeri darbeyle iktidarı ele geçirmiştir. Bu tarihi dönemde Ankara hükümeti çıkarları doğrultusunda İngilizlerden uzaklaşıp hem Sovyet Rusya ile hem de İran'da iktidara gelen yeni hükümetle açık diplomasi yürütmüştür. Bu kritik ve tarihi dönemde Türkiye ve İran'ı birbirine yakınlaştıran ve diplomasi kanalını her daim yürüten asıl unsur milliyetçilik ve bağımsızlık taraftarı olan yönetimlerin işbaşında yer almasıdır. Ayrıca iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran bir diğer önemli unsur ise İngiltere'nin bölgedeki emperyal emelleridir. Çünkü İngiltere,

her iki ülke sınırında milliyetçi Kürt aşiretlere destek vererek Kürtlerin bağımsızlık mücadelesine zemin hazırlamıştır. Aslında sınırda meydana gelen milliyetçi isyanlar nedeniyle Türkiye ve İran arasındaki diplomatik kanallar bir süre duraklamasına rağmen her iki devletin uzlaşmacı tutumları sayesinde sorunlar giderilmiştir.

Türkiye'de, Cumhuriyet rejiminin ilanı İran'da geniş yankı uyandırmıştır. İran'da da bazı aydınlar, cumhuriyetin kurulması yönünde taleplerini dile getirmişlerdir. Dönemin başkanı olan Rıza Han, İran'da Atatürk gibi köklü devrimler gerçekleştirmek ve cumhuriyet rejimini tesis etmek istemiş hatta bunun için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ancak Han, ülkesindeki cumhuriyet karşıtı olağan dışı tepkilere ve protestolara daha fazla dayanamayarak bu fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Şah'ın, İran'da iktidarı ele geçirmesiyle birlikte iki kadim ülke arasındaki tarihi bağlar yeni bir aşamaya geçmiştir. Ayrıca bu yeni dönemde iki ülke arasında başlayan pozitif hava, Atatürk'ün resmi daveti ile Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaret etmesiyle zirveye ulaşmıştır. Rıza Şah bu geziden, Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlardan ve kendisine gösterilen ilgiden çok memnun kalmıştır. Ayrıca bu gezi sayesinde iki ülke arasındaki diplomatik kanalların her açıdan düzenlenmesi ve ilişkilerin ortak payda da hukukî bir zemine oturtulması için çok sayıda antlaşma yapılması olanağı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak geçmiş tarihsel süreçlerin aksine iki modernist lider öncülüğünde yeni bir yakınlaşma dönemi başlamış ve iki ülke arasındaki askeri, siyasi, ticari, kültürel ve ekonomik ilişkiler pozitif bir safhaya girmiştir.

KAYNAKÇA

Akgül, L. H. (2005). Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye ziyareti, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, *0*(7), 1-42.

Akşam, (23 Ocak 1932). "İran hududu tilafname dün akşam imza edildi", s.1.

Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Altan, S. (2018). Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye ziyaretinin cumhuriyet gazetesindeki yansımaları, *History Studies Dergisi*, *10*(4), 1-20.

Arı, T. (2005). *Geçmişten günümüze Ortadoğu: siyaset, savaş ve diplomasi*. Alfa Yayınları.

Arı, T. (2007). *Irak, İran, ABD ve petrol*. Alfa Yayınları.

Armaoğlu, F. (1999). *20. yüzyıl siyasi tarihi (cilt:1-2: 1914-1995).* Alkım Yayınevi.

Armaoğlu, F. (2014). *20. yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995*. Timaş Yayınları.

As, E. (2010). XVI. yy.dan cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Türk-İran sınır sorunları ve çözümü, *Atatürk Yolu Dergisi*, *12*(46), 219-253.

Atabay, M. (2017). *Son yüzyılda Türkiye ve Ortadoğu*. Paradigma Akademi Yayınları.

Atatürk'ün söylev ve demeçleri cilt: II, (1997). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Atuk, M. V. (2017). İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *17*(35), 219-247.

Aykun, İ. (1995). Erzurum konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran hudut antlaşması, (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.

Azap, E. Y. (2022). Ata'nın mihmanı: İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyaretindeki teşrifat ve ziyarete dair mühim notlar, *Atatürk Yolu Dergisi*, (70), 17-32.

Azap, E. Y. (2022). I. Erzurum antlaşması metninde yapılan tahrifat ve antlaşmanın uygulanmasında yarattığı sorunlar, *Tarih Dergisi*, (77), 213-257.

Baltacan, M. (2006). Ahmet Adnan Saygun'un "özsoy" operasının incelenmesi, reji çalışması ve sahnelenmesi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.

Bayık, M. (2002). Atatürk'ün ana fikrini verdiği ilk opera: öz soy destanı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *XVIII*(52), 289-299.

Bayraktar, M. (2012). Atatürk dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve sadâbat paktı, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi.

BCA (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 030.10.261.758.17. (23.11.1933).

BCA, 030.01.261.757.26. (18.09.1932).

BCA, 030.10.122.868.7. (02.08.1933).

BCA, 030.10.200.367.3. (12.06.1934).

BCA, 030.10.261.758.3. (02.03.1933).

BCA, 030.10.261.759.4. (19.04.1934).

BCA, 030.10.69.457.19. (17.04.1934).

BCA, 030.18.1.1.18.28.6. (29.04.1926).

BCA, 030.18.1.1.3.26.20. (28.06.1921).

BCA, 030.18.1.1.6.36.8. (12.11.1922).

Bilge, M. L. (2008). Sâdâbâd paktı. Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt:35, 381-382.

Cin, B. (2006). Türkiye-İran ilişkileri (1923-1938), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Criss, N. B. (2021). Briand-Kellog paktı (1928). https://www.ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/briand-kellog-pakti-1928/ (Erişim Tarihi: 01.06.2023).

Cumhuriyet, (11 Haziran 1934). "Rıza şah hz. memleketimizde", s.1.

Cumhuriyet, (15 Haziran 1934). "Şehin şah hz. samsuna hareket ettiler", s.5.

Cumhuriyet, (16 Haziran 1934). "Şehin şah hz. bugün gazi hz. ne mülaki oluyorlar", s.3.

Cumhuriyet, (20 Haziran 1934). "Şehin şah hz. şerefine dün halkevinde büyük bir müsamere verildi", s.1.

Çamurcu, K. (2000). *Firuze köprüde üçüncü cumhuriyet*. Şehir Yayınları.

Çeçen, A. (2018). *Türkiye ve Ortadoğu*. Destek Yayınları.

Çete, M. (2007). Türkiye-İran ilişkileri (1919-1938), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.

Çetinsaya, G. (1999). Atatürk dönemi Türkiye-İran ilişkileri 1926-1938, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, *5*(3), 148-175.

Çetinsaya, G. (2000). Millî mücadele'den cumhuriyet'e Türk-İran ilişkileri 1919-1925, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *16*(48), 769-796.

Çetinsaya, G. (2002). Cumhuriyet dönemi Türkiye-İran ilişkileri. Türkler ansiklopedisi, cilt:17. Yeni Türkiye Yayınları.

Çetinsaya, G. (2007). Türk dış politikasında İran kaynaklı geleneksel tehdit algılamaları ve şii jeopolitiği, *Avrasya Dosyası Dergisi*, *13*(3), 161-189.

Doğan, A. and Kılınç, M. (2020). Cumhuriyet dönemi Türk kadınının modernleşmesinde öncü bir kurum: ismet paşa kız enstitüsü Ankara (1928-1938), *OPUS - Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *16*(29), 2371-2389.

Doğan, T. (2006). Sadabat paktı ışığında Atatürk'ün orta doğu politikasının değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi.

Elhan, N. and Karaoğlu, O. (2022). Uluslararası dostluk çerçevesinde Türkiye-İran ilişkileri: Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi, *İran Çalışmaları Dergisi*, *6*(2), 203-226.

Erdal, İ. (2012). Atatürk dönemi (1923-1938) Türk-İran ilişkileri ve sadabad paktı, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (34), 77-88.

Erdem, U. (2016). İngiliz yıllık raporlarında Türk-İran ilişkileri 1924-1934, *Yeni Türkiye Dergisi*, (87), 390-401.

Erden, Ö. (2006). *Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanları*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Garthwaite, G. R. (2011). *İran tarihi pers İmparatorluğu'ndan günümüze* (Çev. F. Aytuna). İnkılâp Kitabevi.

Gerede, R. H. (1952). *Siyasi hatıralarım I İran (ağustos 1930 - haziran 1934)*. Vakit Basımevi.

Gül, M. F. (2021). Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların kaldırılması sonrasında halkın tepkilerine dâir bazı tespitler, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (5), 732-754.

Gürkaş, B. (2004). Türkiye-İran ilişkileri, *Tasam Stratejik Öngörü Dergisi*, (6), 104-122.

Hâkimiyet-i Milliye, (16 Haziran 1922). "İran kabinesi ve Anadolu ile itilaf", s.1.

Hâkimiyet-i Milliye, (7 Temmuz 1934). "Alâhazreti hümayun memleketinin dün hududunu geçti", s.1.

Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000* (Çev. P. Demir). Mozaik Yayınları.

Işık, S. (2011). Balkan antantı, balkan paktı ve Türkiye, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi.

İnan, Â. (1968). Balkan antantı 1934, *Belleten Dergisi*, *32*(126), 285-291.

İvanov, M. S. (2021). *İran tarihi: en eski çağlardan yirminci yüzyıla* (Çev. H. Demiroğlu). Selenge Yayınları.

Kara, P. (2010). Türkiye-İran ilişkileri (1923-1960), (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi.

Karabalık, K. (2023). Türkiye'de cumhuriyetin ilanının İran'daki yansımaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *38*(2), 573-593.

Kartal, K. (Ed.). (2019). II. Abdülhamit döneminde Osmanlı-İran ilişkilerinde Kürt aşiretleri meselesi. İksad Yayınları.

Kaya, M. (2004). Türk-İran ilişkileri (1923-1938), (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi.

Kaya, M. (2017). Simko ağa isyanının Türk-İran ilişkileri üzerindeki etkileri (1905-1930), *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(14), 201-210.

Kısak, M. (2022). Rızâ Şâh Pehlevî dönemi fars milliyetçiliği ve toplumsal yansımaları, (Yayımlanmamış doktora tezi). Harran Üniversitesi.

Koca, M. (2013). İran'da rıza şah dönemi modernleşme hareketleri (1925-1941), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi.

Koca, M. (2020). XX. yüzyılın başında Şah Rıza Pehlevi'nin reformları ekseninde İran'ın modernleşme çabası, *Asia Minor Studies*, *8*(1), 355-371.

Kurtuluş, R. (2008). Rızâ Şah Pehlevî. Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt:35, 67.

Mansel, P. (1998). *Sultanların ihtişamı 1869-1945 orta doğu hükümdarları* (Çev. N. Alemdar). İnkılâp Yayınevi.

Metin, C. (2006). Türk modernleşmesi ve İran (1890-1936), (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Müezzinoğlu, E. and Şahin, İ. (2016). Sorunlu mirasın reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran güvenlik ve dostluk antlaşması, *Yeni Türkiye*, (85), 237-252.

Oberling, P. (1994). *Atatürk ve Rıza Şah* (Çev. H. Mert). I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Eylül 1987, 209-214.

Ocak, A. Y. (2002). Osmanlı kaynaklarında ve modern Türk tarihçiliğinde Osmanlı-Safevî münasebetleri (XVI-XVII. yüzyıllar), *Belleten Dergisi*, *66*(246), 503-516.

Oran, B. (Ed.). (2001). *Türk dış politikası, kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar (cilt I: 1919-1980)*. İletişim Yayınları.

Öngören, R. (2008). Safiyyüddîn-i erdebîlî. Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt:35, 476-478.

Özdemir, E. and Çakırbaş, A. (2013). 1927 tarihli genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı tedkik raporuna göre bu bölgedeki Kürt aşiretleri, *Tarih Okulu Dergisi*, (15), 311-329.

Özgiray, A. (1995). İngiliz belgeleri ışığında Türk-İran siyasi ilişkileri 1920-1938, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *XI*(33), 687-698.

Öztoprak, İ. (1984). Atatürk, çağdaşlaşma ve dış dünyadaki etkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *1*(1), 288-299.

Pehlivanoğlu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. Kastaş Yayınevi.

Sandıklı, A. and Emeklier, B. (2014). İran nükleer kriz'inin Türkiye'ye olası etkileri. İçinde A. Sandıklı ve E. Kaya (Eds.), Orta doğu'da değişim ve Türkiye (ss. 39-80). Bilgesam Yayınları.

Saray, M. (1999). *Türk-İran ilişkileri*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş savaşı günlüğü IV*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sarıkçıoğlu, M. (2009). Osmanlı-İran hudut anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 İstanbul protokolü, (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.

Selçuk, E. (2015). Pehleviler dönemi Türk-İran ilişkileri, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (25), 129-140.

Sonyel, S. R. (1991). *Türk kurtuluş savaşı ve dış politika II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sonyel, S. R. (1995). *Türk kurtuluş savaşı ve dış politika I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2011). *İki savaş sırası ve arasında Türk dış politikası*. Der Yayıncılık.

Şimşir, B. N. (1996). *Bizim diplomatlar*. Bilgi Yayınevi.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1921). Devre: I, Cilt:11, 43. Birleşim, TBMM Matbaası.

Teke, C. and Aydoğan, E. (2021). Memduh Şevket Bey'in tahran büyükelçiliği dönemi Türkiye-İran ilişkileri 1925-1930, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (72), 347-370.

Turan, Ş. (1996). *Türk devrim tarihi, yeni Türkiye'nin oluşumu (1923-1938)*. 3.Kitap (İkinci Bölüm). Bilgi Yayınevi.

Turan, T. and Tüylü Turan, E. (2011). Cumhuriyet ve ulus gazetelerinde saadâbad paktı'nın imzalanmasının yansımaları, *Turkish Studies*, *6*(3), 1749-1767.

Türkman, S. (2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*. Nobel Yayınları.

Tüylü, E. (2010). 1934 balkan antantı'nın dış basındaki yansımaları, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Uçarol, R. (1995). *Siyasi tarih (1789-1994)*. Filiz Kitabevi.

Umar, Ö. O. (2010). Millî mücadele dönemi Atatürk'ün Ortadoğu politikası, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(1), 443-470.

Umar, Ö. O. (2013). *Bağdat paktı*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi*. II. Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, F. (2006). Şikak aşireti ve reisi simko lakaplı İsmail ağa'nın faaliyetleri, *Tarih Dergisi*, (44), 169-198.

Vakit, (10 Haziran 1934). "İran şehin şahı hz. bugün Türk toprağında", s.1-2.

Yazıcı, T. (1995). Ferhengistan. Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt:12, 391-392.

Yıldırım, E. (2009). Türk-İran ilişkileri (1918-1960), (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Yılmaz, M. (2002). Atatürk dönemi Türk dış politikası (1919-1938). Türkler ansiklopedisi, cilt:16. Yeni Türkiye Yayınları.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Tachara'nın Batı Merdiveninin Merkez Panelindeki 6 Numaralı Delegasyon

Delegation No. 6 on the Central Panel of The Western Staircase of Tachara

Emre SEVİNÇ
Doktora, Bağımsız Araştırmacı
emresevincturkiyat@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-2662-2356

Öz: Makalenin amacı, Persepolis Antik Kenti Tachara adlı sarayın batı merdiveninde karşılaşılmış olan ve literatür tarafından Sakalar ile ilişkilendirilen 6 Numaralı Delegasyon'u incelemektir. Bulgular bölümünde söz konusu delegasyonun üç üyesinin giyimi, dış görünüşü ve beraberinde getirdiği hediyeler tanıtılmıştır. Tartışma bölümünde "6 Numaralı Delegasyon Hangi Sosyal Gruba Mensuptur?" şeklindeki araştırma sorusuna hem literatürden hem de diğer Ahameniş rölyeflerinden yararlanılarak cevap aranmıştır. Bulgular sonucunda delegasyon bireylerinin kısa koni biçimli başlıklar, önü açık ve şeritlerle belirginleştirilmiş kaftanlar, orta genişlikte kuşaklar, diz altında hilal desenli bol pantolonlar, ayrıntısız ayakkabılar giydiği ortaya çıkmıştır. Saçları arkada top, önde alına yatay bir şerit; Sakalları çenede göğüse doğru uzayan; bıyıkları iki yana doğru uzun hilal şeklinde oluşturulmuştur. Hediye olarak Birey 2, iki adet Ahameniş tarzı bilezik, Birey 3, bir Med tarzı kaftan getirmektedir. Tartışma sonucunda delegasyonun mensubiyeti açısından Saka üst başlığında değerlendirilmesinin uygun olacağı ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Saka, Ahameniş, İskit, rölyef.

Abstract: This study examines Delegation No. 6 depicted on the western staircase of the Tachara Palace at Persepolis, which has been associated with the Saka in scholarly literature. The findings section describes the attire, physical appearance, and gifts of three members of this delegation. The discussion section addresses the research question, "To which social group does Delegation No. 6 belong?" by analyzing both existing scholarship and other Achaemenid reliefs. The results indicate that the delegation members wear short conical headdresses, open-front kaftans accentuated with bands, mid-width cummerbunds, loose crescent-patterned trousers ending below the knee, and plain footwear. Their hairstyles feature a horizontal band across the forehead and hair tied in a bun at the back, while their beards extend from the chin to the chest, and their mustaches are shaped into long, curved crescents. Individual 2 carries two Achaemenid-style bracelets, and Individual 3 presents a Mede-style kaftan as gifts. The study concludes that the delegation's affiliation is most appropriately classified under the broader Saka category, based on comparative analysis of headdresses and attire.

Keywords: Saka, Achaemenid, Scythian, relief.

GİRİŞ

MÖ 550 ile MÖ 330 yılları arasında Mezopotamya'dan Hindistan'a, Anadolu'dan Mısır'a kadar uzanan bir alanda hüküm süren Ahameniş İmparatorluğu, çağdaşı olan sosyal grupların çoğunluğu ile etkileşimde bulunmuştur (Bregel, 2003: 6-7; Sancisi-Weerdenburg ve Kuhrt, 2002: 81-82). Bunlardan biri de MÖ 8 ile MÖ 2 yüzyıllar arasında Avrasya'nın büyük bölümüne hâkim olmuş, kuzey sınırları boyunca komşusu Sakalardır (Bregel, 2003: 6-7; Burchard, 2008: 821-22; Shahbazi, 1982: 189).

Geliş Tarihi:24.03.2025 *Kabul Tarihi:21.12.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Sevinç, E. (2026). Tachara'nın Batı Merdiveninin Merkez Panelindeki 6 Numaralı Delegasyon. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 271-280. Doi: 10.33437/ksusbd. 1664721

Ahameniş İmparatorluğu mimari yapıları devletin etkileşim içinde olduğu sosyal grupların bireylerine ait çok sayıda rölyef barındırmaktadır[1]. Söz konusu rölyefler, ilgili bireylerin giyimi, silahları, takıları, dış görünüşü gibi çok sayıda konuda bilgi vermektedir. Ortaya çıkan rölyeflerin hangi sosyal gruba ait olduğunun tespit edilebilmesi değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple bahsi geçen unsurlar bu çalışmada dört kategoriye ayrılmıştır. Birinci kategori epigrafik bulgular ile mensubiyeti belirlenebilen örneklerdir. Bu kategorinin örneklerine Behistun Rölyefi, Ahameniş kral mezarı rölyefleri ve Darius'un Mısır Heykeli çizimleri aracılığı ile ulaşılmaktadır (Sevinç, 2024: 21). İkinci kategori epigrafik bulgular ile mensubiyeti kanıtlanamayan ancak birinci kategorinin rölyefleri ile doğrudan ve güçlü benzerlikler gösteren örneklerdir. Bu örneklerin mensubiyeti belirlenebilmektedir. Üçüncü kategori epigrafik bulgular ile mensubiyeti kanıtlanamayan ancak birinci kategorinin rölyefleri ile doğrudan benzerlikler gösteren örneklerdir. Bu örneklerin mensubiyeti şüpheli olarak belirlenebilmektedir. Dördüncü kategori epigrafik bulgular ile mensubiyeti kanıtlanamayan ve mensubiyeti belirlenemeyen örneklerdir. Bu örneklerin mensubiyeti hakkında tahminler yürütme imkânı olsa da ilgili tahminler risk içermektedir.

METOT

Makale, üçüncü kategori içine giren Persepolis'teki Tachara adlı sarayın (Darius Sarayı) (Şekil 1) Batı Merdiveni merkez panelindeki (Şekil 2) 6 Numaralı Delegasyon'a (Şekil 3) odaklanmaktadır. Çalışmanın materyal bölümünde Tachara ve 6 Numaralı Delegasyon hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bulgular bölümünde 6 Numaralı Delegasyon'un giyimi, dış görünüşü ve beraberinde getirdiği hediyeler hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. 6 Numaralı Delegasyon'un hangi sosyal gruba mensup olduğu konusu, bu konuda epigrafik bir kanıt olmadığı için tartışmaya açık durumdadır. Tartışma bölümünde "6 Numaralı Delegasyon Hangi Sosyal Gruba Mensuptur?" araştırma sorusu çerçevesinde, delegasyonun mensubiyeti tartışılacaktır. Makalenin hipotezi delegasyonun Sakalara mensup olduğuna yöneliktir.

MATERYAL

Tachara İran'daki Mervdesht şehri bölgesinde bulunan Persepolis Antik Kenti'nin teras duvarının batı kenarının yakınında ve Apadana'nın hemen güneyinde konumlanmaktadır (Sami, 1958: 31; Krefter, 1971: 73; Tilia, 1972: 52; Root, 1979: 77-78; Trümpelmann, 1988: 46-47; Koch, 2001: 45; Shahbazi, 2004: 136; Mousavi, 2012: 21), (Şekil 1).

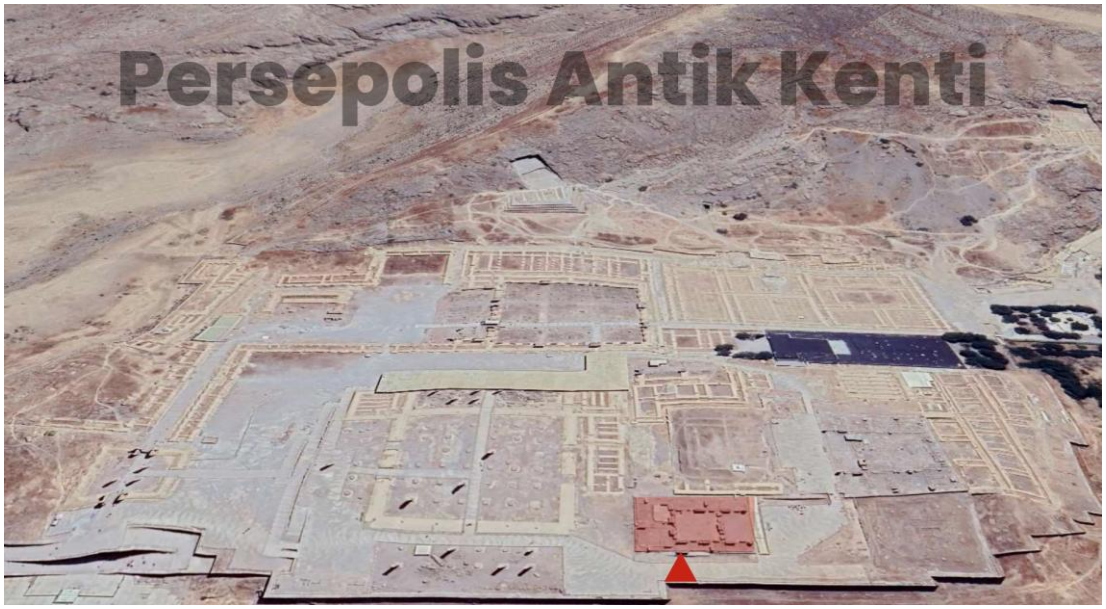

Şekil 1. *Persepolis Antik Kenti'nin ve Tachara'nın Haritada Görünümü (Düzenleyen: Yazar; Kaynak: Google Earth)*

Persepolis Antik Kenti'nin ilk büyük yapısı olan yapı, Darius döneminde (MÖ 522-486) büyük oranda bitirilmiştir (Tilia, 1972: 52; Root, 1979: 83; Mousavi, 2012: 21). 1. Kserkses döneminde (MÖ

[1] Bu rölyefler ile ilgili kapsamlı bir yayın için bakınız: (Schmidt 1970)

486-465) ise son halini almıştır (Root, 1979: 86; Rajabi, 2007: 15). 3. Artakserkses döneminde (MÖ 358-338) sadece batı kapısı ve merdivenlerinin (Şekil 2) oluşturulduğuna veya yeniden düzenlendiğine yönelik bazı tartışmalar vardır (Krefter, 1971: 74; Tilia, 1972: 56, 312; Root, 1979: 81; Shahbazi, 2004: 140; Rajabi, 2007: 16; Mousavi, 2012: 21). Batı merdiveninin merkez panelindeki yazıtın (Şekil 2) kesin olarak 3. Artakserkses dönemine tarihlendiği düşünüldüğünde çalışmanın konusu durumundaki 6 Numaralı Delegasyon görünümünü (Şekil 3), ilgili döneme tarihlemeye imkân vardır (Rajabi, 2007: 16). Root'un merkez paneldeki görünümlerin Geç Ahameniş Dönemi tarzında olduğu şeklinde verdiği bilgi de bu durumu desteklemektedir (Root, 1979: 81).

Tachara 2.41 metre yüksekliğinde bir taş platform üzerine inşa edilmiştir. Yapının boyu 40 metre, eni 30 metredir (Tilia, 1972: 52; Trümpelmann, 1988: 47; Shahbazi, 2004: 136). Saray 12 sütunlu bir salon çevresinde çeşitli odalar, muhafız bölmeleri, koridorlar ve revaklardan oluşmaktadır. Bu parçalar birbirine çok sayıda iç kapı ile bağlanmıştır (Sami, 1958: 31, 34-36; Root, 1979: 77-78; Trümpelmann, 1988: 46-47; Shahbazi, 2004: 136; Rajabi, 2007: 15; Mousavi, 2012: 21). Yapıya giriş amacıyla iki adet de dış kapı ve merdiven bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yapının güney; ikincisi batı tarafındadır (Krefter, 1971: 73; Root, 1979: 77-78; Shahbazi, 2004: 140), (Şekil 1).

Tachara'nın batı merdiveninin merkez panelinde bir rölyef yer almaktadır. Bu rölyefin iki yandaki kanat kısımlarında aslan ile boğanın mücadelesini betimleyen görünümler vardır. Tam ortasında "A3Pa" kodlu Artaxerxes III dönemine tarihlenen yazıt bulunmaktadır. Yazıtın üstünde devletin "khvarenah" simgesi konumlanmıştır (Şekil 2). Bu ögelerin çevresinde 10 adet delegasyon görünümü mevcuttur. Çalışma bu delegasyonlardan 6 numaralısına odaklanmaktadır (Şekil 2, Şekil 3).

Şekil 2. *Tachara Batı Merdiveni Merkez Panelinin Genel Görünümü (Kaynak: Yazar)*

6 Numaralı Delegasyon'un olduğu bölgenin incelenmesini olumsuz etkileyen bazı durumlar vardır. Birinci durum rölyefin iki farklı blok tarafından ayrılmış olmasıdır. Bu, delegasyondaki Birey 2'nin elinde tuttuğu bileziklerin görünüm durumunu azaltmıştır. İkinci durum doğa şartlarının ve beşerî unsurların yapıya etkisidir. Bu etki muhtelif yerlerdeki bazı ayrıntıların ortadan kalkmasına sebep olmuştur (Shahbazi, 2004: 141). Bu iki duruma rağmen paneldeki diğer örnekler ile karşılaştırıldığında 6 Numaralı Delegasyon'un yıpranma oranı oldukça azdır (Şekil 2, Şekil 3).

Şekil 3. *6 Numaralı Delegasyon'un Genel Görünümü (Kaynak: Yazar)*

6 Numaralı Delegasyon dört tarafı çiçeklerle süslenmiş şeritlerden oluşan bir çerçeve içine alınmıştır. Çerçeve kapsamında birinci sırada sol elinde bir asa bulunan; sağ eli Birey 1'in elini tutan Kılavuz bulunmaktadır. İkinci sırada Birey 1 yer almaktadır. Onun sağ elinde hiçbir şey yoktur. Sol eli Kılavuz'un elini tutmaktadır. Üçüncü sırada Birey 2 konumlanmaktadır. Onun iki elinde hediye amaçlı 2 bilezik vardır. Dördüncü sırada Birey 3 yürümektedir. O da elleriyle hediye amaçlı bir kaftan taşımaktadır. Bireylerin küçük istisnalar dışında birbirinin kopyası olarak gösterilmesi, giyimlerinin ve dış görünüşlerinin ortak olarak anlatılabilmesine imkân vermektedir (Şekil 3**,** Tablo 1)**.**

Tablo 1. *6 Numaralı Delegasyon'un Bireylerinin Hediye ve Silahlarının Durumunu Gösteren Tablo (Oluşturan: Yazar)*

	Birey 3	Birey 2	Birey 1	Kılavuz
Hediye	Kaftan	Bilezik (2)	×	×
Silah	×	×	×	Asa Kama Takımı

BULGULAR

Giyim

Bireylerin başlığının tepe kısmı koni biçimindedir. Ense kısmı açıktır ve burada saç gözlenmektedir. Kulak kısmı kapalıdır ve çeneye doğru sivrilerek uzanmakta olup her iki yönden gelen bu parçalar çenenin alt kısmında birleşmektedir (Şekil 3, EK 1. a).

Bireylerin kaftanının önü açıktır. Bu açık kısımların kıyıları dar bir şerit halinde belirginleştirilmiştir. Birey 1'in göğüs bölgesinde yakaya tutturulmuş, kurdele şeklinde bağlanmış bir ip bulunmaktadır. Kaftanın kolu el bileğine kadar uzanmaktadır. Kolun pazı ve bilek bölgelerinde dar şerit

şeklinde süslemeler vardır. Pazı kısmındaki "T" şeklindedir. Bilek kısmındaki bu kısmı sarmaktadır. Kaftanın eteği dize kadardır. Kalça kısmı kapalıdır. Ancak kasık kısmı bel bölgesinden dize kadar 45 derecelik bir açı ile kesilerek açık bırakılmıştır. Bireylerin kuşağı kaftana bir tur sarılmıştır. Orta genişliktedir. Kuşağın bağlanma noktası gösterilmemiştir (Şekil 3, EK 1. b, c).

Bireylerin pantolonu bol bir özellik taşımaktadır. Pantolonun iki yerinde özel süslemeler ile karşılaşılmıştır. Bunlardan birincisi dizin hemen altında üç sıra halinde birbirini takip eden ikili hilal süslemedir. Bu süslemeye ek olarak aynı bölgede aşağı doğru sarkan şerit şeklinde iki de ip gözlenmektedir. İkincisi paça bölgesindedir ve iki sıra halinde birbirini takip eden ikili hilal şeklinde süslemedir (Şekil 3, EK 1. b, d).

Bireylerin ayakkabısı ayrıntısız bir şekilde oluşturulmuştur. Ayakkabının ip şeklindeki bağı hiç yoktur veya pantolon tarafından kapatılmıştır (Şekil 3, EK 1. d).

Dış Görünüş

Bireylerin saçı ense bölgesinde top şeklindedir. Alın bölgesinde yüze paralel bir durumda ve dar biçimdedir. Saçın tüm ögeleri birbirine paralel düz çizgiler ile vurgulanmıştır (Şekil 3, EK 1. a).

Bireylerin sakalı yanak bölgesinde kısa bir şekilde kesilmiştir ve yanak ile ayrım noktası nizami olarak tıraşlanmıştır. Çene bölgesinde göğse kadar sivrilerek uzanmaktadır. Sakalın tüm ögeleri birbirine paralel düz çizgiler ile vurgulanmıştır (Şekil 3, EK 1. a).

Bireylerin bıyığı merkezde kısadır. İki yana doğru uzatılmıştır. Bütünü hilal şeklindedir. Bıyığın ögeleri birbirine paralel düz çizgiler ile vurgulanmıştır (Şekil 3, EK 1. a).

Bireyler çekik gözlüdür. Yürüyor vaziyettedir. Donuk ve karşıya bakıyor durumdadırlar. Bireylerin omuzları diktir. Ağızları kapalıdır (Şekil 3, EK 1. a, b).

Hediyeler

Hediye 1, Birey 2 tarafından getirilen 2 adet bileziktir. Bilezikler Ahameniş tarzındadır. Bileziklerin uç kısmında birbirine simetrik iki türü belirlenemeyen hayvan başı vardır. Hayvanın türü açısından en olası seçenek buzağıdır (Şekil 3, EK 1. e).

Hediye 2, Birey 3 tarafından getirilen 1 adet kaftandır. Kaftan Med tarzındadır (Şekil 3, EK 1. f).

TARTIŞMA

Literatüre Göre

Persepolis Antik Kenti'nde en kapsamlı arkeolojik çalışmaları gerçekleştirmiş olan Schmidt, delegasyonu Sakalar ile ve tereddütlü olarak da Saka Tayaiy Paradraya grubu ile ilişkilendirmiştir (Schmidt, 1970: 162). Kentte restorasyon çalışmalarını yapmış olan Tilia ise delegasyonu Saka üst başlığında değerlendirmiştir. 6 Numaralı Delegasyon üzerine yorumlarını 1. Artakserkses Sarayı 1 Numaralı Blok Delegasyonu üzerinden yapan Tilia iki görünümün giyim, dış görünüş ve getirilen hediyeler bakımından doğrudan benzerlikler taşıdığını ortaya çıkartmıştır. Ona göre bu görünüm Apadana'da temsil edilmemektedir (Tilia, 1972: 309). Koch da 6 Numaralı Delegasyon ile doğrudan benzerlik taşıyan 1 Numaralı Blok Delegasyonu'nu Saka olarak değerlendirmektedir. Araştırmacı söz konusu delegasyon için başlıklarının tepe kısmının Apadana'dan daha kısa olduğu ayrıntısını sunmaktadır (Koch, 2001: 52). Shahbazi de Koch ile aynı yöntemle 1 Numaralı Blok Delegasyonunu -dolayısıyla 6 Numaralı Delegasyonu- Saka olarak değerlendirmektedir (Shahbazi, 2004: 154).

Kaynaklara Göre

6 Numaralı Delegasyon'un mensubiyeti konusunda makalenin Giriş bölümünde çerçevesi çizilen Ahameniş Rölyefleri Birinci Kategori'deki kaynaklar ile karşılaştırma yapmak sağlamalı bir sonuca ulaşmaya imkân verecektir.

Behistun Rölyefi İran, Kermanshah eyaleti, Bisotun şehrinde bulunmaktadır (King ve Thompson, 1907: xi-vii). Rölyefte 6 Numaralı Delegasyon'un giyimi ile benzer özellikler taşıma potansiyeli olan tek

örnek Skunkha görünümüdür (EK 2. a). Ancak Skunkha ile delegasyonun giyim kuşamı arasında majör farklılıklar vardır. Bunlar arasında en önemlileri Skunkha'nın başlığının kulak ve çene kısımlarının açık; sakalı ve saçının farklı karakterde kesilmiş; kaftanının kasık bölgesinin kapalı olmasıdır. Bu durum iki örnek arasında doğrudan bir benzerlik kurmayı engellemektedir.

Nakş-ı Rüstem Arkeolojik Sitesi ve Persepolis Antik Kenti İran, Fars eyaleti, Mervdeşt şehri bölgesinde bulunmaktadır. Ahameniş kral mezarlarının 4 tanesi (M1, M2, M3, M4) Nakş-ı Rüstem Arkeolojik Sitesi'nde, 2 tanesi (M5, M6) Persepolis Antik Kenti'nde yer almaktadır. Bu mezarların duvarına oluşturulmuş rölyeflerde, değişik mezarlarda birbirinin büyük oranda kopyası olan, 28 adet sosyal gruba ait bireylerin görünümü bulunmaktadır (Schmidt, 1970: 7-11). Bu 28 grup arasında kaftanı 6 Numaralı Delegasyon'daki örnekler ile doğrudan benzer giysiye sahip olanlar Suguda (Sogd), Uvārazmīya (Harezm), Saka Haumavargā, Saka Tigraxaudā, Saka Tayaiy Paradraya, Skudr (Skudra) adlı sosyal gruplara mensup bireylerdir. Rölyefin 7. sırasındaki Suguda (Sogd) bireyinin başlığının tepe kısmında bir çıkıntı olsa da bu şekil koni biçimini yansıtmamaktadır (EK 2. b). Bu sebeple ilgili örnek seçenekler arasından çıkarılmıştır. Rölyefin 8. sırasındaki Uvārazmīya (Harezm) bireyinin başlığının tepe kısmı düz bir şekilde oluşturulmuştur (EK 2. c). Bu sebeple ilgili örnek seçenekler arasından çıkarılmıştır. Rölyefin 14. sırasındaki Saka Haumavargā bireyinin başlığının tepe kısmı düz bir şekilde oluşturulmuştur (EK 2. d). Ayrıca Tachara'nın batı merdiveninde bu örnek ile doğrudan bir görünüm (8 Numaralı Delegasyon) mevcuttur (Schmidt, 1970, s. 162). Bu iki sebep, ilgili örneği seçenekler arasından çıkartmaktadır. Rölyefin 15. sırasındaki Saka Tigraxaudā bireyinin başlığının tepe kısmı koni biçiminde oluşturulmuştur. Ancak delegasyonun başlığına göre daha uzundur. Bireyin başlığının delegasyonunkinden bir diğer farkı, ense bölgesinde görülen süslemeli yırtmaç kısmıdır (EK 2. e). Rölyefin 24. sırasındaki Saka Tayaiy Paradraya bireyinin başlığının tepe kısmı koni biçiminde oluşturulmuştur. Ancak delegasyonun başlığına göre daha uzundur. Bireyin başlığının delegasyonunkinden bir diğer farkı, ense bölgesinde görülen süslemeli yırtmaç kısmıdır (EK 2. f). Rölyefin 25. sırasındaki Skudr (Skudra) bireyinin giyimi mezarlara göre farklılık göstermektedir. M5'teki Skudra görünümü, 6 Numaralı Delegasyon ile en fazla benzerlik gösteren örnektir. Ancak bu örnekte bile Skudra'nın başlığının tepe kısmı koni biçiminde değil ufak bir çıkıntı şeklindedir (EK 2. g). Bu sebeple ilgili örnek seçenekler arasından çıkarılmıştır.

Darius'un Mısır Heykeli İran, Huzistan eyaleti, Şuş şehrinde bulunan Sus Antik Kenti'ndeki Apadana adlı yapının Darius kapısının girişinde ortaya çıkmıştır. Bu heykelin standına 24 adet sosyal grubun görünümü kazınmıştır (Shahrokh, 2002: 81, 83-84). Bu görünümlerin karakteristik kısımları baş bölgesi özellikleridir. Görünümler arasında 6 Numaralı Delegasyon giyimi ile benzer özellikler taşıma potansiyeli olanlar başlıklarının kulak kısmı kapalı olduğu için S^{3}qdy (Sogd), Ḫ^{3}rws^{3}mj (Harezm), S^{3}g (Saka) bireyleridir. Heykel standının sol tarafında, 7. sırada olan S^{3}qdy (Sogd) bireyinin başlığının tepe kısmında bir çıkıntı olsa da bu şekil koni biçimini yansıtmamaktadır (EK 2. h). Bu sebeple ilgili örnek seçenekler arasından çıkarılmıştır. Heykel standının sol tarafında, 11. sırada olan Ḫ^{3}rws^{3}mj (Harezm) bireyinin başlığının tepe kısmı düz bir şekilde oluşturulmuştur (EK 2. ı). Bu sebeple ilgili örnek seçenekler arasından çıkarılmıştır. Heykel standının sol tarafında, 12. sırada olan S^{3}g (Saka) bireyinin başlığının tepe kısmında bir çıkıntı olsa da bu şekil koni biçimini yansıtmamaktadır (EK 2. j). Bu sebeple ilgili örnek seçenekler arasından çıkarılmıştır. Dolayısıyla benzerlikler olmasına rağmen Darius'un Mısır Heykeli'ndeki görünümler ile 6 Numaralı Delegasyon arasında bağlantı kurulamamaktadır.

SONUÇ

Ahameniş Devleti MÖ 550 ile MÖ 330 yılları arasında günümüz İran coğrafyası merkez olmak üzere Mezopotamya'dan Hindistan'a, Anadolu'dan Mısır'a kadar uzanan bir alanda hüküm sürmüştür. Devletin başkenti Persepolis Antik Kentidir. Persepolis'teki Tachara adlı sarayın Batı Merdiveni merkez paneline Ahameniş Devleti'nin etkileşimde olduğu bazı sosyal grupların delegasyonlarının görünümünün rölyefi oluşturulmuştur. Bu makale söz konusu örneklerden biri olan 6 Numaralı Delegasyon üzerinde durmuştur.

Makalenin bulgular bölümünde delegasyonun giyimi, dış görünüşü ve beraberinde getirdiği hediyeler konusunda bilgiler verilmiştir. Görünümde 1 kılavuz ve 3 delegasyon bireyi bulunmaktadır. Delegasyon bireylerinin küçük istisnalar dışında birbirinin kopyası olarak gösterilmesi, giyimlerinin ve dış görünüşlerinin ortak olarak anlatılabilmesine imkân vermiştir. Delegasyon bireylerinin giyimi

başlık, kaftan, kuşak, pantolon ve ayakkabıdan oluşmaktadır. Başlığın tepesi koni biçimindedir. Ensesi açıktır. Kulak kısmı çeneye doğru uzanmaktadır ve iki taraftan gelen parçalar çenenin altında birleşmektedir. Kaftanın önü açıktır. Pazı ve bilek kısımlarında şerit şeklinde süslemeler vardır. Eteği dize kadardır; kalça kısmı kapalıdır ancak kasık bölgesi açıktır. Kuşak orta genişlikte olup kaftana tek tur sarılmıştır. Pantolon bol bir biçimde oluşturulmuştur. Dizin altındaki ve paça kısımlarında ikili hilal motifli süslemeler ile aşağı sarkan şeritler ile süslenmiştir. Ayakkabı ayrıntısız olarak oluşturulmuştur. Herhangi bir bağcık ögesi gözlenememektedir. Delegasyon bireylerinin dış görünüşüne ait net bir izlenim oluşturulabilmektedir. Bireylerin saçı ense bölgesinde top; alında düz bir şerit biçiminde oluşturulmuştur. Sakalı yanaklarda kısa kesilmiş, çene bölgesinde ise göğse kadar sivri bir şekilde uzatılmıştır. Bıyığı merkezde kısa; iki yana doğru oldukça uzun olarak uzatılmıştır ve geneli hilal şeklindedir. Bireyler iki adet hediye getirmiştir. Hediye 1, Birey 2 tarafından taşınan Ahameniş tarzı iki bileziktir. Hediye 2, Birey 3 tarafından taşınmaktadır ve Med tarzında bir kaftandır.

Makalenin tartışma bölümünde "6 Numaralı Delegasyon Hangi Sosyal Gruba Mensuptur?" araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Literatürün görüşü delegasyonun kesin olarak Sakalara mensup olduğuna yöneliktir. Ayrıca Saka Tayaiy Paradraya seçeneği de Sakaların bir alt grubu olarak ön plana çıkan seçenek durumundadır. Kaynaklar çerçevesinde ulaşılacak sonuç ise literatür çerçevesinde olan kadar net değildir ve çok seçeneklidir. Seçeneklerden birincisi olan Saka Haumavargā olasılığının bu delegasyon için uygun olmadığı kanıtlanmıştır. Seçeneklerden ikincisi ve üçüncüsü olan Saka Tigraxaudā ve Saka Tayaiy Paradraya olasılıkları ise daha güçlü durumdadır. Ancak bu örneklerin başlığının tepe kısmındaki koni biçiminin daha uzun olması ve ense kısmının yırtmaç içermesi doğrudan bir bağlantı kurmaya engeldir. Seçeneklerden dördüncüsü delegasyonun başka bir Saka grubuna ait olduğuna yöneliktir. Ancak bu seçenek de -hipotez niteliğinde olan- bu grubun hangisi olduğuna yönelik bilgi verilemediği için net olarak doğrulamamaktadır. Seçeneklerden beşincisi delegasyonun Saka isimlendirmesi adı altında bırakılması biçimindedir ve bu diğer olasılıkları da kapsamaktadır. Bireylerin saç, sakal, bıyık tasarımı ile başlık ve kaftan yapısının kombinasyonu sadece Saka bireylerinde karşılaşılan bir durumdur. Makale ulaşılan sonuçta riski azaltmak için bu olasılığın en uygun seçenek olduğunu savunmaktadır.

KAYNAKÇA

Bregel, Y. (2003). *An Historical Atlas of Central Asia*. Brill.

Burchard, B. (2008). Sacae, *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World: Antiquity*, 12, 821-822.

King, L. W., ve R. C. Thompson. (1907). *The Sculptures and Inscription of Darius the Great: On the Rock of Behistûn in Persia*. British Museum.

Koch, H. (2001). *Persepolis: Glänzende Hauptstadt des Perserreichs*. Verlag Philipp von Zabern.

Krefter, F. (1971). *Persepolis Rekonstruktionen*. Gebr. Mann Verlag.

Mousavi, A. (2012). *Persepolis: Discovery and Afterlife of a World Wonder*. De Gruyter.

Rajabi, P. (2007). *The Status of Dara's Land: The Most Comprehensive Pictorial Book on Persepolis*. Zar Publishers.

Root, M. C. (1979). *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays in the Creation of an Iconography of Empire*. Universite de Liege.

Sami, A. (1958). *Persepolis: (Takht-ı-Jamshid)*. Musavi Printing Office.

Sancisi-Weerdenburg, H, ve Kuhrt, A. (2002). Achaemenids, *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World: Antiquity*, 1, 77-79, 81,82.

Schmidt, E. F. (1970). *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*. Chicago University Press.

Sevinç, E. (2024). *Erken Saka Dönemi Doğu Avrasya Coğrafyası Elit Kurganlarındaki Altın Giyim Kuşam Kompozisyonları -Tarbağatay ve Sarıarqa Buluntu Sahaları Örneğinde-*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Shahbazi, A. S. (1982). Darius in Scythia and Scythians in Persepolis, *Archäologische Mitteilungen ans Iran*, 15, 189-236.

Shahbazi, A. S. (2004). *The Authoritative Guide to Persepolis*. Safiran-Mirdashti.

Shahrokh, R. (2002). Assessing the Damage: Notes on the Life and Demise of the Statue of Darius from Susa, *Ars Orientalis,* 32, 81-104.

Tilia, A. B. (1972). *Studies and Restorations at Persepolis and Other Sites of Fārs*. IsMEO.

Trümpelmann, L. (1988). *Persepolis: Ein Weltwunder der Antike*. Philipp von Zabern.

EKLER

EK 1. *6 Numaralı Delegasyon'dan Lokal Görünümler (Görsellerin Kaynağı: Yazar)*

a: Birey 3'ün Baş Bölgesinin Görünümü

b: Birey 2'nin Kaftan Bölgesinin Görünümü

c: Birey 3'ün Gövde Bölgesinin Görünümü

d: Birey 3'ün Bacak Bölgesinin Görünümü

e: Birey 2'nin Getirdiği Bileziklerin Görünümü

f: Birey 3'ün Getirdiği Kaftanın Görünümü

EK 2. *Ahameniş Rölyefleri Birinci Kategori Çerçevesindeki Görünümler (Görsellerin Kaynağı: a: Maria Bazhatarnik; b-j: Yazar)*

a: Skunkha

b: Suguda (Sogd)

c: Uvārazmīya(Harezm)

d: Saka Haumavargā

e: Saka Tigraxaudā

f: Saka Tayaiy Paradraya

g: Skudr (Skudra)

h: S³qdy (Sogd)

ı: Ḫ³rws³mj (Harezm)

j: S³g (Saka)

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Examining the Relationship between the Economic Discontent Index and BIST Bank Index with Wavelet Analysis

İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ile BIST Banka Endeksi Arasındaki İlişkinin Dalgacık Analizi ile İncelenmesi

Levent SEZAL
Associate Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Universty, School of Social Sciences
leventsezal@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-8873-7335

Şebnem ALPTÜRK
Master, Independent Researcher
sebnemalpturk1@gmail.com
Orcid ID: 0009-0006-1135-0980

Abstract: Financial markets are influenced by numerous factors, such as economic indicators, investor confidence, and macroeconomic conditions. Among these, the Economic Discontent Index is an essential measure reflecting the public's economic discontent, which can subsequently influence investor behavior and market performance. The BIST Bank Index, which represents the performance of banking stocks in Borsa Istanbul (BIST), is a critical component of Türkiye's financial ecosystem. Therefore, this study aims to investigate whether there is a relationship between the economic discontent index and the BIST Bank Index. Traditional econometric analysis methods may be insufficient to explain the non-linear and multiscale nature of these relationships fully. For this reason, the study analyses the relationship between economic discontent and the banking index from a multiresolution perspective using the Wavelet transform. As a result of the study, it is concluded that there is no relationship between the economic discontent index and the BIST banking index in the long run. At the same time, there is a relationship in the short run only in 2017 and 2018.

Keywords: Economic discontent ındex, BIST bank ındex, wavelet analysis.

Öz: Finansal piyasalar, ekonomik göstergeler, yatırımcı güveni ve makroekonomik koşullar gibi faktörlerden etkilenir. Bunlar arasında İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi kamuoyunun ekonomik hoşnutsuzluğunu yansıtan önemli bir ölçüt olarak hizmet eder ve bu da daha sonra yatırımcı davranışlarını ve piyasa performansını etkileyebilmektedir. BIST içindeki bankacılık hisse senetlerinin performansını temsil eden BIST Banka Endeksi, Türkiye'nin finansal ekosisteminin kritik bir bileşenidir. Buradan hareketle çalışmada, iktisadi hoşnutsuzluk endeksi ile BIST banka endeksi arasından bir ilişkinin olup olmadığı amaçlanmıştır. Geleneksel ekonometrik analiz yöntemleri, bu ilişkilerin doğrusal olmayan ve çok ölçekli doğasını tam olarak açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle çalışmada, Wavelet dönüşümü kullanılarak iktisadi hoşnutsuzluk ve bankacılık endeksi arasındaki ilişki çoklu çözünürlük perspektifinden ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, iktisadi hoşnutsuzluk endeksi ile BIST banka endeksi arasında uzun dönemde ilişki tespit edilemezken, kısa dönemde ise sadece 2017 ve 2018 yıllarında ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi hoşnutsuzluk endeksi, BIST banka endeksi, dalgacık analizi.

Geliş Tarihi:24.02.2025 *Kabul Tarihi:18.09.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2026*

Atıf: Sezal, L. & Alptürk, Ş. (2026). Examining the Relationship between the Economic Discontent Index and BIST Bank Index with Wavelet Analysis. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 281-291. Doi: 10.33437/ksusbd.1645756

INTRODUCTION

Inflation, unemployment, and the accompanying problems have been one of the biggest problems every country's economy faces for years. The indicator, which consists of inflation and unemployment rates, gives essential information about the course of the economy and is defined by economists as the Economic Discontent Index. The index, which was first introduced by the American economist Arthur Okun in 1970, is an indicator consisting of the sum of the unemployment and inflation rates. Since an increase in the unemployment rate indicates a decrease in the level of employment and an increase in the inflation rate indicates a decrease in purchasing power, an increase in the index level indicates disruptions in the course of the economy, deterioration in macroeconomic performance, and increasing discontent.

Inflation, which most countries struggle against and try to keep at reasonable levels, means a continuous increase in the general level of prices and a decline in the purchasing power of money. Although inflation is a macroeconomic problem arising in the functioning of the monetary system, it distorts income distribution as a result. Those in a society's upper income groupan protect themselves against inflation by investing their assets in various value-preserving instruments such as real estate, stocks, and jewelry.

High inflation and unemployment rates are among the undesirable conditions for every economy. The gradual increase in inflation and unemployment rates means a worsening economic situation for average individuals. While the increase in inflation reduces purchasing power, the increase in unemployment makes it difficult to find a job (Yetişen et al., 2022: 44). A combination of both worsens the economic situation, reduces average wages and tax revenues, increases income inequality, deepens social inequality and increases crime rates (Özcan, 2016: 300). Therefore, the course of unemployment and inflation indicators in the country is important in terms of determining their effects on the economy and the economic discontent of the people.

In the 1990s, Barro (1999) developed the index by adding growth rates and long-term interest rates to the index developed by Okun. According to Barro, an increase in unemployment, inflation, and interest rates will increase economic discontent. A decrease in economic growth also increases economic discontent (Kaya et al., 2023: 2438). The index is frequently used to make macroeconomic performance comparisons between periods. The course of a country's economy and the economic welfare of the people are closely related to unemployment, inflation, interest rates, and economic growth, which are related to macroeconomic performance (Işık & Öztürk Çetenak, 2018: 38). Although the variables included in the developed economic discontent indices vary, high unemployment, inflation and interest rates and low growth rates generally increase economic discontent. Therefore, high economic discontent indicates domestic economic imbalance and a decrease in the quality of life of individuals.

The BIST Bank Index, which represents the performance of banking stocks in Borsa Istanbul (BIST), is a critical component of Türkiye's financial ecosystem. The relationship between economic discontent and stock market indices, notably the BIST Bank Index, is a complex and multifaceted topic that has attracted considerable academic interest. Economic discontent, often measured through various indices that capture public sentiment about economic conditions, can have profound implications for financial markets. In the Turkish context, the BIST Bank Index serves as a critical barometer for the performance of the banking sector, reflecting the health of financial institutions and their response to macroeconomic conditions. Understanding the interaction between economic discontent and the BIST Bank Index is important for investors, policymakers, and researchers as it can provide insights into market behavior and economic stability.

In sum, the relationship between economic discontent and the BIST Bank Index is characterized by the interaction of macroeconomic factors, external shocks, and credit dynamics. The impact of external shocks, such as geopolitical events or natural disasters, further complicates the relationship between economic discontent and the BIST Bank Index. For example, Çilek (2023) analyzed the effects of the 2023 Kahramanmaraş earthquake on the BIST 100 and BIST Bank Index and found a causal link between the magnitude of the earthquake and the declines in these indices. As economic discontent emerges through various indicators, its impact on the banking sector becomes increasingly evident and

affects market performance and investor behavior. The fact that the banking sector is susceptible to economic fluctuations may significantly impact the performance of bank indices. Banks' lending status, profitability, general economic situation, and contributions may be adversely affected in an environment of economic instability.

Economic uncertainties and macroeconomic imbalances are among the key factors that directly affect the stability of financial markets. In particular, economic discontent indicators can play a decisive role in investor confidence and banking sector performance. The banking index is an important indicator that reflects the vulnerabilities and systemic risks in financial markets, and its dynamic relationship with economic discontent may vary over time. Traditional econometric analysis methods may be insufficient to explain the non-linear and multiscale nature of these relationships fully. This study will analyze the relationship between economic discontent and the banking index from a multiresolution perspective using the wavelet transform. By decomposing short-term and long-term effects through wavelet analysis, the reflections of economic fluctuations on the banking sector at different time scales will be analyzed more comprehensively.

The study aims to investigate whether there is a relationship between the economic discontent index and the BIST bank index. While the Economic Discontent Index reflects characteristics such as economic growth and security, in the Turkish context, the BIST bank index serves as a critical indicator for the performance of the banking sector, reflecting the health of financial institutions and their response to macroeconomic conditions. The relationship between these two links can be used effectively in the market decision-making processes. In this sense, the study's results are expected to contribute to the literature.

In the study, following the introduction section, where the general summary of the subject is made, a general summary of the studies conducted in the literature regarding the economic discontent index is made. Then, the methodology for determining the relationship between the economic discontent index and the BIST Bank index is given. After discussing the results of the analyses, the study concludes with a conclusion section.

LITERATURE REVIEW

Examining the relationship between the Economic Discontent Index and the BIST Bank Index fills the gaps in the existing literature. By further analyzing the relevance of social and economic liberalization for financial markets, especially the banking sectors, this research provides new insights and compiled recommendations for the market daily.

When the economic discontent index literature is analyzed, it is seen that the studies investigating the relationship between economic discontent and both macroeconomic indicators and social indicators are limited. It is observed that each study differs in terms of country, method, and period, and the results also differ. The studies generally investigate the relationship between inflation-economic growth, unemployment-economic growth, and inflation, unemployment and economic growth. In addition, the relationship between this index and many variables has been empirically and theoretically discussed in the literature. The relationship of the index with many variables such as economic growth, current account balance, foreign direct investment, crime and suicide rates, life satisfaction, brain and labor migration, government performance, change in income distribution, health expenditures, and consumer confidence has been the subject of research. In the literature review, it is observed that there is no study analyzing the relationship between the economic discontent index and the banking index, and this study is expected to contribute to the literature in this respect. Below are summaries of the studies conducted with the economic discontent index in the literature.

Welsch (2007) analyzed the relationship between the economic discontent index and life satisfaction for 12 European countries between 1992 and 2002. The study covers Belgium, France, Denmark, Germany, the United Kingdom, Ireland, the Netherlands, Italy, Greece, Luxembourg, Spain, Portugal, Italy, Greece, Luxembourg, Spain and Portugal, and unemployment, inflation, economic growth and long-term interest rates are used as variables. Using regression analysis, he concluded that life satisfaction decreases when economic discontent increases. Moreover, no matter how life satisfaction is measured, growth, employment, inflation, and stability are equally important for European citizens.

Lechman (2009) used correlation analysis to analyse the relationship between Okun and Barro discontent indices and poverty in his study of 27 European Union countries. He concluded that there is no relationship between the economic discontent index and the poverty rate.

Lee et al. (2007) investigated the relationship between Okun's economic discontent index and economic growth, unemployment, inflation, and current account balance for the USA, Japan, and Korea using data for 1967-2001. In the study, within-country analyses and cross-country comparisons were made regarding economic performance. The findings from the analyses show that the economic discontent index is consistent with economic performance and accurately reflects the economic situation. In terms of international comparisons, while Korea's economic discontent index is more affected by countries other than the USA and Japan, it is affected by Japan in terms of economic growth and balance of payments and by the USA in terms of inflation. While the economic discontent index of the USA is not affected by Korea and Japan at all, inflation and balance of payments are slightly affected by Japan. Japan's economic discontent index is mainly affected by the US, while the US and Korea have almost the same effect on the balance of payments. In general, it is found that high economic performance is associated with low economic discontent.

Grabia (2011) investigated the relationship between Okun's economic discontent index, which is the sum of inflation and unemployment rates, and GDP per capita (according to purchasing power parity) in 27 European Union countries using data from 2000-2009. In the study, which aims to evaluate the economic performance of countries, it is found that economic discontent is low in high-income countries such as Luxembourg, the Netherlands, Denmark, Austria, Sweden, and the United Kingdom. At the same time, it is high in lower-income countries such as Hungary, Estonia, Slovakia, Poland, Latvia, Lithuania, Bulgaria, and Romania, which are new members of the European Union.

Özer (2019) analyzed the relationship between the economic discontent index and the current account deficit in developing countries. According to the Fourier cointegration test results, there is an inverse relationship between the economic discontent index and the current account deficit in all countries examined. In Brazil, South Africa and India, a unidirectional long-run relationship was found from the current account deficit to the economic discontent index, in Indonesia, a unidirectional long-run relationship was found from the economic discontent index to the current account deficit, and in Türkiye, a bidirectional long-run relationship was found between the economic discontent index and the current account deficit. Analyses conducted by taking the countries' average also indicate a bidirectional long-run relationship between the economic discontent index and the current account deficit.

Çağlayan Akay and Oskonbaeva (2020), in 16 selected transition economies (Croatia, Bulgaria, Estonia, Czech Republic, Hungary, Lithuania, Latvia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Moldova, Romania, Poland, Slovenia, Slovakia, Ukraine, Russia) investigated the relationship between the poverty index, labor transfers, foreign direct investment and openness index indicators and economic growth with annual data for the period 1996-2017. Panel ARDL test was used to estimate the study analyses. The study results show a negative long-run relationship between the misery index and economic growth in the countries analyzed; a 1% increase in the misery index decreases economic growth by 0.22%. Moreover, the relationship between the poverty index and economic growth is also negative and significant in the short run; a 1% increase in the poverty index decreases economic growth by 0.01%.

Göksu and Mere (2022) investigated the effect of economic growth (real GDP) and economic discontent index on the insurance sector by using data from 1992-2020 for Türkiye. According to the study's findings using the Granger Causality Test and ARDL bounds test approach, a unidirectional causality was found from economic growth to economic discontent index and insurance sector. In the long run, it is found that a 1% increase in the economic discontent index will decrease the insurance sector by 0.02%. In comparison, a 1% increase in economic growth will cause an expansion of approximately 0.15% in the insurance sector.

In their study, Ali et al.(2024) examined how bank stock performance in G20 countries responds to economic policy uncertainty (EPU) and oil price shocks using a time-frequency (wavelet coherence) approach. The authors revealed cross-wavelet coherence using continuous wavelet transform while testing how the effect of uncertainty changed across different return quantiles using a non-parametric

causality-in-quantiles test. Empirical findings showed heterogeneous impact profiles across countries; during crisis periods, EPU revealed a more pronounced and mostly negative relationship on bank returns.

Athari, et al. (2024) examined the relationship between the Twitter-based Economic Uncertainty Index (TEU) and US energy stocks using the wavelet coherence method; they reported that when the TEU rose, a homogeneous downward trend was observed in energy stocks. The study emphasises that the TEU establishes a positive and significant relationship with the S&P 500 in the medium to long term, but that the response is heterogeneous across sectors (e.g., energy vs. technology vs. banking). Using continuous wavelet coherence as a method, time-frequency-based co-movement maps were generated, and the findings showed that this co-movement strengthened during the COVID-19 period. The conclusion that such social media-based uncertainty indices affect financial sectors differently with short-frequency waves indicates how the choice of data source for the Economic Dissatisfaction Index (survey vs. news vs. social media) in the Turkish case could affect empirical results.

Abakah et al. (2024) examined the relationship between DeFi assets and G7 banking stocks using the wavelet quantile correlation approach; time-frequency and quantile-sensitive correlation analyses found that diversification/hedging benefits exist in the short to medium term. The study highlights the heterogeneity of DeFi-bank relationships across different quantiles (e.g., left quantile = downturn periods), underscoring the importance of considering time-frequency and risk-state factors in portfolio selection. Methodologically, the detail provided by wavelet-based quantile correlation (WQC) allows for a more nuanced interpretation of how the BIST Bank Index and the dissatisfaction index interact under different market conditions.

A study conducted by Huang and Charteris (2025) investigated how the 2023 banking crisis altered the time-frequency coherence structure within the global banking sector. The study shows that the 2023 crisis increased contagion effects in the short term through wavelet analysis, while strengthening intra-sectoral coherence in some frequency bands. Such findings highlight the importance of controlling for global shocks in analyses of the BIST Bank Index and dissatisfaction indices, particularly for studies covering the post-2023 period.

METHODOLOGY

In this study, the dynamic relationship between the Economic Discontent Index and the BIST Bank Index is analysed using the Wavelet Coherence Analysis method, which can reveal co-movements that vary in wavelength and time dimension. Thanks to this method, short—and long-term interactions between the series are identified, and the possible effects of economic discontent on the banking sector are evaluated at different time scales.

The attractive feature of the Wavelet transform in analysing macroeconomic data is a three-dimensional diagram that shows time series information at different frequencies (low and high) and time (short-term or long-term scale) horizons, and the strength of the relationship is measured by colours (Grinsted et al., 2004). In this study, we provide a methodological discussion based on the Wavelet coherence (WTC) transform to examine macroeconomic series that are suitable or preferred for orthogonal wavelet bases.

Wavelet transform or Wavelet analyses (Wavelet) focus on two fundamental questions. First, do the wavelet coefficients in Wavelet analysis characterize the time series data as a whole? Second, can the time series be reconstructed from the wavelet coefficients? The wavelet transform can provide time-frequency information without considering the stationarity of the time series data used in the analysis. In this respect, it offers a new perspective and a complementary role to traditional Fourier spectrum analysis. Since Fourier spectrum analysis is usually based on the assumption of stationarity, Wavelet makes an important contribution in this respect. Therefore, advanced wavelet data analysis has become a new method in the literature (Liu, 1994: 151-153).

In the literature, there is no consensus on the smoothing of the cross-wavelet spectrum in order to express a suitable wavelet coherence. However, in the Wavelet method, both time and scale smoothing are applied first. The smoothing process should depend on the choice of both wavelet and

scale. Given a series (X and Y) with two different Wavelet transforms such as $W_n^x(s)$and $W_n^y(s)$ $Wn\,X(s)$, the equation is defined as follows. Where 'n' stands for time and 's' stands for scale (Torrence and Webster, 1999: 2689):

$$W_n^{XY}(s) = W_n^X(s)W_n^{Y*} \quad (1)$$

In Equation 1, $W_n^x(s)$and $W_n^y(s)$ denote the continuous wavelet transforms of X and Y, respectively, and (*) denotes expresses the conjugate of the complex number.

$$R_n^2(s) = \frac{\left|S(s^{-1}W_n^{XY}(s))\right|^2}{\left(S^{-1}|W_n^X(s)|^2\right)\left(S^{-1}|W_n^Y(s)|^2\right)} \quad (2)$$

In Equation 2, ' 〈 〉 ' stands for smoothing in time and scale. s is explained as a smoothing process over the period analysed together with frequency. The equation $R_n^2(s)$ takes values between 0-1 ($0<R_n^2(s)<1$). Accordingly, as the value of $R_n^2(s)$ increases, the correlation between data sets increases.

In other words, when this value approaches 1, it indicates that the time series move together on a particular scale during the analyzed period, and the relationship between them is strong. Moreover, the analysis results highlight this strong relationship in red tones. Similarly, when this value approaches 0, it indicates that the relationship between the time series is weak, and this is expressed in blue tones

The difference analysis, which is the stage that reveals the relationship of the analyzed time series, is calculated with the help of Equation 3:

$$\phi_n(s) = \tan^{-1}\left(\frac{\Im\left\{\left(s^{-1}W_n^{XY}(s)\right)\right\}}{\Re\left\{\left(s^{-1}W_n^{XY}(s)\right)\right\}}\right) \quad (3)$$

In Equation 3, ($\Re$) denotes the corrected genuine and ($\Im$) the imaginary (virtual) parts. With the help of Equation 3, wavelet plots are obtained. The black arrows show the results of the wavelet coherence phase difference. The direction of the arrows in the wavelet plots represents the relationship between the analyzed time series and provides information about the direction of the relationship. The direction of the arrows to the right (180^0) indicates that the relationship between the time series is positive. The direction of the arrows to the left (180^0) indicates the presence of a negative relationship. In addition, the upward (90^0) direction of the arrows indicates that the first variable causally affects the second variable. In comparison, the downward (90^0) direction of the arrows indicates that the second variable causally affects the first variable, that is, the existence of a unidirectional causality (Cohen, 2019:82).

The white curve in the wavelet graph indicates that the wavelet power is cut off. In this case, it is stated that it is difficult to make inferences about the parts outside the white curve. The thick black lines show the significance of test results through Monte Carlo simulations. Accordingly, it indicates a significant wavelet power range at a 5% significance level. The colors in this range indicate that the relationship strengthens as we move from blue to red (Morlet et al., 1984: 723).

Data Set

Arthur Okun first proposed the economic discontent index to measure economic discontent in the US in the early 1970s as rising unemployment and inflation caused severe costs (Cohen et al., 2014: 2). Okun's economic discontent index consists of the unweighted sum of inflation and unemployment rates. Inflation, which constitutes one of the parameters of the economic discontent index, is included in the consumer price index (CPI) since it is important for the consumer and is calculated in retail prices (Çondur, 2016: 1314). Okun's economic discontent index, which can be calculated quarterly or annually, is formulated as follows (Cohen et al., 2014: 2):

$$mt = | \pi t | + ut \quad (4)$$

Where mt is the discontent index in period t, πt is inflation in period t, and ut is unemployment in period t. The absolute value of inflation in the formula indicates that deflation can be as harmful as inflation (Lovell and Tien, 2000: 2). The economic discontent index is the first statistical tool used to measure the economic welfare of countries and to determine the level of economic stability (Cohen et al., 2014: 2). Increases in any of the variables that make up the index negatively affect the stability and welfare level of the national economy. An increase in the index value generally indicates a deterioration in macroeconomic performance, while a decrease in the index value indicates an improvement in macroeconomic performance.

In this section of the study, the changes in the variables of the Turkish economy in the 2004:1-2023:4 time interval are analyzed. The data used in the analysis are obtained from the Central Bank of the Republic of Türkiye Electronic Data Distribution System (EDDS) and investing.com. Figure 1 shows the economic discontent index values according to Okun (1970) and Barro (1999) calculated from inflation and unemployment data for Türkiye covering the 2004-Q1/2023-Q4 periods.

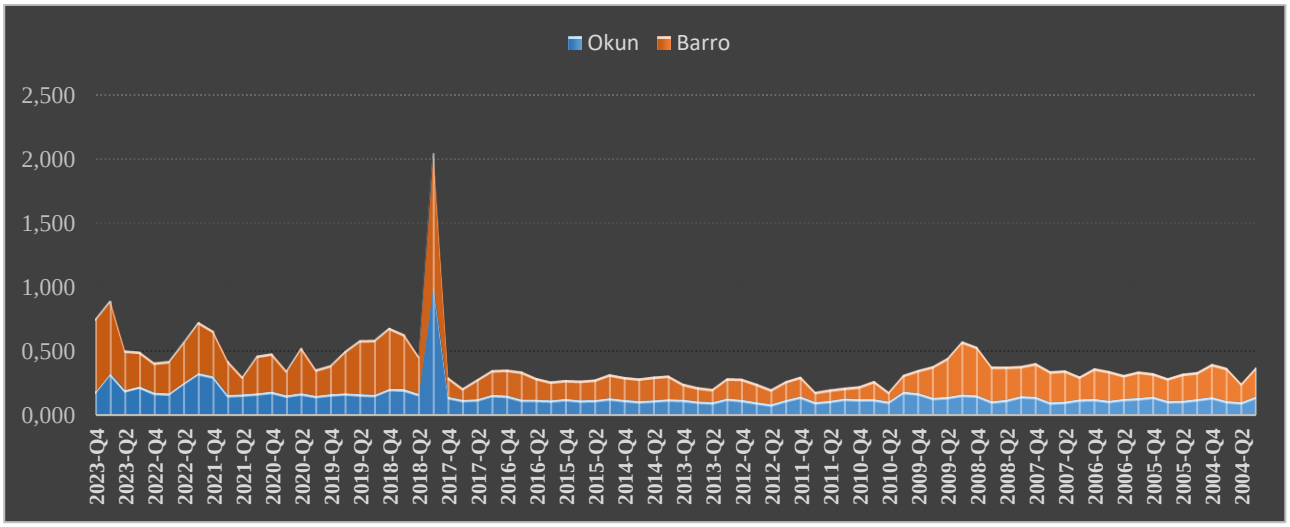

Figure 1. *Time Series Graph*

RESULTS

The results obtained are planned to be explained in this section of the study using the Wavelet method. R Studio program was used in the analysis. The analysis was performed with the "wavelet" code developed by Gouhier et al. (2013).

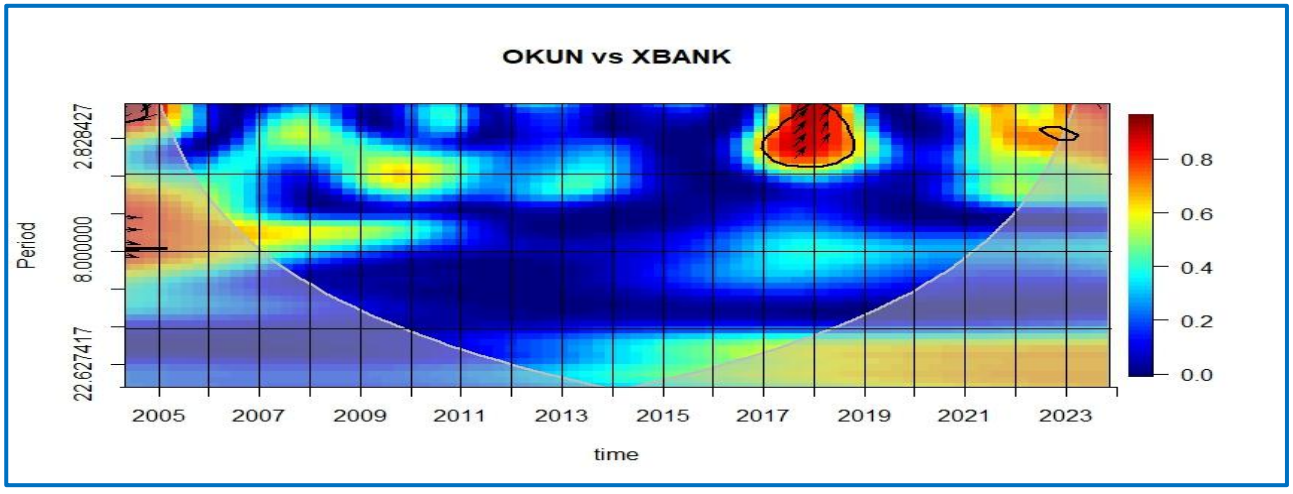

Figure 2. *Okun Economic Discontent Index and XBANK Index*

When Figure 2 is examined, it is seen that there are significant effects at short-term frequencies between the economic discontent index proposed by Okun (1970) and the BIST Bank Index according to the results of the wavelet analysis, while there is a high correlation in the relevant period starting from 2017 until the 3rd quarter of 2018. According to the direction of the arrows (), they move together for 2 years under the leadership of the economic discontent index. The islands in the effect funnel indicate that the results obtained are significant at the 5% level. When the long-run frequencies are analyzed, it is observed that there is no relationship.

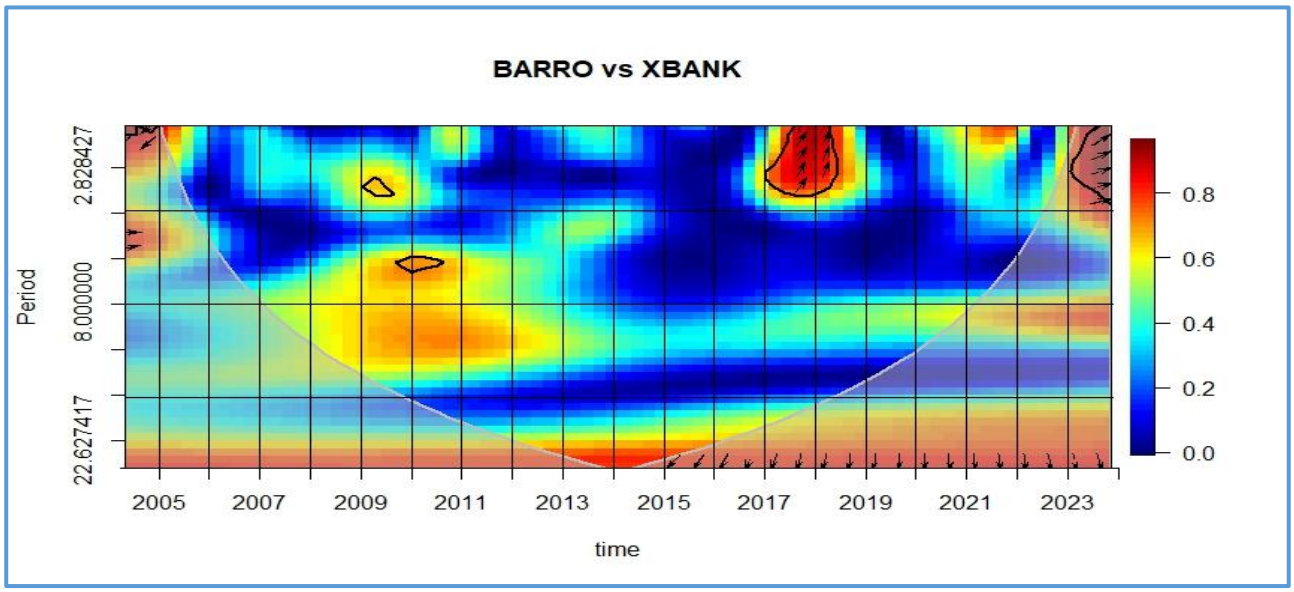

Figure 3. *Barro Economic Discontent Index and XBANK*

Figure 3 shows a short-term relationship between the economic discontent index proposed by Barro (1996) and the BIST Bank Index. However, no relationship was detected at long-run frequencies. When the obtained relationships are analyzed, it is seen that they move together in the funnel of influence at the 5% significance level, starting from 2017 until mid-2018, with the direction of the arrows () led by Barro's economic discontent index in the relevant period. In addition, significant relationships were found at different frequencies from the first half of 2009 and the last quarter of 2009 to mid-2010.

CONCLUSION

The relationship between the Economic Discontent Index and the BIST Bank Index is an important indicator for evaluating Türkiye's economic dynamics. While the Economic Discontent Index reflects characteristics such as economic growth and security, in the Turkish context, the BIST Bank Index serves as a critical indicator for the performance of the banking sector, reflecting the health of financial institutions and their response to macroeconomic conditions. The relationship between these two links can be effectively utilized in market decision-making processes.

When the findings obtained from the analysis are analyzed, while there was no relationship between the Economic Discontent Index developed by both Okun and Barro and the Borsa Istanbul Bank Index in the long run, the relationships obtained in the short run were realized only in 2017 and 2018. While it was found that the variables moved together in this period and there was a high level of correlation between them, the reason for the relationship in this period may be that inflation in Türkiye exceeded 20% in 2018 for the first time since 2002. Therefore the policy rate was increased 3 times in 2018.

When the results are analyzed in general, although there is a relationship between the economic discontent index and the Borsa Istanbul bank index, it is not sufficient. When the results are analyzed from the perspective of investors, economic discontent alone does not significantly affect investment decisions. If appropriate conditions are provided, different countries can be included in the analysis, comparisons between countries can be made, and the study can be taken further.

The relationship between the BIST Bank Index and the Economic Discontent Index is not limited to economic factors. Foreigners' buying and selling transactions can also be realized in this way. Kaya (2020) analyzed the relationship between foreigners' buying and selling transactions and stock prices and found that these variables move together in the long run. This suggests that foreign investors' attitudes towards economic returns in Türkiye have a distribution on the BIST Bank Index. In conclusion, the relationship between the Economic Discontent Index and the BIST Bank Index has a multidimensional structure. Economic returns, investor sentiment, systemic risks and foreign investor inflows are important factors that shape this two-band interaction. Therefore, adopting a multidisciplinary approach and observing differential economic growth for sustainability is necessary. Forward-looking studies can contribute to a better understanding of these dynamics and help shape economic policies.

Central banks and regulatory authorities should develop communication strategies that are stabilising, transparent and consistent during periods of uncertainty. Transparency in monetary policy communication—regular and understandable information about policy objectives, instruments, and possible scenarios—helps prevent unnecessary volatility and erosion of confidence in financial markets, thereby reducing the likelihood of short-term waves of discontent translating into market behaviour. This communication should not be limited to technical texts; summaries for the public, frequently asked questions and rapid explanation mechanisms during crises should also be established.

The banking sector's liquidity and capital resilience must be made more resistant to rapid sentiment shocks originating from social media and news sources. As liquidity stresses similar to those seen in 2023 can spread rapidly in the digital age, regulators should revise regulations on liquidity management, deposit insurance regulations and emergency liquidity support mechanisms, in addition to macro-prudential risks. Furthermore, regulators should use short-frequency (daily/weekly) sentiment shocks in stress tests and scenario analyses to assess how banks would respond to short-term liquidity gaps.

When designing policy packages, coordination should be prioritised: the interaction between monetary policy, macroprudential tools and fiscal policy is particularly important. If economic discontent and financial volatility rise simultaneously, coordinated and communicative steps by different institutions (e.g. coordinated intervention, joint statements, emergency liquidity cooperation protocols) are effective in stabilising market confidence and public perception.

REFERENCES

Abakah, E. J. A., Goodell, J. W., Sulong, Z., & Abdullah, M. (2024). Wavelet quantile correlation between DeFi assets and banking stocks. *Finance Research Letters, 70*, 106272. https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.106272

Ali, D. J., Sargon, B., & Hadi, D. M. (2024). The impact of economy policy uncertainty and oil price shocks on G20 banks' stock performance: Wavelet coherence and non-parametric causality in quantiles approach. *Heliyon, 10*(7), e28846. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e28846

Athari, S. A., Khalid, A. A., & Syed, Q. R. (2024). Twitter-based economic uncertainty and US energy market: An investigation using wavelet coherence. *Energy Research Letters, 26,* 1-15.

Barro, R. J. (1999). Inflation and Economic Growth. Bank of England Quarterly Bulletin, 35(2), 407-443.

Cohen, I. K., Ferretti, F. ve McIntosh, B. (2014). Decomposing The Misery Index: A Dynamic Approach. Cogent Economics & Finance, 2, 1-8. https://doi.org/10.1080/23322039.2014.991089

Cohen, M.X. (2019). A better way to define and describe Morlet wavelets for time-frequency analysis. NeuroImage, 199, 81-86. https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2019.05.048

Çağlayan Akay, E., & Oskonbaeva, Z. (2020). İktisadi Büyüme ve Sefalet Endeksi Arasındaki İlişki: Geçiş Ülkeleri Örneği, International Conference on Eurasian Economies, 130-135. https://doi.org/10.36880/C12.02359

Çilek, A. (2023). The impact of the 2023 kahramanmaraş earthquake on BIST100 and bist bank index: evidence from toda-yamamoto causality test. Pressacademia, https://doi.org/10.17261/pressacademia.2023.1760

Çondur, F. (2016). Türkiye'de Hoşnutsuzluk Endeksi Parametrelerinin Gelişimi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30(5), 1309-1327.

Gouhier, T. C., Grinsted, A., Simko, V., Gouhier, M. T. C., & Rcpp, L. (2013). Package 'biwavelet'. Spectrum, 24, 2093-2102.

Göksu, S., & Mere, M. (2022). İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ve Ekonomik Büyüme Sigortacılık Sektörü Üzerinde Etkili mi?. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 9(82), 680-689. https://doi.org/10.26450/jshsr.3075

Grabia, T. (2011). The Okun Misery Index in the European Union Countries From 2000 to 2009, Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe, 14(4), 97-115. https://doi.org/10.2478/v10103-011-0029-8

Grinsted, A., Moore, J.C. and Jevrejeva, S. (2004). Application of the cross wavelet transform and wavelet coherence to geophysical time series. Nonlinear Processes in Geophysics, 11(5/6), 561- 566. https://doi.org/10.5194/npg-11-561-2004

Chun-Sung Huang, C.H. and Charteris, A. (2025). Shockwaves across borders: Did the 2023 banking crisis reshape global banking sector linkages? Finance Research Letters, 82, 1-10. https://doi.org/10.1016/j.frl.2025.107571

Işık, M., & Öztürk Çetenak, Ö. (2018). İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi Makroekonomik Performansın Ölçülmesinde Başarılı Bir Gösterge midir?: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 4(4), 37-50.

Kaya, L., Çadırcı, Ç., & Aztimur, H. (2023). İktisadi Hoşnutsuzluk ve Yolsuzluk İlişkisi: ASEAN Ülkelerinden Kanıtlar. Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 9(62), 2437-2446. https://doi.org/10.29228/JOSHAS.67350

Lechman, E. (2009). Okun's and Barro's misery index as an alternative poverty assessment tool. Recent estimations for European countries. MPRA Paper, 37493, 1-10.

Lee, S., Cheong, K., & Suh, S. H. (2007). International Comparison of Economic Performance Index: The Case of the USA, Japan and Korea. The American Economist, 51(1), 63-74. https://doi.org/10.1177/056943450705100106

Li, H. & Zou, H. F. (2002). Inflation, growth, and income distribution: A. cross-country study. Annals of Economics and Finance, 3, 85-101.

Liu, P. C. (1994). Wavelet Spectrum Analysis and Ocean Wind Waves, Wavelet Analysis and Its Applications. Academik Press, 4: 151-166. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-052087-2.50012-8

Lovell, M. C., & Tien, P. L. (2000). Economic Discomfort and Consumer Sentiment. Eastern Economic Journal, 26(1), 1-8. https://doi.org/10.2139/ssrn.222510

Morlet, J. ve Grossmann, A. (1984). Decomposition of Hardy Functions into Square Integrable Wavelets of Constant Shape. SIAM Journal on Mathematical Analysis, 15 (4), 723-736.https://doi.org/10.1137/0515056

Okun, A. M. (1970). The Political Economy of Prosperity. The Brookings Institution, Washington D.C.

Özcan, S. E. (2016). Yoksulluk Göstergesi Olarak Hoşnutsuzluk Endeksi, Türkiye İçin Bir Deneme. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 48, 294-313.

Özer, M.O (2019). Gelişmekte olan ülkelerde iktisadi hoşnutsuzluk endeksi ile cari açık arasındaki ilişki. (Yayımlanmamış doktora tezi). T.C. İstanbul üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü İktisat anabilim dalı

Pal, D. & Mitra, S. K. (2017). Time-Frequency Contained Co-Movement of Crude Oil and World Food Prices: A Wavelet-Based Analysis. Energy Economics, 62: 230-239. https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.12.020

Pal, D. & Mitra, S. K. (2018). Oil Price and Automobile Stock Return Co-Movement: A Wavelet Coherence Analysis. Economic Modelling, XXX: 1-10. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.07.028

Torrence, C. & Webster, P. J. (1999). Interdecadal Changes in the ENSO-Monsoon System. Journal of Climate, 12: 2679-2690. https://doi.org/10.1175/1520-0442(1999)012<2679:ICITEM>2.0.CO;2

Welsch, H. (2007). Macroeconomics and life satisfaction: Revisiting the "misery ındex". Journal of Applied Economics, 10(2), 237-251. https://doi.org/10.1080/15140326.2007.12040489

Yetişen, S., Türkoğlu, M., & Duran, G. (2022). Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü Üyelerinin Hoşnutsuzluk İndeksi Kapsamında Değerlendirilmesi (2008-2021). Economics Literature, 4(2), 43-56. https://doi.org/10.22440/elit.4.2.1

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Sağlık Hizmetlerinde Afet Yönetişimi: Türkiye'de 6 Şubat 2023 Depremleri Sonrası Uygulamaların İçerik Analizi

Disaster Governance in Healthcare Services: A Content Analysis of Post-Earthquake Practices in Turkey After February 6, 2023

Cuma SUNGUR
Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
cumasongur@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-1992-0742

Öz: Bu çalışma, 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve 11 ili etkileyen büyük depremler sonrasında Türk sağlık sisteminin afet yönetişimi uygulamalarını sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Afetler, sağlık sistemleri üzerinde ağır altyapısal ve örgütsel yükler oluşturmakta olup bu süreçlerin etkin şekilde yönetilmesi, güçlü yönetişim mekanizmalarını zorunlu kılmaktadır. Araştırmada, sağlık otoriteleri tarafından alınan kararlar, uygulanan politikalar ve kriz yönetimi süreçleri; etkinlik, eşitlik, koordinasyon, katılım, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi temel afet yönetişimi ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı ve tanımlayıcı vaka çalışması yöntemi benimsenmiş, Mayıs 2025'e kadar yayımlanan resmî belge ve raporlar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, Türk sağlık sisteminin deprem sonrası dönemde hızlı ve etkili biçimde seferber olduğunu, sağlık hizmetlerini zamanında, sürdürülebilir şekilde sunduğunu ortaya koymaktadır. Eşitlik ilkesi kapsamında, özellikle kırsal ve dezavantajlı bölgelerde sağlık hizmetlerine adil erişimin sağlandığı belirlenmiştir. Koordinasyon ve katılım ilkeleri doğrultusunda, devlet kurumları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve sağlık çalışanları arasında güçlü iş birliği ve etkili iletişim mekanizmaları kurulmuş; bu durum, çok paydaşlı ve uyumlu bir afet yönetişimi yaklaşımının hayata geçirilmesini mümkün kılmıştır. Sonuç olarak, Türk sağlık sistemi afet sonrası süreçte etkin, eşitlikçi, koordineli ve katılımcı bir yönetişim modeli benimseyerek başarılı bir afet yönetişimi uygulaması sergilemiştir. Bununla birlikte, gelecekte benzer afetlere hazırlık kapasitesinin artırılması ve mevcut yönetişim yapısının kurumsal olarak daha da güçlendirilmesi kritik önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afet yönetişimi, sağlık hizmetleri, 6 Şubat 2023 depremleri, içerik analizi.

Abstract: This study aims to systematically examine disaster governance practices within the Turkish health system following the Kahramanmaraş-centered earthquakes of 6 February 2023, which affected 11 provinces. Disasters impose severe infrastructural and organizational burdens on health systems, making the effective management of such processes contingent upon robust governance mechanisms. Within this framework, the study evaluates decisions taken by health authorities, implemented policies, and crisis management processes in light of core disaster governance principles, including effectiveness, equity, coordination, participation, transparency, and accountability. Adopting a qualitative research approach, the study employs a descriptive case study design. Official documents and reports published up to May 2025 were analyzed using the document analysis method. The findings indicate that the Turkish health system was rapidly and effectively mobilized in the post-earthquake period, delivering health services in a timely and sustainable manner. In terms of the equity principle, it was observed that fair access to health services was ensured, particularly in rural and disadvantaged areas. In line with the principles of coordination and participation, strong cooperation and

Geliş Tarihi:18.05.2025 *Kabul Tarihi:22.04.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Sungur, C. (2026). Sağlık Hizmetlerinde Afet Yönetişimi: Türkiye'de 6 Şubat 2023 Depremleri Sonrası Uygulamaların İçerik Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 292-306. Doi: 10.33437/ksusbd.1701822

effective communication mechanisms were established among central government institutions, local authorities, non-governmental organizations, and healthcare professionals. This enabled the implementation of a multi-stakeholder and coherent disaster governance approach. In conclusion, the Turkish health system demonstrated a successful disaster governance practice in the post-disaster period by adopting an effective, equitable, coordinated, and participatory governance model. Nevertheless, enhancing preparedness capacity for future disasters and further strengthening the existing governance structure at an institutional level remain of critical importance.

Keywords: Disaster governance, health services, february 6, 2023 earthquakes, content analysis.

GİRİŞ

Doğal afetler, yalnızca fiziksel yıkımla sınırlı kalmayan; ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal düzeylerde çok boyutlu etkiler yaratan karmaşık olaylardır. Bu olaylar, özellikle afet anı ve sonrasında kamu hizmetlerinin sürekliliği, kaynakların hızlı ve adil dağıtımı, toplumsal dayanışmanın tesisi ve kırılgan grupların korunması gibi bir dizi yönetsel işlevin eşzamanlı olarak devreye alınmasını gerektirir. Bu bağlamda, afet yönetimi süreçlerinin sadece teknik müdahale kapasitesiyle değil, aynı zamanda yönetişim ilkeleri çerçevesinde yapılandırılmış kurumsal stratejilerle de desteklenmesi hayati öneme sahiptir. Yönetişim, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım, etkinlik, eşitlik ve sürdürülebilirlik gibi ilkeleri merkeze alarak, karmaşık sosyal sorunların çözümüne çok aktörlü iş birlikleriyle yaklaşmayı öngören bir yönetsel paradigmadır. Afetlerin farklı düzeylerde etkiler oluşturan yapısı karşısında, bu ilkelerin hayata geçirilmesi yalnızca kriz yönetimini kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda toplumun afetlere karşı direnç kapasitesini de artırmaktadır (Sorensen ve Torfing, 2007; Brown, 2019). Çevre, iklim değişikliği, tehlikeler ve afetlerle ilgili karmaşık sosyal sorunlar, tek bir kuruluşun ya da kurumun sorumluluğuna tam anlamıyla bırakılabilecek türden değildir. Büyük afetlere yanıt veren yapılar genellikle merkezi koordinasyonu olmayan çok sayıda kuruluşun bir araya gelmesiyle oluşan ağlardan oluşmaktadır (Tierney, 2012). Bu bağlamda afetler sınır tanımamakta; iki ya da daha fazla toplumu aynı anda ya da ardışık olarak etkileyerek, sağlık, ekonomi ve yönetişim gibi farklı sistemleri eş zamanlı biçimde etkileyen "transsistem sosyal kırılmalar" şeklinde tezahür edebilmektedir. Chernobyl nükleer felaketi, SARS salgını, 2003 ABD-Kanada büyük karartması, 2007-2008 küresel finans krizi gibi örnekler bu tür sosyal kırılmalara örnek teşkil eder. Bu tür olayların yönetimi, geniş çaplı uluslararası ve kurumlar arası iş birliği gerektirir. Afet risk azaltma çalışmaları sıklıkla sınır ötesi iş birlikleri ve karmaşık yönetişim düzenlemeleri gerektirir (Tierney, 2012).

Sağlık hizmetleri gibi sektörlerde, afet sonrası yönetişim uygulamaları daha da kritik bir hâl almaktadır. Sağlık sistemlerinin kriz anlarında işlevselliğini sürdürebilmesi, sadece tıbbi müdahale kapasitesine değil, aynı zamanda iyi planlanmış, koordine edilmiş ve toplumsal katılımla desteklenen yönetişim modellerine bağlıdır. Afetler sırasında hizmet sunumunun sürekliliği; sağlık altyapısının dayanıklılığı, bilgi sistemlerinin işlerliği, insan gücü kapasitesi, kaynak yönetimi ve kriz anında alınan kararların meşruiyeti ile doğrudan ilişkilidir (Peters vd., 2019). Afet koşullarında alınan kararların şeffaf biçimde paylaşılması, hizmet sunumunda eşitlik ve adaletin sağlanması, toplumun sürece katılımının mümkün kılınması ve tüm bu süreçlerin hesap verebilir biçimde yürütülmesi; sadece yönetsel bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal güvenin tesisi açısından da zorunludur (Zamzaireen ve Natalia, 2018).

6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'nin güneydoğusunda meydana gelen ve merkez üssü Kahramanmaraş olan depremler, ülke tarihinin en yıkıcı doğal afetlerinden biri olarak kayda geçmiştir. Bu depremler; Adıyaman, Hatay, Gaziantep, Malatya, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Kilis ve Elazığ gibi toplamda 11 ili doğrudan etkilemiş ve hem altyapı hem de insan kaynağı açısından sağlık sistemini ciddi şekilde sınamıştır. Binlerce bina çökmüş, on binlerce insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarca kişi doğrudan ya da dolaylı olarak afetin sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu ölçekte bir yıkım, yalnızca afet anındaki müdahale süreçlerinin değil; aynı zamanda afet sonrası yeniden yapılanma, sağlık hizmetlerinin devamlılığı, salgın hastalıkların önlenmesi ve toplumsal iyileşmenin sağlanması gibi uzun soluklu süreçlerin de yönetişim perspektifinden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Afet sonrası sağlık hizmetleri, özellikle ilk müdahale, acil bakım, kronik hastalık yönetimi, anne-çocuk sağlığı hizmetleri, ruh sağlığı destek sistemleri ve halk sağlığı önlemleri gibi çeşitli boyutlarıyla yönetişim uygulamalarının doğrudan konusu hâline gelmektedir. Bu hizmetlerin tüm toplumsal gruplara eşit

şekilde ulaştırılması; yerel yönetimler, merkezi kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası paydaşlar arasında etkili bir koordinasyon mekanizması gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı, afet sonrası sağlık hizmetlerinin yönetişim ilkeleri doğrultusunda ne ölçüde sürdürülebildiğini analiz etmek; kurumsal kapasite, uygulama başarısı ve karşılaşılan zorluklara ışık tutmaktır. Bu amaçla, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı gibi resmi kurumlar tarafından yayımlanan kamuya açık belgeler üzerinden içerik analizi yapılmış; analiz çerçevesinde şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, eşitlik, sürdürülebilirlik, etkinlik ve kurumsal koordinasyon gibi temel yönetişim ilkeleri üzerinden değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Afet Yönetişimi Kavramı

Yönetişim kavramı, kamu yönetiminde merkeziyetçi ve hiyerarşik yönetim anlayışından, çok aktörlü, katılımcı ve hesap verebilir bir yönetsel paradigmaya geçişi ifade etmekte olup, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kamu yönetiminde yaşanan paradigmatik dönüşümün temel unsurlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Dünya Bankası'nın 1989 yılında yayımladığı raporla birlikte kalkınma sorunlarının yönetim kalitesiyle ilişkisi görünür hâle gelmiş; bu süreçte sivil toplum kuruluşları ve diğer paydaşlar kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında daha etkin roller üstlenmeye başlamıştır (Arı, 2018). Bu dönüşüm, karar alma süreçlerinde çok aktörlü katılımın, şeffaflık, hesap verebilirlik ve etkililik gibi yönetişim ilkelerinin kurumsallaşmasını teşvik etmiş; klasik bürokratik yönetim yapısının ötesine geçerek daha kapsayıcı, katılımcı ve ağ tabanlı bir yönetsel yapının gelişmesini hedeflemiştir (Sørensen ve Torfing, 2007; Brown, 2019). Söz konusu paradigma değişimi sağlık sektörüne de yansımış; Dünya Sağlık Örgütü yönetişimi sağlık sistemlerinin temel işlevlerinden biri olarak tanımlayarak, sağlık hizmetlerinin yalnızca teknik süreçlerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumun genel refahını kapsayan bir yönetim alanı olduğunu vurgulamıştır (World Health Organization [WHO], 2000). Türkiye'de ise Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte yönetişim ilkelerine dayalı, katılımcı ve insan merkezli bir sağlık yönetimi anlayışı benimsenmiş; şeffaflık, hesap verebilirlik ve etkinlik gibi ilkeler sağlık sisteminin temel unsurları hâline gelmiştir (Memişoğlu ve Kalkan, 2016).

Yönetişim kavramının bir alt türü olarak afet yönetişimi kavramı, ilk olarak 2004 yılında BM Kalkınma Programı'nın (UNDP) "Afet Riskinin Azaltılması: Kalkınma İçin Bir Meydan Okuma" başlıklı raporunda ortaya konulan nispeten yeni bir kavramdır. Bu raporda afet yönetişimi; çok yönlü, çok paydaşlı bir yaklaşım ile her ölçekte afetleri yönetmek için ekonomik, politik ve idari otoritenin kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Vij vd., 2020). Diğer bir tanıma göre afet yönetişimi, hiçbir kurumun tek başına çözümleyemeyeceği karmaşık sorunlara çok paydaşlı ve iş birliği anlayışıyla yaklaşan bir yapı olarak tanımlanabilir (Zamzaireen ve Natalia, 2018). Afet yönetişimi; doğal ve teknolojik kaynaklı afetler ile terörizm gibi kasıtlı eylemlerden kaynaklanan afetlerin etkilerini ve kayıplarını azaltmaya yönelik normlar, kurumsal ve örgütsel aktörler ve uygulamalardan oluşan birbirine bağlı sistemlerden oluşmaktadır. Normlar, çok ölçekli yasalar, düzenlemeler, gayri resmi normlar, konsensüse dayalı standartlar ve kolektif eylemi teşvik eden diğer mekanizmaları içerir. Aktörler ise devlet sistemleri, kar amacı güden ve gütmeyen kuruluşlar, uluslararası ve küresel kurumlar, bilimsel ve mesleki toplumlar, koalisyonlar, bilim ve politika yapıcıları birbirine bağlayan sınır kuruluşları ve sosyal hareketler ile ortaya çıkan örgütlerdir (Tierney, 2012).

Genelde, afet öncesi dönemde yönetişim önemli bir rol oynarken, afet sonrası iyileşme süreçlerinde çok daha belirleyici hale gelir. Etkilenen nüfusa hizmetlerin kesintisiz ve sürdürülebilir biçimde sunulabilmesi, afet sonrası yönetişim uygulamalarının etkinliğine bağlıdır. Bu süreçte yalnızca yasal düzenlemeler değil, aynı zamanda uygun fiziki altyapılar ve yeterli donanıma sahip insan kaynağı da kritik öneme sahiptir (Zamzaireen ve Natalia, 2018). Afet yönetişimi, gerek genel anlamda kamu politikaları içinde gerekse doğal afetler özelinde yönetişim perspektifinden değerlendirildiğinde benzersiz zorluklar taşır. Bu alanın kendine özgü doğası, özellikle afet gerçekleşmeden önce toplumsal farkındalığın düşük olması nedeniyle diğer politika alanlarından ayrılmaktadır (Aydıner ve Özgür, 2014). Bu nedenle afet yönetişimi politikalarının yürütülmesi ve uygulanması, daha karmaşık, çok aktörlü ve koordinasyon gerektiren bir yapı arz etmektedir. Etkili bir afet yönetişimi modeli geliştirmek için sürdürülebilir ve bütüncül bir risk ve afet yönetimi anlayışının benimsenmesi şarttır. Bu anlayış; yerel yönetimlerin liderliğinde, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve diğer paydaşların iş

birliğiyle oluşturulan risk planlamalarını içermelidir. Afet yönetiminin başarısı, yalnızca müdahale sürecine değil, aynı zamanda afet öncesinde geliştirilen yönetişim temelli iş birliklerine dayanmaktadır. Böylece, yerel düzeyde alınan kararlar merkezi otoriteyle uyum içinde uygulanabilir ve sağlık hizmetleri dahil olmak üzere afet sonrası hizmetlerin etkinliği artırılabilir (Ölmez ve Bayrak, 2025). Afet sonrası kamu hizmetlerinin sürekliliği, özellikle sağlık hizmetleri açısından bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. E-yönetişim uygulamaları, afet sırasında ve sonrasında bilgiye erişimi kolaylaştırmakta, kaynakların adil ve hızlı dağıtımını sağlamakta ve vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını artırmaktadır. Bu bağlamda, e-yönetişim sadece teknik bir araç olmayıp, yönetişim ilkelerinin dijital ortamda uygulanmasını mümkün kılan stratejik bir platformdur. Türkiye'de e-Nabız, tele-tıp ve Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) gibi uygulamalar, sağlık hizmetlerinin dijitalleştirilmesi ve kriz zamanlarında sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından önemli örneklerdir (Güler ve Şahnagil, 2017; Sağlık Bakanlığı, 2024).

Afetlerin, özellikle salgın hastalıklar gibi yüksek maliyetli olayların sıklığı ve etkisi giderek artmaktadır. Peters vd. (2019)'ne göre, çevresel değişimler ve insan faaliyetleri bu olayların sayısını ve şiddetini artırmakta; riskli alanlardaki yoğun yerleşim ve yetersiz hazırlıklar ise toplumları daha kırılgan hale getirmektedir. Yoksulluk, sağlık sorunları ve beslenme gibi temel insan kırılganlıkları sürerken, önleyici politikaların yetersizliği bu etkileri daha da derinleştirmektedir. Devletlerin proaktif risk azaltma stratejileri yerine yüksek maliyetli müdahalelere yönelmesi ise uzun vadede sürdürülebilir olmayan bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir (Peters vd., 2019).

Afet Risk Azaltma ve İyileşme Süreçlerinde Yönetişim İlkeleri

Sürdürülebilir afet risk azaltma ve iyileşme süreçlerinde yönetişim ilkelerinin etkin şekilde uygulanması, başarı ve süreçlerin etkinliği açısından kritik öneme sahiptir. Başarılı bir yönetişim, toplumların afet risklerini yönetme ve iyileşme kapasitelerini artırmada temel bir çerçeve sunar. Genel olarak iyi bir yönetişim, karar alma ve uygulama süreçlerinde katılımcılık, hesap verebilirlik, şeffaflık, koordinasyon, adalet, etkililik gibi temel unsurların sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Planitz, 2015). Afet risk azaltma ve iyileşme süreçlerinde kritik önem taşıyan yönetişim ilkeleri toplamda altı başlık altında incelenmekte olup, bunlar ayrıntılı şekilde aşağıda ele alınmıştır.

• *Hesap Verebilirlik*: Hesap verebilirlik, Devlet yetkililerinin ve kurumlarının, aldıkları kararlar ve gerçekleştirdikleri eylemler için açıklama ve gerekçe sunma, ayrıca bu eylemlerin sonuçları için sorumluluk kabul etme yükümlülüğüdür (Agu vd., 2024). Bu ilke, yönetişim süreçlerinde giderek daha fazla önem kazanan temel bir ilkedir. Etkili kurumsal yönetişimin yapı taşlarından biri olarak kabul edilen bu ilke, bir kuruluşun eylemlerinin ve kararlarının şeffaf olmasını ve paydaşların çıkarlarıyla uyumlu şekilde alınmasını sağlar (Benson, 2022). Hesap verebilirlik; yetki, rol ve sorumlulukların açık biçimde tanımlanmasını ve bu sorumlulukların etkin şekilde yerine getirilmesini gerektirir. Hem kamu sektöründe hem de özel sektörde, hesap verebilirliğin sağlanması, kurumsal güveni artırmak ve karar alma süreçlerinin meşruiyetini desteklemek açısından kritik öneme sahiptir. Kurumsal yönetişim bağlamında hesap verebilirlik üç ana boyutta ele alınmaktadır: yukarıya, aşağıya ve yana hesap verebilirlik. Yukarıya hesap verebilirlik, kurumların fon sağlayan hükümetler veya üst düzey yönetimlere karşı sorumluluklarını ifade ederken; aşağıya hesap verebilirlik, yerel topluluklara karşı bilgi paylaşımı, katılımı teşvik etme ve toplumsal beklentilere karşı sorumlu olma durumudur. Yana hesap verebilirlik ise kamu kurumlarının birbirlerini denetleyebilmesi ve karşılıklı sorumluluk taşıması anlamına gelmektedir (Planitz, 2015). Yönetim kurulları, hesap verebilirliğin tesis edilmesi ve sürdürülmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Kurul; şirketin yasal ve etik standartlara uygun hareket etmesini sağlamak, stratejik yönelimleri denetlemek ve hem hissedarların hem de diğer paydaşların çıkarlarını gözetmekle yükümlüdür (Efunniyi vd., 2024). Ayrıca yöneticilerin ve uygulayıcıların mali, etik ve operasyonel performanslarının düzenli olarak değerlendirilmesi de hesap verebilirliğin ayrılmaz bir parçasıdır (Favaretti vd., 2015). Afet yönetimi gibi kamu politikalarının yoğun olduğu alanlarda ise hesap verebilirlik zafiyetleri sıkça görülmektedir. Ulusal afet planlarında, rollerin ve sorumlulukların ya belirsiz olması ya da aşırı geniş ve muğlak bir biçimde tanımlanması, hesap verebilirliğin zayıflamasına yol açmaktadır. Bu durum, sorumluluğun üstlenilmemesi veya başka kurumlara devredilmesi riskini artırmakta; afetlere müdahale süreçlerinde koordinasyon eksikliğine ve etkinliğin azalmasına neden olmaktadır. Hesap verebilirliğin güçlendirilmesi, öncelikle rollerin ve sorumlulukların açık ve net bir

şekilde belirlenmesiyle mümkündür. Ancak çıkar çatışmaları, görev reddi ve siyasi kaygılar, bu ilkenin uygulanmasında önemli engeller oluşturabilmektedir (Planitz, 2015).

• *Şeffaflık*: Şeffaflık, devletin ve kurumların eylemleri, kararları ve politikalarıyla ilgili bilgilerin erişilebilirliğini ve açıklığını ifade eder. Bu ilke, özellikle bütçeleme, satın alma ve karar alma gibi süreçlerde açıklık ve katılımcılığı içerir (Agu vd., 2024). Afet yönetimi bağlamında ise şeffaflık, afet riskleri ve süreçlerine ilişkin bilgilerin ilgili taraflara doğru, zamanında ve anlaşılır biçimde sunulmasını sağlayarak karar alma süreçlerine aktif katılımı mümkün kılar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, özellikle teknik ve karmaşık bilgilerin toplumun tüm kesimleri tarafından anlaşılabilir bir biçimde sunulması gerekliliğidir. Bu bağlamda, erken uyarı sistemlerinde bilgi paylaşımının zamanlaması hayati öneme sahiptir. Şeffaflık uygulamalarında, ekonomik çıkarlar ile risk bilgisinin açıklanması arasındaki dengenin dikkatle yönetilmesi gerekmektedir. Zira bazı durumlarda ekonomik kaygılar nedeniyle risk bilgisinin gizlenmesi eğilimi, afet yönetiminde güven kaybına ve hazırlıksızlığa neden olabilmektedir (Planitz, 2015). Bu nedenle, şeffaflık yalnızca bilgi vermek değil, aynı zamanda bu bilginin zamanında, anlaşılır ve amaca hizmet eder nitelikte sunulmasını da kapsar. Sağlık kurumları açısından değerlendirildiğinde ise şeffaflık, hem iç (yöneticiler, sağlık çalışanları) hem de dış (hastalar, toplum, medya) paydaşlara karşı açık, güvenilir ve sürdürülebilir bilgi sunumunu gerektirir. Bilgilendirme süreçlerinin etkin yürütülmesi, hizmet kalitesinin artırılmasına ve kurumsal itibarın korunmasına katkı sağlar (Jalilvand vd., 2024). Kurumsal yönetişim bağlamında şeffaflık, güvenin tesis edilmesi, hesap verebilirliğin sağlanması ve bir kuruluşun genel bütünlüğünün artırılması açısından kritik bir ilkedir. Şeffaflık, paydaşlara doğru, açık ve zamanında bilgi aktarımını içermekte; bu sayede paydaşların bilinçli kararlar alabilmesine olanak tanımaktadır (Efunniyi vd., 2024).

• *Katılımcılık*: Katılımcılık, iyi yönetişimin temel ilkelerinden biri olarak, vatandaşların idari ve siyasal karar alma süreçlerine doğrudan ya da temsil yetkisi verdikleri kurumlar aracılığıyla katılımını ifade eder. Bu ilke, yalnızca oy verme ya da temsilci seçme gibi klasik demokratik mekanizmalarla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının fikir alma, danışma veya dinlenme süreçleri aracılığıyla yönetsel karar süreçlerine dahil edilmesini de kapsamaktadır. Bu şekilde, farklı çıkar grupları arasında uzlaşma sağlanmakta ve ortak yarar etrafında kolektif hareket imkânı doğmaktadır (Cingi, 2021). Sağlık hizmetleri bağlamında katılımcılık, yalnızca yöneticilerle sınırlı olmayıp sağlık profesyonelleri, hastalar ve toplum temsilcilerinin karar alma süreçlerine aktif biçimde katılımını da içermektedir. Bu, hem daha etkin hizmet planlamasını mümkün kılmakta hem de paydaşların ihtiyaç ve beklentilerinin yönetime yansıtılmasını sağlamaktadır (Favaretti vd., 2015). Özellikle afet yönetimi gibi yüksek riskli alanlarda, doğrudan etkilenen toplulukların sürece dahil edilmesi katılımcılık ilkesinin somut bir göstergesidir. Bu tür katılım süreçlerine karşı devletin gösterdiği duyarlılık, yani katılım ve taleplere etkin şekilde yanıt verebilme kapasitesi, yönetişim kalitesini doğrudan etkilemektedir (Planitz, 2015).

• *Etkinlik ve Verimlilik*: Etkinlik, örgütlerin tanımlanmış amaçlarına ve stratejik hedeflerine ulaşmak üzere gerçekleştirdikleri faaliyetlerin, bu amaç ve hedeflerle ne derece uyumlu olduğunu belirleyen bir performans boyutu olarak tanımlanmaktadır. Verimlilik ise belli bir düzeydeki çıktının, kalite unsuru da göz önüne alınarak, en az girdi ile elde edilmesidir. Her iki kavram da kamu yönetiminde stratejik yönetim anlayışının temelini oluşturmakta; kamu kaynaklarının etkin tahsisi, önceliklendirme yapılması ve kamu hizmetlerinin minimum maliyetle maksimum fayda sağlayacak şekilde sunulması gerektiğine işaret etmektedir (Dilaveroğlu ve Üzmez, 2025). Bu yönüyle yönetişim ilkelerinden biri olan etkinlik ve verimlilik, kamu kaynaklarının en uygun biçimde kullanılması yoluyla, kamusal hizmetlerin toplumun ihtiyaçlarına en uygun şekilde sunulmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede, kaynakların özellikle öncelikli risk alanlarına yönlendirilmesi ve bu kaynakların etkin ve verimli biçimde kullanılması, yönetişim süreçlerinin sürdürülebilirliği açısından zorunludur. Etkin ve verimli yönetim için risk tanımlama ve analiz süreçlerinin bilimsel verilere, maliyet-fayda analizlerine ve stratejik hedeflere dayalı olması gerekmektedir. Ancak birçok ülkede bu kapasite hâlâ gelişme aşamasındadır (Planitz, 2015). Devlet kurumlarında bu ilkelerin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, kamu görevlilerinin toplumun gerçek ihtiyaçlarını esas alarak rasyonel ve ölçülebilir stratejik planlar hazırlamaları gerekmektedir. Stratejik planlama, kamu yönetiminin hem etkinlik hem de verimlilik düzeyini doğrudan etkileyen, tüm görev ve birimlerin faaliyetlerinde rehberlik eden temel bir araç konumundadır. Bu bağlamda kurumların, kaynakların verimli kullanımını sağlayacak biçimde

yapılandırılması ve usullerin buna göre şekillendirilmesi önem arz etmektedir. Özellikle günümüzde, kamu yönetiminin sadece hizmet sunan bir yapıdan çıkıp aynı zamanda bu hizmetlerin üreticisi haline gelmesiyle birlikte, üretkenlik ve verimlilik kavramları kamu yönetimine dâhil olmuştur. Bu durum, kamu hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini artırmanın yanı sıra, sınırlı kamu kaynaklarının en etkili biçimde kullanımını da zorunlu kılmaktadır. Kamu yönetiminin yüksek performans sergileyebilmesi, yalnızca kaynak yönetimi ile değil, aynı zamanda hâlihazırda yürürlükte olan kamu politikalarının analiz edilmesi, değerlendirilmesi ve bu politikaların ne derece başarıyla uygulandığının ölçülmesiyle de doğrudan ilişkilidir (Cingi, 2021).

- *Koordinasyon-İşbirliği:* Afet yönetişimi, çok sayıda örgütün birlikte çalışmasını gerektiren karmaşık ve çok aktörlü bir süreçtir. Bu bağlamda işbirliği, yalnızca bireysel kurumların kendi sınırları içinde hareket etmesini değil, aynı zamanda kamu ajanslarının farklı sektörlerle ve kurumlarla koordinasyon içinde çalışmasını ifade eder. Bu süreç, ortak kamu amaçlarına ulaşmak için yapılandırılmış ve sınır ötesi etkileşimleri içeren bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır (Tierney, 2012). İşbirliğini tamamlayan bir başka önemli yönetişim ilkesi ise yardımlaşma (subsidiarite) ilkesidir. Bu ilke, yönetişim işlevlerinin mümkün olan en alt düzeydeki yapılara devredilmesini savunur. Böylece kararlar, bu kararlardan en çok etkilenen bireylere ve topluluklara en yakın seviyede alınarak katılımcı ve yerel duyarlılığı yüksek bir yönetim modeli geliştirilmiş olur. Yardımlaşma, yalnızca resmi yönetim kademeleriyle sınırlı kalmayıp topluluklar ve bireyler düzeyinde de uygulanabilmektedir (Melo Zurita, 2015).

- *Adalet, Eşitlik ve Kapsayıcılık*: Afet risklerine karşı en savunmasız gruplar (kadınlar, yaşlılar, engelliler, göçmenler, yoksullar ve azınlıklar) öncelikli olarak korunmalıdır. Eşitlik ilkesi bu korumayı garanti ederken, kapsayıcılık toplumun tüm kesimlerinin karar alma süreçlerine ve uygulamalara dahil edilmesini sağlar. Ancak pratikte bu dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi veya dışlanması sık karşılaşılan sorunlardandır (Planitz, 2015).

Afet risk azaltma ve iyileşme süreçlerinde etkili yönetişim ilkelerinin benimsenmesi ve uygulanması, toplumların dayanıklılığının artırılması açısından hayati önem taşımaktadır. Yukarıda ele alınan afet yönetiminin temel ilkeleri, afet yönetiminde bütüncül ve sürdürülebilir bir yaklaşımın temel taşlarını oluşturur. Bu ilkeler, yalnızca afetlere müdahale süreçlerinin etkinliğini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal adaletin sağlanması, kaynakların verimli kullanımı ve toplumun tüm kesimlerinin sürece dahil edilmesi gibi geniş kapsamlı kazanımları da mümkün kılar. Ancak, bu ilkelerin hayata geçirilmesinde karşılaşılan siyasi, ekonomik ve kültürel engellerin aşılması gerekmektedir. Özellikle, sorumlulukların netleştirilmesi, bilgi paylaşımının etkinleştirilmesi, yasal çerçevenin güçlendirilmesi ve dezavantajlı grupların karar alma süreçlerine tam katılımının sağlanması, gelecekteki afet risklerinin azaltılması ve iyileşme kapasitesinin yükseltilmesi için oldukça önemlidir. Bu bağlamda, afet yönetişimi sadece kriz anlarında değil, öncesinde ve sonrasında da kapsamlı bir stratejik yaklaşımı gerektirir. Böylece, daha dirençli ve adil bir toplum yapısına doğru anlamlı bir ilerleme sağlanabilir.

MATERYAL VE METOT

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve 11 ili etkileyen büyük depremler sonrasında Türkiye sağlık sisteminin afet yönetişimi ilkeleri çerçevesinde aldığı kararları, uyguladığı politikaları ve yürüttüğü kriz yönetimi süreçlerini sistematik olarak analiz etmektir.

Araştırma Tasarımı

Nitel araştırma yöntemi ile betimsel durum çalışması (case study) olarak tasarlanmıştır. 6 Şubat 2023 depremleri örnek olay olarak seçilmiş ve afet yönetişimi perspektifinden incelenmiştir.

Veri Toplama Süreci ve Kaynakları

Bu çalışmada, Mayıs 2025 tarihine kadar kamuya açık olan resmi belge içerikleri sistematik bir şekilde taranmış ve incelenmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023), Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023) ile T.C. Sağlık Bakanlığı Acil Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2025)

tarafından yayımlanan belgeler temel veri kaynakları olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu üç kurumun faaliyet raporları ve değerlendirme dokümanları, diğer bülten ve duyuruları kapsayıcı nitelikte olduğundan, analizlerin bu kapsamlı ve temsil gücü yüksek belgeler üzerinden yürütülmesinin yeterli olduğu kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın tamamen resmî rapor ve dokümanlara dayanması, farklı paydaşların deneyim ve değerlendirmelerini yansıtma kapasitesini sınırlayabileceğinden, bu durum metodolojik bir sınırlılık olarak kabul edilmektedir.

Veri Analizi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi; yazılı, sözlü ya da görsel materyallerin sistematik, nesnel ve tekrarlanabilir biçimde incelenerek anlamlı temalar ve örüntüler ortaya konulmasını amaçlayan bir analiz yöntemidir (Krippendorff, 2018). Nitel içerik analizi özellikle politika belgeleri, resmî raporlar ve strateji dokümanlarının altında yatan kavramsal yapıları ve değerleri analiz etmede yaygın olarak kullanılmaktadır (Elo ve Kyngäs, 2008). Araştırma kapsamında incelenen belgeler, literatürde kabul gören yönetişim ilkeleri doğrultusunda katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, eşitlik, etkinlik ve koordinasyon temaları altında kodlanmıştır. Kodlama süreci; ilgili ilkelere doğrudan atıflar, dolaylı ifadeler ve uygulamaya yönelik söylemler dikkate alınarak yürütülmüştür. Karşılaştırmalı analiz aşamasında ise söz konusu yönetişim ilkelerinin belgelerde yer alma sıklıkları, vurgulanma düzeyleri ve bağlamsal kullanımları değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler sonrasında Türkiye sağlık sisteminin yönetişim ilkeleri doğrultusunda gösterdiği performans, resmî belgeler ve iletişim kaynakları üzerinden incelenmiştir. Bu inceleme kapsamında, yönetişim ilkeleri çerçevesinde değerlendirilen uygulamalar, etkinlik, koordinasyon, hesap verebilirlik, şeffaflık, katılımcılık, eşitlik, erişilebilirlik, sürdürülebilirlik, esneklik ve kaynakların etkin kullanımı gibi temel kavramlar etrafında sınıflandırılmıştır. İlgili veri ve faaliyet raporlarının analizi, afet anı ve sonrasında sağlık hizmetlerinin sunumunda çok paydaşlı bir yönetişim yaklaşımının benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sağlık durumu riskli depremzedelerin helikopterlerle hastanelere sevk edilmesi, sahra ve şehir hastanelerinin eş zamanlı olarak devreye alınması ve UMKE ile 112 Acil Sağlık ekiplerinin koordineli biçimde görevlendirilmesi; sağlık ve ulaştırma başta olmak üzere farklı kurumlar arasında güçlü bir eşgüdümün sağlandığını göstermektedir. Ayrıca, afet bölgesinde sahra hastaneleri ve mobil eczanelerin kurulması, kırsal alanlara evde sağlık hizmetlerinin ulaştırılması ve koruyucu sağlık malzemelerinin zamanında sevk edilmesi, sağlık hizmetlerinin erişilebilirlik, eşitlik ve kapsayıcılık ilkeleri doğrultusunda sunulmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, bilgilendirme platformları ve çağrı hatları aracılığıyla yürütülen iletişim faaliyetleri, kamu kaynaklarının etkili, şeffaf ve hesap verebilir biçimde kullanıldığını ve vatandaşların sürece katılımının desteklendiğini göstermektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. 6 Şubat 2023 Tarihli Kahramanmaraş Depremleri Neticesinde Sağlık Alanında Alınan Kararlar ve Afet Yönetişimi İlkeleri İle İlişkisi

Veri Kaynağı	**Metinden Alınan İfade**	**Uyumlu Yönetişim İlkesi**	**Gerekçe**
Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023)	"Sağlık durumu riskli depremzedeler yapılan ilk müdahalenin ardından helikopterlerle bölgedeki hastanelere sevk edildi."	Etkililik-verimlilik	Acil sağlık müdahalesi ve sevk işlemi, kamu hizmetinin zamanında ve doğru şekilde sunulmasını sağlamaktadır.
		Koordinasyon	Sağlık ve ulaşım birimlerinin entegre şekilde çalışması, kurumlar arası

			koordinasyonu göstermektedir.
Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023)	"Afet sonrası enkazdan çıkarılan yaralılar... sahra hastanelerinde ve şehir hastanelerinde tedavi altına alındılar."	Etkililik-verimlilik	Uygun sağlık kurumlarında hızlı tedavi sunumu, hizmetin amacına ulaşmasını sağlamaktadır.
		Koordinasyon	Sahra ve şehir hastanelerinin entegre kullanımı, çok düzeyli sağlık altyapısının senkronizasyonunu yansıtır.
Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023)	"Sağlık Bakanlığı... https://deprem.saglik.gov.tr ve SABİM 184 hattı üzerinden bilgilendirme faaliyetleri yapmaktadır."	Şeffaflık	Kamuoyuna açık ve düzenli bilgi sunulması, bilgilendirme sorumluluğunu yansıtır.
		Hesap Verebilirlik	Vatandaşların geri bildirimde bulunabildiği ve doğrudan iletişim kurabildiği kanalların varlığı hesap verebilirlik ilkesine uygundur.
		Katılımcılık	Geri bildirim mekanizmaları vatandaşların sürece aktif dahil olmasına olanak sağlamaktadır.
		Etkililik-verimlilik	Bilgiye hızlı ve kolay erişim, kriz anında etkili müdahale sürecine katkı sağlar.
Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023)	"Sağlık Bakanlığı Deprem Bilgilendirme Platformu... afiş ve broşürlerle bilgilendirme faaliyetlerine devam etmektedir."	Şeffaflık	Yazılı materyaller yoluyla yapılan bilgilendirme, açık iletişim sağladığını göstermektedir.
		Etkililik-verimlilik	Risklerin azaltılmasına yönelik zamanında sunulan bilgi, hizmet etkinliğini artırır.
		Katılımcılık	Halkın bilgi edinerek sürece bilinçli katılımı desteklenmiştir.
Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023)	"Bölgeye, personel ve malzeme sevkiyatı için hava köprüsü kurulmuştur... 116 helikopter ve 74 uçak görev yapmaktadır."	Koordinasyon	Askerî, sivil ve sağlık kurumlarının ortak ve uyumlu çalışması güçlü bir koordinasyonu göstermektedir.

		Etkililik-verimlilik	Kaynakların hızlı, doğru ve ihtiyaç doğrultusunda mobilize edilmesi hizmet etkinliğini destekler.
		Katılımcılık	Çok paydaşlı müdahale süreci, yönetişimde kapsayıcı yapının örneğidir.
T.C. CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023)	Türkiye'de Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde hizmet veren toplam uzman ve pratisyen hekimlerin %16,5'i, diğer sağlık personelinin ise %15,5'i depremden etkilenen 11 ilde görev yapmaktadır.	Etkililik-verimlilik	İnsan kaynağının ihtiyaç duyulan bölgede görevlendirilmesi, hizmetin yerinde ve amacına uygun verilmesini sağlar.
		Adalet, Eşitlik, Kapsayıcılık	Depremden etkilenen bölgelerde sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini ve dengeli dağılımını sağlamaktadır.
T.C. CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023)	Bölgede zarar gören ikinci ve üçüncü basamak hastanelerin onarımı ve yeniden yapımı için 58,3 milyar TL (3,1 milyar dolar) bütçe ayrılmıştır.	Etkililik-verimlilik	Planlı ve hedefe yönelik bütçe tahsisi, kamu kaynaklarının verimli kullanımını göstermektedir.
		Hesap Verebilirlik	Bütçenin açık şekilde raporlanması, kamu yönetiminde mali şeffaflığı sağlar.
T.C. CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023)	Deprem sonrası Sağlık Acil Koordinasyon Merkezi ve UMKE ekipleri hızla görevlendirilmiş, 51.581 yaralı sevk edilmiştir.	Koordinasyon	UMKE ve ambulans ekiplerinin uyumlu çalışması, afet yönetiminde koordinasyon başarısını gösterir.
		Etkililik-verimlilik	Acil müdahale süreçlerinin hızlı yürütülmesi, hizmetin zamanında sunulmasını sağlar.
T.C. CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023)	Bölgede 35 sahra hastanesi kurulmuş, altyapı eksikleri giderilmiştir.	Etkililik-verimlilik	Afet bölgesinde zamanında sağlık altyapısının oluşturulması, etkili hizmet sunumunu mümkün kılar.
T.C. CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023)	Afet bölgesinde 26 sahra eczanesi ve mobil eczane hizmetleri kurulmuştur.	Adalet, Eşitlik, Kapsayıcılık	Temel sağlık hizmetlerine herkesin eşit biçimde ulaşması sağlanmıştır.

T.C. CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023)	İlk günlerden itibaren afet bölgesine aşılar, antiserumlar ve koruyucu malzemeler eksiksiz sevk edilmiştir.	Etkililik-verimlilik	Salgınların önlenmesi ve koruyucu hizmetlerin zamanında ulaştırılması, etkili kriz yanıtını yansıtır.
T.C. Sağlık Bakanlığı ASHGM (2025)	UMKE ve 112 Acil Sağlık ekipleri yıkılan binalarda arama kurtarma, Acil Müdahale Ünitelerinin kurulumu ve saha taramalarında görev almıştır.	Katılımcılık	UMKE'nin gönüllü tabanlı yapısı, halkın doğrudan müdahaleye dahil olmasını sağlar.
		Etkililik-verimlilik	Ulusal kaynakların hızlı mobilizasyonuyla etkin hizmet sunumu gerçekleştirilmiştir.
T.C. Sağlık Bakanlığı ASHGM (2025)	UMKE ve 112 ekipleri, depremden etkilenen köylere ulaşarak evde sağlık hizmeti ve temel ihtiyaç temini sağlamıştır.	Adalet, Eşitlik, Kapsayıcılık	Ulaşılması güç bölgelerde sağlık hizmeti sağlanması, hizmetin adalet temelli sunulduğunu gösterir.
		Etkililik-verimlilik	Kırsal bölgelere yapılan yönlendirilmiş hizmet dağılımı, kaynakların hedef odaklı ve etkili kullanımını göstermektedir.

Depremin etkilediği geniş coğrafyada uygulamaya konulan sağlık hizmetleri; etkililik, Eşitlik-Adalet- kapsayıcılık, koordinasyon-işbirliği, katılımcılık, şeffaflık-açıklık, hesap verebilirlik olmak üzere 6 yönetişim temel ilkesi çerçevesinde şekillenmiştir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Sağlık Sisteminde Afet Yönetişim İlkelerinin Uygulama Sıklığı ve İçerik Analizi

Yönetişim İlkesi	**Sayı**	**Yüzde (%)**
Etkililik	12	41.4
Eşitlik, Adalet ve kapsayıcılık	5	17,2
Koordinasyon	4	13.8
Katılımcılık	4	13.8
Şeffaflık	2	6.9
Hesap Verebilirlik	2	6.9

Tablo 2'de afet sonrası süreçte alınan kararlar ve gerçekleştirilen sağlık hizmetleri, yönetişim ilkelerinin uygulama düzeylerini somut biçimde ortaya koymuş; kriz yönetiminin etkinliğini, şeffaflığını, katılımcılığını ve sürdürülebilirliğini değerlendirme imkânı sunmuştur. Aşağıda, Tablo 1 ve Tablo 2'de yer alan bulgular doğrultusunda yönetişim ilkelerinin sağlık sistemine yansımaları kapsamlı biçimde ele alınmaktadır.

Etkililik ve verimlilik İlkesi: Tablo 2'de %41,4 oranında vurgulanan etkililik-verimlilik ilkesi, en çok öne çıkan yönetişim unsuru olmuştur. Deprem sonrası sağlık hizmetlerinin hızlı, yerinde ve organize biçimde sunulması, karar alma ve uygulama süreçlerinin büyük oranda başarıyla yönetildiğini göstermektedir. Özellikle Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri (UMKE) ve 112 acil ekiplerinin hızla bölgeye sevki, sahra hastanelerinin ve geçici eczanelerin çok kısa sürede kurulması ve yaralıların hava

araçlarıyla ileri düzey sağlık merkezlerine tahliyesi konularında faaliyetler bu ilkeyi yansıtmaktadır: Bu uygulamalar, sağlık sisteminin kriz koşullarında dahi performans gösterebilme kapasitesine sahip olduğunu ve yönetişim çerçevesinde "etkililik" ilkesinin sahada karşılık bulduğunu ortaya koymuştur.

Eşitlik, Adalet ve Kapsayıcılık: Eşitlik ilkesi %17,2 oranında yer almakla birlikte uygulamada önemli yansımalar bulmuştur. Sağlık personelinin adil biçimde yeniden görevlendirilmesi, kırsal ve ulaşılması güç alanlara mobil sağlık hizmetleri götürülmesi, sahra eczaneleriyle ilaç ve tıbbi malzeme erişiminin yaygınlaştırılması bunlar arasında yer almaktadır. Bu uygulamalar, sağlık hizmetlerinin sadece niceliksel değil, niteliksel olarak da adil sunulmasına olanak sağlamıştır. Sosyoekonomik farklılıkların hizmete erişimi engellememesi, yönetişimde eşitlik ilkesinin başarıyla uygulandığını göstermektedir.

Koordinasyon ve İş Birliği: %13,8 oranla ikinci sırada yer alan bu ilke, afet yönetiminin çok paydaşlı doğasını açıkça ortaya koymaktadır. Sağlık hizmetlerinin sadece sağlık kurumları tarafından değil, diğer kamu kurumları, yerel yönetimler ve güvenlik birimleriyle birlikte yürütülmesi güçlü bir kurumsal entegrasyonun sağlandığını göstermektedir. Özellikle hava köprüsü uygulamalarıyla lojistik destek sağlanması, uluslararası sağlık ekiplerinin entegrasyonu ve yerel yönetimler, güvenlik birimleri ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile eş güdümlü saha operasyonları bu ilkenin sahadaki yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, yönetişimde yatay ve dikey entegrasyonun başarıyla işlediğine işaret etmektedir.

Katılımcılık: Katılımcılık ilkesi, %13,8 oranla dikkat çeken bir diğer unsur olmuştur. Deprem bölgesinde merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimler, gönüllü yapılar, meslek örgütleri, uluslararası kuruluşlar ve halkın aktif katılımı sağlanmıştır. Uygulamada öne çıkan unsurlar; UMKE'nin gönüllülük temelli yapısı sayesinde halktan bireylerin sürece katılımı, sahra hastanelerinin ve mobil sağlık birimlerinin STK'lar ve yerel otoritelerle ortak yürütülmesi ile vatandaş geri bildirimlerinin toplanması ve değerlendirilmesi olarak sıralanabilir. Bu çerçevede, afet sonrası sağlık hizmetlerinin yalnızca merkezden değil, yerelden ve toplumdan gelen katkılarla birlikte şekillendiği görülmektedir.

Şeffaflık: Şeffaflık ilkesi %6,9'lük bir oranda vurgulanmış olmakla birlikte, bazı önemli uygulamalara yansımıştır. Özellikle, Sağlık Bakanlığı'nın oluşturduğu https://deprem.saglik.gov.tr adresi aracılığıyla kamuoyunun sürekli bilgilendirilmesi ve SABİM 184 hattı üzerinden vatandaşlarla çift yönlü iletişim kurulması bu süreçte şeffaflık ilkesini desteklemektedir. Bu platformlar yalnızca bilgilendirme işlevi görmemiş, aynı zamanda kamuoyunun yönetişim süreçlerine katılımını ve kamu yönetiminin hesap verebilirliğini güçlendiren araçlar olarak değerlendirilmiştir.

Hesap Verebilirlik: %6,9 oranında yer alan bu ilke, şeffaflıkla doğrudan ilişkili olmakla birlikte daha fazla kurumsal kapasite gerektirmektedir. Dijital iletişim araçları ve raporlama mekanizmaları sayesinde vatandaşların bilgiye erişimi sağlanmış; aynı zamanda yetkililerin eylemlerini açıklama ve gerekçelendirme yükümlülükleri öne çıkmıştır. Ancak bu oran, hesap verebilirlik uygulamalarının daha da geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

6 Şubat 2023 depremleri, Türkiye sağlık sisteminin teknik kapasitesinin yanı sıra yönetişim ilkeleri bağlamında da ciddi bir sınavdan geçtiği bir süreç olmuştur. Özellikle etkililik, koordinasyon, katılımcılık ve eşitlik gibi ilkeler uygulamada güçlü biçimde karşılık bulmuş; sağlık sisteminin dirençli, hızlı ve kapsayıcı bir yapıda organize edilebileceği görülmüştür. Buna karşın şeffaflık, hesap verebilirlik, sürdürülebilirlik ve esneklik gibi ilkelerde gelişim alanları bulunmaktadır. Bu afet deneyimi, yönetişim temelli yaklaşımların yalnızca kriz anlarında değil, olağan dönemlerde de kurumsal kapasitenin inşasında temel bir unsur olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Krizlerin yönetiminde teknik planlamanın yanı sıra etik, katılımcı ve hesap verebilir yönetişim anlayışı, sağlık sistemlerinin toplum güvenini kazanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada analiz edilen resmi raporlar, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında Türkiye sağlık sisteminde yönetişim ilkelerinin önemli ölçüde hayata geçirildiğini göstermektedir. Afet koşullarında sağlık hizmetlerinin kesintisiz şekilde sunulabilmesi amacıyla hızlı, esnek ve çok aktörlü bir müdahale süreci yürütülmüş; kamu kurumları,

yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve sağlık kuruluşları arasında güçlü bir koordinasyon ağı oluşturulmuştur. Peters vd. (2019)'nin belirttiği gibi, etkili sağlık yönetişimi yalnızca hizmet sunumu değil, aynı zamanda kriz yönetimi, kaynak tahsisi ve kurumsal esneklik açısından da belirleyici bir rol üstlenmektedir. Türkiye örneğinde bu yönetişim modeli, kriz anlarında dinamik ve çok paydaşlı bir yapının işlerlik kazandığını ortaya koymaktadır. Depremler, yalnızca sağlık sisteminin fiziksel kapasitesini değil, aynı zamanda yönetişim ilkeleri temelindeki kurumsal dayanıklılığını da sınamıştır. Bu kapsamda alınan kararlar, uygulanan sağlık hizmetleri ve yürütülen operasyonlar içerik analizine tabi tutularak, sağlık sisteminin kriz koşullarındaki yönetişim performansı somut verilerle değerlendirilmiştir. Analiz bulguları, özellikle etkililik ve verimlilik, koordinasyon ve iş birliği, katılımcılık ve eşitlik ilkelerinin uygulamada yüksek düzeyde temsil edildiğini göstermektedir. Özellikle, sağlık durumu riskli depremzedelerin helikopterlerle hastanelere sevk edilmesi ve sahra ile şehir hastanelerinin eş zamanlı olarak devreye alınması, sağlık hizmetlerinin hızlı, yerinde ve koordineli biçimde sunulduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, UMKE ve 112 Acil Sağlık ekiplerinin kırsal ve ulaşılması güç bölgelere yönlendirilmesi ile mobil eczane ve sahra sağlık birimlerinin kurulması, katılımcılık ve eşitlik ilkelerinin saha uygulamalarına yansıdığını göstermektedir. En yüksek oranla (%41,4) öne çıkan etkililik ve verimlilik ilkesi, sağlık hizmetlerinin hızlı, organize ve hedef odaklı biçimde sunulması sayesinde sahada güçlü biçimde karşılık bulmuştur. UMKE ve 112 Acil Sağlık Hizmetleri ekiplerinin hızlı müdahaleleri; deprem sonrası 08 Şubat 2023 itibarıyla 10 ilde toplam 77 sahra hastanesinin kurulması (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başaknlığı, 2023) gibi somut uygulamalarla desteklenmiştir ve bu durum, sağlık sisteminin kriz anlarında hızlı karar alma ve etkin kaynak mobilizasyon kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle sahra hastanelerinin bu denli kısa sürede devreye alınması, özellikle acil sağlık hizmetlerinin sunumunda etkililik, koordinasyon ve erişilebilirlik ilkelerinin saha uygulamalarına yansıdığını ortaya koymaktadır. Eşitlik, adalet ve kapsayıcılık ilkesi, mobil sağlık hizmetlerinin kırsal ve ulaşılması güç bölgelere yönlendirilmesi, sahra eczaneleri aracılığıyla tıbbi malzeme erişiminin yaygınlaştırılması gibi uygulamalarla desteklenmiştir. Bu uygulamalar, sosyoekonomik farklılıkların sağlık hizmetlerine erişimde engelleyici rolünü önemli ölçüde azaltmıştır. Bununla birlikte, coğrafi koşulların zorluğu, altyapı hasarının düzeyi ve insan kaynağına erişimdeki farklılıklar nedeniyle bazı bölgelerde hizmetlere erişimin diğer bölgelere kıyasla gecikmeli veya sınırlı olabildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, afet koşullarında tam eşit erişimin sağlanmasının yapısal ve çevresel sınırlılıklara bağlı olduğunu göstermesine karşın, genel çerçevede sağlık yönetişiminde sosyal adalet anlayışının güçlendirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Koordinasyon ve iş birliği, çok paydaşlı kriz yönetimi anlayışı çerçevesinde hem yatay hem de dikey entegrasyonla sağlanmıştır. Sağlık hizmetlerinin yalnızca sağlık kurumlarıyla sınırlı kalmayıp, yerel yönetimler, güvenlik birimleri, STK'lar ve uluslararası sağlık ekipleriyle eş güdüm içinde yürütülmesi, çok düzeyli yönetişim yaklaşımının sahada etkin biçimde uygulandığını ortaya koymaktadır. Katılımcılık ilkesi, özellikle gönüllü yapıların sürece aktif biçimde dahil edilmesiyle öne çıkmıştır. UMKE'nin gönüllülük temelli yapısı, sahadaki STK iş birlikleri ve halktan alınan geri bildirimler, toplumun kriz yönetimine doğrudan katkı sunduğunu göstermektedir. Delaney'e (2015) göre sağlık sistemlerinde yalnızca bürokratik ya da profesyonel aktörlerin değil, hizmet kullanıcılarının da karar alma süreçlerine katılımı hizmetlerin yerinden planlanması ve toplum ihtiyaçlarına duyarlılığın artması açısından önemlidir. Bu bağlamda Türkiye örneği, katılımcı yönetişimin temel unsurlarını bünyesinde barındıran bir model sunmaktadır.

Deprem sürecinde afet yönetişiminin hesap verebilirlik ve şeffaflık boyutlarının görece düşük algılanması (%6,9), büyük ölçüde kriz yönetiminin doğası ve olağanüstü koşulların getirdiği yapısal sınırlılıklar ile ilişkilidir. Türkiye'de afet yönetimi hukuki olarak büyük ölçüde AFAD koordinasyonunda yürütülmektedir. Büyük ölçekli afetlerde AFAD'ın merkezî koordinasyon rolünün güçlenmesi, kriz dinamikleri gereği çok aktörlü katılım ve geri bildirim mekanizmalarının ilk aşamada sınırlı kalmasına neden olabilmektedir. Bu durum, operasyonel önceliklerin ağır bastığı afetin erken evresinde ortaya çıkan geçici bir yönetsel yoğunlaşma olarak değerlendirilebilir. Şeffaflık ilkesi bağlamında Sağlık Bakanlığı'nın dijital platformları üzerinden kamuoyunun bilgilendirilmesi olumlu bir gelişme olmakla birlikte, hesap verebilirliğin yapısal ve denetlenebilir mekanizmalarla daha da güçlendirilmesini sağlayabilmektedir. Considine ve Lewis'e (2003) göre, çok aktörlü ağ yönetişimi modelleri şeffaflık ve hesap verebilirlik için yalnızca bilgi paylaşımı değil, aynı zamanda güvene dayalı ortak eylem biçimlerini destekleyen mekanizmaları da içermelidir. Bu doğrultuda, deprem.saglik.gov.tr ve SABİM 184 gibi dijital

platformların daha etkin kullanımı, yönetişimin meşruiyetini pekiştiren araçlar olarak değerlendirilmektedir. Eşitlik açısından ise sağlık hizmetlerinin afet sonrası dönemde ücretsiz sunulması sosyal adalet ilkesi açısından olumlu bir politika olarak öne çıkmaktadır. Ancak bazı bölgelerde yaşanan altyapı sorunları, ulaşım zorlukları ve iletişim kopuklukları, sağlık hizmetlerine erişimde bölgesel farklılıkların oluşmasına yol açmış olabilir. Bu durum, yönetişimin kapsayıcılık ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde daha da geliştirilmesi gereken alanlara işaret etmektedir. Katılımcılık konusunda ise merkezi idarenin yanı sıra yerel aktörlerin ve sivil toplumun sürece dahil edilmesi olumlu bir yönetsel yaklaşımdır. Ancak saha araştırması yapılmadığı için katılımın niteliği ve sürekliliği hakkında derinlemesine bir değerlendirme yapılamamaktadır. Bu durum, ileri düzey araştırmalarla desteklenmesi gereken bir boşluk alanı olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye sağlık sisteminin 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında yönetişim ilkelerine dayalı bir müdahale süreci yürüttüğü ve bu süreçte özellikle etkililik, koordinasyon, eşitlik ve katılımcılık boyutlarında önemli kazanımlar sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak, sağlık yönetişimi yalnızca kriz dönemlerinde değil, sağlık sisteminin bütününe yönelik temel bir çerçeve olarak ele alınmalıdır. Türkiye'nin afet koşullarında edindiği sağlık yönetişimi deneyimi, gelecekte benzer krizlerde daha kapsayıcı, dayanıklı ve adil bir sağlık sistemi inşa edilmesi açısından önemli bir referans sunmaktadır. Bu doğrultuda, dijital yönetişim kapasitesinin güçlendirilmesi, yerel düzeyde katılımın kurumsallaştırılması, veri temelli karar alma süreçlerinin geliştirilmesi yönünde stratejik adımlar atılması afet yönetişimin başarılarına katkı sağlayacağı savunulabilir. Afet yönetimi bağlamında bu ilkelerin hayata geçirilmesi, yalnızca krizlerin etkilerini azaltmakla kalmayıp, kamu güvenini artıran ve sağlık sisteminin bütünsel dayanıklılığını güçlendiren bir yaklaşım olabilir. Bununla birlikte, bu araştırmanın kamu kurumları tarafından yayımlanan resmî rapor ve belgelerin analiziyle sınırlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, sonraki araştırmalarda yönetişim ilkelerinin uygulamadaki yansımalarının depremzedeler, sağlık çalışanları ve yerel paydaşların algıları üzerinden değerlendirilmesi, sağlık yönetişiminin sahadaki etkilerinin daha bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Nitel görüşmeler, anket çalışmaları ve karma yöntem tasarımlarının kullanılması, yönetişim ilkelerinin yalnızca politika düzeyinde değil, hizmet alan ve sunan aktörler açısından da nasıl deneyimlendiğini ortaya koymak açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Aalikhani, R., Rasouli, M. R., Ghanbari, H., Fathian, M., & Ali Ahmadi, A. (2025). Network governance in healthcare systems: a systematic review of the network-level factors. *Journal of Health Organization and Management*, 39(3), 420-446

Agu, J. C., Nkwo, F. N., & Eneiga, R. U. (2024). Governance and anti-corruption measures in Nigeria: Strategies for enhancing transparency, accountability and public trust. *International Journal of Economics and Public Policy*, *8*(1), 1-15.

Arı, F. (2018). Yönetişim Yaklaşımı ve Yönetişimin Türkiye'deki Yansımaları Bağlamında Yasal Düzenlemelerin İncelenmesi: Yönetişim Yaklaşımı ve Yönetişimin Türkiye'deki Yansımaları Bağlamında Yasal Düzenlemelerin İncelenmesi. Uluslararası Akademik Birikim Dergisi, 1(1), 1-14.

Aydıner, T., & Özgür, H. (2014). Yönetişim ve doğal afetler: Türkiye'de doğal afet yönetişimi ne kadar ve hangi biçimde mümkün? In F. N. Genç (Ed.), *12. Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR) Bildiriler Kitabı* (ss. 395–404). Aydın, Türkiye.

Benson, S.A. (2022). A review of corporate governance practices in the service industry in modern-day business. *ADRRI Journal of Arts and Social Sciences*, 19(1 (7), 147-158.

Brown, A. (2019). Understanding corporate governance of healthcare quality: a comparative case study of eight Australian public hospitals. *BMC health services research*, 19, 1-14.

Cingi, P. G. (2021). *İyi yönetişim ilkeleri çerçevesinde Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu* (Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı).

Considine, M. and Lewis, J.M. (2003). Bureaucracy, network, or enterprise? Comparing models of governance in Australia, Britain, The Netherlands, and New Zealand, *Public Administration Review*, 63(2),131-40.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023). 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Asrın Felaketi. https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Asrin-Felaketi-TR.pdf Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları: İstanbul.

Çakıroğlu, O. Ç., & Seren, A. K. H. (2016). Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın sağlık sistemi ve sağlık çalışanları üzerindeki etkileri. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(1), 37-43.

Delaney, L. (2015). The challenges of an integrated governance process in healthcare. Clinical Governance: An International Journal, 20(2), 74-81.

Dilaveroğlu, A., & Üzmez, U. (2025). On İkinci Kalkınma Planı'nın İyi Yönetişim İlkeleri Açısından Analizi. *Kent Akademisi*, *18*(2), 635-653.

Efunniyi, C. P., Abhulimen, A. O., Obiki-Osafiele, A. N., Osundare, O. S., Agu, E. E., & Adeniran, I. A. (2024). Strengthening corporate governance and financial compliance: Enhancing accountability and transparency. *Finance & Accounting Research Journal*, *6*(8), 1597-1616.

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of advanced nursing*, *62*(1), 107-115.

Eraslan N, Hayran O, Yüksel S. (2022). Klinik Yönetişim İkliminin Hasta Güvenliği Kültürü ile İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeliyle İncelenmesi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 7(3), 444-60

Fernandes, F. A., Chaltikyan, G., Adib, K., Caton-Peters, H., & Novillo-Ortiz, D. (2024). The role of governance in the digital transformation of healthcare: Results of a survey in the WHO Europe Region. *International Journal of Medical Informatics*, 189, (105510), 1-11.

Güler, T., & Şahnagil, S. (2017). Dijital demokrasi ve yönetişim ilişkisi çerçevesinde e-demokrasi/e-devlet uygulamaları. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 16-29.

Jerjes, W., & Harding, D. (2024). Telemedicine in the post-COVID era: balancing accessibility, equity, and sustainability in primary healthcare. Frontiers in Digital Health, 6, 1432871.

Kim, J. Y., Boag, W., Gulamali, F., Hasan, A., Hogg, H. D. J., Lifson, M., ... & Sendak, M. (2023, June). Organizational governance of emerging technologies: AI adoption in healthcare. In proceedings of the 2023 ACM conference on fairness, accountability, and transparency (pp. 1396-1417).

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage publications.

Melo Zurita, M. D. L., Cook, B., Harms, L., & March, A. (2015). Towards new disaster governance: Subsidiarity as a critical tool. *Environmental Policy and Governance*, *25*(6), 386-398.

Memişoğlu, D., & Kalkan, B. (2016). Sağlık hizmetlerinde yönetişim, inovasyon ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 645-665.

Muchtar, R. U., & Syamsu, S. (2023, June). Analysis of the Effectiveness and Efficiency of Good Governance in the Department of Community Empowerment and Village of Gowa Regency. In *3rd International Conference on Linguistics and Cultural (ICLC 2022)* (pp. 451-464). Atlantis Press.

Ölmez, M., & Bayrak, B. (2025). Doğal Afetler Sonrası Sürdürülebilir Bir Akıllı Kent Planlamasında Yerel Yönetişimin Rolü: Tokyo Kent Örneği Ve Malatya'nın Akıllı Kent Planlamasına Öneriler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *27*(48), 185-209.

Peters, D. H., Hanssen, O., Gutierrez, J., Abrahams, J., & Nyenswah, T. (2019). Financing common goods for health: core government functions in health emergency and disaster risk management. *Health Systems & Reform*, *5*(4), 307-321.

Planitz, A. (2015). *Disaster risk governance and the principles of good governance*. In I. Davis, K. Yanagisawa, & K. Georgieva (Eds.), *Disaster risk growth and livelihoods: Investing in resilience and development* (pp. 225–237). Routledge.

Pyone, T., Smith, H., & van den Broek, N. (2017). Frameworks to assess health systems governance: a systematic review. Health policy and planning, 32(5), 710-722.

Sağlık Bakanlığı (2024). e-Nabız Kişisel Sağlık Sistemi. https://enabiz.gov.tr/document/WebKILAVUZ.pdf.

Soerensen, E. and Torfing, J. (Eds) (2007), Theories of Democratic Network Governance, Palgrave, Chippenham

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023, 9 Şubat). Depremden etkilenen 10 ilde 77 sahra hastanesi kuruldu. *İletişim Başkanlığı*. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/depremden-etkilenen-10-ilde-77-sahra-hastanesi-kuruldu

TC. Sağlık Bakanlığı Acil Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (2025) Kahramanmaraş Depremi Çalışmalarımız. https://acilafet.saglik.gov.tr/TR-94867/kahramanmaras-depremi-calismalarimiz.html.

Tierney, K. (2012). Disaster governance: Social, political, and economic dimensions. *Annual review of Environment and Resources*, *37*(1), 341-363.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). 2023 Kahramanmaraş Ve Hatay Depremleri Raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf

Vij, S., Russell, C., Clark, J., Parajuli, B. P., Shakya, P., & Dewulf, A. (2020). Evolving disaster governance paradigms in Nepal. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *50*, 101911.

World Health Organization. (2000). The World Health Report 2000: Health systems-Improving performance. Geneva: World Health Organization. https://www.who.int/whr/2000/en/.

Zamzaireen, Z. A., & Natalia, C. I. (2018). Post disaster governance and disease surveillance following earthquake. *International Journal of Public Health and Clinical Sciences*, *5*(3), 49-55.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dünyanın Hassas Noktalarının Muhasebesi: Süveyş Kanalı Örneği

Accounting Of The World's Sensitive Points: The Suez Canal Example

Seval ELDEN ÜRGÜP
Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
sevalelden@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-7464-3485

Süleyman YÜKÇÜ
Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi
suleyman.yukcu@deu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-1514-5953

Öz: Süveyş Kanalı, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Mısır'daki Süveyş kıstağı boyunca kuzeyden güneye akan insan yapımı bir deniz seviyesindeki suyoludur. Kanal, Afrika kıtasını Asya kıtasından ayırırken, Avrupa ile Hint ve batı pasifik okyanuslarının çevresinde uzanan topraklar arasındaki en kısa deniz yolunu oluşturmaktadır. Modern gemiler tarafından yoğun bir şekilde kullanılan bir kanaldır. Bu kanaldan geçen gemiler önemli bir geçiş ücreti ödemek zorundadırlar. Bilindiği gibi; Süveyş kanalı kullanılarak Avrupa'yı Asya limanlarına bağlamanın maliyeti Ümit Burnu'ndan dolaşarak katlanılan maliyetten çok daha azdır. Ayrıca, Hint Okyanusu- Akdeniz ulaşımını çok kısalttığı için de çok önemli bir deniz ulaşım noktası oluşmaktadır. Bu çalışmada, Süveyş kanalının inşası ile ortaya çıkan kısa yolun sefer yapan gemiler açısından ne kadar tasarruf sağladığını, nasıl bir gelir artışı yarattığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca Mısır hükümeti ve kanalı çalıştıran kurumlar açısından kanalın işletiliyor olmasının getirdiği gelirler, maliyetler dikkate alınarak kanalın sahiplerine sağladığı kar veya zararın tutarı da ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Süveyş Kanalı, stratejik analiz, maliyet analizi.

Abstract: The Suez Canal is a man-made sea-level waterway that flows from north the south across the Isthmus of Suez in Egypt to connect the Mediterranean Sea and the Red Sea. While The Cannal separates Africa from Asia, it composes the shortest sea route between Europe and the lands lying around the Indian and western Pacific oceans. It is a canal frequently used by modern ships. Ships passing through this channel must pay a significant transit fee. As is well known, the cost of connecting Europe to Asian ports through the Suez Canal is much less than the cost of sailing around the Cape of Good Hope. It is also a very important maritime transportation point as it shortens the Indian Ocean-Mediterranean transportation. This study aims to reveal how much savings the shortcut created by the construction of the Suez Canal has provided for ships sailing on this route and how it has generated an increase in revenue. In addition, the amount of profit or loss that the canal generates for the Egyptian government and the institutions that operate the canal, taking into account the revenues and costs of operating the canal, is also presented.

Keywords: Suez Canal, strategic analysis, cost analysis.

* Bu çalışma, 11. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi'nde özet metin olarak sunulmuştur.

Geliş Tarihi:14.03.2025 *Kabul Tarihi:21.12.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Elden Ürgüp, S. ve Yükçü, S. (2026). Dünyanın Hassas Noktalarının Muhasebesi: Süveyş Kanalı Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 307-322. Doi: 10.33437/ksusbd.1658227

GİRİŞ

Dünyanın oluşumunda günümüzde birbirinden ayrı konumlanmış olan kıtaların Pangea adı ile tek kıta, tek kara parçası halinde bulunduğu bilim adamları tarafından bilinmektedir. Dünyamızın soğuması devam ederken tek parça halindeki kara parçası bugün farklı adlarla bilinen kıtalar haline magma üzerinde yüzerek bulundukları coğrafi bölgeye konumlanmışlardır. Kıtalar bugünkü bölgelerinde konumlanınca karalarda ve denizlerde önemli boğazlar geçiş yolları oluşmuştur. Öncesi magma çok akışkan olduğundan, belki bu ayrılık daha hızlı olmuştur. Günümüzde dahi hareketlilik devam etmektedir ancak çok yavaşlamıştır. Her yavaş hareketlilik karşımıza deprem olarak çıkmaktadır.

Birbirinden ayrılmış olduğu düşünülen kıtaların ayrım noktalarındaki doğal oluşumların, element yapılarının benzer olduğu saptanmıştır. Örneğin; Afrika'nın batı kıyısının güney Amerika'nın doğu kıyılarına yapboz parçaları kadar uygun olduğu dikkatlerden kaçmayacaktır. Güney Amerika ile Afrika arasına atlas okyanusu girmiştir. Afrika'dan Amerika'ya dünyanın en önemli deniz ticaretinden biri gerçekleştirilmiş, yüzyıllar boyunca köleleştirilen Afrikalılar gemiler ile Amerika'ya taşınmıştır.

Deniz ticareti denildiğinde yaklaşık sekiz adet önemli deniz ticaret hattının varlığından söz edebiliriz. Bunlar (www.cello-square.com);

1.Kuzey Atlantik yolu

2.Batı, Avrupa, Akdeniz ve Hint okyanusu yolu

3.Ümit Burnu yolu

4.Atlantik, Güney Amerika ve doğu kıyısı yolu

5.Pasifik, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Avrupa yolu

6.Pasifik aşım yolu

7.Karayipler - Meksika körfezi yolu

8.Afrika'nın doğu kıyıları yolu

Bu çalışmanın konusu, ikinci ve üçüncü sırada yer alan deniz ticaret hatlarının kullanımı, avantajları, dezavantajları, bunlara dayanan gelir ve maliyetlerin analizlerine dayanmaktadır.

Bu yolların her biri kendince çok önemli trafiğe sahip ve özellikli malların taşınması için kullanılmaktadır. Günümüzde trafiğin çok yoğun olduğu deniz hatlarında, uçsuz bucaksız deniz görüntüsünün üzerinde birbiri ardına yol alan sayısız gemiler ile konvoylar oluşur. Dünya ticaretine konu olan malların çok önemli bir miktarının deniz yoluyla taşındığı bilinmektedir, bunun en önemli nedeni ise taşıma maliyetinin düşük olmasıdır. Hava ve kara taşımacılığının daha maliyetli olduğu bilinmektedir.

Deniz taşımacılığında gemiler uluslararası sularda yol alırken çok önemli geçiş noktaları ve boğazlardan geçerler bu geçiş noktalarını şöyle sıralayabiliriz;

Süveyş Kanalı, Panama Kanalı, Cebelitarık Boğazı, İstanbul Çanakkale Boğazı, Bering Boğazı, Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Ümit Burnu, Sunda Boğazı, Makassar Boğazı, Messina Boğazı, Babülmendep Boğazı, Macellan Boğazı, Kiel Kanalı, Dover Boğazı.

Bu geçiş noktalarından bazılarında gemiler geçerken sadece uluslararası deniz trafik kurallarına uyarak seyrederler. Herhangi bir ücret ödemek zorunda değillerdir. Ancak bazılarından geçerken önemli bir geçiş ücreti ödemek zorundadırlar. Geçiş ücretlerinin nedeni kanalın insan eliyle açılmış olmasından ve kanalı kullanacak geminin o kanalı kullandığında yolunun çok kısalacak olması dolayısıyla önemli bir maliyet tasarrufu yapacak olmasından kaynaklanmaktadır.

Süveyş Kanalı da insan eliyle yapılmış inşası uzun zaman almış, pahalıya mal olmuş ve Hint Okyanusu- Akdeniz ulaşımını çok kısalttığı için çok önemli bir deniz ulaşım noktası olmuştur.

Süveyş kanalı sadece önemli bir deniz ticaret geçiş yolu değil; stratejik olarak önemi, ticari olduğu kadar, siyasi, askeri vb. nedenlere dayanmaktadır. Bu kanaldan ücret ile geçilebilmektedir. Kanalın inşa edilmiş olması dünya ticareti ve siyasetini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı, Süveyş Kanalı'nın inşası ile ortaya çıkan ekonomik, siyasi, askeri etkileri, kanalı kullanan gemiler, gemilerin ait olduğu çeşitli ülkeler, gemi navlun şirketleri açısından maliyet fayda analizine tabi tutarak okuyucunun dikkatine sunmak ve farkındalık oluşturmaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Süveyş Kanalı ile ilgili literatür taraması yapıldığı zaman, bu konuda pek fazla çalışma yapılmadığı gibi konunun ticari, askeri ve stratejik açılardan incelenerek, muhasebe boyutu ile birlikte ele alındığı hemen hemen hiçbir çalışmada görülmemektedir.

Bediz (1951) çalışmasında, Süveyş Kanalı'nın önemini ele almıştır. Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlayan kanalı ve bu kanala adını veren Süveyş'in ayrı bir öneme sahip olduğu konuları üzerine durmuştur.

Akalın (2011), Süveyş Kanalı'nın nasıl yapıldığı ile Kanalın yapım aşaması ve açıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne ve Mısır'a ne gibi bir etki yaptığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Sonuç olarak Kanal Osmanlı coğrafyasını idari, ticari, sosyal ve askeri açılardan etkilemiştir.

Kaçar (2012) çalışmasında, Süveyş Kanalı'nın tarihsel gelişimini ve buharlı kazı makineleri teknolojisini konu olarak ele almıştır. Ayrıca, Kanal'da kullanılması düşünülen makinaların fiyatları, özellikleri ve teknolojileri analiz edilmiştir. Söz konusu analizlere ek olarak işçi maliyetleri ve planlanan toplam maliyetler de çalışmada ele alınmıştır. Çalışmada sonuç olarak, Kanalın yapım aşamasında itibaren çokuluslu olarak çalışıldığı ve birçok Avrupa devleti ile uluslararası siyasi ilişkiler içinde bulunulduğuna ulaşılmıştır.

Serbest (2017) çalışmasında, Süveyş Kanalı'nın ulusallaştırılması sorunu ve Süveyş bunalımının neden kaynaklandığını tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırmada bunalım; ABD, Sovyetler Birliği, Mısır ve Ortadoğu gibi birçok ülke bazında ele alınmıştır. Sonuç olarak, Sovyetler Birliği bunalımdan avantaj elde ederek çıkmıştır. Araştırmada en önemli sonuç ise, Mısır'a aittir. Mısır kendi doğal kaynak ve zenginliklerine sahip çıkmış ve büyük bir kazanç elde etmiştir. Bu başarı diğer ülkelere de ilham vermiştir.

Turğut ve Konbul (2022), Süveyş ve Panama kanalı verileri doğrultusunda lojistik açıdan Kanal İstanbul'un sağlayacağı avantajlar ve dezavantajları ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bununla birlikte İstanbul Boğazı istatistiki verileri de temin edilerek İstanbul Boğazı'nın lojistik açıdan durumu ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, Süveyş ve Panama yapay kanallarının dünya ticaretinde en çok kullanılan geçiş hattı oldukları ve uluslararası lojistiğin vazgeçilmez bir parçası olduğuna ulaşılmıştır.

Yapay su kanalları ve doğal suyolları olarak adlandırılan kanallar, ülkeleri birbirine bağlamasında ve dünya ticaretinde büyük önem taşımaktadır. Söz konusu kanallar nakliye maliyetlerini ve tedarik sürelerini azaltarak, enerji verimliliğini artırarak ülkelere önemli düzeyde gelir sağlamaktadır. Bu avantajları göz önüne alarak deniz taşımacılığını etkili ve verimli kullanan ülkelerde, dünya ticaretinde önemli oranda söz sahibi olmuşlardır.

Bu araştırmanın ve literatürde bulunan benzer çalışmaların çıktıları göz önüne alındığında, öncelikle Süveyş Kanalı'nın inşası ile ortaya çıkan ekonomik, siyasi, askeri etkileri çeşitli ülkeler açısından maliyet fayda analizinin eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu eksikliklerin giderilebilmesi için hem araştırmacılara hem de konuyla ilgili karar mekanizmalarında bulunan yetkililere önerilerde bulunarak katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmayla bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların, akademisyenlerin kolaylıkla yararlanabileceği bir kaynak oluşturması amaçlanmıştır.

SÜVEYŞ KANALI

Süveyş Kanal'ı Mısır'da bulunan, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan ve Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin yönetiminde olduğu dönemde açılan bir kanaldır. Tarihçiler, Mısır Firavunu III. Senaurt'un Kızıldeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlamayı düşünen ilk kişi olduğunu düşünseler de, Süveyş Kanalı'nın tarihi Birinci İmtiyaz ile başlamaktadır. İlk olarak 25 Nisan 1859'da Al-Farama, şimdilerde Port Said

olarak bilinen, şehrinde başlayan ve 20 bin Mısırlının zor koşullar altında temel atma törenine katıldığı kazıya uzanmaktadır. Kanal, 17 Kasım 1869'da açılışından bu zamana kadar birçok tarihi dönüm noktasına ve büyük gelişmelere tanık olmuştur. Bunlardan en önemlileri sırası ile; düzeni yeniden sağlayan kamulaştırma, 1967 savaşı sonrasında kapatılması ve 1975 Haziran'ında yeniden açılmasıdır (suezcanal.gov.eg).

Süveyş Kanalı Fikrinin Tarihi

Kanallar, kara parçası üzerinde suyun ulaşımını sağlamak ve tarım alanlarını sulamak gibi hizmetler için inşa edilmiş beşeri yapılardır. Kanal inşalarının amacı, bazen iki deniz arasında bulunan mesafeyi kısaltmak iken bazen de su taşımacılığı ile nakliye ücretlerini düşürerek maliyetleri azaltmaktır. Süveyş Kanalı, Asya Kıtası ile Afrika Kıtasını yapay olarak ayırmaktadır. Mısır Devleti sınırları içerisinde bulunan kanal, Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan ve bu sayede Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu arasındaki deniz ulaşımını kısaltan stratejik bir suyoludur. Özellikle Hint Okyanusu'na ulaşımı kısalttığından dolayı batı Avrupa'ya ve Akdeniz'e komşu olan ülkeler için çok kullanılmaktadır (Koday vd., 2017: 900). Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştirme fikri antik dönemlere, firavunlar devrine kadar uzanmaktadır. MÖ XIV. yüzyılda Firavun II. Ramses döneminde açıldığı belirtilen kanal daha sonrasında kumla dolmuş ve kullanılamaz bir duruma gelmiştir. Açılışı firavunlar dönemine dayanan kanalın ana güzergahı hem Romalılar hem de İslam hakimiyeti döneminde farklı zamanlarda tamir ettirilerek kullanılmıştır. 7. yüzyılda Halife Hz. Ömer'in emri ile Mısır Valisi Amr Bin Âs tarafından kanal tamir ettirilmiş ve bu kanal 8. Yüzyıla kadar kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Said Paşa döneminde, Fransız bir şirket tarafından Süveyş Kanalı'nın yeniden inşasına 25 Nisan 1859'da başlanmıştır. Kanal Kızıldeniz'in kuzey ucunda yer almakta olan Süveyş şehri ile Akdeniz kıyısındaki Port Sait şehri arasından kazılarak açılmıştır. Birçok siyasi tartışmalara maruz kalan kanal on seneden fazla süren çalışmalar sonucunda 17 Kasım 1869 tarihinde kullanıma açılmıştır (Bediz, 1951: 333).

Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan Süveyş Kanalı'nın açılması ile Hindistan yolu oldukça kısalmış ve kanal artık İngiltere'nin Ortadoğu'da kuracağı hakimiyet açısından vazgeçilmez bir duruma gelerek İngiliz dış politikasının şekillendirilmesinde çok önemli bir faktör olmuştur. (Hallberg, 1931: 310).

Süveyş Kanalı 31 Ekim 1956 tarihinde ulaşıma kapatılmıştır. 29 Ekim 1956'da Fransa, İsrail ve İngiltere'nin yaptığı gizli anlaşma sonucunda Mısır'a askeri operasyon düzenlenmiştir. Fakat savaşı kazanan bu devletler kanalı kontrol altına almalarına rağmen SSCB, ABD ve BM'nin gösterdiği tepki ile bu bölgeyi terk etmek durumunda kalmışlardır. Yaşanan savaş sebebiyle Süveyş Kanalı 1957'nin Ocak ayına kadar kapalı kalmıştır. İngiltere'nin Süveyş Kanalı üzerindeki hakimiyeti 1956 Süveyş Krizi ile son bulmuş, Mısır tekrar kanal üzerinde söz hakkına sahip olmuştur (Çınar, 2022:142).

Süveyş Kanalı Özellikleri

Süveyş Kanalı geçişi, Atlantik Okyanusu ile Hint Okyanusu arasında en hızlı geçiş yöntemi olduğundan modern gemiler tarafından çok yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Gemiler tarafından ödenmekte olan geçiş ücretleri Mısır hükümeti açısından önemli bir gelir kaynağıdır. Süveyş Kanalı'nın batı yakasında kanala paralel olarak tatlı su kanalı ve demiryolu bulunmaktadır. Kanal, Süveyş körfezi ile Port Said limanı arasında bölgeye göre değişiklik gösteren topraklardan geçmektedir. Kanalın her iki yanında, acil durumlarda geminin demirlenmesi için her 125 metrede bir demirleme direkleri ve gemilerin suyolundaki konumunu belirlemeye yardımcı olan kilometre işaret direkleri bulunmaktadır. Kanal, gece trafiğine yardımcı olmak için ışık ve yansıtıcı şamandıralarla çevrelenmiştir (suezcanal.gov.eg). Tablo 1'de kanalın zaman içinde değişen özelliklerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Süveyş Kanalı'nın Zaman İçinde Değişen Özellikleri

Özellikler	**1869**	**1956**	**1962**	**1980**	**1996**	**2001**	**2010**	**2015**
Kanal Uzunluğu (km)	164	175	175	189.80	189.80	191.80	193.30	193.30

11 m Derinlikte Genişliği	-	60	89	160/175	180/200	195/215	205/225	205/225
Su Derinliği (m)	10	14	15.5	19.5	21	22.5	24	24
Gemi Taslağı (fit)	22	35	38	53	58	62	66	66
Kesit Alanı (m2)	304	1200	1800	3250/3600	4850/4300	4350/4800	4800/5200	4800/5200
Geminin Yüklü Ağırlığı (DWT)	5000	30000	60000	150000	185000	210000	240000	240000

Kaynak: suezcanal.gov.eg

2010 yılı sonrasında kanalın uzunluğu 193,3 km, kanal yüzeyi genişliği 313 m, kanal derinliği 24 m, 11 m derinliğindeki genişliği ise 205/225 m olmak üzere geliştirilmiştir. 2010 yılı itibariyle kanaldan geçişine izin verilen gemi ölçüleri en fazla 66 fit draft ve geminin yüklü ağırlığı 240.000 dwt olarak düzenlenmiştir. Belirtilen ölçüler günümüzde kullanılan geçerli limit ölçüleridir (suezcanal.gov.eg).

Süveyş Kanalını Sahipliği

Kanal işletim müsaadesi 99 yıllığına Paris'te bulunan ve kanalı inşa eden Süveyş Kanal şirketi merkezine verilmişti. Fakat bu şirket bir Mısır şirketi gibi tescil edilmiş ve Mısır'da ekonomik faaliyetlerde bulunabilmekteydi (Selim, 2008: 5). Uzunluğu Port Said'den Süveyş'e 103 mildir. Bu imtiyaz sonucunda kanal şirketi 99 yılın sonunda tamamen Mısır Devleti'nin mülkiyetinde Mısır şirketine dönüşecekti. Bu süreç ise daha sonra millileştirmeyle beraber sancılı bir dönemde gerçekleşmiştir. Şirket hisselerine bakıldığında %43'lük pay İngiltere'ye aitti. Geriye kalan %50'lik pay sahibi ise bilindiği üzere Fransa'ydı. Sonuç olarak şirketin 800 bin hissesinin 353.504 adedi İngiltere'nin kontrolünde bulunmaktaydı. Şirket, 32 üyeli uluslararası bir yönetim kurumu tarafından yönetilmekteydi. Kurumun üyelerinden 16 tanesi Fransız, 9'u İngiliz, 5'i mısırlı, geriye kalan iki üyeden biri Amerika Birleşik Devletleri'ne ait diğeri ise Hollandalıydı.

Süveyş Kanalının Kapasitesi

1955 yılı verilerine bakıldığında kanaldan elde edilen gelirin 32.176.600 Mısır lirası olduğu görülmektedir. İngiltere'nin petrol gereksiniminin çoğu bu kanaldan geçmekte idi. Batı Avrupa'nın ise ham petrol gereksiniminin büyük bir bölümü bu kanal hattından taşınmakta idi. Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşan ham petrolden kendi ihtiyaçlarının %15'i Süveyş Kanalı'ndan geçmekte idi. 1955'te Süveyş Kanalı'ndan geçen 116 milyon ton yükün 76 milyon tonu ham petrol tankerlerinden oluşmaktadır. Orta boylarda olan bir geminin geçiş ücreti 5000 ile 8000 sterlin arasında değişmekteydi. Geçiş ücretlerini gemi yükünün niteliği ve tipi belirlemekteydi. Mısır Arap Cumhuriyeti'nin seyrüsefere elverişli 3100 km'lik suyolu vardır. İç taşımacılığın %4'ü bu suyolu ile gerçekleştirilmektedir. Mısır Arap Cumhuriyeti'nde bulunan limanların toplam kargo yükleme ve boşaltma kapasitesi senelik 51 milyon tonu bulurken, uluslararası taşımacılığın % 85-90'ı bu yol ile temin edilmektedir. En önemli limanı ise 22 milyon tonluk kapasiteye sahip İskenderiye'dir. Mısır'ın en önemli döviz kaynaklarından biri Süveyş Kanalı'dır. 2000 yılında toplam 14.141 gemi geçişiyle dünya deniz taşımacılığında %7'lik bir paya sahip olmuştur. 2000'de elde edilen gelir 1,94 milyar dolar olmuştur. Süveyş Kanalı gelirlerinin %25'i petrol taşımacılığından meydana gelirken geriye kalanı kuru yük taşımacılığından oluşmaktadır (Armaoğlu, 1998: 153; www.kosgeb.gov.tr).

Süveyş Kanalı Geçiş Ücretleri

2006-2007 yılları arasında kanaldan 176.000 gemi geçmiştir. Bu gemiler kanaldan 660 milyon ton yük geçirmişlerdir. 2007 yılının ortasına gelindiğinde kanaldan elde edilen gelir 4.200 milyon dolar olmuştur (Selim, 2008). Bir milyonu aşkın geminin ve 12 milyar tonun üzerinde yükün geçtiği Süveyş Kanal'ı, millileştirmeden 2007'ye kadar 30,5 milyar dolar kazandırmıştır. Yakın dönemde 25.000 gemiyi aşan senelik geçiş kapasitesi ile dünya ticaretinin toplam %14'ü Süveyş Kanalı'ndan geçiş yapmaktadır. Arap yarım adasına giden toplam kargo ve yüklerin yine %41'i kanaldan geçmektedir. Dünya petrol ticaret akışının %26'sı da Süveyş Kanal'ından geçmektedir. Suudi Arabistan'daki Cidde Limanı ile Karadeniz'deki Köstence Limanı arasındaki mesafe Ümit Burnu rotası üzerinden 11.771 deniz milidir. Bu iki liman arası uzaklık Süveyş kanalı üzerinden gidildiğinde ise 1698 mil olmaktadır. Dolayısıyla uzaklık %86 nispetinde kısalmaktadır. Süveyş Kanal'ını kullanarak Hollanda'da bulunan Rotterdam Limanı'ndan Japonya'da bulunan Tokyo Limanı'na gitmekte olan bir gemi alacağı yolu %23 nispetinde kısaltır. Afrika sahilinden dolaşması ile kıyas yapılırsa deniz yolu ile yapılan dünya ticaretinin %7'si Süveyş Kanalı'ndan yapılmaktadır. Yapılan ticaretin %35'i Arap körfezi ve Kızıldeniz limanlarından yüklenmektedir. Yüzde 20'si ise Güney Asya ve Hint limanlarından ve %39'u da uzak doğu bölgesinden yapılmaktadır. Dünya ticaretinde önemli miktarda ve kıymetli malların geçtiği kanal, tüm dünya ekonomisini etkilemektedir. Ulaşımda sağlanan tasarruf ile üretim maliyetleri azaltılarak karlılık oranı artmaktadır. Şüphesiz kanal olmasaydı bu bölgede önemli bir ekonomik hareketlilikten bahsedilemezdi. Süveyş Kanalı'ndan elde edilen gelirler kuşkusuz Mısır'a döviz kazandıran ana sektörlerden biridir. Tablo 2'de 1990–2022 yıllarında kanaldan geçiş yapan gemi sayısı, taşınan toplam yük ve ülkeye sağladığı döviz gelirlerine ait bilgiler bulunmaktadır (Civaner, 2005).

Tablo 2. 1990-2022 Yıllarında Kanaldan Geçen Gemi Sayısı, Yük Miktarı ve Sağlanan Gelirler

Yıllar	Toplam Gemi Sayısı	Yük (Mil. Ton)	Toplam Gelir (Milyar Dolar)	Gemi Başına Ort. Geçiş Maliyeti (Dolar)	Günde Ort. Geçen Gemi Sayısı
1990	13.490	385	1,8		
2000	14.141	439	1,9		
2001	13.986	456	1,9		
2002	13.411	445	2,6		
2003	15.667	549	3,1		
2004	16.911	621	3,1		
2005	18.193	672	3,2		
2006	18.664	743	3,8	204.726	51,1
2007	20.384		4,6	226.207	55,8
2008	21.415		5,3	251.319	58,5
2009	17.228		4,2	249.071	47,2
2010	17.993		4,7	265.048	49,3
2011	17.800	692	5,1	293.427	48,8
2012	17.224	746	5,1	297.840	47,2
2013	16.596	754	5,2	307.966	45,5

2014	17.148	822	5,3	318.696	47,0
2015	17.483	823	5,4	296.002	47,9
2016	16.833	819	5	296.452	46,3
2017	17.550	916	5,3	285.356	48,1
2018	18.174	980	5,7	318.312	49,8
2019	18.880	1.031	5,8	307.203	51,7
2020			5,84		
2021	20.694		6,3		
2022	23.851		8		

Tablo 2'ye göre, Bakanlar Kuruluna bağlı Bilgi ve Karar Destek Merkezinden elde edilen verilere göre, kanaldan elde edilen gelir 2017 yılında 5,3 milyar dolar iken, bu miktar 2018 yılında %7,5'lik bir artışla 5,7 milyar dolara ulaşmıştır. Geçtiğimiz yıllarda ise Süveyş Kanal İdaresi, kanaldan elde edilen gelirin azalmasıyla buradan geçen gemi ve tankerlere indirim uygulayarak geliri artırmak istemiştir (Civaner, 2005: 19).

Günümüzde Süveyş Kanalı'nda yılda yaklaşık 25.000 farklı kapasitede gemi geçiş yapmaktadır. Bu geçişlerden elde edilen yıllık gelir yaklaşık 10 milyar dolar düzeyindedir.

Kanalda Ulaşıma İmkân Veren Köprü ve Tüneller

Süveyş Kanalı gemi ticareti konusunda ekonomik bakımdan uluslararası bir avantaj sağlarken Mısır topraklarını da fizikken ikiye bölmektedir. Kanalın doğu kısmı Mısır'a ait Sina yarımadası batıda bulunan kısmı da Afrika Kıtası'ndaki öteki bölümüdür. Deniz ulaşımının aralıksız yapılabilmesi için planlanan kanal kara ulaşımı için bu durumu negatif etkilemiştir. Sonuçta, bu soruna çözüm üretmek için Süveyş Kanalı'nın üstünden bir geçiş köprüsü yapılması kararlaştırılmıştır. Toplam maliyeti ise 22,5 milyar Japon Yeni olarak hesaplanmıştır. Bu maliyetlerin %60'ını Japon hükümeti üstlenirken %40'ını da Mısır hükümeti diğer kaynaklardan ödünç alarak karşılamıştır. Bu proje, ekonomik bakımdan yoksul olan Sina Yarımadası'nı kalkındırma programı kapsamında, Muhammed Hüsnü Mübarek'in 1995'te Japonya'ya yapmış olduğu resmi bir ziyaret dolayısıyla karar alınmıştır. Yapım süreci 6 yıl devam eden bu köprü 2001 yılının Ekim ayında hizmete açılmıştır. Köprünün açılmasıyla birlikte uzun yıllar boyunca kanalın her iki yakası arasında kopmuş olan karasal bağın tekrardan kurulması ve bölgesel olarak ekonomik canlılık sağlanmıştır. İleriki dönemlerde kanalın iki yakası arasına raylı bir sistem kurulacak ve denize alternatif karasal raylı taşımacılığa olanak sunacaktır.

Görsel 1. Muhammed Hüsnü Mübarek Barış Köprüsü (El Qantara)

Kaynak: en.wikipedia.org

Bir geminin köprüyü geçtikten sonra Süveyş Körfezi'ne yol almış görüntüsü.

Köprünün teknik özellikleri şu şekildedir: toplam uzunluğu 3.900 metre, ana köprü uzunluğu 730 metre, iki pilon arasındaki mesafe 70 metre, ana pilonların yüksekliği 154 metre ve yol genişliği 10 metredir.

Süveyş Kanalı'nın altından geçiş imkânı veren bir de tünel vardır. Tünelin ismi Ahmed Hamdi Tüneli'dir. Bu tünel iki şeritlidir ve El Qantara köprüsü gibi kanalın her iki yakasını birbirine bağlamaktadır. Tünelin uzunluğu 1.630 metre ve genişliği de 11,6 metredir. Bu tünel 1983 yılında İngiltere tarafından yapılmıştır. Ayrıca Süveyş Kanalı üzerinde hareketli tren köprüsü de vardır. Kanalın trenler tarafından geçişine olanak sağlayan köprü İsmailiya'dadır. El-Ferdan Tren Köprüsü 1983 yılında hizmete açılmıştır. Dünyanın en uzun hareketli köprüsü olan bu köprünün uzunluğu 340 metredir (Atmaca, 2008: 47).

Kanal Gelirlerinin Mısır Ekonomisine Katkısı

Mısır Arap Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaş'ından bu yana aralıksız dış ticaret açığı vermektedir. 1970'in ilk yıllarında 400 milyon doları bulan dış ticaret açığı, Enver Sedat'ın açık kapı politikası neticesinde artmıştır. 1980 yılının başlarında artan dış kredi olanakları ve petrol gelirleri sebebiyle dış alımda artış gözlenmiş, fakat 1984'ten 1986 yılına kadar dış borç geri ödemeleri baskısıyla azalış gözlemlenmiştir. Bu yıllarda ardından dış satım ve dış alımda artışlar gözlemlenmiş, ekonomik reform sonucunda ticaret açığı düşmüştür. 2000'e kadar petrol fiyatlarının yüksek olması ve milli altyapı projeleri için gereken sermaye malları ve buna bağlı olarak ithalatta yaşanan düşüş, ticaret açığının düşmesine neden olmuştur.

Tablo 3. Yıllara Göre Mısır Arap Cumhuriyeti'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi
2016	22.507	58.053	80.560	-35.546
2017	25.943	66.338	92.281	-40.395
2018	29.384	80.993	110.377	-51.609
2019	30.800	77.300	109.000	-48.000
2020	26.800	60.300	87.000	-33.000
2021	40.700	73.800		
2022	48.100	79.700		

Kaynak: TİM Ekonomik Araştırmalar, 2023

Süveyş Kanalı, Sina Yarımadası'nın batı kısmında bulunur ve 193,3 km uzunluğunda olup en dar yeri 313 m genişliğindedir. Afrika çevresini dolaşmadan Asya ile Avrupa arasında deniz nakliyatı yapılmasını temin eder.

Kanal, dünyada kapakları olmayan en uzun kanal olma özelliğindedir. Başka kanallar ile karşılaştırma yapıldığında kaza oranı oldukça düşüktür. Hem gündüz hem de gece geçiş yapılabilmektedir.

Basra körfezi ülkeleri ile Güney Avrupa ülkeleri arasında gerçekleşen deniz ticaretinin canlanması durumunda Süveyş Kanalı'nın dünya ticaretindeki öneminin büyük ölçüde artmasını sağlayacaktır.

SÜVEYŞ KANALI FİNANSMANI VE ŞİRKETİN KURULMASI

Kanal uluslararası bir proje olmasından dolayı öncelikle hükümetlerin desteğine, ikinci olarak mühendisler ve bilim adamlarının desteğine gereksinim vardı. En önemlisi ise bu projeyi desteklemeleri için hükümetleri ikna etmede büyük etki yaratacak olan uluslararası kamuoyu desteğine gereksinim

duyulmaktaydı. Hükümetlerin desteğini kazanmak tamamıyla siyasi bir işti. Fransa hükümeti kanal projesine pozitif bakıyordu fakat İngiltere'nin muhalif olması ve Fransa ile İngiltere'nin Kırım Savaşı'nda müttefik olması sebebiyle resmi bir destek vermeyeceği ve projeyi özel bir girişim olarak değerlendireceği anlaşılıyordu. Bununla beraber Ferdinand de Lesseps, Mısır'a hükmeden Osmanlı Sultan'ının onayını ise henüz alamamıştı. Bu sebeple müzakereler İngilizlerin çok etkili olduğu İstanbul'a yansıdı (Baer, 1956: 366).

Ferdinand de Lesseps, projenin bir hayal ürünü olmadığını kanıtlamak için kanalın hem fizibilite raporunu hazırlamak hem de uluslararası kamuoyunun desteğini alabilmek amacıyla hükümetler tarafından atanan ve bilim adamlarından oluşan bir komisyon kurdu. Mısır Valisi bu komisyonun yapmış olduğu çalışmaları finanse etti. 1856'nın başında çalışmalarını tamamlayan ve projenin gerçekleştirilebilir olduğuna karar veren komisyon oluşturdukları raporu ise sene sonunda yayınlandı. Ferdinand de Lesseps tüm Avrupa'yı dolaşarak kanal projesine destek istedi. Ayrıca dünya sermayedarlarına da başvuru yaparak aradığı desteği elde etmeyi başardı (Baer, 1956: 369; Uzunçarşılı, 1983: 92).

Gerekli sermaye elde edildikten sonra 15 Aralık 1858'de kanal projesini hayata geçirecek olan anonim şirketinin idare merkezi Paris ve kuruluş yeri İskenderiye olarak resmen kurulduğu bildirildi. Ancak, şirket Mısırlı ve Fransız ortaklardan oluştuğu için adında da geçtiği gibi bir "uluslararası şirket" olmamıştı. Şirket sermaye oranının %53'ü Fransızlara aitken %44'ü ise Mısır idaresi tarafından satın alınmıştı. Geriye kalan %3 hisse ise diğer devletlere satılmıştı. İngiltere ise kendisi için ayrılan payı almadığından hisseler Mısır Valisi Said Paşa tarafından satın alındı (Baer, 1956: 375; Uzunçarşılı, 1983: 92).

19. Yüzyılda eski çağlara göre koşullar birçok açıdan farklıydı. Süveyş'te bir kanal açma düşüncesi, belli bir güç sistemini desteklemek amacıyla değil de dünya ticaretinde kısa bir yol açma ihtiyacına yönelikti (Baer, 1956: 380).

Süveyş Kanalı'nın Açılmasında Hesap Edilen Maliyet ve Kullanılan Teknikler

Ferdinand de Lesseps, verilen imtiyaza dayanarak 1858'de Süveyş Kanalı Etütleri Şirketi'ni kurdu. Şirket; Fransız, Avusturya, İtalyan ve İngiliz teknik gruplarından oluşuyordu. Her bir grubun başında mühendisler bulunuyordu. Muntazam aralıklarla kurulmuş olan 11 kazı istasyonunda, 15.000 Mısırlı işçi Mısır Valisi tarafından çalışmaya mecbur bırakılmıştı. İşçilerin yaptıkları çalışmaları ise 200 Avrupalı kontrol ediyordu. Kanalın geçiş yeri o dönemde kuru durumda olan üç gölü birbirine birleştiren doğal çöküntüleri izleyen yol boyunca yapılmıştır. Port-Said Limanı'nı inşa etmenin yanı sıra en zor iş birçok kazı istasyonunda ihtiyaç duyulan su, yiyecek ve araç gerecin kızgın çöllerden geçirilerek taşınması olmuştur. Kanal çalışmalarında, zorla çalıştırılan fellahların İngilizler tarafından kışkırtılmaları ile Osmanlı Devleti'nin sert bir uyarıda bulunması sonucunda bütün işler birdenbire durdurulmuştur. Ancak Ferdinand de Lesseps, kendisine çalışmasının karşılığı olarak verilmiş olan yüksek tutardaki parayla Avrupa'dan yeni makineler ve işçiler almıştır. Makineler ve ekskavatörler yardımıyla ilerleme sağlanarak kanalın açılması hızlanmıştır. Kanal şirketi mühendislerinin yaptığı birinci keşifte kanalın maliyetini 128.001.595 frank olarak tahmin etmişlerdi. Kuru toprak kazısı 45.730.000 m^3, su içinde toprak kazısı 49.882.000 m^3 taş kazısı, 493.440 m^3 olarak yapılacak iş bazında tahmin edilmiştir. Birinci keşif kâfi gelmemiş çünkü kanal birinci keşiften fazla olarak 161 km uzunlukta, 7,80 m derinlikte ve 99 m genişlikte inşa edilmiş. Sadece, İaluf, El-kesir ve Serap Ün'deki genişlik 60 m olarak yapılmış bu sebeple gerçek masraflara göre tanzim edilen ikinci keşifte maliyet 175.251.393 frank olarak hesaplanmıştır (Uygur, 1970: 24; Somer, 1972: 7).

Süveyş Kanal'ı çalışmalarında ilk başta günde 12 işçi çalıştırılıyordu. 1861 yılında Said Paşa kanal çalışmalarının olduğu yere bizzat kendisi giderek işçi sayısının 20 bine çıkarılmasını emretmiştir. Hatta işçi ihtiyacını karşılamak amacıyla ordusunun bir bölümünü terhis ederek inşaat alanına sevk etmiştir. Ailelerinden zorla kopartılan ve hiçbir ücret ödenmeden çalıştırılan bu işçiler üzerinde angarya yoğun bir şekilde kullanılmıştı. İşçiler vardiya sistemi ile çalışılıyordu. Doğal olarak her kafile yerlerine yeni kafile gelmeden çalışma yerini bırakamazdı. Bunun için kırbaç cezası sıkça uygulanmış, bu şekilde tüm Mısır yerlileri çalışmalara iştirak ettirilmişti. Bu yöntem firavunlar döneminde piramitlerin inşaatında uygulanan yönteme benzetilmektedir. Çalışmalarda başlangıçta Mısırlı işçiler çalıştırılırken Napolyon'un emri ile daha sonra Araplar ve yerlilerle karışık Yunan, Fransız, İtalyan, Suriyeli olmak

üzere 15.000 işçi çalıştırılmıştır. 1867 yılında Paris'te Ferdinand de Lesseps'e kanal konusunda çalışmalarından dolayı madalya verilmiştir. Tüm bu zor şartlara rağmen kanal inşaatı 1876'da tamamlanmıştır. Takvimler 17 Kasım 1869 tarihini gösterdiğinde ise kanalın resmi açılışı yapılmıştır. Süveyş kanalı, aşağı yukarı 287 milyon ABD dolara ve birçok işçinin yaşamına mal olmuştur (Güler, 2004: 45; Işık, 1979: 22-23).

Süveyş Kanalı'nın Maliyet Fayda Analizi

Bir geminin Süveyş Kanalı ile Ümit Burnundan dolaşarak sefer yapması durumunda ortaya çıkan kar farkını belirlemeye yönelik şöyle bir maliyet analizi yapılabilir. Bir yük gemisi saatte ortalama 12,8 knot (24km/saat) hız yapabilmektedir. Bir günde 24 saatte 24 km×24 saat=576 km yol kat edebilmektedir. Batı Avrupa'dan Güney Asya'ya Süveyş kanalı üzerinden 10.000 km ortalama su yolu bulunurken, aynı mesafe Ümit Burnundan dolaşılarak 16.000 km yol almayı gerektirmektedir. Bu mesafeler belli bir limandan bir başka belli bir mesafe olmayıp ortalama su yolu uzunluğu olarak bilinmektedir. Buna göre, bir gemi;

Süveyş Kanalı'ndan 10.000 km/576km=17,36 günde

Ümit Burnu'ndan 16.000 km/576 km =27,78 günde hedef limana ulaşabilmektedir.

Gemilerin yılda 360 gün hizmet üreteceği günde 1.000.000$ maliyetler yaratacağı öngörülmektedir. Bu maliyetlerin personel, yakıt, amortisman, bakım-onarım, malzeme ve işçiliği, haberleşme, yönetim gideri gibi, maliyet ve giderlerden oluştuğu varsayılmıştır. Gemi navlun işletmeciliğinde maliyet + kar yaklaşımı ile maliyete %70 kar ekleneceği varsayımı kabul edilmiştir. Buna göre geminin yıllık maliyeti;

Süveyş kanalı yıllık sefer sayısı=360 gün/17,36gün=20,74kez/yıl

Yıllık maliyet 360 gün×1.000.000 $/gün=360.000.000 → (3-a)

Süveyş kanalı ile sefer maliyeti=17,36 gün ×1.000.000$=17.360.000$

Ümit burnu ile sefer maliyeti= 27,78 gün×1.000.000$=27.780.000$

Süveyş kanalından bir seferin satış hasılatı=17.360.000$×1,70=29.512.000$

Süveyş kanalı yıllık satış hasılatı=29.512.000$×20,74 kez = 612.078.880$→ (1-b)

Süveyş kanalı yıllık satış maliyeti=17.360.000$×20,74 kez = - 360.046.400$

Süveyş kanalı kullanan bir geminin yıllık karı = 252.032.480$

Ümit burnundan geçen yıllık sefer sayısı= 360 gün/27,78gün=12,96 kez/yıl

Ümit burnundan bir seferin maliyeti=27,78gün×1.000.000$=27.780.000$

Bir seferin satış hasılatının Süveyş Kanalı kullanılarak elde edilen satış hasılatının aynı olduğu varsayılmıştır. 29.512.000$

Yıllık satış hasılatı= 29.512.000$×12,96 kez = 382.475.520$→ (1-b)

Yıllık satış maliyeti=27.780.000$×12,96 kez = - 360.028.800$

Ümit burnundan geçen bir geminin yıllık karı/zararı = 22.446.720$

Bir gemi sürekli Süveyş Kanalını kullanarak Batı Avrupa'dan Uzak Doğuya devamlı sefer yaparsa, Ümit Burnu'nu kullanarak tüm yıl sefer yapmaya göre;

20,74 kez/yıl−12,96 kez/yıl = 7,78 kez/yıl daha az sefer yapabilmektedir. Yani Süveyş Kanalından geçerek yılda 7,78 kez/yıl daha fazla sefer yapabilecek ve gelir elde edebilecektir.

Kanalın sağladığı zaman ve maliyet tasarrufu;

Gemi Süveyş Kanalını kullanarak 7,78 fazladan seferi (7,78 sefer × 17,36gün/sefer) = 135,06 günde tamamlayabilecektir. Süveyş Kanalı kullanılarak tasarruf edilen gün sayısı 135,06 gündür.

Elde edilecek gelir 135,06 gün×1.000.000$×1,70 = 229.602.000$

Tasarruf edilen maliyet135,06×1.000.000$ = - 135.060.000$→ (1-a) ve (3-b)

Elde edilecek alternatif kar = 94.542.000$→ (1-c)

Bozulma ihtimali olan ürünün maliyeti: Ümit Burnu'ndan dolaşarak yapılan sefer daha uzun süre olmaktadır. Uzun süre nakliyat başta gıda ürünleri olmak üzere birçok navlun konusu olan malzemede bozulma yapabilir. Her ne kadar uygun ısı, nem ve koşullarda nakliyat gerçekleşiyorsa da bir miktar bozulma söz konusu olmaktadır. Örneğin; ambalajlı içme suyu nakliyatında aşırı yağmur ve nem su şişelerinin karton ambalajında bozulma yaratmış ithalatçı firma ihracatçıdan reklamasyon (tazminat) istemiştir.

Bozulma ihtimali olan ürünün Ümit Burnu seçeneğinin maliyetinin %10'u olduğu varsayılmıştır. Bu bir varsayımdır. Daha fazla veya az olabilir. Buna göre bozulan ürünün maliyeti= 360.028.800$× %10= 36.002.880$→ (3-c)

Geçiş Ücreti

Süveyş Kanalı'nda farlı tonajlarda yılda yaklaşık 25.000 gemi geçişi yapılmakta, yılda yaklaşık 10 milyar Dolar hasılat elde edilmektedir. Buna göre bir geminin ortalama geçiş ücreti 400.000 Dolar olmaktadır. Devamlı Süveyş Kanalı'nı kullanan bir gemi yılda 20,74 kez Süveyş Kanalı'ndan geçtiğine göre;

Toplam geçiş ücreti=20,74×400.000$=8.296.000$ olmaktadır.

Aşağıda Tablo 4'te deniz yolu taşımacılığı yapan bir işletmeye ait bir yük gemisi açısından yıllık maliyet analizi görülmektedir. Tablodaki rakamlar üst tarafta yer almaktadır.

Tablo 4. Deniz Yolları Taşımacılığı İşletmesi Açısından Maliyet Analizi (Bir yıl bir gemi üzerinden)

	Süveyş Kanalı ile Hedef Ülkeye Varma	**Ümit Burnu İle Hedef Ülkeye Varma**
GETİRİLER	$	$
1-Parasal Getiriler		
1-a Zaman Tasarrufu (Bir yılda yapılan tasarruf)	135.060.000	0
1-b % 70 kar ile elde edeceği yıllık hasılat tutarı	612.078.880	382.475.520
1-c Tasarruf edilen zamanda fazladan yapılabilecek taşımacılığın getirisi	**94.542.000**	0
TOPLAM GETİRİLER		
2-Parasal Olmayan Getiriler		
2-a Kısa sürede işi tamamlama prestiji	Var	Yok
2-b Özgüven	Var	Yok
2-c Taşınan malın sahibinin memnuniyet ifadesi	Var	Yok
MALİYETLER		
3-Parasal Maliyetler		
3-a Geminin yıllık maliyeti	360.000.000	360.000.000

3-b Kanalı kullanmadığında fazladan katlanacağı maliyetler	0	135.060.000
3-c Bozulacak bir ürünse bozulma maliyeti	0	36.002.880
3-d Kanala ödenen geçiş ücreti	8.296.000	0
TOPLAM MALİYETLER		
4-Parasal Olmayan Maliyetler		
4-a Kanalı kullanmadığında fazladan katlanacağı zaman	Var	Yok
4-b Zaman Tasarrufu	Var	Yok
4-c Kanaldan geçiş sürecinde personelin aşırı rahatlık göstermesi	Var	Yok
Süveyş Kanalı'nın (Ümit Burnu) Yarattığı Kar		

Kaynak: Çalışmamızın kaynakçasında bulunan kaynaklardan yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Bu analizde dikkate alınan tüm maliyetler aynı dönemde gerçekleşmeyebilir. Çalışmamızda her türlü ihtimali göz önünde bulundurarak okuyucunun dikkatine sunmaya çalışılmıştır.

Yukarıdaki analiz bir tek geminin Süveyş Kanalı veya Ümit Burnu'nu kullanma seçenekleri arasındaki maliyet ve gelir farklarını ortaya koyan yıllık analizdir. Bu analizde ortalama seyahat süreleri kullanılmıştır. Batı Avrupa'da ve Akdeniz'de çok sayıda limandan Güney Asya ve Uzak Doğu'daki limanlara seferler yapılmaktadır. Her geminin yöneticisi sefer yaptığı özellikli limanlar arasındaki mesafeyi dikkate alarak bu analizi kendi gemileri için ayrı ayrı yapabilirler. Doğal olarak bu analizlerde yukarıda dikkate alınan ortalama mesafelerden çok daha farklı deniz yolu mesafeleri söz konusu olabilecektir.

Bu analizden sonra Süveyş Kanalı'nın işletmeciliğini yürüten Mısır Devleti'nin Suez Canal açısından analiz yapmak yararlı olacaktır. Süveyş Kanalı ait olduğu şirkete dolayısıyla Mısır Devleti'ne çok önemli maddi katkı sağlamaktadır. Bu maddi katkının büyüklüğü Süveyş Kanalı'na paralel yeni bir kanal yapılması fikrini oluşturmuş, çalışmalara başlanmıştır. Aşağıda mevcut Süveyş Kanalı'nın Mısır Devleti'ne sağladığı gelir ve maliyetler parasal ve parasal olmayanlar açısından dikkate alınarak analize tabi tutulmuştur.

Aşağıdaki Tablo 5'te Süveyş Kanalı'nı işleten kurum açısından maliyet analizi görülmektedir.

Tablo 5. Süveyş Kanalı İşleten Kurum Açısından Maliyet Analizi (1 Yıllık)

	Süveyş Kanalı	**S.K. Yok Ümit Burnu**
GETİRİLER	**$**	**$**
1-Parasal Getiriler		
1-a 1 yıllık geçiş ücretleri	9.400.000.000	0
1-b Transit ile İlgili Hizmetlerden Elde Edilen Gelirler		0
1-c Elektrik Enerji Satışından Elde Edilen Gelirler		0
1-d İçme Suyu Satışlarından Elde Edilen Gelirler		0
1-e Diğer Çeşitli Gelirler		0
1-f Tersane Hizmetlerinden Elde Edilen Gelirler		0

1-g İhale		0
1-h Uzun Mesafe İndirimleri		0
1-ı Genel İndirimler		0
TOPLAM GETİRİLER		**0**
2-Parasal Olmayan Getiriler		
2-a Deniz ticaretini kontrol etmenin avantajı	Var	Yok
2-b Deniz ticaretini kontrol etmenin Prestiji	Var	Yok
2-c Uluslararası ticari ilişkilerde artıda başlama avantajı	Var	Yok
MALİYETLER		
3-Parasal Maliyetler		
3-a İşletme Giderleri (maaşlar ve ücretler, çalışanlara sağlanan faydalar, malzemeler ve gereçler, yakıt, amortisman, değer düşüklüğünden kaynaklı zarar, net ton başına ücretler, Panama Hazinesine ödenen ücretler ve diğer tüm giderlerden oluşur)		0
3-b Bakım maliyetleri (Erezyon ve toprak kaymalarının kontrolü, nehir yatağının bakımı, yüzer ekipman, tesisler, elektrik sistemi, barajlar ve dolusavaklar, havuzlar, su arıtma tesisleri, su sistemi, Atlantik Köprüsü-2021 yılı bakım maliyeti)		0
3-c Kanalı askeri olarak koruma maliyetleri		0
3-d Kanalı önemsizleştirmeye çalışan faaliyetleri önleme maliyeti	100.000.000	0
3-e Hediye ve ikram maliyetleri	100.000.000	0
3-f Siyasi açıdan güçlü devletler ile iyi ilişkiler maliyeti	500.000.000	0
TOPLAM MALİYETLER		**0**
4-Parasal Olmayan Maliyetler		
4-a Dünya ticaret filolarıyla iyi ilişkiler kurma	Var	Yok
Süveyş Kanal'ı Olması veya Olmaması Seçeneklerinin Karı		0

Kaynak: Tablo çalışmamızın kaynakçasında bulunan kaynaklardan yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo incelendiğinde görüleceği gibi Süveyş Kanalı'nın varlığıyla Mısır Devletine sağladığı ekonomik getiri çok yüksek boyutlara ulaşmasının yanında, parasal olmayan getiriler dikkate alındığında Dünyanın en önemli deniz geçiş noktalarından birini kontrol etmenin sağladığı stratejik ve ekonomik avantaj dikkat çekicidir.

SÜVEYŞ KANALI'NDA GEMİ KRİZİ VE ALTERNATİF KANAL ARAYIŞLARI

Kanal, küresel tedarik zincirinin en önemli noktalarından birisidir. Bu nedenle Kanalın güvenliği uluslararası ticaretin sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir (Aksöz, 2021). 24 Mart 2021 tarihinde "The Ever Given" adlı dev bir konteyner gemisi kötü hava şartları ve ülkede yaşanan kum fırtınası neticesinde görüş mesafesinin daralması ile birlikte kıyıya çarparak karaya oturmuştur (haberler.com). Geminin karaya oturması ile birlikte, Kanal trafiğe kapanmış ve 320'yi geçen uzun gemi kuyruklarına neden olmuştur. Ayrıca, ham petrol, (sıvılaştırılmış doğal gaz) LNG ve çeşitli ticari sevkiyatlarda rötarlar yaşanmıştır. Bu sevkiyatların arasında en az 28 ham petrol tankeri olduğu, aşağı yukarı 1 milyon metric ton ağırlığında petrol ürünü ve kimyasal taşıyan tanker sayısının 24 olduğu

tahmin edilmiştir. Petrolün yanı sıra fuel oil, jet yakıtı, neft yağı, motorin ve gıda da bekleyen ürünlerin arasında bulunmaktadır. Bu durum, Süveyş Kanalı'nın yönetimi açısından soru işaretlerinin doğmasına ve yeni alternatif su kanalları açılabilir mi soruları ile karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur (indyturk.com).

Süveyş Kanalı'nın tıkanması sonucu, kanalın her iki tarafında da 6 gün süre ile ticaret durmuş ve geminin çıkarılması sırasında yaşanan rötarlar ekonomik kayıpların artmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte, Mısır'ın günlük olarak aşağı yukarı 12 ila 14 milyon dolar zarara uğradığı ve dünya ticaretine getirdiği maliyet ise yaklaşık olarak 10 milyar dolar olduğu hesaplanmıştır. Ayrıca, yaşanan bu zarar kaşılanıncaya kadar "The Ever Given" isimli dev bir konteyner gemisinin alıkonulacağı duyurulmuştur (Aksöz, 2021).

Gemi krizinin ardından enerji fiyatlarında hızlı yükseliş, konteyner maliyetlerinin artışı ve bazı bekleyen gemilerin yolu uzatmayı da göze alarak Ümit Burnu etrafını dolaşmaları gibi önemli sonuçlar ile karşılaşılmıştır. Ayrıca, bu kriz pandeminin başında talebin çok fazla yükseldiği tuvalet kağıdı ve Avrupa'nın Doğu Afrika ve Asya'dan ithal ettiği kahve çekirdekleri gibi pek çok ürünün de tedariğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Mısır'ın ekonomisine gemi kazası ağır maliyetler yüklediği gibi kurtarma çalışmaları sırasında da çekilen videolar ve fotoğraflar görsel ve yazılı basında alay konusu edilerek ülkenin siyasi ve diplomatik açıdan saygınlığına da zarar vermiştir (Aksöz, 2021).

29 Mart'ta dev yük gemisi yüzdürme çalışmaları sayesinde karadan indirilmiş ve kanal deniz trafiğine açılmıştır (cumhuriyet.com.tr).

Süveyş Kanalı'na Alternatifler Yaratılabilir mi?

Kanalların giderek daha çok öneminin ortaya çıkmasıyla birlikte ilgi artarak hem bölgesel hem de küresel açıdan yeni ekonomik ve lojistik üstlerin doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca, Ever Given gemi kazası da alternatif kanal arayışlarında fırsat yaratmıştır (Aksöz, 2021). Başta Rusya ve Çin olmak üzere İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Mısır'ın Kanal üzerindeki tekelliğini yok etmek için çeşitli rotalar arayışı içerisinde girmişlerdir. Geçmişte çok fazla tercih edilmeyen Kuzey Deniz Yolu iklim şartlarında yaşanan değişiklikler dolayısıyla son dönemde ilgi görmeye başlamıştır. Ayrıca, bu deniz yolu eskiden olduğu gibi tehlikeli bir deniz değil, bilakis her geçen gün dünya ticaretinde giderek çoğalan oranda kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak Rusya, Kuzey Deniz Yolu'nu Süveyş Kanalı'na alternatif kanal olarak gözler önüne sermektedir.

İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleri ise, Süveyş Kanalı'na alternatif olarak kanal arayışlarına geçen yıl başlamış ve proje üzerine çalışmaları devam etmektedir. Bu proje, İsrail'in Kızıldeniz kıyısında bulunan Eilat limanını Akdeniz'e bağlaması şeklindedir. Uzmanlara göre, Sina yarımadasının yaklaşık 250 km. doğu kenarı boyunca yüzlerce metre yüksekliğinde bulunan tepeleri yararak kanal kazmanın maliyeti en iyi olasılıkla 100 milyar doların üstünde yatırıma gereksinim duyulacağı söylenmektedir. Bu nedenle projenin epey pahalı olduğu düşünülmektedir. İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleri işbirliği Mısır'dan büyük tepki çekmiş ve bu projeye karşın daha kompetitif çözüm bulmaya yönelmişlerdir (Abay, 2021). Bir Kuşak Bir Yol Girişimi olarak adlandırılan Çin'in projesi her geçen gün ilerleme sağlamaktadır.

Yaşanan kaza ile birlikte İran, Rusya ve Hindistan arasında kurulması düşünülen Uluslararası Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru (INSTC) inşaatına hız kazandırılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu kanal, söz konusu kazadan önce de Süveyş Kanal'ına pek çok noktada meydan okumuştur. Bunların arasında, geçiş müddeti ve maliyetinin ucuz olması bulunmaktadır. Yaşanan son kaza ile bu alternatif kanalların ilerleyen zamanlarda tesirini giderek artıracağı hissedilmektedir (Aksöz, 2021). Bu açıdan bakıldığında, birçok farklı ticaret ve enerji koridorları üzerinden yeni kanalların açılması gündeme gelirken askeri ve stratejik açıdan dengelerin değişebileceği de öngörülmektedir.

Yukarıda açıklanan bu alternatif projelere ilave olarak Mısır Hükümeti mevcut Süveyş Kanalı'na paralel yeni bir kanal inşa ederek gemi geçiş kapasitesini artırmayı planlamış ve çalışmalara başlamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Süveyş Kanlının varlığını yarattığı maliyet ve faydalara ilişkin iki analiz yapılmıştır. Bu analizlerin benzerleri her kalkış ve varış noktaları için, gemi navlunu şirketleri için, farklı kapasitedeki gemiler için ve Dünya deniz ticaretinden yarar sağlayan ülkeler için ayrı ayrı yapılabilir. Süveyş Kanalı'nın varlığı sağaldığı getiri göz önüne alındığında Mısır Devleti için Tanrı'nın bir lütfu gibi görünmektedir.

Süveyş Kanalı'nın varlığıyla Mısır Devletine sağladığı ekonomik getiri çok yüksek boyutlara ulaşmasının yanında, parasal olmayan getiriler dikkate alındığında Dünyanın en önemli geçiş noktalarından birisini kontrol ediyor olmanın sağladığı avantaj dikkat çekicidir. Bu analizden sonra Süveyş Kanalı'nın işletmeciliğini yürüten Mısır Devleti'nin Suez Canal açısından analiz yapmak yararlı olacaktır. Süveyş Kanalı ait olduğu şirkete dolayısıyla Mısır Devleti'ne çok önemli maddi katkı sağlamaktadır. Bu maddi katkının büyüklüğü Süveyş Kanalı'na paralel yeni bir kanal yapılması fikrini oluşturmuş, çalışmalara başlanmıştır.

KAYNAKÇA

Abay, E. G. (2022, 15 Aralık). *Rusya Kuzey Deniz Yolu ile Süveyş Kanalı'na alternatif yaratmaya çalışıyor.* https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-kuzey-deniz-yolu-ile-suveys-kanali-na-alternatif-yaratmaya-calisiyor/2196066

Akalın, D. (2011). *Süveyş Kanalı (Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, [Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi].

Aksöz, A. (2022, 15 Aralık). *Süveyş Gemi Krizi Ve Yeni Alternatif Suyolu Arayışları.* https://www.ilimvemedeniyet.com/suveys-gemi-krizi-ve-yeni-alternatif-suyolu-arayislari.html

Armaoğlu, F. (1998). *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948–1988).* Türkiye İş Bankası Yayınları.

Atmaca, M. (2008). *Süveyş Kanalı'nın Stratejik Önemi Ve Mısır Ekonomisi'ne Katkısı,* [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi].

Baer, W. (1956). The Promoting and the Financing of the Suez Canal, *The Business History Review*,30(4), 361-381.

Bediz, D. (1951). Süveyş Kanalı'nın Önemi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 2018, 9(3).

Civaner, Ç. (2005). *Mısır Arap Cumhuriyeti, Hedef Pazar Araştırması ve İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi*, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Aralık 2005.

Çınar, M. (2022). *Geçmişten Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği*. İksad Yayınevi.

Güler, Z. (2004). *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık.* Yeni Hayat Kütüphanesi, 1.Basım.

Hallberg, C. W. (1931). *The Suez Canal, Its History and Diplomatic Importance*. Colombia University Press.

https://tim.org.tr/tr/

https://www.suezcanal.gov.eg/English/About/SuezCanal/Pages/AboutSuezCanal.aspx

Işık, H. (1979). Süveyş Kanalı'nın Geçmişi Ve Geleceği, *Stratejik Etütler Bülteni*, 68, Ekim, 20-29.

Kaçar, M. (2012). *Süveyş Kanal Şirketi'nin Kuruluş Dönemi Faaliyetleri Ve Buharlı Kazı Makineleri Teknolojisi (1854 – 1860),* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].

Koday, Z., Koday, S. & Kaymaz, Ç. K. (2017). Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 879-940.

Konteyner Gemileri için Büyük Deniz Yolları ve Uluslararası Kanallar (2021, 29 Kasım), https://www.cello-square.com/en/blog/view-91.do

Mısır, Süveyş Kanalı'nı günlerce tıkayan gemiyi tazminat alana kadar alıkoyacak (2021, 12 Nisan) https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/misir-suveys-kanalinin-kapanmasina-yol-acan-gemiyi-tazminat-alana-kadar-alikoyacak-1827510.

Qantara Sharq (2025, 1 Ekim). https://en.wikipedia.org/wiki/Qantara_Sharq

Selim, A. Mısır Kültür Ataşesi, İstanbul Mısır Başkonsolosluğu, 2008 – 006

Serbest, M. B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 599-711.

Somer, S. (1972) Süveyş Kanalı, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, 44(16), 5-11.

Süveyş Kanal Resmi İnternet Sitesi (2021), Süveyş kanalı tarihçesi. https://www.suezcanal.gov.eg/English/About/SuezCanal/Pages/CanalHistory.aspx

Süveyş Kanalı'nı kim yaptı, hangi firmanın? Süveyş Kanalı nerede, hangi ülkede? (ty) https://www.haberler.com/haberler/suveys-kanali-ni-kim-yapti-suveys-kanali-nerede-14035435-haberi/.

Tuncer, G. (2022, 15 Aralık). *10 soruda Süveyş Kanalı krizi hakkında merak edilen her şey.* https://www.indyturk.com/node/337161/ekonomi%CC%87/10-soruda-s%C3%BCvey%C5%9F-kanal%C4%B1-krizi-hakk%C4%B1nda-merak-edilen-her-%C5%9Fey

Turğut, M. & Konbul, Ç. (2022). Süveyş ve Panama Kanalı Çerçevesinde Kanal İstanbul'un Lojistik Potansiyelinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 586-604.

Uygur, K. (1970) Süveyş Kanalı, *Demiryol*, 537, Ekim, 23-25.

Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*, c. VI, 3. Bsk., TTK.

www.kosgeb.gov.tr Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Merkezi, Mısır Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Duygu Düzenleme Stratejilerinin ve Risk Alma Davranışlarının Ergenlerin Psikolojik İyi Oluşuna Etkisi

The Effects of Emotion Regulation Strategies and Risk-Taking Behaviors on the Psychological Well-Being of Adolescents*

Aylin YILDIRIM
Yüksek Lisans, Bağımsız Araştırmacı
aylin5419@gmail.com
Orcid ID: 0009-0003-9154-9348

Esin SEZGİN
Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
esinsezgin21@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-9772-9855

Öz: Bu araştırmada, 14–18 yaş aralığındaki ergenlerin duygu düzenleme becerileri ve pozitif risk alma davranışları ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma, İstanbul ilinde öğrenim gören 384 lise öğrencisi ile yürütülmüş ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Veriler, Çocuk ve Ergenlerde Duygu Düzenleme Ölçeği, Ergenlerde Pozitif Risk Alma Ölçeği ve EPOCH Psikolojik İyi Oluş Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. Korelasyon analizleri, yeniden değerlendirme stratejisinin psikolojik iyi oluşla pozitif yönlü anlamlı bir ilişki gösterdiğini ortaya koymuştur. Çoklu regresyon analizinde ise yeniden değerlendirmenin psikolojik iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olduğu; bastırma stratejisinin ve pozitif risk alma davranışının ise anlamlı bir yordayıcı olmadığı belirlenmiştir. Bulgular, ergenlerin psikolojik iyi oluşlarının gelişiminde duygu düzenleme stratejilerinin önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, duygu düzenleme, pozitif risk alma, psikolojik iyi oluş.

Abstract: This study examined the relationships between emotion regulation skills, positive risk-taking behaviors and psychological well-being of adolescents aged 14–18. The study was conducted with 384 high school students studying in Istanbul and the relational screening model was used. Data were collected using the Child and Adolescent Emotion Regulation Scale, Adolescent Positive Risk-Taking Scale and the EPOCH Psychological Well-Being Scale. Correlation analyses revealed that the reappraisal strategy had a significant positive relationship with psychological well-being. Multiple regression analysis determined that reappraisal was a significant predictor of psychological well-being, while suppression strategy and positive risk-taking behavior were not significant predictors. The findings show that emotion regulation strategies play an important role in the development of adolescents' psychological well-being.

Keywords: Adolescence, Emotion regulation, positive risk taking, psychological well-being.

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:12.06.2025 *Kabul Tarihi:22.04.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Yıldırım, A. & Sezgin, E. (2026). Duygu Düzenleme Stratejilerinin ve Risk Alma Davranışlarının Ergenlerin Psikolojik İyi Oluşuna Etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 323-333. Doi: 10.33437/ksusbd.1717932

GİRİŞ

Ergenlik dönemi, bireyin yaşam döngüsü içerisinde fiziksel, bilişsel ve duygusal alanlarda en hızlı ve çok yönlü değişimlerin yaşandığı kritik bir gelişim evresi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde meydana gelen biyolojik olgunlaşma, yalnızca bedensel değişimleri değildir. Aynı zamanda bireyin kişiliğini, düşünce sistemlerini ve davranış örüntülerini de derinden etkilemektedir (Bostan ve Duru, 2019). G. Stanley Hall'un ergenliği "fırtına ve stres dönemi" olarak tanımlaması, bu gelişim evresinin duygusal dalgalanmalar, kimlik arayışı ve artan bağımsızlık ihtiyacıyla karakterize olduğunu vurgulamaktadır (Koç, 2004; Parlaz vd., 2012; Şahin ve Özçelik, 2016). Bu kapsamda ergenlik, bireyin hem içsel dünyasında hem de sosyal çevresiyle ilişkilerinde yoğun bir yeniden yapılanma sürecini ifade etmektedir. Bu yeniden yapılanma süreci, özellikle ergen bireylerin duygusal yaşantılarında belirginleşmektedir. Ergenlik, bireyin kendini tanımaya, yaşamına anlam yüklemeye ve geleceğe dair hedefler oluşturmaya başladığı bir dönem olmakla birlikte, duyguların daha yoğun, karmaşık ve zaman zaman yönetilmesi güç bir hâl aldığı bir süreçtir (Eriş ve İkiz, 2013; Kulaksızoğlu, 2004). Bu noktada bireyin duygularını tanıma, anlama ve düzenleyebilme kapasitesi, psikososyal uyum açısından belirleyici bir rol üstlenmektedir. Yoğun duygusal deneyimler karşısında bireyin düşünsel dengeyi koruyabilmesi ve tepkilerini işlevsel biçimde içsel ve dışsal tepkilerini yönetebilmesi, literatürde "duygu düzenleme becerisi" olarak tanımlanmaktadır (Gross vd., 2006).

Duygu düzenleme becerilerinin ergenlik dönemindeki önemi, bu becerilerin bireyin sosyal ilişkilerinden akademik performansına kadar geniş bir yelpazede etkili olmasıyla daha da belirginleşmektedir. Nitekim Yılmazer (2024), ergenlerin duygu düzenleme kapasitelerinin psikolojik iyi oluş, sosyal uyum ve akademik başarı üzerinde güçlü bir yordayıcı olduğunu belirtmektedir. Buna paralel olarak yapılan araştırmalar, duygu düzenleme becerileri yetersiz olan bireylerin depresif belirtiler yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve problem davranışlara daha sık yöneldiklerini ortaya koymaktadır (Silk vd., 2003; John ve Gross, 2004). Özellikle olumsuz duyguların etkili biçimde düzenlenememesi, ruminatif düşünce örüntülerinin artmasına ve stres tepkilerinin kronikleşmesine yol açarak psikolojik uyumu zayıflatmaktadır (Garnefski ve Kraaij, 2006; Troy vd., 2010). Ergenlik döneminde bilişsel kontrol süreçlerinin henüz tam olarak olgunlaşmamış olması, bu ilişkinin daha belirgin biçimde ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Romer vd., 2017). Bu bulgular, duygu düzenlemenin ergen ruh sağlığı açısından koruyucu bir mekanizma işlevi gördüğünü düşündürmektedir.

Ergenlik döneminde ruhsal uyumun bir diğer temel bileşeni ise psikolojik iyi oluştur. Psikolojik iyi oluş, bireyin yaşamını anlamlı kılabilmesi, kendisiyle ve çevresiyle sağlıklı sosyal ilişkiler kurabilmesi ve karşılaştığı zorluklarla etkili biçimde başa çıkabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Keyes vd., 2002). Bu kavram yalnızca psikolojik sağlamlığı değil, aynı zamanda bireyin toplumsal uyumunu ve kendini gerçekleştirme düzeyini de içermektedir. Ergenlik döneminde psikolojik iyi oluşun desteklenmesi, bireyin yetişkinlikte ruhsal açıdan sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim yüksek psikolojik iyi oluş düzeyinin, ergenlerde risk alma davranışlarını azaltıcı bir etki gösterdiği belirtilmektedir (Demireğen ve Kılınç, 2021). Bununla beraber, ergenlik dönemi, psikolojik iyi oluşu tehdit eden çeşitli risk faktörlerini de beraberinde getirmektedir. Dürtüsellik, akran baskısı ve sosyal onay ihtiyacı gibi gelişimsel özellikler, ergenlerin risk alma davranışlarına daha yatkın olmalarına neden olabilmektedir. Literatürde risk alma davranışları çoğunlukla tehlikeli ve sağlığı tehdit eden eylemler üzerinden ele alınmakta, madde kullanımı, sigara tüketimi ve güvensiz cinsel davranışlar gibi olumsuz sonuçlara yol açan davranışlar ön plana çıkarılmaktadır (Bayraktar, 2007). Bununla birlikte, son yıllarda yapılan çalışmalar, risk almanın her zaman olumsuz sonuçlar doğurmadığını; bazı risk alma davranışlarının bireyin gelişimini destekleyici nitelikte olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu noktada "pozitif risk alma" kavramı önem kazanmaktadır. Yeni sosyal ilişkiler kurma, yeni bir spor dalını deneme ya da topluluk önünde konuşma gibi davranışlar, bireyin sınırlarını güvenli biçimde zorlamasına olanak tanıyan pozitif risk alma davranışları arasında yer almaktadır. Duell ve Steinberg (2019), bu tür risklerin bireyin özgüvenini artırdığını, benlik gelişimini desteklediğini ve psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu etkiler yarattığını belirtmektedir. Ancak alan yazında, pozitif risk alma davranışlarının duygu düzenleme stratejileriyle ve psikolojik iyi oluşla ilişkisini birlikte ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan duygu düzenleme becerileri yetersiz olan bireylerin, olumsuz duygusal deneyimlerle başa çıkmakta zorlandıkları ve bu duygusal boşluğu telafi etmek amacıyla daha çok

olumsuz risk alma davranışlarına yöneldikleri ifade edilmektedir (Kıran, 2002). Bu kapsamda, düşük psikolojik iyi oluş düzeyi ve işlevsel olmayan duygu düzenleme stratejileri, riskli davranışlar açısından önemli birer risk faktörü olarak değerlendirilmektedir. Alan yazında ağırlıklı olarak bebeklik ve erken çocukluk dönemine odaklanıldığı, ilkokul ve ergenlik dönemine ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir (Gullone ve Taffe, 2012). Ancak son yıllarda ergenlerde ruhsal problemlerin görülme sıklığının artması, bu döneme yönelik çalışmaları daha da önemli hâle getirmiştir (Bor vd., 2014).

Yapılan araştırmalar, ergenlerde depresyon, anksiyete ve öz-yeterlik sorunlarının giderek arttığını göstermektedir (Çelik, 2018; Sarı ve Arslan, 2022; Yıldız ve Yıldız, 2020). Bu çalışmalarda ergenlerin %77,1'inde depresyon ve %75'inde anksiyete belirtileri saptanmıştır. Başka bir çalışmada ise lise öğrencilerinin %17,5'inin depresyon ölçeğinde kesme puanının üzerinde yer aldığı bildirilmiştir. Öz-yeterlik düzeylerinin psikolojik sağlamlıkla yakından ilişkili olduğu, çeşitli çevresel ve bireysel faktörlerden etkilendiği belirlenmiştir. Bu bağlamda, ergenlerin duygu düzenleme stratejilerinin ve psikolojik iyi oluşlarının günlük yaşamda karşılaştıkları stresle baş etme süreçlerine nasıl katkı sağladığını anlamak önem taşımaktadır. Mevcut alan yazında risk alma davranışları genellikle olumsuz sonuçları olan eylemler üzerinden ele alınmakta, pozitif risk alma ise yeterince incelenmemektedir. Bu araştırma, ergenlerde duygu düzenleme stratejileri (yeniden değerlendirme ve bastırma) ile pozitif risk alma davranışlarının psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerini birlikte incelemesi açısından alan yazına özgün bir katkı sunmaktadır. Alan yazında, duygu düzenleme ve psikolojik iyi oluş ilişkileri çoğunlukla ikili değişken düzeyinde ele alınmakta, değişkenler arasındaki etkileşimler sınırlı biçimde incelenmektedir. Bu çalışma ise, duygu düzenleme stratejilerini (yeniden değerlendirme ve bastırma) çok boyutlu olarak değerlendirmekte ve modele pozitif risk alma davranışını da dâhil ederek, psikolojik iyi oluşun yordayıcılarını daha bütüncül ele almaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, 14–18 yaş aralığındaki ergenlerin duygu düzenleme becerileri ile pozitif risk alma davranışlarının psikolojik iyi oluş düzeyleriyle ilişkisini incelemektir. Bu doğrultuda, araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Ergenlerin duygu düzenleme stratejileri, pozitif risk alma düzeyleri ve psikolojik iyi oluşları ne düzeydedir?
- Ergenlerin duygu düzenleme becerileri, pozitif risk alma davranışları ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Ergenlerin duygu düzenleme stratejileri (yeniden değerlendirme ve bastırma), psikolojik iyi oluş düzeylerini anlamlı şekilde yordamakta mıdır?
- Ergenlerin pozitif risk alma davranışları, psikolojik iyi oluş düzeylerini anlamlı şekilde yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada nicel araştırma türlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği, değişme durumu varsa da bu değişimin nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2012).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, İstanbul ili Anadolu Yakası'nda bulunan özel öğretim kursları ve özel liselerde öğrenim görmekte olan 14–18 yaş aralığındaki 384 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında katılımcılar, kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışma grubunun cinsiyet ve yaşa göre dağılımlarını içeren bilgiler Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1: *Araştırmanın Çalışma Grubuna İlişkin Kişisel Bilgilerin Dağılımı*

Değişken		n	%
Cinsiyeti	Kız	191	49,7
	Erkek	193	50,3
Yaşı	14 yaş	56	14,6
	15 yaş	101	26,3

16 yaş	124	32,3
17-18 yaş	103	26,8

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %49,7'si (n=191) kız, %50,3'ü (n=193) erkektir. Yaş değişkenine göre dağılım değerlendirildiğinde ise en yüksek oranın %32,3 (n=124) ile 16 yaş grubuna ait olduğu belirlenmiştir. Bunu sırasıyla %26,8 (n=103) ile 17–18 yaş, %26,3 (n=101) ile 15 yaş ve %14,6 (n=56) ile 14 yaş grubu izlemektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla Çocuk ve Ergenlerde Duygu Düzenleme Ölçeği, Ergenlerde Pozitif Risk Alma Ölçeği ve EPOCH Psikolojik İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır.

Çocuk ve Ergenlerde Duygu Düzenleme Ölçeği (ÇEDDÖ), Sertap Tetik ve Fulya Cenkseven Önder (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, Gullone ve Taffe (2012) tarafından geliştirilen ve Gross ile John'un (2003) yetişkin örneklemi için oluşturduğu Duygu Düzenleme Ölçeği temel alınarak geliştirilen "Emotion Regulation Questionnaire for Children and Adolescents (ERQ–CA)" adlı aracın Türkçe formudur. 10–18 yaş aralığındaki bireylerin öz değerlendirmelerine dayalı olarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Ölçek, bireylerin duygu düzenleme stratejilerindeki farklılıkları değerlendirmeyi amaçlamakta ve Yeniden Değerlendirme ve Bastırma adlı iki alt boyuttan oluşmaktadır: Yeniden değerlendirme alt boyutu, bireyin karşılaştığı olayları ve duygusal durumları yeniden yorumlayarak duygusal tepkilerini düzenleme becerisini ölçmektedir. Bastırma alt boyutu ise bireyin duygularını bastırarak dışa vurumunu engelleme eğilimini değerlendirmektedir. Toplam 10 maddeden oluşan ölçek, 5'li Likert tipi derecelendirme sistemiyle uygulanmakta ve içerisinde ters madde bulunmamaktadır. Ölçekten toplam puan alınmaz; her alt boyut ayrı ayrı değerlendirilir. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı yeniden değerlendirme için .82–.86; bastırma için .69–.79 arasında, test-tekrar test güvenirlik katsayıları ise sırasıyla .37–.47 ve .40–.63 arasında değişmektedir (Tetik ve Cenkseven, 2021).

Ergenlerde Pozitif Risk Alma Ölçeği, Hatice Baysal ve Seval Erden Çınar (2023) tarafından, Duell'in (2018) geliştirmiş olduğu Adolescent Positive Risk Taking Scale temel alınarak Türkçeye uyarlanmış ve psikometrik özellikleri incelenmiştir. 13–19 yaş aralığındaki lise öğrencilerine uygulanmak üzere tasarlanan ölçek, tek boyutlu bir yapı sergilemektedir. Toplam 10 maddeden oluşmakta ve ergenlerin sosyal, akademik veya fiziksel alanlardaki pozitif risk alma davranışlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ölçekte yer alan örnek maddelerden bazıları şunlardır: "Birine bir sırrınızı verdiniz mi?", "Yeni bir spor denediniz mi?" Ölçeğin geçerliği yapı ve ölçüt geçerliği çalışmalarıyla test edilmiştir. Ölçüt geçerliği kapsamında; Ergenlerde Risk Alma Ölçeği, Olumlu Sosyal ve Saldırgan Davranış Ölçeği ile Ergen Prososyallik Ölçeği ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .74 olarak rapor edilmiştir (Baysal ve Çınar, 2023).

Epoch Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, 2015 yılında İbrahim Demirci ve Füsun Ekşi tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, bağlılık, kararlılık, iyimserlik, ilişkililik ve mutluluk olmak üzere beş alt boyut ve toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Beşli Likert tipi (1 = hiçbir zaman, 5 = her zaman) derecelendirme kullanılan ölçekte toplam puan alınmaktadır. Her alt boyut dört maddeden oluşmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Alt boyutlar sırasıyla işe odaklanma, planlı davranma, olumlu beklentilere sahip olma, sosyal destek algısı ve olumlu duyguları yaşama sıklığıdır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları, ölçeğin beş faktörlü yapısının model uyumunu karşıladığını göstermektedir. Alt boyutlara ait iç tutarlılık katsayıları .72 ile .88 arasında; ölçek toplamı için ise .95 olarak bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonları ise .41 ile .77 arasında değişmektedir (Demirci ve Ekşi, 2015).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin iç tutarlılığı Cronbach Alfa katsayıları ile değerlendirilmiştir. Çocuk ve Ergenlerde Duygu Düzenleme Ölçeği'nin "Yeniden Değerlendirme" alt boyutu için $\alpha = .78$, "Bastırma" alt boyutu için $\alpha = .60$ bulunmuştur. Bastırma alt boyutu, kabul edilebilirliğin alt sınırına yakın olmakla birlikte, sosyal bilimlerde .60 seviyesinin bazı durumlarda tolere edilebileceği belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2022). Pozitif Risk Alma Ölçeği için Cronbach $\alpha = .70$, EPOCH Psikolojik İyi Oluş Ölçeği alt boyutlarında $\alpha = .72$–$.80$ aralığında, toplam ölçekte ise $\alpha = .90$ gibi oldukça yüksek bir iç tutarlılık katsayısı elde edilmiştir. Bu sonuçlar, ölçeklerin genel olarak güvenilir ölçüm sağladığını göstermektedir.

Uygulama Süreci

Araştırma kapsamında veri toplama sürecine geçilmeden önce …… …….. Etik Kurul Onay Belgesi alınmıştır. Çalışmaya katılan öğrenciler ve ailelerine, araştırmanın amacı, kapsamı ve gönüllülük esasına dayalı katılım koşulları açıklanarak "Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu" imzalatılmıştır. Ayrıca, araştırmanın yürütüldüğü özel eğitim kurumlarının müdürlerinden resmi izin alınarak veriler toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Ölçek puanları arasındaki doğrusal ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmış ve tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir. Ergenlerin duygu düzenleme stratejilerinin psikolojik iyi oluş üzerindeki yordayıcı rolünü belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi, pozitif risk alma davranışının psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla ise basit regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizlerinden önce, temel istatistiksel varsayımlar test edilmiştir. Normallik varsayımı, hem çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri hem de grafiksel yöntemler (histogram ve normal Q-Q grafikleri) aracılığıyla değerlendirilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ±2 aralığında yer alması normalliğin kabulü için yeterli görülmektedir (George ve Mallery, 2019). Çoklu regresyon analizinde çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) riskini değerlendirmek amacıyla Tolerans ve Varyans Şişirme Faktörü (VIF) değerleri incelenmiştir. Tüm değişkenler için Tolerans değerlerinin .20'nin üzerinde, VIF değerlerinin ise 10'un altında olması, çoklu bağlantılılık sorununun bulunmadığını göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2019; Field, 2018).

BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular ile bu bulgulara dayalı olarak yapılan yorumlar yer almaktadır. Tablo 2'de, araştırmada kullanılan ÇEDDÖ (Çocuklar İçin Duygu Düzenleme Ölçeği), EPR (Ergenlerde Pozitif Risk Alma Ölçeği) ve EPOCH (Ergenler için Psikolojik İyi Oluş Ölçeği)'ne ait minimum ve maksimum puanlar, ortalamalar ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 2. *Ölçek ve Alt Boyutlara Ait Tanımlayıcı İstatistikler*

Ölçek / Alt Boyut	n	Min.	Max.	Ort.	S.S.
ÇEDDÖ–Yeniden Değerlendirme	384	6.00	29.00	18.38	5.00
ÇEDDÖ– Bastırma	384	4.00	20.00	12.01	3.19
EPR-Pozitif Risk Alma	384	0.00	30.00	12.36	5.21
EPOCH– Bağlılık	384	4.00	20.00	12.64	3.73
EPOCH–Kararlılık	384	4.00	20.00	12.12	3.59
EPOCH– İyimserlik	384	4.00	20.00	12.17	4.11
EPOCH– İlişkililik	384	4.00	20.00	14.86	3.98
EPOCH– Mutluluk	384	4.00	20.00	12.61	3.94
EPOCH-Toplam	384	20.00	100.00	64.42	14.72

Ergenlerin EPOCH ölçeği puan ortalamaları Bağlılık (12,64), Kararlılık (12,12), İyimserlik (12,17), İlişkililik (14,86) ve Mutluluk (12,61) alt boyutlarında olup, toplam puan 64,42'dir. En yüksek ortalama İlişkililik, en düşük ise Kararlılık alt boyutunda gözlenmiştir. ÇEDDÖ kapsamında Yeniden Değerlendirme ortalaması 18,38; Bastırma alt boyutu ortalaması ise 12,01'dir. Ölçeklerin puan aralıkları dikkate alındığında, ergenlerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin genel olarak ortalamanın üzerinde olduğu, duygularını düzenlemede yeniden değerlendirme ve bastırma stratejilerini belirli düzeyde kullandıkları söylenebilir. Öte yandan, pozitif risk alma puan ortalaması 12,36 olup, bu değer ergenlerin pozitif risk alma eğilimlerinin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Araştırmada, ergenlerin duygu düzenleme stratejileri (yeniden değerlendirme ve bastırma), pozitif risk alma düzeyleri ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. *ÇEDDÖ, EPR ve EPOCH Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları*

Ölçek	EPOCH					
	Bağlılık	Kararlılık	İyimserlik	İlişkililik	Mutluluk	Toplam
ÇEDDÖ- Yeniden Değ.	r=.246** p = .000	r = .155** p = .002	r = .175** p = .001	r = .142** p = .005	r = .162** p = .001	r = .231** p = .000
ÇEDDÖ Bastırma	r = .101* p= .049	r = .042 p = .413	r = -.004 p = .945	r = -.125* p = .014	r = -.096 p = .059	r = -.025 p = .627
EPR- Pozitif Risk Alma	r=.181** p = .000	r = -.037 p = .470	r = .075 p = .142	r = .051 p = .321	r = .071 p = .164	r = .091 p = .076

*p < .05, **p < .01. ÇEDDÖ = Çocuk ve Ergenlerde Duygu Düzenleme Ölçeği; EPR = Ergenlerde Pozitif Risk Alma Ölçeği; EPOCH = Ergen Psikolojik İyi Oluş Ölçeği.

Pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre, Çocuk ve Ergenlerde Duygu Düzenleme Ölçeği (ÇEDDÖ) alt boyutlarından Yeniden Değerlendirme ile EPOCH Psikolojik İyi Oluş Ölçeği alt boyutları (Bağlılık, Kararlılık, İyimserlik, İlişkililik ve Mutluluk) ve toplam puanı arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur (p<0.01). Bu bulgu, yeniden değerlendirme stratejisini daha sık kullanan ergenlerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin de daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu ilişkiler düşük düzeyde olsa da tüm alt boyutlarla tutarlı biçimde pozitif yöndedir.

Bastırma alt boyutu ile yalnızca Bağlılık alt boyutu arasında düşük düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki [r=0,101, p<0.05], İlişkililik alt boyutu arasında ise düşük düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişki [r=-0,125, p<0.05] tespit edilmiştir. Diğer alt boyutlar ve toplam puanla anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Pozitif risk alma davranışı (EPR) ile yalnızca Bağlılık alt boyutu arasında zayıf düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki [r=0,181, p<0.01] saptanmıştır. Diğer alt boyutlar ve toplam puan ile ilişkiler zayıf ve anlamlılık düzeyinin altında kalmıştır (p>0.05).

Ergenlerin duygu düzenleme becerilerinin psikolojik iyi oluşlarını yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Bu analizde, EPOCH Psikolojik İyi Oluş Ölçeği toplam puanı bağımlı (yordanan) değişken, ÇEDDÖ alt boyutları olan yeniden değerlendirme ve bastırma ise yordayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Buna göre yapılan ergenlerin EPOCH puanlarını yordama düzeyini gösterir çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. *Ergenlerin Duygu Düzenleme Becerilerinin Psikolojik İyi Oluşlarını Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları*

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	55,810	3,474	-	16,067	0,000	-	-
Yeniden Değ.	0,760	0,152	0,258	4,997	0,000	0,231	0,248
Bastırma	-0,445	0,238	-0,097	-1,872	0,062	-0,025	-0,095

$R = 0,249$, $\Delta R^2 = 0,062$, $F(2\text{-}381) = 12,608$, $p < .001$

Tablo 4'e göre, ergenlerin duygu düzenleme becerileri ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yeniden değerlendirme ve bastırma stratejileri birlikte ele alındığında, psikolojik iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı oldukları görülmektedir ($R = .249$, $\Delta R^2 = .062$, $F(2, 381) = 12.608$, $p < .001$). Bu iki değişken birlikte, psikolojik iyi oluş düzeyindeki varyansın yaklaşık %6'sını

açıklamaktadır. Yeniden değerlendirme stratejisi psikolojik iyi oluş üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir (β = .258, p < .001). Buna karşın, bastırma stratejisi psikolojik iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı değildir (p > .05).

Ergenlerin pozitif risk alma davranışlarının psikolojik iyi oluş düzeylerini yordama gücünü test etmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır. Bu analizde, EPOCH toplam puanı bağımlı (yordanan) değişken, pozitif risk alma puanı (EPR) ise yordayıcı değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. *Ergenlerin Pozitif Risk Alma Davranışlarının Psikolojik İyi Oluşlarını Yordamasına İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları*

Değişken	B	Standart Hata	β	t	P
Sabit	61,255	1,931	-	31,715	0,000
EPR	0,256	0,144	0,091	1,780	0,076
$R = 0{,}091,\ \Delta R^2 = 0{,}008,\ F(1\text{-}382) = 3{,}170,\ p = 0{,}076$					

Tablo 5'te sunulan basit regresyon analizi sonuçlarına göre, pozitif risk alma puanları psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir yordayıcı değildir ($R = .091, \Delta R^2 = .008, F(1, 382) = 3.170, p = .076$). Modelin açıkladığı varyans oldukça düşüktür ($R^2 = .008$) ve istatistiksel olarak anlamlı bir düzeye ulaşmamaktadır. Bu bulgu, pozitif risk alma davranışlarının psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, ergenlerin pozitif risk alma eğilimleri, psikolojik iyi oluşlarını tek başına açıklamakta yeterli değildir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, ergenlik dönemindeki bireylerin duygu düzenleme becerileri ve pozitif risk alma davranışları ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu araştırma, ergenlerin duygu düzenleme stratejilerinden özellikle yeniden değerlendirmenin psikolojik iyi oluş ile anlamlı ve olumlu bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Yeniden değerlendirme stratejisinin, ergenlerin öznel iyi oluş düzeylerini artırdığı; bastırma stratejisinin ise bu etkiyi taşımadığı belirlenmiştir. Pozitif risk alma davranışı ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki saptanmamış, bu bulgu alan yazındaki bazı çalışmalardan farklılık göstermiştir. Sonuçlar, psikolojik iyi oluşu desteklemede duyguların işlevsel yönetiminin belirleyici rolünü vurgulamakta, pozitif risk alma davranışının ise bağlamsal etkenlerle şekillenebileceğini düşündürmektedir.

Araştırma bulguları, ergenlerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin genel olarak ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Özellikle EPOCH ölçeğinin İlişkililik alt boyutunda elde edilen yüksek puanlar, ergenlerin sosyal ilişkiler kurma ve sürdürme becerilerinin güçlü olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, pozitif risk alma puanlarının düşük düzeyde olması, ergenlerin yeni ve belirsiz durumlara karşı daha çekingen ya da temkinli bir tutum sergilediklerine işaret etmektedir. Pozitif risk alma davranışlarının, öz yeterlik, sosyal beceri gelişimi ve kimlik oluşumu üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğu bilinmektedir (Duell ve Steinberg, 2019). Duygu düzenleme stratejilerine ilişkin bulgular, ergenlerin hem yeniden değerlendirme hem de bastırma stratejilerini belirli bir düzeyde kullandıklarını ortaya koymaktadır. Yeniden değerlendirme stratejisi genellikle psikolojik iyi oluşla pozitif yönde ilişkilendirilirken (Gross ve John, 2003), bastırma stratejisi sosyal işlevsellik ve duygusal ifade üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Butler vd., 2003; Larsen vd., 2013). Bu bağlamda, çalışmanın sonuçları, duygu düzenleme biçimlerinin farklı psikolojik ve sosyal çıktılarla ilişkili olabileceğini ortaya koymakta ve mevcut alan yazınla örtüşmektedir.

Korelasyon bulgularına göre, ÇEDDÖ yeniden değerlendirme alt boyutu ile EPOCH psikolojik iyi oluş ölçeği toplam puanı ve alt boyutları arasında pozitif yönde, anlamlı ve düşük düzeyde bir ilişki saptanmıştır. ÇEDDÖ yeniden değerlendirme alt boyut puanları arttığında, EPOCH ölçeği toplam puanlarının ve alt boyut puanlarının arttığı görülmüştür. Bu durum, yeniden değerlendirme becerisinin ergenlerin psikolojik iyi oluşunu desteklediğini göstermektedir. Alan yazında da benzer bulgular yer almaktadır. Gross ve John (2003) yeniden değerlendirmenin pozitif duyguları artırdığını, negatif duyguları azalttığını ve bu yönden psikolojik iyi oluşu desteklediğini vurgulamaktadır. Garnefski vd.

(2002) da, ergenlerle yürüttükleri çalışmalarda, yeniden değerlendirmenin psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu etkiler yarattığını belirtmişlerdir. Fang ve diğerleri (2017), Çinli ergenlerde yeniden değerlendirmenin, olumsuz akademik duygular ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide etkili bir faktör olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Liu vd. (2024) da ergenlerin doğayla olan bağının yaşam doyumunu artırmasında yeniden değerlendirmenin aracı bir rol oynadığını bulmuştur. Ochsner vd. (2002) beyin görüntüleme çalışmaları, yeniden değerlendirmenin prefrontal korteksi aktive ettiğini, buna karşılık negatif duygularla ilişkili olan amigdalayı baskıladığını göstermektedir. Bu bulgular, yeniden değerlendirmenin sadece psikolojik değil, nörofizyolojik düzeyde de işlevsel bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır.

Bastırma stratejisi açısından değerlendirildiğinde, ÇEDDÖ'nün "Bastırma" alt boyutu ile EPOCH'un "Bağlılık" alt boyutu arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki, "İlişkililik" alt boyutu ile ise negatif yönlü zayıf bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgular, bastırma stratejisinin bazı sosyal bağlamlarda kısa vadede işlevsel olabileceğini düşündürse de, genel olarak kişiler arası ilişkiler ve psikolojik iyi oluş açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir. Bu durumu destekleyen çeşitli araştırmalar alan yazında yer almaktadır. Butler vd. (2003), bastırmanın sosyal etkileşimlerde duygusal yakınlığı azalttığını ve kişiler arası uyumu olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. John ve Gross (2003), bastırma stratejisinin bireylerin duygularını dışa vurma becerisini sınırlayarak, kişiler arası şeffaflığı azalttığını ve sosyal ilişkilerde duygusal paylaşımı olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Gross ve Cassidy (2019), bastırma stratejisinin ergenlik döneminde yalnızca duygusal değil, bilişsel ve fizyolojik maliyetlerinin de yüksek olduğunu ve bu yönüyle psikolojik iyi oluş açısından risk oluşturduğunu belirtmişlerdir. Larsen vd. (2013) tarafından yürütülen boylamsal çalışmada da, bastırma stratejisinin ergenlerde zamanla artan depresif belirtilerle anlamlı şekilde ilişkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca, Moore vd. (2008), travma mağduru yetişkin bireylerle gerçekleştirdikleri araştırmada, bastırmanın depresyon ve anksiyete düzeylerini artıran önemli bir etken olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ergenlerin duygu düzenleme becerilerinin psikolojik iyi oluşlarını yordamasına ilişkin çoklu regresyon analizi, ergenlerin duygu düzenleme becerilerinin psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğunu göstermiştir. Yeniden değerlendirme ve bastırma birlikte ele alındığında, model psikolojik iyi oluşun yaklaşık %6'sını açıklamaktadır. Bu oran sınırlı olmakla birlikte, yeniden değerlendirmenin anlamlı bir pozitif yordayıcı olduğu açıkça görülmektedir. Troy vd. (2010) çalışmasında, yeniden değerlendirme becerisi iyi olan bireylerin yüksek psikolojik iyi oluş düzeyi gösterdikleri belirtilmektedir. Garnefski ve Kraaij' in (2006) çalışması da bu bilgiyi destekler niteliktedir. Ergenlerde yeniden değerlendirmenin öznel iyi oluşu artırdığını ve depresif belirtilerin görülme olasılığını azalttığını vurgulamaktadır. Bilişsel yeniden yapılandırma temelli müdahalelerin psikolojik iyi oluşa katkı sunacağı söylenebilir. Diğer yandan, bastırma stratejisinin ise psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Moore vd. (2008) bastırma stratejisini sık kullanan bireylerin düşük düzeyde yaşam doyumuna sahip olduklarını vurgulamaktadır.

Basit regresyon analizi bulguları, ergenlerin pozitif risk alma davranışlarının psikolojik iyi oluş düzeylerini anlamlı biçimde yordamadığını göstermektedir. Bulgulara göre, ergenlerin pozitif risk alma düzeylerinin, psikolojik iyi oluş düzeylerini anlamlı şekilde yordayan bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, pozitif risk alma davranışlarının psikolojik iyi oluşu tek başına açıklayabilecek yeterli güce sahip olmadığını göstermektedir. Ancak alan yazında bazı çalışmalar bu durumun çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Örneğin, Duell ve Steinberg (2019), pozitif risk alma davranışlarının öz yeterlik, kimlik gelişimi ve sosyal başarı ile pozitif ilişkili olduğunu ve bu ilişkilerin psikolojik iyi oluşu destekleyebileceğini belirtmişlerdir. Romer vd. (2017) ise her riskin olumsuz olmadığına dikkat çekerek, bazı risk alma davranışlarının gelişimsel açıdan faydalı olabileceğini savunmuştur. Dolayısıyla, pozitif risk alma davranışının farklı açılardan incelendiğinde, psikolojik iyi oluşa hem olumlu hem de olumsuz katkıları olduğu söylenebilir. Ancak sonuçlarımız, bu davranışların iyi oluş üzerindeki etkisinin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Bu nedenle pozitif risk alma davranışlarının psikolojik iyi oluşun üzerindeki etkileri çok boyutlu bir çerçevede incelenmelidir.

Bu araştırma, ergenlerin duygu düzenleme stratejileri ve pozitif risk alma davranışları ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkileri ortaya koymakla birlikte, bazı sınırlılıklar içermektedir. Örneklemin yalnızca İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan özel okul öğrencilerinden oluşması, elde edilen bulguların farklı sosyoekonomik ve kültürel bağlamlara genellenebilirliğini sınırlamaktadır.

Araştırma bulguları doğrultusunda, ergenlerin psikolojik iyi oluşunu desteklemek ve duygu düzenleme becerilerini geliştirmek amacıyla hem uygulamaya hem de gelecekteki araştırmalara yönelik çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

- Ergenlerin yeniden değerlendirme gibi işlevsel duygu düzenleme stratejilerini geliştirebilmeleri için, okul rehberlik servisleri aracılığıyla psiko-eğitim programları hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.
- Bastırma stratejisinin psikolojik iyi oluşa katkı sunmadığı dikkate alınarak, öğrencilerin duygularını sağlıklı şekilde ifade etmelerini destekleyen sosyal-duygusal öğrenme etkinliklerine ağırlık verilmelidir.
- Ergenlerin olumlu gelişimlerini desteklemek amacıyla topluluk önünde konuşma, yaratıcı projelere katılım, yeni spor dalları deneme gibi pozitif risk alma fırsatları, okul iklimi içinde yapılandırılmış biçimde sunulmalıdır.
- Öğretmenler ve ebeveynler, ergenlerin duygu düzenleme becerileri ve risk alma davranışları konusunda bilgilendirilmeli bu becerilerin gelişimini destekleyen etkileşim biçimleri, uygulamalar hakkında yönlendirilmelidir.
- Öz yeterlik, benlik saygısı ve sosyal destek gibi değişkenlerin duygu düzenleme ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkideki rolünü açıklamak için yapısal eşitlik modellemesi gibi gelişmiş analiz teknikleri kullanılmalıdır.
- Araştırma özel okul öğrencileriyle sınırlı olduğundan, farklı sosyoekonomik ve kültürel bağlamlarda benzer çalışmalar yürütülerek bulguların genellenebilirliği artırılmalıdır.
- Pozitif risk alma davranışlarını destekleyen yapılandırılmış etkinliklerin ve sosyal sorumluluk projelerinin okul ortamına entegre edilmesi faydalı olabilir. Ayrıca, nitel verilerle desteklenen karma yöntemli çalışmalar, ergenlerin duygu düzenleme stratejilerini ve risk alma davranışlarını bağlamsal olarak anlamaya katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Bayraktar, F. (2007). *İnternet kullanımının ergen gelişimi üzerindeki etkileri* [Yayımlanmamış doktora tezi], Ege Üniversitesi.

Baysal, H., ve Erden Çınar, S. (2023). Ergenlerde pozitif risk alma ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *13*(70), 115–136.

Bor, W., Dean, A. J., Najman, J., and Hayatbakhsh, R. (2014). Are child and adolescent mental health problems increasing in the 21st century? A systematic review. *Australian ve New Zealand Journal of Psychiatry,* 48(7), 606–616. https://doi.org/10.1177/0004867414533834

Bostan, L., ve Duru, E. (2019). Ergenlerin psikolojik sağlamlıklarının sosyal destek ve benlik saygısı ile yordanması. *Ege Eğitim Dergisi, 20(1),* 111–128. https://doi.org/10.12984/egeefd.468059

Butler, E. A., Egloff, B., Wilhelm, F. H., Smith, N. C., Erickson, E. A., and Gross, J. J. (2003). The social consequences of expressive suppression. *Emotion, 3(1)*, 48–67. https://doi.org/10.1037/1528-3542.3.1.48

Büyüköztürk, Ş. (2022). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları* (29. baskı). Pegem Akademi.

Çelik, G. (2018). *Ergenlerde depresyon ve anksiyete düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.

Demirci, İ., ve Ekşi, F. (2015). Ergenler için psikolojik iyi oluş ölçeği: EPOCH Ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, *18*, 124–136.

Demireğen, H., ve Kılınç, M. (2021). Ergenlerde psikolojik iyi oluşun yordanmasında duygusal zekâ ve benlik saygısının rolü. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 17(1), 1–20. https://doi.org/10.17244/eku.888877

Duell, N., and Steinberg, L. (2019). Positive risk taking in adolescence. *Child Development Perspectives*, *13*(1), 48–52. https://doi.org/10.1111/cdep.12310

Eriş, H., ve İkiz, E. (2013). Ergenlerde yalnızlık ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak psikolojik dayanıklılık. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(2), 63–73. https://doi.org/10.17860/efd.91014

Fang, X., Zhang, H., and Zhang, Y. (2017). Negative academic emotion and psychological well-being in Chinese rural-to-urban migrant adolescents: Examining the moderating role of cognitive reappraisal. *Psychology*, *8*(6), 1010–1019. https://doi.org/10.4236/psych.2017.86068

Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistics* (5th ed.). SAGE Publications.

Garnefski, N., and Kraaij, V. (2006). Relationships between cognitive emotion regulation strategies and depressive symptoms: A comparative study of five specific samples. *Personality and Individual Differences*, *40*(8), 1659–1669. https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.12.009

Garnefski, N., Legerstee, J., Kraaij, V., van den Kommer, T., and Teerds, J. (2002). Cognitive coping strategies and symptoms of depression and anxiety: A comparison between adolescents and adults. *Journal of Adolescence, 25*(6), 603–611. https://doi.org/10.1006/jado.2002.0507

George, D.,and Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference* (16th ed.). Routledge.

Gross, J. J., and John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*(2), 348–362. https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348

Gross, J. J., Richards, J. M., ve John, O. P. (2006). Emotion regulation in everyday life. In D. K. Snyder, J. A. Simpson, ve J. N. Hughes (Eds.), E*motion regulation in couples and families: Pathways to dysfunction and health (pp. 13–35)*. American Psychological Association. https://doi.org/10.1037/11468-001

Gross, J. J., and Cassidy, J. (2019). Expressive suppression and emotional development: A developmental psychopathology perspective. In D. Cicchetti (Ed.), *Developmental Psychopathology* (pp. 1–32). Wiley.

Gullone, E., and Taffe, J. (2012). The Emotion Regulation Questionnaire for Children and Adolescents (ERQ–CA): A psychometric evaluation. *Psychological Assessment, 24*(2), 409–417. https://doi.org/10.1037/a0025777

John, O. P., and Gross, J. J. (2003). Individual differences in emotion regulation: Implications for affect, relationships, and well-being. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 351–372). Guilford Press.

John, O. P. and Gross, J. J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences, and life span development. *Journal of Personality*, 72(6), 1301–1334. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00298.x

Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (22. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Keyes, C. L. M., Shmotkin, D., and Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology, 82(6),* 1007–1022. https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.1007

Kıran, H. (2002). *Ergenlik dönemindeki bireylerin risk alma davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi [*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], *Hacettepe Üniversitesi.*

Koç, M. (2004). Ergenlik döneminde benlik saygısı ile saldırganlık davranışı arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37*(2), 80–93.

Kulaksızoğlu, A. (2004). *Ergenlik psikolojisi* (5. baskı). Remzi Kitabevi.

Larsen, J. K., Vermulst, A. A., Geenen, R., van Middendorp, H., English, T., Gross, J. J., and Engels, R. C. M. E. (2013). Emotion regulation in adolescence: A prospective study of expressive suppression and

depressive symptoms. *Journal of Early Adolescence, 33*(2), 184–202. https://doi.org/10.1177/0272431611432712

Liu, X., Zhang, Y., and Wang, Z. (2025). Connection with nature and adolescents' life satisfaction: The role of cognitive reappraisal and affect. Ecopsychology, 17(1), 79–90. https://doi.org/10.1089/eco.2024.0026

Moore, S. A., Zoellner, L. A., and Mollenholt, N. (2008). Are expressive suppression and cognitive reappraisal associated with stress-related symptoms? *Behaviour Research and Therapy, 46*(9), 993–1000. https://doi.org/10.1016/j.brat.2008.05.001

Ochsner, K. N., Bunge, S. A., Gross, J. J., and Gabrieli, J. D. E. (2002). Rethinking feelings: An fMRI study of the cognitive regulation of emotion. *Journal of Cognitive Neuroscience, 14*(8), 1215–1229. https://doi.org/10.1162/089892902760807212

Parlaz, M. A., Yavuz, M., ve Altındağ, A. (2012). Ergenlik dönemi ve özellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 13*(1), 55–62.

Romer, D., Reyna, V. F., and Satterthwaite, T. D. (2017). Beyond stereotypes of adolescent risk taking: Placing the adolescent brain in developmental context. *Developmental Cognitive Neuroscience, 27*, 19–34. https://doi.org/10.1016/j.dcn.2017.07.007

Sarı, M., ve Arslan, M. (2022). Ergenlerde depresyon yaygınlığı: EPDS-10'un Türkçe uyarlama çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 29*(2), 135–142.

Silk, J. S., Steinberg, L., and Morris, A. S. (2003). Adolescents' emotion regulation in daily life: Links to depressive symptoms and problem behavior. *Child Development, 74*(6), 1869–1880. https://doi.org/10.1046/j.1467-8624.2003.00643.x

Şahin, M., ve Özçelik, D. (2016). Ergenlik döneminde benlik gelişimi ve sosyal etkileşim. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 6*(45), 22–33.

Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics* (7th ed.). Pearson.

Tetik, S., ve Cenkseven Önder, F. (2021). Çocuk ve ergenlerde duygu düzenleme ölçeği: Türkçeye uyarlama çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, *36*(97), 13–25.

Troy, A. S., Wilhelm, F. H., Shallcross, A. J., and Mauss, I. B. (2010). Seeing the silver lining: Cognitive reappraisal ability moderates the relationship between stress and depressive symptoms. *Emotion*, *10*(6), 783–795. https://doi.org/10.1037/a0020262

Yıldız, M., ve Yıldız, N. (2020). Ergenlerin öz-yeterlik düzeyleri ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişki. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 16*(3), 295–310.

Yılmazer, E. (2024). Emotional regulation in adolescence: A comprehensive review. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(2*)*, 403–424. https://doi.org/10.52122/nisantasisbd.1457804

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Koleksiyonunda Yer Alan Geleneksel Ahşap Tarım ve Dokuma Aletlerinin Etnografik Analizi

Ethnographic Analysis of Traditional Wooden Agricultural and Weaving Tools in Sakıp Sabancı Mardin City Museum Collection

Mustafa YILDIRIM
Dr. Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van Meslek Yüksekokulu
mustafayildirim@yyu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-1436-6359

Öz: Tarihsel süreç içerisinde Yukarı Mezopotamya'da konumlanan Mardin, buğday gibi temel tahılların üretildiği önemli tarım merkezlerinden biri olmuştur. Bölgenin verimli toprak yapısı ve iklim koşullarının elverişliliği, tarımsal üretimin artmasına olanak sağlamış; bu durum, üretim süreçlerinde kullanılan tarım aletlerinin çeşitlenmesine ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ahşap ve metal malzemelerle imal edilen döven, yaba, el değirmeni, havan eli, öğütme taşı ve hububat silosu gibi araçlar, geleneksel tarım teknolojisinin başlıca örneklerini oluşturmaktadır. Aynı şekilde, küçükbaş hayvancılıktan elde edilen yün, bölgenin dokuma sanatında önemli bir yer tutmuş; çıkrık, kirmen (iğ) ve yün tarağı gibi araçlar el dokuması halı, kilim ve geleneksel giysi üretiminde yaygın biçimde kullanılmıştır. Ancak sanayileşme ve modern tekniklerin yaygınlaşmasıyla birlikte bu geleneksel aletlerin işlevselliği büyük ölçüde azalmıştır. Bu çalışma, Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi koleksiyonunda yer alan etnografik eserlerin malzeme özelliklerini, üretim tekniklerini ve süsleme detaylarını inceleyerek belgelemeyi amaçlamaktadır. Böylece geleneksel üretim kültürüne ışık tutulması, kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahşap, tarım, dokuma, etnografik, müze.

Abstract: Historically, Mardin, located in Upper Mesopotamia, has been one of the important agricultural centers where basic grains such as wheat were produced. The fertile soil structure of the region and the favorable climatic conditions have allowed for an increase in agricultural production; this has paved the way for the diversification and development of agricultural tools used in production processes. Tools such as threshers, pitchforks, hand mills, mortars, grinding stones and grain silos manufactured with wood and metal materials are the main examples of traditional agricultural technology. Similarly, wool obtained from small livestock farming has an important place in the weaving art of the region; tools such as the spinning wheel, the spindle and the wool comb have been widely used in the production of hand-woven carpets, rugs and traditional clothing. However, with the spread of industrialization and modern techniques, the functionality of these traditional tools has greatly diminished. This study aims to document the material properties, production techniques and ornamentation details of ethnographic works in the collection of Sakıp Sabancı Mardin City Museum Dilek Sabancı Art Gallery. Thus, it is aimed to shed light on traditional production culture, protect cultural heritage and transfer it to future generations.

Keywords: Wood, agriculture, weaving, ethnographic, museum.

Geliş Tarihi:25.04.2025 *Kabul Tarihi:23.02.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*

Atıf: Yıldırım, M. (2026). Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Koleksiyonunda Yer Alan Geleneksel Ahşap Tarım ve Dokuma Aletlerinin Etnografik Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 334-346. Doi: 10.33437/ksusbd.1664913

GİRİŞ

Mardin, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve günümüzde de çok kültürlü yapısını koruyan, hoşgörü ve güven ortamıyla dünya çapında dikkat çeken bir kent olarak öne çıkmaktadır. Mimari, etnografik, arkeolojik ve tarihi değerleriyle zamanın adeta durduğu izlenimini veren bu kent, Güneydoğu Anadolu'nun en özgün yerleşimlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Tunçer, 2013: 97). Bu çok kültürlü yapı, kentin mimarisinde derin izler bırakmıştır. Mardin, farklı yapı tipolojileri ve özgün mimari unsurlarıyla Anadolu'nun diğer şehirlerinden ayrılmaktadır. Bu karakteristik yapı, büyük ölçüde kentin kendine özgü topografik özelliklerinden ve tarihi kent dokusunun uzun süre korunmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, tarih boyunca farklı medeniyetlerin etkisi altında kalan Mardin, bu etkileşimler doğrultusunda zengin bir mimari ve kültürel kimlik geliştirmiştir. Kentte hüküm süren devletlerin bıraktığı izler, günümüzde çeşitli yapılarda somut olarak gözlemlenebilmektedir. Özellikle kale dışında şekillenen kentsel doku, coğrafi ve sosyo-ekonomik dinamiklere bağlı olarak biçimlenmiş ve bu yapılanmanın erken örnekleri Artuklu Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Artuklu Beyliği'nin egemenliği sırasında inşa edilen yapılar, taş işçiliği ve sanatsal detaylarıyla bölgenin mimari karakterini belirleyen önemli eserler arasında yer almaktadır (Yeşilbaş, 2024: 68).

Bu tarihi yapılaşma, sonraki dönemlerde de devam etmiş ve Mardin, farklı kültürel unsurların bir araya geldiği bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Artuklulardan sonra gelen Karakoyunlular ve Akkoyunlular Döneminde de mimari gelişim hız kesmemiş, özellikle dini ve sivil mimari alanında önemli eserler inşa edilmiştir. Cami, medrese, han ve kervansaray gibi yapılar, bölgenin ticari ve kültürel canlılığını artırmış ve şehrin kentleşme sürecine katkıda bulunmuştur. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Mardin'de klasik Osmanlı mimarisinin etkileri görülmeye başlanmış, mevcut yapılara ek olarak yeni dini ve idari yapılar inşa edilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde yapılan kervansaraylar, ticaret yolları üzerinde yer alarak bölgenin ekonomik hayatını canlandırmış, han ve çarşılar ise yerel üretimin ve zanaatkârlığın gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde Mardin, sadece mimarisiyle değil, tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle de bölgenin ekonomik ve kültürel hayatında önemli bir merkez haline gelmiştir (Göyünç, 1969: 32-34; Akyüz, 1998: 13; Akyüz, 2005: 410; Akar, 2009: 268-278). Günümüzde Mardin'in tarihi dokusu büyük ölçüde korunmuş, taş işçiliğiyle öne çıkan yapıları sayesinde UNESCO tarafından da dikkat çeken şehirlerden biri hâline gelmiştir. Bu tarihi dokunun korunmasında, hem yerel halkın hem de bilim insanlarının katkıları önemli rol oynamakta; restorasyon ve koruma çalışmalarıyla Mardin, zamana dirençli bir kent kimliği sergilemektedir (Tunçer, 2013: 95-99).

Kentin dar sokakları, özgün taş işçiliğiyle inşa edilen geleneksel konutları ve etkileyici anıtsal yapılarıyla ziyaretçilere adeta bir zaman yolculuğu sunmaktadır. Mardin'in tarihî kent dokusu, yalnızca mimari yapılarıyla değil, bu yapılar arasındaki uyum ve sokak dokusuyla da öne çıkmaktadır. Geleneksel taş evlerin, bölgenin iklim koşullarına uyum sağlayan özgün plan anlayışıyla inşa edilmesi, Mardin'in sürdürülebilir mimari yaklaşımlar açısından önemli bir örnek teşkil ettiğini göstermektedir (Erdal, 2020: 122). Mardin'in mimari zenginliği, yalnızca taş işçiliği ve yapıların estetik niteliğiyle sınırlı değildir. Kentin tarihî dokusu, bölgenin ekonomik ve sosyal yapısını biçimlendiren tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle de sıkı bir bütünlük içindedir. Mezopotamya olarak adlandırılan ve Fırat ile Dicle nehirleri arasında konumlanan bu verimli coğrafya, tarih boyunca tarımsal üretimin merkezlerinden biri olmuştur (Kurt & Atcı, 2020: 54).

Mardin'in bu bereketli topraklara yakınlığı, kentin ekonomik dinamiklerini şekillendiren temel unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Yukarı Mezopotamya'nın önemli tarımsal merkezine dönüşen Mardin, tarımsal üretimin gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir (Deniz, 2024: 4-9). Mezopotamya uygarlıklarının tarımsal teknikleri geliştirmesi, bölgesel ekonomiyi şekillendiren temel faktörlerden biri olurken, kullanılan tarım aletleri de dönemin ihtiyaçlarına uygun biçimde tasarlanmış ve üretilmiştir. Bu üretim süreci, hem ekonomik hem de sosyo-kültürel yapıyı dönüştürerek, bölgenin sanatsal ve zanaatkârlık gelenekleriyle bütünleşmesini sağlamıştır. Tarımsal faaliyetlerle birlikte hayvancılık da Mardin'in geleneksel yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Özellikle küçükbaş hayvancılığın yaygın biçimde sürdürülmesi, dericilik, halı ve kilim dokumacılığı gibi geleneksel zanaat dallarının gelişimini teşvik etmiştir. Bu el sanatları ve bu süreçte kullanılan el aletleri, kentin kültürel mirasını günümüze taşıyan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu aletler, Neolitik

dönemden itibaren Mezopotamya coğrafyasında çok az değişime uğramıştır (Faivre, 2015: 34; Fedai, 2023: 250-53).

Tarımsal faaliyetlerde verimliliği artırmak amacıyla döven (cercer) ve yaba gibi aletler yaygın olarak kullanılmış, ayrıca geleneksel konutlarda hububat silosu olarak kullanılan araçlar, tarımda sürekliliğin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Özellikle Mardin'de, Mezopotamya döneminde tarımda kullanılan aletlerin büyük bir kısmının ahşap malzemeden yapılmış olması, hem bu malzemenin kolay temin edilmesi hem de işlenebilir ve işlevsel olmasıyla açıklanabilir. Ahşap, tarımsal araç gereçlerde temel bir malzeme olmakla birlikte, zamanla aşınma ve bozulmaya karşı dayanıksız olması nedeniyle günümüze kadar sınırlı sayıda tarım aleti ulaşabilmiştir. Mardin'in tarih boyunca sürdürdüğü tarımsal faaliyetler, yalnızca ekonomik bir gereklilik olmanın ötesinde, kentin mekânsal organizasyonuna da yön vermiştir. Tarımsal üretimle şekillenen sosyo-ekonomik yapı, mimari doku üzerinde de etkili olmuş, böylece kırsal yaşam biçimi ile kent dokusu arasında organik bir bütünlük oluşmuştur. Geleneksel taş yapılar, sadece konut olarak değil, tarımsal üretimin ve saklamanın bir parçası olarak da işlev görmüştür. Özellikle tahıl ambarları ve ahşap tarım aletlerinin depolandığı alanlar, kentsel mimari içinde önemli bir yer tutmuştur (Kurt & Atcı, 2020: 50-51; Paulette, 2012: 175). Bu bütünlük, Mardin'in mimari kimliğini oluştururken, aynı zamanda tarımsal mirasının günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Tarımsal üretimle doğrudan bağlantılı olan hayvancılık faaliyetleri de çeşitli ahşap aletlerin kullanımını gerekli kılmıştır. Ahşap tarım aletlerinin yanı sıra, dokuma sanatı için kullanılan ahşap araçlar bölgenin el sanatları mirasının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Dokuma sanatı için hayvancılıktan elde edilen yün, işlenerek halı, kilim ve giysi yapımında kullanılmıştır. Bu süreçte, yünün eğrilmesini sağlayan çıkrık, iplik çekme işlemlerinde kullanılan kirmen (iğ) ve yünün taranması için tasarlanan yün tarağı, el işçiliğinin temel araçları arasında yer almıştır. Tarımsal faaliyetlerle doğrudan ilişkili olan hayvancılık, bölgedeki dokuma sanatının gelişimine katkıda bulunmuş, bu durum el işçiliğinde kullanılan ahşap araç gereçlerin çeşitlenmesini sağlamıştır (Fazlıoğlu, 1997: 1-7).

Ahşap tarım ve dokuma aletlerinin kullanımı, bölgedeki doğal kaynakların değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Mardin'de tarımsal faaliyetlerin gelişiminde, ahşap ağırlıklı tarım ve dokuma aletleri merkezi bir rol oynamıştır. Ahşabın bölgede kolay erişilebilir olması ve işlenebilirliği, bu malzemenin tarım ve dokuma araçlarının temel yapı taşı olarak kullanılmasını sağlamıştır. Döven (cercer), yaba, el değirmeni, havan ve eli, hububat silosu, öğütme taşı, çıkrık, kirmen (iğ) ve yün tarağı gibi aletler, ahşabın bu özellikleri sayesinde yaygın bir şekilde üretilmiş ve kullanılmıştır. Bu araçlar, bölgenin tarımsal üretim süreçlerinde ve dokuma faaliyetlerinde vazgeçilmez bir konuma sahip olmuştur. Ahşap tarım aletlerinin üretimi, Mardin'deki zanaatkârlık geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Yerel marangozlar ve ustalar, bu aletleri üretirken ağaç türlerinin dayanıklılık özelliklerini dikkate alarak titiz bir seçim yapmışlardır. Örneğin, sert ağaçlardan üretilen döven (cercer) ve yaba, yoğun kullanıma karşı direnç göstermiş; daha hafif ağaçlardan yapılan ve metal malzemelerle desteklenen el değirmenleri ile tamamen ahşaptan üretilen silolar ise kullanım kolaylığı sağlamıştır. Bu üretim yöntemleri, yalnızca tarımsal faaliyetlerin verimliliğini artırmakla kalmamış, aynı zamanda bölgedeki ekonomik ve sosyal yapının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Geleneksel üretim tekniklerinin kuşaktan kuşağa aktarılması, bu sürecin sürdürülebilirliğini sağlamıştır.

Günümüzde bu tarım ve dokuma aletleri, arkeolojik araştırmalar ve müzelerde sergilenen etnografik koleksiyonlar aracılığıyla daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi gibi kültürel kurumlar, bu tür etnografik eserleri sergileyerek geçmişin tarım ve dokumadaki el sanatları mirasını günümüze taşımaktadır. Bu eserler, maddi kültür varlıkları olarak değerlendirilmekte ve sanat tarihi disiplini kapsamında incelenmektedir. Eserlerin yapım teknikleri, süsleme özellikleri ve ölçüleri detaylı bir şekilde analiz edilmiş, fotoğraflanmış ve çizimleri yapılarak belgelenmiştir. Bu çalışmalar, eserlerin işlevselliği ve tarihî değerini ortaya koyarken, kültürel mirasın korunmasına da önemli bir katkı sağlamaktadır. Mardin'in tarım ve dokuma tarihine ışık tutan bu araçlar, bölgenin somut olmayan kültürel mirasının korunmasına da katkıda bulunmaktadır. Gelecek nesillere zengin bir miras bırakma amacıyla yürütülen bu çalışmalar, hem bilimsel hem de kültürel açıdan büyük bir değer taşımaktadır. Bu süreç, Mardin'in tarihsel ve kültürel kimliğini anlamak ve korumak adına önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi koleksiyonunda yer alan ve Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine tarihlenen dokuz ahşap eser, Mardin yöresinin geleneksel ahşap

işçiliğinin teknik, malzeme ve bezeme özelliklerini yansıtan önemli örneklerdir. Bu bölümde söz konusu eserler, müze envanter kayıtları ve görsel belgeler ışığında detaylı olarak tanıtılmaktadır.

ESER TANITIMI

Döven, Yaba (Envanter No:292)

Mezopotamya'da düzenli nehir akışları ve bunun sonucunda oluşan göç hareketleri, zaman içinde bölgede tarımın gelişmesine katkı sağlamıştır. Teknolojik imkânlar doğrultusunda mevcut kaynaklar kullanılarak çeşitli tarım aletleri geliştirilmiştir. Bu aletlerin üretiminde, kolay işlenebilir ve sürdürülebilir malzeme olması nedeniyle büyük ölçüde ahşap tercih edilmiştir. Bu çalışmada ele alınan çarklı döven (cercer), zamanla gelişerek ve değişime uğrayarak günümüze kadar ulaşmış bir tarım aracıdır. Mardin Ovası'nda, hasat sonrası harman yerine getirilen buğday ve arpa gibi tahılların sap ve tanelerini başaklarından ayırmak için Orta Çağ'dan bu yana kullanılmaktadır (Koşay, 1956: 20). Ahşap bir düzeneğe monte edilmiş silindir formlu keskin demir bıçaklara sahip olan döven, üzerine binilerek at veya öküz tarafından çekilir ve harman yerinde gezdirilerek tahılların saplarından ayrıştırılmasını sağlar. Tarih boyunca Mezopotamya ve Anadolu gibi tarımın erken geliştiği bölgelerde yaygın olarak kullanılan bu alet, günümüzde yerini modern harman makinelerine bırakmıştır. Ancak kültürel mirasın bir parçası olarak müzelerde sergilenmeye devam etmekte ve bazı kırsal alanlarda hala görülebilmektedir.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme **:** Ahşap-Metal

Ait olduğu Dönem **:** Osmanlı (20.yy Başı)

Ölçü **:** En:107 cm-Boy:144 cm

Şekil 1. Dövenin Genel Görünüşü

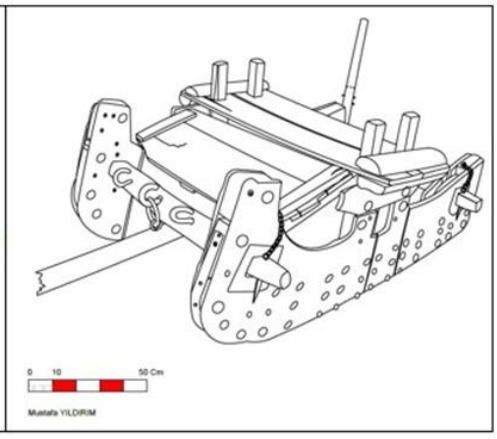

Şekil 2. Dövenin Çizimi

Yaba: Genellikle döven ile birlikte kullanılan ve harman savurma işleminde işlev gören, çatal biçimli, tahtadan yapılmış bir tarım aracı olan yaba, tarımsal üretimin önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir (Koşay, 1956: 53). Tanelerin sap parçalarından ayrıştırılması sürecinde, döven (cercer) ile dövülen ekin, yabalar yardımıyla rüzgâra karşı savrularak işlenir. Bu aşamada, hafif sap parçaları rüzgârla daha uzağa taşınırken, ağır olan tohumlar daha yakına düşerek doğal bir ayrışma sağlanır. Çivi yazılı kaynaklar, yabaların Erken Sümer Dönemi'nden itibaren kullanıldığını ortaya koymaktadır (Akın & Esgici, 2015: 35). Tahıl, bu işlem sonrasında eleklerden geçirilerek yıkanır, samandan ayrıştırılır ve güneşte kurutulur. Bölgedeki geleneksel tarım yöntemlerinde döven ve yaba, üretim sürecinin vazgeçilmez araçları arasında yer almaktadır. İncelenen eser, yedi çataldan oluşmakta ve bu çatallar deri malzeme ile bir arada tutulmuştur. Deri, sap kısmında gözlemlenen kavelalar aracılığıyla sabitlenmiştir. Sanayileşme ve teknolojik ilerlemeler sonucunda kullanım dışı kalan bu tarım aletleri, müzeler, kent müzeleri ve yerel halkın koruma girişimleri sayesinde gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Maddi kültür varlıkları arasında değerlendirilen bu eserler, geçmişin tarım tekniklerini

ve toplumsal yapılarını anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Müzelerde sergilenen bu objeler, ziyaretçilere geleneksel tarım yöntemleri hakkında bilgi sağlarken, aynı zamanda kültürel kimliğin korunmasına ve aktarımına da hizmet etmektedir. Eserler müzenin teşhir bölümünde yer almaktadır.

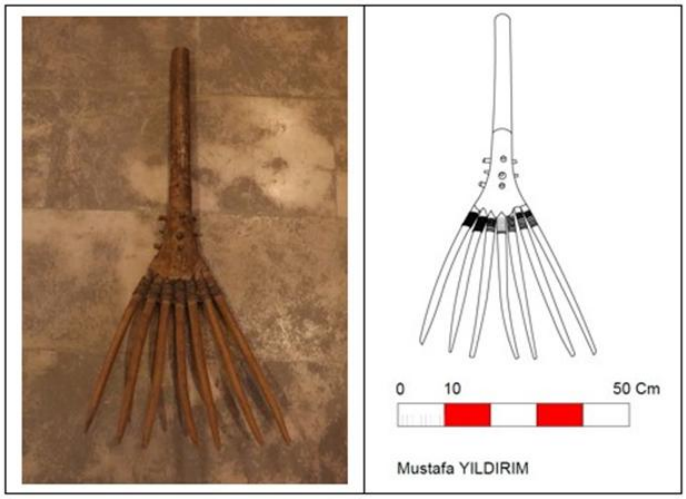

Şekil 3-4. Yabanın Genel Görünüşü ve Yabanın Çizimi

Değirmen (Envanter No:229)

Yukarı Mezopotamya, insanlık tarihinin en eski yerleşim bölgelerinden biri olarak, yerleşik hayata geçişle birlikte tarımda büyük devrimlere sahne olmuştur. Bu bölge, tarımın ilk kez sistematik olarak uygulandığı ve tarım aletlerinin geliştirildiği bir merkez olarak kabul edilir. Bölgede yaşayan halk, tarım aletlerini sürekli geliştirerek, elde ettikleri bilgi birikimini hayatın devamlılığını sağlayan temel besin maddelerinin üretimine yönlendirmiştir. Bu süreç, sadece bölgenin ekonomik ve sosyal yapısını şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda günümüz tarım tekniklerine de önemli bir miras bırakmıştır. Bu tarım aletlerinden biri olan el değirmeni, insan gücüyle çalışan ve buğdayı istenilen kalınlıkta bulgur veya un haline getirmek için kullanılan bir alettir. El değirmeni, huni formunda bir açıklıktan bırakılan buğday tanelerini öğüterek, bölgede yaygın olarak tüketilen bulgur ve unun üretimini sağlar. Bu alet, ahşap ve metal malzemenin bir arada kullanılmasıyla üretilmiş ve hem işlevselliği hem de dayanıklılığı ile dikkat çeker. Günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşan bu değirmen, bölgenin tarım tarihine ve kültürel mirasına ışık tutan önemli bir eser olarak kabul edilir. Kent müzesi günümüze ulaşan bu kültürel varlıkları sergileyerek bölgenin içinde bulunduğu gelişimi yansıtması açısından önemlidir. Eser müzenin teşhir bölümünde sergilenmektedir.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme **:** Ahşap-Metal

Ait olduğu Dönem **:** Cumhuriyet

Ölçü **:** En:83 cm-Boy:124 cm

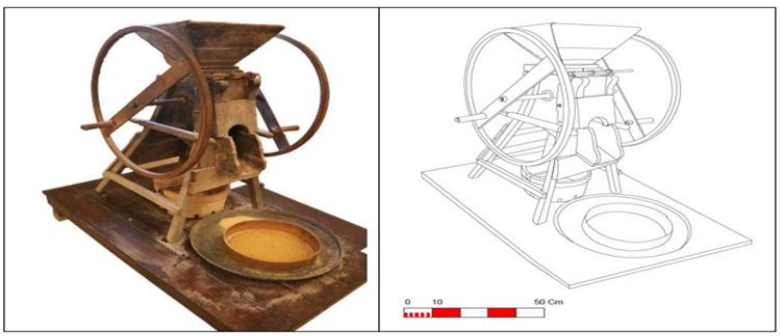

Şekil 5. El Değirmeninin Genel Görünüşü **Şekil 6.** El Değirmeninin Çizimi

Havan-Eli (Envanter No:130)

Geçmişten gelen tarım politikaları ve bunun günümüzde de devam etmesi, Mardin'de tarıma verilen önemi açıkça göstermektedir. Ancak teknolojinin insan hayatına olumlu etkileri yanında, geçmişten gelen kültür varlıklarının unutulmasına veya bir kenara bırakılmasına da neden olmuştur. Kent müzeleri, bu anlamda kullanılmayan kültür varlıklarını koruyarak gelecek nesillere aktarma görevini üstlenmekte ve bu nedenle büyük önem taşımaktadır. Çalışmaya konu olan havan-eli, ustalık gerektirmeyen, yapımı oldukça kolay bir eserdir. Bölgede yetişen meşe veya ceviz gibi dayanıklı ahşap malzemelerden (görsel değerlendirme sonucu) üretildiği düşünülmektedir. Havan üzerinde yer alan el kısmı ise aynı türden malzeme ile yapılmamıştır. Bu eser, müzenin teşhir bölümünde sergilenerek ziyaretçilere geleneksel tarım ve günlük yaşam değerleri hakkında bilgi sunmaktadır. Bu tür objeler, kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme : Ahşap

Ait olduğu Dönem : Cumhuriyet

Ölçü : En: 38 cm- Boy: 30 cm – Yükseklik: 14 cm

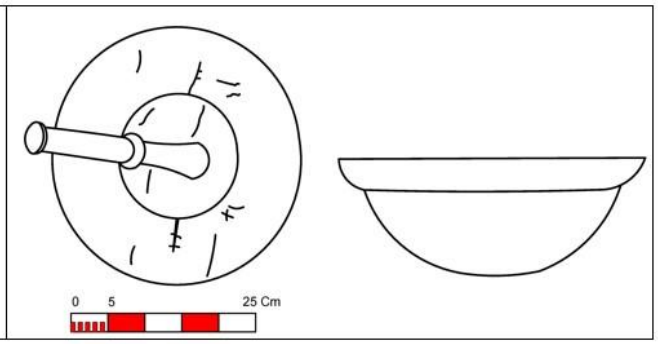

Şekil 7. Havan ve Eli Genel Görünüşü **Şekil 8.** Havan ve Elinin Çizimi

Hububat Silosu (Envanter No:4)

Bölge tarım yapmaya elverişli topraklarla çevrili, üretilen ve geliştirilen tarım aletleri ile yapılan tarım ve bunun sonucunda elde ettikleri ürünleri depolama ihtiyacından dolayı ahşap malzeme(görsel değerlendirme sonucunda kavak malzemeden yapıldığı tahmin edilmektedir.) kullanılarak hububat siloları üretmişlerdir. Ahşap malzeme doğal bir malzeme olması nedeniyle tahılların hava almasını sağlar ve küflenmeyi önler. Hububat silosu, dört ayak üzerinde yükselen dikdörtgen formunda üstte kapağı bulunan ve açıklıktan buğday vb. ürünlerin koyulduğu geleneksel depolama aracıdır. Ön cephede yer alan ve kapakları bulunan iki açıklıktan ise gerektiğinde tahıl vb. ürünleri almak için tasarlanmıştır. Kapaklar yukarı doğru kızak içerisinde hareket ederek açılıp kapanırlar. Ön cephede üstte hareketliliği sağlamak için silmelerden birinde kirpi saçak formunda süslemeye yer verilmiştir. Oldukça sade tutulan hububat silosunun birleştirilmesinde ise demir kabara ve çiviler kullanılmıştır. Müzede teşhir bölümünde sergilenmektedir.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme : Ahşap-Metal

Ait olduğu Dönem : Osmanlı (20.yy Başı)

Ölçü : En: 66 cm-Boy: 94 cm- Derinlik: 42 cm

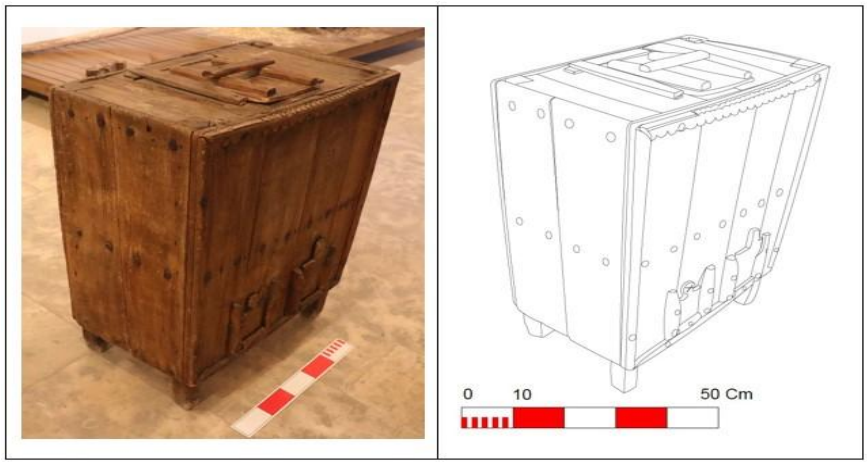

Şekil 9. Hububat Silosunun Genel Görünüş **Şekil 9.**Hububat Silosunun Çizimi

Tokmak ve Öğütme Taşı (Envanter No:38/142)

Mardin'de tarımsal çalışmalarından sonra elde edilen tahılların işlenmesi sırasında kullanılan diğer bir alette değirmen (öğütme) taşıdır. Öğütme taşı; Besin değeri yüksek olan buğday tanelerinin kurutulduktan sonra dairesel bir taşın yardımıyla öğütülmesi görevini yerine getirir. Bu nedenle öğütme taşları insanların geliştirmiş olduğu en erken alet gruplarından biri olarak görmek mümkündür (Akın & Esgici, 2015: 33-34). Değirmen taşı bazalt malzemeden elde edilmiştir. Ortası delik dairesel formada iki taştan meydana gelmekte ve üstte yer alan taşı çevreleyen metal bir plaka taşa sabitlenmiştir. Üstte yer alan taşın orta kısmı delik ve alttaki taşa sabitlenmiş demir bir çubuk etrafında ahşap malzemeden yapılmış bir tutamak yardımıyla buğdayı un haline getirmek için kullanılmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen ve bölgede yaygın olarak bulunan kireç taşından elde edilmiş diğer eser ise dibek olarak adlandırılan ve içerisinde buğday, kahve vb. gıdaları öğütmek için yapılmıştır. Dibek içerisindeki tahılları istenilen şekilde öğütmek, dibek içerisinde ahşap malzemeden yapılmış bir tokmak yardımıyla olmaktadır. Eserler müzenin teşhir bölümünde sergilenmektedir.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme **:** Ahşap- Bazalt Taş-Metal

Ait olduğu Dönem **:** Cumhuriyet

Ölçü **:** Öğütme Taşı: Çap:32 cm -Yükseklik: 13 cm Tokmak: Sap Boy: 88 cm- Çap: 13 cm- Tokmak Boy: 32 cm

Şekil 11. Öğütme Taşı-Dibek-Tokmak Genel Görünüşü **Şekil 12.** Öğütme Taşı-Dibek-Tokmak Çizimi

Kirmen-Kirman (İğ-İğreç) (Envanter No:463)

Yünün kullanılmasıyla dokumacılık büyük gelişmeler göstermiş ve bu dönemde ipler eğrilerek elde edilmiştir. Yıkanıp kirlerinden arındırılan yünler, yün tarağıyla temizlenip kabartıldıktan sonra eğrilerek iplik haline getirilmesi amacıyla kullanılan alete kirmen denilmektedir (Çelik, 2014: 21; Büken, 2010: 73). Anadolu'nun bazı bölgelerinde iğ veya kirman olarak da adlandırılmaktadır. Mardin bölgesi, dokuma sanatında zengin örneklere sahip kentlerden biridir ve bu nedenle kirmen kullanımı bu bölgede yaygındır. Torna makinesinde üretilen kirmen, boyu 44 cm, çapı ise 2-3 cm olan bir çubuk ile bu çubuğun altına tutturulmuş, yaklaşık 5-6 cm çapındaki koni formunda (ağırşak) bir ahşap parçadan oluşmaktadır. Koni şeklindeki ahşap parçanın üst kısmında, ipin içinden geçtiği metal bir çengel yer almaktadır. Günümüzde makineleşmenin etkisiyle yok olmaya yüz tutmuş olan kirmen, halı, kilim, cicim, heybe, çorap gibi dokumalarda kullanılan yünün eğrilmesi ve dokumaya hazır hale getirilmesi işlevini gördüğü için önemli bir el sanatı ürünü olarak kabul edilmektedir. Kirmen, özellikle tarih öncesi dönemlerden beri kullanılan basit ve etkili bir eğirme aracıdır. Günümüzde hala bazı kültürlerde ve el sanatlarında kullanılmaktadır. Modern eğirme makinelerinin ortaya çıkmasından önce, tekstil üretiminde önemli bir rol oynamıştır. Günümüze kadar sağlam olarak ulaşan kirmen, müzenin teşhir bölümünde sergilenmektedir.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme **:** Ahşap

Ait olduğu Dönem **:** Cumhuriyet

Ölçü **:** Boy: 44 cm-Ağırşak Çap:5-6 cm

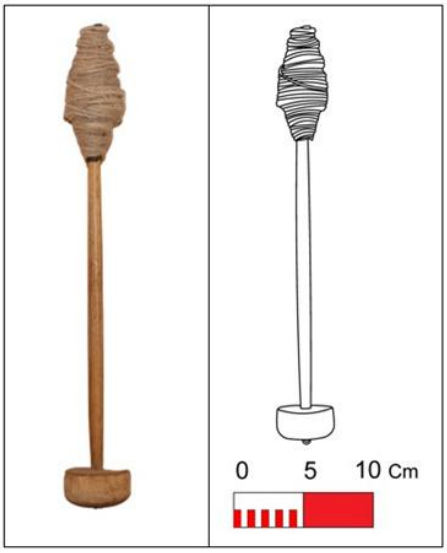

Şekil 13. Kirmen (İğ) Genele Görünüşü

Şekil 14. Kirmen (İğ) Çizimi

Çıkrık (Envanter No:387)

Çıkrık, lifleri ipe dönüştüren ve dokuma tezgâhlarında kumaş üretiminde kullanılan erken dönem el aletlerinden biridir. Bu teknolojik aletin, büyük olasılıkla MS 500 ile 1000 yılları arasında Hindistan'da keşfedildiği düşünülmektedir. Orta Çağ'da Orta Asya üzerinden Avrupa'ya ulaşan çıkrık, geleneksel el ile iplik eğirme yöntemlerinde kullanılan iğin yerini alarak tekstil üretiminde devrim niteliğinde bir değişim meydana getirmiştir. İplik eğirme sürecini mekanize etmenin ilk aşaması, iğin yatay bir konumda sabitlenerek büyük bir çark tarafından elle çevrilebilmesine olanak tanımak olmuştur. Bu sistemde, sol elde liflerin tutulduğu sağ elle ise çark yavaşça döndürülerek iplik üretimi gerçekleştirilmiştir. Liflerin, dönen iğe belirli bir açıyla tutulması, ipliğe istenen bükümün kazandırılmasını sağlamıştır (May & Lege, 1999: 70-71). Bu erken dönem çıkrık tasarımı, tekstil üretiminde verimliliği artırmış ve sonraki yüzyıllarda geliştirilen daha karmaşık mekanizmalar için

temel oluşturmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi sırasında çıkrık, mekanik iplik eğirme makinelerine dönüşerek tekstil endüstrisinin modernleşmesinde kritik bir rol oynamıştır. Çalışmaya konu olan eser, dairesel formda tornada şekil verilmiş çubukların yan yana getirilerek merkezde açılan yuvalara yerleştirilerek kasnak elde edilmiştir. Çubukları saran ip çıkrığın sağlam ve sabit kalması için kullanılmıştır. Çıkrık, gelişen teknoloji ve değişen ihtiyaçlardan dolayı kullanımı giderek azalmaktadır. Çıkrık müzenin teşhir bölümünde sergilenmektedir.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme **:** Ahşap

Ait olduğu Dönem **:** Cumhuriyet

Ölçü **:** Boy:88 cm-Yükseklik:68 cm

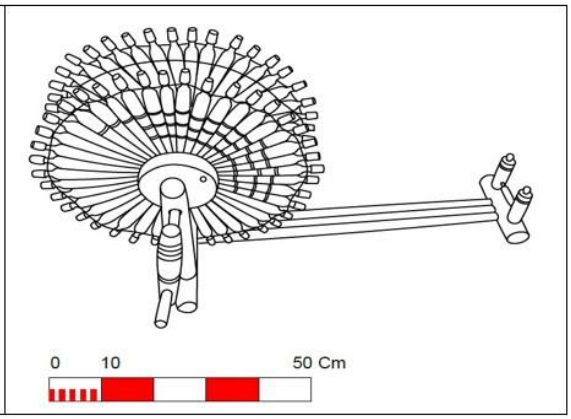

Şekil 15. Çıkrık Genel Görünüşü

Şekil 16. Çıkrık Çizimi

Çıkrık (Envanter No:281)

281 envanter numarası ile kayıtlı olan ve müze deposunda korunan ahşap çıkrık, geleneksel dokuma teknolojisinin önemli bir örneğini temsil etmektedir. Bu çıkrık, form açısından diğer örneklerden (Bkz. Örnek; 7) farklılık göstermesi nedeniyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bölgede hayvancılığın gelişmiş olması, dokuma sanatının ilerlemesine önemli bir katkı sağlamış ve dokumada kullanılan iplikler, büyük ölçüde küçükbaş hayvanlardan elde edilen yünlerden üretilmiştir. Bu iplikler, ahşap çıkrık aracılığıyla eğrilerek kullanıma hazır hale getirilmiştir. Söz konusu çıkrık, diğer örneğe kıyasla işçilik açısından daha basit bir yapıya sahiptir. Geniş ahşap parçalardan oluşan kasnak, ip yardımıyla sağlamlaştırılmış ve fonksiyonel bir tasarım sunmuştur. Çıkrık, liflerin belirli bir açıyla tutularak bükülmesi ve düzgün bir iplik oluşturulması sürecinde verimliliği artıran bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, kaide ve silindirik parçalar üzerinde uygulanan kök boyalar, alete geleneksel bir estetik kazandırmış ve bölgenin kültürel kimliğini yansıtan sanatsal bir değer katmıştır. Çıkrık, kol gücüyle çevrilerek çalıştırılan ve iplik eğirme işlemini gerçekleştiren bir mekanizmadır (Yıldız, 2021: 599; Sözen & Tanyeli, 2010: 77).

Müze koleksiyonunda yer alan bu örnek, günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmış ve geleneksel dokuma teknolojisinin somut bir kanıtı niteliğindedir. Bu tür el yapımı araçlar, sanat tarihi ve etnografya çalışmaları için büyük önem taşır. 281 envanter numaralı çıkrık, bölgenin dokuma kültürünü yansıtan bir eser olmanın yanı sıra, geleneksel el sanatlarının teknolojik evrimine dair önemli bilgiler sunar.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme : Ahşap

Ait olduğu Dönem : Cumhuriyet

Ölçü : Boy:83 cm- Yükseklik:70 cm

Şekil 17. Çıkrık Genel Görünüşü

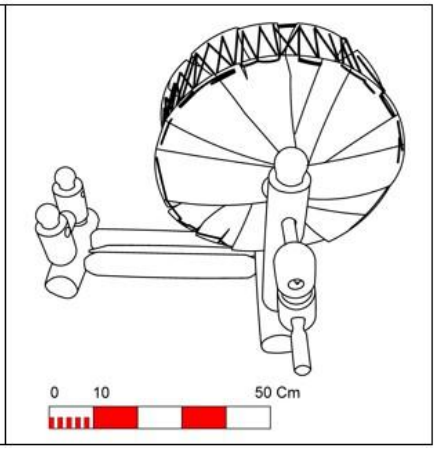

Şekil 18. Çıkrık Çizimi

Yün Tarağı (Envanter No:124)

Geleneksel kültürümüzde dokuma alanında üretilen halı, kilim, giyim ve benzeri ürünler, büyük ölçüde küçükbaş hayvancılıktan elde edilen yünlerin işlenmesiyle üretilmiştir. Bu süreç, yünün temizlenmesi, taranması ve iplik haline getirilmesi gibi çeşitli aşamalardan oluşur. İlk adımda, kırklık adı verilen özel bir makasla kesilen yünler, kirlerinden arındırılır. Ardından, yün tarağı kullanılarak yünler temizlenir, yumuşatılır ve kabartılarak iplik yapımına uygun hale getirilir. Yün tarağı, genellikle metalden yapılmış, yaklaşık 20 cm boyunda, sivri uçlu çivilere sahip bir alettir (Yıldırım, 2021: 482).

Bu çiviler, yünün içerisindeki kirlerin temizlenmesini ve liflerin kabartılarak iplik üretimine hazır hale getirilmesini sağlar. Yün tarağı, dikdörtgen formda ve uç kısmına doğru üçgen şeklini alır. Kenarları kertmelerle süslenerek estetik bir görünüm kazandırılmıştır. Bu tür taraklar, bölgede yetişen meşe veya ceviz gibi dayanıklı ağaçlardan yapıldığı tahmin edilmektedir. Yün tarağının yapımı, özel bir ustalık gerektirmemekle birlikte, kırsal bölge halkı tarafından kendi imkânlarıyla üretilebilen örnekler de bulunmaktadır. Ancak, sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle hazır ürünlere ulaşmanın kolaylaşması, yün tarağının kullanımını önemli ölçüde azaltmıştır. Günümüzde, geleneksel yöntemlerle yün işleme, daha çok kırsal alanlarda ve el sanatlarını sürdüren küçük topluluklar tarafından devam ettirilmektedir. Bu durum, geleneksel dokuma kültürünün ve yün işleme tekniklerinin giderek kaybolmasına neden olmuştur. Yün tarağı, sadece bir alet olmanın ötesinde, geleneksel dokuma kültürünün ve yerel üretim tekniklerinin önemli bir parçasıdır. Bu tür araçlar, bölgenin kültürel mirasını yansıtan ve geçmişle günümüz arasında bir bağ kuran değerli objeler olarak kabul edilir. Eser müzenin teşhir bölümünde sergilenmektedir.

Teknik Özellikler

Kullanılan Malzeme : Ahşap-Metal

Ait olduğu Dönem : Cumhuriyet

Ölçü : En:22 cm- Boy: 55 cm

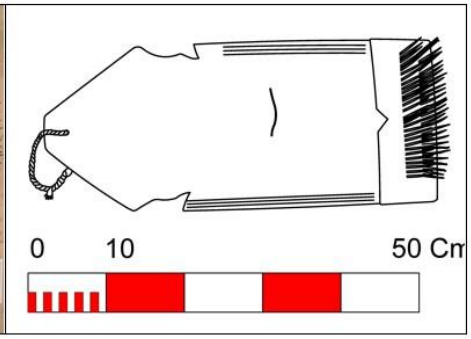

Şekil 19. Yün Tarağı Genel Görünüşü **Şekil 20.** Yün Tarağı Çizimi

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan ve günümüzde de çok kültürlü yapısını koruyan Mardin, hoşgörü ve güven ortamıyla uluslararası düzeyde dikkat çeken bir kenttir. Kentin mimari dokusu, etnografik unsurları, arkeolojik kalıntıları ve tarihî mirası, zamana meydan okuyan bir karakter sergileyerek Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en özgün yerleşimlerinden biri hâline gelmesini sağlamıştır. Mardin'in mimari zenginliği, yalnızca taş işçiliği ve yapıların estetik nitelikleriyle sınırlı kalmayıp, kentin sosyo-ekonomik yapısıyla da doğrudan ilişkilidir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında konumlanan ve Mezopotamya olarak adlandırılan bu verimli bölge, tarih boyunca tarımsal üretimin merkezlerinden biri olmuştur. Mardin'in Mezopotamya'nın bereketli topraklarına yakınlığı, kentin ekonomik ve kültürel dinamiklerini şekillendiren temel unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Tarih boyunca Yukarı Mezopotamya'nın önde gelen tarımsal merkezlerinden biri hâline gelen Mardin, bölgedeki tarımsal üretimin gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Mezopotamya uygarlıklarının tarımsal teknikleri ilerletmesi, bölgesel ekonominin temel dinamiklerinden biri olurken, kullanılan tarım aletleri de dönemin ihtiyaçlarına uygun şekilde tasarlanmış ve üretilmiştir. Bu üretim süreci yalnızca ekonomik bir dönüşümü değil, ayrıca bölgenin sanatsal ve zanaatkârlık gelenekleriyle bütünleşen bir kültürel yapının oluşumunu da beraberinde getirmiştir.

Mezopotamya coğrafyasında kullanılan tarım aletleri, tarihsel süreç içerisinde çok az değişime uğramıştır. Tarımsal üretimde verimliliği artırmak amacıyla ağırlıklı ahşap malzemeden yapılmış döven (cercer) ve yaba gibi aletler yaygın olarak kullanılmış, bunun yanı sıra hububat silosu, el değirmenleri, öğütme taşları gibi yapısal düzenlemeler ile tarım faaliyetlerinin sürdürülebilirliği sağlanmıştır. Bu tarımsal faaliyetler, Mardin'in ekonomik ve kültürel yapısını şekillendiren önemli bir unsur olmuştur. Tarımsal üretimle birlikte hayvancılık, Mardin'in geleneksel yaşam kültürünün temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Özellikle küçükbaş hayvancılık, bölgenin ekonomik yapısını desteklemenin yanı sıra, dericilik ve dokumacılık gibi geleneksel zanaatların gelişimine de katkıda bulunmuştur. Bu zanaat dalları, kentin kültürel kimliğini ve sanatsal üretimini günümüze taşıyan önemli miras unsurları arasında yer almaktadır. Tarımsal üretimle doğrudan bağlantılı olan hayvancılık, çeşitli ahşap aletlerin kullanımını zorunlu kılmıştır. Tarım gereçlerinin yanı sıra, dokuma sanatında kullanılan ahşap araçlar da bölgenin zanaatkârlık mirasının önemli unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Hayvancılıktan elde edilen yün, işlenerek halı, kilim ve giysi üretiminde değerlendirilmiş, bu süreçte çıkrık, iplik çekme işlemlerinde kullanılan kirmen (iğ) ve yünün taranmasını sağlayan yün tarağı gibi araçlar, el işçiliğine dayalı üretimin temel bileşenleri arasında yer almıştır. Hayvancılıkla iç içe gelişen dokuma sanatı, el işçiliğinde kullanılan ahşap araç gereçlerin çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur.

Ahşap tarım ve dokuma aletlerinin yaygın kullanımı, bölgedeki doğal kaynakların etkin şekilde değerlendirilmesini sağlamış ve bu durum, ekonomik olduğu kadar kültürel üretim süreçlerini de etkileyen önemli bir unsur hâline gelmiştir. Mardin'de tarımsal faaliyetlerin gelişiminde, ahşap ağırlıklı tarım ve dokuma aletleri merkezi bir rol oynamıştır. Ahşabın kolay erişilebilirliği ve işlenebilirliği, döven (cercer), yaba, el değirmeni, havan ve eli, hububat silosu, öğütme taşı, çıkrık, kirmen (iğ) ve yün tarağı gibi araçların temel malzemesi olarak kullanılmasını sağlamıştır. Ahşap malzeme genel itibariyle bölgede doğal ortamda yetişen ceviz, söğüt, kavak gibi malzemelerden elde edildiği söylenebilir. Görsel yolla değerlendirmeye alınan ahşap eserlere baktığımızda sırasıyla döven, yaba, el değirmeni, hububat silosu, tokmak, çıkrık (Bkz. Örnek; 8); söğüt veya kavak malzemeden, kirmen (iğ) ve çıkrık; kayın malzemeden, yün tarağı ise ceviz malzemeden yapıldığı tahmin edilmektedir.

Eserlerin süsleme teknikleri incelendiğinde, kullanılan aletlerin öncelikli olarak işlevselliği ve üretim sürecine katkı sağlama amacı taşıdığı görülmektedir. Bu doğrultuda, birkaç istisna dışında ayrıntılı süslemelere yer verilmemiştir. Örneğin, Örnek 7'de görülen çıkrık kolları, torna tekniğiyle şekillendirilmiş ve dinamik bir form sergilemiştir. Hububat silosunun ön yüzünde yer alan kirpi saçak formu, esere kendine özgü bir karakter kazandırmıştır. Yün tarağında ise kenarların kertilmesiyle dalgalı bir form oluşturulmuş, böylece eserlerde belirli bir hareketlilik sağlanmıştır. Yapım teknikleri, eserlerin dayanıklılığı açısından büyük önem taşımaktadır. Dövenlerde daha büyük çaplı kabaralar tercih edilirken, hububat silolarında küçük çaplı kabara çiviler kullanılarak yapısal sağlamlık artırılmıştır. El değirmeninde demir malzeme kullanılarak dayanıklılığı ve uzun ömürlü olması sağlanmıştır. Çıkrıklar, tokmak ve kirmen gibi eserlerde geçme tekniği uygulanmış; yaba ise ahşap kavelalar ve deri malzeme ile desteklenerek daha hafif ve kullanışlı bir araç haline getirilmiştir. Görüldüğü üzere, incelenen eserlerde süsleme öğelerinden ziyade işlevselliğin ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Kullanılan teknikler, hem üretim sürecini kolaylaştırmayı hem de eserlerin dayanıklılığını artırmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, Mardin'in tarihsel ve kültürel mirası, tarımsal üretim ve zanaatkârlık gelenekleriyle şekillenmiş ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısı, etnografik özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. Ahşap tarım ve dokuma aletleri, hem günlük yaşamın sürdürülebilirliğini sağlayan işlevsel unsurlar hem de bölgenin zanaatkârlık geleneğinin önemli bir parçası olmuştur. Yapım tekniklerinde dayanıklılığın ön planda tutulması, kullanılan malzemelerin seçimi ve işlenme biçimi, bu eserlerin uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, süsleme tekniklerine yalnızca belirli eserlerde yer verilmesi, bölgedeki üretim anlayışının estetikten çok işlevselliğe odaklandığını göstermektedir. Etnografik açıdan değerlendirildiğinde, bu eserler yalnızca birer üretim aracı değil, aynı zamanda bölgenin sosyo-kültürel yapısını yansıtan somut kültürel miras unsurlarıdır. Bu tür eserlerin müzelerde sergilenmesi, hem akademik araştırmalara katkı sağlamakta hem de bölgenin kültürel mirasının sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bu eserlerin korunması, belgelenmesi ve sergilenmesi, kültürel sürekliliğin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akyüz, P. G. (1998). *Deyrulzafaran Manastırı'nın Tarihi*. Resim Yayıncılık.

Akar, T. (2009). Osmanlı kentinde ticari mekânlar: Bedesten-han-arasta-çarşı mekânları literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (13), 267–292.

Akın, E., & Esgici, R. (2015). Eski çağda tarım aletleri. *Journal of Agricultural Machinery Science*, 11(1), 33–37.

Çelik, H. (2014). *Eski çağ'da Anadolu'da dokuma (M.Ö. 1974–1719)* [yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Deniz, M. E. (2024). *19. yüzyılda Mardin'de sosyal ve iktisadi hayat* [yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Erdal, Z. (2020). *Mardin Abbaraları*. Kariyer Yayınevi.

Faivre, X. (2015). *Cereales dans l'Orient ancien: Accumulation, transformation, consommation (IIIe–IIe millénaires av. J.-C.)*. Université Paris Sorbonne.

Fazlıoğlu, İ. (1997). *Eskiçağda dokuma*. Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Fedai, A. (2023). *Cumhuriyet Dönemi'nde Mardin (1923–1960)* [yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.

Göyünç, N. (1969). *XVI. yüzyılda Mardin sancağı*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Koşay, H. Z. (1956). Türkiye halkının maddi kültürüne dair araştırmalar. *Türk Etnografya Dergisi*, *52*, 7–55.

Kurt, M., & Atcı, E. (2020). MÖ 2. Binyıl Mezopotamya devlet ve toplum hayatında tahılın yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *44*, 43–62.

May, O. L., & Lege, K. E. (1999). Development of the world cotton industry. In C. W. Smith & J. T. Cothren (Eds.), *Cotton: Origin, history, technology, and production* (pp. 65–97). John Wiley & Sons.

Oyman Büken, N. R. (2010). El dokumacılığının ve el dokuma tezgâhının tarihçesi, el dokuma tezgâhı çeşitleri. *Sanat Dergisi, 8*, 63-84.

Paulette, T. (2012). Domination and resilience in Bronze Age Mesopotamia. In J. Cooper & P. Sheets (Eds.), *Surviving sudden environmental change: Answers from archaeology* (pp. 167–196). University Press of Colorado.

Sözen, M., & Tanyeli, U. (2010). *Sanat kavram ve terimler sözlüğü*. Remzi Kitabevi.

Tunçer, M. (2013). Mardin'in korunması ve UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmesi. *İdealkent*, *4(9),* 94-113

Yeşilbaş, E. (2024). Mardin Zaviyeleri üzerine mimari bir değerlendirme. *Artuklu Humanities, 17*, 67-100. Doi: https://doi.org/10.46628/ahu.1580972.

Yıldız, S.(2021). El dokumacılığında kullanılan araç ve gereçler. D. İlic &İ. Aydoğdu Karaaslan (Ed.). *Sosyal ve beşerî bilimlerde araştırma ve değerlendirmeler* (ss. 593-607). Gece Kitaplığı.

Yıldırım, M.(2021, November 22). *Tunceli merkez ve köylerinde bulunan bir grup ahşap eserin değerlendirilmesi* [Sözlü Sunum]. Bilhikem IV. Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu, Van, Türkiye

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Çalışan Şüphesinin, İşletmelerde Bilginin Saklanması Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Araştırması[1]

The Effect of Employee Suspect on Knowledge Hiding Behavior in Businesses: A Field Research

Sonay YILMAZ
Doktora, Bağımsız Araştırmacı
syilmaz2789@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-1659-7799

İsmail BAKAN
Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İktisadi Bilimler Fakültesi
ibakan63@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0001-8644-8778

Öz: Bu araştırma, çalışan şüphesinin bireylerin bilgi saklama davranışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Türkiye'nin ilk 500 sıralamasında yer alan firmalarda yapılmıştır. Tesadüfü örneklem yönetimi ile elde edilen veriler üzerinde yapılan korelasyon analizleriyle çalışan şüphesi ile bilgi saklama davranışları arasında önemli ilişkilerin olduğu görülmüştür. Regresyon analizi sonucunda çalışan şüphesinin bilgi saklama davranışlarını etkilediği ve önemli düzeyde açıklama gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ANOVA analiziyle ise, bireylerin gelir, eğitim ve yaş durumlarına göre çalışan şüphesi ve bilgi saklama davranışları arasında önemli düzeylerde farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Çalışan şüphesi ve bilgi saklama davranışı ile ilgili yapılan literatür taraması sonucu ulaşılabilinen kaynaklar kapsamında bu iki değişkenin birlikte araştırıldığı çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Bu nedenle çalışan şüphesi ve bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen farklı kurumlarda daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği bu araştırmanın çıkarımı olarak düşünülmektedir.
Anahtar Kelimeler: Çalışan şüphesi, Bilgi saklama, İlk 550 firma.

Abstract: This research was conducted in companies ranked among Turkey's top 500 to determine the effect of employee suspicion on individuals' information withholding behavior. Correlation analyses performed on data obtained through random sampling revealed significant relationships between employee suspicion and information withholding behavior. Regression analysis showed that employee suspicion significantly influences information withholding behavior and has a substantial explanatory power. ANOVA analysis revealed significant differences in employee suspicion and information withholding behavior based on individuals' income, education, and age. A literature review on employee suspicion and information withholding behavior revealed a lack of studies that investigate these two variables together. Therefore, this research concludes that

[1] KSÜ BAP birimi tarafından desteklenen bir çalışmanın anketi ile birlikte araştırma anketi uygulatılmıştır.

Geliş Tarihi:05.05.2025 *Kabul Tarihi:22.04.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Yılmaz, S. & Bakan, İ. (2026). Çalışan Şüphesinin, İşletmelerde Bilginin Saklanması Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 347-363. Doi: 10.33437/ksusbd. 1692286

more studies examining the relationship between employee suspicion and information withholding behavior in different institutions are needed.

Keywords: Employee suspicion, Knowledge hiding, Top 550 companies.

GİRİŞ

Rekabet koşullarının her geçen gün daha da zorlaştığı küreselleşen dünyada işletmeler farklı nedenlere dayanan birçok durumla karşılaşmaktadır. İşletmelerde ortaya çıkan kişilerin şüphecilik ve bilgiyi saklama davranışları önemli bir olgu olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırmada kurumlarda çalışan şüphesinin bilgi saklama davranışlarını etkileme düzeyi incelenmeye çalışılmıştır. Hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmeme ve her şeyi belli bir eleştiri süzgecinden geçirme durumu olan şüphecilik, doğru bilgiye ulaşmanın güç olduğunu, doğru bilgiye ulaşırken bazı önlemlerin gerekli olduğunu içeren bir düşünce olarak kabul edilmektedir (Uslu 2021: 40). Çalışanın kişilik yapısı, iş ortamındaki güven veya güvensizlik hissi, iş arkadaşları ile olan ilişkileri ve kurumlarından kaynaklanan nedenlerin sonucunda ortaya çıkan (Anand & Hassan, 2019: 13) bilgi saklama ise, istenilen bilgiyi gizlemeye yönelik kişinin çabası olarak ifade edilebilir (Karakuş ve Akçakanat, 2021: 1097). Genel anlamda şüphe, kısmen çevrenin araştırılması ve mevcut zihinsel kaynakları gerektiren davranışların üretilmesi ile karakterize edilmektedir. Şüphe sürecinin devam etmesi kişinin şüphesini içeren faaliyetler de dâhil olmak üzere çaba gerektiren işlemlere girişimini engelleyebilir (Khazon, 2016: 17). Karmaşık ve değişken bir ortamda faaliyetlerini sürdüren işletmelerde bilgi yönetimi özünde önemli bir konudur. Kurumlarda çeşitli görev ve süreçlerle rekabet avantajını elde etmek ve paylaşımcı bir tutumu teşvik etmek için başarılı bilgi paylaşımı önemlidir. Çalışanların örgütsel görevlerini yerine getirmesi için ihtiyaç duyduğu bilginin çalışanlar tarafından gizlenmesi, bilginin paylaşımında işletmelerin bazen başarısız olmasına neden olabilmektedir (Anand ve Hassan, 2019: 12). İşteki kişilerarası çatışma, bilgi saklamayı arttırıcı sonuçlar açığa çıkarabilir. Başka bir deyişle çalışanlar, işyerindeki yüksek kişilerarası çatışmaların neden olduğu esenlik eksikliğiyle başa çıkmak için bilgi gizleme davranışlarını stratejik olarak seçebilirler. Hizmet sektöründe bilgi gizleme, özellikle yoğun bilgi tabanlı firmalarda önemli ekonomik kayıplara yol açabilecek bir zayıflık olarak düşünülmektedir (Otalora vd, 2021: 63). Örgütsel bilimler, teorik ve açıklayıcı modellere şüphe temelli yapıları dâhil ederek bundan faydalanabilirler. Karar vericiler, çalışanlarındaki ve çalışma gruplarındaki uygun şüphe düzeylerini değerlendirdikçe, anladıkça ve daha iyi yönettikçe kuruluşlar daha verimli çalışır duruma gelebilir (Bobko vd., 2014a: 336-341). Kurumlarda, çalışan şüphesi ve bilgi saklama çok sık karşılaşılan olgulardır. Ancak yapılan literatür taraması sonucunda incelenen kaynaklar kapsamında bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu kapsamda çalışan şüphesinin bilgi saklama üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan bu araştırmanın literatüre önemli katkı saylayacağı düşünülmektedir.

ÇALIŞAN ŞÜPHESİ KAVRAMI

Şüphecilik akımı bir kişinin kesin olarak bilgi sahibi olabileceğini ileri süren dogmatizme zıt bir düşünce yapısı olarak ortaya çıkmıştır. Dogmatizm gerçekle ilgili herhangi bir bilginin elde edilebileceğini ileri sürerken, şüphecilik ise hiçbir bilginin kesin olmadığını, aksine daima şüpheli olduğunu ileri sürmektedir. Şüphecilik, hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmeme ve her şeyi belli bir eleştiri süzgecinden geçirme davranışını ifade etmekte ve bir doğruya ulaşmadan önce şüphe duymanın zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Şüphecilik, doğru bilgiye ulaşmanın güç olduğunu, doğru bilgiye ulaşırken bazı önlemlerin gerekli olduğunu içeren bir düşünce olarak kabul edilmektedir (Uslu 2021: 40).

Şüphe, her tür bilgi savını kuşkuyla karşılayan, bunların temellerini, etkilerini ve kesinliklerini irdeleyen, ayrıca aklın kesin bir bilgi elde edemeyeceğini, hakikate erişilse dahi sürekli ve tam bir şüphe içinde kalınacağını savunan bir görüştür. Şüphe, kısmen, insanların çevredeki bir varlığın kendilerine zarar vermek veya amaçlarına engel olmak istediği inancı ile oluşur. Sürekli şüphe, insanları başkalarına karşı temkinli olmaya ve onlara karşı savunmada kalmaya yönlendirir (Khazon, 2016: 19). Şüphe, bir kişinin belirsiz olma derecesi olarak tanımlanabilir. Şüphe, güven ve güvensizlik ile ilişkili olmasına rağmen bu üç kavram teorik ve ampirik olarak birbirinden farklıdır. Güven ve güvensizlik başkaları hakkında verilen bir kararın sonucu iken, şüphe askıya alınmış bir yargıyı içermektedir (Bobko, 2014b: 495). Şüphelenen bir birey, güven ve güvensizlik arasında askıya alınmış bir yargı durumundadır. Yani

bir tarafın gerçekten yanlış bir şey yapıp yapmadığına dair bir belirsizlik vardır. İşyeri şüphesi, örgütsel davranış literatüründe nispeten yeni bir konudur. Birisinin yönetici veya iş arkadaşına yönelik şüphesi çevresel koşullara bağlı olarak etkilenebilir (Capitano ve Cunningham, 2018: 181).

Spesifik olarak şüphenin orta düzeyde faydalı olabileceği, ancak çok düşük veya yüksek seviyelerde zararlı olabileceği öne sürülmektedir. Rakip bakış açıları ve kişisel düşünceler, en masum eylemleri bile incelemeye ve şüpheye tabi tutabilir. Savunmasız tarafların mağdur edilmekten korkmalarının nedeni şüphenin sadece var olmakla kalmaması aynı zamanda kontrolden çıkma eğiliminde olmasıdır (Hunter vd., 2011: 1183-1191).

Psikolojik bir yapı olarak şüphe, literatürde kötü tanımlanmış olsa da iş dünyasında kullanımından yararlanılabilir. Örgütsel davranış alanındaki bu tür araştırmaların amaçları değerlendirme (iş yerinde şüphenin ne zaman oluştuğunu belirlemek için ölçütlerin geliştirilmesi), anlama (şüphenin nasıl geliştiğini ve şüphenin örgütsel bağlamlardaki etkilerini bilmek) ve yönetim (şüphenin düzeylerini etkileme yeteneğine sahip olmak) aşamalarını içermektedir. Özellikle belirsizlik, kötü niyet ve bilişsel aktivasyon, şüphe tartışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Şüphe bu üç özelliğin aynı anda ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Şüphe yapısının araştırılması organizasyon içindeki davranışları anlamaya yardımcı olabilir. Ayrıca bu tür çalışmalar kuruluşların şüpheleri daha iyi yönetmesine yardım edebilir. Bazı durumlarda şüphe düzeylerinin azaltılması gerekebilir. Diğer durumlarda da (örneğin, müzakereler ve karar verme, siber güvenlik, girişimci bilgi arama, kusurlu otomatikleştirilmiş karar yardımcılarıyla etkileşimler) şüphe düzeyinde bir artış istenebilir. Şüphenin artış ve azalmasında bireysel yatkınlıklar, işletmenin yapısı, liderlik davranışları veya yeni teknolojinin kullanılması gibi faktörler etkili olabilir (Bobko vd., 2014a: 336-341).

Çalışanlar, güvenilirliklerini ve meşruiyetlerini sarsmadan sürekli olarak bir denge kurmaya çalışırlar. Yöneticilerin, çalışanların şüphesini veya yönetimle çatışmasını önlemek için resmi ve gayri resmi işbirliği alanlarındaki sorunları ve rolleri verimli bir şekilde bölümlere ayırmaları gerekmektedir (Frederiksen ve Hansen, 2022: 20). Bir çalışanın, yönetimin iyi niyetine veya davranışına olan güven ve şüphesinin gelişiminde rol oynayan kritik bazı faktörler vardır. Çalışanlar, lider veya yöneticilerini daha fazla toplum yanlısı davranış sergileyen biri olarak algılarlarsa kendilerinin daha az tehdit altında olduklarını hissederler. Ancak çalışanlar, yönetimin davranışlarının kendi kendine hizmet eden, çalışanı umursamayan yönde olduğunu düşünürlerse, çalışanlara yönelik belirsizliklerin artacağı ve kötü niyetli davranışların oluşabileceği gibi olumsuz değerlendirmeler bilişsel süreçlerinde daha aktif hale gelebilir. Eğer yöneticiler, astlarının daha fazla öneride bulunmalarını ve yapıcı olmalarını istiyorlarsa toplum yanlısı bir imaj inşa etmek için çaba göstermeleri gerekecektir. Çalışanların şüphesini azaltmak için liderler, takipçilerine karşı özgün olmalı ve bazı konularda açıkça konuşmalıdır (Zhou 2017: 1846-1852). Genel zihinsel yeteneği yüksek olan kişiler, bilgiyi daha hızlı ve daha uzun süre işleyeceklerinden zihinsel yeteneği düşük bir kişiden daha uzun süre şüphe durumunu sürdürebilirler. Yaratıcılığı yüksek olan kişiler, çevreyi araştırmak ve belirsiz davranışlara açıklama getirmek için zaman ve çaba harcamaya daha istekli olduğundan daha uzun süre şüpheci durumda kalabilirler (Khazon, 2016: 17).

Şüphenin yararlarını ve dezavantajlarını anlamak önemlidir. Şüphe düzeyi, sonuçların olumlu ya da olumsuz olmasını etkileyebilmektedir. Hafif ve orta düzeydeki şüphe, davranışları anlamayı, ilişkiyi iyileştirme çabalarını ve performansı artırarak fayda sağlayabilir. Belirgin aşırı düzeylerdeki şüphe ise performansı, ilişkiye olan güveni ve ilişkiyi sürdürmek için motivasyonu azaltabilir. Eksik bir şüphe tehlikeli olabilir. Herhangi bir düzeydeki şüphe, güven oluşturmaya hizmet etmeli, tehdide karşı koruma sağlamalı, daha fazla bilgi paylaşımına yönelik çabaların artmasına ve ortakların mesajlarının daha dikkatli işlenmesini sağlamalıdır. Şüphe ve etkileri arasındaki bu farklı ilişkileri anlayan yöneticiler, herhangi bir bilgiye aşırı güvenmenin veya şüpheyi hep birlikte görmezden gelmenin zararlı olabileceğinin farkında olurlar. Bu verilerden üç çıkarım yapılabilir. Birincisi, yöneticilerin organizasyon içerisindeki çeşitli ilişkilerinde şüpheyi tamamen ortadan kaldırmaya çalışmamaları gerektiğidir. Şüpheyi tamamen ortadan kaldırmak, ilişkilerin karanlık tarafına yol açabilir. İkinci olarak, bir dizi olumsuz sonuca yol açabileceğinden şüphenin aşırı seviyelere çıkmasına izin vermemelidirler. Son olarak, şüphe düzeyini ılımlı seviyelerde tutmak için kullanabilecek araçları belirlemelidirler (Hunter vd., 2011: 1183-1191).

Çalışanların şüphelenerek bir yöneticiyi yanlış veya kötü niyetli olmakla suçlaması daha az olası olduğundan, kuruluşlar bireylerin soru ve endişelerini misilleme korkusu olmadan dile getirebilmeleri için birden fazla seçenek sunmalıdırlar. Bunun için kuruluşlar açık iletişimi teşvik etmelidir. Çalışan şüphesinin alt boyutu olan belirsizlik, açık iletişim yoluyla azaltılabildiğinde şüphenin oluşumu sınırlandırılabilir (Capitano ve Cunningham, 2018: 181).

Zaman geçtikçe şüphenin azalmasının birkaç olası nedeni vardır. İnsanlar çevrenin davranışı ve tehdidi hakkında bir karar vermişse, şüphe azalabilir. İnsanlar çevrenin gelecekteki davranışını tahmin etmek için yeterli kanıta sahip olduklarına inandıklarında şüphenin belirsizlik bileşeni ortadan kalkabilir. Şüphelerin zamanla azalmasının bir başka nedeni de insanların yorulması ve dolayısıyla çevrenin davranışı hakkında daha fazla bilgi aramaya devam etmek için gerekli kaynaklardan yoksun olmasıdır. Bu durumda şüphenin bilişsel aktivite bileşeni ortadan kalkarken, belirsizlik ve kötü niyetli algılar hala gündemde kalabilir (Khazon, 2016: 14).

BİLGİNİN SAKLANMASI KAVRAMI

Bilgi, her şeyi yönetme ve kontrol etme gücünü temsil eder. Bireylerin sahip oldukları örtük ve karmaşık bilgi düzeyleri onların bilgi alışverişinde güçlü bir hale gelmelerini sağlamaktadır (Yuan vd., 2020: 1149). Bilgi gizleme, talep edilen bilgiyi saklamaya veya gizlemeye yönelik kişinin girişimi olarak ifade edilebilir. Bilgi gizleme, çalışanlar için olduğu kadar organizasyon için de zararlı olabilir. Bilgi saklamaya neden olan faktörler göz önüne alındığında, bilgi saklamanın sadece bireysel bir sorun olmayıp tüm çalışma alanlarını içeren örgütsel bir konu olduğu anlaşılmaktadır (Anand ve Hassan, 2019: 12).

Bilgi saklama, bir kişinin başka bir kişi tarafından talep edilen bilgiyi saklamaya veya gizlemeye yönelik kasıtlı girişimi olarak tanımlanmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar bilgi saklamayı, bireylerin rekabet avantajı elde etmek ve kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için stratejik olarak kullandıkları hedefe yönelik davranış olarak da görmektedirler. Bununla birlikte, yaygın inanışın aksine bilgi gizlemenin kendini, meslektaşlarını veya daha geniş birim olan organizasyonları korumak gibi olumlu niyetlerle yapılmış olabileceğini de belirtmek gerekir (Garg vd., 2022: 41). Bilgi paylaşımını savunurken, karmaşık ve örtük bilginin çalışanlar için değerini anlamak ve farklı bilgi özelliklerine dikkat etmek önemlidir. Basit ve tekrarlanan bilgi için kuruluş, çalışanların bilgiyi paylaşmalarını şart koşabilir. Ancak karmaşık ve örtük bilgi biçimleri söz konusu olduğunda bilgi kolayca gizlenebilir (Yuan vd., 2020: 1149).

Bilgi bir güç olduğundan çalışanlar daha üstün bir konum elde etmek, başkalarına göre daha iyi olma arzusu ve olumlu değerlendirilmek isteyebilecekleri için bilgiyi gizleyebilirler. Bilgi, önemli bir çaba ve uzun bir eğitim süresi nedeniyle zor kazanıldığından piyasa değerini kaybetme korkusundan ve elde etmek için yeterli çabayı göstermeden sadece bilgi talep etmekten yararlanmak isteyen bilgi parazitlerine karşı gizlenebilir (Nguyen, 2022: 162). İş güvencesizliğinden dolayı çalışanların işlerini kaybetme endişesi yaşamaları ve işlerinin geleceği konusunda kendilerini güvensiz hissetmeleri, çalışanları istikrarsız hissettirebilir ve işlerini sürdürmek için bilgi gizlemeye yöneltebilir (Nguyen, 2022: 167). Bilginin saklanması, genellikle ekip çalışmasını ve iş birliğini engelleyen, örgütsel performans üzerinde belirgin olumsuz etkilere sahip olan ve örgüte zarar veren bir davranış olarak konumlandırılabilir (Karabulut ve Erdost Çolak, 2024: 217; Dirik, 2019: 297). Benzer araştırmalarda, çalışanlar arasında bilgi saklamanın veya kasıtlı olarak bilgiyi saklama girişiminin olumsuz örgütsel sonuçlarının olduğu gösterilmiştir. Bununla birlikte, farklı bilgi gizleme davranışları mevcuttur ve bazı bilgi saklama türlerinin diğerlerinden daha zararlı olup olmadığı tartışılmaktadır (Connelly ve Zweig, 2015: 479).

Çalışanları sömürmek gibi olumsuz liderlik davranışları, kişisel hoşlanmama veya güvensizlik gibi zayıf kişisel ilişkiler bilginin gizlemesinde etkili olabilir. Bilgi, bireylere gücün temeli olarak hizmet eden bir varlık şeklinde görüldüğünden, çalışanlar bilgilerini meslektaşlarıyla paylaşırlarsa güçlerini kaybetmekten korktukları için bilgiyi gizleyebilirler (Mangold, 2017: 29). Meslektaşlar arasında karşılıklı olarak yaşanmış bir geçmiş, çalışanın bilgi saklama davranışlarını etkileyebilir. Daha önce yardım talepleri reddedilen kişiler bilgilerini gizleyerek misilleme yapabilirler. Çalışanlar, kendi çıkarlarını veya kuruluşlarının çıkarlarını korumak için bilgi gizleme faaliyetinde bulunabilir veya başka

bir çalışana zarar vermek veya misilleme yapmak için bilgiyi gizleyebilir. Örgütsel uygulamalar bilgi aktarımını kolaylaştırmak için tasarlanmış olsa bile birçok durumda çalışanların bilgilerini paylaşma konusunda isteksiz oldukları açıkça görülmektedir (Connelly vd., 2012: 64-68). Bilginin saklanmasının; kişilik yapısı, kariyer beklentileri, bilgiyi sahiplenme, iş güvenliği, intikam, güç arayışı ve sahip olunan bilginin avantajını kullanma gibi bireysel nedenleri; önemli bilgileri korumak ve iş gereksinimi gibi iş ile ilgili nedenleri; iş arkadaşlarına güven eksikliği veya iş arkadaşını koruma gibi iş arkadaşları ile ilişkili nedenleri; rekabetçi ortam, zayıf motivasyon ve olumsuz politikalar gibi organizasyonla ilgili nedenleri olabilir (Anand & Hassan, 2019: 13; Huo vd., 2016: 883).

En az yanıltıcı ve saklayıcı olan rasyonelleştirilmiş bilgi gizleme, saklayan kişinin bir gerekçe sunarak bilginin neden ortaya çıkmayacağına dair bir açıklama yapar. Rasyonelleştirilmiş gizleme, doğası gereği diğer gizleme davranışları gibi aldatıcı olmasa da rasyonelleştirilmiş gizlemenin zararlı olduğu zaman zaman düşünülmektedir. Aptalı oynama; talepte bulunana herhangi bir bilgi vermekten kaçınmak için saklayıcının cehalet taklidi yaptığı ve saklayıcı kişinin ilgili bilgiden habersizmiş gibi davranması durumudur. Aptal rolü oynayan failler, hedefte olan ilişkiye zarar verdiklerini algılamazlar. İnsanların bilgiyi güvenmedikleri kişilerden saklama olasılıkları daha yüksek olup, kullandıkları bilgi gizleme davranışları o anki algılarından etkilenebilir (Connelly vd., 2019: 780). Aldatıcı bilgi gizleme türleri olan kaçamak gizleme ve aptalı oynamanın rasyonelleştirilmiş gizlemeden daha güçlü suçluluk ve utanç duyguları uyandırdığı tahmin edilmektedir. Kaçamak gizlemede, çalışanlar yanlış, yanıltıcı veya eksik olsa bile en azından bir miktar bilgi sağlayabilir. Ancak aptalı oynamada ise çalışanların talep edilen bilgilerden habersizmiş gibi davranması ve talep üzerine herhangi bir bilgi vermemesi söz konusudur (Burmeister vd., 2019: 281-295).

Bilgi, herhangi bir organizasyonun rekabet avantajını arttırması ve sürdürmesi için stratejik bir rekabet varlığı olarak hizmet edebilir. Kuruluşlar, bilgi yönetim sistemlerini uygulayarak bilgi paylaşımını desteklerler. Kurumlar bilgi paylaşımında yerleşik politikalara sahip olmasına rağmen, çoğu çalışan bunu iş yerlerinde uygulamaktan kaçınabilmektedir (Ruparel ve Choubisa, 2020: 5). Bazen çalışanlar, ödüllendirilse ve teşvik edilse bile bilgi aktarımı konusunda isteksiz olabilirler. Bilgi gizleme, işbirliğinin ve yaratıcılığın olumsuz yönde etkilendiği güvensizlik gibi bazı zararlı etkileri beraberinde getirse de bazen olumlu niyetler veya daha iyi bir sonuç beklentisiyle de yapılabilir. Bilgi saklayan bireyler her zaman başkalarına zarar verme niyetinde olmayabilirler. Çoğu zaman iş güvencesizliği bilgi gizleme için nedensel bir faktördür. Bazen de bireyler, meslektaşlarını yakın bir tehdit olarak gördüklerinden bilgi paylaşımından kaçınabilirler. Tüm bu faktörler doğru bir şekilde anlaşılır ve analiz edilirse organizasyonlar için zararlı duruma gelmeden önce bilginin saklanması önlenebilir (Issac ve Baral, 2018: 20-29).

Çalışanlar bilgi paylaşımının maliyet ve faydalarını düşünerek bilgiyi gizleyebilirler (Mangold, 2017: 28). Bilgi yalnızca ikili düzeyde değil, aynı zamanda ekipler ve örgüt alt birimleri arasında da gizlenebilmektedir. Meşru sebeplerden dolayı bilginin saklandığı durumlar, bilgi gizleme örnekleri olarak değerlendirilmemelidir. Bilgi gizleme, yalnızca bir bilgi talebini reddetmek için meşru bir nedenin olmadığı durumlar için geçerlidir. Bilgi gizleme, bir kişinin başka bir kişi tarafından yasal olarak talep edilen veya potansiyel olarak faydalı bilgiyi kasıtlı olarak saklaması durumunda meydana gelebilir (Shrivastava vd., 2021: 646).

Hizmet organizasyonlarında yaygın bir işyeri olgusu olarak bilgi gizleme, kurumlarda ciddi ekonomik kayıplara neden olabilir (Zhao vd., 2016: 84). Ancak bir kurumdaki lider, ekip üyelerini sürece dahil ederek bu sorunları çözebilir (Vaio vd., 2021: 567). Hizmet organizasyonu yöneticileri, kişiler arası çatışmalar nedeniyle işletmelerde bilgi saklama olayını azaltmak için bazı adımlar atabilirler. Kişiler arası çatışma bilgi saklamayı tetiklediğinden kuruluşların ve yöneticilerin bu etkiyi azaltmak için kararlar alması gerekebilir. Yöneticiler en azından bir dereceye kadar kaynaklarını belirleyip kontrol ederek çatışmayı önleyebilirler. Yöneticiler, iş arkadaşları arasındaki rekabet yerine işbirliğine dayalı bir ödül sistemi tasarlayabilirler. Ödüller her bireyin projeye asimetrik katkısına değil, bir bütün olarak ekibin performansına göre düzenlenerek işbirlikçi bir ödül sistemi oluşturulabilir (Otalora vd, 2021: 77).

Çalışanların birbirini tanımasını içeren bir bakış açısı bilgi saklamayı azaltabilir. Bilgi transferini teşvik etmeye çalışan kuruluşlar aşırı rol yükünü, rol belirsizliğini, aşırı iş yükünü ve ani teslim

tarihlerini azaltabilir (Ruparel ve Choubisa, 2020: 19). Bireylerin bilgi saklamasını önlemek için yöneticiler, işi yeniden tasarlamayı ve işi zenginleştirmeyi düşünmeli, çalışanları kapsayıcı ve kaynakları paylaşmaya teşvik eden ücret politikaları geliştirmelidirler. Liderler, çalışanları hedef ve kariyerlerindeki başarının ve şirket vizyonunun bilgi paylaşımıyla yakından ilgili olduğunu algılamaya teşvik etmeli ve bilgiyi gizlemenin organizasyonun gelişimi için olumsuz sonuçlara yol açacağını anlatmalıdırlar (Nguyen, 2022: 169). Çalışanlar bilgi gizlemenin engelleyici etkilerini bilmeli ve bilgi saklamanın işyerindeki görev gerekliliklerinin ötesinde takdir edilemeyeceği konusunda bilgilendirilmelidirler. İnsan kaynakları, işyeri ilişkilerini teşvik ederek bireylerin birbirlerini yakından tanımalarına ve aralarındaki farklılıkları azaltmalarına yardımcı olmalıdır (Anand ve Hassan, 2019: 13). Yönetici davranışları genellikle neyin kabul edilebilir veya kabul edilemez olduğuna örnek teşkil ettiğinden çalışanların bilgi saklama davranışları üzerinde etkili olabilir (Arain vd., 2021: 1260). Yöneticiler, olumlu bir örgüt iklimini teşvik ederek ve çalışan ilişkilerini sürdürerek bir paylaşım atmosferi yaratmalıdırlar. Bunun için işyerlerinde çay odaları ve dinlenme alanları kurarak toplu iletişim faaliyetlerini teşvik etmelidirler (Yuan vd., 2020: 1164).

ARAŞTIRMANIN AMACI ve MODELİ

Kurumlarda çok sık karşılaşılan bir olgu olan çalışan şüphesi ve bilgi saklama arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya erişilebilinen kaynaklar kapsamında ulaşılamamıştır. Literatüre olumlu anlamda katkı sağlayacağı düşünülen bu araştırmada, çalışanlarda oluşan şüphenin bilgi saklama davranışları üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'nin ilk 500 işletmesi oluşturmaktadır. İlk 500 işletme arasından rastgele seçilen 200 işletmenin her birinden en az 2 kişi olmak üzere toplamda 414 anket verisi elde edilmiştir. Katılım sağlayan kişilerin statüleri üst düzey yönetici, orta düzey yönetici ve alt düzey yöneticilerden oluşmaktadır. Literatür araştırmasında bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya ulaşılamadığından hipotezler, değişkenler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Araştırmanın modeli Şekil 1'de verilmiştir.

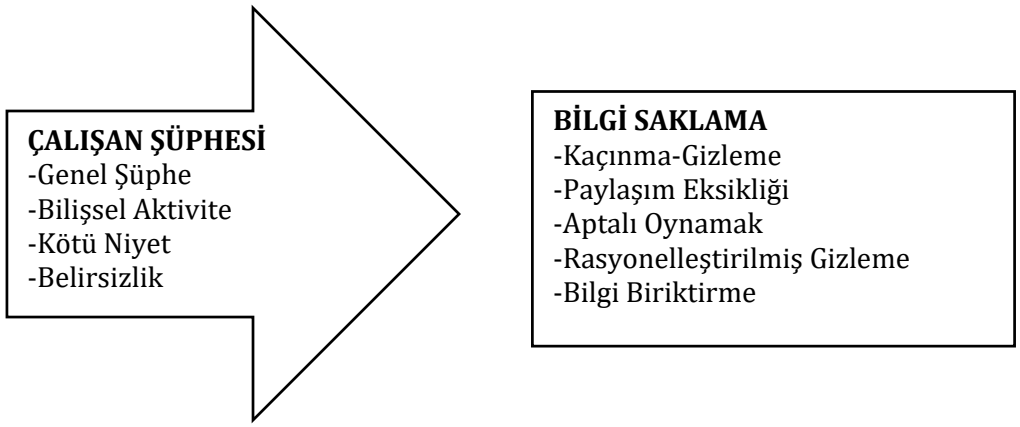

Şekil 1. Araştırmanın modeli

H1: Çalışan şüphesi bilgi saklama davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1a: Çalışan şüphesinin alt boyutları (Genel Şüphe, Bilişsel Aktivite, Kötü Niyet, Belirsizlik), bilgi saklamanın alt boyutu olan kaçınma-gizlemeyi anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1b: Çalışan şüphesinin alt boyutları (Genel Şüphe, Bilişsel Aktivite, Kötü Niyet, Belirsizlik), bilgi saklamanın alt boyutu olan paylaşım eksikliğini anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1c: Çalışan şüphesinin alt boyutları (Genel Şüphe, Bilişsel Aktivite, Kötü Niyet, Belirsizlik), bilgi saklamanın alt boyutu olan aptalı oynamayı anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1d: Çalışan şüphesinin alt boyutları (Genel Şüphe, Bilişsel Aktivite, Kötü Niyet, Belirsizlik), bilgi saklamanın alt boyutu olan rasyonelleştirilmiş gizlemeyi anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H1e: Çalışan şüphesinin alt boyutları (Genel Şüphe, Bilişsel Aktivite, Kötü Niyet, Belirsizlik), bilgi saklamanın alt boyutu olan bilgi biriktirmeyi anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı doğrultusunda çalışan şüphesi ve bilginin saklanması üzerine yapılan çalışmalar incelenerek ankette yer alan önermeler hedef kitle tarafından daha iyi anlaşılması için düzenlenmiştir. Anket uygulamasında çalışan şüphesi ve bilginin saklanması önermeleri, "1 Kesinlikle Katılmıyorum", "2 Katılmıyorum", "3 Kararsızım", "4 Katılıyorum" ve "5 Kesinlikle Katılıyorum" ifadelerinden oluşan 5'li Likert tarzı ölçek ile ölçülmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmadan elde edilen verilerin analizi SPSS programı ile yapılmıştır. Anket ölçeklerinin Cronbach's Alfa ile güvenirlilik düzeyleri tespit edilmiş; değişkenlere ait ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış; korelâsyon ve regresyon analizleri ile önermeler arasındaki ilişkilerin düzeyi, yönü ve etki derecesi belirlenmeye çalışılmıştır. Varyans analizi yapılarak veriler arasındaki farklılıkların önem düzeyi belirlenmiştir. Daha sonra elde edilen bulgular doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkiler yorumlanmış ve çıkarımlar elde edilmiştir.

İşletmelerde çalışanların şüphe düzeyini belirlemek için Bobko vd. (2014a: 341) tarafından geliştirilen 4 alt boyuttan (genel şüphe, bilişsel aktivite, kötü niyet ve belirsizlik) ve 20 önermeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Kötü niyet ("*Sağlanan herhangi bir güvenlik garantisine inanma eğiliminde olmam"*) ve belirsizlik *("Karşılaştığım insanların bana karşı tamamen dürüst olduğundan emin değilim"*) alt boyutlarından birer önerme ölçek güvenilirliğini sağlamadığı için çıkarılmıştır. Bobko vd. (2014a: 341)' nin geliştirdiği ölçek, Bellou ve Gkorezis (2016: 316); Capitano ve Cunningham (2018: 177) ve Luu (2017: 119) tarafından yapılan araştırmalarda da kullanılmış ve ölçek güvenilir bulunmuştur. Çalışan şüphesi ölçeği; "Sürecin birkaç noktasında perde arkasında gerçekten neler olduğunu merak ederim", "Bazı davranışların sıra dışı olduğunu düşünürüm", "Fırsatlardan yararlanamadığımı hissederim" ve "Görevimi yaparken birçok şeyden şüphelenirim" gibi önermelerini de içermektedir.

Çalışanların bilgi saklama davranışlarını belirlemek için Connelly vd. (2012: 73) tarafından geliştirilen, 5 alt boyut (kaçınma-gizleme, paylaşım eksikliği, aptalı oynamak, rasyonelleştirilmiş gizleme ve bilgi biriktirme) ve 21 önermeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Kaçınma-gizleme *("Çalışanlara gerçekten istediği bilgiler yerine başka bilgiler sunarım"*), paylaşım eksikliği ("*Çalışanların sorularını genellikle geç cevaplarım"*) ve aptalı oynama (*"Çalışanlara konu hakkında çok bilgili olmadığımı söylerim"*) alt boyutlarından birer önerme ölçek güvenilirliğini sağlamadığı için çıkarılmıştır. Connelly vd. (2012: 73) tarafından oluşturulan bilginin saklanması ölçeği Cerne vd. (2017: 287), Zhao vd. (2016: 89) ve Bavik vd. (2018: 326) tarafından yapılan araştırmalarda da kullanılmış ölçeğin güvenilir olduğu görülmüştür. Bilginin saklanması ölçeği; "Çalışanlara daha sonra yardım edeceğimi söylerim, ama mümkün olduğunca oyalarım", "Cevap vermeden önce isteği anladığımdan emin olmak için biraz beklerim", "Çalışanların neden bahsettiğini bilmiyormuşum gibi yaparım" ve "Bilgiyi biriktirme ve saklama eğilimindeyim" şeklindeki önermeleri de kapsamaktadır.

BULGULAR

Araştırmanın Güvenirliliği

Yapılan araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan ölçeklerin güvenirliliği Cronbach's Alfa değerleri ile belirlenerek test edilmiş ve sonuçlar Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. *Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri*

Değişkenler	Önerme Sayısı	Cronbach's Alfa
Çalışan Şüphesi	**20**	**,829**
Genel Şüphe	5	,640
Bilişsel Aktivite	4	,643
Kötü Niyet	6	,548
Belirsizlik	5	,708
Bilgi Saklama	**21**	**,694**
Kaçınma-Gizleme	4	,572
Paylaşım Eksikliği	5	,609
Aptalı Oynamak	4	,591
Rasyonelleştirilmiş Gizleme	4	,625
Bilgi Biriktirme	4	,707

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma süresi, gelir durumu ve firma durumu) gösteren bulgular Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. *Araştırmaya katılanların demografik özellikleri*

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			**Medeni Durum**		
Erkek	278	67,1	Bekâr	30	7,2
Kadın	136	32,9	Evli	383	92,5
			Diğer	1	0,2
Yaş			**Eğitim Düzeyi**		
20-25	8	1,9	Lise	7	1,7
26-30	19	4,6	Ön Lisans	45	10,7
31-35	22	5,3	Lisans	349	84,3
36-40	104	25,1	Lisans Üstü	13	3,1
41-45	111	26,8	**Pozisyon**		
46-50	115	27,8	Üst düzey yönetici	101	24,4
51-55	33	8,0	Orta düzey	263	63,5
56 ve üzeri	2	0,5	yönetici	50	12,1
			Alt düzey yönetici		
Çalışma Süresi			**Gelir Durumu**		
1 yıldan az	5	1,2	6000 TL ve altı	67	16,2
1-5 yıl	28	6,8	6001-7000 TL	100	24,1
6-10 yıl	95	22,9	7001-8000 TL	132	31,9
11-15 yıl	116	28,0	8001 TL ve Üzeri	115	27,8
16-20 yıl	139	33,6	**Firma Durumu**		
21-25	24	5,8	Lider	311	75,1
26 yıl ve üstü	7	1,7	Orta Üstü	90	21,7
			Orta Altı	13	3,1

Türkiye' nin ilk 500 sıralamasında yer alan işletmelerde araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma süresi, işletmedeki pozisyonları, gelir düzeyleri ve firma durumları incelenmiştir. Çalışanların; çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu, evli bireylerin bekârlardan daha fazla olduğu, önemli bir kısmın 36-50 yaş arasında yer aldığı ve lisans mezunlarının diğer mezunlardan çok daha büyük bir orana sahip olduğu görülmüştür. Çalışma süresi yönünden 6-20 yıl arasında bir süreyi belirten çoğunluğun 6001 TL' nin üzerinde bir gelir elde ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, katılımcılar içerisinde orta düzey yöneticilerin daha fazla bulunduğu ve çalışanların kurumlarını faaliyet alanlarında lider firma olarak gördükleri belirlenmiştir.

Araştırma Değişkenlerinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Katılımcıların, çalışan şüphesi ve bilginin saklanması ile alt boyutlarında yer alan önermelere vermiş oldukları cevaplar değerlendirildiğinde genellikle "katılmıyorum" ifadesine yakın olmak üzere olumsuz yönde görüş bildirdikleri görülmüştür (Tablo 3).

Tablo 3. *Araştırma değişkenlerinin ortalama ve standart sapma değerleri*

Değişkenler	Ortalama	S.S
Çalışan Şüphesi	**2.27**	**,431**
Genel Şüphe	2,23	,555
Bilişsel Aktivite	2,15	,639
Kötü Niyet	2,37	,517
Belirsizlik	2,08	,613
Bilgi Saklama	**2.22**	**,375**
Kaçınma-Gizleme	1,77	,588
Paylaşım Eksikliği	2,13	,671
Aptalı Oynamak	1,82	,567
Rasyonelleştirilmiş Gizleme	2,11	,602

Bilgi Biriktirme	1,94	,698

Araştırma Değişkenlerine Ait Korelasyon, Regresyon ve ANOVA Sonuçları

Araştırma konusu olan çalışan şüphesi ve bilginin saklanması ile bu değişkenlerin alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi aşağıda verilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4*. Araştırma değişkenlerinin korelasyon analizi sonuçları*

Değişkenler	**Bilgi Saklama**				
Çalışan Şüphesi			**,323****		
	Kaçınma-Gizleme	Paylaşım Eksikliği	Aptalı Oynamak	Rasyonelleştirilmiş Gizleme	Bilgi Biriktirme
Genel Şüphe	,180**	,371**	,099*	,331**	,370**
Bilişsel Aktivite	,202**	,436**	,035	,394**	,435**
Kötü Niyet	,018	,128**	,031	,183*	,175**
Belirsizlik	,198**	,391**	,102*	,343**	,397**

*Korelasyon 0.05, **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Yapılan korelasyon analizinde, çalışan şüphesi ve bilgi saklama arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkinin olduğu görülmüştür. Çalışan şüphesinin alt boyutları olan genel şüphe ve belirsizlik ile bilginin saklanmasının tüm alt boyutları arasında pozitif yönlü istatiksel olarak önemli ve anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Çalışan şüphesinin alt boyutu bilişsel aktivite ile bilginin saklanmasının alt boyutlarından olan kaçınma-gizleme, paylaşım eksikliği, rasyonelleştirilmiş gizleme ve bilgi biriktirme arasında pozitif yönlü kuvvetli ilişkiler gözlenirken, aptalı oynamak ile arasında herhangi bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Yine çalışan şüphesinin diğer bir alt boyutu olan kötü niyet ile bilginin saklanmasının alt boyutları olan paylaşım eksikliği, rasyonelleştirilmiş gizleme ve bilgi biriktirme arasında pozitif yönlü önemli ilişkiler gözlenirken, kaçınma-gizleme ve aptalı oynamak ile arasında bir ilişki bulunamamıştır (Tablo 4).

Çalışan şüphesi ve alt boyutları olan genel şüphe, bilişsel aktivite, kötü niyet ve belirsizliğin bilginin saklanması ve alt boyutları olan kaçınma-gizleme, paylaşım eksikliği, aptalı oynamak, rasyonelleştirilmiş gizleme ve bilgi biriktirme üzerindeki etki düzeyini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi Tablo 5' de verilmiştir.

Tablo 5. *Araştırma değişkenlerinin regresyon analizi*

Bilginin Saklanması								
	B	**SH**	**Beta**	**t**	**p**	**R**	**R^2**	**F**
Çalışan Şüphesi	,281	,041	,323	6,917	,000	,323	,104	47.839
Kaçınma-Gizleme								
	B	**SH**	**Beta**	**t**	**p**	**R**	**R^2**	**F**
Sabit	1,459	,143		10,233	,000			
Genel Şüphe	,122	,081	,115	1,512	,131			
Bilişsel Aktivite	,095	,065	,103	1,471	,142	,250	,063	6,831
Kötü Niyet	-,169	,068	-,148	-2,494	,013			
Belirsizlik	,114	,071	,119	1,597	,111			
Paylaşım Eksikliği								
	B	**SH**	**Beta**	**t**	**p**	**R**	**R^2**	**F**
Sabit	1,173	,148		7,947	,000			
Genel Şüphe	,204	,084	,169	2,440	,015			
Bilişsel Aktivite	,292	,067	,278	4,354	,000	,476	,226	29,894
Kötü Niyet	-,205	,070	-,158	-2,921	,004			
Belirsizlik	,174	,074	,159	2,353	,019			
Aptalı Oynamak								
	B	**SH**	**Beta**	**t**	**p**	**R**	**R^2**	**F**
Sabit	1,666	,140		11,856	,000			
Genel Şüphe	,116	,080	,114	1,457	,146			
Bilişsel Aktivite	-,088	,064	-,099	-1,374	,170	,134	,018	1,876
Kötü Niyet	-,058	,067	-,053	-,876	,382			

Belirsizlik	,108	,070	,117	1,532	,126			
Rasyonelleştirilmiş Gizleme								
	B	**SH**	**Beta**	**t**	**p**	**R**	**R^2**	**F**
Sabit	1,195	,137		8,710	,000			
Genel Şüphe	,110	,078	,102	1,412	,159			
Bilişsel Aktivite	,254	,062	,270	4,074	,000	,411	,169	20,833
Kötü Niyet	-,038	,065	-,033	-,590	,555			
Belirsizlik	,101	,069	,103	1,471	,142			
Bilgi Biriktirme								
	B	**SH**	**Beta**	**t**	**p**	**R**	**R^2**	**F**
Sabit	,834	,155		5,392	,000			
Genel Şüphe	,161	,088	,128	1,838	,067			
Bilişsel Aktivite	,297	,070	,272	4,229	,000	,464	,216	28,125
Kötü Niyet	-,118	,073	-,088	-1,613	,108			
Belirsizlik	,187	,078	,164	2,411	,016			

Regresyon analizi sonucunda çalışan şüphesinin bilginin saklanmasını (t: 6,917; *p*<,05) %10,4 düzeyinde açıkladığı tespit edilmiştir. Çalışan şüphesinin alt boyutu olan kötü niyetin (t: -2,494; *p*<,05) kaçınma-gizlemeyi anlamlı olarak yordadığı görülürken, genel şüphenin (t: 1,512; *p*>,05), bilişsel aktivitenin (t: 1,471; *p*>,05) ve belirsizliğin (t: 1,597; *p*>,05) kaçınma-gizlemeyi anlamlı olarak yordamadığı belirlenmiştir. Ayrıca bağımız değişkenlerin bağımlı değişken olan kaçıma gizlemeyi %6,3 düzeyinde açıkladığı tespit edilmiştir.

Yine regresyon analizi sonucunda genel şüphenin (t: 2,440; *p*<,05), bilişsel aktivitenin (t: 4,354; *p*<,05), kötü niyetin (t: -2,921; *p*<,05) ve belirsizliğin (t: 2,353; *p*<,05) paylaşım eksikliğini anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Bağımız değişkenlerin bağımlı değişken olan paylaşım eksikliğini %22,6 düzeyinde açıkladığı belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken olan aptalı oynama arasında regresyon analizi bulguları sonuçlarının istatiksel olarak önemli olmadığı gözlenmiştir.

Çalışan şüphesinin alt boyutu olan bilişsel aktivite (t: 4,074; *p*<,05) rasyonelleştirilmiş gizlemeyi anlamlı olarak yordarken diğer bağımsız değişkenlerin yordamadığı sonucu elde edilmiştir. Çalışan şüphesinin bağımlı değişken olan rasyonelleştirilmiş gizlemeyi %16,9 düzeyinde açıkladığı belirlenmiştir. Yine bilişsel aktivitenin (t: 4,229; *p*<,05) ve belirsizliğin (t: 2,411; *p*<,05) bilgi biriktirmeyi istatiksel olarak anlamlı olarak yordadığı, diğer değişkenlerin yordamadığı tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucuna göre bağımsız değişkenlerin bilgi biriktirmeyi %21,6 düzeyinde açıklama gücüne sahip olduğu görülmüştür.

Bireylerin çalışan şüphesinin alt boyutları ile ilgili tutumlarında gelir durumlarına göre bir farklılığın olup olmadığını gösteren ANOVA analiz sonuçları Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. *Çalışan şüphesinin alt boyutlarının gelir durumuna göre ANOVA sonuçları*

Bilişsel Aktivite									
Aylık Gelir	**N**	**X**	**SS**	**Var. Kay.**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**P**
6000 ve altı (1)	67	2.355	.7100	G. Arası	4.880	3	1.627	4.069	.007
6001-7000 (2)	100	2.085	.5140	G. İçi	163.921	410	.400		
7001-8000 (3)	132	2.051	.6106	Toplam	168.801	413			
8001 üzeri (4)	115	2.207	.6987					**1-2, 3**	
Toplam	414	2.152	.6393						
Belirsizlik									
6000 ve altı (1)	67	2.291	.6637	G. Arası	4.488	3	1.496	4.071	.007
6001-7000 (2)	100	2.075	.5768	G. İçi	150.640	410	.367		
7001-8000 (3)	132	1.974	.5814	Toplam	155.128	413			
8001 üzeri (4)	115	2.072	.6237					**1-3**	
Toplam	414	2.077	.6129						

Tablo 6 incelendiğinde; çalışan şüphesinin alt boyutları olan bilişsel aktivite (F: 4,069; p < 0,05) ve belirsizlik (F: 4,071; p < 0,05) algılarında gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Çalışan şüphesi davranışlarındaki farklılığın hangi gelir düzeyleri arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD testi yapılmıştır. Geliri 6000 TL ve altında olan kişilerin "bilişsel aktivite"

davranışlarının geliri 6001-7000 ve 7001-8000 TL arasında olanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca gelir düzeyi 6000 TL ve altında olan kişilerin "belirsizlik" içeren davranışlarının geliri 7001-8000 TL arasında olanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışan şüphesinin alt boyutu olan "genel şüphe" ve "kötü niyetli davranışlarda" katılımcıların gelir durumlarına göre istatiksel olarak önemli bir farklılık görülmemiştir.

Tablo 7. Çalışan şüphesinin alt boyutlarının eğitim durumuna göre ANOVA sonuçları

Bilişsel Aktivite									
Eğitim	**N**	**X**	**SS**	**Var. Kay.**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**P**
Lise (1)	7	2.500	.9683	G. Arası	6.244	3	2.081	5.250	.001
Ön lisans (2)	45	2.222	.7254	G. İçi	162.557	410	.396		
Lisans (3)	349	2.113	.5976	Toplam	168.801	413			
Lisansüstü (4)	13	2.750	.8898					**4-2,3**	
Toplam	414	2.152	.6393						
Belirsizlik									
Lise (1)	7	2.607	.8147	G. Arası	3.963	3	1.321	3.583	.014
Ön lisans (2)	45	2.167	.5462	G. İçi	151.164	410	.369		
Lisans (3)	349	2.043	.6005	Toplam	155.128	413			
Lisansüstü (4)	13	2.385	.8454					**1-3**	
Toplam	414	2.077	.6129						

Katılımcıların çalışan şüphesinin alt boyutlarına yönelik tutumlarında eğitim düzeylerine göre bir farklılığın olup olmadığını gösteren ANOVA analizi sonuçlarına göre; "bilişsel aktivite" (F: 5,250; $p < 0,05$) ve "belirsizlik" (F: 3,583; $p < 0,05$) algılarında eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür (Tablo 7). Farklılığın hangi eğitim düzeyleri arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tukey HSD testi sonucuna göre; eğitim düzeyi lisansüstü olan kişilerin "bilişsel aktivite" davranışlarının ön lisans ve lisans olanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yine eğitim düzeyi lise olanların "belirsizlik" davranışlarının lisans olanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgulara göre eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin bilişsel aktivitesinin arttığı, belirsizlik davranışlarının azaldığı söylenebilir. Çalışan şüphesinin alt boyutu olan "genel şüphe" ve "kötü niyetli" davranışlarda katılımcıların eğitim düzeylerine göre istatiksel olarak önemli bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

Kişilerin çalışan şüphesinin alt boyutlarına yönelik tutumlarında yaş düzeylerine göre bir farklılığın olup olmadığını gösteren ANOVA analiz sonuçları Tablo 8' de verilmiştir.

Tablo 8. *Çalışan şüphesinin alt boyutlarının yaş düzeylerine göre ANOVA sonuçları*

Genel Şüphe									
Yaş	**N**	**X**	**SS**	**Var. Kay.**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**P**
20-30 (1)	27	2.593	.7369	G. Arası	14.326	5	2.865	10.35	.000
31-35 (2)	22	2.855	.5926	G. İçi	112.960	408	.277		
36-40 (3)	104	2.221	.5475	Toplam	127.286	413			
41-45 (4)	111	2.133	.4467					**1-3, 4, 5, 6**	
46-50 (5)	115	2.184	.5417					**2-3, 4, 5, 6**	
51 üzeri (6)	35	2.069	.3909						
Toplam	414	2.232	.5552						
Bilişsel Aktivite									
20-30 (1)	27	2.769	.7842	G. Arası	25.595	5	5.119	14.58	.000
31-35 (2)	22	2.886	.6159	G. İçi	143.207	408	.351		
36-40 (3)	104	2.094	.5565	Toplam	168.801	413			
41-45 (4)	111	2.020	.5332						
46-50 (5)	115	2.089	.6354					**1-3, 4, 5, 6**	
51 üzeri (6)	35	2.007	.5440					**2-3,4, 5, 6**	
Toplam	414	2.152	.6393						
Belirsizlik									
20-30 (1)	27	2.593	.7600	G. Arası	20.158	5	4.032	12.19	.000
31-35 (2)	22	2.761	.6523	G. İçi	134.970	408	.331		
36-40 (3)	104	2.041	.6223	Toplam	155.128	413			

41-45 (4)	111	1.975	.4838						
46-50 (5)	115	1.996	.5491						**1-3, 4, 5, 6**
51 üzeri (6)	35	1.943	.5691						**2-3, 4, 5, 6**
Toplam	414	2.077	.6129						

Tablo 8'e göre; çalışan şüphesinin alt boyutları olan "genel şüphe" (F: 10,35; p < 0,05), "bilişsel aktivite" (F: 14,58; p < 0,05) ve "belirsizlik" (F: 12,19; p < 0,05) algılarında yaş düzeylerine göre anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Çalışan şüphesi davranışlarındaki farklılığın hangi yaş düzeyleri arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD testi yapılmıştır. Yaşı 20-30 ile 31-35 arasında olan kişilerin "genel şüphe", "bilişsel aktivite" ve "belirsizlik" içeren davranışları ile ilgili algılarının yaş düzeyi 36-40, 41-45, 46-50 ve 51 ve üzeri yaşlardaki kişilerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu verilere göre yaş ilerledikçe "genel şüphe", "bilişsel aktivite" ve "belirsizlik" içeren davranışların azaldığı sonucu çıkarılabilir. Çalışan şüphesinin diğer bir alt boyutu olan "kötü niyet" ile bireylerin yaş durumları arasında yapılan ANOVA analizi sonucunda herhangi bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

Bireylerin bilgi saklama davranışlarında gelir durumlarına göre bir farklılığın olup olmadığını gösteren ANOVA analiz sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. *Bilgi saklama alt boyutlarının gelir durumuna göre ANOVA sonuçları*

Paylaşım Eksikliği									
Aylık Gelir	**N**	**X**	**SS**	**Var. Kay.**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**P**
6000 ve altı (1)	67	2.418	.655	G. Arası	12.30	3	4.101	9.691	.000
6001-7000 (2)	100	2.260	.647	G. İçi	173.50	410	.423		
7001-8000 (3)	132	2.076	.621	Toplam	185.81	413			
8001 üzeri (4)	115	1.928	.683					**1-3, 4**	
Toplam	414	2.135	.671					**2-4**	
Rasyonelleştirilmiş Gizleme									
6000 ve altı (1)	67	2.280	.701	G. Arası	2.858	3	.953	2.665	.048
6001-7000 (2)	100	2.128	.597	G. İçi	146.581	410	.358		
7001-8000 (3)	132	2.047	.575	Toplam	149.439	413			
8001 üzeri (4)	115	2.052	.559						
Toplam	414	2.106	.602					**1-3, 4**	
Bilgi Biriktirme									
6000 ve altı (1)	67	2.246	,796	G. Arası	7,439	3	2,480	5,245	.001
6001-7000 (2)	100	1,890	,673	G. İçi	193,828	410	,473		
7001-8000 (3)	132	1,883	,604	Toplam	201,267	413			
8001 üzeri (4)	115	1,876	,722					**1-2, 3, 4**	
Toplam	414	1,941	,698						

Tablo 9'a göre; bireylerin bilgi saklamanın alt boyutları olan "paylaşım eksikliği" (F: 9,691; p < 0,05), "rasyonelleştirilmiş gizleme" (F: 2,665; p < 0,05) ve "bilgi biriktirme" (F: 5,245; p < 0,05) algılarında aylık gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Çalışanların bilgi saklama davranışlarındaki farklılığın hangi gelir düzeyleri arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD testi yapılmıştır. Çalışanlardan 6000 TL ve altında geliri olan kişilerin "paylaşım eksikliğine" yönelik algılarının, 7001-8000 TL ve 8001 TL üzeri geliri olan kişilerden; 6001-7000 TL geliri olanların ise 8001 TL ve üzeri geliri olanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yine 6000 TL ve altında geliri olan kişilerin "rasyonelleştirilmiş gizlemeye" yönelik algılarının 7001-8000 TL ve 8001 ve üzeri geliri olanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca 6000 TL ve altında geliri olan bireylerin "bilgi biriktirme" davranışlarının diğer gelir düzeylerine sahip olan kişilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda gelir düzeyi düştükçe kişilerin "paylaşım eksikliği, rasyonelleştirilmiş gizleme ve bilgi biriktirmeye yönelik düşüncelerinin daha yüksek düzeylerde olduğu ifade edilebilir. Bireylerin aylık gelir durumlarına göre bilginin saklanmasının alt boyutları olan "kaçınma gizleme" ve "aptalı oynama" davranışlarında istatiksel olarak önemli bir farklılık olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 10. *Bilgi saklama alt boyutlarının eğitim düzeyine göre ANOVA sonuçları*

Paylaşım Eksikliği									
Eğitim Dur.	**N**	**X**	**SS**	**Var. Kay.**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**P**
Lise (1)	7	2.321	.838	G. Arası	7.897	3	2.632	6.066	.000

Ön lisans (2)	45	2.333	.780	G. İçi	177.908	410	.434		
Lisans (3)	349	2.082	.632	Toplam	185.805	413			
Lisansüstü (4)	13	2.750	.804					**4-3**	
Toplam	414	2.135	.671						
Bilgi Biriktirme									
Lise (1)	7	2.429	.9865	G. Arası	18.060	3	6.020	13.47	.000
Ön lisans (2)	45	2.106	.8619	G. İçi	183.207	410	.447		
Lisans (3)	349	1.873	.6387	Toplam	201.267	413			
Lisansüstü (4)	13	2.962	.4770					**4-2, 3**	
Toplam	414	1.941	.6981						

Çalışanların bilgi saklama tutumlarında eğitim düzeylerine göre bir farklılığın olup olmadığını gösteren ANOVA analiz sonuçlarına göre; bireylerin bilgi saklamanın alt boyutları olan "paylaşım eksikliği" (F: 6,066; p < 0,05) ve "bilgi biriktirme" (F: 13,472; p < 0,05) algılarında eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür (Tablo 10). Çalışanların bilgi saklama davranışlarındaki farklılığın hangi eğitim düzeylerinde olduğunu belirlemek için yapılan Tukey HSD testi sonucunda, eğitim düzeyi lisansüstü olan kişilerin paylaşım eksikliğine yönelik algılarının lisans olan kişilerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca eğitim düzeyi lisansüstü olan kişilerin bilgi biriktirmeye yönelik algılarının eğitim düzeyi ön lisans ve lisans olan kişilerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin paylaşım eksikliği ve bilgi biriktirme eğilimlerinin arttığı söylenebilir. Bireylerin eğitim durumlarına göre bilginin saklanmasının alt boyutu olan "kaçınma gizleme", "aptalı oynama" ve "rasyonelleştirilmiş gizleme" davranışlarında istatiksel olarak önemli bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların bilgi saklama tutumlarında yaşlarına göre bir farklılığın olup olmadığını gösteren ANOVA analiz sonuçları Tablo 11' de verilmiştir.

Tablo 11. *Bilgi saklama alt boyutlarının yaş durumuna göre ANOVA sonuçları*

Paylaşım Eksikliği									
Yaş	**N**	**X**	**SS**	**Var. Kay.**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**P**
20-30 (1)	27	2.917	.7272	G. Arası	24.951	5	4.990	12.66	.000
31-35 (2)	22	2.591	.7620	G. İçi	160.854	408	.394		
36-40 (3)	104	2.089	.6202	Toplam	185.805	413			
41-45 (4)	111	2.054	.5745						
46-50 (5)	115	2.061	.6619					**1-3, 4, 5, 6**	
51 üzeri (6)	35	1.879	.5158					**2-3, 4, 5, 6**	
Toplam	414	2.135	.6707						
Rasyonelleştirilmiş Gizleme									
20-30 (1)	27	2.630	.8753	G. Arası	9.990	5	1.998	5.846	.000
31-35 (2)	22	2.307	.6679	G. İçi	139.449	408	.342		
36-40 (3)	104	2.101	.5897	Toplam	149.439	413			
41-45 (4)	111	2.074	.6221						
46-50 (5)	115	2.026	.4699						
51 üzeri (6)	35	1.950	.4406					**1-3, 4, 5, 6**	
Toplam	414	2.106	.6015						
Bilgi Biriktirme									
20-30 (1)	27	2.843	.6799	G. Arası	43.795	5	8.759	22.69	.000
31-35 (2)	22	2.807	.6854	G. İçi	157.472	408	.386		
36-40 (3)	104	1.808	.5737	Toplam	201.267	413			
41-45 (4)	111	1.838	.6194						
46-50 (5)	115	1.841	.6294					**1-3, 4, 5, 6**	
51 üzeri (6)	35	1.757	.6488					**2-3, 4, 5, 6**	
Toplam	414	1.941	.6981						

Tablo 11' e göre; bireylerin bilgi saklamanın alt boyutları olan "paylaşım eksikliği" (F: 12,66; p < 0,05), "rasyonelleştirilmiş gizleme" (F: 5,846; p < 0,05), ve "bilgi biriktirme" (F: 22,69; p < 0,05) algılarında yaş düzeylerine göre anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Bireylerin bilgi saklama davranışlarındaki farklılığın hangi yaş düzeylerinde olduğunu belirlemek için yapılan Tukey HSD testinde; yaşları 20-30 ve 31-35 arasında olan kişilerin "paylaşım eksikliği" ve "bilgi biriktirmeye" yönelik algılarının diğer yaş gruplarından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine yaşları 20-30 arasında olan kişilerin "rasyonelleştirilmiş gizlemeye" yönelik algılarının diğer yaş gruplarındaki

kişilerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Bireylerin yaşlarına göre bilgi saklamanın alt boyutları olan "kaçınma gizleme" ve "aptalı oynama" arasında istatiksel olarak önemli bir değişkenliğin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sürekli şüphe içinde olan insanlar, başkalarının kendilerine zarar vermeye çalışacağına inanma eğilimindedir ve sürekli temkinli davranırlar. Genel şüphesi yüksek olan kişilerin, belirsiz ipuçlarını kötü niyet nedeni olarak yorumlamaları daha olasıdır. Şüphe, kısmen çevrenin davranışı hakkındaki belirsizlik duygularıyla karakterize edilmektedir (Khazon, 2016: 19). Bilgi ekonomisi çağının gelişiyle birlikte kurumların varlığını sürdürebilmesinde bilgi aktarımı kritik derecede önemlidir. Bilgi paylaşımına yönelik yerleşik ihtiyaca rağmen, bilgi gizlemenin birçok hizmet organizasyonunda yaygın olduğu ve bilgi transferini bozduğu görülmüştür (Zhao vd., 2016: 84). Çalışanlarda oluşan şüphe ve sahip olduğu bilgiyi diğer kişilerden gizleme duygusu birçok kurumda gözlenebilecek bir durumdur. Kurumlar için önemli olan ancak ulaşılabilinen kaynaklar doğrultusunda yeterince incelenmediği görülen çalışan şüphesi ve bilginin saklanması arasındaki ilişkinin araştırılması amacı ile Türkiye'nin ilk 500 işletmesindeki çalışanlar ile bir anket çalışması yapılmıştır.

Araştırma kapsamında yapılan korelasyon analizinde, çalışan şüphesi ile bilgi saklama arasında, çalışan şüphesinin alt boyutları olan "genel şüphe" ve "belirsizlik" ile bilgi saklamanın tüm alt boyutları arasında pozitif yönlü istatiksel olarak önemli ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Çalışan şüphesinin alt boyutu olan "bilişsel aktivite" ile bilginin saklanması alt boyutlarından "aptalı oynamak" arasında bir ilişki bulunamazken, bilginin saklanmasının diğer alt boyutları arasında pozitif yönlü kuvvetli ilişkiler tespit edilmiştir. Yine çalışan şüphesinin diğer bir alt boyutu olan "kötü niyet" ile bilgi saklamanın alt boyutları olan "paylaşım eksikliği", "rasyonelleştirilmiş gizleme" ve "bilgi biriktirme" arasında pozitif yönlü önemli ilişkiler gözlenirken, "kaçınma-gizleme" ve "aptalı oynama" arasında bir ilişki görülmemiştir.

Regresyon analizi sonucunda, çalışan şüphesinin bilginin saklanmasını, çalışan şüphesinin alt boyutu olan kötü niyetin, kaçınma-gizlemeyi; genel şüphe, bilişsel aktivite, kötü niyetin ve belirsizliğin paylaşım eksikliğini; bilişsel aktivitenin rasyonelleştirilmiş gizlemeyi ve yine bilişsel aktivitenin ve belirsizliğin bilgi biriktirmeyi istatiksel olarak anlamlı olarak yordadığı görülmüştür. Çalışan şüphesinin bilginin saklanmasını %10,4 düzeyinde açıkladığı görülmüştür. Ayrıca bağımız değişken olan çalışan şüphesinin bilgi saklamanın alt boyutları olan kaçıma-gizlemeyi %6,3; paylaşım eksikliğini %22,6; rasyonelleştirilmiş gizlemeyi %16,9 ve bilgi biriktirmeyi %21,6 düzeyinde açıkladığı belirlenmiştir.

Korelasyon ve regresyon analizi sonuçlarına göre; kurumlarda çalışanların şüphe duygularını taşımaları, sahip oldukları bilginin işletmedeki diğer kişiler ile paylaşılmasında farklı düzeylerde de olsa önemli bir etkiye sahip olduğu bulgusunu açığa çıkartmaktadır. İşletmelerde çalışan kişilerde şüphe duygusunun farklı faktörlere bağlı olarak gelişmesi bilgi saklama davranışlarının ortaya çımasına neden olabileceğinden, yöneticilerin bireylerde şüphe duygularının ortaya çıkmasına neden olan etmenleri belirleyerek gerekli önlemleri almaları bilgilerin kişiler arasında daha sağlıklı paylaşımına yardımcı olabilir.

Yapılan ANOVA analizleri sonucunda bireylerin gelir durumlarına göre; çalışan şüphesinin alt boyutları olan bilişsel aktivite ve belirsizlik ile bilgi saklamanın alt boyutları olan paylaşım eksikliği, rasyonelleştirilmiş gizleme ve bilgi biriktirme algılarında istatiksel olarak önemli farklılıkların olduğu görülmüştür. Eğitim durumlarına göre ise; çalışan şüphesinin alt boyutları olan bilişsel aktivite ve belirsizlik ile bilgi saklamanın alt boyutları olan paylaşım eksikliği ve bilgi biriktirmeye yönelik algılarının farklı olduğu bulunmuştur. Yine yaş düzeylerine göre; çalışan şüphesinin alt boyutları olan genel şüphe, bilişsel aktivite ve belirsizlik içeren davranışlar ile bilgi saklamanın alt boyutları olan paylaşım eksikliği, rasyonelleştirilmiş gizleme ve bilgi biriktirmeye yönelik algılarının farklı olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuçlar İspirli (2014: 88) tarafından yapılan bir araştırmada bulunmuş olup, farklı yaş grupları arasında bilgi saklama davranışlarında önemli farklılıkların olduğu görülmüştür. Yine Altınkaynak ve Tutar (2019: 129) tarafından yapılan bir araştırmada da gelir seviyesi farklı olan kişilerin bilgi saklama davranışları arasında önemli farklılıkların olduğu bulunmuştur.

İşletmelerde çalışan kişilerde sıkça oluşan farklı şüphe duygularının farklı bilgi saklama davranışları üzerinde değişen düzeylerde etkisinin olduğu bu araştırma sonucunda ulaşılan önemli bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bireylerde çalışan şüphesinin ve bilgi saklama düşüncelerinin gelişiminde demografik özelliklere (yaş, eğitim, gelir düzeyi) göre farklılıkların olduğu görülmüştür. Bu bulgulara göre eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerde bilişsel aktivitenin, paylaşım eksikliği ve bilgi biriktirme eğilimlerinin arttığı, belirsizlik davranışlarının azaldığı ifade edilebilir. Yaş ilerledikçe genel şüphe, bilişsel aktivite ve belirsizlik içeren davranışların azaldığı, gelir düzeyi düştükçe kişilerin paylaşım eksikliği, rasyonelleştirilmiş gizleme ve bilgi biriktirmeye yönelik düşüncelerinin daha yüksek düzeylerde olduğu söylenebilir.

Çalışan şüphesi ve bilgi saklama davranışı ile ilgili ulaşılan sonuçlar her ne kadar önemli olsa da bu iki değişkenin birlikte araştırıldığı çalışmaların bugüne kadar yapılmamış olması bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Çünkü çalışan şüphesi ve bireylerin bilgi saklama eylemleri kurumlara önemli etkileri olacak davranış türleridir. Bu yüzden farklı alanlarda çalışan şüphesi ve bilgi saklama davranışları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği bu araştırmanının çıkarımı olarak düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

Altınkaynak, F. & Tutar, S. (2019). The effect of personality characteristics of accounting professionals on knowledge hiding behavior. *Journal of Current Research on Social Sciences*, 9(4), 123-136.

Anand, P. & Hassan, Y. (2019). Knowledge hiding in organizations: everything that managers need to know. *Development and Learning in Organizations,* 33*(6), 12-15.*

Arain, G.A., Hameed, I., Umrani, W.A., Khan, A.K. & Sheikh, A. Z. (2021). Consequences of supervisor knowledge hiding in organizations: A multilevel mediation analysis. *Applied Psychology*, 70(3), 1242-1266.

Bavik, Y.L., Tang, P.M., Shao, R. & Lam, L.W. (2018). Ethical leadership and employee knowledge sharing: Exploring dual-mediation paths. *The Leadership Quarterly*, 29(2), 322-332.

Bellou, V. & Gkorezis, P. (2016). Unveiling the link between facets of positive nonverbal communication and perceived leader effectiveness: A moderated mediation model. *Human performance*, 29(4), 310-330.

Bobko, P., Barelka, A.J., Hirshfield, L.M. & Lyons, J.B. (2014a). Invited article: The construct of suspicion and how it can benefit theories and models in organizational science. *Journal of Business and Psychology*, 29(3), 335-342.

Bobko, P., Barelka, A.J., Hirshfield, L.M. & Lyons, J.B. (2014b). Call for papers: Embedding the concept of suspicion in research on business and applied psychology. *Journal of Business and Psychology*, 29(3), 495-497.

Burmeister, A., Fasbender, U. & Gerpott, F.H. (2019). Consequences of knowledge hiding: The differential compensatory effects of guilt and shame. *Journal of occupational and organizational psychology*, 92(2), 281-304.

Capitano, J. & Cunningham, Q.W. (2018). Suspicion at work: The impact on counterproductive and citizenship behaviors. *Organization Management Journal*, 15(4), 174-185.

Cerne, M., Hernaus, T., Dysvik, A. & Skerlavaj, M. (2017). The role of multilevel synergistic interplay among team mastery climate, knowledge hiding, and job characteristics in stimulating innovative work behavior. *Human Resource Management Journal*, 27(2), 281-299.

Connelly, C.E., Cerne, M., Dysvik, A. & Skerlavaj, M. (2019). Understanding knowledge hiding in organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 40(7), 779-782.

Connelly, C.E. & Zweig, D. (2015). How perpetrators and targets construe knowledge hiding in organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 24(3), 479-489.

Connelly, C.E., Zweig, D., Webster, J. & Trougakos, J.P. (2012). Knowledge hiding in organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 33(1), 64-88.

Dirik, D. (2019). Örgütsel adalet algısı ve bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkilerde algılanan örgütsel politikanın rolü üzerine bir araştırma. *Turkish Studies*, 14(2), 295-312.

Frederiksen, M. & Hansen, U.K. (2022). Secrets, trust, and transparency: Navigating between influence and accountability as trusted intermediary. *Journal of Trust Research*, 1-26.

Garg, N., Kumar, C. & Ganguly, A. (2022). Knowledge hiding in organization: A comprehensive literature review and future research agenda. *Knowledge and Process Management*, 29(1), 31-52.

Hunter, G.L., Gassenheimer, J.B. & Siguaw, J.A. (2011). Suspicion: Its sources, means of control, and effect on inter organizational relationships. *Industrial Marketing Management*, 40(7), 1183-1192.

Huo, W., Cai, Z., Luo, J., Men, C. & Jia, R. (2016). Antecedents and intervention mechanisms: A multilevel study of R&D team's knowledge hiding behaviour. *Journal of Knowledge Management*, 20(5), 880-897.

İspirli D. 2014. *Knowledge as an object of psychological ownership and knowledge hiding via territoriality among knowledge workers*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Unıversity Institute of Social Sciences Business Administration, Manisa.

Issac, A.C. & Baral, R. (2018). Dissecting knowledge hiding: A note on what it is and what it is not. *Human Resource Management International Digest*, *26*(7), 20-24.

Karabulut, M. S. & Erdost Çolak, H. E. (2024). Çalışanlar birbirlerinden neden bilgi saklar? Bilgi saklama kavramının sistematik bir incelemesi. *Journal of Management & Labor/Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 8(2), 217-240.

Karakuş, G. & Akçakanat, T. (2021). İnsanlar neden bilgi saklar? Örgütlerde bilgi saklama davranışı üzerine bir inceleme. *Turkish studies-social sciences*, 6(3), 1081-1102.

Khazon, S. (2016). *Changes in state suspicion across time: An examination of dynamic effects.* Doktora Tezi, Wright State University, Graduate School, USA.

Luu, T. (2017). Cultural intelligence and state suspicion: Attachment styles as moderators. *Corporate Communications*, 22(1), 113-131.

Mangold, S. 2017. *Knowledge hiding in organizations: A multilevel analysis of antecedents and consequences.* Doktora Tezi, Technische Unıversität München, TUM School of Management.

Nguyen, T.M., Malik, A. & Budhwar, P. (2022). Knowledge hiding in organizational crisis: The moderating role of leadership. *Journal of Business Research*, 139, 161-172.

Otalora, M.L., Garcia, N.P. & Sanchez, I.D. (2021). Interpersonal conflict at work and knowledge hiding in service organizations: The mediator role of employee well-being. *International Journal of Quality and Service Sciences*. 13(19), 63-90.

Ruparel, N. & Choubisa, R. (2020). Knowledge hiding in organizations: A retrospective narrative review and the way forward. *Dynamic Relationships Management Journal*, 9(1), 5-22.

Shrivastava, S., Pazzaglia, F. & Sonpar, K. (2021). The role of nature of knowledge and knowledge creating processes in knowledge hiding: Reframing knowledge hiding. *Journal of Business Research*, 136, 644-651.

Uslu, M. 2021. *Mesleki şüpheciliğin iç denetim kalitesine etkisi: Türkiye'deki özel sektör iç denetçileri üzerine bir araştırma.* Doktora Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kütahya.

Yuan, Y., Yang, L., Cheng, X. & Wei, J. (2020). What is bullying hiding? Exploring antecedents and potential dimension of knowledge hiding. *Journal of Knowledge Management*, 25(5), 1146-1169.

Vaio, A.D., Hasan, S., Palladino, R., Profita, F. & Mejri, I. (2021). Understanding knowledge hiding in business organizations: A bibliometric analysis of research trends, 1988–2020. *Journal of Business Research*, 134, 560-573.

Zhao, H., Xia, Q., He, P., Sheard, G. & Wan, P. (2016). Workplace ostracism and knowledge hiding in service organizations. *International Journal of Hospitality Management*, 59, 84-94.

Zhou, X., Liao, J.Q., Liu, Y. & Liao, S. (2017). Leader impression management and employee voice behavior: Trust and suspicion as mediators. *Social Behavior and Personality,* 45(11), 1843-1854.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Âşık Veysel'in Türkülerinde Açan Dert

The Trouble That Opens In Aşık Veysel's Folk Songs

Seher ATMACA
Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
zseher@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-3331-0166

Öz: Âşıklık sanatı, Dede Korkut'tan günümüz âşıklarına değin bir gelenek silsilesi içerisinde icra edilerek eski türkülerin yaşatılmasında, yeni türkülerin müzik repertuarlarına kazandırılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Birçok sanat dalı görsel kültür içerisinde değerlendirilirken müzik daha çok işitseldir. Bundan dolayı, türküler hem icra edildikleri zamana hem de geleceğe hitap etme özelliğine sahiptir. Türküler bu özelliği sayesinde teşekkül ettikleri kültüre dair önemli izler taşımaktadırlar. Âşık Veysel, bir devletin yıkılışına ve bir devletin doğuşuna tanıklık etmiştir. Onu daha önce yaşamış âşıklardan ayıran en önemli unsur ise daha çocuk yaşlarda gözlerini kaybettiği hâlde hayata tutunarak gözle görülen her şeyi gönül gözü ile görerek âdeta türküleri kanatlandırarak toplumun bütün kesimleri tarafından sevilen, sayılan bir âşık olmasıdır. Âşık Veysel'in çok sayıda türküsü vardır; her biri gönüllerde yer edinmiştir. Bu çalışmada Veysel'in "Bir Ulu Ağaçtan…" türküsünün... tapşırma kıtasında geçen "Dağlar çiçek açar, Veysel dert açar" ilgili dizesinden hareketle şiirleri incelenmiştir. Ayrıca Sivas'tan Ankara'ya uzanan yaşam süreci değerlendirilmiştir. Köy Enstitülerinde dersler vererek toplumda her kesimin gönlünde nasıl bir taht kurduğunu ve bu çileli hayat yolculuğunun sonunda hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonra gönüllerde nasıl yer edindiği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, âşıklık sanatı, Âşık Veysel, dert, türkü.

Abstract: The art of minstrelsy has been performed within a chain of traditions, from Dede Korkut to today's minstrels, and has played an important role in keeping old folk songs alive and adding new folk songs to musical repertoire. While many branches of art are evaluated within visual culture, music is more aural. For this reason, folk songs have the feature of addressing both time they are performed and future. Thanks to this feature, folk songs bear important traces of the culture in which they were formed. Âşık Veysel witnessed the collapse of one state and the birth of another. The most important factor that distinguishes him from other minstrels who have lived before is that he is a minstrel who is loved and respected by all segments of society, even though he lost his eyesight at a very young age, he clung to life and saw everything that was visible to eye with with his inner perception literally giving wings to folk songs. Aşık Veysel has dozens of beautiful folk songs from each other, and each of them has established a throne in a separate heart. In this study, we will try to focus on how Veysel's song If a leaf falls from a great tree, the Mountains on tapşırma continent bloom and Veysel causes trouble, all his poems have been reviewed, starting in Sivas and extending to Ankara, and then teaching at Village Institutes, how he established a throne in hearts of all segments of society and how he continues to live in hearts both in the years he lived and after he died at end of this ordeal journey of life.

Keywords: Music, minstrel art, Âşık Veysel, trouble, folk song.

Geliş Tarihi:18.04.2024 *Kabul Tarihi:27.04.2026* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Atmaca, S. (2026). Âşık Veysel'in Türkülerinde Açan Dert . *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 364-374. Doi: 10.33437/ksusbd.1470490

GİRİŞ

Türküler yüzyıllardır önce sözlü daha sonra ise yazılı kanallar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılarak toplumların kültürel değerlerinin yaşatılmasında işlevsel bir role sahip olmuştur. Türküler; ağıtlar, ninniler, maniler ve halk hikâyelerinden alınan ilhamla âşıklar tarafından saz eşliğinde ahenkli bir sesle birlikte havalandırılarak insanların duygularına tercüman olmuştur.

Müzik diğer sanat dalları arasında tarihin her döneminde kendini yenileyerek devam edegelen bir sanat dalı olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Birçok sanat dalı görsel kültür içerisinde değerlendirilirken müzik daha çok işitseldir. Bundan dolayı türküler hem icra edildiği zamana hem de geleceğe hitap etme özelliğine sahiptir. Türküler bu özelliği sayesinde teşekkül ettikleri kültüre dair önemli izler taşımaktadır. Türkülerin içerik çözümlemesi kültürel dokuya ilişkin önemli detayların tespit edilmesine katkı sağlayacaktır.

Dede Korkut'tan günümüz âşıklarına kadar bütün bu gelenek içerisinde icra edilen türkülerin birçoğu çağın ruhuna adapte olarak varlıklarını sürdürmeye devam ettirmiştir. Her çağda yaşayan âşıklar yaşadıkları dönemlerde, şölenlerde, toylarda, toplumların hem eğitilmesi hem de eğlendirilmesinde öncü roller üstlenmişlerdir. İçinde bulundukları toplumların hem dilinin gelişmesi hem de toplumsal birlikteliğe vesile olması bakımından âşıkların kültüre olan katkıları inkâr edilemez. Zaman içinde birbirlerini etkileyen âşıklar, kendilerinden sonra gelecek âşıklara da ilham olmuş geleneğin sürdürülmesine katkıda bulunmuşlardır.

Dede Korkut'tan Âşık Veysel'e kadar Âşık Edebiyatına hizmet etmiş binlerce âşık/halk şairi gelip geçmiştir. Her birinin kendine has, üslup, tavır, ses ve düşünce yapısı olmuş; her biri diğerinden farklı bir şekilde Türk kültürünün gelecek kuşaklara aktarılmasında katkıda bulunmuştur. Onlarla gönül dünyamız şekillenmiş, onların türküleri ve şiirleri ile Türkçe yaşatılıp gürbüzleştirilerek gelecek kuşaklara armağan edilmiştir. Yunus Emre, Karacaoğlan, Dertli, Erzurumlu Emrah, Âşık Şenlik, Sümmânî, Reyhanî, Murat Çobanoğlu, Şeref Taşlıova vb. Türk diline ve kültürüne hizmet edenler arasında Âşık Veysel önemli bir yere konumlandırılmıştır. Âşık Veysel'e verilen bu önem biraz da onun âmâ olduğu hâlde kaderine küsmeyip gören gözlerden daha iyi bir gönül gözüne sahip olarak bizleri türkülere çağırması ve âmâlığını dert etmeyerek kendi derdi ile demlenerek duru bir Türkçe ile insanımızı türkü pınarından kana kana içmeye çağırması olmuştur.

Âşık Veysel, Cumhuriyet'ten günümüze armağan kalmış türküleri ile milyonların gönlüne taht kurmuş, en önemli âşıklarımız arasında yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmektedir. Âşık Veysel'i önce yaşamış âşıklardan ayıran en önemli unsur ise onun daha çocuk yaşlarda gözlerini kaybettiği hâlde hayata tutunarak gözle görülen her şeyi gönül gözü ile görerek âdeta türküyü kanatlandırmış, toplumun bütün kesimleri tarafından sevilen, sayılan bir âşık olmasına vesile olmuştur.

Âşık Veysel'in birbirinden güzel onlarca türküsünün her biri bir gönülde taht kurmuştur. Bu çalışmamızda Veysel'in *Bir ulu ağaçtan bir yaprak düşse* türküsünün tapşırma kıtasında geçen *Dağlar çiçek açar Veysel dert açar* dizesinden hareketle bütün şiirleri gözden geçirilmiş, Sivas'ta başlayıp, Ankara'ya uzanan daha sonra da Köy Enstitülerinde dersler vererek toplumda her kesimin gönlünde nasıl yer ettiğini ve bu çileli hayat yolculuğunun sonunda hem yaşadığı yıllarda hem de öldükten sonra hâlâ gönüllerde nasıl yaşamaya devam ettiği üzerinde durmaya çalışacağız.

Âşık Veysel'in Âşıklık Serüveni

Eline sazı alıp şehir şehir dolaşarak çalıp söyleyen ve kendisini âşık olarak adlandıran âşık eğer bir tedrisattan geçmemişse kendi söylemlerine dayanarak kimse onu âşık olarak kabul etmez. Her meslek nasıl ki bir usta tarafından öğrenilmiş ve sonrasında usta-çırak ilişkisi içerisinde bu mesleğin incelikleri çırağa aktarılmışsa bu durum âşıklar için de genellikle geçerli olmuştur. Âşıklar, maharetlerinin çoğunu çırağı oldukları ustalarından alır, ondan sonra da ustasından aldığı bilgilere kendilerinden ne kadar katabilirlerse, o kadar sayılan, sevilen bir âşık olur. Bunun için âşıkların yetişmelerinde usta çırak ilişkisi önemlidir.

Usta âşık, çırağını belli bir seviyeye getirmeden onun rastgele çalıp söylemesine müsaade etmez. Çırakta ustasına saygıda kusur etmeyerek onun izni olmadan kendi kendine çıkıp söyleyemez. Süleyman Şenel de âşıklık yolunda ilerlemek isteyen bir çırağın mutlaka usta bir âşıktan eğitim alması gerektiğini

vurgular (2007: 66). Şenel, bu eğitim sürecinde çırağın, çoğunlukla usta malı ezgi ve şiirlerden istifade ettiğini ifade etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanma dönemine girdiği 1894 yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Sivrialan köyünde doğan Âşık Veysel, Çanakkale ve Kurtuluş savaşına katılamamanın hüznünü yaşadığı gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna da şahitlik etmiş bir âşıktır. Küçük yaşlarda geçirmiş olduğu çiçek hastalığı yüzünden önce gözünün birini daha sonra da diğerini kaybetmiştir. Bu olayı Âşık Veysel şöyle anlatır:

"Çiçeği yatmadan evvel anam güzel bir entari dikmişti. Onu giyerek beni seven Muhsine kadına göstermeye gitmiştim. O gün çamurlu bir gündü, eve dönerken ayağım kayarak düştüm. Bir daha kalkamadım. Sol gözüme çiçek beyi çıktı. Sağ gözüme de solun zorundan olacak, perde indi. O gündür bugündür dünya başıma zindan" (Tecer, 1944: 86). Yaşanan bu talihsiz olay, Veysel'in hayatındaki dramatik bir dönüm noktasıdır. Gözlerini kaybeden Veysel için bu durum dünyanın bir zindana dönüşmesine neden olmuştur. Bu olay, bireyin yaşamında beklenmedik olayların nasıl trajik sonuçlara yol açabileceğini ve yaşamı boyunca taşıyacağı derin etkileri göstermektedir.

Trajik bir olay sonucunda gözlerini kaybeden Veysel bir süre sonra bu durumu kabullenmiştir. Ancak onun adı artık yalnızca Veysel olarak anılmamaktadır. Özellikle kırsal kesimlerde, köylerde yaşayan insanlara bir de takma isim (lakap) takılır. Bu lakaplar biraz da yöre halkının o kişinin meziyetleri veya eksikleri göz önünde bulundurularak bir şeye benzetilerek ya da bir sülale adını ön ek kullanarak verilir. Âşık Veysel köyünde kendisine verilen lakabın hikâyesini şu sözleriyle dile getirmektedir:

"Veysel gözünü kaybettikten sonra civarda uzun müddet "Kör Veysel" olarak anılır. Buna bir zaman sonra kendisi de alışır. "Kör diyenlere kızardım eskiden. Alıştık artık, hiç geliyor bana. Ben kör olmasaydım, çoban olurdum. Kör oldum, Veysel oldum" (Kaya, 2011: 24). Veysel'in ifadesindeki "Kör oldum, Veysel oldum" cümlesi, bireyin kendi içsel dönüşümünü ve kimlik algısının değişimini yansıtması bağlamında oldukça önemlidir. Bu durum, Veysel'in yaşamındaki değişimlere nasıl tepki verdiğini ve bu değişimlerin onun kendini ifade etme biçimini nasıl etkilediğini açıkça göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir devlet olarak tarih sahnesinde yerine almaya başlamasıyla birlikte devletin işleyişi ile ilgili bir dizi yeni kararlar alınmış ve kısa zamanda da uygulanması için kolluk kuvvetlerine yetki verilmiştir. Özellikle tekke ve zaviyelerin amaçları dışında kullanıldığı düşüncesi sonucunda bunların kapatılması yoluna gidilmiştir. Ancak atılan bu adım söz konusu yerlerin gizli gizli faaliyette bulunmalarının önüne tam olarak geçememiştir. Âşık Veysel de tekke ve zaviyelerde eğitim alan biri olarak bu kurumların kanunla kapatılması ve kapatılmanın yürürlüğe girmesinden etkilenmiştir. "Yörelerinde yasak olmasına karşın gizlice kurulan Bektaşi tekkelerinde eğitim gören Veysel'in mürşidi de Salman Baba'dır. Salman Baba tüm Bektaşi dervişleri gibi hem tasavvuf ehli hem de aydın bir kişidir" (Ergülen, 2017: 44). Ergülen'in de vurguladığı gibi Âşık Veysel de bir süre boyunca buralarda eğitim almıştır.

Âşık Veysel'in iki gözünün de kapanması ile birlikte kararan dünyası saz çalıp söylemeye başladıktan sonra içindeki dünyayı keşfetmesine vesile olmuştur. Âşık Veysel'in gözlerini kaybettiği zamanlarda savaşlar yüzünden azalan nüfus da göz önünde bulundurulduğunda özellikle Âşık Veysel'in gözlerini kaybettiği zamanlarda savaşlar yüzünden ülkede yaşanan nüfus azlığı birçok sorunun ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Erkek nüfusun azlığı, yaşanan yoksulluk problemi ve hayat şartlarındaki zorluklar birçok insanı etkilemiş, bu dönemde Âşık Veysel'in yaşam şartları daha da güçleşmiştir.

Tarıma dayalı kırsal yaşamda, çocuk sayısının aile içi iş gücüyle ilişkili olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Âşık Veysel'in ailesi de onun bir uğraş edinmesini teşvik etmiştir. Annesi Gülizar ve babası Karaca Ahmet, bu amaçla Veysel'e bir saz temin etmişlerdir. Bu durum, Veysel'in âşıklık geleneğine yönelmesinde önemli bir başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir.

Veysel'in babası, saz çalma konusunda yetkin olmamakla birlikte bölgedeki halk âşıklarının şiirlerine aşina birisi olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle, Veysel'in kültürel gelişimine katkı sağladığı ve onun sanatsal yönelimini desteklediği söylenebilir. Nitekim Yavuz Bülent Bakiler, bu durumu Veysel'in kendi anlatımlarına dayanarak aktarmaktadır. "On yaşıma girdiğim zaman, biraz oyalanmam için, biraz teselli bulmam için, babam Ortaköy'deki Mustafa Abdal Tekkesi'nde bana kırık bir saz aldı.

Kendisi saz çalmasını bilmezdi. Şiir yazamazdı. Ama bazı halk şairlerimizin şiirlerini ezbere söylerdi. Babamın bana ezberlettiği ilk şiir Kul Âbdal mahlaslı bir şairimize ait" (1989: 6).

Okuması yazması olmayıp üstüne bir da âmâ olan Veysel'in ezberlediği bu şiirden almış olduğu ilhamla, gönül gözü yavaş yavaş açılmaya başlamıştır. Bu durumu gören babası artık onun bir usta yanına çırak olarak verilmesi gerektiğine inanarak Veysel'i aynı zamanda âşık olan arkadaşının yanına çırak olarak verir.

"İlk saz derslerini babasının arkadaşı olan Divriği ilçesine bağlı Çamşıhı köylerinden Ali Ağa'dan (Âşık Alâ) almış. Kendini de iyice saza vermiş; usta malı şiirlerden çalıp söylemeye başlamış. (Turan vd., 1999: 12)

Bir âşık her ne kadar da kendi kendine çalıp söylese, yakın çevresinde âşık adayı olarak tanınsa da onun esas imtihanı hem toplum içine çıkmak hem de usta âşıklar arasına katılabilmesi için usta aşıklar tarafından sınava tabi tutularak yeterli görüldüğü taktirde âşıklar arasına kabul edildiği bilinmektedir.

Âşıklar ya ustaları ile birlikte âşıkların arasına katılıp tanınmaya başlar ya da ondaki âşıklık istidadını keşfeden birileri tarafından elinden tutularak kendisine bir alan açılır. Âşık kendisine sunulan bu imkânı iyi değerlendirdiğinde ise bahtı açılır. Âşık Veysel'in bir âşık olarak keşfedilmesi ise Ahmet Kutsi Tecer, Vehbi Cem Aşkun ve Muzaffer Sarısözen'in Sivas'ta görev yaptığı yıllarda başlamıştır.

Bir çocuk için ana sütünün önemi ne kadar büyükse müzik zevkinin küçük yaşlarda kazandırılması da o kadar önemlidir. Kulağına ninniler okunarak büyütülen bir çocuk daha sonra türkülerle tanıştığında ve zaman içinde müzik kulağına sahip olur. Mehmet Özbek (2010: 19) de bu durumu "Türkü sevgisi çok küçük yaşlarda başlatılmalıdır. Türküleri seven bir çocuk, başta canlıyı sever; insanları, toplumu sever; eşsiz bir ruh kudreti ve zenginliği kazanır. Türküler ona vatan sevgili, vatanını tanıma ve tanıtma arzusu aşılar, onların vatana hizmet duygularını geliştirir" diye açıklamaktadır.

Atalarımızın söylediği gibi marifetin iltifata tabi olduğu bilinciyle hareket edildiğinde marifet sahibinin önü açılmış yeni eserler üretmesine kapı aralanmış demektir. Bu vesile ile Âşık Veysel'in gün yüzüne çıkarılmasında katkı sunanlardan birisi de dönemin Sivas Maarif Müdürü Ahmet Kutsi Tecer olmuştur.

"Veysel'i âşık yapan 1931 yılında onu görücüye çıkaran ve şöhret basamaklarının ilkine oturtan hiç şüphesiz dönemin Sivas Millî Eğitim Müdürlüğü Ahmet Kutsi Tecer ve 1. Sivas Halk Şairleri Bayramıdır" (Alptekin, 2009: 9).

Bir şehirde yaşayan; yeteneği ölçüsünde şehrin kültürüne, sanatına, edebiyatına, müziğine bir şekilde katkı sunmak zorundadır. Üstelik bir başka şehirden gelip çalıştığı şehre hizmet etmenin bir vatandaşlık görevi olduğu bilinciyle hareket edenlerle o şehir mamurlaşmaya başlar. Ahmet Kutsi Tecer, Vehbi Cem Aşkun ve Muzaffer Sarısözen'in ekmeğini yiyip suyunu içtikleri, havasını soludukları Sivas'a vefa borçlarından birisinin Âşık Veysel olduğu yadsınamaz. Bu üçlü bir arada olmasaydı belki de Âşık Veysel köyünde kendi kendine çalıp söyleyen ve bir yere gidemeyen bir âşık olarak kalacaktı. Bu üçlünün gayretleri sayesinde Sivas'ta âşıklar için yeni bir devir başlamıştır. "Halkın oldukça ilgi gösterdiği âşıklar bayramına; Revanî, Meslekî, Yarım Ali, Talibî, Yusuf, San'atî Ali gibi âşıklar katılır. Üç gün süren Bayram sonrası Tecer, iştirak eden âşıklara "Halk Şairi" olduklarına dair bir kâğıt verir. Bu belge gezici âşıklara gittikleri yerlerde kolaylık sağlar (Kaya, 2011: 41). Bu program ile birlikte Âşık Veysel şöhret basamağına ilk adımını atmış olur. Âşıklar bayramına katılan âşıklara verilen *Halk Şairi* belgesi bir bakıma resmî vesika yerine geçmiş âşıkların gittikleri yerlerde çalıp söylemelerinin önünü açmıştır. Âşık Veysel de bu vesile ile köyünden dışarı çıkarak âşıklık sanatını icra etmeye başlamıştır. Âşık Veysel ile aynı çağda yaşamış şair Ümit Yaşar Oğuzcan da Veysel için şöyle der: "Yurdun çeşitli şehirleriyle kasabalarını, köylerini yakından tanımıştır. Halk ozanlarından en çok Karacaoğlan'ı Yunus'u Emrah'ı Dertli'yi severdi. Çağımızın ozanlarından Ahmet Kutsi Tecer'in ayrı bir yeri vardı Veysel'de. Onun aracılığıyla Köy Enstitülerinde bir süre saz öğretmenliği yapmıştı (1995: 7).

Halk âşıkları, literatürde çoğu zaman halk şairleriyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, âşığın saz ya da kemençe eşliğinde söz ile müziği bir araya getirerek icrada bulunduğu, halk şairlerinin ise daha çok şiir söyleme pratiğiyle öne çıktığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.

Halk şairleri ve âşıkların şiir ve türküleri, çoğu örnekte doğaçlama olarak ortaya konmuş; bu ürünler kimi zaman ortamda bulunan okuryazar kişiler tarafından yazıya geçirilmiş, kimi zaman da sözlü kültür aktarımı yoluyla kuşaktan kuşağa taşınarak kalıcılık kazanmıştır.

Âşık Veysel'in âmâ oluşu, icrasında işitsel duyarlılığının belirleyici bir unsur olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, onun türkülerini büyük ölçüde sözlü ve irticalî bir icra geleneği içinde ortaya koyduğunu düşündürmektedir. Nitekim Alkan'ın aktardığı şu hatıra, Veysel'in sazı ve sesi merkeze alan icra pratiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

"Sazına düzen verirken çevresindekiler susmayıp gürültü yapıyorlarsa kulağını sazın teknesine yapıştırarak "Bu gürültüde sazın içinden mi geliyor deyip türkü vaktinin geldiğini ima ederdi" (Alkan, 2001: 9).

Âşığın, türkü söyleme vaktinin geldiğini hissederek icraya yönelmesi, sözlü ve irticalî geleneğin belirgin özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda âşık, çoğu zaman usta malı birkaç türküyle başladıktan sonra, bulunduğu ortamın etkisiyle yeni bir türküyü de ilk kez burada irticalen söyleyebilmektedir.

Âşık Veysel'in hem okuma yazma bilmemesi hem de âmâ oluşu dikkate alındığında, uzun sanat hayatı boyunca ortaya koyduğu ürünlerin tamamının kayıt altına alınamamış olabileceği düşünülebilir. Nitekim gezici bir âşık olarak şehir şehir dolaşması ve icralarını çoğunlukla sözlü ortamda gerçekleştirmesi, bu ürünlerin önemli bir kısmının yazılı kültüre aktarılmadan sözlü ortamda kalmış olabileceğine işaret etmektedir.

Bu durum, günümüze ulaşan şiir sayısının, onun icra ettiği tüm şiirleri yansıtmaktan ziyade, kayıt altına alınabilenlerle sınırlı olabileceği yönünde bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır. Alptekin'in de belirttiği üzere, "Bugün elimizde 170 civarında şiiri bulunan Türk saz şiirinin 20. yüzyıldaki en büyük temsilcileri arasında anılan Âşık Veysel…" (Alptekin, 2009, s. 1). Bu ifade, Veysel'in bilinen şiir sayısının belirli bir çerçevede kaldığını göstermesi bakımından, sözlü icra geleneğinde ortaya konan ürünlerin tamamının kayıt altına alınamamış olabileceği düşüncesini dolaylı olarak desteklemektedir.

Âşıkların yetişmesinde, ustası olduğu âşık ve âşığın birikimleri yanında başka usta âşıkların söylemiş olduğu deyişler, türküler âşığın gönül dünyasının zenginleşmesinde önemli yer tutar. Âşık Veysel, Mevlana'nın *Hamdım piştim yandım* veciz sözleri gibi yanmaya başlamadan dinleyici huzuruna çıkarak hem yaşadığı dönemde hem de günümüze kadar uzanan bir zaman kesitinde unutulmayan âşıklar arasında yerini alarak gelecek yüzyıllara da sanatını taşıyanlar arasına katılacaktır.

Bir Devlet Sanatçısı Olarak Âşık Veysel

Hem yaşadığı çağda hem de kendisinden sonra gelecek zamanlar arasında köprü vazifesi yaparak mesleğini icra eden insanlar aynı zamanda yaşadıkları toplumun kültürüne, medeniyetine katkı sunan insanlardır.

Tarihin her devrinde önemli ilim ve sanat insanlarının devlet tarafından taltif edilmek amacı ile ödüllendirilerek bir bakıma marifetlerinin iltifata dönüşmesi ve mesleklerini daha güzel icra etmeleri için teşvik edildikleri bilinmektedir. Devletin ilgi gösterip desteklediği sanatçının da elbette belli vasıflara sahip olması gerekmektedir. Bu vasıflar şöyle belirlenmiştir: "Türk toplumunun kültür ve sanat hayatına üstün hizmette bulunmak, eserleri ve icrası ile yaratıcılık gücünü ve yeteneğini göstermiş olmak, mesleğinin örnek bir temsilcisi olmak, uluslararası düzeyde yeteneğini kanıtlamış olmak, devlet sanatçısı unvanı verilmek için devlet kuruluşlarında görevli olma şartı aranmaz" (KTB, 2024).

Âşık Veysel, günümüzde sıkça "Devlet Sanatçısı" unvanıyla anılsa da, onun yaşadığı dönemde bu tür bir resmî unvanlandırma henüz mevcut değildir. Bununla birlikte, 3 Temmuz 1965 tarihli ve 6320–37016 sayılı işlemle, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Veysel Şatıroğlu'na anadile ve millî birliğe yaptığı katkılar gerekçesiyle, yaşamı boyunca vatani hizmet tertibinden aylık bağlandığı bilinmektedir (TBMM, 2024).

Bu uygulama, henüz "Devlet Sanatçılığı" kavramsal ve hukuksal bir çerçeveye kavuşmamışken, sanat ve kültür alanında temayüz etmiş isimlerin devlet tarafından takdir edilmesine yönelik erken

örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Âşık Veysel'e sağlanan bu imkânın, ilerleyen yıllarda sanat insanlarının resmî olarak onurlandırılmasına zemin hazırlayan uygulamalar arasında yer aldığı söylenebilir. Âşık Veysel, toplum içinde kendini kabul ettirmiş bir âşık olarak, Sivas'ta düzenlenen 1. Sivas Halk Şairleri Bayramı'nda kendisine verilen resmî belgenin sağladığı özgüvenle sanatını icra etmiş; bu durum, onun için pek çok kapının art arda açılmasına vesile olmuştur.

Âşık Veysel, hem Osmanlı devletinin son günlerini görmüş hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına şahitlik yapmış aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'e hayranlık duyan bir âşıktır. Bu hayranlığını da *Atatürk Destanı* şiiri ile taçlandırmıştır.

"Âşık Veysel'in kendine ait ilk şiiri 1933 yılında, Atatürk adına yazdığı destandır. Daha öncesinde kendi deyimiyle usta malları alıp satmıştır. 1933'te Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılı nedeniyle bir şiir yarışması düzenlenmiştir. Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde Atatürk adına yazdığı "Atatürk Destanı" büyük ilgi görür" (Kara ve Tören, 2011: 130).

Âşık Veysel, Cumhuriyetin 10. Yılı için yazmış olduğu bu şiiri Atatürk'ün huzurunda bizzat kendisine okumak için yaya olarak Ankara'ya gitmeye karar verir. Âşık Veysel Ankara'ya vardığında Atatürk ile görüşmek ister ama buna muvaffak olamaz. Bu olayı kendi dilinden şöyle anlatır:

"Hakimiyet-i Milliye matbaasına gittik. İlgi gösterdiler. Destanı okuyunca beğendiler, fotoğrafımı çektiler, gazeteye bastılar. Hani bizim maksadımız Ata'nın gözüne çarpar mı, diye düşünüyoruz. Atatürk çağırmadı ama gazetede şiirle fotoğraf çıktığı gün, köylü elbisemize bir gün önce rağbet etmeyen polisler, elimize sarılmaya kalkıştılar" (Makal, 1993: 25)

Âşık Veysel'in bu şiirinin gazetede yayınlanması artık ülke genelinde tanınmaya başlaması ile birlikte ilgi odağı hâline gelir. Bu tanınırlık ayrıca Âşık Veysel'e bir özgüven kazandırır. Âşık Veysel'in o tarihlerde Atatürk ile görüşememesi üzerine Adnan Binyazar şu ifadeleri kullanır:

"Bu bayramı kutlamak için halk ozanları Cumhuriyet ve Atatürk konusunda şiirler söylerler. Aralarında Veysel de vardır bu ozanların. Söylediği şiir çok beğeniliyor. Hatta Atatürk Veysel'le görüşmek bile istiyor. Ne ki o gün Veysel'i bulamıyorlar. Görüşme de gerçekleşmiyor. Böyle bir fırsatın kaçması, Veysel'in içinde bir eziklik olarak kalmıştır" (Binyazar, 1971: 19).

Günümüzde pek uygulanmayan sadece "Yaşayan İnsan Hazinesi[1]" olarak ödüllendirilen sanatçı yerine bizzat sanatını da icra edebileceği ve başka insanlara da öğretebileceği şekilde herhangi bir üniversitenin Güzel Sanatlar Fakültesinin ilgili bölümünde söz konusu sanatçının sanatını bizzat uygulamalı olarak icra etmesinin tekrar önü açılmalıdır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra özellikle taşrada insanların önünü açarak onlara yol gösterecek "akil insan" diyebileceğimiz nitelikteki kişilerin yetişmesi için köy enstitüleri açılmıştır. Çeşitli şehirlerde eğitim ve öğretime başlamıştır. İşte bu devirde Âşık Veysel devlet eli ile çağrılarak öğrencilere hizmet sunması için görevlendirilmiştir. Yıllar önce Âşık Veysel'e tanınan bu imkân, günümüzde Güzel Sanatlar Fakültelerinin ilgili bölümlerinde misafir öğretim üyesi gibi bu insan hazinelerinden faydalanmanın da önü açılmalıdır.

Âşık Veysel'in Türkülerinde Dert Teması

Âşıklık sanatı Âşık Veysel'in türküsünde söylediği gibi *uzun ince bir yol*dur. Her âşık bu uzun yolculukta elbette yüzlerce meşakkatle karşılaşa karşılaşa nefsini terbiye ederek belli bir olgunluk seviyesine gelmeye çalışır. Başka âşıklarla Âşık Veysel'i mukayese etmeye çalıştığımızda toplumun her kesimi tarafından sevilen sayılan, söylediği türküler ile insanımızın kalbine dokunan, bir yanı olduğu öne çıkar ama onun bu olgunluğa gelmesinin ardında yatan gerçek başka âşıkların derdi ile mukayese edilmeyecek kadar büyük dert sahibi olmasıdır. Âşık Veysel, derdin aynı zamanda derman olduğuna inanan bir gönül sağaltıcısıdır. Hâlinden şikâyet etmeden yaşamasını bildiği gibi kendi derdini de bir şikâyetten çok serzeniş olarak dillendirmeye çalışmıştır.

Âşık Veysel çocukluğunda yakalanmış olduğu çiçek hastalığı nedeniyle gözlerini kaybetmesi nedeniyle ömrü boyunca dış dünyanın aydınlığına kapalı, iç dünyasına açılan bir pencereden gönül

dünyasına bakmıştır. Gerek köyünde olsun gerekse âşık olarak gezdiği şehirlerde âmâ olmasının vermiş olduğu dertler çoğu zaman türkülerine de yansımış, bir bakıma dertlerle demlenmiş bir âşıktır.

"Ömrü çile ile geçen Veysel, şiirlerinde dert konusuna fazlasıyla yer vermiştir. Dünyaya doya doya bakamadan gözlerini kaybetmesi ve bunun ömür boyu kendisine getirdiği zorluklar, eşinin başka birine kaçması, çoluk çocuğunun geçimini sağlama düşüncesi, rastladığı acı hadiseler derdinin çoğalmasında etkili olmuş ve ömür boyu bir türlü peşini bırakmamıştır" (Kaya, 2017: 36). Veysel'in hayatı boyunca yaşadığı zorluklar, onun şiirlerindeki dert temasının yoğunluğunu ve derinliğini etkilemiştir. Gözlerini kaybetmesi, geçim sıkıntıları gibi acı hadiseler, Veysel'in içsel sıkıntılarını artırmıştır. Bu durum, yaşanan acıların ve zorlukların, bir âşığın sanatsal ifadesi üzerinde ne denli etkiler bırakabileceğini göstermektedir. Veysel'in şiirlerindeki dert temasının bu kadar belirgin olmasının arkasında yatan sebepler, onun hayatındaki acılar ve zorluklarla dolu geçmişidir. Bu da onun şiirlerindeki içten duyguların ve derinliklerin kaynağını oluşturmaktadır.

Ümit Yaşar Oğuzcan'ın hazırlamış olduğu *Âşık Veysel Dostlar Beni Hatırlasın* (1995) kitabında taradığımız yüzlerce şiir arasında dörtlükler içindeki dizelerde geçen onlarca dertli dizeler olmasına rağmen daha derli toplu olsun düşüncesi ile şiirlerinde dertlerin dörtlükler hâlinde olan bölümlerini öne çıkararak Veysel'in dertli dünyasına kapı aralamaya çalıştık:

Bir derd ehli bulsam, derdimi söylesem,
İyi olmaz derdlerim, hâlim n'olcak?
Hekimler derdime derman bulamaz,
Bir değil beş değil, derd kucak kucak.

Derdimi dökersem derin dereye,
Doldurur dereyi düz olur gider.
Rakipler geldi de girdi araya,
Korkarım yar benden yoz olur gider.

Derdim gizli, kapağını kaldırma,
Yayılır âleme ziyan görünür.
Her kişi dayanmaz cevr ü cefaya,
Âşıktan maşuka isyan görünür.

Anlatmam derdimi derdsiz insana,
Derd çekmeyen derd kıymetin bilemez.
Derdim bana derman imiş, bilmedim;
Hiçbir zaman gül dikensiz olamaz.

Âşık oldum, diyar diyar dolaştım;
Nerde derdli görsem derdimi açtım.
Eyolmaz dermansız bir derde düştüm,
Hasreti kalbimde yâr uyandırır.

Veysel'in derdinin yoktur ilacı;
Gurbetin derdleri acıdır acı.
Biz gidelim, sizler olun duacı;
Döküp gözyaşları silen elveda.

Âşıklara gurbet, bülbüle firkat;
Derdimi sorarsan dürülü kat kat.
Ey gönül, derdinden etme şikâyet;
Yüce dağlar gurur duyar karından.

Derd bir yana çeker sevda bir yana,
Yanmak için dolaşıyor pervana.
Her baktıkça seni gördüm her yana,

Veysel yârdan yâr Veysel'den seçilmez.

Dökek derdimizi ölçek bölüşek,
Ne el bize ne biz ele karışak.
Felek bize gül demez ki gülüşek,
Cefa benim olsun çile kendine.

Tahammül et Veysel sen bu hicrana,
Açma derdlerini gez yana yana.
Zemanede emniyet yok insana,
Düşünür bu hâli bir hoş olurum.

Dağlar çiçek açar Veysel dert açar,
Derdine düştüğüm yar benden kaçar.
Gerçek âşık olan kendinden geçer,
Derdini âleme yayar iniler.

Veysel'in derdini yazmışlar başta,
Beni yakıp sen kızınma ataşta.
Yanakta güllerin fiyatı kaçta,
Satmaya getirmez yâr çiçekleri.

Veysel'in gözünde çağlayan sular,
Derdim gizli durur yüzlerim güler.
Seni tutsun beni tutan uykular,
Derin uykulara dal Kızılırmak.

Her zaman âşıkım suyun sesine,
Baharda bulanıp çağlamasına.
Akar gözyaşlarım gam deryasına,
Veysel'in derdini yenleyen sular.

Düşündükçe derd oluyor derdinden,
Bazı insan zarar görür karından.
Kumpir ektim kaya söktüm yerinden,
Güzel taş döşemiş kumunan kat kat.

Geçirdim ömrümü hevayı heves,
Derdim bir kimseye değildir kıyas.
Her zaman her vakit kalbimde bu yas,
Çarh-ı devran güldürmedi yüzümü.

Benim her derdime ortak sen oldun,
Ağlarsam ağladın gülersem güldün.
Sazın bu sesleri turnadan m'aldın,
Pençe vurup sarı teli sızlatma" (Oğuzcan, 1995: 33, 36, 38, 40, 88, 114, 116, 117, 120, 122, 123, 130, 135, 150, 223, 233).

Bütün bu şiirlerin arasında Âşık Veysel'in bir bakıma dert dökümü olarak söylemiş olduğu Bir *Ulu Ağaçtan Bir Yaprak Düşse* türküsüdür. Bu türküde Âşık Veysel tabiat ile âdeta konuşarak hasreti, gurbeti, ayrılığı, ölümü nakış nakış işleyerek ağaçtan düşen bir yaprağı hayatı ile özdeşleştirmeye çalışmıştır. Âşık Veysel aynı zamanda savaşlardan yeni çıkmış onlarca cephelerde şehitler vererek mevcut Türkiye Cumhuriyeti topraklarına çekilerek kurulan yeni devletin acılı ve yokluk günlerine tanıklık yaptığından doğal olarak milletin derdi ile dertlenen bir âşık olmuştur. Türkülerinde kendini ifade etmiş, doğayı sevmiş ve birlikte yaşamak, kardeşlik ve dayanışma gibi değerlere vurgu yapmıştır. Bu türküler,

toplumun duygularına tercümanlık yaparak bir anlamda birlik ve beraberlik için gerekliliği vurgulamıştır. Bağce'nin de ifade ettiği üzere; Âşık Veysel Anadolu insanının acılarına, sevgilerine, aşklarına, hasretlerine sazıyla sözüyle tercüman, mümbit ve bereketli bir toprak; arı, duru bir pınar misali bin bir zahmet ve özveriyle dolu hayatıyla toplumuna, umut, ışık, dost olmuştur. Dağlar gibi yüce, ovalar gibi engin gönlüyle bu toprakların insanlık sevgisiyle atan yüreği olmuştur (2017: 37).

Âşık Veysel, türkülerinde toplumsal birliği sağlayan, sevgi dilini ustalıkla kullanarak doğayla uyumlu yaşamanın getirdiği huzuru aktaran ve insanın topraktan geldiğine ve yine toprağa döneceğine inanan bir felsefeye ses veren bir sanatçıdır. Türkülerinde, toplumun içinde bulunduğu coğrafyadaki insanları bir araya getirme, doğa ile uyumlu bir yaşamı vurgulama ve varoluşsal inançları dile getirme gibi önemli roller üstlenmiştir.

Âşık Veysel'in Gönüllerdeki Yeri

Âşık Veysel'in adı ile türküleri beraber anıldığı gibi ismi anılmasa dahi türkülerini dinlediğimizde bazı türküler kim tarafından söylenirse söylensin bilinçaltınıza ister istemez o türkünün sahibi oturur.

Âşık Veysel'in türküleri de böyledir. Herhangi bir sanatçı tarafından okunduğunda 'bu Âşık Veysel'den alınan bir türkü' diyebilecek kadar onun türkülerine karşı ne kadar duyarlı olduğumuzu ortaya koyarız. Bundan dolayı Âşık Veysel'in; "Mısralarının adından çok hatırlanışı, kolay ezbere alınması, türkülerinin güncellenmeye ihtiyaç duymadan her nesli bir araya getirecek güçte olması, sazını konuşturduğu günden bu yana aydınla halkın buluşması ve kabul noktası olması onun sözünün gücüne dair birer delil sayılmalıdır" (Aydın, 2017: 126).

Bir sanatçının büyüklüğü biraz da gerek devrinde gerekse devrinden sonra başka sanatçıları da etkilemesiyle ölçülür. Büyük sanatçılar aynı zamanda sanatın kutup yıldızları gibidir. Yeni yetişen sanatçılar bu ışığa bakarak yol tayini yaparlar. Kuşkusuz usta âşıklar, sanatçılar gerek kendi devirlerinde gerekse kendilerinden sonra geleceklere ilham kaynağı olmuşlardır. İşte Âşık Veysel de Fikret Kızılok, Cem Karaca, Barış Manço, Tarkan, Gülden Karaböcek, Selda Bağcan, Haluk Levent ve Hümeyra gibi hafif, pop ve rock müzik tarzında eserler üreten sanatçıları da etkilemiştir. Hafif müzik sanatçısı Fikret Kızılok'u öyle etkilemiştir ki Kızılok, Âşık Veysel'i bir ziyaretinde aralarında şöyle bir konuşma geçer:

"Veysel Baba! Şu sazımı akort et de ver. Ben de sizden esinlenmek istiyorum, der. Bunun üzerine Veysel; ben sazımı halka göre akort ediyor ve ilhamımı ondan alıyorum. Siz de hareket ederseniz, sazınız akortlu demektir, diye karşılık verir" (Ulaş, 1986: 13).

Müziğin dini, dili, ırkı, milliyeti olmaz çünkü müzik insanın ruhuna hitap eder. Bu bakımdan Âşık Veysel gibi onlarca aşığın türküleri farklı müzik ve müzik aletleri ile yeniden dinleyici ile buluşturulduğunda hem onu ilk söyleyen hem de son söyleyenin hanesine güzel düşünceler yazılır. Fikret Kızılok ile Âşık Veysel'i buluşturan da müziğin birleştiriciliğidir. Bundan dolayı Fikret Kızılok ile Âşık Veysel arasındaki muhabbet zaman içinde usta çırak ilişkisine varacak kadar derinleşerek onun bir türküsünü kendi yorumu ile yeniden müzikseverlere sunar.

Âşık Veysel'in "Yumma Gözüm Kör Gibi" ve "Yağmur olsam" şiirlerine Kızılok'un yapmış olduğu türkü formundaki bestelerden meydana gelen çalışma o yıl Altın Plak ödülüne layık görülür ve haftalarca müzik listelerinde üst sıralarda kalır (Küpçük, 2023: 38).

Âşık Veysel ömrü boyunca toprakla dost olmuş, ömür boyu bu dostluğa sadık kalmış bir âşıktır. O, Yunus Emre'nin sarıçiçek ile sohbet ettiği gibi toprakla konuşur. Dini inancımız gereği *Topraktan geldik toprağa gideceğiz* inancıyla hareket ederek her insanın ömrünün sonunda toprakla buluşacağını güzel bir dille anlatmıştır. Âşık Veysel'in en önemli yol arkadaşı ise kuşkusuz sazı olmuştur. Kuşkusuz ona derdini dökmüş, onun tınılarıyla dertleri azaltmak istemiştir.

"Elinde sazıyla yurdu baştanbaşa dolaşmış, sazıyla sözünü birleştirmiş, kendi deyimiyle, çalışıp sesini, (sazının) sesine katmıştır. Vasiyetini de sazına yapmıştır. Ne insan ne dünya ne başka bir şey Veysel'de büyük çapta bir inanç uyandırmamıştır. Onun sığınacağı tek dost sazı olmuştur (Binyazar, 1971: 26).

SONUÇ

Günümüzde dilden dile dolaşan, radyolarda ve diğer sosyal ağlarda can kulağı ile dinlenilen türkülerimiz tarihin bütün devirlerinde acımızı, hüznümüzü, sevincimizi paylaşmada duygusal bir bağ olarak insanları birbirine bağlamıştır. Türküler zaman içinde ilk defa kim tarafından söylendiği unutulmuş ama miri malı gibi nesilden nesile aktarılarak yaşamaya devam etmektedir. Türkü ocağını tüttüren binlerce âşık gelip geçmiştir yeryüzünden. Türküler yaşadıkça o türküleri söyleyenler Âşık Veysel'e borcu olduğunu unutmayacaktır. Her âşık ya da saz çalan bir sanatçının kulağında ister istemez Âşık Veysel'in *Ben gidersem sazım sen kal dünyada /Gizli sırlarımı aşikâr etme* dizeleri bir türkü pınarı gibi kaynamaya vesile olduğunda saz ile aralarında bir dostluk bağı kurulur.

Âşık Veysel'e gösterilen bu büyük ilgi ve teveccüh ne kadar da Âşık Veysel'in tanıtılması bakımından önemli ise de çok öne çıkarılanın da çabuk tüketileceği tehlikesini de beraberinde getirir. 2017 yılında Millî Kütüphane Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu *Âşık Veysel Bibliyografyasın*da Âşık Veysel ilgili kayda alınan kitap, bildiri, lisans ve yüksek lisans tezi, plak, fotoğraf olarak 434 adet kayıt bulunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere gerek yaşarken gerekse öldükten sonra Âşık Veysel'in adı unutulmayanlar arasına altın harflerle yazılan bir kültür hazinesi olarak gelecek kuşaklara armağan bırakılmıştır. 2023 yılının "Âşık Veysel Yılı" olarak ilan edilmesi gerek ülkemizde gerekse yurtdışında Âşık Veysel'i biraz daha iyi anlamak adına yapılan çalışmalar olarak kayda geçmiştir.

Türkülerimizi gelecekten bugüne taşıyan tek âşık elbette tek başına Âşık Veysel değildir. Ona verilen değer, bundan sonra da devamlı öne çıkarılarak başka âşıkların gölgede bırakacak şekilde olmamalıdır. Muharrem Ertaş, Âşık Daimî, Âşık Reyhanî, Ali Ekber Çiçek, Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu, Neşet Ertaş, Âşık Mahzunî Şerif vb. türkülerimize ses/nefes olmuş âşıklarımızı daha yakından tanımak için bunlarla ilgili çalışmalar yapılarak çıkararak gelenekle gelecek arasında köprü vazifesi yapan türkülerimizden daha fazla istifade etmemizin önü açılmalıdır.

KAYNAKÇA

Alkan, E. (2011). *Âşık Veysel'den Nükteler*. Pencere Yayınları.

Alptekin, A. B. (2009). *Âşık Veysel.* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Âşık Veysel Bibliyografyası. (2017). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Aydın, E. S. (2023). Bu Toprakların Bereketi: Âşık Veysel. (Âşık Veysel Özel Sayısı) *Neşide*. (7), 126.

Bağce, H. E. (2023). Âşık Veysel'in Bizlere Bıraktığı Eşsiz Miras ve Mesaj. (Âşık Veysel Özel Sayısı) *Neşide*. (7), 137.

Bakiler, Y. B. (1989). *Âşık Veysel.* Kültür Bakanlığı Yayınları.

Binyazar, A. (1971). *Uzun İnce Yolda Âşık Veysel*. Tel Yayınları.

Ergülen, H. (2017). Âşık Veysel Şiirinde Alevi-Bektaşi Düşüncesinin Cumhuriyet Düşüncesiyle Yakınlığı, Dünya Ozanı Âşık *Veysel Sempozyumu Bildirileri* (24-25 Mayıs 2015) 1. Cilt

Kaya, D. (2011). *Âşık Veysel.* Akçağ Yayınları.

Kaya, D. (2017). Âşık Veysel, Dünya Ozanı *Âşık Veysel Sempozyumu Bildirileri* (24-25 Mayıs 2015) 1. Cilt

Kara, R. & Tören, A. (2011). Aşık Veysel'in Şiirlerinde Eğitim ve Öğretim. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46 (131): 127-1440

KTB (2024, 10 Mart). Devlet sanatçısı olacak ve bu haktan yararlanacaklar ile bunların nitelikleri ve seçimleri hakkında yönetmelik. https://guzelsanatlar.ktb.gov.tr/TR-3340/devlet-sanatcisi-olacak-ve-bu-haktan-yararlanacaklar-ile-bunlarin-nitelikleri-ve-secimleri-hakkinda-yonetmelik.html.

Küpçük, S. (2023). Âşık Veysel'den Fikret Kızılok'a Giden Yol, (Âşık Veysel Özel Sayısı) *Neşide*. (7), 7.

Makal, T.K. (1993). *Âşık Veysel Hayatı Sanatı Şiirleri.* Toker Yayınları.

Oğuzcan, Ü. Y. (1965). Haz. *Âşık Veysel Dostlar Beni Hatırlasın*. 10. Baskı Özgür Yayınları.

Özbek, M. (2010). Türkü Deyipte Geçme Tanı. *Türk Yurdu* (19), 259.

Şenel, S. (2007). Kastamonu'da Âşık Fasılları: Türler- Çeşitler-Çeşitlemeler. Kastamonu Valiliği.

TBMM (2024). Âşık Veysel'e vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması hakkındaki kanun teklifinin Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon raporu. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS__/t04/c030/cs__04030119ss0700.pdf.

Tecer, A. K. (1944). Haz. Âşık Veysel, Deyişler. Ülkü Yayınları.

Turan, M., Gülağ, ve Yılmaz Ö. (1999). *Dostlar Seni Unutmadı, Veysel*, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ulaş, B. (1986). Tanıladığım Şairler, Âşık Veysel Şatıroğlu, *Gülpınar.* (118), 13.

Journal of Social Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University
KSÜSBD
http://dergipark.gov.tr/ksusbd

ISSN 1304-8120 | **e-ISSN** 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Maraş Yöresi Giysi Kültüründe "Ebruşumlu Kırmızı Aba" Ve Süsleme Özellikleri

"Ebruşumlu Red Aba" And Its Ornamental Features In The Clothıng Culture Of Maraş Regıon*

Emine KELEŞ
Dr. Öğr. Gör, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
ekeles@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-3236-6491

Emine NAS
Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
eminenas@gmail.com
Orcid:0000-0002-2513-2611

Öz: Kültürel dokunun özgün yansımalarından biri olan aba, geçmişte Kahramanmaraş ve çevresindeki illerde yaygın biçimde kullanılmış geleneksel bir dış giyim ürünüdür. Bölgenin yerel el sanatları; yapım tekniği, dokuma yapısı, kullanılan doğal malzemeler ve üzerindeki zengin motifleri bir araya getirerek ona dikkat çekici bir görünüm kazandırmıştır. Abalar; üretildikleri bölge, kullanım amacı, renkleri ve kullanıcıların sosyo-ekonomik statüsüne göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalar içinde, sosyal statü ve ekonomik düzey hakkında bilgi veren türler dönemin toplumsal yapısını ve kültürel hiyerarşisini yansıtmaları bakımından özel bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, yalnızca belirli bir sosyal kesime ait kişilerin giyebildiği Ebruşumlu Kırmızı Aba ya da İbrişimli Aba, sahip olduğu canlı renkleriyle ve motif yoğunluğuyla diğer aba türlerinden ayrılmaktadır. Üzerinde yer alan motiflerin çeşitliliği ve bu motiflerin dokumasında kullanılan ipliklerin kalitesi, bu türün özgünlüğünü pekiştirirken; motifler bölgenin kültürel değerlerini ve simgesel anlamlarını yansıtarak, aba üzerindeki estetik ve tarihsel derinliği artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Maraş yöresi için kültürel açıdan önemli bir yere sahip olan aba hakkında kapsamlı bilgi sunmak; özellikle Ebruşumlu Kırmızı Aba üzerinde yer alan motifleri inceleyerek bu motiflerin anlamlarını ve estetik değerlerini nitel içerik analizi yöntemiyle ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında, aba üzerinden alınan ölçülere uygun olarak bilgisayarlı kalıp hazırlama sisteminde kalıp çizimi gerçekleştirilmiştir. Kalıp çizimleri tamamlandıktan sonra, kalıplar üzerine motiflerin desen tasarımları CAD-CAM programı ile yapılmış; teknik çizimleri de aynı program kullanılarak hazırlanmıştır. Böylece abanın yalnızca bir giyim öğesi olarak değil, birçok sembolik anlam barındıran kültürel bir nesne olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aba, tasarim, Ebruşumlu Kırmızı Aba, motif.

Abstract: Aba, one of the unique reflections of cultural texture, is a traditional outer garment widely used in the past in Kahramanmaraş and its surrounding provinces. The local handicrafts of the region, through their production techniques, weaving structure, natural materials used, and rich motifs, give the aba a distinctive appearance. Abas are classified in various ways according to the region where they are produced, their intended use, colors, and the socio-economic status of their users. Among these classifications, the types that provide information about social status and economic level hold special importance, as they reflect the social structure

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:10.06.2025 *Kabul Tarihi:15.08.2025* *Yayın Tarihi:30.04.2026*
Atıf: Keleş, E. & Nas, E. (2026). Maraş Yöresi Giysi Kültüründe "Ebruşumlu Kırmızı Aba" Ve Süsleme Özellikleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 375-397. Doi: 10.33437/ksusbd.1716411

and cultural hierarchy of the period. In this context, the Ebruşumlu Red Aba or İbrişimli Aba, which could only be worn by certain social groups, distinguishes itself from other types by its vivid colors and dense motifs. The diversity of motifs and the quality of yarns used in their weaving reinforce the uniqueness of this type; these motifs reflect the cultural values and symbolic meanings of the region, enhancing the aesthetic and historical depth of the aba. The aim of this study is to provide comprehensive information about the aba, which holds a culturally significant place in the Maraş region; specifically, to examine the motifs on the Ebruşumlu Red Aba and reveal their meanings and aesthetic values through qualitative content analysis. Within the scope of the study, pattern drafting was carried out using a computerized pattern-making system based on measurements taken from the aba. After the completion of the pattern drafts, motif design drawings were created on the patterns using a CAD-CAM program, and the technical drawings were also prepared using the same program. Thus, it has been emphasized that the aba is not merely a garment but a cultural artifact carrying multiple symbolic meanings.

Keywords: Aba, design, Ebruşumlu Red Aba, motif.

GİRİŞ

İlk çağlardan günümüze kadar insanlar giyim ve kuşama büyük önem vermişlerdir. Giyim sadece bir örtünme gereksinimi olarak değil güzel, dikkat çekici görünmenin anahtarı olmuştur. Makaleye konu olan aba, geçmişte Maraş yöresinin yaygın olarak kullandığı bir giysi çeşidi olmasının yanı sıra birçok kültürel değer gibi sözsüz iletişim araçlarının en güçlülerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Aba, mekikli dokuma tezgâhında yün iplik kullanılarak üretilen; ön, arka ve kol parçalarının 'kınnap' adı verilen sağlam bir iplikle birleştirilmesiyle oluşturulan; kısa kollu, kol altı dikişsiz, dik yakalı, önü açık ve kısa boylu geleneksel bir giysidir. Aba dokumasında tercih edilen yün ipliğin rengi, giysi üzerinde yer alan motifler ve dokuma sırasında kullanılan metal ipler (altın rengi sim ip), abayı giyen kişinin ekonomik ve sosyal statüsünü yansıtan göstergelerdir (Keleş, 2022: 18). Örneğin motif dokumasında kullanılan altın rengi sim ip, yüksek gelir düzeyine sahip kişilerin tercih ettiği bir malzeme olup, halk arasında o abayı giyenin varlıklı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Abanın tarihsel sürecine bakıldığında, kökeninin İslamiyet öncesine dayandığı görülmektedir. İslam kültüründe ise, Kur'an-ı Kerim'den sonra en önemli kaynaklardan biri olan hadislerde abadan "Yoksulların giydiği kaba bir elbise" olarak bahsedilmektedir (Kazar, 2000: 218).

Osmanlı Döneminde abanın gelişimi hız kazanmıştır. O dönemde yaşamış padişah IV. Murad'ın veziri olan Abaza Mehmed Paşa giyimi ve kuşamı ile padişahın ve halkın dikkatini çekmiştir. "Abaza kesimi" şeklinde nitelendirilen aba çeşidi Abaza Mehmed Paşa'ya lakabını veren abanın, bu abadan geldiği iddia edilmiş ve o dönem padişah da dahil olmak üzere halk tarafından yaygın olarak kullanılmıştır (Koçu, 1969: 7). Aba dokumasının dayanıklılığı ve mevsim şartlarına uygun olmasından ötürü yeniçeriler tarafından da yaygın olarak kullanılmış ve bu durum Osmanlı Dönemi'nde kullanımının artmasının sebeplerinden biri olmuştur. 1926 yılında Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde Maraş'taki tezgâh sayısı hızla artış göstererek 1933 yılında 100' lerden 800'lere ulaşmıştır (Polat, 2019: 144).

Aba dokuması genellikle ceket formunda bilinse de dayanıklılığı sayesinde 18. yüzyılda Alemdar Mustafa Paşa tarafından Sekban-ı Cedid Ocağı askerleri için at koşum takımları, dizlik ve tozluk gibi askeri donanımların yapımında da kullanılmıştır. Topkapı Sarayı'nda Sultan Abdülaziz'e ait olan aba dokumadan yapılmış terlik ise aba dokumasının başka bir kullanım alanını daha göstermektedir (Büyüktürkmen, 2013: 29).

Günümüzde abalar Kahramanmaraş olarak bilinen bölgede 12 Şubat Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Bayramında "Çete" adı verilen mahalli gruplar tarafından giyilmektedir ancak bu abalar geleneksel üretim yöntemiyle değil; günümüz teknolojisiyle, örme yüzey olarak üretilmekte olup, görünüm açısından aba benzeri olsa da üretim tekniği bakımından tamamen farklıdır.

Çalışma; Maraş'ın kültürel simgesi olan Ebruşumlu Kırmızı Abanın incelenmesini kapsamaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda aba üzerinde yer alan motiflerin tasarım çizimlerinin yapılmasını, CAD-CAM programı ile teknik çizimlerinin hazırlanmasını ve bilgisayar destekli kalıp programı ile abanın kalıp çiziminin yapılmasını hedeflemektedir. Aynı zamanda Ebruşumlu Kırmızı Abanın üzerinde bulundurduğu motiflerin içerdiği sembolik anlamları günümüze aktarmayı amaçlamaktadır.

Bir yüzyılın tarihini taşıyan Maraş Abası' nın kültür, ekonomi ve geleneklerle olan ilişkisi saha çalışmalarıyla incelenmiştir. Yürütülen araştırmalar sonucunda, Maraş'ta bulunan Kahramanlar Derneği'nde özgün bir örneğe ulaşılmıştır. Tarihinin eski olması ve zaman içinde yeterince korunamaması, maddi ve manevi değerinin bilinmemesi, günlük kullanımının devam edilmesi ve bilinçli bir şekilde saklanmaması gibi faktörler nedeniyle orijinal aba bulunması güçtür. Çalışmada, saha ziyaretleri kapsamında ilgili kurumla ve yerel halk ile görüşmeler yapılmış; gözlem ve fotoğraf çekimleriyle abanın fiziksel özellikleri detaylı şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu yöntemlerle elde edilen nitel veriler, abanın tarihsel ve kültürel değerine dair güvenilir ve kapsamlı bir analiz yapılmasını sağlamıştır.

Aba dokumasında yer alan süsleme özellikleri renk, motif, kompozisyon olarak detaylı olarak incelenmiştir. Abayı oluşturan ön bedende üst şah, alt şah; Arka bedende üst şah, alt şah ve kol kısımları ayrı ayrı incelenmiş ve süsleme özelliklerinde yer alan desen zenginliği ortaya konmuştur.

Bu çalışma, abanın tarihsel süreçte yalnızca bir giysi olmanın ötesinde, çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik mesajlar içeren önemli bir kültürel miras olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Maraş yöresine özgü geleneksel bir değer olarak kabul edilen aba hakkında kapsamlı bilgi sunulurken, özellikle motiflerinin çeşitliliğiyle dikkat çeken Ebruşumlu Kırmızı Aba üzerinde durulmuştur. Bu giysi üzerindeki motiflerin detaylı incelenmesi, hem sanat ve estetik hem de kültürel anlam ve sembolik değerlerin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Elde edilen dijital fotoğraflar ve CAD-CAM programlarıyla hazırlanan motif tasarım ve teknik çizimleri, bölge kültürünün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Böylece oluşturulan dijital arşiv, motiflerin doğru ve kalıcı biçimde gelecek nesillere ulaşmasını ve kültürel mirasın sürdürülebilirliğini destekleyen değerli bir kaynak olacaktır.

EBRUŞUMLU KIRMIZI ABA VE SÜSLEME ÖZELLİKLERİ

El sanatları açısından zenginliğiyle dikkat çeken Kahramanmaraş, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu çeşitlilik farklı kültürlerin tarihini, inançlarını ve gelenek-göreneklerini harmanlayarak özgün bir kültürel miras oluşmasına neden olmuştur (Keleş, 2022: 8).

Moğol istilasından kaçan Türkmenlerin uğrak noktalarından biri olan Kahramanmaraş, bu sayede dokumacılık alanında önemli bir gelişim göstermiştir. Yaylak ve kışlak şeklindeki hareketli yaşam tarzlarından ötürü hayvancılıkla uğraşan Türkmenler; özellikle çadır, kilim ve halı dokumacılığına büyük katkı sağlamışlardır. Dokumalarda hayvanlardan elde ettikleri yün ve kıl gibi doğal malzemeleri kullanmışlardır (Soysaldı ve Kabalcı, 2021: 179). Bu zengin dokuma geleneği içinde, bölgenin kültürel simgelerinden biri olan aba dokuması ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Abacılık, geleneksel el sanatlarımız arasında yer alan el dokumacılığının günümüzdeki temsilcilerinden biridir. Eskiden evlerde kurulan dokuma tezgâhlarında üretilen abalar, artık yalnızca Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsünde dokunarak yaşatılmaktadır. Kültürel bir miras olarak korunmaya çalışılan bu zanaat, her yıl 12 Şubat' ta Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunu simgeleyen "mahalli çetelerin" giydiği abalarla hatırlanmakta ve varlığını sembolik olarak sürdürmektedir (Keleş, 2022: 11).

Resim 1. Aba Dokuma Tezgâhı (Kaynak: https://ansiklopedi46.com.tr/aba-geleneksel-kiyafet/, Erişim Tarihi 14.04.2025).

Giyim, ait olduğu coğrafyanın doğal ve kültürel özellikleri doğrultusunda biçimlenen, aynı zamanda toplumun gelenek, görenek, örf ve anane gibi kültürel değerlerini yansıtan ve bu değerleri kuşaklar arasında aktaran önemli bir kültürel miras unsurudur. Türk toplumunun kültürel zenginliğini ve estetik anlayışını yansıtan geleneksel giysiler, aynı zamanda geçmişe dair önemli ipuçları sunan tarihî belgeler niteliğindedir (Erden ve diğerleri, 2015: 236).

Kahramanmaraş, hem bulunduğu konum hem de kadim tarihi sayesinde oldukça zengin bir geleneksel giyim kültürüne sahiptir. Gösterişli bindallılar, el dokuması abalar, Maraş işiyle süslenmiş üç etekler ve bölgeye özgü yemeniler, kentin kültürel mirasını yansıtan değerli giysiler arasında yer almaktadır (Küçükosmanoğlu ve diğerleri, 2004: 853).

Abalar, üretildikleri bölgeye, sahip oldukları renk tonlarına ve üzerlerinde yer alan süsleme motiflerine göre farklı adlarla sınıflandırılmaktadır. Bu adlandırmalara örnek olarak Maraş abası, Humus abası, kilim aba, yerli aba (kırmızı, lacivert, siyah, boz), sırmalı aba (zincirli, tahtalı, sandıklı, kurbağalı, kandilli), Urfa abası, kıl aba, taşçı aba, çuha aba ve biçimlerine göre kısa ya da uzun abalar gösterilebilir (Gaziantep El ve Ev Sanatları, 1999: 73).

Erkek giyiminin en değerli parçaları arasında yer alan abalar üst şah, alt şah ve kollar olmak üzere dört ayrı parçadan meydana gelmektedir. Dokuma esnasında farklı iplik türü ve renklerin kullanılmasıyla ve uygulanan desenleme yöntemiyle aba türleri ortaya çıkmıştır.

Resim 2. Tipik Aba Örneği (Kaynak: Emine Keleş, 2019).

Abalara bakıldığında ilk dikkat çeken unsur motiflerdir. Motifler belirli bir düzen içinde tekrarlayan simgelerdir, bu simgeler giysiye estetik bir kimlik kazandırırken, bağlı olduğu kültüre ait bilgiler de sunmaktadır. Maraş abalarında yer alan motifler ise çoğunlukla doğadan ilham alınmış bitkisel desenler ile simetrik yapılarıyla dikkat çeken geometrik şekillerden oluşmaktadır. Özellikle abanın arka bedende üst şah kısmında bulunan sandık motifi sayısı abayı kullanan kişinin sosyal kimliği hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca bu motif abanın türünü belirlemede de belirleyici rol oynamaktadır.

Maraş'ta aba dokuyan ustalar, motiflerinde sevgi, ayrılık, ölüm, doğum, çocukluk ve afet gibi yaşamın temel olaylarını konu alan temalara yer vermiştir. Bunların yanı sıra, gül motifleri de abaların süslemelerinde sıkça tercih edilmektedir. Abanın sırt kısmında yer alan sandık sayısı, abanın değerini belirlemede önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir. Bir abada 9 sandığın bulunması, bu giysiyi taşıyan kişinin toplum içerisinde zengin ve itibarlı biri olduğunu simgelemektedir (Denizhanoğulları, 2021: 86).

Ebruşumlu Kırmızı Aba, adını zemininde kullanılan kırmızı renkten almaktadır. Kırmızı, tarih boyunca gücü, zenginliği simgeleyen bir renk olarak kabul edilmiş; bu nedenle de genellikle soyluların ve varlıklı kişilerin tercih ettiği bir ton olmuştur.

Ebruşumlu Kırmızı Aba üzerinde yer alan sandık sayısı ve motif çeşitliliği açısından eşsiz bir nitelik taşıyarak dikkat çekmektedir. Abada yer alan motiflerin, sosyal hayatla bağlantılı olarak çeşitli anlamlar taşıdığı gözlemlenmektedir. Örneğin, kimi zaman zenginliği temsil eden gül motifi, bazı

durumlarda ortadan ikiye bölünmüş şekilde tasvir edilerek ayrılığı simgelemektedir. Maraş abalarında gül motifinin kullanımı oldukça yaygın ve çeşitlidir. Gül, yan gül, gül başı ve yarım gül gibi farklı formlarda işlenen bu motifler, Maraş abalarının karakteristik süsleme öğelerindendir. Çevre illerde de abacılık geleneği sürdürülmesine rağmen, gül motifinin özellikle Maraş abalarına özgü bir süsleme unsuru olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Tohumlu selvi (Servi) motifi servi ağacının solmayan parlak rengi, yapraklarını dökmemesi ve sağlam kök salma özelliği, tarih boyunca insanları derinden etkilemiştir. Bu hayranlık; iz bırakma arzusu, bereket ve bolluk inancı, ahirete dair düşünceler ile yaşama tutunma çabası gibi kavramlarla birleşerek servi ağacını güçlü bir sembol haline getirmiştir (Denizhanoğulları, 2021: 89).

Sandık motifi Türk-İslam geleneğinde, genç kızların evlilik sonrası ev yaşamlarında kullanmak üzere el emeği ve göz nuruyla hazırladıkları çeyizlerini muhafaza ettikleri, kapaklı ve dört köşeli ahşap eşya olan "sandık" dan doğan bir simgedir. Maraş abasının incelenmesi sonucunda, sandık motifinin abanın sırt kısmında üst şahta yer aldığı ve bu bölümde çeşitli gül motiflerinin işlendiği görülmektedir. (Denizhanoğulları, 2021: 90). Bu bağlamda, geleneksel kültür açısından önemli olan sandık motifi ile Maraş için simgesel değeri yüksek olan gül motifi, abada iç içe kullanılarak hem sembolik hem de işlevsel bir anlam taşımakta; böylece abaya kültürel bir derinlik kazandırmaktadır.

Göz motifi, Türk toplum geleneğinde en yaygın kullanılan sembollerden biri olarak öne çıkmaktadır. Halılar, kilimler, ev mefruşat ürünleri vb. gündelik yaşam objelerinde olduğu gibi, göz motifinin Maraş abalarında da sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu motif, nazar inancının bir ifadesi olarak abaların dokuma sürecinde belirgin bir yere sahip olup, koruyucu bir anlam yüklenmektedir.

Resim 3. Ebruşumlu Kırmızı Aba (Kaynak: Emine Keleş,2019).

YÖNTEM

Çalışmada nitel bir yaklaşım benimsenmiş olup, doküman analizi, görsel inceleme ve dernek çalışanlarıyla yapılan görüşme yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmaya konu olan Ebruşumlu Kırmızı Aba için müzelere, yerel halka ve derneklere ulaşılmış; Kahramanmaraş merkez ilçede yer alan Kahramanlar Derneği'nde görevli bir kişi ile yapılan görüşmeler sonucunda bahsi geçen aba örneğine ulaşılmıştır. Eseri daha detaylı inceleyebilmek adına kapsamlı bir gözlem fişi oluşturulmuştur.

Gözlem fişlerine kaydedilen bilgilerin yanı sıra, abanın detaylı fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Abanın desen kompozisyonu ve motifleri çizilerek görsel veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

BULGULAR

Çalışmada gözlem fişlerinden elde edilen bulgulara göre başlıklar oluşturulmuştur;

- Ebruşumlu Kırmızı Aba Dokumasında Kullanılan İplik Renkleri Ve İplik Cinsleri,

• Ebruşumlu Kırmızı Abada Kullanılan Yardımcı Malzemeler,

• Ebruşumlu Kırmızı Abada Yer Alan Motifler (Abada Ön Bedende Yer Alan Motifler, Abada Arka Bedende Yer Alan Motifler, Abada Kolda Yer Alan Motifler),

• Ebruşumlu Kırmızı Abada Yer Alan Motiflerin Renkleri (Abada Yer Alan Bitkisel Motiflerin Renkleri, Abada Yer Alan Geometrik Motiflerin Renkleri),

İncelenen her konu başlığına ilişkin veriler Microsoft Excel programı kullanılarak elektronik tablolara aktarılmış ve ilgili döküm tabloları oluşturulmuştur. Tablolar, her ana başlık altında ilgili alt başlıkları içerecek şekilde sütunlar halinde düzenlenmiş, böylece verilerin tematik olarak gruplanması kolaylaştırılmıştır. Bu yapı, verilerin sistematik analizini mümkün kılmış ve sonuçların yorumlanmasına temel oluşturmuştur (Keleş, 2022: 62).

Tablo 1. *Ebruşumlu Kırmızı Aba Gözlem Fişi*

<table>
<tr><td>Aba adı</td><td colspan="2">Ebruşumlu Kırmızı Aba</td></tr>
<tr><td>İnceleme Tarihi</td><td colspan="2">30.09.2019</td></tr>
<tr><td>İlgili Koleksiyon</td><td colspan="2">Kahramanlar Derneğine aittir.</td></tr>
<tr><td>Yapım Yılı</td><td colspan="2">20. yüzyılın ilk çeyreği olarak tahmin edilmektedir.</td></tr>
<tr><td>Eserin Güncel Durumu</td><td colspan="2">İncelenen parçaya göre uygun onarım teknikleriyle müdahale edilmediği görülmüştür. Sırt bölümünün iç kısmına pamuklu kumaşla yapılmış bir yama uygulanmıştır; ancak bu müdahale, dokuma yapısına uygun bir tamir yöntemi değildir. Ön kısmı açık olan giysiye sonradan elde fermuar dikilmiştir. Geleneksel giysilerde fermuar kullanımı kültürel açıdan uygun bulunmamaktadır ve bu tür müdahaleler, giysinin özgün yapısına zarar vermektedir. Kol altı dikişleri açılmış olup, sim kordonlarda belirgin düzeyde yıpranma gözlemlenmiştir. Dokuma yüzeyinde çeşitli bölgelerde sökülmeler bulunmaktadır. Genel olarak parça, uzun süreli kullanım, uygun olmayan saklama koşulları ve zamanın etkisiyle oldukça yıpranmış bir görünüm sergilemektedir. Yıpranan kısımların, dokuma yapısına uygun ve orijinal ipliklerle elde tamir edilmesi gerekmektedir.</td></tr>
<tr><td>Eser Türü</td><td colspan="2">Yedi Sandıklı Direkli Aba</td></tr>
<tr><td rowspan="5">Dokuma Materyalleri</td><td rowspan="3">Zeminde</td><td>Pamuk -</td></tr>
<tr><td>Yün: Kolun bazı kısımları, alt şah ve üst şah yün ile dokunmuştur.</td></tr>
<tr><td>Metal İp (Altın Rengi Sim İp): Ön bedende sağ ve sol şak bölümleri ile arka bedende yer alan gerdan, sandık ve yatay şerit formundaki alanlar, altın rengi sim iplik kullanılarak dokunmuştur.</td></tr>
<tr><td>Akrilik -</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Desen Oluşumunda</td><td>Pamuk -</td></tr>
<tr><td>Yün: Gül motifi, Göz motifleri, Dişeme motifi yün ile dokunmuştur.</td></tr>
</table>

<table>
<tr><td></td><td></td><td colspan="3">Metal İp (Altın Rengi Sim İp): Tohumlu Selvi Motifi, Gerdan motifi, Sandık motifi, Pavzat motifi metal ip (altın rengi sim ip) ile dokunmuştur.</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td colspan="3">Akrilik -</td></tr>
<tr><td rowspan="5">Eserde Kullanılan Malzemeler</td><td rowspan="3">Eserin Zemininde Kullanılan Dokuma</td><td colspan="3">Çarpana Dokuma -</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kolon Dokuma -</td></tr>
<tr><td colspan="3">Bez Ayağı Dokuma: Eser bez ayağı tekniği ile dokunmuştur.</td></tr>
<tr><td colspan="4">Eserin Süslemesinde Kullanılan Malzemeler: Metal ip (Altın rengi sim iplik), Simli kordon kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td colspan="4">Eserde Kullanılan Yardımcı Malzemeler: Eserin yakasında pamuklu bir tür kumaş kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td rowspan="12">Eserde Yer Alan Süsleme ve Tasarım Unsurları</td><td colspan="4">Renkler: Eserin süslemesinde koyu kırmızı, kırmızı, mavi, altın sarısı, kahverengi, pembe kullanılmıştır.</td></tr>
<tr><td rowspan="11">Süslemede Yer Alan Motifler</td><td rowspan="3">Ön Bedende</td><td colspan="2">Eserde Kullanılan Bitkisel Motifler: Yarım Gül ve Tohumlu Selvi motifleri.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Eserde Kullanılan Geometrik Motifler: Dişeme ve Göz motifleri.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Eserde Kullanılan Bezemeli Motifler -</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Arka Bedende</td><td colspan="2">Eserde Kullanılan Bitkisel Motifler: Yarım Gül, Yan Gül, Gül motifleri ve Tohumlu Selvi motifi.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Eserde Kullanılan Geometrik Motifler: Sandık, Göz, Direkli Sandık, Çartaklı Gerdan, Dişeme ve Pavzat motifleri.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Eserde Kullanılan Bezemeli Motifler -</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Kolda</td><td colspan="2">Eserde Kullanılan Bitkisel Motifler: Tohumlu Selvi ve Gül motifleri.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Eserde Kullanılan Geometrik Motifler: Sandık ve Dişeme motifleri.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Eserde Kullanılan Bezemeli Motifler:</td></tr>
<tr><td colspan="3">Ön Beden: Üst şahta, sağ ve sol şak bölümlerinde, bele kadar uzanan sim iplikli bir dokuma görünümü bulunmaktadır. Şak bölümlerinin bitim noktalarında, yukarıdan aşağıya dikey biçimde yerleştirilmiş toplam on altı adet dişeme motifi göze çarpmaktadır. Bu motiflerin arasında, düzenli aralıklarla yerleştirilmiş toplam on iki adet yarım gül motifi tespit edilmiştir. Gül motiflerinin her iki yanında, tekli dişeme motifleri yer almaktadır. Şak bölümünün sona erdiği kenar kısımlarda, sim iplik ile dokunmuş on adet birbirine paralel konumlanmış yatay dikdörtgen görünümlü parçalar bulunmaktadır. Bu parçaların alt kısmından, tohumlu selvi</td></tr>
</table>

	Kompozisyon Özellikleri	motifleri aşağıya doğru sarkacak biçimde düzenlenmiştir. En son dikdörtgen parça üzerinde ise iki adet göz motifi tespit edilmiştir. Alt şahta bölümünde, tohumlu selvi motifleri ile bezeli bir pavzat bulunmakta; pavzat içerisinde on adet göz motifi yer almaktadır. Alt ve üst yakada pamuklu kumaş kullanılmış, yaka kenarları elde hazırlanmış altın rengi harç ile süslenmiştir. Bu detaylar, hem kullanılan malzeme hem de süsleme düzeni açısından geleneksel tekniklerin sürdürüldüğünü göstermektedir.
		Arka Beden: Üst şah bölümünde toplam yedi adet sandık motifi yer almaktadır. Bu sandık motifleri, iki direk aracılığıyla pavzat motifine (yaka ile omuzun birleşim noktasında konumlanır) bağlanmaktadır. Dört adet gül motifi bedenin sağ ve sol kenarlarında yer alan sandıklarda bulunmakta, iki adet yarım gül motifi ise arka ortadaki üst sandıkta yer almaktadır. Sandık ve gerdan motiflerinin metal ip (altın rengi sim iplik) ile dokunduğu gözlemlenmiştir. Bele yakın konumlanan sandık motifinde, aynı düzlemde iki adet yarım gül motifi ile iki adet yan gül motifi birlikte yer almaktadır. Enseye yakın bölgede konumlanan gerdan motifinde ise V formunda çartaklı gerdan motifi gözlemlenmekte, bu yapının içerisine ikişer adet göz motifi, yarım gül motifi, tam gül motifi ve gül başı motifi yerleştirilmiştir. Çartaklı gerdan motifi ile V formu arasındaki bölgede toplam on adet tekli dişeme motifi düzenli şekilde sıralanmıştır. Çartaklı gerdan motifinin alt kısmından aşağıya doğru tohumlu selvi motifleri sarkmakta; aynı zamanda sandık motiflerinin üst bölümlerinde de yukarı doğru bakan tohumlu selvi motifleri dikkat çekmektedir. Ön parçalarda gözlemlenen dikdörtgen formundaki bölümlerin arka yüzeyde de tekrarlandığı, bu alanlarda on adet göz motifi ve çeşitli tohumlu selvi motiflerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Alt şahta bölümünde, bel hizasında kemer formunda düzenlenmiş simli bir dokuma yer almaktadır. Altı adet göz motifi kemer formunda ki bu dokuma üzerinde bulunmaktadır. Bu formun hemen altında, yine sim iplik ile oluşturulmuş bant formunda ikinci bir dokuma alanı yer almakta ve bu kısımda da altı adet göz motifi dikkat çekmektedir. Her iki simli banttan aşağıya doğru altışar adet tohumlu selvi motifi sarkmaktadır.
		Kol: Kol bölümünün alt kısmı lacivert renkte düz dokuma tekniğiyle, üst kısmı ise çubuklu dokuma formunda oluşturulmuştur. Kolun üst yüzeyinde sim iplik ile işlenmiş sandık formunda bir motif yer almakta olup, bu sandık motifinin merkezinde bir adet gül motifi yer almaktadır. Sandık motifinin üst ve alt kısımlarında, simetrik olarak yerleştirilmiş toplam altı adet tohumlu selvi motifi gözlemlenmiştir. Ayrıca sandık motifinin sağ ve sol kenarlarında, dört adet dişeme motifi bulunmaktadır.
Giysinin Kesimi ve Modeli İle İlgili Bilgiler	Ön Beden: Önden ortasından açıktır. Üst şah ve alt şah olmak üzere dört parçadan oluşmaktadır.	
	Arka Beden: Üst şah ve alt şah olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır.	

	Yaka: Dik yakalı bir görünüme sahiptir.
	Kol: Kolu oyuntusuz görünümde ve dikdörtgen formdadır. Kol boyu yarım kolludur. Kol alt kısmının beden ile birleşen kısmı dikilmemektedir.
Giysinin Dikimi İle İlgili Bilgiler	Oyulgama Dikişi: Giysi parçalarını birleştirmede oyulgama dikiş tekniği kullanılmıştır. Oyulgama dikişi kınnap (keten iplik) adı verilen ip ile yapılmıştır.
	Kordonla birleştirme: Oyulgama dikişi tekniği ile birleştirilen bölümler, pamuk ve altın rengi sim iplik karışımından oluşturulan kordonlarla süslenmiştir. Aynı şekilde, yakanın üst bölümleri de benzer kordonlarla bezenmiştir.
Eserin Yayımlanıp Yayımlanmadığı	Eser yayımlanmamıştır.
Eserin Sergilenip, Sergilenmediği	Eser sergilenmemiştir.
Kaynak Kişinin Künyesi	Adı ve Soyadı: Durdu ÇINARLIDERE
	Doğum Yeri ve Yılı: Kahramanmaraş/ 1947
	Öğrenim Durumu: İlkokul mezunu.
	Mesleği: Kahramanlar Derneği Başkanı.
	Notlar: Durdu Çınarlıdere, "yedi sandıklı köprülü" olarak bilinen bu abanın, Kurtuluş Savaşı'na katılan eşi için karısı tarafından dokunduğunu aktarmaktadır. Abada yer alan yarım gül motiflerinin, kadının savaş nedeniyle eşinden ayrı kalmasının duygusal yansıması olduğunu ve bu nedenle abaya sembolik bir anlam kazandırdığını belirtmektedir.

Kaynak: Keleş, 2022: 65-70.

Resim 4. Ebruşumlu Kırmızı Aba- Ön (Keleş, 2022: 78).

Resim 5. Ebruşumlu Kırmızı Aba- Arka (Keleş, 2022: 78).

Resim 6. Ebruşumlu Kırmızı Aba- Arka Üst Şah (Keleş, 2022: 79).

Resim 7. Ebruşumlu Kırmızı Aba- Kol (Keleş, 2022: 79).

Çizim 1: *Ebruşumlu Kırmızı Aba Motif Tasarımı Çizimi*

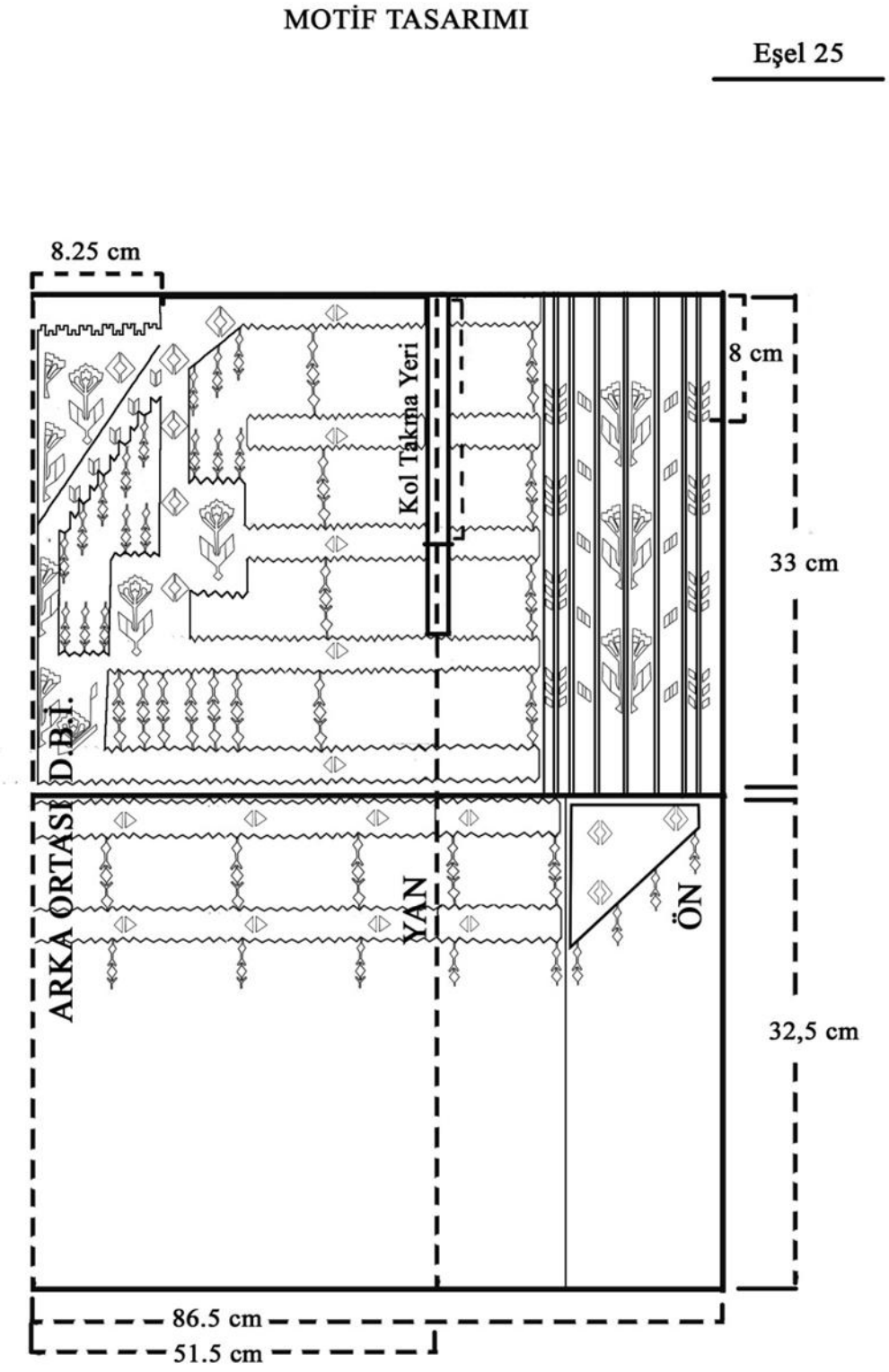

Kaynak: Keleş, 2022: 76.

Çizim 2: *Ebruşumlu Kırmızı Aba Kol Motif Tasarımı Çizimi*

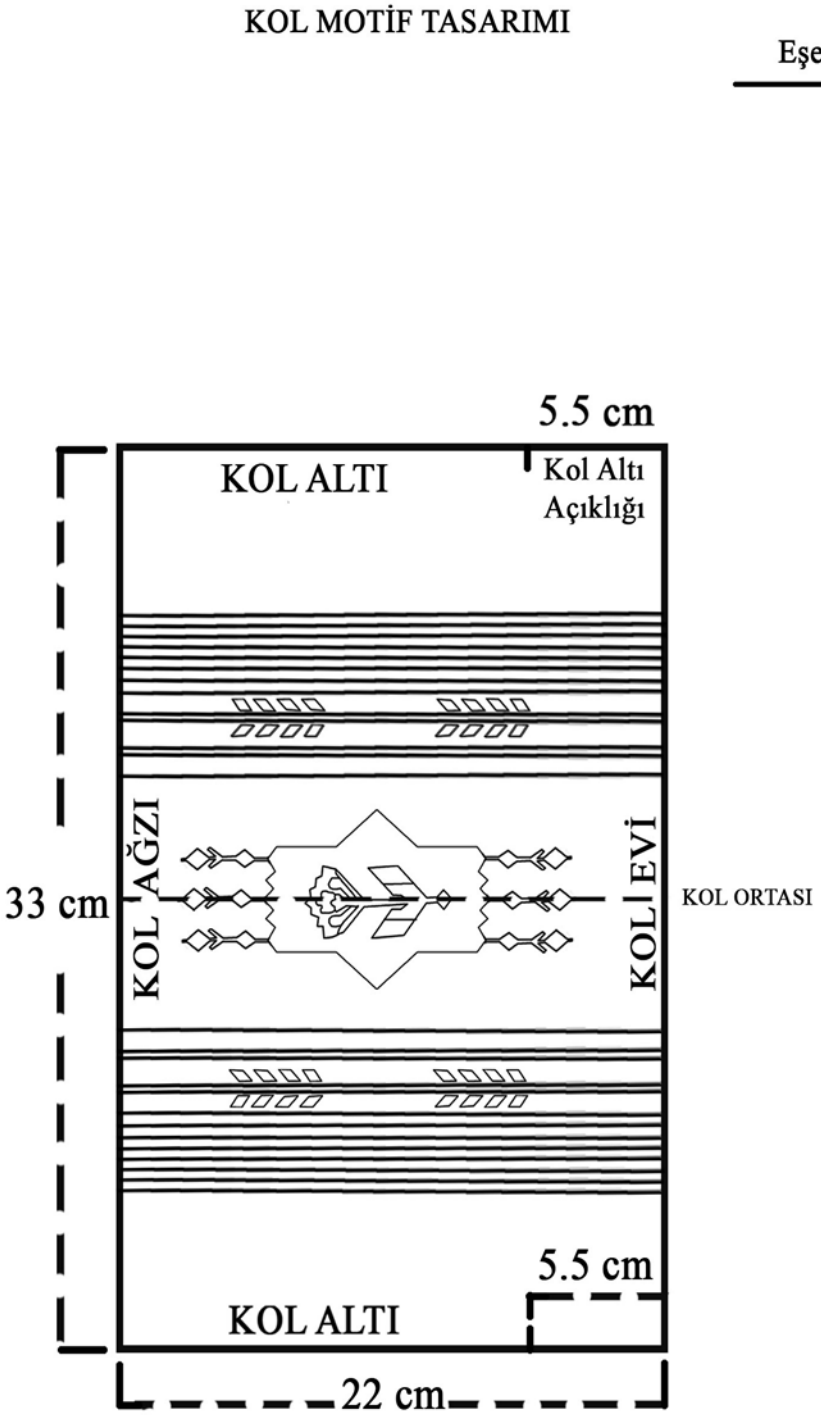

Kaynak: Keleş, 2022: 77.

Çizim 3: Ebruşumlu Kırmızı Abaya Ait Motiflerin Çizimleri

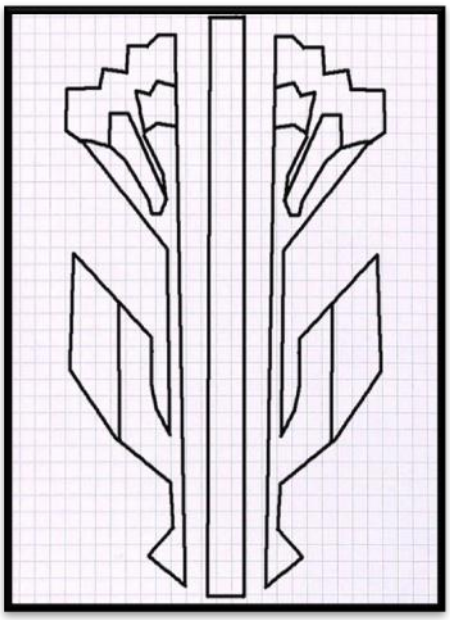

Yarım Gül Motifi [1] Emine Keleş, 2022. Ölçü: 3x6 cm.[2]

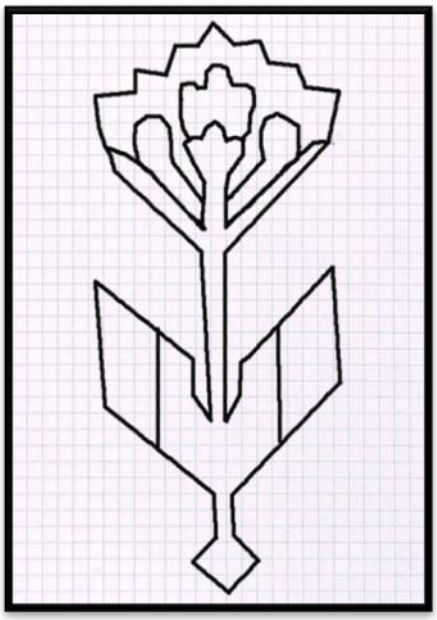

Gül Motifi. Emine Keleş, 2022. Ölçü: 2,5x5,5 cm.[2]

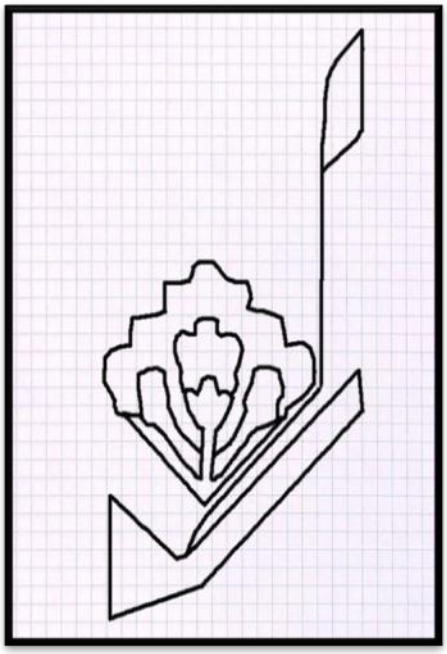

Yan Gül Motifi. Emine Keleş, 2022. Ölçü: 2,5x5 cm.[2]

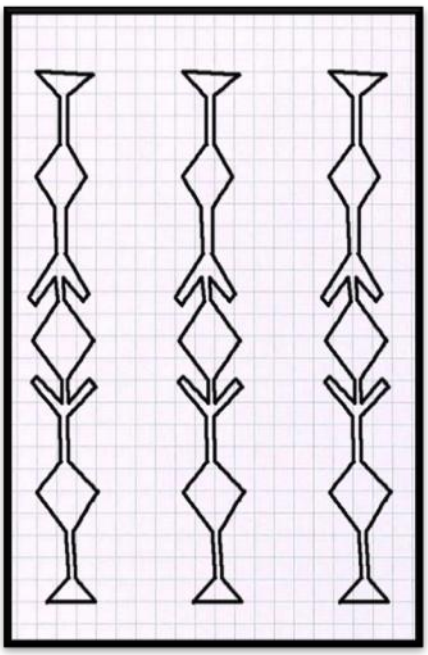

Tohumlu Selvi Motifi. Emine Keleş, 2022. Ölçü: 1x6 cm.[2]

Kaynak: Keleş, 2022: 214.

[1] Motif isimleri Büyüktürkmen (2013)'in Maraş Abası kitabından alınmıştır.
[2] Abanın çiziminden referans alınan yaklaşık ölçüdür.

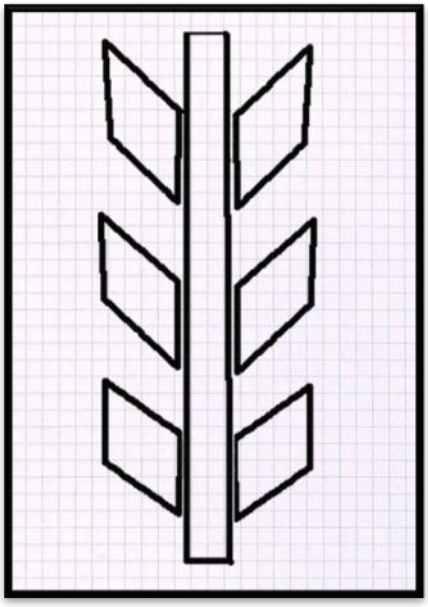

Dişeme Motifi. Emine Keleş, 2022.

Ölçü: 1,5x3 cm. [2]

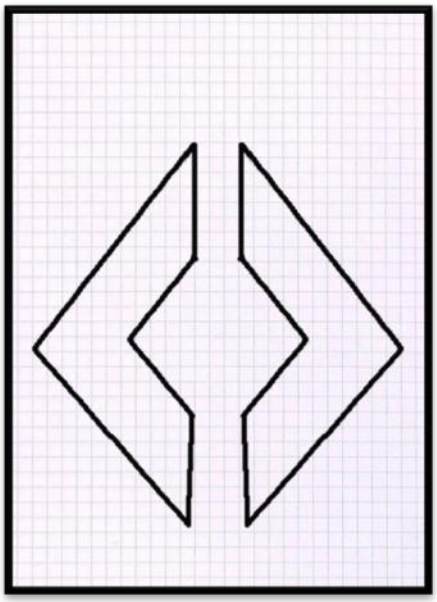

Göz Motifi. Emine Keleş, 2022.

Ölçü: 2,x2,5 cm.[2]

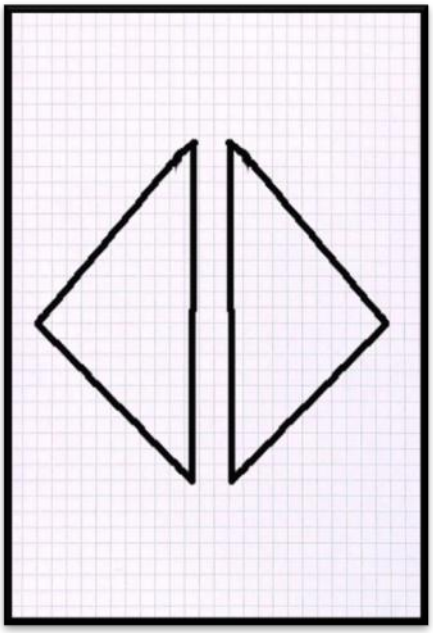

Göz Motifi. Emine Keleş, 2022.

Ölçü: 1,5x2,5 cm.[2]

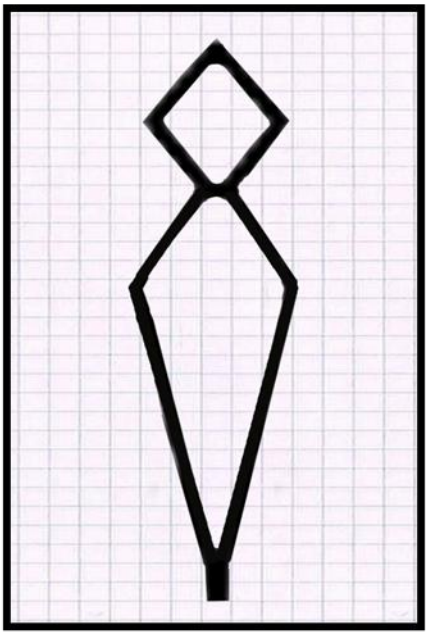

Tohumlu Selvi Motifi. Emine Keleş, 2022.

Ölçü: 2x5 cm.[2]

Kaynak: Keleş, 2022: 215.

[2] Abanın çiziminden referans alınan yaklaşık ölçüdür.

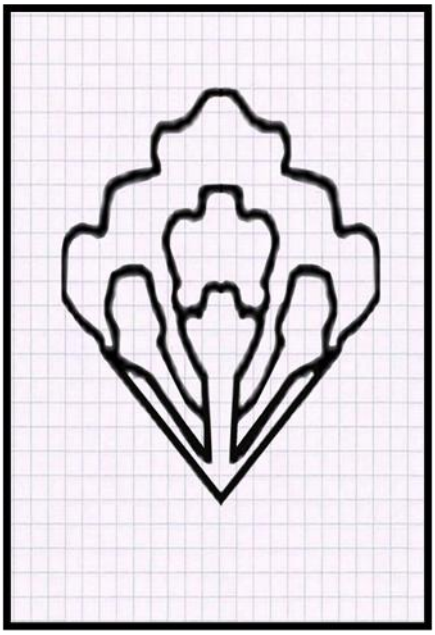

Gül Başı Motifi. Emine Keleş, 2022.

Ölçü: 1,5x1,5 cm.^{2}

Kaynak: Keleş, 2022: 219.

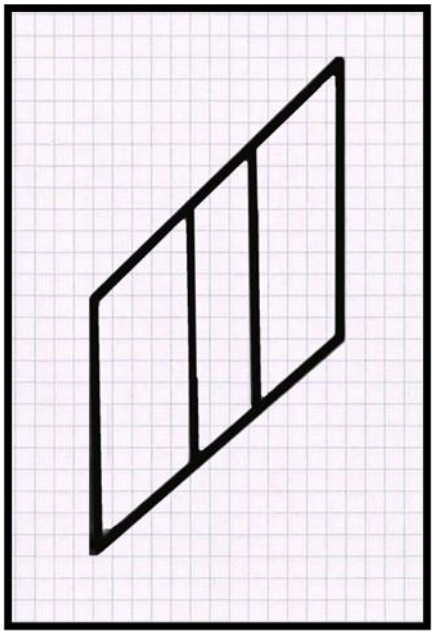

Tekli Dişeme Motifi. Emine Keleş, 2022.

Ölçü: 0,5x1 cm.^{2}

Kaynak: Keleş, 2022: 217.

Tablo 2. *Ebruşumlu Kırmızı Aba Dokumasında Kullanılan İplik Cinsleri ve İplik Renkleri*

Ebruşumlu Kırmızı Aba Dokumasında Kullanılan İplik Cinsleri ve İplik Renkleri Döküm Tablosu				
Abada Kullanılan Dokuma Rengi	Zeminde	Beden Kısmında	Bordo renk	X
			Siyah-Beyaz (Zilfelik)	
		Kol Kısmında	Lacivert	X
			Mavi	
			Siyah-Beyaz (Zilfelik)	
	Desende		Bordo	X
			Bordo	X
			Sarı (Gold)	X
			Lacivert	
			Turuncu	
			Pembe	
			Yeşil	
			Sarı	
			Mavi	
İplik Cinsi	Zeminde		Yün	X
			Pamuk	
			Altın rengi sim iplik	
			Akrilik	
	Desende		Yün	X
			Pamuk	
			Altın rengi sim iplik	X
			Akrilik	
Abada Kullanılan Dokuma Türü			Çarpama Dokuma	
			Kolon Dokuma	
			Bezayağı Dokuma	X

Kaynak: Keleş, 2022: 224.

Ebruşumlu Kırmızı Aba' nın doğrudan gözlem ve görsel inceleme yöntemleri kullanılarak incelenmesi sonucunda;

Aba dokumasında kullanılan iplik cinsleri ve iplik renkleri bağlamında yapılan gözlemler doğrultusunda;

Geleneksel Maraş abalarının çoğunda zemin dokuması siyah-beyaz renkli, "zilfelik" adı verilen teknikle dokunmaktadır. Ancak Ebruşumlu Kırmızı Aba'da, klasik zemin rengi yerine, abaya adını veren koyu kırmızı/bordo ton kullanılmıştır. Ayrıca, kol zemininde hem kırmızı hem de lacivert renk ipliklerin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Aba beden ve kol zeminin desen kompozisyonunda bordo ve sarı (altın) renklerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

İplik cinsi olarak zeminde yün ip, desen oluşumunda yün ve altın rengi sim ipin beraber kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Dokuma türü olarak bez ayağı dokuma tercih edilmiştir.

Tablo 3. *Ebruşumlu Kırmızı Aba Dokumasında Kullanılan Yardımcı Malzemeler*

Ebruşumlu Kırmızı Abada Kullanılan Yardımcı Malzemelerin Döküm Tablosu

Hazır Süsleme Malzemesi		Dantel	
		Kordon (Siyah renk)	
		Harç (Siyah renk)	
		Harç (Gold renk)	
		Kordon (Gold renk)	X
El Yapımı Süsleme Malzemesi		Kordon (Siyah renk)	
		Harç (Siyah renk)	
		Harç (Gold renk)	X
Yaka Kumaş Cinsi	Üst Yaka	Pamuklu	X
		Polyester	
		Yün	
	Alt Yaka	Pamuklu	X
		Polyester	
		Yün	
Birleştirmede Kul. Malzeme		Metal İp (Altın Rengi Sim İp)	X
		Pamuklu İp	

Kaynak: Keleş, 2022: 227.

Ebruşumlu Kırmızı Aba dokumasında kullanılan yardımcı malzemeler bakımından incelendiğinde;

El yapımı süsleme malzemesi, yaka da kullanılan kumaş cinsi ve birleştirmede kullanılan süsleme malzemesi olarak ele alınmıştır.

Ebruşumlu Kırmızı Abada yardımcı malzeme olarak el yapımı süsleme malzemesi kullanıldığı görülmüştür. Yaka kumaşında üst yaka ve alt yaka da pamuklu bir tür kumaş seçilmiştir. Aba parçalarını birleştirmek için kullanılan yardımcı malzemenin ise metal ip (altın rengi sim ip) olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 4. *Ebruşumlu Kırmızı Aba Dokumasında Yer Alan Motifler*

Ebruşumlu Kırmızı Abada Yer Alan Motiflerin Döküm Tablosu			
Ön Bedende Bulunan Motifler	Bitkisel Motifler	Yarım Gül Motifi	X
		Ters Gül Motifi	
		Yan Gül Motifi	
		Gül Başı Motifi	
		Gül Motifi	
		Lale Motifi	
		Hayat Ağacı Motifi	
		Ters Hayat Ağacı Motifi	
		Ters U Hayat Ağacı Motifi	
		Yaprak Motifi	
		Tohumlu Selvi Motifi	
		Selvi Motifi	X
	Geometrik motifler	Dişeme Motifi	X
		Kesme Pavzat Motifi	
		Göz Motifi	X
		Yarım Gül Motifi	X
		Yan Gül Motifi	X
		Ters Yan Gül Motifi	
		Ters Gül Başı Motifi	
		Gül Motifi	X
		Gül Başı Motifi	
		Üç Gül Motifi	
	Bitkisel Motifler	Çiçek Motifi	
		Taraklı Çiçek Motifi	
		Çiçek (el/parmaklı) Motifi	
		Lale Motifi	
		Sıralı Çiçek Motifi	
		Ters U Hayat Ağacı Motifi	
Arka Bedende Bulunan Motifler		Tohumlu Selvi Motifi	X
		Selvi Motifi	
		Sandık Motifi	X
		Direk Motifi	X
		Dişeme Gerdan Motifi	
		Köprü Motifi	
		Gerdan Motifi	
		Çartaklı Gerdan Motifi	X
		Tekli Dişeme Motifi	X
	Geometrik Motifler	Pavzat Motifi	X
		Şekerpare Motifi	
		Tohumlu Gerdan Motifi	
		Tohumlu Zincirli Gerdan Motifi	
		Üçlü Şekerpare Motifi	
		Tarak Motifi	
		Çengel Motifi	
		Göz Motifi	X
		Yan Gül Motifi	
		Gül Motifi	X
		Gül Başı Motifi	
	Bitkisel Motifler	Ters Yan Gül Motifi	
		Selvi Motifi	
Kolda Bulunan Motifler		Tohumlu Selvi Motifi	X
		Sandık Motifi	X
		Keklik Ayağı Motifi	
		Şemaden Motifi	
	Geometrik Motifler	Şekerpare Motifi	
		Tekli Dişeme Motifi	X
		Göz Motifi	

Kaynak: Keleş, 2022: 231,233,235.

Ebruşumlu Kırmızı Aba dokumasında kullanılan motiflerin analizleri doğrultusunda;

Kahramanmaraş bölgesinde üretilen abalar, zengin görsel öğelere sahip olmalarıyla dikkat çekmekte; üzerlerinde yer alan belirgin gül motifleri sayesinde civar şehirlerdeki aba dokumalarından ayrışmaktadır. Makale kapsamında gerçekleştirilen incelemeler doğrultusunda, Ebruşumlu Kırmızı Aba örneğinde gül motifinin belirgin bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Gül motiflerinin Maraş yöresinde hem yaygın olarak tercih edildiği hem de farklı form ve adlarla kendini gösterdiği gözlemlenmiştir.

Nuran Denizhanoğulları' nın "Maraş Abası, Motifleri ve Günümüzdeki Aba Örnekleri" başlıklı çalışması da bu durumu desteklemektedir (Denizhanoğulları, 2021: 83). Gaziantep, Adana ve Osmaniye gibi çevre illerde de aba dokumacılığının sürdürüldüğü bilinmektedir. Ancak bu bölgelerdeki aba örnekleri çoğunlukla çiçek, lale ve yaprak motifleriyle öne çıkmaktadır. Bu duruma ilişkin olarak Muzaffer Sümbül'ün Adana Giyim-Kuşam Kültürü, Erman Artun'un Adana ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Geleneği ve Yüksel Doğdu'nun Gaziantep Geleneksel Erkek Giyimlerinden Aba ve Aba Yelek Üzerine Bir İnceleme adlı çalışmaları, bölgeye özgü aba motiflerinin çiçek ve lale gibi temalar etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır (Keleş, 2022: 229).

Aba üzerinde hem bitkisel motiflerin hem de geometrik motiflerin varlığı dikkat çekmektedir. Üç kısımda incelenen motifler ön bedende, arka bedende ve kolda şeklinde ele alınmıştır.

Ön bedende bitkisel motiflerden yarım gül motifinin; geometrik motiflerden dişeme ve göz motifinin kullanıldığı görülmüştür.

Arka bedende bitkisel motiflerden gül, yan gül, yarım gül ve tohumlu selvi motiflerinin; geometrik motiflerden sandık, direk, çartaklı gerdan, tekli dişeme, pavzat ve göz motiflerinin yer aldığı görülmüştür.

Kolda ise bitkisel motiflerden tohumlu selvi ve gül motifleri; geometrik motiflerden tekli dişeme ve sandık motifleri göze çarpmaktadır.

Tablo 5. *Ebruşumlu Kırmızı Aba Dokumasında Yer Alan Motiflerin Renkleri*

Ebruşumlu Kırmızı Aba da Yer Alan Bitkisel Motiflerin Renk Döküm Tablosu			
Bitkisel Motifler	Yarım Gül Motifi	Mavi	X
		Pembe	X
		Kırmızı	
	Yan Gül Motifi	Mavi	
		Lila	
		Krem	
	Gül Motifi	Pembe	X
		Kırmızı	
		Bordo	
		Mavi	X
		Mor	
		Lila	
		Krem	
		Pembe	X
		Sarı	X
		Yeşil	
		Sarı (Gold)	X
	Tohumlu Selvi Motifi	Pembe	
		Mor	
		Mavi	
		Kırmızı	

		Bordo	
		Lila	
		Yeşil	

Kaynak: Keleş, 2022: 240.

Tablo 6. *Ebruşumlu Kırmızı Aba Dokumasında Yer Alan Geometrik Motiflerin Renkleri*

Ebruşumlu Kırmızı Aba da Yer Alan Geometrik Motiflerin Renk Döküm Tablosu			
Geometrik Motifler	Sandık Motifi	Sarı (Gold)	X
	Dişeme Gerdan Motifi	Bordo	
	Dişeme Motifi	Bordo	X
		Yeşil	
		Mavi	
		Yeşil	
	Tekli Dişeme Motifi	Kahverengi	X
		Krem	X
		Mavi	X
		Mor	
		Siyah	
		Pembe	X
		Bordo	
	Çartaklı Gerdan Motifi	Sarı (Gold Renk)	X
	Pavzat Motifi	Sarı (Gold Renk)	X
	Göz Motifi	Pembe	X
		Açık Pembe	X
		Krem	X
		Siyah	
		Mavi	X
		Kahverengi	X

Kaynak: Keleş, 2022: 245.

Ebruşumlu Kırmızı Aba dokumasında yer alan motifler renk bakımından incelendiğinde;

İnceleme bitkisel motiflerin ve geometrik motiflerin renk dağılımları şeklinde ele alınmıştır.

Bitkisel motiflerden;

Yarım gül motifi pembe ve mavi renklerde

Yan gül motifi pembe renkte,

Gül motifi mavi, pembe ve sarı renklerinde,

Tohumlu selvi motifi sarı (gold) renkte,

Geometrik motiflerden;

Sandık motifi sarı (gold) renkte,

Dişeme motifi bordo renkte,

Tekli dişeme motifi kahverengi, krem, mavi ve pembe renklerinde,

Çartaklı gerdan motifi sarı (gold) renkte,

Pavzat motifi sarı (gold) renkte,

Göz motifi pembe, açık pembe, krem, kahverengi ve mavi renklerinde dokunmuş olduğu görülmektedir.

Ebruşumlu Kırmızı Aba' da yer alan bitkisel motiflerde en yoğun kullanılan renklerin mavi ve pembe olduğu dikkat çekmektedir. Geometrik motiflerin dokumasında ise sarı (gold), pembe ve mavi tonlarının ağırlıklı olarak tercih edildiği gözlemlenmiştir.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

"Maraş Yöresi Giysi Kültüründe Ebruşumlu Kırmızı Aba ve Süsleme Özellikleri" başlıklı çalışmada, bahsi geçen abaya tarama yöntemiyle ulaşılmıştır. Çalışmada, abanın tanımı, tarihsel gelişim süreci ve kullanım alanları ele alınmıştır. Ayrıca, Maraş yöresindeki kültürel anlamı ile somut ve manevi değerlerine de vurgu yapılmıştır.

Bilinen tüm abalardan farklı zemin rengi ve desen dokumasıyla öne çıkan Ebruşumlu Kırmızı Aba, araştırma konusu olarak seçilmiştir. Kahramanmaraş'ta yer alan kurum ve kuruluşlarla görüşülmüş, kız meslek liseleri ve yerel halk ile iletişim kurulmuş; sonuçta abanın Kahramanlar Derneği adlı kurumda bulunduğu tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda, zemin dokuma rengi ve arka bedende, üst şahta yer alan yedi sandık detayıyla dikkat çeken bu abanın, benzerlerine sıkça rastlanmayan özgün bir parça niteliği taşıdığı tespit edilmiştir. Üst şahtaki yedi sandığın halk arasında zenginlik, varlık ve soyluluğun simgesi olarak kabul edildiği; aynı bölümde yer alan ve sandıkları birbirine bağlayan köprü motiflerinin ise eseri benzerlerinden ayıran önemli detaylardan biri olduğu bilgisi yerel kaynağa dayanmaktadır (Çınarlıdere, Kahramanlar Derneği Başkanı).

Çalışma kapsamında, Ebruşumlu Kırmızı Aba'nın detaylı fotoğraf çekimleri gerçekleştirilmiş ve gözlem fişleri aracılığıyla abaya ilişkin veriler sistematik olarak kaydedilmiştir. Elde edilen bu veriler, Microsoft Excel programı kullanılarak döküm tablolarına dönüştürülmüştür. Ayrıca aba üzerinden alınan ölçüler kullanılarak Optitex kalıp programında kalıp çizimi yapılmış, kalıplar üzerinde motiflerin tasarım çizimleri ve her bir motifin teknik çizimi, CAD-CAM sistemine entegre edilmek üzere Adobe Photoshop programı ile hazırlanmıştır. Böylece kültürel mirasın gelecek nesillere kalıcı bir biçimde aktarılması sağlanmıştır.

Eserin yapılış tarihine ilişkin resmi bir kayıt envanteri olmaması nedeniyle kaynak kişi Durdu Çınarlıdere' ye göre abanın 20. yüzyılın birinci çeyreğinde üretildiği tahmin edilmektedir (Çınarlıdere, Kahramanlar Derneği Başkanı).

Eserin bugünkü durumu incelendiğinde kullanılabilir durumda olduğu ancak yıpranmaların mevcut olduğu ve tekniğine uygun bir şekilde tadilat görmediği belirlenmiştir.

Aba zemin dokuması tüm aba türlerinde olduğu gibi bez ayağı dokuma ile dokunmuş, iplik cinsi olarak yün ip ve metal ip adı verilen bir tür sim ip kullanıldığı görülmüştür.

Abanın üzerinde bulunan motifler değerlendirildiğinde;

Ön bedende bitkisel motiflerden yarım gül motifinin 12 adet, tohumlu selvi motifinin 24 adet; geometrik motiflerden tekli dişeme motifinin 20 adet, dişeme motifinin 16 adet, göz motifinin 16 adet olduğu,

Arka bedende bitkisel motiflerden gül motifinin 6 adet, gül başı motifinin 2 adet, yarım gül motifinin 6 adet, yan gül motifinin 2 adet, tohumlu selvi motifinin 64 adet; geometrik motiflerden tekli dişeme motifinin 10 adet, sandık motifinin 7 adet, göz motifinin 34 adet olduğu.

Kolda toplam bitkisel motiflerden gül motifinin 2 adet, tohumlu selvi motifinin 12 adet; geometrik motiflerden dişeme motifinin 8 adet, sandık motifinin 2 adet olduğu görülmüştür.

Abanın üzerinde yer alan motiflerin renklerine bakıldığında bitkisel motiflerde pembe ve mavi renklerin yoğunlukla tercih edildiği görülmektedir. Öte yandan geometrik motiflerin dokumasında ise sarı (gold), pembe ve mavi tonlarının öne çıktığı gözlemlenmiştir.

Abaların tamamının dokuma olması nedeniyle yardımcı malzeme kullanımı sınırlıdır. Parçaların birleştirilmesinde kınnap ipliği ve metal ip tercih edilmiştir. Ayrıca, el yapımı kordon ve süsleme malzemeleri kullanılmıştır. Sonradan yapılan tadilat kapsamında ise, yakaya pamuklu bir kumaş parçası eklenmiştir.

Maraş yöresi giysi kültüründe "Ebruşumlu Kırmızı Aba" ya ait süsleme özelliklerinin ortaya konması için yürütülen çalışmada geleneksel bir unsur, tasarım işlevleri çerçevesinde ele alındığında; kullanılan malzeme, uygulanan teknik, biçimsel özellikler ve tasarım bütünlüğü açısından detaylı ve kapsamlı veriler ortaya koymaktadır.

Ender bulunan Ebruşumlu Kırmızı Aba, yalnızca bir giyim eşyası olmanın ötesinde; taşıdığı motifler, renk tercihleri ve dokuma teknikleriyle kültürel belleği yansıtan bir iletişim aracı olarak işlev kazanmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışma, söz konusu abanın sahip olduğu kültürel, estetik ve tarihî değerleri ortaya koyarak, eserin özgünlüğüne ve anlam derinliğine dikkat çekmektedir.

Anadolu kültür mirası içerisinde özel bir yere sahip olan bu özgün eserin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi amacıyla gerçekleştirilen detaylı analizler, eserin birebir ölçüsüne uygun kalıp çizimi, motif tasarımı ve teknik çizimler; hem geleneksel sanatların korunması ve uygulanması açısından önemli bir kaynak teşkil etmekte, hem de akademik alanda kültürel mirasın belgelenmesi ve yorumlanmasına katkı sağlamaktadır.

Bu nedenle, çalışma hem uygulamalı sanat alanında geleneksel tekniklerin yaşatılması ve yenilenmesine, hem de akademik disiplinlerde kültürel süreklilik ve tarihsel farkındalığın artırılmasına yönelik önemli bir referans olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Artun, Erman (Tarihi Bilinmiyor). "Adana ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim- Kuşam Geleneği".

Büyüktürkmen, Mustafa (2013). "Maraş Abası", Aralık, Ankara.

Denizhanoğulları, Nuran (2021). "Maraş Abası, Motifleri ve Günümüzdeki Aba Örnekleri", Kahramanmaraş Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları, Temmuz, Kahramanmaraş.

Doğdu, Yüksel (2016). "Gaziantep Geleneksel Erkek Giyimlerinden Aba ve Aba Yelek Üzerine Bir İnceleme", Kalem İşi Dergisi, Cilt 4, Sayı 8.

Erden, Filiz, Tufan, Melek, Özus, E. Elhan (2015). "Geleneksel Dokumadan Giysi Tasarımına", International Journal of Science Culture and Sport, Ağustaos.

Gaziantep El ve Ev Sanatları (1999). Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, Gaziantep.

Kazar, Mustafa (2000). "Aba ve Abacılık". III. Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyum Bildirileri. Konya.

Keleş, Emine (2022). "Maraş Abasının Kalıp ve Motif Özellikleri", Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Koçu, Reşat Ekrem (1969). "Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü", Sümerbank Kültür Yayınları.

Küçükosmanoğlu, Şerife, Esirgenler, Emine, Güzel, Selda (2004). "Kahramanmaraş Geleneksel Erkek Kıyafetlerinin Araştırılması ve Günümüz Modasına Aktarılması", Kahramanmaraş Sempozyumu, Mayıs, Kahramanmaraş.

Polat, Cavit (2019). "Kahramanmaraş' ta Kaybolmaya Yüz Tutmuş Bir Geleneksel El Sanatı: Aba Dokumacılığı ve Süsleme Özellikleri", İdil Dergisi.

Soysaldı, Aysen ve Kabalcı, Oğuzhan (2021). "Osmanlı Salnamelerinde Kahramanmaraş Halı-Kilim Dokumacılığı", Kahramanmaraş Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları, Temmuz, Kahramanmaraş, Kültür Yayınları.

Sümbül, Muzaffer (2001). "Adana Giyim- Kuşam Kültürü" Folklor Halkbilim Dergisi, Cilt 5, Sayı 49, Kasım.

https://ansiklopedi46.com.tr/aba-geleneksel-kiyafet/, Erişim Tarihi 14.04.2025.

Kaynak Kişi Künyesi

Durdu ÇINARLIDERE, Kahramanlar Derneği Başkanı, Kahramanmaraş.